

Viața Românească

22. OCT. 2019

35 709

UNIVERSITATEA DE MEDICINA ȘI FARMACIE
"GEORGE EMIL PALADE" IAȘI
BIBLIOTECA ÎN C. P. E. D.

Univ. "Petru Maior" Tg. M

0869402613

Viața Românească

Revistă literară și științifică

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
VIAȚA ROMÎNEASCĂ

1927

Intre vânturi *

Ardeau numai luminile utile, depărtate cu precizie unele de altele, aerian izolate, cu spații de noapte marină între licăririle lor fragile. Intuneric prin umbra onctuos spintecată—spuma elicei fumega alb pe vîntul lîns al apei—fără de trup, tăcut ; vaporul nu era decît procesiunea somnambulă a unei constelații grupată geometric, subt tremurul captiv al constelațiilor fixe.

Nu răsuna nici-un tunet spumos de talaz—salt solitar sfărmat în larguri,—nici pas desculț de val nu s'auzea, împiedecîndu-se în trena lungă. Tăcere fără cadență de frunză, iarbă, vînt sau undă : tăcerea cosmic destînsă în fluida boltire a celor patru zări. Cosite, vastele întinderi abureau seva salină a mării. Amar, amar parfum de toamnă, de parcă zeul apelor adînci strivise'n palme sucul pămîntean al frunzelor de nuc, și cu o singură mișcare, îl imensificase umed pîn' la stele.

Toți pasagerii dormeau în cabinele alb și jilav mirositoare a odae de bae, cu ferestruicile închise, înfășurați în pături groase, căci după suavele nopți mediteraniene, cu dulcea lor privire de un albastru marin subt vălurile de cadîină ale lunii, și cu suflarea lor de floare de lămii, migdal și portocal,—aspra noapte a Mării Negre, înfricoșă ca ochii de corsar.

De aceia, coverta cabinelor de clasa I-a era pustie ; chaises-longues-urile, goale. În curba molatecă a unora, cîte o batistă uitată amintea viteazul strănut care alungase în cabină pe călătoretea hotărîtă, în principiu, să aștepte răsăritul lunii.

Două chaises-longues-uri numai erau ocupate. Unul adăpostea o umbră, somnul unei umbre ; celălalt, o lumină, o iluminare

---

* Fragment din volumul al III-lea al ciclului „La Medeleni“ care va apărea în cursul acestui an.

căpșunie cu intermitențe de întuneric : ritmul luminos al pipelor pufăite. Aceasta împrăștia mirosul franc al maryland-ului. Fumătorul era un fanatic al maryland-ului, tutun a cărui aromă pornea elegiac din adolescența-i depărtată, cu bereta de catifea a pictorilor înclinată pe-o ureche în care viața din Montmartre răsuna cu zvon de sărutări, pahare sparte sau ciocnite, și argot de midinete.

„La royne Blanche comme lis
 „Qui chantoit à voix de seraine
 „Et Jehanne la bonne Lorraine
 „Qu' Englois brûlèrent à Ronan
 „Où sont-ils, où, vierge souveraine ?
 „Mais où sont les neiges d'antan ?

Unde era Parisul de altădată ? Alt sunet aveau cafenelele, alt miros. Monedele jankee și britanice ricanau cinic ca și răsrîngerea lor în ochii midinetelor de astăzi. Odinioară, moneda franceză aruncată pe zincul bistro-ului era rîsul bohemei galice. Nu mai răsuna. Calicia de după războiu se numea mizerie, și era.

Fumul pipelor engleze și americane, adevărat cocktail tabagic, fiertură de tutun cu miere, santal, smochine și opiu, dulceag ca sarailiile orientale, echivoc, trîndav și cu cleioasă ceață, izgonise simplul și bărbătescul fum de maryland ; ori poate acesta pierise deasupra tranșelor galice odată cu o întreagă generație al cărei parfum fusese.

Jazzul antropofag, urlat, scuipat, scrișnit, orăcăit, și hîrîit de gura cacofonică a negrilor buzați, destrăbălase zîmbetul francez, copil al șansonetei melancolice și malițioase. Vechiul Paris ardea pe rugul valutar, încălzind obrajii congestionați ai celor care arseseră odinioară pe Ioana d'Arc, și ai fraților lor transoceanici.

Alexandru Pallă, moldovean cu străbuni de pe vremea lui Vodă Ștefan, nu se mai simțea contemporan cu viața Parisului. Îmbătrînise ?

Cînd nu mai ești contemporanul epocii în care-ți porți declinul vîrstei, ci numai al pietrelor amintitoare a epocii apuse, te-ai sihăstrit în trecut ca înserarea în apa brumărie a unei vechi oglinzi, printre tăceri uscate de mătăsurii.

Alexandru Pallă nu mai trăia viața Parisului, și cum pentru el a trăi însemna a picta, nu mai picta viața Parisului, dar nici viața demodată a amintirilor. Pe pînzele lui de după războiu, curgeau apele Senei cu cenușuri lung ostentate spre funduri turburi de argint, dar nici o vîslă nu le turbura visarea, nici-un catarg, nici un braț de om, și curgerea lor ca și a timpului era parcă solemn împovărată de imensa tîrînire a propriului trecut ; visau cheiurile Senei cu parapete triste și pustii, c'un uuit de vînt parcă amuțit prin golul lor și un vârtej de frunze moarte, dus ; cîte un pod trecea dela un mal la altul cu pașii tăcerii prin rugina lui ; se

năruia un zid de casă veche cu varul măcinat ca fața de os a leproșilor.

Domina albul în toate pînzele, dar un alb în care frageda lumină se stinsese, un alb colbăit ca surul fior al ațelor de paianjeni în casele părăsite.

Intr'un singur peisaj, tot un parapet pe cheiul Senei, viața lăsase un semn. Sena curgea cu gestul halucinat al brațelor de oarbă bătrînă, călăuzind trupul prin locurile tinereții. Pe parapet atîrna o păreche de mănăși mici de femei, albe. Se încesase femeia care le purtase? Poate că le uitase acolo după ce strînsese în minile goale minile iubitului ei. Plecase poate fericită, cu dragostea alături. Dar ani trecuseră de atunci, desigur. Mănușile erau veștede. Parfumul delicat al minilor care le purtase, pierise. Melancolia dezumflată a albului lor mort, pecetluia gestul ostentat al anilor.

Toate tablourile puteau fi întitulate: Tăceri. Tăceri ca în unele case ale epilogului romanelor lui Turghenief. Intipărirea elegiacă a timpului pe decoruri ale tinereții. Prin sgomotul barbar al epocii, „Tăcerile“ lui Alexandru Pallă erau un anacronism.

În apartamentul din Rue de l'Observatoire, două „Tăceri“ trecuseră de dreptul în odaia Monicăi, deși fuseseră dăruite Olguței și deși Alexandru Pallă socotea că mai nimerit le-ar fi fost locul în odaia pianului negru unde asculta nocturnele lui Chopin privind corbul pletelor Olguței desfășurîndu-și aripele pe profilul solitar deasupra muzicii ca figurile săpate'n prora triremelor,—decît în odaia unde Monica își lucra teza de doctorat — „Baladele lui François Villon“— cu o gravitate blajină de bunică și cu'n zîmbet blond de miere și de tei în cozile medievale.

Brusc noaptea fu neagră...

Enorm răsărită în enorma încruntare, plată, grea, fără lumină, de un roș otoman, luna. Orizontul era straniu ca un zid care deodată ai simți că te pîndește c'un ochiu de ciclop, ca un uriaș zid de marmură neagră care ar deveni deodată un ochi roș, fără trup, fără cap, fără pleoape, fără gene, fără pupilă, ochi opac, orb, care totuși te vede, vine, crește, se dilată, te cuprinde, te soarbe umplîndu-se de sîngele inimii tale...

Coșmarul se ridică de pe pieptul mării. Desprinsă de pe tăiușul zării luna pluti masiv. Deasupra și în jurul ei pe cer se aprinse ca într'o mohorîre de fum gros, sanghinul nimb al vulcanilor.

Vroiau parcă să înflorească maci din truda și mocnirea sîngerie.

Infloriră, roși, rubinii, proffrii... se topiră în largă dîră. Ingalbeniră.

Palid, nuferi galbeni tremurără.

În noaptea limpede, cu abur aiurit plutea paloarea pură a lumii, alungată tot mai sus de groaza roșie, căzută în adâncuri, a monstruosului ochi tentacular din încheștarea căruia scăpase. Și marea era acoperită de sudoare rece.

— Nu dormi, Olguța ?

Trupul din chaise-longue nu se mișcase. Ochiul nu clipeau ; mari deschiși, priveau pironiți, fără să vadă în afară, ostendind fața, fruntea ; privire din acelea care lasă cearcăne sub ochi și o dungă pe frunte.

— Olguța !

Alarma exagerată a glasului care-o chema, o deșteptă.

— Am visat, Pașa... și dumneata ai visat?—urmă glasul șovăitor, cu o ironie automată.

Intoarse capul pe o parte. Vroia să fie singură.

— A răsărit luna ?

— Da.

Se răsuci pe o coastă. Pledul îi lunecă de pe picioare. Pașa se ridică, se aplecă acoperind la loc trupul suplu. Răsufla greu, ca după un efort. Scutură cenușa pipei, o umplu, o aprinse.

Zorii lunii se ridicau pe mare de pretutindeni cași cum luna n'ar fi fost izvorul, ci numai semnul deșteptării lor. Albe denii în miez de noapte.

Unii oameni trăesc în pat. Deopotrivă pentru somn și lenevirea trează, patul îi cheamă când iubesc, când cetesc, când visează. Viața lor e un lent și cotidian înnece în pat.

Dacă și-ar face bilanțul plastic al orelor de pat și-al celorlalte, viața lor ar putea fi reprezentată printr'o vastă suprafață orizontală, într'un colț al căreia, prizărit, un mănunchiu de verticale s'ar ivi ca o caravană în deșert.

Pentru Olguța, patul însemnase întotdeauna, spațiul strict al somnului și nimic mai mult. În copilărie, când deschidea ochii dimineața, spontan sărea din pat, resortul săriturii fiind parcă în ridicarea pleoapelor. Această elasticitate a copilăriei o păstrase agresiv dealungul anilor școlari și a celor următori.

Acum ședea întinsă în chaise-longue, trează, cu ochii deschiși. Infrângere de corabie cu pânzele întinse, răsturnată pe ape.

Mari, gravi, neclintii ca fluturii de noapte în lumină, ochii priveau.

Ii era frig. Dar răceala venea mai ales din lăuntru.

Trecuse iarăși prin vis gândul acela, ca un ghețar plutitor. „Voilà, il est parti le petit bobo... mais si'l venait a se répéter, il faudrait Penlever tout de suite“...

Fraza păstra încă, intact, parfumul farmaceutic, iodat și fenicat al hirurgilor. Când o auzise întâia oară, o înregistrase superficial urechea, și profund sufletul. Profesorul Mass, meridional sonor ca o peșteră cu ecouri și hirsut, albise cum se zaharisește un

gavanoș cu dulceață de nuci: tumultul cîrlionțat al părului, musteților, sprincenelor și bărbii era o cristalizare zaharoasă din care două nucușoare verzui rideau: ochii. Intonată de buzele lui, fraza se impregnase de bonomie jovială. Nu putea eși o profeție lugu-bră dintr'un astfel de om hilar. După cîteva luni însă procesul de dezagregare al cuvintelor de buzele care le rostise și de accentul cu care răsunaseră atunci, se împlinise. Fraza răsunase din nou, aton, cu miros hirurgical, impersonală cașicum cuvintele care-o alcătuiau s'ar fi format dela sine din tăceri de spital.

„...mais si-l venait a se répéter...”

Olguța cînta. Monica lucra în odaia ei. Pașa își fuma pipa. Rupt, un acord răsunase ca un candelabru răsturnat.

O tăcere cu sîngele zvîcnind în tîmple.

Obrajii Olguței albiseră.

Apoi, capacul închis brusc răsunase lung. Pianul amuțise negru.

— Noapte bună, Pașa.

Congediat mult mai devreme ca de obicei, Pașa strînsese o mîină înghețată.

A două zi însă, și în toate zilele care urmară până la îmbarcarea din Marsilia,—pentru Monica, Pașa, pentru profesorul ei de pian și pentru toate camaradele ei și ale Monicăi, Olguța fu aceeași Olguța de până atunci.

„...mais s'l venait...”

Cînd îți amintești cuvintele cuiva, e o mișcare în suflet, un murmur mut, o vorbire a gîndurilor. În sufletul Olguței însă, nici-o silabisire nu răsuna. Și totuși fraza era. O vedea deodată după ce o fixase lung fără s'o vadă, ca bolnavii pironiți în ghips pe spate, desemnul sau crăpătura păretelui din față, mereu privit, absorbit de ochi, orizont identic al cîmpului vizual.

Inceputul era un coșmar. Simțise răceala viperii și înțepătura colților în sînul stîng. Se deșteptase cu tîmplele reci și inima'n galop. Lucidă imediat își dăduse seama că în timpul somnului, cruciulița cu lemn sfînt, pe care o purta din copilărie la gît, atîrnată de un lăntușel lung, îi incrustase, ostil parcă, un colț în sînul stîng.

Atît. Adormise iar, pe cealaltă coastă.

Peste cîteva luni, dimineața, în odaia de bae, cu o mișcare familiară din copilărie, își apăsa părul cu palmele, deoparte și de alta a cărării. Abea eșise de subț dușul rece. Simțise o jenă, ca o haină nouă greșit tăiată, care te strînge subțioară. Făcuse mișcări cu brațele. Jena dispăruse. Reapărea însă atunci cînd ridica brațele deasupra capului. Parcă se strîmtase pielea. Descoperise cauza: o mică duritate rotundă, superficial ascunsă în sînul stîng.

Ridicase din umeri și se îmbrăcase fredonînd. Cîteva zile, scena matinală se repetase, fără ecou diurn. Intre timp, Monica plecase în Pirinei, pentru cîteva zile, la prietina lor comună Andrée Bertrand. Se dusese la profesorul Mass, din cochetărie, ca să-i extragă „cette énervante boule de graisse”.

„Extracția“ luase proporții de operație, din cauza decorului și a clorofomului numai, căci prezența profesorului Mass, în uniformă hirurgică, transforma lugubrul doliu alb al sălii de operație, într'un alb culinar, un alb de cofetărie în care fierbe ciocolata cu dulce clocot, așteptată de mormanele de frișcă decorativă. Olguța se așezase pe masa de operație, în lungă cămașă de noapte al cărei miros de sulfină aducea parfum de Medeleni, îndepărtata solicititudine a doamnei Deleanu.

Un gest neprevăzut al Olguței, dăduse un ritm alegru și zîmbitor tăcerii preliminară în timpul căreia se pregătește clorofomul. Fusese învitată să-și scoată cămașa care nu avea deschizătură în față. Iși scuturase pletele și cu o sigură mișcare găsisese soluția oportună. Trasă brusc, din două părți, de degetele lungi și impetuoase, c'un fișit metalic olanda se rupsese net până subț sîni. În această atmosferă de ea creată, Olguța își părăsise trupul de o puritate egiptiană, pe masa de operație.

După opt zile abea, își revăzuse sînul, bandajat până atunci, cînd profesorul Mass îi scosese firele. Puțin bosumflat, ca un obraz de copil deșteptat noaptea din somn, purta o fină semilună roză.

„... voilà, il est parti le petit bobo... mais si'l venait à se répéter, il faudra l'enlever tout de suite...“

Era frig și umed pe mare. O săgetă iar cicatricea, intimidîndu-i respirația. Inchise ochii ghemuindu-și bărbia în piept. Sufletul ostenit de trup, avea descurajarea luptătorului călit în lupte glorioase, cînd își dă seama că lama lungă, tăioasa prelungire a brațului, care-l purtase până atunci ca o firească aripă bărbată,— i-a devenit deodată grea în mîină și străină, biruindu-l și pe el.

Amiaza lunii ardea atît de intens încît pleoapele somnului, opace, deveneau translucide ca boabele de poamă.

Nici albul mat al varului mănăstiresc, nici cerul sur al perlei în care un zbor de îngeri s'a împaenjenit și agonia unei lebede a fulguit; nici dura marmură în spuma căreia plutește alba nuditate a statuilor; nici înghețatul crin și nici fosforescența albă a zăpezii,— și nici-una din înfloririle, mîniile, gînguririle, curgerile, plutirile și suavitățile albului pămîntesc, nu putea fi asemuită cu neclintita deslănțuire a luminii de lună.

Fuseseră parcă păduri pe mare, păduri masive. Nu mai erau. Vibrau străvezii în golul luminii care le străbătuse mistuindu-le.

Neagră, densă ca încreștarea pămîntului, marea devenise adîncă, și clarul ei afund era al lunei: în cer cași în mare. Fusese pămînt, eră apă haotică după somnul metamorfozei. Dar mai era pe undeva pămînt? Mai erau munți, dealuri, stînci, mari reliefuri aspre pe care pasul sună, și prin care cuvîntul filfii'n ecouri? Dar mai erau pași? Mai răsunau cuvinte?

Trecea un zbor halucinat prin toate cele, pulberea unei vi-
tese albe. Tot ce era parcă fusese numai.

Din orizont în orizont, stea, apă și noapte, sufletul era un gol
în golul fără piedică și fără de hotar al lunii.

*

Minutarele cronometrului arătau două jumătate. „A stat“ gândi.
precipitat Monica, sărind din pat. Și încă zăpăcită de somnul în-
trerupt de lună ca de un pumn de apă proaspătă'n obraz, puse
mîna pe beretă, reveni, zînci cămeșa de zi și ciorapii, scutură
capul alungîndu-și cozile pe spate, clipi...

Tictacul ceasornicului o trase de ureche. Deschise fereștrua,
scoase capul, văzu ziua mare, găsi luna, o privi incredulă ca pe-o
farsă de-a Olguței, zîmbi stelelor—era luna—și respiră adînc, pu-
nîndu-și mînile pe inimă.

Cu capul înclinat pe o parte, părea că ține'n brațe un bu-
chet prea greu.

Prin fereaștra căscată, frigul pătrunse, rărind căldura, cutre-
murînd trupul Monicăi.

Inchise fereaștra și se așeză pe pat bucuroasă că erau numai
două jumătate, întristată că erau abea două jumătate, fericită că
va ajunge la Constanța în zori, tristă că lașul nu era port la Ma-
rea Neagră în locul Constanței, bucuroasă și tristă de toate cele,
căci bucuriile Monicăi, cași genele ei grele, se'nvecinau cu lacrimile.

Atîta aur îi îmbrăca părul, încît părea luminat de soare ca
acele cupole ale bisericilor avîntate care mai strălucesc încă atunci
cînd tot orașul e'n amurg. Poate de asta trupul părea mai nalt
decît era, culminînd în aurul aerian.

Era frumoasă ? naltă ? sveltă ? Nu-i erau palizi obrajii, turburi
ochii ? Naltă ar fi vrut să fie, sveltă, dulce, limpede ca dragostea
pe care i-o aducea lui Dănuț după trei ani de despărțire. Să-i fie
trupul conturul și iluminarea dragostei, cum pare cupa de cristal
conturul și iluminarea pură a apei care-o umple.

Dănuț ! Topit, în buzele ei, numele drag nu era strigăt ci
tăcere îmbrățișată. Il iubea atît de mult, încît numai dela el primea
impresia multiplă a vieții, zvicnirea ei căldă. Cînd se gîndea la
Dănuț, o dulce greutate i se cufunda în suflet, și subt bătaia ini-
mii, ultim inel deasupra unei cufundări adînci, ardeau comorile'n-
gropate în fluida imensitate a amintirii.

Era atît de real Dănuț, depărtatul. Dănuț, încît toți ceilalți
oameni pe care-i cunoștea, cu care trăia zilnic, păreau pictați pe
pînze moarte, cu încremenita, lor mișcare desuetă, cetiți în cărți
prăfuite, cu voce tare ; pentru Monica, tinereța celorlalți părea si-
tuată în istorie, ca tinereța străbunilor, căci singurul contemporan
al inimii ei era solitarul Dănuț. Ușă al cărei mîner păstra întipă-
rirea căldă a mîinii lui Dănuț, ușă prin care năvălea copilul mare
cu vestea dragostei în ochi ; fereaștră la care privea Dănuț, cu

bărbia în mîni, cum filfiau albastre dealurile Iaşului, spre depărtata Monica; pernă, în care se îngropa capul lui Dănuţ, bucle şi parfum călduţ, ca un mănunchiu de flori uitat de Monica pe divanul ei; carte în care ochii lui Dănuţ descopereau ca'ntr'o oglindă fumuriē de'nserare, zîmbetul Monicăi aplecat spre el, — sufletul Monicăi era tot ce putea fi în jurul lui Dănuţ cu duioşie şi cu bunătaie.

Şi totuşi se ducea spre Dănuţ, venind de departe; vaporul mergea încet şi erau...

„A stat“ se încruntă Monica!

Nu stătuse. Tictacul bătea regulat. Cu domoală hărnicie de furnici urnind uriaşe greutate, clişele mişcau trupul de lăcustă moartă al minutarului.

Erau trei fără douăzeci... şi aproape cinci minute.

Minutare! Minutare!

Ochii Monicăi se opriră pe toate minutarele familiare ei. Mergeau toate? Nu se oprise niciunul? N'a rămas niciunul în urmă?

Minutarele ceasului din bucătăria dela Iaşi, mergeau. Ceas nichelat, cu pîntec de darabană, proptit gimnastic pe patru picioare, cu casca de alarmă a clopoşelului deasupra. Rămînea totdeauna în urmă.

— Dece nu-s gata puii?

— Da i-aţi poruncit pi la opt!

— Sigur. Is opt şi un sfert, —invoca Doamna Deleanu sfertul academic.

— Di unde, Dudue, numai şapţi jumatai-i la „riveiu“ nostru, pi ochii mei, parcă ci-s chioară?

— Uf! Am să-l dau pe foc „riveiu“ vostru.

— Nichelu-i incombustibil, mamă dragă, —întervenea Olguţa.

Era nemuritor ceasul din bucătărie, „riveiu“, cum i-se spunea de servitori, „crăcănel“ cum îl poreclise Olguţa din pricina atitudinei de călareţ cu patru picioare, „Blindatul“ cum îi spunea nu mai puţin nemuritorul Neculai, inventatorul cuvintelor nobile.

Trei fără douăzeci şi trei minute.

În bucătărie, focul stîns, călduţ încă. Bîzîe somnul nazal al muştelor. Subt cuptor cloceşte găina preferată a „Babii“. Baba... Le scrisese Doamna Deleanu că Baba se'mbată des, că slugile nu mai pot sta de răul ei şi că „dacă mai continuă îi dau drumul...“

Inima Monicăi se strînsese. Dacă nu mai era Baba, în bucătărie nu mai era piuit de puşori rotunzi şi aurii, nu mai erau pisici, cîni... Dacă nu mai era Baba, amintirile cu foc de toamnă, măsuţă joasă, turtă dulce, cocoşei şi mere coapte, din bucătăria de la Medeleni, rămîneau zvîrlite-afară, ca mîişorii lepădaţi.

Trei fără douăzeci şi două de minute. Minuţioasă precizieune a cronometrelor! Lumina lunii, de o intensitate solară, răspica până şi genele minutelor. „Cucul“ din sofrageria dela Iaşi. Cadră-

nul negru, orele albe, minutarele aurii, cutia ca o căsuță elvețiană: și timpul e fermier în Elveția. Două fetițe cu șorturi de școală, una brună cu fulgere albe de rîs și fulgere negre de ochi, alta blondă, stînd cumințe pe scaunul grav cu pernă, roșind cu genele plecate decîteori se aude cuvîntul „Dănuț“ oftat de Doamna Deleanu, învăpăindu-se cu genele ridicate decîteori s'aude cuvîntul „Buftea“, biciuit de Olguța.

Un zgomot de resorturi, o ușiță se deschide ca pentru o minusculea scamatorie, și apare un cucușor de lemn făcînd o reverență: „cu-cu“ cîntă cucul și dispăre'n clămpănitul ușiței urgente.

— Unu!—exclamă Domnul Deleanu, sorbindu-și cafeaua și consultîndu-și agenda. Și mi-i un somn!... Paa copii. Și cași cucul, dispăre Domnul Deleanu.

Cînta numai în trecut gușița cucului de lemn, căci numai amintiri veneau și se sculau dela masa din sofragerie, scuturîndu-și fărâmiturile, în cadența complimentului automat, în miros de pîne, de tutun și de cafea prăjită.

Lugubra pendulă antică din salon. De marmură neagră, masivă și întunecată, ca insula mortuară a lui Böklin în draperia rigidă a chiparoșilor. Toate orele sunate de ea, aveau accentul cobitor al miezului de noapte. Sunet slab, stins, ca un vaet de buhnă subtpămînteană. Și cadranul ei era livid în piatra sumbră, ca o fereastră de biserică pustie în lumina lunii prin care mi-nuntarele săgetau un zbor negru.

Trîmbișile mobilizării în noaptea de August. Dănuț venise în permisie dela Școala Militară. Tuns, slăbit, timid și taciturn ca în copilărie, în uniformă grea de constrîngeri. În anul acela nu plecaseră la Medeleni. Olguța era la Govoră cu Domnul Deleanu, Dănuț la școala de Artilerie din București. Mai apăsător ar fi fost pustiul la Medeleni decît la Iași.

Noaptea de August, cu privirea ei de căprioară gonită... Se plimbăse cu Dănuț pe străzi lăturalnice, unde nu erau agenți de-ai comendurei, nici coșmarul galonat care-i dădea lui Dănuț spasmul salutului.

Rătăciseră amîndoi în ținutul de stele și umbrare al Sărării, din care pornesc străduțe laterale spre vale, ca niște vîsle putrezind în voia apei unui port părăsit. Erau îmbrăcați așa cum se sculaseră dela masă: Monica cu capul gol, Dănuț fără capelă și fără sabie. Se coborîseră pe scări, trecuseră prin ogradă, ieșiseră pe stradă, mînă'n mînă, ca îndrăgostiții dela țară, și porniseră prin Iași ca printr'o odae familiară cu stelele pe cer ca o sulfină pe dulap, cu siluetele caselor întunecate ca niște mobile de nuc și de stejar, cu luminile potolite și blajine ca luciri de candelă: subt iconare.

— Dănuț, să ne 'ntoarcem, ne așteaptă tante Alice...

O lăseseră cîntînd la pianul din salon.

În preajma casei subț bolta unui castan... Cădeau și acuma'n sufletul Monicăi stelele nopții de August cu tot șiragul cerului desprins de cutremurul sărutării care-irăsturnase capul în imensitatea respirată cu gura și bătută cu genele a cerului care-i lăsase pe frunte umezeala și înălțimea.

Doamna Deleanu cînta.

— V'ați plimbat copii ?

Se roșiseră cu gura pecetluită de aceeași sărutare, gravi.

— Hai să ne culcăm, e tîrziu !... Ce s'aude ?

Trîmbițele. Sunetul lor spart în tăcerea Iașului.

Clopotele, grele, colosale, ca potcoavele unui cal apocaliptic pe lespezi de metal.

Uralele mulțimii. Se aprindeau lumini pretutindeni. Pendula neagră bătuse de douăsprezece ori, și se oprise, mută, fără tictac, cu minutarele drepte, cașicum moartea și-ar fi ridicat degetul în fața vieții.

Doamna Deleanu se rezemase de pian, Monica încremenise cu mîna pe tîmplă. Și'n tăcerea rănită din care cad lacrimile, toată tinerețea lui Dănuț îmbătrînise într'un zîmbet și se prăbușise în umerii plecați.

— S'a declarat războiul, mamă...

Toate luminile-s stinse, numai fereastra odăii lui Dănuț e palidă, deși storul e tras și deși lampa dela birou, e cu abat-jour.

Dănuț scrie. Iar a băut cafea neagră. Iar nu doarme. Iar lucrează cu fereastra închisă, în fum de tutun, cu mucerile de țigări morman în scrumelnița de lîngă caet. Nu bate la ușă. Intră de-a dreptul, în halat, papuci, cu cozile pe spate.

N'o aude : Tresare. Obrajii lui sînt în mîinile ei.

Doamne ! Tîmplele lui Dănuț zvîcnind în mîinile Monicăi, în mîinile care de trei ani fac gestul rugăciunii atît de fierbinte că parcă n'ar fi lipite una de alta de vidul lor, și ar cuprinde tîmplele vii ale lui Dănuț.

Doamne ! Prăbușita respirație de stele a fericirii ! Trage storul, deschide fereastra, și intră'n odae noaptea, noaptea Iașului, tăcerea Iașului, parfumul Iașului, respirația Iașului, și Dănuț e alături, viu, înafară de Monica... și-i tîrziu... Auzi cum bate, auzi, deasupra Iașului, de patru ori, clopotul Mitropoliei, solemn, vast, cu bronzată cadență, în preajma zoriilor.

— Dănuț, Dănuț, sînt patru ! Ești palid Dănuț. Ți-s obraji reci. Vezi !...

Zîmbesc ochi în ochi, căci Monica e rumenă, obraji ei sînt calzi.

Și se stinge muzicală, ultima bătae a clopotului Mitropoliei.

— Noapte bună, Dănuț.

...oftă adînc prin zîmbetul feței în care se stîngea ultima bătae a clopotului ieșan.

Minutarele cronometrului arătau abia trei jumătate. Și iar zîmbi. Lumină de lună pe genunchii ei, sufletul Monicăi era lumină de zori la fereastra odăii lui Dănuț, în care niciodată nu intrase, decît casta ei închipuire.

Cînd luna-i plină, umbra marelor castele feudale se plimbă pe aleele parcurilor lor pustii, până departe, unde pasul turnurilor, în ascuțită încălțăminte de cavaler în armură, descălecat, se oprește medieval, cu veacurile, printre lăncile plecate ale crenelelor.

Pe vastele și albele alei ale mării, nici bancă de piatră goală, nici joc de ape, amuțit, nici secate bazenuri, și nici umbră de castel, pornită lung.

Nimic decît aiurarea tăcerii și deasupra, brațul de marmură al lunii, rupt din umăr: purtase 'n el o desmierdare? o poruncă? un blestem?]

Plutea în înălțime gestul ciung al unei statui fără trup, și nici o umbră nu cădea pe mare.

Genele Olguței tremurară. Iși ținu respirația ca să nu alunge, să nu distrame ceiace urechile ascultaseră, în vis parcă, și ascultau... Ascultau?

Frigul se înăsprise.

Deschise ochii asupra stelelor în abur de lună.

Era trează. Asculta. Auzea. Aceiași amplă cadență. Aceiași întunecată asprime. Aceiași inflexiune mai pură decît a fluelor, același sunet viu, dens, cînd ascuțit ca săgeata din arc pornită, cînd boltit în vibrație gravă, bronzată cupolă a propriei sonorități...

— Nu.

Vorbise singură, poruncitor. Iși smulse cascheta de piele, își clătina pletele, se ridică de pe chaise—longue, dreaptă ca vibrația unei lănci înfipte. Era o energie sălbatecă în gest și 'n trup.

Și totuși ochii plîngeau. Plînseseră. Se deșteptase plîngînd. Iși trecu mîna pe față, iute, ca să-și limpezească ochii, ca să poată vedea trenul pornit prin întuneric, în prohodul armatelor rusești.

Sînt întîlniri prin ani, cu același gest al mîinii, al trupului, și al sufletului, atît de identice, încît ai impresia halucinantă că gestul început cu șase ani în urmă îl desăvîrșești după șase ani, de pildă, că lacrimile pornite din ochi cu șase ani în urmă, acuma le ștergi, abia plînse...

Ridicase mîna acum șase ani, pe un peron de gară, în urma unui tren pornit, să-și ștergă lacrimile, aceleași lacrimi, pe care acum le întilnea mîna care prin ani făcea același gest.

Sufletul basculă imens, cu tot trecutul...

Iși trecu mîna pe frunte, nu văzu, desigur, trenul demult pornit cu anii, văzu marea, vaporul, cerul...

Și totuși.... Ascultă. Nu se mai auzea nimic. Și totuși cineva fluerase o arie din Boris Gudunov, pe care.... Nu se mai auzea nimic, nimic. Se prăbușise tot în trecut, cu bătăile inimii.

Se așeză din nou pe chaise-longue, singură, cu insomnia unei dureri care de șase ani, cu ochii deschiși, aștepta un zîmbet să-i usuce ochii sau o mîna să-i închidă.

Mort, îl iubea încă. Ahea îl iubea. Dragoste grea, născută și zidită în tăceri și noapte; ca o buhnă cu vaet jalnic și ochi de soare somnambul, deschiși în propria criptă de întuneric.

Vania Dumșa : acesta era mortul ei.

Il văzuse în copilărie, înainte de plecarea în America. Il uitase cum uiți o melodie închisă în tăcerea ta. Il revăzuse în anul 1914. Plecase iar în Rusia. Căutase să-l uite. Il regăsise în sufletul ei în 1916. Și pribeagul, mort, nu mai plecase.

O lună după decretarea mobilizării. Doamna Deleanu și Monica, organizaseră o cantină așezată lîngă peronul gării Iași, popas cu ceai, pîne, entuziasm și mîncări reci pentru convoiurile militare.

Olguța lucra la un spital, de unde o luau spre seară cantinierele dela gară.

Intr'o seară, întorcîndu-se acasă, văzuseră în antretul de dinfață, un geamantan de mușama jupuită, mînjit, umflat în curelele care-l încercuiau. Peste el un palton ros și decolorat, și-o caschetă englezească.

Stăpînul lor nu ancora în nici o casă : trecea numai. Totuși era la el acasă în orișice decor. Se instalase în salon descifrînd cu o sîngăcie de urs, partitura lui Boris Gudunov.

— Neculai, să mai pui un tacîm,—poruncise doamna Deleanu suind scările și trecînd deadreptul în etac, neglijînd să mai spue bun-venit celui care nu purta uniforma militară într'o vreme cînd numai statuile, copacii, bătrîni, copiii și ambuscații mai cutezau să fie civili.

— Treci tu dintăiu, Monica,—vorbise autoritar Olguța în fața ușii salonului, lăsînd clanța pe care-o apucase în prima bătăie a inimii.

Monica intrase în salon, Olguța în odaia ei.

Călătorul ajuns pe vîrfu muntelui înalt oftează : „Am ajuns ?” și se așează pe o stîncă sau pe pămînt, respiră și privește roată împrejur. Nu s'a întîmplat nici-un miracol. Nu i-au crescut aripi, nici n'a început brusc un spectacol unic. Un simplu fapt : stă pe vîrfu unui munte același trup care a stat pe scaunul de acasă, pe bancheta tramwaiului, sau perna trăsुरii. N'are senzația perpendiculară, de înălțime clădită pe care o ai de pe acoperișul unei case.

Oare e înalt muntele? Intre stîncă pe care stă acum și scaunul de acasă pe care-a stat până acum, se cascadează o mie, două de metri? Într'adevăr?

Ce-i asta? Colb stîrnit? Nu. Pe mîna întinsă lăcrimează un nour aburos, din aceia care sînt o noiță pe albastrul cerului,—văzuți de pe fereastra casei, cînd stai la îndoială dacă trebuie să iei bastonul sau umbrela.

E împăiat? Nu. Arhanghelul bălan, cu cioc și ghiare, desface aripele și plutește vast, cu familiaritate. E un vultur pe care-l urmărești cu mîna pe ochi, paianjen desprins din bolta cerului, —văzut de jos, de acolo unde cotcodăcesc găinile.

Așa! Mîna deprinsă să ia țigara sau jurnalul de pe măsuta de noapte, înfilnește un nour, zborul unui vultur... poate și mîna lui Dumnezeu,—căci într'adevăr ești printre stele, pe vîrfurile unui munte, alături de cer, în limpedele miracol al singurătății înalte.

Olguța se așezase pe patul din odaia ei.

Venise Vania. Patul era pat, masa masă, zidul zid, fereastra fereastră.

Și închise ochii. Și-i deschise zîmbind. Iubea. Era așa de simplu încît își pipăi mîinile, își pipăi fața, să vadă dacă într'adevăr exista ea, Olguța—nu Vania.

Venea din Rusia. Pleca pe front. Războiul era pentru el o nouă călătorie, o inedită experiență. Avea ochi verzi, mici, rotunzi, de un verde atît de tare uneori că părea sonor. Era îmbrăcat ca un trunchiu de copac. Hainele păreau coaja lui robustă. Nu erau nici elegante, nici sărăcăcioase, nici clasă socială n'aveau.

Il vedeai pe el, nu hainele,—care altminteri erau necălcate și de lucrător mai degrabă, de muncitor manual.

Făcuse, în treacăt, în anii din urmă tîmplărie. Mai fusese profesor de matematică la un liceu din Petrograd, și deținut „pentru idei prohibite“ și profesate din întîmplare tocmai în ora de matematică.

Evadase și venise cu geamandanul la Iași, să asculte puțină muzică înainte de a trece pe la cercul de recrutare să afle ce-i, unde-i, și itinerarul. Ascultase cu neclintită seriozitate—de om care respectă mîncarea—în timpul mesei, discuțiile curente asupra războiului. Mai erau invitați la masă. Mînuia furculița și cuțitul cu delicatețea oamenilor puternici, pentru brațul cărora arma cea mai grea e ușoară. Obrajii celorlalți purtau palori convalescente alături de obrajii lui, bătuți de vînt și arși de soare. Nu era nici frumos, nici urît: puternic. Ca tăcerea unui clopot de bronz printre cristale, făptura lui făcea fragilă și soprană, făptura cetățeană a celorlalți.

Dintre toți comensii era singurul care pleca pe front. Părea totuși singurul impermeabil pentru moarte. Metalic. Mîncase copios. Nu era congestionat.

La „liqueur“-uri, discuția alunecase peste Nistru, venind de la Verdun, via Ardeal. Invocarea „marei noastre aliate“ stîrni un entuziasm unanim.

— Blini—zîmbi Vania, jovial, cu o voce gravă prin timbrul ei. Și explicase că „Blini“ e echivalentul slav al clătitelor moldovenești. Adică : o foaie de clătită, rotundă ca un talger de aluat, bine muiată în unt, pe care presori icre negre. Apoi îi pui capac o altă foaie, bine muiată în unt, pe care așezi sardele. Apoi o acoperi cu o foaie identic tratată, pe care torni smîntînă; vine la rînd alta, pe care o pavezi cu mezeluri. Și tot așa, foaie cu foaie, treaptă cu treaptă, sue toate categoriile de mîncări imaginabile : de preferință cele mai indigeste. Insfîrșit o ultimă foaie, are rolul acoperișului pe o clădire. Peste ea torni unt proaspăt topit, mult, din belșug... Și imediat înghiți o felie, mori, bei un pahar de vutcă, învii, înghiți alta, mori, reînveii cu vutcă, și mori iar cu Blini.

Rusul e nemuritor.—Înceiase Vania, dar „marea noastră aliată“, e o mîncare indigestă pentru stomahul român.

Și în protestul general, adăugase :

— În schimb, România pe o foaie de blini, e un ingredient apreciabil pentru stomahul rusesc.

Obștescul oamenilor, cînd sînt în casă, se așează comod pe scaun, canapea sau pe divanuri, rezemîndu-se de spezeze ori de păreți.

Vania ședea mereu lîngă ferestre. Se profila pe cer, ca stejarii solitari. Prezența lui nu era durabilă; într'o încăpere dădea impresia provizoratului, ca trupul paserilor de pradă cînd stau. Iminența pornirii parcă, îi avînta masivitatea trupezască, dîndu-i elasticitate, tăiuș și vîrf.

Cioplit oarecum în substanța puterii, ca pietrele și trunchiurile, voinicia lui părea involuntară și permanentă ca a corpurilor grele. Aveai impresia că o mîna de-a lui lăsată pe umărul cuiva, l-ar fi îndoit cu un gemăt; că pasul lui avea soclu, ca al statuilor. Așa că zîmbetul acestui om era o delicată surpriză, ca prezența unei flori luminos întîmpinînd deadreptul din stîncă.

Zîmbea rar.

Dar zîmbise Olguței.

Natural, Olguța îi cîntase din Boris Gudunov. Adică i-l cîntase în întregime. Partitura o căpătase dela Vania în 1914.

Trecuse miezul nopții. Toți se culcaseră. Nici Monica nu mai era în salon. Ea știa bine prețul unei ultime nopți, cînd unul din cei doi pleacă pe front. Și mai știa, tot afît de sigur, că Vania era „al doilea“.

Vania șuera. Nu șuera aproximativ partitura, urmărind mai ales melodiile, cum fac în genere amatorii de șuerat care de îndată ce un pian sau o orchestră începe, fixează o stea, un tablou

sau plafonul, și cu aerul inspirat al unui robinet comunicînd direct cu luna și privighetorile, își dau drumul în sus. Șuera ca unii șefi de orchestră pasionați și afoși, care exprimă prin șuer toate glasurile pădunii instrumentale ai cărei animatori sînt. Apoi, șueratul lui Vania nu era siropos, nici cu un singur registru. Dulceața glasului de femeie și virtoșenia glasului de bărbat, devenite șuer, supleță și vigoare, cum șarpele e deopotrivă braț de titan lovind și trup de Salomee ondulat, — șueratul lui Vania, izvorit din buzele cărnose avea intensitatea tăcerilor din catedrale, gravitatea orgei și a violoncelului, și puritatea soprană de emisiune a gușilor cu aripi numite privighetori.

Auzise la Petrograd, pe cînd se numea Petersburg, Boris Gudunov cu Șaliapin, cîntărețul întunecat ca o grotă marină în care vijîitul vîntului și elegia undei ar fi cîntecul gemut de glasul lui Satan.

Îi vorbise de Șaliapin, pe care Olguța nu-l auzise, situîndu-l față de Carusso, al cărui glas curgea prin toate pîlniile gramofonelor, ca ploaia prin uluce. În Carusso vibra sensualitatea meridională, exprimată în literatură de d'Annunzio. Glasul lui Șaliapin ca și gîndul lui Ibsen, era răsvrătire și singurătate.

Lumina electrică se stînsese la unu, înlocuită cu lumînări.

Vania explica textul, traducînd abrupt din rusește. Curgea parcă Nistrul între cuvintele celor două limbi, care-și zmulgeau una alteia asprimile, blestemele, durerile, ca o luptă călare, la lumini de torți, prin aprigul hotar al apei.

La începutul fiecărui act, evoca decorurile, sculptînd cu mîna scorbura neagră a unei ferestre deschisă pe noaptea țarului, arun-cînd acolo spaima unui candelabru cu lîmbile vilvoiu, dincolo clă-dind fastul sinistru al tronului uzurpatorului împărat. Astfel deco-rurile aveau iluminarea fragmentară, dură, zvicnitoare a luminilor de fulger.

Lîngă Vania nu puteai concepe somnul. Viața curgea prin el fluvial, ca o mulțime în mers, văzută noaptea, fragmentar în umbră, fragmentar în lumină, cu mii de fețe, gesturi și glasuri, îmbulzită la poarta unei cetăți: Era și poarta și mulțimea.

Salonul dispăruse, ca toate odăile în care trăia el, mistuit de decorul pe care-l impunea evocarea lui.

Boris Gudunov, în noaptea aceia de Septembrie, murise în palatul țarilor, cu săli enorme prin care vîntul și stafiile clatină grele draperii, cu străji neclintite ca marile buhne, cu scări atît de vaste, că parcă așteptau să le sue pasul reflexului oceanic, cu acoperișuri pe care filfite înfipt destinul ca un steag mortuar, deasupra întregii împărății de coruri, de blesteme, de biserici și de temnițe.

*

A doua zi, disdediminează, dispăruse, lăsîndu-și geamantanul și paltonul.

Olguța nu se mișcase de acasă toată ziua, cu ochii la fereastra dinspre poartă. Spre seară se înapoiase, în haină de recrut care izbutea să fie ridicolă fără să-l facă și pe el. Haină de postav verzui, rigidă ca un carton păros, cu mâneci scurte și umeri normali de strâmți față de amploarea celor care-o purtau; pantaloni lungi cu șireturi, corcitură de izmene cu șalvari; bocanci mopși care imprimă ritm de scafandru picioarelor, dându-le sunetul lat al potcoavei de cal normand; și capelă holbată'n colțuri, deșălată'n mijloc, bleagă'n cozoroc: însăși tichia tîmpeniei cu cap de ridiche de lună în unghiul salutului de răcan.

Astfel intrase îmbrăcat de regiment împăratul inimii Olguței.

*

„Cina cea de pe urmă“ fusese veselă: Courteline ar fi putut-o iscăli, cum ar fi putut iscăli întreaga activitate din acea vreme, a Cercurilor de recrutare. Și Cercul de Recrutare Iași se muștase cu și prin Vania, în sofragerie.

Așteptase la Cerc dela șapte dimineța până la cinci seara; căci cercul era atît de ocupat încît toată lumea aștepta, fără nici o excepție, cauza preocupărei fiind aglomerarea din ogradă, cauză care „sta drept“ în ograda cercului, efectul aglomerației fiind inactivitatea înfrigurată a gradaților, efect care sta „în repaos“ față în față cu cauza.

— ...Așa se întîmplă cînd „cauza“ e recrut și „efectul“ e gradat.

Plutonierul Vulpe. dela „biuroul mobilizărei“ era obligat să fie sever din pricina sprincenelor—dens stufoase—și spiritual, din pricina musteșilor cu șmecher șfichi. Acest dublu decor contradictoriu, îl conciliase recurgînd la injuria națională „cruci și Dumnezeu“ pe care o murmură cînd cu nuanța sprincenelor, faraonic, cînd cu nuanța musteșilor, diabolico-săltăreț. Pe Vania îl cinstise cu ambele nuanțe, inversîndu-le ordinea, căci numele „Vania“ :

— Ia taci! ? — dezlănțuise, prin neverosimilitatea lui națională și ostășească, un cutremur ilar al musteșilor locutorii,—iar foaia matriculă a lui Vania—nesupus la încorporare, judecat și achitat, apoi nesupus la toate concentrările — provocase o cavernoasă privire, și — miracol — exprimarea la singular a pomenitei locuțiuni panteice.

— Umflă-l. Bagă-l la bașcă.—tunase plutonierul Vulpe. Nu se mișcase nimeni, căci toți îl știau „dat dracului“ pe plutonier, și de asemeni cunoșteau toți amnistia generală din 1916—pe care de altfel o dezaprobau. Aceasta o aflase Vania din interjecționala conferință pe care i-o ținuse plutonierul Vulpe, despre amneștie și închisoare. Frontul față de închisoare era socotit ca o vilegiatură glorioasă, nemeritată :

— Așa-i, mă leat, Romînul : iertător....

— Bini, bini cu amneştie la timp di paci, da la războiu mai bini fără, — insinuase un negustor usturoiat, care corespundea din ochi, cu ochiul, nara și plămîni buzunarelor plutonierului. Negustorul prefera vilegiatura închisorii.

Intervenția neașteptată a unui locotenent, precipitase serviabil actele operetei militare. Locotenentul fusese elevul lui Vania. Teroarea pe care o inspira profesorul de matematică fostului elev riu, era atît de durabilă încît îl salutase pe Vania cu gestul alarmat al ridicării din bancă și cu un— „vă salut, domnule profesor“ —exotic în acel decor. Și îl servise cu promptitudinea cu care o-dinioară ștergea de pe tabelă cu buretele, nerozia lent cifrată, subțochii verzi ai profesorului de pe catedră.

Epilogul. La plecare, Plutonierul Vulpe îi strînsese mîna :

— Îmi pare bine, domnule profesor... Cum ați zis ?

— Vania.

— Vania,—oftase admirativ Vulpe. Frumos nume... Ei, bietu' tatau-meu m'a botezat Ion că m'a făcut mama de Sfîntul Ion.

Știți, nevoile...

— Am onoarea, Domnule plutonier.

— Zi-mi Ionică, că-i mai particular.

După masă, încredințase Olguței geamandanul în care-și avea „biblioteca“ și „garderoba civilă“. Olguța-i împrumutase un geamandan al ei, mai mic, în care-și rînduise rufelee: spălate și cîrpite de mîna de bărbat. Răspîndeau un miros tare de săpun în calup.

— Să ne vedem sănătoși, — se adresase tuturor în pragul salonului: cordiale în hotărîutul lor contur, vorbele tuturor plecărilor. Obrajii Olguței erau foarte albi și gura încreștată.

Îl însoțise până la poartă, dimpreună cu Monica.

Încă odată :

— Să ne vedem sănătoși.

Șuerau locomotivele. Tremurau stelele cerului de Septembrie. Bocancii sunau metalic pe asfalt. Se îndepărta calm, masiv, drept, spătos. Pășind în răspărul unei ape repezi, tot așa ar fi mers.

Îl vedeai în noapte ca printr'o mulțime care s'ar fi dat în lături în fața lui.

Trecuse pe sub lumina unui felinar. Cotise.

Tremurau stelele cerului de Septembrie în sufletul Olguței aplecat deasupra nopții, căci dela nici-o fereastră de-acum nu mai putea să-l vadă.

*

Totuși, îl mai văzuse chiar în acea noapte.

Curînd după plecarea lui Vania, cu spontaneitatea impetu-

oasă pe care o regăsisse de îndată ce fusese singură, se hotărîse să-l însoțească la gară.

Plecuse fără știrea nimănui, prin starea de asediu a orașului. Gara era o cazarmă revărsată. Acolo noaptea mirosea a toval ca o tăbăcărie; mai puternic decît mirosul cărbunelui, mirosul mobilizării stăpînea. Pretutindeni, pe cimentul sălii de intrare, îngrămădiți ca sacii în antrepozite, prăbușiți ca trunchiurile în pădurile tăiate, soldații, împachetați pentru front.

Durerea cu palmele bătătorite fuma mahorcă și scuipa amar.

Peronul era pădure scundă, prin care sticleau roș ochii de lup ai locomotivelor.

Treceau, cu pieptul împletit în pielării galbene, cu scîrșit de geamandan nou, sublocotenenți cu aer de liceeni deghezați. Unii aveau ochi de juncă și fumau pentru întăia oară. Alții înjurau cu miros de alcool. Ordonanțele duceau lăzi de lemn cu inscripții albe, lunguețe și rigide ca raclele. La lumini fugare de chibrit vedeai o mîină cu o bucată de mălai, o traistă vărgată, o raniță, un obraz de femeie înmărmurit ca la căpătăiul unui mort.

Răsunau numai ordinele militare, această brutală telegrafie verbală. Mulțimea tăcea: vorbele se înapoiaseră în sate, dela barieră, ca niște mînji pe lîngă carele și căruțele care se întorceau goale, cu o femeie, cu un copil, cu un bătrîn.

Cineva cînta nazal și tînguitor dintr'un fir de iarbă. Mai exista iarbă, primăvară?

Olguța trecuse dincolo de peron, dincolo de baraca ceaiurilor, spre un tren lung împresurat de mișcările mulțimii.

— Tu ești, Olguța?... Pe cine cauți? — vibrase deodată noaptea, bărbătește. Își făcuse loc înlăturînd cu mîinile două grupuri, și răsărise în fața ei.

Olguța plecase ochii și capul. Vorbise fără lacrimi, dar în șoaptă răspicată:

— Am venit, Vania... am venit... să-ți spun... să te întorci sănătos.

O clipă, mîinile Olguței fuseseră în mîinile lui Vania.

Plecuse. Nici o vorbă. Nici fața nu i-o văzuse, fiindcă nu îndrăsnise să ridice ochii. Plecuse, plecuse. Apoi, ascunsă într'un ungher de gară, așteptase, așteptase, fereastră pustie cu noapte și stele, până tîrziu, mult după miezul nopții, cînd trenul pîrnise.

Trecuse locomotiva, peșteră de iad cu fum, flăcări, lopeți și negre zvîcniri, apoi vagoane, vagoane nenumărate, cu tăceri, coruri, glasuri, cai, furgoane, lumini...

În urma trenului...
Și nu-i mai văzuse fața.

*

Vania Dumșa era un simplu soldat printre sutele de mii. În tot timpul războiului, geamandanul, cascheta și paltonul lui Vania îl așteptaseră în odaia Olguței.

Abea în 1919, în ajunul plecării la Paris, Olguța umblase în geamandan. În compartimentul „garderobă” erau hainele, puține și sărăcăcioase fără de forma puterii stăpînului lor.

În compartimentul bibliotecă, dominau cărțile de matematică. Puțină literatură rusească, „Les opinions de Jérôme Coignard”, un volum de Kipling „Kimm”, și Baladele lui Villon.

La fund tocmai găsisese cele cinci caete, care-i cutremuraseră mînilor. Cinci caete de cifre, formule și semne matematice. Singura urmă vie a celui dus, era inaccesibilă și enigmatică pentru Olguța, ca aurul astronomic al constelațiilor.

Tîrziu, noaptea, Olguța umpluse la loc geamandanul și după ce privise lung pe fereastră pustiul întregii lumi, așezase în geamandan cascheta englezească și paltonul, care până atunci, scururate și periate zilnic, stătuseră afară.

Și totuși plecase, trăise. Viața ei din ultimii ani nu avea gestul crengilor rupte. Își pierduse poate exuberanța de odinioară. Ca obrazul adolescenței de pescar crescută pe mare, energia ei devenise mai gravă, mai concentrată, de o amploare sobră în mișcărilor ei. Apoi muncise.

Ceas cu ceas, zi cu zi, ultimii trei ani petrecuți la Paris, erau ogor arat de mînilor ei, cu toată puterea brațelor și încordarea trupului. Muncise cu severitate, despuiată de orgoliu. Sîngele de cal arab al mînilor ei, se răsvrătise la început, constrîns de disciplina monotonă a gamelor și a exercițiilor zilnice. Îl stăpînise. Deget cu deget, mușchi cu mușchi, mișcare cu mișcare, își refăcuse mînilor.

Erau perfecte, dulci și dure, suple și fierbinți, cu ncheetura brațelor flexibilă, și fiecare deget stăpîn pe strălucirea lui distinctă în armonia celorlalte, ca stelele în constelații. Puteau scoate din claviatură, sunetul pur care-i lumină, în nopțile cu lună plină, și armonie naltă în Beethoven,—sunetul grav care-i privire în ochiul lui Dumnezeu, și armonie solemnă în Bach,—sunetul fraged, luceafăr în calea magilor din Bethlehem și radioasă armonie în Mozart,—sunetul stîns, care-i prelîngul gol al oglinzilor istorice în muzeele pustii și armonie mistuită în Chopin.

Putea smulge gloria, cum, smulsesese împăratul corsican coroana împărătească din mînilor papei. Își pregătise mînilor în umbră, și le călîse în apa vie a sufletului.

De ce?

Pentru cine?

Era singură ca perfecțiunea acalnică a mării pe care plutea. Moartea lui Vania îi cruțase viața, lăsîndu-i intactă energia elanurilor, răbdarea înfrumusețării lor,—dar îi luase dragostea.

Monica îl iubea pe Dănuț; toate camaradele ei iubeau. În toate vibra un clopot, trist sau vesel, dar vibra. În ea nimic. Își

pierduse sonoritatea esențială a vieții. Nu mai putea iubi. Ș'abea acum își dădea seama că Vania murise. Nu crezuse până acum. Minteia știa că Vania murise, cum știa că Dumnezeu nu-i,—totuși te închini și absența-i o prezență.

Nu și-l putuse închipui pe Vania mort. Un mort e galben, cu mâinile inert încrucișate pe inima oprită. Sufletul ei nu-l putea răsturna în moarte. Ca un clopot, care la gestul răsturnării răspunde aprig, tot mai aprig din cerul lui de bronz, mai viu îl vedea pe Vania, pe măsură ce-l credea mort.

Se pregătise pentru el,—deși îl știa mort. Dar îl aștepta. Muncise, se adâncise, devenise frumoasă, aprig frumoasă ca un acord fără pedală. Pentru cine ?

„Mais si-l venait a se répéter, il faudra l'enlever tout de suite“.

Știa că murise Vania, fiindcă abea acum vorbele Doctorului Mass, cu prevestirea lor lugubră, se prefăcuseră în cenușă ușoară.

Calmă se ridică din chaise-longue. Alexandru Pallă adormise cu bărbia în piept. Invăluit în vastă pelerină neagră, cu barba luminoasă, părul alb în ondulată răscoală și trăsăturile solemn frumoase, părea un mitropolit mort ascultînd coruri.

Umbra Olguței trecu lângă el, spre marginea covertei. Își rezemă coatele pe ea. Înclină capul. Pletele-i alunecară pe tîmple deschizînd aripele lor de corb heraldic. Adînc, adînc privirile căzură ostenite în lumina apei.

Luna se înclinase. Fără cută, cer senin de dimineață, marea aștepta obrazul lunei.

— Bietul papa...

Il vedea, acum trei ani, pe debarcaderul portului Constanța,—cu tîmplele acoperite ușor, mătăsos, de fumul alb al bătrîneții, pe care degetele ei îl dezmierdau uneori. Plin de păcatele normale tuturor bărbaților, dar ținîndu-le în vitrină, și totuși pur ca și surisul de copil pe care anii nu i-l isgoniseră ; înecat în datorii de baccara, muncind de dimineață până seară ca să-și sporească noaptea datoriile la club odată cu nesomnul ; devotat tuturora, înșelat de oricine vroia, zîmbind de toate, mai ales de el ; cu fruntea lui bombată ca o minge zvîrlită de un copil pe-o margine de acoperiș, și cu pasiunea lui total admirativă pentru Olguța.

Venise la Constanța, zmulgîndu-se de la un proces important, ca s'o mai vadă pe Olguța. Sosise cu un sfert de oră înaintea plecării vaporului. Nu găsisse trăsură. Venise pe jos : în goană. Era nădușit. Părea mai îmbătrînit în lumina crudă a soarelui marin. Venise încărcat de pachete. Bomboane de mintă, ca acele pe care în copilărie le oferea Olguței din biuroul dela Medeleni, șocolată, un buchet de violete, un carton de prăjituri, o sticlă de colonie : tot ce putuse cumpăra în goana trăsurii care-l dusesese dela Palatul Justiției din București, până la gară. Olguța era mai naltă, decît el. Ii dezmierdase tîmplele nădușite și fruntea fără de astîmpăr. Ea era singurul lui camarad adevărat. Plecă.

— Fetifa mea...

Și-l văzuse micșorat pe cheiu, din depărtare, fluturînd batista subț soarele necruțător, cu brațul întins ca un copil care și-a perdut zmeul.

Ii telegrafiasse ziua sosirei la București.

Scutură capul deasupra apei cu umedă suflare. Ar fi vrut să pue mîna pe fruntea tatălui ei și să-i spue :

— Papa, să nu fii supărat pe mine. Tu ești bun. Dac' ai-ști, și tu mi-ai da voe.

Uită tot și pe toți...

Respira liniștit. Și trupul și sufletul o ascultau.

Va face un plonjon, va înnota—apa era glacială—și se va înneca. Imaginația își stinse luminile pe toate zările. O preocupau detaliile mărunte : să-și scoată paltonul, pantofii și rochia. Vroia să fie suplă, cu mișcările libere în apă. Nu putea primi s'o înnece, s'o assassineze greutatea hainelor. Vroia să înnoate lung, frumos, tăind apa pe o coastă, cu avînturi ascuțite, până cînd, ostenit, înghețat, la fel cu sufletul, trupul va consimți frățește să se odihnească definitiv în adîncimea aceluiași pat de lumină curată.

În vîrfurile picioarelor se îndreptă spre proră, depărtîndu-se de Alexandru Pallă. Iși descheie unul cîte unul nasturii paltonului.

Toată marea era o aureolă ușoară între zări de argint umbrit.

Fiecare mișcare, proiectată pe clarul deșert, era simplă ca în stampele biblice.

Iși deznodă fularul dela gît, fără grabă...

— ...?

Iși trecu mîna peste frunte, plecă urechea, ascultînd.

Limpede, șuerul răsuna din nou.

Mașinal își înnodea la loc fularul.

Boris Gudunov intră în sala tronului, își vede copiii. E nefericit. Stafia țareviciului ucis e în inima lui...

Cine șuera ?

Se strînse în palton, încheindu-și nasturii cu degetele'n friguri.

Cine șuera moartea lui Boris Gudunov ?

— Va...

Numele frînt în întăia silabă, se rostogolise ca o tidvă, nu din buzele Olguței, ci din trecutul căscat.

Era îngrozitor de straniu șuerul mortului, cîntecul buzelor lui, suflarea lor, răsunînd după șase ani, în singurătatea mării.

Cine șuera întocmai ca Vania.

Cine cuteza ?

Subț fruntea Olguței ochii se înăspiră, deasupra lor sprincenele își desfăcură aripele curbe.

Șuerul venea de jos. Traversă puntea, coborî îngustimea scăriilor repezi, cu șuerul în urechi, călăuzită de el, cu pumnii strînși, cu dinții strînși. Vroia să-l vadă și să-i spue :

— Taci.

Cui ?

Nu se mai auzea nimic.

Coverta cabinelor de clasa III-a mirosea a gudron, a ulei și a cauciuc încins. Mormane de parîme, clădite ca niște buți de frînghie. Lăzi. Buccelle. Panere.

S'auzeau mașinile duduind înfundat.

Un marinar neverosimil, de tinichea parcă, în mărime naturală, proiectat pe cer.

Șuerul...

După un morman de parîme era șuerul, omul. Nu era. Marea, luna, frînghiile, șuerul, tîmplele, mașinile vaporului îi băteau în tîmple.

— Vania.

O umbră culcată într'o barcă de salvare, se ridică, mult mai înaltă decît Olguța, cresc, cresc, mult mai înaltă decît cerul, se aplecă... Un uriaș o culege în palmă, o ridică spre ochii lui verzi, minusculă în tremurul de libelulă al inimii, o lasă, o ridică, o lasă, o ridică... Ochii verzi, marea, înneclul într'o privire verde... Și o orgă, în catedrala lumii, cu toate vînturile mării, înălță un singur acord:

— Olguța!

Și amuți secată.

Tremura. Cu tot trupul și cu dinții. Se destrăma în ploaia unui tremur, care-i cernea mintea, gîndurile, amintirile. Dinții ciocniți mărunț îi sunau ca o măzărîche de gheață pe sticlă. Nu putea vorbi. Nu putea zîmbi. Dezagregat în tremur ca o ninsoare, cu ondulări de vifor, sufletul își pierduse conturul.

Mormanul de parîme de care-și rezema spinarea avea o duritate vînjoasă de rădăcini seculare. O învelise cu paltonul lui peste paltonul ei. Pe podele, sub ea, așternuse un pled cu o arsură neagră: de țigară probabil.

Ochii ei aveau intensitatea de întuneric și mișcarea amplă a ochilor de paralytic. Li urmărea toate mișcărilor.

Întîiul gînd se formă deodată și răsună absurd, formidabil de absurd în tăcerea de cataclism care-l născuse:

— Un „Primus“.

Vania fierbea apa într'un ceainic de metal, la flacăra unui „Primus“ așezat pe o lădiță.

„Un Primus“ stărui gîndul, și după el, a doua absurditate răsări:

„Primum vivere, deinde philosophari“. Cu această maximă își inaugurase cursul de filosofie, profesorul dela Humpel.

Poate că întăiul om, Adamul biblic, deschizînd ochii în care năștea privirea omului cu mugurul luminii în ea, și mișcînd mîna cu care ridica lepedea veacurilor, — și-a frecat ochii, mahmur, ca orice om care se deșteaptă din somn. Dar strănepoții au vrut ca

ediția princeps a omului, încă umedă de țiparul dumnezeimei, să fie sublimă, deși în clipa aceea n'avea cine s'aplaude.

De aceea deșteptarea întâiului om e reprezentată floral: crin pur al întâii mișcări desfăcându-se gol, mireasmă și petală, în mîna lui Dumnezeu.

Din absurd în absurd, din glumă în glumă, din amănunt în amănunt, sufletul Olguței se refăcea. Miliarde de paianjeni zideau din nou golul prin care statura unui uragan trecuse, lăsînd portalul dimensiunii lui. Vania existase pentru ea din clipa cînd își auzise numele spus de el, dar existase astronomic nebulos: cum o planetă-i pentru altă planetă. Apoi totalizat în contur geografic, ca un continent: Vania, — ca un continent răsărit din ape, — viața lui Vania. Exista viața lui Vania. Mai mult o certitudine decît o realitate.

În vaste vîrtejuri concentrice, sufletul se apropia de el. Până cînd uman, ultimul cerc încremeni în zîmbetul umed al privirii care-l cuprînsese pe Vania, se topi și viu căzu de pe gene dealungul obrazilor.

— Bea, Olguța.

Cu o mînă îi sprijini capul, cu cealaltă îi duse ceașca fierbinte la gură. Sorbi ceajul, cu lacrima pe buze, și abea atunci își dădu seamă că era trează.

Tremurul de frig se convertise în profundă vibrație de căldură, cu unde repezi.

Copiii, cînd intră vara pe ușa sofrageriei, prăpădiți de murdări și rupți, după ce o după-amiază întregă au bătut mînea, — au obraji Olguței. Acești obraji sînt gloria sîngelui. Dar și ochii în negru, erau la fel cu obrajii. Și buzele, în roș, erau la fel cu ochii. Numai capul: se vedea, aprins în aroma agerii tinereți, deasupra mormanului de stofă care-i înghițise trupul.

Tăcea cu vioiciune. Tăcea cu absolută sinceritate a obrazilor, a ochilor și a buzelor. Sufletul abdicase: culoare în obraji, privire în ochi, umezeală pe buze, era adînc avînt de sevă pentru faptul fraged al fericirii.

— Imi pare bine că te văd, Olguța.

Un prietin îți oferă la el acasă, ca aperitiv, o tartină cu icre negre: Crusta pîniții e blondă și sună sfîrmicios ca o cojiță de purcel fript; miezul e o spumă de aluat pufos; untul, pur ca privirea vacii; icrele, boabă cu boabă delectabile în gură cum sînt mărgărintarele în șirag.

Minunea comestibilă e cumpărată, amănunt cu amănunt, dela brutărie, lăptărie, băcănie. La rîndul tău cu bani identici, vei oferi prietinului o identică sinteză de delicii. Te oprești, din întîmplare,

lîngă un zidar care mîncă pe o schelă. L-ai văzut din depărtare. Il admiri. Apetitul său franc, în decorul muncii oprite— var, cărămidă și căldări—dă seducțiuni imperioase pînii care rîde lat, maslinii brune și ndrăcit sarate, și slăninii vărgate cu cioric ardeiat. Te uiți la schelă, te uiți la zidar, înghiți. Se întîmplă să te vadă și spontan să-ți taie cu cuțitul o felie de pîne, una de slănină și să ți le ofere cordial.

Cele mai simple vorbe spuse de Vania, dădeau impresia că și le smulge dintr'o substanță limitată, că-i împușinează hrana lui; astfel căpătau semnificație prețioasă a unui dar rupt dela gură.

— Imi pare bine că te văd, Olgața.

Să-i spue:

— Și mie, Vania.

Nu. Era inutil.

Dar cînd spui cuiva pe care nu l-ai văzut de șase ani, după o tăcere de șase ani, „Imi pare bine că te văd“,—și cînd vorbele sînt spuse sobru, cu seriozitatea unei bucurii prea adînci ca să fie exuberantă, — înseamnă că cel care se bucură văzîndu-te, te-a ținut minte, te-a regretat poate.

— Mi-e cald, Vania, ia-ți paltonul.

— E frig. Păstrează-l.

— Tu ?

— Eu beau ceai.

Niciodată Olgața nu acceptase privilegiul creiat de bărbat femeii slabe, atunci cînd e frumoasă. Adică, bărbatul să tremure fiindcă paltonul său cavaleresc... Sau să primească dușul ploii torrențiale, fiindcă umbrela sa ocrotitoare... E penibil să vezi un bărbat răzbit de frig, livid, cu dinți clănțănitori, zîbindu-ți protector, —și e și mai penibil să-l vezi subt ploaie, permeabil, bleg, gutunărit, caricatură omenească a sifonului, contemplîndu-te cu ochi prometeici de pompier care-a stins focul.

Acceptă totuși paltonul lui Vania pe umerii ei, fiindcă Vania nu tremura,— și ea, fără paltonul lui, desigur c'ar fi tremurat. Numai lîngă Vania accepta să fie femeie. Și era într'atît, încît nu se miră nici de ea, nici de Vania.

Il vedea ca întotdeauna, profilat pe cer. Iși bea ceaiul, rușește, cu o bucată de zahăr în gură, sorbindu-l clocotit dintr'o farfurie albastră, scobită adînc. Așezat pe o lădiță, cu genunchii desfăcuți, aplecat deasupra farfuriorei, avea atitudinea soldaților în tabără cînd își beau supa din gamelă.

Nu se schimbă. Absorbea enorme cantități de ceai, la masă mîncă întreit mai mult decît ceilalți comeseți, dar fără lacomă prîpire, grav și concentrat ca cei care-și fac semnul crucii înainte de a se așeza la masă,—și isprăvea odată cu toți.

Intr'un muzeu cu armuri medievale, statura lui n'ar fi părut confecționată în atelierele de croitorie ale unui veac debil. Văzîndu-l pentru întăia oară, cuvîntul „bărbat“ îți venea pe buze cu intonația amplă cu care exclami: „un munte“—cînd ochii și gestul mîinii ridicate îl văd și îl salută.

Rasă, dură ochiului, fața lui nu părea luminată de brici, britanic, ci rebelă părului ca stîncă toridă.

Rotunzi și foarte mici, după criteriul spațial, ochii lui Vania erau obositori de intenși. Două puncte verzi dilatate într'atît încît vibrația culorii devenea lumină. Păreau sinteza altor ochi mai mari, ca soarele trecut prin lupă. Văzîndu-l de profil, te frapa nasul.

Un nas strașnic, cu nări groase, curb arcuite deasupra buzelor cărnoase. Însă după ce exclamai în fața nasului—comic în sine ca toate nasurile mari,—vedeai împlîntarea masivă a frunții scunde, late, bombată deasupra arcadei ca metalele nu ca petalele, vedeai agerimea netă a bărbiei scăpărînd, și-ți dădeai seama că linia întregului profil, cu proeminența dominantă, întrecea linia profilului normal nu după ritmul deformant al caricaturii, ci în măsura în care capul calului din frunte, suprem distîns în plină vițesă, întrece la potou nările calului dealături. Vedeai profilul avîntului spre viață, întrecîndu-l pe-al celorlalți, — și deveneai simplu spectator.

Acest profil—pe atunci descarnat și famelic—în primăvara anului 1917, pornise din lagărul de prizonieri romîni, tîrînd prin noapte un trup vîrgat de bătaie, se ridicase ca fumul negru și se aplecase deasupra unei sentinele cu-cască prusacă, gîtuită cum storci un burete,—trecuse prin toate nopțile Germaniei, ca printr'un tunel, săpat pe brînci, cu fruntea și cu minile, și se înălțase sub cerul atît de suav comercial al Elveției, hirsut, pămîntiu și enorm. Nu se oprise. Pornise din nou spre Germania cu armatele franceze, la pas, pe brînci, tranșee cu tranșee, în uniformă albastră; apoi, sergent în corpul expediționar francez, plecase în Rusia. În 1921 era la Geneva, improvizat librar. Cel mai ciudat librar al Genevei. Nu accepta în librărie decît preferințele sale, pe care le impunea clienților.

De pildă clientul intra cerîndu-i „Sous les yeux d'Occident“ de Joseph Conrad. Brațele amplului librar se ridicau și cădeau vast dezolate.

— Stimate Domn, e o carte slabă. Acest Conrad e polonez și scrie englezește. Această carte scrisă în englezește de un polonez expatriat, descrie sufletul rusesc văzut de mintea unui englez. Vedeți ce amestec înfiorător! Dacă, vi se oferă un voiaj gratuit în Japonia sau o carte de Loti despre Japonia, cred că n'o să ezitați și o să alegeți vaporul. Ei bine, stimate Domn, eu vă ofer o călătorie gratuită în sufletul rusesc: toate volumele lui Dostoewski, Fedor Dostoewski.

Nu ezitați „Sous les Jeux d'Occident“! Dumneavoastră aveți ochi de occidental, eu vă ofer autentica dramă slavă. Cumpărați un volum de Dostoewski, iată: „Frații Karamazov“. Costă și mai ieftin pe deasupra.

Clientul șovăia.

— Stimate Domn, vă rog acceptați această carte.

V'o împrumut, v'o dăruiesc. Permiteți-mi să adaug și „Les possédés“.

Cliantul uluit eșea cu două cărți subț braț, pentru care fantastul librar nu acceptase bani.

Alt client, cerea o carte de Paul Bourget. Se pomenea cu o carte de Mirbeau, în care fadul Bourget se topea ca un elegant borcan de brilliantină la dogoarea unui foc haiducesc, la care se pîrjolesc în frigare berbeci întregi.

— V'am cerut Bourget, răspica lectorul.

— Mi-ați cerut, stimate Domn, o otravă cu care desigur v'ați intoxicat. V'am oferit antidotul.

— Dar...

— Vă rog, acceptați-l.

— Domnule...

— Imi veți fi recunoscător.

O Domnișoară cerea „Toi et Moi“ de Paul Gêraldy.

— „Ariane, ma soeur, de quelles amours blessée, vous mourûtes aux bords où vous fûtes laissée,?“ recita Vania, îndulcind metalica octavă a glasului său, dîndu-i pentru Racine, timbrul de oboi. E frumos acest suspin, nu Domnișoară? Cumpărați Racine, Domnișoară. E miere curată, vă asigură un urs adevărat. Gêraldy e un manechin de modă. Il vedeți în toate vitrinele, gratuit. E păcat să dați bani...

Uneori, oferea ceai, clientului încredul, și-i făcea lungi lecturi irezistibile. Glasul gros exalta luminozitatea netedă a frazei lui Anatole France, care apărea cărnosă, goală, albă și rotundă ca o nimfă ondulînd printre trunchiuri de pădure seculară. Tragedia în lumini de zîmbete și de legume a lui Crainquebille, cînd ridică din greșală vălul Justiției care-i dă lipsă la cîntar, lui, negustorul abate Jêrôme Coignard, măsluitor la joc de cărți, fur, asasin și lingeblide, în cugetul căruia zîmbetul, ca și lumina soarelui, e veșnic și se formează din fuziunea corpurilor solide ale seriozității; Bergeret, savantul dascăl universitar, încornorat de nevastă subț ochii lui, și care în loc să facă moarte de om, își ia coarnele de pe frunte, coborîndu-și-le în cugetare ca un emoționant motiv decorativ săpat pe zidul unei peștere primitive de întăii oameni; Paphnuce, cel care-și servea trupul de o murdărie îndîrjită, cerului, în vîrfurile unui stîlp, ca un aperitiv de stîrv în vîrf de scobitoare, oferit lui Dumnezeu; și toate fapăturile născute din lumina păgîni și zîmbetul lui France,—eșeau din rafturile și din paginile dugheinei acestui librar care vindea viață, sau o dăruia.

Refugiaților ruși le semnala și împrumuta recenta literatură rusească. Lirismul fioros al poemului „Celor Doisprezece“ de Alexandru Block, prin glasul lui Vania, năvălise în sufletele refugiaților ca un vînt siberian, fosforescent de alburii și imensități, prin ferestre căscate a pustiu.

Evident, dăduse faliment.

— Comerțul nu e o instituție filantropică,—epilogase Vania.

Aflase dela niște refugiați basarabeni, că de curînd murise un alt Dumșa, fără urmași direcți, lăsîndu-i o moșie în Basarabia, dar că Vania era considerat ca mort, și că pedesupra fusese condamnat la moarte în contumacie, de militari, pentru dezertare la inamic.

Se instalase la Marsilia, hamal în port, ca să-și agonisească banii pentru repatriere. Directorul unui circ îi propusese să devie „Șampionul Siberiei“ la lupte franceze. Refuzase. Avea o profundă aversiune pentru aspectul sportiv al puterii, mai ales comercializat. Întîrziase mult la Marsilia, deși era bine plătit pentru excepționalele sale merite mușcolare, din cauza cîtorva încerte interesante ascultate de sus la galerie, unde spatele care încărca și descărca sacii în port, se înălțase ca o colonadă înfiptă'n vîrf de munte, spre cerul de vînturi, fulgere și luceferi, al muzicei.

Pe coverta clasei a treia, adevărată mahala de naționalități, curînd după îmbarcare, Vania devenise un personaj respectat cu teroare la început, cu simpatie mai apoi. Pe același vapor, se îmbarcaseră din Marsilia, cu destinația Constantinopol, doi boxeuri negri „poids-lourds“, expulzați de boxul francez pentru grave abateri dela loialitatea pugilatului în ring: Sam și Jimmy. Cu păr funinginiu și creț ca sîrma de parchete, cu ten de bocanci galbeni, văxuiți negru, cînește cîrni, buzați ca biftecul în singe, cu rînjat alb și ochi de ou răscopt, hîiți, pocîți, la față și la vorbă Sam și Jimmy păreau corcitură de bivoliță cu un cazan de smoală.

Erau formidabili și puerili. Teșită, fruntea matahalelor conținea naivități de buratec și zburdălnicii de limonadă gazoasă. Ca munții acefali din poveste, se băteau cap în cap, glumeți. Prin-deau muște ca dulăii și le mestecau c'un zîmbet gîdilit în fălcile blindate. Dimineața se antrenau, cu iuțeli săltărețe de purici în gambete de smoală statuară, luîndu-și fiecare dușul bolohănos de pumni reciproci, cu'n zîmbet de săpun.

După amiază, jucau cărți, în doi, trîntiți la pămînt, ca niște malaci miopi cu botul într'o cutie de bomboane colorate. Se furau unul pe altul, trișînd neconținut, cu o enormă evidență, ceiace egaliza jocul. Rîsul le venea ca un strănut săltat în trombă. Cîștigătorul jubila astfel.

Spre seară înghițeau alcool, cu sticla, umăr lîngă umăr, cu brațele încrucișate, sticla lui Sam vîrsîndu-se în gîtlejul lui Jimmy, sticla lui Jimmy, gîlgîind în botul fără botniță al lui Sam. Apoi, turtiți de beție ca o baltă africană subt soarele harapilor, cîntau pe două glasuri.

Sam, bolborosea ca o broască devenită tobă mare, mîlos și fleșcăit de duoșii subite; Jimmy horcăia nazal și bas ca un trombon devenit contrabas prin răgușeală, și mugetul tîmpeniei prin metempsicoză. Apoi dormeau lași ca vărsați din butoaie cu nămol, și somnul lor buzat avea nări sforăitoare de harmasar între iepe.

Într'o zi, un glumeț îi înfierbîntase cu alcool înainte de a-și

fi isprăvit jocul de cărți. Alcoolul devenise geniu în craniul lui Sam, care observase că Jimmy trișează.

Bătaia se învălănțise subit ca un simun,—fără mănuși de box. Marinarii cercaseră să intervie. Zburaseră ca pleava, frânți. Atunci se întâmplase miracolul vieții lui Sam și a lui Jimmy, fenomen cardinal în mintea lor cum ar fi căderea Romei pentru antichitate.

Bătaia lor era un nod vertiginos cu dimensiuni de par. Două brațe îl desnodase subit, dublînd unicatul. Un pumn alb în ochii lui Sam, un pumn alb în ochii lui Jimmy, cu scînteile de rigoare. Așa se prezenta fenomenul. Sam în stînga, Jimmy în dreapta; brațele lui Vania între ei. Se îmbulzeau capetele înfricoșate ale rasei albe, de jur împrejur.

Jimmy se ridicase, Sam la fel. Vania între ei, nemișcat. Ritmul vertiginos al bătăii părea suspendat o clipă, pe culmea unei îndoite prăbușiri a negrilor spre albul impostor.

Miracol! Reacția celor doi negri fusese aceeași. Ca mai-muțele avîntate după o insectă, care în plin elan, întîlnind o nucă de cocos, uită de insectă și apucă nuca, Sam și Jimmy, deoparte și de alta a lui Vania, îi contemplau pumnii, ca pe un aerolit sfărmat în două de capetele lor. Un idol pentru Sam, altul pentru Jimmy. O porție pentru Sam, alta pentru Jimmy.

— A-ooh! se hlizi Jimmy, cu fetișism de negru și accent englezesc.

— A-ooh! se hlizi Sam, întocmai.

Reputația lui Vania era stabilită. Era tratat cu deferența datorită unui zeu, cu brațele însuflețite de mari motoare. Până și bucătarul înțelegea să-i aducă ofrande, amplificîndu-i porțiile, omagiu la care Vania era foarte sensibil, căci, după cum spunea el arătîndu-și cu dezolare întinderea trupească, avea de hrănit o familie numeroasă. Accepta totul până la nas. Trupul călătorea în clasa treia, dar nasul nu accepta mirosul promiscuității dormitorului comun. Deaceia își alesese drept culcuș o barcă de salvare suspendată pe punte. Nimeni nu-i spunea nimic. Noaptea își fierbea apă pentru ceai. Nimeni nu observa. Tot noaptea, șuera. Nimeni nu auzea. Capriciile lui erau încorporate în peisajul uman al clasei a treia, ca ale unui munte, cu norii și zăpezile lui, în scobitura cu sate din vale.

E drept că devenise simpatic tuturor. Pentru copiii mici care plîngeau, Vania era o jucărie cu proporții de monument și agilități de piază. Rîdeau și oamenii mari, copilărește, cînd mai pe franțuzește, mai pe nemțește, mai pe romînește, Vania deforma o povestire de Cehov, pe înțelesul bucuriei acestor oameni veșnic triști fără să știe.

— Vania, de atîtea zile călătorim împreună!—răsună dezolat glasul Olguței.

— Tu sus, eu jos,—zîmbi Vania, gesticulînd cu un deget în sus și în jos.

— Dacă știam... îți țineam tovarășie, — urmă Olguța cu o ușoară încordare a sprîncenelor.

— Nu se poate! Tu sus, eu jos,—reluă Vania, cu același gest, refrenul.

Sprîncenele Olguței se îmbinară deasupra agerimei ochilor. Nimeni, absolut nimeni și nimic n'ar fi putut-o opri să-i fie tovarășie lui Vania „jos“ cum spunea el. Era atît de evidentă răs-vrătirea ei, încît Vania zîmbi.

Serioasă o clipă, subț zîmbetul lui, dojenitor de serioasă, fața i se dăruie toată în culorile obrazilor și zîmbetul ochilor. Cuvîntul „jos“ își perdea vertiginos semnificația pe care i-o dădea Vania, în glumă de altfel,—„sus“ căpăta o semnificație de surghiun umilitoare pentru Olguța, și „jos“ devenea inaccesibil, încîntător, cum e fereastra casei sărăcicioase la care răsare, acolo și numai acolo, obrazul fericirii.

Vania nu mai călătorea în clasa treia. Clasa treia era locul care-l adăpostea pe Vania; clasa întâia, decorul fad și mort prin care Vania nici nu trecuse. Vaporul își schimbase configurația obiectivă, căpătînd una lirică, așa cum se întîmplă în orașele în care deodată te-ai îndrăgostit de cineva. Cartierele cele mai frumoase, pe care le preferai, devin sarbede; cartierul prin care trece, sau în apropierea căruia locuiește iubirea,—cartier pe care-l ocoleai până atunci, îți pare atît de inaccesibil, chiar dacă e foarte sărăcicios, încît cea mai modestă casă de acolo te intimidează ca o rudă a ființei iubite. Și dacă nu-s grădini pe acolo, grădină-i pentru tine'ndrăgostitul, presimțirea micii respirații călătore.

Cînd ai trăit o viață întreagă printre lucruri și fapte aspre, purtîndu-ți colții condensatei tale singurătăți, cînd ai trăit războiul, dîndu-ți seamă că civilizația e o pictură nu un organism viu, tenul unui fard nu al sîngelui, cînd ai simțit mereu că fiecare om, prietin sau dușman, e un copac vasal al codrului primordial, la umbra căruia, în loc de bancă, un lup așteaptă, în crengile căruia, privighetoare, o gorilă clipește lubric; cînd te-ai deprins să nu mai socoți viața ca un mănunchiu de flori, idilic, cules de îngeri și prefirat din poala lui Dumnezeu, ci ca o absurdă îndîrjire milenară într'o vastă indiferență spațială; și cînd șueri melodiile muzicii ca să nu scuipi, și-ți apleci ochii pe file ca să-i speli de viață nu ca s'o găsești acolo,—e ciudat, foarte ciudat, să simți deodată frăgezimea unui zîmbet omenesc, hărăzit ție!

Față în față cu zîmbetul Olguței, Vania întoarse capul, încet de tot, ca o enormă lacată cu cheia demult pierdută, deschisă de o floare, ca o lacată dată în lături cu poarta de fier pe care o cetluisă până atunci.

Sufletul pierduse curajul — sau nepăsarea — unei mișcări. În fața zîmbetului Olguței, sufletul lui Vania ședea de profil. Ciudat!... Cașicum în cerul pe care-l știi deasupra capului, cu indiferența absolută a miliardelor de stele, s'ar întimpla deodată ceva nu în legătură cu astronomia, ci cu tine.

Să simți deodată că o stea, răzvrătindu-se, rupîndu-se din legile constelațiilor, desprinzîndu-se din algebra lumilor strălucitoare, — te privește, se uită la tine, și ceace până atunci era lumina ei, devine zîmbet pentru tine, s'o simți a inimii tale, nu a cerului, — și să-ți fie frică, nu de un trăsnet, ci de o stea care te-a ales.

De șase ani sufletul pierduse libertatea unei mișcări. Un glas lăuntric edictase o lege: „Acolo n'ai să te uiți“.

„Acolo“ era Olguța. „Acolo“ era o scenă pe un peron de gară: o fetiță — nu? — venise în goană la gară, trecînd printr'un oraș întunecat, plin de soldați, ca să-i spue: „Să te întorci sănătos“ cu ochii plecați și minile ei — minile de o suverană energie deasupra clapelor pianului — subțiri, ușoare și timide în minile lui...

Fără voe, Vania își privi minile — trecuse tot războiul asasin prin ele, cu baionete, puști, evadare, gîtuire, granate, glod, sînge — și găsi, neșterse, minile subțiri, ușoare și timide.

Oare venea într'adevăr în țară pentru o moștenire?

„Acolo n'ai să te uiți“.

„De ce?“

Respiră adînc și nu se uită.

Dar îi era sufletul ca un munte învăluit în violete.

Se stinsese zîmbetul și culoarea pe obraji Olguței. Așa acum își dădea seama că Vania se schimbase: nu mai vorbea cu ea. Ședea singur, privind marea, cu capul întors. Profilul i-l vedea numai luna.

*

Cu douăzeci de ani în urmă, Vania Dumșa, văr de-al doilea după tată cu Doamna Deleanu, sosise — sau, mai exact, căzuse la Iași, refugiindu-se din Rusia, unde tînărul student revoluționar, avea de ispășit o pedeapsă de 10 ani în frigorișul politic al Siberiei. Cu păr ceva mai lung — curînd retezase scurt acest romantism aparent, cu bluză rusească, geamandan pirpiriu, palton, șapcă și pungă plată. De pe atunci cu geamandanul, ca Don Quichotte cu Rosinanda pe căile lactee ale morilor de vînt.

Devenise imediat gloria facultății de Matematici. Dar o glorie neagră, ca Lucifer printre îngerii fondanți ai paradisiului. Inaugurase ironia și chiar sarcasmul în dialogul matematic dintre bancă și catedră. Nivelul cugetării celorlalți era al hîrtiei cu cifre, clădite în volum prin suprapunere, pe cînd cifrele palpatau înalt în cugetarea lui ca stelele vii ale cerului. Pentru ceilalți matematica era o profesie, pentru el o aspirație sufletească, același elan care pe unii îi duce spre Dumnezeu, pe alții spre pămînt.

Dar concomitent cu activitatea matematică, neîndestulat, întreprinsese diverse activități publice, în genul celorla din Rusia, care-l făcuseră să devie scandalul universității și al benignului oraș moldovenesc.

Vroia, de pildă, pământ pentru țărani; el, un Dumșa, fecior de boeri adevărați, — student pe deasupra. Vroia pământ pentru țărani, fiindcă socotea el că numai pământul posedat pe veci de ei, va fi generatorul de civilizație al acestei clase, formidabilă numeric, deci al țării întregi, căci, spunea el, civilizația orașelor nu însemna civilizarea țării, după cum tratamentul estetic al obrazului plin de coșuri, cu pudră și sulimeneli locale nu înseamnă purificarea infecției singelui. Concepea deasemeni exproprierea nu ca o gratificație de acordat țăranilor, ci ca o restituire.

Reacționa în acest fel față de toate realitățile sociale soluționate agreabil, pe atunci, pentru clasele dominante.

Vroiau și alții ceea ce vroia Vania, dar vroiau moldovenește, decorativ, blajin, așa cum aspiră spre cer timidele și molaticele dealuri ale Moldovei: gesturi de fum mai mult decât de pământ. Aducea puțin Nistru în Moldova Prutului și'n Iașul Bahluiului.

Animator, găsisese aderenți, mai mult, fanatici între camarazii săi. Înjighebase o revistă intitulată scurt „Nu“, care opunea un veșnic veto „da“-urilor obștești. Evident, nici profesorii nu erau cruțați de acest „Nu“, „erga omnes“ cum spuneau colegii de la Drept. Revistele universitare, în deobște, au un public limitat, căci în genere, n'aduc altceva decât entuziasmul tineresc de care buzunarele părinților sînt blazate. Revista lui Vania însă aducea în orașul lui Panu, acel pelin al sarcasmului, pe care mulți bătrîni îl apreciaseră în tinerețe. Așa că „Nu“ în Iași, era prețuit esteticeste. Ciudat: ceiace era destinat acțiunii sociale, destructivă pentru doctrina reacționară, era aplaudat în saloanele Iașului. Insfîrșit! revista era discutată, apreciată, hulită, criticată, detestată: într'un cuvînt avea lectori. Directorul ei avea dușmani. Colaboratorii ei, prestigiu. Revista pamflet e un edificiu cu un singur paratrăsnet. „Nu“, îl avea pe Vania.

Trăsnetul solicitat apăru din senin, o femeie: Ioana Pallă. Femeile mai îndrăzneț curioase, sufăr o străveche atracție pentru oamenii reputați „răi“: Aceași impulsione, în ordinea intelectuală, ca cea care le face să prefere alimentele pipărate, muștarurile, sosurile englezești, în ordinea alimentară. Răutatea e „picantă“. În salonul „închis“ al Ioanei Pallă, intrase tînărul revoluționar transnistrian.

Cast trupește și sufletește cum numai palizii Ruși, nu Englezii cu sînge și ten de tomată, știu uneori să fie, Vania reacționa agresiv, cinic, brutal — în idei evident, căci profund inițiat de propria-i delicateță nu confunda, romînește, vulgaritatea cu puterea — în fața Ioanei Pallă, prerafaelită pe atunci, în discuții, ca un vitraliu cu suavități de crini lunari și stînjenei vespéralei.

Vorbele lui Vania, consumau dinamita și vitriolul tuturor

atitudinilor explozive în revoltă și corosive în judecăți. Brutalizată, Ioana admira în el fastul barbar al puterei bărbătești, și-l stimula, — pe tărîmul discuțiilor.

Majuscula inițială a atitudinii lui Vania — iarăși în discuții — față de fenomenul „femei”, alături de părerile curente, era același „Nu” prometeic al tinereții universitare în jurul lui grupate.

Nu! Femeia nu poate fi o proprietate individuală, cît timp Adam e un plural și Eva la fel, de cînd cu gramatica paradisiului pierdut. Căsătoria monogamă: invenția creștinismului, utilă preoților prin virtualitatea de noi căsătorii, și avocaților prin divorțurile prealabile. Poligamia naturală că e anatemitată de preoți, și condamnată de legiști, devreme ce le expropriază latifundiile profesionale.

Nu. Fidelitatea e crimă de les-biologie. Viața este proces de experiențe cît mai variate, nu de monotonii reiterate. Toți oamenii de geniu, toate formulele proeminente ale vieții sînt rezultatul unui adulter proxim sau depărtat. În pomicultură adulterul moralei, e sfînta instituție a altoiului. Și însuși pămîntul e fructul unui adulter cosmic.

Nu. Femeia să fie nesinceră, perfidă, diversă, conglomerat de sincerități autonome; să poată iubi mai mulți bărbați deodată, cum marea primește în același culcuș de apă suplă, în care trupul ei e veșnic altă lumină cu alte unde, revărsarea, felurit ritmată și colorată, a fluviilor care-i dau viață și vigoare.

Iubirea platonice? *Nu.* Nu există. Există glande și există frumusețea. Varsă cincizeci de ani pe dragostea eternă a lui Romeo și a Juliettei; Julietta va închide fereastra ca să nu răcească, trăgînd storul pe splendoarea lunii care incomodează somnul; Romeo, numai la gîndul că există scări — de lemn comod, nu de mătase elegantă — va binecuvînta eternitatea plană, cu perne moi, a patului. Reia-le cei cincizeci de ani, absoarbe-i, și fiziologic vor fi lirici în poemul lui Shakespeare.

Nu! Nu! Nu!... Corsar negru în fața flotelor imense ale da-urilor, distrugea.

Intr'o zi, Ioana Pallă, campioana suavităților în discuții, spusese da. Și Vania. Adică „da”-ul căzuse între ei ca un măr copt; vorba devenise fapt trupesc.

Ioana gustase cu o profundă jubilară, savoarea decepției. Era întăia femeie a acestui padișah al haremurilor verbale. Trupul Ioanei, ca întăiul steag înfipt în polul nord, filfiia pe o împărăție de zăpezi intacte, fără urme de galoși, în bătaia unor vînturi nealterate de nici un iz omenesc. Epilogul întăiului dialog trupesc, fusese neașteptat, pentru Ioana. Vania îi ceruse să plece cu el! Unde? Oriunde. În Africa, în America, în Australia; de pe atunci avea aptitudini continentale. De ce? Nu putea să accepte ignobilul gest de a saluta și surîde omului bătrîn care era soțul amantei sale. Dece? Prefera să bea apă din pumni, sau să moară de sete, de cît să-și moae buzele după altul. Dece? Fiîndcă o iubea. Ei și?

— Cum?

Așa cum ar striga profetul tînăr în fața cerului crăpat deodată, gol, fără Dumnezeu: „Cum ?“ cu sufletul spart ca și cerul.

— Bună seara.

— Ne vedem mîne, Vania — zîmbise Ioana Pallă, care cunoștea perfect legile gravitației.

Dar nu-l cunoștea pe Vania. A doua zi, tînărul revoluționar plecase în America. Ii era scîrbă nu numai de Iași, de Moldova, de România, ci de întreaga Europă. Oceanul despărțitor era de rigoare: atlantică batistă dusă la nas.

Desigur că și Ioana Pallă ar fi plecat după el în America — gestul lui Vania bătea recordul picantului — dar între timp sosisse din Franța Alexandru Pallă, dînd o inedită savoare Europei.

De atunci — douăzeci de ani — Vania cunoscuse femeia, așa cum mîninci din picioare, așa cum bei din fîntîni, mereu altele, la drum lung, în scurtele popasuri.

Dincolo de trup nici-o femeie nu trecuse în mînăstirile dragostei zăvorțite de blestem.

*

Se înclina mereu obrazul de palori al lunii pe umărul ei gol.

Pe tîpsia mării, un parfum de trandafiri galbeni — era vag a-pusul lunii.

Pe toate zările, sălcile tăcerii, oglindindu-se în ape. Simțeau, în noapte, clipa de cufundare lăuntrică a toamnei, cînd singură își spune cu cea dintăiu frunză căzută: Du-te.

*

Pe unii oameni în momentele grele ale vieții îi persecută același motiv exterior. Un stor de pildă, pe care l-au văzut legă-nîndu-se în vînt, în clipa cînd au aflat o moarte, îl văd în fața ochilor de cîteori durerea, îndoiala sau melancolia îi apasă. Pe alții o melodie de gramofon. Pe alții, unghia stupidă a degetului lor arătător. Pe alții o caterincă și un papagal verde ca harta Irlandei.

Pe Vania, gîndul Americii. La aceiași fereastră sufletească, din același vîrf de turn în care rareori se suia, vedea exact același contur: America. Continentul era acolo lipit în fereastră, ca un paianjen în ața lui. Numele noului continent avea în sufletul lui, un răsunset psihologic, nu geografic. America nu era dincolo de Atlantic, ci în creierul lui ca un centru autonom, determinînd anumite reacții particulare, anumite ticuri. America, un fel de epilepsie a libertății.

Rupse tăcerea, întorcînd capul spre Olguța.

— Știi că plec în America...

„Iarăși“ dădu să îngîne Olguța, dar tăcu fiindcă spaima îi împrejmuise vorbele.

Glasul lui Vania era liniștit și informativ. Dar vibrația lui așternea pe obrajii Olguței, ca gerul pe fereastră, abur peste abur

paloare peste paloare, alb peste alb. Și iarăși o impresie nouă, de o noutate stranie, pentru Vania. Dacă pământul pe care mergi, pe care-l calci, fără să te gîndești la el, duritate încorporată în pași ca cerul în ochi,—ai simți deodată că suferi din pricina ta, fiindcă pașii tăi sînt grei, dacă ai simți înlăuntrul lui ca o durere fără de expresie aparentă, fiindcă îl calci,—ce-ai face: ai merge înainte, sau te-ai opri?

Zeflemeaua, ironia, sarcasmul, duritatea,—le înfipsese în oameni, cînd trebuia, ca să înainteze prin indiferența lor masată: prora nu despică val sau liniște, cînd pînzele-s desfășurate?

Și iată că deodată, mișcările lui, capriciile libertății lui, pornirile nevoilor lui, limitate la trupul și sufletul lui,—porunceau durere sau bucurie în altcineva.

Iși pierdu echilibrul firii lui, ca un om educat de presiunea atmosferică a pământului, deșteptîndu-se într'o planetă nouă, în care pasul devine salt, brațul, aripă. Vrei să te pipăi, și te lovești îngrozitor cu propria ta mișcare, detractată. Lacrima-i glonț; șoapta, bubuit.

— Am moștenit o moșie în Basarabia. O vînd și plec... Mă vezi tu pe mine, proprietar în România?

Să cauți fraze, oarecum hazlii, în fața unor ochi negri care te privesc cu un fel de mirare amară...

„Mă vezi tu proprietar în România“ un ecou răspicat îi repetă vorbele în craniu. Ce însemna asta? Motivarea acțiunilor lui! Dece? Pentru cine? Niciodată nu dăduse socoteală nimănui. Niciodată nu-și anunțase nici explicase intențiile, necum faptele.

Era jenat, intimidat. Tot ce făcea devenise deodată forțat, nenatural. Actele lui cele mai simple, aveau spontaneitatea tuncului. Sfîrșise din el umbra cabotină pe care analiza o pune în jurul faptelor, concomitent cu formarea lor, atenuîndu-le vigoarea sigură. Acum le culegea și le dădea drumul, ca unor foști vulturi deveniți muște cu pretenții.

Perseveră totuși, fiindcă prefera să fie ridicol, decît să existe istovitoare transparență a tăcerii între sufletul lui și ochii negri.

— ... Mi-a revenit fobia Europei. Ași fi plecat în Rusia, dar s'a schimbat...

Capul căuta cuvinte. Nici construcția frazelor, banal gramaticale nu mai avea abruptul frazei lui. Culegea cuvintele din dicționare. Nu mai aveau sînge, necum sîngele lui.

— ... Rușii au devenit un popor de spioni, dintr'un popor de sclavi. Asta-i îngrozitoare invenție a bolșevicilor. Au etatizat mahalagismul, făcîndu-l spionaj... Plec în America. Mă fac fermier.

America devenise un carton de jucării, în care era o fermă de lemn, cu iarbă artificială, animale cu miros de clei și etichetă...

Căuta cuvinte cu febrilitate. Era în sufletul lui mișcarea dezordonată a picioarelor de cărăbuș întors pe dos.

Tăcerea începea.

— America...

Tăcerea se forma, limpede, de cristal dur.

Tăcu, prins în ghețar, ca un gol de aer.

— Vania....

Ce se întâmpla ?

Buzele Olguței se chinuiau în neastîmpăr. Știa să vorbească. Orice gând găsea conturul sunetului precis în buzele ei, care nici în copilărie nu bîlbîiseră. Intotdeauna viața îi dăduse cuvintele care devin faptă, călcînd pe buză ca pe un hotar de luptă.

Dar acum ?

Era în sufletul ei o îngenunchiere, cu minile împreunate, care cerea cerului cuvintele.

— ... ești hotărît să pleci în America ?

Iși înclină capul, prezentînd fruntea ca un scut.

— Da.

Fruntea Olguței se plecă mai tare, și genele.

— Vania...

Șoptise numele desprins din bătăile inimei.

— ... mă iei și pe mine ?

Iși aplecase capul de tot, cu fruntea pe lespeda destinului.

— De ce ?

Aspre, cuvintele porniseră cu pumnii strînși, din gura lui Vania spre fruntea lui, nu spre Olguța. O loviră. Il privi cu ochi în care nici-o stea nu răsărise : Noaptea începutului.

— Fiindcă te iubesc.

Azvîrlise un soare în brațele unui om.

— Și eu te iubesc.

Cine vorbise ?

Olguța știa fiindcă ascultase ; Vania nu, fiindcă vorbise.

Din nou plecată, Olguța își răcoarea buzele pe lespeda destinului.

— Cînd plecăm ?

Glasul Olguței trecea pe subt umbrare cu mult soare printre frunze. Sunetele erau grave de fericire, obosite de belșugul lor.

Dacă și-ar fi întors fața spre Olguța, i-ar fi răspuns :

— Cînd vrei.

Dar și-o ținea în palme, grea. „E un copil, e un copil“ cîntau coruri de glasuri în el. „Cruț'o... lasă-o, e un copil“, porunceau glasurile în el.

Vorbi, ținîndu-și capul aplecat :

— Sînt un vagabond...

— Știu.

— ... Sînt... unchiul tău...

Glasul se înăsprise.

— Știu.

— ... Sînt cu douăzeci de ani mai mare decît tine...

Cum ar spune vîntul : vin de departe, am pornit cu ghețarii, am fost amar prin brazi, crîncen pe mări, am scuturat floarea livezilor de portocali și am venit cu rîndunelele. Sînt bătrîn.

Olguța zîmbea. Se rumenea omătul piscurilor pe obraji ei.

— ... Am iubit o femeie...

Ochii Olguței se micșorară și fără să vrea scutură pletele care-i cădeau în ochi, descoperindu-și fruntea.

— ... Acum douăzeci de ani, urmă Vania, sfărîmînd cu inima tăcerea buzelor.

Olguța regăsi un zîmbet care clipise.

— ... Viață... viața...

Pieptul larg al lui Vania se umflă. Călca înșfîrșit pe pămîntul lui.

— ... Viața...

O privi pe Olguța cu ochii care priviseră mereu viața în față, dominînd-o cu trupul bătut de toate vînturile, de toate nevoile, de toate greutățile...

Și înțilni un zîmbet, cu duioșie ireverențios.

— Viața... e grea.

Atît găsise ca să bată medalia Infernului al cărui miros ars îi palpita în nări.

— Știu.

Un „știu“ de rîs topit.

Și pe aceeași față zîmbetul se stînsese, trăsăturile se ascuțiră, fruntea se ivi, copleșind și dominînd rotunjimea copilăroasă a obrazilor.

— Știu, Vania...

Mînile lui Vania, pe genunchii lui încleștate, se umplură parcă de conturul obrazilor Olguței, rămînînd tot pe genunchii lui.

— ... Te iubesc, — șopti Olguța.

Obrazul Olguței se înclinase fraged pe viola prăfuită a vorbeii vechi.

Și iarăși zîmbetul aprinse feerii de ger subt lună.

— Cînd plecăm ?

Ședea în fața Olguței, aplecat spre ea, cu mirare și fără mirare, ca o mare statuie de granit, care deodată ar vedea cu ochii ei de piatră, macul privit de ochii orbi până atunci, în zeci de primăveri.

Înlătură cu o mișcare a mîinii grămezile de ani din jurul lui, — și cu un zîmbet care se resemna să fie fericit, vorbi încet, cu glasul lui adînc :

— Plecăm, Olguța.

Prin somn îi simțise poate mișcările, cum simte fundul mării umbra unui nour din cer, călătorind altfel decît umbra vietăților adîncului mut.

Alexandru Pallă se deșteptă neliniștit ca și cum ar fi pierdut ceva. Intoarse capul : chaise-longue-ul Olguței era gol.

Îl privi totuși, și după ce ochii constatară absența, nu cum te uiți la un scaun decurînd gol, ci cum măsoari conturul precis al singurătății.

Spumoasele crengi ale lunii în declin, atîrnau frînte de propriul lor belșug,

Își umplu pipa, o aprinse. Un căscat alungă întăiul fum înainte de-a fi intrat în piept. Privirile-i alunecară pe punte, pe mare, pe cer, pe zare.

Trase un fum mai îndesat și-i dădu drumul cu putere, oftînd. „S'a dus în cabină“.

Niciodată gîndul lui n'o desemna pe Olguța, nominal. Însă pronumele care-o cuprindea avea un timbru și o inflexiune specială. Într'o carte religioasă, tipărită negru, ar fi fost majusculă cu roș chenar, pe care un fir de busuioc și-ar fi lăsat piperul : dar o carte pe care nimeri n'ar îndrăzni s'o deschidă, închisă între scoarțe pentru vecie.

Fetele lui... Le iubea deopotrivă, adică voia să le iubească deopotrivă. Cînd se gîndea la Monica, o vedea lumină de soare uitată de trecut într'o fereastră ogivală, vestind senin cu rîndunele, — și zîmbea. Deasupra Monicai se boltea cerul Florenței. Presimțita și fireasca vecinătate a acelu cer, o făcea parcă atît de surizător blondă — dimpreună cu teii — și atît de pur înaltă, deasupra spicului bogat. Cînd se gîndea la Olguța... prefera să fie alături și Monica : astfel numai emoția lui îndrăznea să zîmbească.

De trei ani era tovarășul lor, camaradul lor sur, într'o măsură bunicul lor. Cuvîntul „bunic“ îi inspirase statornic aversiunea pe care și-o dau cuvintele împăiate de literatură : lună, dor, Veneția... Acum îl înpăimînta, mai puțin alături de Monica, față de care toți oamenii vrîstnici aveau atitudini de bunici măguliți, — imperios însă, alături de Olguța.

De acum înainte...

Îl aruncase viața între ele, cum ar arunca vîntul o pelerină asupra unui zbor de cocori.

Dar fără miracolul tovarășiei unui cîrd de cocori cu o pelerină, aceasta e o sumbră bucată de postav bleg cu fald romantic și miros de maryland. Și atît. Bună de pus în cuer, nu în colivie.

Se întorcea în țară, fiindcă se întorceau fetele. Le însoțea pînă la capăt, cu toate că acum trei ani plecase hotărît să nu se mai întoarcă.

Plecarea de atunci !

Oroarea de atunci, în stare să răstoarne un munte, nu o inimă !

O muscă veninos și gros lucioasă, înșurubîndu-se într'un

hoit, e un spectacol hidos, firesc însă, care te dezgustă de moarte și de heruvimii ei verzi.

Dar un frag ; rumen, fraged, aromat, mărgean de rouă, răsărind pur ca luceafărul dimineților biblice pe buzele unui hoit, — te-ar dezgusta de fragi pe vecie. Așa era înfiorătoarea copilărie a frumuseții Adiei, pe sufletul ei : frag pe buzele unui hoit.

După cinci ani de căsătorie, cînd se deștepta dimineața cu Adia alături, o privea cu zîmbetul nou al celui care a dormit cu iarbă de primăvară și s'a trezit în zor, om, între viorele și rouă.

Anii treceau pe alături de ea, ca o armată în marș, care s'ar despica dela sine călcînd flori tinere, și-ar merge în vîrfuri, strivind miresme, ca să nu turbure somnul unei ciobănițe frumoase adormită în luncă.

El îmbătrînea, Adia rămînea tînără. Ii sacrificase pictura, adică i-o hărăzise ei. Din 1914, decînd se căsătorise cu ea, până în 1919, pînzele lui erau ferestrele unui mare palat, prin care se juca o Infantă cu păr roșcat ca ruginele soarelui și ochi verzi de răcoare vegetală ; răsărind la o fereastră, la alta, cu alt neastîmpăr, alt zîmbet și altă mirare răsturnată în vistieria luminilor și a culorilor.

Sufletul lui o iubea fără pauzele care sînt clipirea ochilor dragostii, o iubea cu ochii veșnic deschiși ca ai apelor.

Cele mai mari iubiri au clipe, ore și zile moarte, — au osteneți, au saț trecător, au reculegeri în singurătate, au discontinuități, intermitențe ; au, într'un cuvînt, ca și pămîntul, anotimpuri care după exuberanțe în afară, poruncesc tăceri și inviorări subterane. El o iubise pe Adia mereu. Miliardele de clipe ale celor cinci ani, fuseseră toate iubire, adorare, uriaș policandru cu toate luminile aprinse pentru ea, pentru cele mai mărunte și neînsemnate mișcări ale ei.

Alți oameni cînd iubesc, nu orbesc pentru privescerea mulțimii celorlalte femei. O iubire pentru ei e o virtualitate împlinită, dar celelalte virtualități rămîn disponibile și agere. Parfumul părului altei femei de cît cea iubită, rămîne în nara lor lung palpitînd ; rîsul unor buze mai tinere decît cele pe care le sărută, le dă uneori vigoare, alteori nostalgia mușcăturilor umede ; și șerpuirea unei coapse dacă nu le fulgeră sîngele în braț, le lasă spirala unei istovitoare visări.

El o iubise total. Un fluviu duce mării în apa lui, toate ploile și toate apele unui vast ținut mărginit de munți. Acolo sînt șipote, izvoare, și cerul oglindit de ele, și florile și brazii și plopul și stejarii, și ochii căprioarelor care s'au adăpat, și zig-zagul trăsnetului solitar în creier de munte, și freamătul pădurilor, și aripa cu zimț a diavolului în miez de noapte, și inelul de argint care s'a înfiorat pe miezul pulpei de țărancă, și piscul zborurilor, vulturul, și nufărul de-o clipă al pîntecului rîndunelei, și tăcerea zăpezilor și parfumul toamnei. Un fluviu aduce mării care e o adîncă

oglinză a constelațiilor, tot misterul lumii topit în oglinzile lui curgătoare.

Astfel o iubise : cu toată simplitatea sufletului și cu întregul fastul talentului.

Natural, dorințele și capriciile cele mai absurde ale Adiei, erau primite nu de voința lui, ci de dragostea lui cu porți împărătești deschise pentru ea.

Astfel, în timpul războiului, când hotarele pribegiilor frumoase îi erau închise, cumpărase casă mare la Iași, unde nopți de-a rândul ofițerii aliați, mai ales medicii armatelor aliate, cunoscuseră ospitalitatea unui boer moldovean trăit la Paris, biblioteca unui Român poliglot și artist, și candoarea unui mare pictor ale cărui coarne aveau dimensiunile și paleta unui curcubeu interaliat.

În timpul zilei Adia era soră de caritate întru Cythera și Lesbos, dimpreună cu nedespărțita sa cumnată Ioana Pallă. El se închidea în atelierul de pictură, cu pipa, trudind și chinuind culorile cum Dumnezeu le-a chinuit înainte de a face lumile.

Verzi erau ochii Adiei ; el pribegea cu soarele în brațe prin luncile, crîngurile și codrii verdelui, ca să găsească ochii Adiei.

Roșii erau buzele Adiei : inima lui era rană în piersici și în-sîngerare în rodii ca să le presimtă.

Roz era chipul Adiei și trupul cu obrajii sînilor : sufletul lui era nisip printre scoici și vînt printre caiși ca să-l atingă.

El trăia în atelierul de pictură cu Adia, ca livezile cufundate în meditația primăverii. Cu Adia rareori era singur. Se întorcea dela spital seara tîrziu, împreună cu Ioana Pallă, purtînd pe frunte crucea sanitară, însoțite de un alai întreg de uniforme albastre, verzui etc... Mesele aveau îmbelșugare și cadență de chef deghizat în banchet.

După masă oaspeții dansau cu cele două amfitrioane.

El privea zîmbind, nu cum privește un bărbat îndrăgostit pe femeia lui frămîntată de alții, ci cum privește un părinte îndrăgostit pe fetița lui zburdînd printre păpuși și jucării.

Se culcau foarte tîrziu. Adia adormea cu o spontaneitate copilărească, răsturnînd pe pernă părul și obrajii la care paleta și penelul rîvniseră. O privea la lumina mică a lămpii de noapte, îi auzea respirația care-i punea un abur pe inimă, îi privea mișcările somnului înmugurînd încă, o creangă înflorită, — și era fericit.

Între timp scandalul luase proporții de monument public. Spitalul la care lucrau Adia și Ioana Pallă, adăpostea mulți soldați. Foștii țărani, întorși de pe front mutilați, aduceau o resemnare încruntată pe masa de operație, și'n noua viață, pe lînga picioarele sau brațele de lemn, acea mirare a sutelor de mii în fața căreia reformele sociale trebuiau să răsară nu ca un act de generozitate ci ca un act de prudență. Acești țărani din moși strămoși cunoscuseră desfrîul Turcilor, al Fanarioților și al boerilor corciți sau băștinași, — și-l socotiseră ca un drept boeresc. Dar acum de cînd mîna lor mînuise prea multă vreme pușca și sabia ca să nu

uite toată resemnarea coarnelor de plug din urma coarnelor de bou,—nu mai puteau accepta ceiace până atunci nici nu cuteseră să judece. Verdictul invalizilor vrîstnici fusese drastic: izgonirea celor două infirmiere care confundau crucea roșie cu felinarul roș. Aceasta, după ce răniții mai tineri priviseră săptămîni dearîndul, de pe ferestruica unui closet al etajului de sus, cum într'o odăiță albă cu sofa, dosită tuturor privirilor și ferestrelor, „două muieri scîrnăveau pămîntul lui Dumnezeu“. Într'o zi ferestruica closetului care făcea victorioasă concurență vorbelor și gravurilor obscene de pe ziduri, se purificase. Spartă cu cîrjele și brațele valide, ușa se prăvălise. Adia și Ioana Pallă, goale, cu blăniile pe ele și desculțe în pantofi neîncheiați, trecuseră prin „huideo“-ul unor oameni prea scîrbiți ca să-și spurce cîrjele lovind ceiace se lovește cu scuipatul numai.

Scena făcuse înconjurul întregii societăți ieșene înainte ca să ajungă la urechile lui Alexandru Pallă. Abea atunci cînd devenise amintire picantă din vremea războiului, lovise pe cel care-l informase, somat să explice o glumă echivocă. Nu credea. Nu putea crede. Intrase totuși neanunțat, pe furiș, în casa fratelui său, unde Adina își petrecea după amiezele, și văzuse tabloul familiar ferestruicii closetului de la spital. În acea clipă nu-l îngrozise atît palpitarea nudă a celor două femei, cît zîmbetul candid de copil deșteptat din somn cu care Adia-l privise prin fagurii revărsați ai părului.

Frag răsărit pe buzele unui hoit.

Soluția divorțului îi apăruse atunci în toată trivialitatea ei. Să pui în vitrină viața nupțială! Nu.

Părăsise tot. Nu luase nimic din casa în care rușinea și scîrba urlau a pustiu. Însărcinase pe prietenul său de club, avocatul Iorgu Deleanu, să-i administreze averea înjumătățindu-i venitul între el și femeea care-i purta numele. Numai formalitățile pașaportului îl mai rețineau. Pleca la Paris, în orașul tinereții.

Acceptase cu distrată indiferență la început, apoi cu surdă enervare, apoi cu lehamete resemnată, rugămîntea Domnului Deleanu, de a fi însoțitorul Monicăi și Olguței, care plecau în Franța pentru studii. În schimb, nu cedase de loc stăruințelor de-a renunța la itinerarul pe apă, alegînd trenul în locul vaporului. Și Olguța prefera vaporul, așa că plecaseră pe mare, fără știrea Doamnei Deleanu, cu consimțămîntul smuls Domnului Deleanu și complicitatea lui.

Acum trei ani... Aceiași noapte rece sub stele, ca un dar de înălțimi al munților, coborît pe mare. Aceiași punte goală. Aceleași chaises-longues-uri părăsite pe rînd. Același Alexandru Pallă, învăluit în amplă pelerină, cu pipa, cu barba sură, părul alb ondulat, aceiași față palidă cu trăsături de o înaltă frumusețe, dar scurmată, devastată. Schimbare cu fetele încredințate lui, formulele de strictă politeță, și atît. Monica se retrăsese îndată după masă în cabină, Olguța se instalase pe punte într'un chaise-longue.

Plecaseră unul câte unul, toți admiratorii nopților, afară de Olguța. Alexandru Pallă, așteptă mult, și din ce în ce mai ostil, plecarea ei. Il sîcîia și tăcerea, pe care o presupunea febrilă, guralivă, și futilă, a tinerei lui tovarășe. Și pe deasupra, tinereța femeiască, nu-i mai apărea ca o răcoare înviorătoare pentru ochi și suflet, ci ca o pîndă veninoasă.

Olguța nu pleca. El n'o privea. Avea impresia că se îndărătănicește lîngă el, lîngă celebritatea lui, așteptînd exclamația, vorba, conversația: desvelirea monumentului ilustru.

Olguța nu pleca. El fuma pipă după pipă. De la o vreme o uitase. Suferea atît de mult că uneori îi venea să ofteze și să geamă ca țărani cînd bolesc pe prispă. Miliardele de clipe în care ardea o iubire de cinci ani, fumegau puturos ca lumînările de său stinse. Ingreșosarea era vastă și profundă, ca acele crăpături care despart continente, dar o iubea încă pe Adia. O iubea, fiindcă simțea nevoia de a o lovi cu pumnii: impulsione care tot spre trupul ei îl mîna.

Dacă marea, în loc să fie cuprins de apă sărată ar fi groapă de putrefacții, fluviile tot acolo s'ar vărsa. Dar Alexandru Pallă era om, nu fluviu, și sufletul său alungat de aceeași mișcare prin același vad se încrețea de scîrbă în preajma trupului nopți dea-rîndul vegheat și adorat, zile dea-rîndul cîntat și împodobit.

Cum? Tot nu plecaseră? Intilnisese profilul Olguței, proiectat pe stele, cu ochii deschiși. Tînăra lui tovarășe, nici nu dormea, nici nu vorbea, nici nu-l iscodea. O privise de cîteva ori dealungul nopții înghețate, regăsind-o cufundată în același gest spre stele.

Zorii, răsăritul soarelui. Nu exclamase nimic. Nu-i notificase priveliștea. În argint de dimineață, profilul tovarășei lui era sever și închis în semnificația lui, ca o literă chinezească de tuș.

— Bună dimineața, ați dormit bine Domnișoară?

— Mulțumesc. Am dormit bine.

Plecaseră. De ce mințise tovarășa lui tînără, care o noapte întreagă veghease cu ochii deschiși? Iubire? La vîrsta ei iubirile au insomnii cu scurt circuit. Durere? La vîrsta ei durerile plîng și adorm în culcuș comod, nu pe scaune, fie ele și chaises-longues-uri.

Atunci?

Cîteva nopți, tăcerea lui Alexandru Pallă, se mirase alături de tăcerea Olguței. Apoi o stimase. Tăcerea unei fete frumoase și tinere, care nu doarme, alături de veghea unui bărbat, e o perla neagră mai prețioasă decît lumina, fumul și sclipirea celor albe.

Astfel descoperise Alexandru Pallă tăcerea Olguței, înainte de a o descoperi pe Olguța. Se mirase din nou. Taciturna lui tovarășă de nesomn, nu era nici timidă, nici tăcută. Vorbele spuse de ea aveau îndoitul aspect al chipului ei: hotărîte și agere ca trăsăturile și ochii, copilăros vesele ca plinul obrajilor. Cu aceeași siguranță vorbea, glumea, tăcea și se mișca. Nu căuta nici să placă, nici să se impue celorlalți. În atmosfera de înfrățire specială

călătoriilor pe vapor, cu fizionomia ei unanimă, datorită unor cauze identice acționând asupra unei grupări omologate de identitatea decorului în care se mișca, — Olguța trăia izolat, fără să fie ursuză, singură fără să fie retrasă. Spre deosebire de ceilalți, care erau veseli, visători sau preocupați numai când și fiindcă și ceilalți oameni erau la fel, cum ai îmbrăca smokingul, fracul sau sacoul, după cum te duci la un ceai, la un banchet sau pe stradă, — Olguța avea tăceri, veselii și umbre ale ei, numai ale ei, de propriile-i legi ordonate, distincte de-ale celorlalți, dar intense ca ale tuturora la un loc.

Uneori toamna are nevoie de o pădure întreagă ca să-și desfășure șalul persan cu arabesc de crengi, colorit de frunze, căderi de franjuri. Dar sînt copaci solitari, cedrii de pildă, pe al căror trunchi nu cresc coroanele de crengi ale copacilor în turmă, ci păduri. Umbra lor e un cer așternut la picioare. Toamna, e toamna lor, păunul de aur hrănit, crescut și desfăcut în palma imensității lor. Prin crengile lor, nici luna, nici soarele nu trec — popas fugăr pe o bancă — ci călătoresc.

Sufletul lui Alexandru Pallă știa îmbelșugarea acestor singurătăți, tumultul acestor tăceri. Înainte de a cunoaște sufletul Olguței, îi bănuise dimensiunile.

Fetele tinere cînd nu glumesc, au deseori cochetăria să-și valorifice puerilitatea buzelor carnoase și candoarea ochilor limpezi, vorbind lucruri serioase. Nici haina de doliu, din acest punct de vedere, nu le displace: frăgezește tenul și întinerește tinereța mai bine decît fardul.

Și femeile bătrîne au uneori predilecție verbală pentru lucrurile serioase, îndeobște rezervate bărbaților. E lugubru. Atunci seriozitatea nu mai e un aspect dur, unghiular al vieții, ci o pulbere înecăcioasă a morții.

Olguța nu vorbea niciodată lucruri serioase. Le ocolea poate. Dar seriozitatea era subt vorbele și glumele ei, ca pămîntul subt pasul copiilor și oamenilor mari deopotrivă.

Existența statornică a acestei seriozități, din care se desprindeau toate mișcărilor ei, vorbe mici, fapte mici, gesturi zilnice, — îi purifica vioiciunea de acea futilitate gazoasă, apreciată uneori ca un atribut exuberant al feminității, care dă valută-fleac și greutatea-fulg comportării femeilor în genere. De aceia, alături de ea un bărbat putea să rămîie bărbat, fără instantaneul „tuns, ras și frezat“ după care bărbatul ridică ochii spre femeie ca spre o oglindă menită să-l satisfacă. Cuvîntul „camaraderie“ suna cinstit și plin alături de Olguța.

Debarcînd la Marsilia, Olguța îi spunea lui Alexandru Pallă: „Pașa“; Alexandru Pallă îi spunea tovarășei lui: „Olguța“. Nici Olguța nu se înălța, nici Alexandru Pallă nu se cobora.

Cînd doi oameni s'au cunoscut, în fața morții de pildă, se cunosc perfect. Dar rareori oamenii au prilejul să se cunoască așa de bine. Unii oameni însă, foarte loiali, despuiați complet de

cabotinism și cochetărie, se pot cunoaște foarte bine în condiții de o banală normalitate. Mai târziu, se vor sătura poate unul de altul, dar decepții nu pot avea niciodată.

Alexandru Pallă se împrietenise în așa chip cu Olguța, și în așa măsură prețuia prietenia Monicăi — când de lampă intimă, când de candelă subțicoane — când de fereastră spre lanuri de grâu — încît devenise în tot timpul șederei la Paris, oaspele familiar mesei de seară, în apartamentul din Rue de L'Observatoire. El locuia în ostrovul Senei, numit „La Cité“ în preajma catedralei Notre-Dame. Acolo avea și atelierul cu pînze înourate de cenușiu și alb. Odată cu Adia aruncase și penelul culorilor ei. Il regăsise însă, și-l reluse.

Prietinele lui, Olguța și Monica lucrau: Monica la Sorbona și la „Bibliothèque Nationale“, Olguța la profesorul ei de pian și acasă. Atmosfera de muncă tînără a casei lor, dăduse lui Alexandru Pallă voința de-a ridica sceptorul culorilor, aruncat. Paleta de la lași arzătoare și fragedă de tinereța culorilor tari, îmbătrînise ca un om: pâlise, surise, albise, în împăenjeniri cu zîmbet stins.

Mult alb, dar pierise soarele și stinse erau stelele pentru acel alb, și doar o lună subterană ca ocele de sare îl cărunțea cu veacurile ei.

Și cheiurile Senei pe care le picta, erau amare și pustii, ca sufletul celui care-și așternea singurătatea chinuită pe pînze, izgonind'o treptat din el, *creiată*.

Zilele treceau. Artistul copleșea încet cu încetul pe omul de pănă atunci, încorporînd în actul creator toate experiențele care devastaseră sufletul și trupul omului. Alexandru Pallă se echilibra în noua viață. Adia mistuită în alburii de scrum, de fum și de cenușă, nu mai era o amintire tragică, ci profundul ferment al unei noi configurații picturale. Pe cheiurile Senei îmbătrînise o dragoste; apele Senei prohodeau un trecut.

Spre seară, pe la șapte, Alexandru Pallă privea ceasornicul, cu ochi de lucrător pentru care seara e o răsplată, o vacanță. Dela el pănă la apartamentul fetelor erau vre-o doi alegri kilometri parizieni, împeștrîți de tinereța universitară pănă la Jardin du Luxembourg, de unde Boulevardul Saint Michel, oprit o clipă, bătrînește, în dreptul grădinii pline de copii și de baloane colorate, pleca pacificat, se întîlnea cu amintirile de vals din fața Balului Bulier, și întinerit se bifurca împrejuind grădina observatorului, ca un buchet cuprins în brațe, în fața căreia Alexandru Pallă pie-ton greoi, se oprea să răsufle.

— Vos nièces sont à la maison, — îl anunța inutil, cu o regularitate cronometrică, consierja imobilului, un fel de chioșc de ziare devenit femeie, cu obraji pușoni, sprincene și mustăcioară de pîslă, și glas de tenor sopranizat în gramofon.

Urca scările pe care coborau gamele pianului de sus, suna, și intra. Gamele încetau. Monica venea blondă cu tîmplele zbur-lite și mînile studioase pătate de cerneală; Olguța, brună, scutu-

rîndu-și pletele până aturici aplecate pe game. În clipa aceea, toți trei intrau „în recreație“ ca școlarii. La Paris Alexandru Pallă înlocuia pe Domnul Deleanu. Cași el sosea cu surprize: uneori stridii proaspete, alteori brînzeturi picante, faimosul „saucisson de Lyon“, o langustă, un paté, — sau baclavale, cataif, bunătați cu gust de-acasă, exotic la Paris, fabricate numai într'o cofetărie din Boulevard Saint Michel la întretăierea cu Rue-des-Ecoles, în drumul lui Alexandru Pallă.

Acolo, în sofrageria solidului apartament de burghez francez, Alexandru Pallă cunoscuse un aspect întinerit al vieții de familie, al vieții de la Medeleni. Căci Olguța cînd se înveselea era și copilăria Olguței dar și Domnul Deleanu, iar Monica, rămînînd Monica era și Doamna Deleanu. Ea conducea redusa gospodărie, urmînd dogmele de acasă, dar cu grația tinereții ei blînde. Monica făcea menu-ul, dezorganizat de surprizele, previzibile de altfel, ale lui Alexandru Pallă. Tot ea, așezată în capul mesei, servea, veghind cu gravitate ca Olguța să mănînce, dojenind-o la nevoe, ceiace stabilea deîndată între ele raporturile dintre Olguța și Doamna Deleanu.

Olguța întinerea scripitor în acele clipe, iar Monica se maturiza în felul fetițelor îmbrăcate cu rochii de femei. Tot Monica prepara în ibric adus de acasă, cafeaua turcească: raritate la Paris. Cafeaua era destinată lui Pașa, dar Olguța nu accepta acest privilegiu, după cum nici Monica nu accepta ca Olguța să-și strice somnul bînd cafea. Ceiace însemna o acceptare, după luptă, din partea Monicăi. Luau masa într'o atmosferă de cordialitate neumbrită.

La aceste mese, participau uneori, prin vorba Olguței, cei de-acasă. Olguța reconstitua c'un vîrf de zîmbet, scenete de la Iași și Medeleni. Printr'un tacit acord, războiul era eliminat din discuție, de toți trei. Războiul aparținea tăcerilor izolate: vorbele îl ocoleau ca să poată respira și zîmbi. După masă, Monica își relua lucrul în odaea ei, Olguța cînta, Pașa fuma.

Uneori plecau împreună la concerte, la operă sau la teatru, ca trei buni camarazi; apoi supau împreună.

Duminica, Pașa prezida un dejun de fete: prietene de ale Olguței și Monicăi. Unele frumoase, altele sluticele, dar toate tinere, toate gătite și copilăroase în veselie fiindcă era Duminică după o săptămînă de intensă muncă. Intimidate la început de marea frumusețea lui Alexandru Pallă — mitropolit într'un pensionat de fete—și de celebritatea lui, demult pariziană, — se familiarizaseră cu el ca hulubii Veneției cu statuetele glorioase. Mîncau lucruri bune, preferau dulciurile — de care se îngrijea mai ales Pașa — fumau cu o ignoranță încîntătoare țigarete obligatorii fiindcă băuseră cafea turcească, susțineau controverse literare în complicitatea cărora Olguța excela drăcește, beau și cite un deget de o curaçao sau o „fină“ cu proporții de degetar, avînd convingerea că au făcut o adevărată orgie, rîdeau fiindcă se credeau amețite—

în realitate erau numai îmbujorate — dansau, privind cu impertinențe de școlăriță care joacă pe catedră cînd profesoara e în fundul clasei, portretul Domnului decorat și demodat : bunicul proprietarului apartamentului mobilat,—dansau, dansau, și plecau tropăind ostentativ pe scări, gata să cînte Marseilliesă și să dărîme Bastillia ; lăsînd în urma lor o dezordine atît de irezistibilă încît Monica, în loc să se încrunțe ca Doamna Deleanu, rîdea ca Monica și ca Olguța, privind-u-l pe Pașa care furat și el de revoluție, scutura scrumul pipei pe covorul proprietarului.

Din ce în ce, Pașa participa mai adînc și mai amănunțit la viața lor. Teza de doctorat a Monicăi, „Baladele lui François Villon“, crescuse subt ochii lui, foae cu foae, capitol cu capitol. Subiectul tezei era datorit într'o măsură Olguței. Ea i-l suggerase. Vagabondul slut, poltron, uscățiv și nemernic care-și ducea suflul printre tîlhari, bețivi și dezmetați, ca o desagă de heruvimi, intrase demult în sufletul Olguței prin glasul lui Vania, celălalt vagabond, dispărut ca și Villon în fluviul pribegiilor nu în căminul mormîntului. Pașa, la fel cu profesorul Monicăi, se îndoise că Monica va putea duce la bun sfîrșit o lucrare care în afară de cunoștințe istorice și lingvistice, cerea o adîncă experiență a vieții, a unei vieți care nu accepta raftul bibliotecii, ci numai arșița sau viscolul drumului și popasul crîșmei. Dar acea viață rebelă literaturii, exista totuși în baladele vagabondului. Exploda în ritmul biografic al baladelor, cetîndu-l pe Villon trăiai viața lui Villon. Așa că experiența necesară priceperii lui, nu era nevoie numai decît să fie prealabilă lecturii, căci o căpătai cetîndu-l.

„En ce temps que j'ay dit devant,
Sur le Noël, morte saison
Que les loups se vivent de vent
Et qu'on se tient en sa maison,
Pour le frimas, près du tison ;
Me vint ung vouloir de briser
La très amoureuse prison
Qui souloit mon cuer debrisier...“

Olguța se dilata cetînd aceste versuri care-i umflau pieptul cu nostalgii de crivăț. Poezia lui Villon, decolorează întreg lirismul sedentar al Franței, spunea drastic Olguța, și Monica împărțăsea blînd această judecată.

Îmbărbătată, aparent numai de Olguța, Monica își aplecase suflul asupra odiseei Villoniene. În năframa Veronicăi, abur delicat țesut, nu se întipărise mai viu decît în piatră, lemn și marmură, chipul lui Isus ?

Monica lucra cu simplitatea pietății. Uitase că scrie o teză de doctorat, deși munca informațiunii biografice și bibliografice, și scrupulozitatea ei studioasă, îi aduceau mereu aminte de caracterul lucrării. Scria despre baladele lui Villon cu aceiași sinceritate cu care îi vorbea lui Dănuț despre literatura lui. Nu rîvnea nici

să fie originală—obsesie juvenilă a lucrărilor de doctorat—nici să scrie frumos—pacoste a debutanților.

Pentru ea Villon nu era un subiect sau un pretext, ci un om. Un om atît de om, încît în el erau mai mulți oameni, unii răi, alții buni, alții și mai răi. Din pricina asta era poet. Monica știa că ea e o simplă fată îndrăgostită din copilărie pentru totdeauna de un Dănuț nestatornic, felurit, puțin fățarnic, care-i ascundea multe lucruri urite subt căldura vorbelor frumoase,—dar că Dănuț o iubea și că poate iubirea lui Dănuț era mai prețioasă decît a ei, fiindcă Dănuț, feluritul Dănuț era un cor de oameni, pe cîtă vreme ea, Monica, era un singur glas știind un singur cîntec. De cîte ori îl iertase pe Dănuț,—de cîte ori îl va ierta...

„Vous portates, digne Vierge, princesse,
Jésus regnant qui n'a ne fin ne cesse.
Le Tout Puissant, prenant notre faiblesse,
Laisa les cieulx et nous vînt secourir,
Offrit à mort sa très chière jeunesse;
Notre Seigneur, tel est, tel le confesse,
En ceste foy je vueil vivre et mourir“.

Și înțelegea foarte bine tînăra îndrăgostită, că dacă pămîntul n'ar plămădi ticăloși ca Villon, Fecioara Maria n'ar mai avea pe cine să primească în cer, avînd pe buze zîmbetul mamei vagabondului cînd îl vedea sosind rupt, murdar, urmărit de legi și totuși dulcele ei copil.

Astfel Monica se prinsese tovarășă cu steaua zidită într'un păcătos trup de om, mînat de vînturi.

Cu tâlharii, cu popii derbedei, cu femeile care se vînd, prin temnițe, prin taverne, prin gropi, pretutindeni drumul lui Villon era pur printre păcate, și dureros printre cîntece. Viața lui era viața unui fluer căzut din cer, apropiat de toate buzele, zvîrlit din toate mîinile, și cules din nou, de mîna care-l scăpase prin somn, mînjit, dar cu același sunet.

Aplecată pe biografia vagabondului, Monica niciodată nu se încruntase, niciodată nu roșise. Cu drept cuvînt Olguța poreclise pe fosta Melizandă „La mère de Villon“. Stilul Monicăi avea delicată siguranță și meditativul calm, care călăuzesc copita calului de munte prin cele mai anevoiase poteci.

Alexandru Pallă, zi cu zi urmărind lucrarea Monicăi, era uimit de maturitatea judecății, de lipsa totală de pedantism scolastic, de independența unei gîndiri nealterate de învățatură, și de bunătatea înțelegătoare, care se desprindeau din rîndurile așternute de o mînă hărăzită parcă dezmierdării pe frunte. Lucrarea Monicăi era vie. Semăna cu ea. Contemporană cu Villon, aceiași Monică desigur că dacă l-ar fi întîlnit i-ar fi întins mîinile cu bunătate, fără nici un dezgust. In filigranul lucrării de doctorat, Alexandru Pallă vedea această scenă.

Totuși, cu o zi înainte de susținerea lucrării, Pașa nu-și găsea

astămpăr. Avea obsesia „tracului“. Reacționa cum ar fi trebuit să reacționeze Monica. Dar Monica era calmă.

Și Pașa și Olguța asistaseră la examen. Olguța încrunțată, măsurînd cu ochi caricaturizanți, soborul învățaților examinatori. Pașa, fără pipă, căutînd-o mereu, frămîntîndu-și minile și răscolindu-și barba. Sala plină de publicul parizian specializat în astfel de spectacole. De altfel vînătoarea de gazele are un deosebit farmec pentru amatorii de emoții crude și fragede totodată.

Ceiace izbise mai întăiu sala, fusese slufenia—normală dealtminteri—a examinatorilor, de îndată ce Monica se izolase de public pe scaun, înaintea lor.

Ochii tuturora întîlniseră, însorit ca vitraliile cu tîmple iluminate de cer, un profil desprins de pe vitraliul unei catedrale franceze. Cu minile încrucișate pașnic pe genunchi, Monica aștepta, sala o privea,—o priveau și savanții dascăli, înainte de-ai examina știința. Plutea un început de zîmbet—istoric nu ironic—în sala Sorbonei.

Desigur că cei care-o examinau, cunoșteau altfel alchimia limbei franceze, și alt orizont aveau pentru situarea în priveliștea franceză a operei lui Villon. Era mică învățătura candidatei, în fața specialiștilor coalizați, din fața ei.

Dar Monica, în colocviu cu slujii învățați, pareă tînăra contemporană a lui Villon, și ei posteritatea lui bătrînă. Le vorbea despre Villon, răspunzîndu-le la întrebări, cu gestul recules pe care-l are cel ce pomenește de un mort în preajma căruia a trăit odinioară.

Era într'o măsură, prin felul cum le vorbea, o bunică informînd cu siguranță blajină pe savanții ei strănepoți, despre un om pe care ei l-au *studiat*, pe cînd ea l-a cunoscut.

„Femme je suis povrette et ancienne,
Qui riens ne sçay : oncques lettres ne leus“.

Parcă pluteau deasupra ei versurile baladei în care mama vagabondului vorbește cerului, adunînd îngerii spre ea, cum vin copiii la fereastră cînd ninge alb.

Se forma un zîmbet desuet pe toate buzele. Întrebările prea filologice se sfîșieră. Colocviul se'ndepărta de bibliotecă, apropiîndu-se de viață.

Le răspundea cu un bun-simț care dezarma dogmele științifice și severitatea fizionomiilor interogative. Astfel, Ioana d'Arc, țărăncuța, avea un zîmbet rumen și o vorbă sănătoasă care cîștigau victorii, eomandînd științei războinice a căpeteniilor militare.

Olguța zîmbea, un zîmbet care săruta obrajii Monicăi și chiar pe-ai dascălilor.

Rumoarea sălii, după examen, aducea vorbe insolite în acel decor rigid și doct.

— Elle est charmante !

— Délicieuse, la petite Roumaine.

— Quelle grâces...

— Parcă eşim de la operă, după o reprezentație de-a Pavlovnei, — rîdea Olguța, braț la braț cu Pașa și cu îmbujoratul doctor în litere, îndreptîndu-se spre poștă de unde succesul trebuia să treacă în România.

La Paris festivitatea succesului fusese organizată de Pașa. Participase și profesorul de litere al Monicăi, bătrîn cu ochelari malițioși, indicat comesean al Olguței care găsisese momentul să-și răzbune emoțiile încercate în timpul examenului. Zece fete și doi bărbați. O veselie de douăsprezece persoane, cu șampanie și trei sticle de Bourgogne-Musigny, demult pregătite de Pașa. Profesorul Monicăi nu știa dansuri moderne, pe cele vechi le uitase, și avea reumatism.

Dar răzbunarea Olguței prelungise diabolic valsul, început cu Monica și reluat de alte nouă fete vindicativ tinere, până cînd, profesorul de literatură clipind miop, suflînd precipitat, cu gulerul moale și trupul la fel, fusese purtat de fete spre divan ca un simplu candidat cuprins de leșinul celor respinși la examene.

Astfel trecuseră trei ani. În ajunul plecării, Pașa printrecufere și pachete, în dezordinea absorbită sistematic de lăzi, avea aerul nedumerit al unui obiect familiar, pe care nici un geamandan, nu-l accepta.

— Pașa, adică de ce n'ai veni cu noi în țară? — exclamase Olguța, rezumînd situația.

— Adică de ce să nu vin? medităse Pașa.

Și venise cu fetele îndărăt, spre țara pe care o lepădase la plecare.

* * *

Cînd ai adormit noaptea tîrziu, cu fereastra deschisă pe o livadă neagră, și cînd dimineața o vezi deodată, izbucnitor de albă, dimineața'n dimineață, hohot de flori pe obrazul luminii — exclamă ca un nerod:

— Primavara!

Și ești ca un voevod atunci încoronat, în zalele primăverii. Te-a surprins, dar o așteptai de cu noapte. Strigătul cu buzele deschise în adîncul inimii pîndea.

Dar cînd călătorind pe aspră mare, cu luna și cu noaptea, cu apa și tăcerea, ai uitat că'n acea clipă pămînturile's verzi de pasul ierbii, și zorii zărilor, argint și rumen, sînt floare în livezi, — și cînd deodată primăvara e asupra ta, îți cade în brațe cu mii de trupuri calde, cu mii de aripi vii, cu mii de glasuri picurate, — ești în miracol, taci și privești cerul deschis deodată ca un fluer cîntat.

Așa căzu primăvara asupra vaporului plutind pe unda Mării Negre. Venea din cer, aripă lingă aripă, pană sprintenă, gușă albă, zbor ascuțit, subțire glas. Ca mii de frunze revărsate'n poala vîntului din mii de crengi, ca mii de aplauze din cer venind și ca

un nebunesc veștmînt de umbre și de ciucuri, căzut deodată la picioarele dansatoarei dezgolite în spirala opririi în vîrfuri,—brunul stol de rîndunele învăluî cu vînt, cu ciripit, cu freamăt și cu ini-mioare, vaporul de lemn și fier.

Le vezi pe sîrmele de telegraf albe și brune de neastîmpăr ca ochii gitanelor cînd te privesc, le vezi dînd streșinei blajine, miș-care de arcaș, le vezi subt cer zigzagul negru, — dar niciodată brațul omenesc nu poate fi creangă acestor muguri de noapte și de trăsnet, nici tovarăș.

Dar acum, domnițele cerului se'nvecinau cu palma bătătorită a omului și eu tot ce această palmă, grosolan clădise și'mpletise.

Veneau de departe, din Africa toridă a palmierilor și a nisi-purilor iuși. Degetul tînăr al primăverii, întorcea o foaie de po-veste din Africa, peste mări, cu cerul zugrăvit albastru și literele risipite'n vers.

Primavara! Simțeau alături tîmplele primăverii aplecată asupra rîndunelelor ei.

Și viața omenească a vaporului deodată se sfîi, greoaie, zîm-bind captiv, țesută'n rîndunele.

Sunetul mării îl găsești simplificat în cîteva litere ale alfabe-tului, dacă îl cauți acolo în loc să-l cauți în coardele și în gîtle-jurile instrumentelor muzicale. Il găsești în s, în f, în ș și în v.

S. Un s ascultat pe o imensitate. Marea e liniștită. Nici un relief de val, nici o frunză de apă nu-ți vădește pădurea de adîncuri. /Calm. Totuși urechea ascultă marea pe care ochiul o vede mută. Ce răsună? De unde? Ce fior catifelat dezmiardă auzul? Ssssss... Astfel șampania după ce s'a potolit în clara cupă de cristal, musează încă pe margini. Același s, nezimțat de nici un z, același s șoptit de buza aerului, — dar s-ul mării musează delicat într'o cupă atît de vastă că zările abea îi pot cuprinde claritatea în mîni. E oftatul aburît al imensității calme.

F. Foșnet, dar ca de fum. Nimic nu se clatină pe mare.

Pe albastrul cu afunduri verzi, un sul de spumă rîde alb. Fffff... E lenea moale a mării. E spuma plină ca o gușă de hulub. E zborul onctuos ca al buhnelor albe în lumină de lună.

Fffff... Se desprind fulgi de pe aripa uriașă a pămîntului. Ș. Fierbe spuma în clocote mari, șuerînd.

Șșșș. E ca o gară din care toate locomotivele lumii, în aburi și în fum, ar porni, clătînd temelile pămîntului, cu uraganul lor de fier înspumat.

V. Ochii se închid ca să nu vadă. E gura de leu a pămîn-tului, cu colții împlîntați în urlet. E ca un v devenit munte prea nalt subt cerul scund, și apoi urlet. E vijitiul vînturilor sfărmat în colții altei imensități. Pe nici o coardă n'a cîntat.

Dar uneori marea face. Lîngă ea urechea e ca lîngă un zid de care trupul e lipit. Atunci, de pe țărături, se aud numai glasurile pămîntului venind pe mare. Stai pe malul mării și auzi greerii ca în livadă. Ești lîngă undă, și-ți auzi inima cu urechea pe ea. E straniu cași cum marea ar fi devenit spațiul împovărat dintre gîndurile tale. Și'n locul mării apăsate, oftezi, ușurînd-o.

*

Demult nu mai exista pentru ureche. Plecase. Tăcea ca o bancă de curînd goală, dar o bancă de pe care zece munți s'ar fi ridicat, lăsînd mirarea absenței lor formidabile.

Lin ca în lunecare unsă de arcușuri, lumina se ivi pe zare.

Și marea, dispărută din urechi, începu să existe pentru ochi atît de suav încît îți venea să o respiri ca pe o floare atunci deschisă. Fără cută, abea înălbăstrită avea petala de înserare a stînjeneilor viorii, pe care o clipă de soare îi decolorează. Lumina zorilor înlocuia lumina lunii, înclinînd palori. Mîni delicate în văzduh, și imensități sfiite în fața lor.

Ținînd ochii închiși, numai cu plămîinii știai că se luminează. Și totuși apusul lunii prin lumina zorilor, și ochii pur încercănăți ai mării fără val, lăsau o sfișietoare tristeță.

Simțeau că tîmplele în jurul cărora ar fi lucit această aureolă, s'ar fi înclinat ca tîmplele crucificatului.

Zîmbise prea mult. Era luminos ostenită. În fața ei veghea Vania ca un foc aprins pentru ea; de jur împrejur, popasul istovit al rîndunelelor. I se închideau genele și în tremurul lor vedea lumina alergînd desculță pe ample trepte albe, ochii verzi ai lui Vania și capul rotund al rîndunelelor. Cînd deschidea genele îi surîdea lui Vania ca prin somn, răcorîndu-și fruntea cu o clătinare a capului.

Știa că e fericită, știa că e ostenită. Somnul și Vania, două fețe profund imbinîndu-și oglîndirea, cu umbre și lumini, în sufletul ei. Ii era rușine să-i spue lui Vania: „mi-e somn“, — și-i era atît de somn! Demult ședea încremenită pe pledul lui Vania, rezămîndu-se de mormanul de parîme—acum turelă de rîndunele — învelită cu paltonul lui Vanja peste al ei. Uitase de trup. Era numai un obraz cuprins în plete și doi ochi care clipeau. Vorbise și glumise mult, și se simțise adunată și adăpostită în tăcerea lui ca un joc de ape într'un basin de piatră.

„Ii lipsește un nasture și am să i-l cos“.

— Iți lipsește un nasture ș'am să ți-l cos, — repetară buzele hotărîrea gîndului.

Somnul o făcea să vorbească așa cum rîzi în ger. Căuta sunețul vorbelor ca să nu adoarmă deabinelea.

Și-ar fi culcat obrazul pe pieptul lui Vania, acolo unde-i lipsea nasturul, ca să închidă ochii fără să-i mărturisească somnul care-o cuprîndea moale, dens, ca blăni de lutră, — dar era prizonieră în paltoane.

— Ți-e somn Olguța.

Tresări clipind ca la auzul bubuitului în munte. Il măsură cu ochii mari, îl revăzu. Rîsul îi acoperi din nou fața cu somn, aplecîndu-i genele.

— Nu.

Și adormi.

Vania o privea, alături de ea, așa cum stă nisipul la marginea mării, umbrit și lumînat pe rînd de capriciul undelor. De cîte ori capul Olguței se înclina pe-o parte, cu pleoapele grele ca somnul fluturului pe tulpină subțire, îi venea să întindă palmele lui mari, și nu îndrăznea, c'o bătae de inimă. Era atît de treaz în cadența adîncă a inimii, încît tot ce se întîmpla în fața și în jurul lui, devenea straniu și prea gingaș, ca apropierea zorilor după nesomn. În fața capului cu plete negre și obraji rotunzi, care tresărea, clipea serios și nu zbura — la fel cu toate rîndunelele — era ca un cioplitor, trăit numai în cariere de piatră, mînuitor de daltă și ciocan, deprins s'audă sunetul tare al fierului intrînd în stei, deprins să ridice puterea grea a blocului colțuros, — care deodată ar vedea, cu daltă împlîntată și ciocanul ridicat, acolo unde erau stane, mărunt norod ușor de zburătoare.

Chiar adormit, semăna atît de mult cu rîndunelele capul fără trup al Olguței, înclinat în aripele lucioase ale pletelor, împrejmuît de zborul oprît al rîndunelelor, că nu îndrăznea să-i adăpostească somnul în mîinile lui, cum nu îndrăznești să-ți apropii mîna de trupul rîndunelei care stă pe zborul ei ca o stea în cer, imens depărtată deși clară ochiului.

Trecuse noaptea și zorii luminau minunea adusă de noapte. Curînd, curînd trebuiau să se deștepte oamenii. Ochii lor aveau să întilnească, în decorul familiar privirii, capul înclinat printre rîndunele. Îi venea să alunge rîndunelele ca să le cruțe de privirea oamenilor, — și-i era milă de istovirea lor. Îi venea să deștepte capul adormit — și nu se îndura să-se despartă de el.

Intr'un pustiu, el singur, ca să cruțe odihna rîndunelelor și somnul capului împrejmuît de aripi brune, ar fi dus vaporul în brațe, fără gemăt, cu fața sleită, nădușită și arsă, dar cu un zîmbet fericit.

De ce nu era în pustiu cu povara de aripi în brațe?

Era printre oameni. Aveau să se deștepte din somnul care-l izola de ei, aveau să privească, să zîmbească, așa cum zîmbesc oamenii cînd văd alături de un bărbat chiar un cap de rîndunică adormită.

Mînia nu-i strîngea pumnii; îi micșora numai ochii, înțepător. Soarele era subt orizont, ca o bătae de inimă subt platoșă.

— Olguța...

Șoptise, încovoiat cu mii de crengi asupra ei. Rîndunelele soprane vorbeau mai tare decît glasul gros. Poate rideau în aerul fraged, cum rid subt streșini.

— Olguța...

Se ruga.

Dacă n'o trezea el ar fi trezit-o soarele, peste o clipă, două, trei... Un tumult îmbelșuga lumina.

— Olguța...

li puse mîinile pe umeri, luîndu-i paltonul, cum desfaci un mugur.

Olguța tresări.

— Nu dorm!

— Nu dormi, dar țî-e somn,—zîmbi Vania, și ușor o ridică.

Și o văzu în proaspăta lumină a dimineții, întregă, trup în loc de zbor, aducîndu-i un zîmbet somnoros pe o înaltă tulpină, din acelea care cresc atît de sus încît își înclină floarea la fe-reastra casei cu o lene sprintenă.

— Ce să fac, Vania?

Clîpea de somn.

— Să te culci.

Plecară cu pași șovăitori. Umblau printre rîndunele ca printre flori atunci deschise, fără alei. Ajunseră lîngă scara îngustă și repede. Unul lîngă altul se opriră. Olguța își ridică somnul cu genele spre el. De pe orizont, întreg, cu gest de lampă ridicată de împărătească mîină, soarele îi lumina roș obrajii

Vania crezu că a făcut un pas îndărăt, dar nu-l făcuse decît sufletește. Era ca un turn neclintit, înfiorat de un fir de iarbă care crește. Olguța îi întinse fruntea cu semnul soarelui. Vania era atît de mare că ar fi trebuit să se aplece, și atît de împietrit că ar fi trebuit să se dărîme ca să ajungă fruntea întinsă lui.

Olguța aștepta, cu fruntea ca un zbor oprit plutitor, ridică genele, văzu, și cu o alintată mișcare ocrotitoare își alătură obrajii de marele piept bărbătesc. O clipă, cît soarele întrecu orizontul. Fugi pe scări în sus. N'o mai văzu. li afirna o icoană pe piept.

Respiră larg.

Curgea parcă un zvon de izvoare subțiri printre rîndunele. Pornise zborul soarelui. C'un singur avînt, izbucniră ascuțit, săge-tînd cu tuș negru, roșul de lac chinezesc al soarelui rotund. Se cufundară în văzduh, departe, mai departe, până cînd se șterseră pe cer, ca o inscripție măcinată de veacurile clipei cerești.

Puntea era goală. Puteau să vie oamenii, cu viața lor de toate zilele.

În dreptul soarelui, ședea drept, un om din larg clădit, ca o poartă închisă cu lacăt de veci, prin care trecuse Dumnezeu.

* * *

Vîntul dă mării bucla des lucind a hulei, dar calmul așterne nebuloase alei lactee țesute'n fum de perlă, în argint pufos, și

alburii ca al mugurului de salcie, în albastru suav aburît ca al gușei de stînjene, în brumăriu de prună și în sur de promoroacă.

Gingășia risipelor de pe aripele fluturilor străvezii, dar pe vigoarea unei imensități adînci. Diafana fibră a zorelor cernută prin tremurul aripei de libelulă, sclipind pe puste de borangic.

Cădeau polenuri de cer, albăstrind lumina. Era ca o evaporare în vibrație a ponderei și a conturului, în marea luncă de culori neînflorite.

Gîndul se înclina, și fum, se topea alene.

Marea: jilavă respirație și lumină de seră cu multe violete și înserare în vitralii largi.

Sufletul era o mișcare de voaluri prea străvezii ca să existe: mănunchi aiurit de adieri.

Totul era departe și albăstriu ca așezat pe zări de toamnă cu nelămuriri de cer și de zbor dus. Îți venea să privești cu mîna pe ochi sau printre gene, cași cum marea pe care pluteai, ar fi fost un punct pierdut în cer, albastră dispariție, ippastel al golului și-al vagului.

Pe hotarul dintre concret și abstract, marea era un început sau un sfîrșit de somn al luminii, cu visul nopții pîlînd între gene.

Dacă ar fi existat vorbe, ar fi avut parfumul căștilor cu mirodenii ale basmului arab, crescînd în zmațul tăcerilor.

Deși o noapte întreagă, femeile mai friguroase decît bărbații, se înveliseră cu pledurile, dorind flacăra sobei,—acum în preajma sosirii, se gătiseră cu rochii subțiri, cu imprudența cochetă a florilor în dimineți de primăvară.

Dimineața marină le pedepsea, împlîntîndu-le fiorul verzei care încrețește pielea obrazului cu vibrația bătrîneții. Culorile vii, exaltate de soare, dădeau punții înfățișarea unei plaje de lemn. Pantofii albi hulubăreau, doi cîte doi, plini de neastîmpărul pe care-l dă femeii apropierea balului și a uscatului.

Comozi, bărbații își păstrasera paltoanele pe umeri, ca la plimbarea de toamnă prin grădină. Binocurile erau în plină activitate, cum sînt la varieteu cînd de departe, prin sticla măritoare ei ca aperitiv optic piciorul desvelit al dansatoarei. În loc de jartieră, farul Constanței avea medalia verzue, cu vorbe solemne și profil domnesc. Cîteva capete se trudeau să fie coloniale, prin căștile de plută cu înveliș de pînză și răsufători, rude cu bostanul și cupola. Altele, copiau din răsputeri fizionomia flegmatic energică a ofițerilor de marină care la rîndul lor o importau din Britania și din literatura lui Claude Farrère, ale cărui volume sînt garda de onoare a bibliotecii marinarilor recenți.

Copiii erau navigatori prin inscripția și panglicele beretelor, și muște prin întrebările cu care-și sîciau mamele, muște și ele, la rîndul lor, pentru consortul cu privire de amiral și nervozitate maritală.

Intimitatea de sofragerie, rău de mare, punte și dans care înfrățise aproape două săptămîni familia cosmopolită a clasei înția, se dovedea precară în fața uscatului. Fiecare cap de familie devenea feudal între bagajele, odraslele și nevasta lui.

Flirturi și idile se încheiau cu vagul în privire al răului de mare, și cu gest grabnic de batistă pentru gutunarul suav al ochilor.

Obsesia indiscreției vamaie încrețea multe frunți, școlărește, ca la apropierea orei de Matematică.

Țărnul se apropia, pierzîndu-și vâlul albastru de cadîna așternut de zări, avînd în frunte Cazinoul care este întăiul păcat al Constanței în fața mării, al doilea fiind statuia lui Ovidiu, în fața cerului și a eternității imperiului roman.

Pe punte începea înfrigurarea călătorilor de pe peron, cînd se anunță expresul urgent, prin palpitația clopoțelului și duduital șinelor. Sentimentul plecării copleșea absurd pe cel al sosirii. Femeile erau enervate de gîndul că au uitat ceva în cabină și o priveau recapitulativ, bărbații își pipăiau toate etajele buzunarelor și se uitau la ceas, tic echivalent cu al femeilor cînd se uită în oglinda poșetei.

Comandantul vasului se suise la comandă, într'un fel de costum de tenis, galonat. Vaporul își încetini mersul, devenind parcă mai greu. Incepu manevra elegantă, dar mult prea migăloasă a intrării în port. Înălțate deodată—ca poștele pe sfoara zmeului—pe catargul mare, pavilioanele cu numele vaporului, filfîiră colorat.

Două stegulețe se ridicară: albastru pentru pilot, galben pentru vizita medicală.

Din port se desprinsu un fel de gîscă, rapid plutitoare, cu gît de fum,—care apropiindu-se deveni vapoasă cu direcție imperinent perpendiculară pe flancul vaporului. Venea, crescînd, dar din ce în ce micșorat în contrast cu enormitatea sporită a vaporului, ca o țigaretă serviabilă dela care o havană cu proporții de castravete solicită focul.

Pilotul se sui pe vapor. Actul întăiu se isprăvise. Aștepta cortina și aplauzele.

Pilotat de noul sosit, vaporul trecu printre faruri, intrînd solemn din mare în cușca portului, cu statura lui clădită pentru larguri, dar demnă în exil.

Între „comandă“, „proră“ și „pupă“ începu schimb de porunci, gesturi și urlete, ca o sfadă stacată proiectată pe cer, de la prea mare distanță ca să devie bătae. Comanda: „Funda“ slobozi un huruit apocaliptic, cași cum vaporul, fără să știe, ar fi adus în pîntecele său un cataclism. Prin nările vaporului, ancora se prăvăli ca o cruce pe un mormînt de cruciat, însoțită de cascada zornăitului de lanțuri și fierării, ca un galop medieval.

„Bândulele“ zburară festiv ca serpentinele. Parîmele vînjoase fură prinse de „babalele“ cheiului, enorme boturi de fier de care sînt prigonite vapoarele. Și nebunește, hîrînd delirant ca într'un-

atelier de croitorie în care toate mașinile deodată trepidează, vinciurile vaporului se deslănțuiră, aducându-l inert spre chei, captiv între parâmele întinse, ca trupul unui Gulliver ostatic în țara piticilor.

Cînd ai ajuns în fața peronului cu trenul, te cobori grăbit. Cînd ai ajuns cu vaporul în fața cheiului, lipit de zidul debarca-derului,—stai. Stai tot pe vapor, cum fierbe apa în oală, dar stai. Ai impresia că ești atîrnat în cuer.

Formalitățile se suiră imediat pe punte, vamale și medicinale. Odată cu ele, și infrațiunea, adică micul privilegiu, atît de reprezentativ pentru țara pe malul căreia vaporul acostase. Infrațiunea era incarnată de un avocat. Avocatul era domnul Deleanu. Nu era nici vameș, nici doctor, dar băuse vermuth și cu doctorul și cu vameșul, formînd cu ei o trinitate care pășea inseparabilă pe puntea vaporului oprit.

— Olguța!

O căuta prin mulțime, cu privirea vertiginos lucidă a jucătorului de cărți, care desparte cupa, trefla, pica și caraua, în iureșul mașinei de treer.

Avea tîmplele albe și masca mistuită a bătrîneții, mască numai, căci ochii erau de copil la ușa pomului de Crăciun, inima la fel, și mișcările capului și-ale brațelor dovedeau agilități de veveriță.

— Olguța!

O avea în brațe, o strîngea, o săruta, spunîndu-i numele printre sărutări, ca o veste.

— Fetița tatii!

Și era ciudat și înduioșător să vezi pe acest copil cu părul alb, strîngîndu-și în brațe păpușa regăsită, spunîndu-i cu ochii părintește umezi: „Fetița tatii“,—în timp ce „fetița“ mai naltă decît el și imperios tînără, îi dezmierda tîmplele albe de care curînd avea să se despartă, înălbindu-le mai tare și mai greu decît anii.

Ionel Teodoreanu

King Lear și concepția dramatică a teatrului shakespearian

King Lear, fără îndoială, e cea mai vastă și mai profundă din dramele lui Shakespeare. E triumful suprem al artei sale neperitoare, în care închegarea viziunii, individualizarea caracterului, simbolizarea ideii, suggestia marilor înțeleșuri și contemplația poetică se gășesc concentrate indisolubil în aceeași creație, în care bate viu pulsul etern al umanității, prin umbrele mistice ale misterului.

Din această înălțime stăpînitoare poți privi toate puterile operante ale geniului lui Shakespeare, în întreaga splendoare a varietății, complexității și imensității lor, cum se desfășoară tumultuos, închegînd și distrămînd viața umană cu repeziciune ametoitoare de vijelie, înaintea ochilor înmărmuriți de groază și milă, a minții frămîntată de întrebări și chinuită de mister, a imaginației dilatate și nfiorate de extazul oroarei sau admirației, pînă la contemplația senină a frumuseților poetice, unice în literatura lumii.

Totul e viu. „Totul e în mișcare și mișcarea e cea de tempestă. Un cap grotesc care ne privește dintr'un loc aproape de noi, deodată își schimbă locul și expresia și-l vezi minat estompîndu-se în depărtare cu buzele și ochii triști și patetici, în loc de groșești. Tot ce vedem în jurul nostru e în vîrtej tempestuos și palpitant, și totuși simțim că o lege predominantă aceste vicisitudini și incoerențe aparente. Devenim convinși că e o logică în această furtună. În timp ce orice lucru pare că e smuls din locul lui propriu, și că și-a pierdut legăturile firești, că instinctele, pasiunile, rațiunea... totul s'a pervertit și deformat, totuși, fiecare lucru în acest chaos aparent își ia locul cu o siguranță și pre-

ciziune infailibilă. În *King Lear*, mai mult decât în oricare altă din piesele lui, Shakespeare stă în fața misterelor vieții umane¹.

Aceasta e construcția și fizionomia piesei; aceasta e atmosfera; acesta e *tempo* în *King Lear*. Iată ce spune Hudson, despre limba în care e scrisă opera:

„Desigur în niciuna din piesele lui Shakespeare nu simțim mai mult prezența și puterea acelei uimitoare dicțiuni, ca să nu zicem limbi, pe care el a lucrat-o și construit-o ca organ adecuat și necesar al cugetării sale. Literatura engleză nu are nimic asemănător; și limba din orice altă operă, pare anemică, rigidă și mecanică, în comparație cu limba din *King Lear*“².

*

Citind *King Lear*, simți că universul moral și material e în convulzii.

„Tunetul care trăsnește deasupra capetelor noastre nu se oprește deodată, ci se dublează, se multiplică și se întărește, bubuind prelung în depărtări, în reverberări infinite“,—avînd viziunea furtunii, spune Schlegel.

Ai intuiția că eroul piesei e parte integrantă³ a firii, supus

1 Ed. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*, pp. 257, 258.

2 H. N. Hudson, *Shakespeare: Life, Art and Characters*, vol. II, pp. 353, 354.

3 Sentimentul de integrare a noastră în natură, cu legile ei misterioase, e adînc în om și apare vehement în momente de mari îngrijorări, de mari suferinți și dureri: aici stă origina superstițiilor. Acesta e fondul psihologic nu numai tradiția populară, care tocmai conține acest fond, întrebuițat de Shakespeare, în procedurile lui dramatice. Îngrijorarea tuturor după uciderea bătrînului Hamlet face ca lumea să stabilească legături între soarta țării și eclipse de soare și de lună, comete, pete în soare, stafii; chiar Horațiu, care era blindat cu filozofia lui sceptică, începe să admită neindependența omului față de necunoscut. Același procedeu îl întrebuițează Shakespeare în *King Lear*, cînd îl pune pe Gloucester să vadă o legătură logică de prevenire între fenomenele cerești și cele petrecute la Curtea Regelui Lear. Gloucester simte și crede aceasta pentru că era adînc mișcat și îndurerat; Edmund însă care se bucura tocmai de ceia ce se întîmplă nu simte și nu crede: „Aceasta e extravaganta prostie a lumii, că atunci cînd sintem nenorociți—adeseori din cauza faptelor noastre—dăm vina pe eclipsele din soare, din lună și pe stele“.

Același procedeu îl întrebuițează Shakespeare și în *Julius Caesar* și alte piese. Același psihologie e și în momentele de mari încîntări și transporturi de fericire. În scena de iubire din grădina, dintre Lorenzo și Jessica, din *Merchant of Venice*, cerul și planetele iau parte în sufletul lor, la fericirea lor.

În *Macbeth* și *King Lear*, cadrul naturii coordonat de Shakespeare cu starea sufletească a eroilor implică voit același unificare între individ și natură.

convulziilor ei prin puterile elementare și misterioase ale existenței universale. Nu sînt două furtuni ci una. Furtuna din suflet se contopește cu uraganul elementelor naturii și biata viață zbuciumată a Regelui Lear, care e și a noastră, devastată de suferința deziluziilor și bîntuită de viforul înghețat al urii și miniei, găsește la sfîrșit, alinarea, pentru o clipă, în îngereasca iubire a Cordeliei,—eroina de a cărei „frumuseță cerească a sufletului“, Schlegel spune că „nu îndrăznește să vorbească“.

Cordelia, cea mai superioară creație din galeria feminină a lui Shakespeare, prin discreția delicată și balsamică a iubirii și sacrificiului ei, mîntue sufletul bătrînului Lear de scorpionii urii,—pe cînd înseși existența ei între noi apropie omenirea de Dumnezeire.

Ormuz a învins pe Ahriman; lumea care a creiat pe Cordelia nu poate fi blestemată! Dar apariția neașteptată pe scenă a bătrînului Lear, cu Cordelia moartă în brațe, încearcă sufletul omenesc peste puterile lui de a suporta durerea. Cele cinci cuvinte strigate cu desnădejde de Regele Lear: „She is gone for ever!“ (s'a dus pentru veșnicie) sînt inscripția celei mai sfișietoare scene de cruzime din literatura lumii. Natura înseși pare mefistofelică, redîndu-i ironic bătrînului Rege, pentru un moment, mîntea și speranța fericirii, ca îndată să-i zdrobească inima pe marginea propriului lui mormînt.

Asasinarea brutală a Cordeliei ne copleșește sufletul cu amarul desperării pînă la senzația unei violenți fizice. Totuși, cînd ne gîndim că infinita frumuseță a caracterului Cordeliei e posibilă tot în aceeași lume brutală, revolta ingenunche în adorație. Realitatea nu promite nimănui justiția poetică, care rămîne numai în dulcegăria compoziției literare a lui Nahum Tate,¹ menite în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea să aducă serviciile distractive sentimentale ale cinematografului de astăzi, tihnitei burghezii. Bradley, deși condamnă vulgaritatea și împietatea lui Tate,

¹ Poetul care a prefăcut piesa lui Shakespeare într'o versiune, în care Cordelia nu e strangulată în închisoare, ci împerechiată cu Edgar, spre fericirea amîndurora și a publicului.

Această versiune a înlocuit pe scenă piesa originală, timp de o sută cinci zeci de ani, pînă la complecta restaurare în teatru a originalului lui Shakespeare de către Macready, în 1838. Marii artiști Betterson, Garrick, Kemble, Kean au jucat pe scenă numai versiunea lui Tate.

Despre această versiune, aprobată de Dr. Johnson, Lamb spune: „Tate a pus belciugul în nasul acestui Leviathan, pentru Garrick și urmașii săi, ca să-l tragă mai ușor pe scenă“. (W. Hazlitt, Shakespeare's Characters, p. 125).

găsește că în adevăr Shakespeare, în sfârșitul Regelui Lear, apasă așa de dureros sufletul nostru, încît se naște în noi dorința de o ușurare și legitimează umanitar, dacă nu estetic, tendința lui Tate.

*

Pentru a caracteriza valoarea piesei *King Lear*, în vastele și diferitele ei dimensiuni, chiar cele mai temerare superlative și comparații sînt insuficiente. Mai mult ca oricare altă operă, *King Lear* sugerează marile întrebări.

Ce e lumea, în tragedia lui Shakespeare? „O imensă scenă a nebunilor“, nu numai pentru nefericitul Lear.

Viața? „O umbră rătăcitoare, un biet actor, care se îngîmfă și se agită un moment pe scenă și apoi nu se mai aude: e o poveste spusă de un idiot, plină de sgomot și de furie, fără înțeles“,—blestemă cu desgust Macbeth, după atîta sete de mărire și atîta ruină în suflet!

Marele și nobilul Othello din fața Senatului venețian; victoriosul acoperit de glorie în Arabia și în Indii, la Aleppo și la Cypru, ale cărui gânduri curg ca apele Ponticului spre Propontida și Hellsfont; cuceritorul inimii celei mai frumoase nobile venețiene, care „privea fața lui în sufletul lui“; cel mai romantic poet dintre eroii lui Shakespeare, mai aprins în imaginația poetică a iubirii decît Romeo,—în culmea mîndriei, pompei și gloriei, ajunge o jucărie, și se disprețuește singur: „O nebun! nebun! nebun!“

În *King Lear*, acest trist ecou al vieții răsună dureros și profund. Lear ajunge înțelept după ce-și pierde mintea; Gloucester spune că a ajuns să vadă, după ce și-a pierdut ochii; Bufonul și Edgar spun adevăruri adînci, simulînd nebunia cași Hamlet. Și nu e indiferentă, căci Shakespeare nu spune lucruri indiferente, exclamația lui Edgar, ascultînd cuvintele lui Lear: „Rațiune în nebunie!“; nici observația lui Polonius, ascultînd pe Hamlet: „Adeseori nebunia pătrunde ceiace mintea sănătoasă nu poate înțelege“; iar Ophelia, inocenta Ophelia, care niciodată nu exprimă o cugetare filozofică, în nebunia ei formulează lapidar cea mai adîncă cugetare asupra înțelesului bieteii vieți omenești: „Dumnezeule, știm cè sîntem, dar nu știm ce putem deveni“,—adevărat motto pentru toate tragediile lui Shakespeare. Chiar procedul de a îmbrăca judecata profundă în haina ne-

buniei simulate, întrebuintat în *Hamlet* și *King Lear*, nu e indiferent în Shakespeare. Și e semnificativ că Hamlet, cel mai adînc cugetător dintre eroii lui Shakespeare, — eroul geniu, — spune ironic lui Horațio : „Sînt mai multe lucruri în cer și pe pămînt, Horațio, decît se visează în filosofia ta“, cuvinte care amintesc ironia cuprinsă în înțelepciunea nebuniei lui Lear, cînd spune Cordeliei : „Să luăm asupra noastră explicarea misterului lucrurilor cașicum am fi spionii lui Dumnezeu“.

Desigur toate frazele citate sînt ale personajilor lui Shakespeare, dar fără să voim simțim că de acest prelung ecou de desperare, care străbate toată drama lui Shakespeare, sufletul lui nu e departe; că această atitudine ironică față de puterile minții omenești, dramatizată în atîtea feluri și în atîtea personaje nu e numai o caracterizare de individualizare a unui personaj dramatic. Din întregul zbucium al vieții se încheagă întrebări fără răspuns; deasupra întregii drame umane plutește un mister, de nestrăbătut, pe care voim să-l explicăm cași cum am fi „spionii lui Dumnezeu“.

Unde e adevărul? „Nu e nimic bun sau rău, mintea noastră numai califică lucrul“, răspunde Hamlet, decepționat de lumea în care Lear, Macbeth și Othello au cules cele mai amare deziluzii. „Intr'o coajă de nucă, Hamlet s'ar simți regele spațiului infinit numai să nu aibă visuri rele“.

„Ce minune e omul! cît de nobil în rațiune! cît de infinit în puterile minții! cît de impunător și admirabil în chipul și fapta lui! în acțiune ca un înger! în înțelegere ca un zeu! splendoarea lumii! regele animalelor! Și totuși, pentru Hamlet, ce-i această quintesență de pulbere?“ Prospero, din *Tempest*, răspunde: „Sîntem din stofa din care sînt făcute visurile, iar biata noastră viață e înconjurată de întuneric“.

Lear, nebun, cînd îl întilnește pe Edgar, gol și sălbătăcit, în bataia ploii și furtunii, se întreabă uimit și plin de milă : „Nu e omul nimic mai mult decît atît?“ „Tu nu datorești mătasă viermelui, nici piele animalului, nici lînă oii... tu ești lucrul în sine : omul fără lucruri accesorii nu e decît un biet animal gol și zburlit ca tine“, spune Lear lui Edgar.

Înțelesul vieții noastre? Gloucester orb se tîngue : „Sîntem ca muștele pentru copiii care se joacă; zeii ne ucid din distracție“. Dreptatea? Credinciosul Kent, doborît de suferință în-

fața Regelui Lear, cu Cordelia moartă în brațe, exclamă c'o întrebare: „Acesta e sfârșitul promis?“ și întrebarea ajunge deodată desperare.

Ce ne așteaptă dincolo de viață, dincolo de lume? Ceva mai grozav decât sbuciumul miniei și deziluziilor lui Lear; decât tortura halucinațiilor lui Macbeth și chaosul din sufletul lui Othello. E înțelesul celor cinci ultime cuvinte ale lui Hamlet: „The rest is silence“. Pustiul inexistenței veșnice, mintea noastră nu poate să-l cuprindă. Pe pragul infinitului etern și'n desperarea marilor dureri, țipătul strident al desnădejdei devine rugă umilă în fața a ceiace nu putem înțelege. Înainte de a părăsi viața, perdem mândria inteligenței. Ne cutremurăm și ne plecăm în fața propriei noastre neputinți.

Și totuși idealismul și iubirea de oameni, nu scepticismul, e esența sufletească a marilor eroi ai lui Shakespeare. Câtă generozitate de cugetare și ce milă îndurerată pentru suferințele celor obijduiți și nedreptățiți, în solilocul *to be or not to be!* Hamlet, în criza deziluziilor amare pe pragul sinuciderei, nu se gândește la el ci la cei care sufăr.

Deziluziile lui nu sînt decât forme ale idealismului rănit. Numai marii idealști pot încerca grozavele deziluzii în Shakespeare; marii sceptici, ca Jago și Edmund, niciodată.

Lear nebun, în urgia ploii și furtunii, se uită pe el și se gândește la „sărăcia fără adăpost“, rugîndu-se pentru cei nefericiți:

„O voi nenorociți goi, oriunde ați fi, care sînteți expuși la această ploae și vijelie nemiloasă, cum capetele voastre fără adăpost, corpurile voastre fără hrană, hainele voastre rupte și găurite vă vor apăra de furtuni ca aceste?“.

Aceiași milă; același suflet mare și bun; același idealism sublim, în Lear cași în Hamlet.

„E unul din acele pasagi care ne fac să adorăm pe Shakespeare“, spune Bradley, care crede că, „în lumea poeziei, cu siguranță, nu există o figură atît de mare, atît de patetică și atît de frumoasă ca Regele Lear“¹⁾.

Pe scena vastă ca lumea a teatrului lui Shakespeare se frămîntă mari figuri desamăgite. Sulletele lor nobile, generoase, superbe, ard pe rugul propriilor lor pasiuni și idealuri.

1. A. C. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, pp. 287, 285.

Hamlet,—Prometheu,—în mintea căruia trăesc vii toate marile probleme ; care, în nobilul lui idealism, vibrează pentru tot ce e mare, bun și frumos ;—înșelat de mari iubiri, sînte dureros toate nedreptățile și nefericirile omenirii, ajungînd să do-rească drept locuință „o coajă de nucă, numai să nu aibă gînduri rele“.

Majestosul Lear, plin de putere, de mîndrie, de nobleță, de iubire, ajunge să urască și să blesteme pe aceia care-l iubea și-l venera și... nebun, la 80 de ani, înțelege să nu caute ferici-rea în pompă și ambiții, ci în închisoare, alături de Cordelia lui iubită „peste ale cărei sacrificii zeei însiși aruncă tămîie“, ca acolo „să ingenuche și să ceară ertare... să se roage, să cînte, să spună povești de demult, să ridă uitîndu-se la fluturi poleiți“... viața simplă și caldă a iubirii !

Othello, romanticul erou al spadei, ajunge să caute mîntuire în sinucidere, după ce a insultat, a lovit și a ucis pe ino-centa Desdemonă care-l adora, fără iubirea căreia „chaosul i s'a scoborit în suflet“.

Macbeth generalul loial, viteazul curajos, ajunge asasinul chinuit de remușcări, tremură de spaima propriilor lui halucinații și aleargă la moarte cu sentimentul de ușurare.

Pentru viața fiecăruia din acești eroi nemuritori ai teatrului lui Shakespeare, cași pentru viața fiecăruia dintre noi, răsună tristul refren al Opheliei nebune: „Știm ce sîntem dar nu știm ce putem deveni“.

Aceste caractere epice prin majestatea sufletului lor, care prin măsura superiorității în ce e mare, bun și frumos întrec tot ce omenirea a conceput ca înălțime, sînt pas cu pas sfîșiate înaintea noastră pe scena lui Shakespeare, — pînă la „quintesența de pulbere“ și la „lucrul în sine“.

Iubiri suave, arzătoare, dumnezeesti, — pe care nici o ne-dreptate și nici o suferință nu le poate clătina, peste ale căror sacrificii și „zeii aruncă tămîie“,—sînt chinuite, brutalizate, insultate, desconsiderate. Ophelia, Desdemona, Cordelia, Juliet, Imogen, Viola, Miranda, Perdita, Rosalinda... iată galeria martirajului feminin al iubirii cît timp va trăi omenirea.

Pentru ce atîta suferință și distrugere tocmai pentru acei mari și buni ? Triumful e pentru cei răi ? Niciodată răul nu dobîndește succesul final în teatrul lui Shakespeare : Claudius, Iago, Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall își iau pedeapsa, dar după ce Hamlet, Othello, Lear, Gloucester cad victimele lor.

Concepția luptei eterne între bine și rău în natură pare astfel dramatizată de celebrii eroi ai lui Shakespeare, în viața umană. Nici într-o piesă această luptă nu e așa de semnificativă ca în *King Lear*, în care sînt două grupe bine distincte: Lear, Cordelia, Kent, Gloucester, Edgar; Bufonul, Albany pe deo parte; iar pe de alta Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall.

Cei răi sînt cauza tuturor convulziilor umanității și suferințelor celor mari și buni, care în zbuciumul nefericirii lor desvăluie o măreție a sufletului uman, și o putere de simpatie, ce ne face să-i admirăm, să ne identificăm cu ei, să trăim viața și aspirațiile lor prin propriile noastre emoțiuni,—să exclamăm: „ce minune e omul!“

În puterea artistică de a ne face să vibrăm cu toată ființa noastră pentru tot ce e mare, bun și frumos și de a simți repugnare adîncă pentru tot ce'i egoist, mic, rău și urît stă valoarea etică a lui Shakespeare,—nu în soarta vieții personajilor și în distribuția nedreaptă a justiției în lume.

Un lucru îl simțim adînc, cu toată puterea sufletului nostru: răul e cauza eternă a convulziilor umanității, care se frămîntă și se zbuciumă pentru a-l expulsa, ca pe un toxic incompatibil cu esența vieții cu prețul atîtor răstigniri a celor buni!

Această luptă, cu sacrificii divine, menține etern în lumină scara valorilor sufletului uman și formează esența tragismului în piesele lui Shakespeare, peste elementul senzațional, justițiar și poetic.

Colaborînd cu Shakespeare, în conviețuirea sufletească cu creațiile lui neperitoare, o cută desigur rămîne și'n sufletul nostru, ce ne face să înțelegem majestatea morală eternă a umanității, peste tot ce-i trecător. *The myriad-minded Shakespeare* e cel mai mare artist și moralist. „El e singurul lui biograf; și nu poate spune nimic nimărui decît lui însuși din noi,“ spune Emerson, concentrat și plin de înțeles.

Criticii piesei *King Lear* întrebuintează superlativul hiperbolic, fără ezitare:

„Tot ce putem spune ori concepe despre *King Lear* e neputincios. A încerca să dai o descripție a piesei ori a efectului produs asupra minții noastre, e simplă impertinență; totuși trebuie să spunem ceva: este deci cea mai bună din toate piesele

lui Shakespeare",¹ spune Hazlitt, în desperare de a găsi „cuvîntul ce exprimă adevărul“.

„Este cu mult cea mai aeschiliană dintre operele lui Shakespeare; cea mai elementară, cea mai oceanică, cea mai titanică în concepție,“² spune Swinburne, în paroxismul superlativizării calităților acestei piese.

King Lear cuprinde întreg geniul lui Shakespeare. Dacă printr'o catastrofă ar fi dispărut toate operele lui, afară de *King Lear*, complexitatea și puterea geniului lui Shakespeare, pentru noi, n'ar fi cu nimic micșorate, crede Bradley,—poate, cel mai profund cunoscător al lui Shakespeare, astăzi.

„E cel mai înalt specimen pe care-l avem, de ceiace cu adevărat se numește dramă gotică“,³ spune Hudson, minunat de grandoearea concepției și armonia construcției, în *King Lear*.

Dowden⁴ vede în *King Lear* înțeleșuri adînci și eterne, ca în *Prometheu Înlanțuit* al lui Aeschil și *Faust* al lui Goethe; iar Bradley⁵ grupează această piesă cu *Divina Comedia* lui Dante, simfoniile lui Beethoven și statuile lui Michel Angelo din capela Medicilor.

Coleridge caracterizează astfel scena 4, Act, III, din *King Lear*, în care, sub furia vijeliei și trăsnetelor cerului, divaghează înțelept: nebunia reală a Regelui Lear, nebunia simulată a lui Edgar, nebunia profesională a bufonului și devotamentul desperat al lui Kent.

„Cu siguranță o așa scenă n'a fost concepută pînă la Shakespeare, nici după el! Dacă o considerăm pentru ochi numai, e mai grozavă decît orice un Michel Angelo, inspirat de un Dante, ar fi putut concepe, și nimeni altul decît un Michel Angelo n'ar fi putut executa. Ori, dacă ar fi roștită orbilor, gemetele naturii ar părea că se transformă în glasul conștiinței umanității“. ⁶

Voi aminti pe lingă această scenă, remarcată de Coleridge, o situație din Act IV. sc. 2, uimitoare prin puterea ei dramatică. E o scenă de tandreță amoroasă din care exală oroarea crimei, pînă la cristația fizică.

1 W. Hazlitt, *Shakespeare's Characters*, p. 108.

2 A. C. Swinburne, *A Study of Shakespeare*, p. 171.

3 H. N. Hudson, *Shakespeare: His Life, Art and Characters*, vol. II, p. 353.

4 Cf. E. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*, p. 259.

5 Cf. A. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, p. 244.

6 S. T. Coleridge, *Lectures and Notes on Shakespeare*, p. 341.

Nici într'o piesă răul nu e așa de puternic și de respingător reprezentat ca în *King Lear*. În *Othello*, caracterul lui Iago e mai bogat deliniat, dar *Othello* era un străin pentru Iago, pe cînd oroarea pe care o inspiră Edmund, Regan și Goneril are savoarea ironică a paricidului. Apoi cruzimea grozavă a celor două eroine e mai teribilă decît orice a imaginat Shakespeare în descripția răului. Caracteristic spune Albany: „Diformitatea morală nu pare așa de oribilă în demon ca în femei“:

Goneril dă o sărutare de dragoste lui Edmund, sugerîndu-i totodată să asasineze pe Albany, soțul ei: astfel el putea urca tronul prin căsătoria ei cu „scumpul Gloucester“:

Ultimele două cuvinte de desmerdare amoroasă au putere de trăsnet: ele evocă brusc participarea lui Edmund, la scoaterea ochilor lui Gloucester, tatăl lui. Prin această crimă numai Edmund ajunsese conte de Gloucester, după dreptul de moștenire.

Mi se pare o scenă unică, chiar în Shakespeare, ca concentrare de tot ce-i odios și respingător, în lumina ironiei tragice

Și totuși această extraordinară capodoperă a omenirii nu e scutită de a trece pe sub furcile caudine chiar ale unora dintre acei critici care-i fac apoteoza. Azi e reprezentată pe scenă mai rar decît celelalte tragedii din repertoriul lui Shakespeare; iar în trecut nu s'a bucurat niciodată de o prea mare popularitate, decît doară travestită și remorcată de Tate. E și aici o ironie a soartei!

Voi transcrie exact cuvintele lui Bradley, care invederează succint și precis problema ce se pune dela sine, cînd privești *King Lear*, în raport cu capacitatea și puțința tehnică a scenei.

„Cînd citesc *King Lear*, două feluri de impresii mi se impun minții, care par că răspund la două categorii de fapte. *King Lear* mi se pare cea mai mare operă a lui Shakespeare, dar, în același timp, am impresia că nu este cea mai bună piesă a sa. Și mă găsesc că înclin să o consider din două puncte de vedere diferite. Cînd o privesc strict ca dramă, mi se arată, deși în anumite părți covîrșitoare, hotărît inferioară, ca tot, lui *Hamlet*, *Othello* și *Macbeth*. Cînd simt că e cu mult mai mare decît oricare dintre aceste și că e cea mai înaltă revelație a geniului lui Shakespeare, mă găsesc că nu o privesc numai ca dramă, dar că în mintea mea o pun alături de opere ca *Fromethu*

Inlăntuit, *Divina Comedia* și chiar de cele mai puternice simfonii a lui Beethoven și de statuile lui Michel Angelo din capela Medicșilor".¹

Impresiile lui Bradley, citind *King Lear*, sînt evident influențate de conștiința limitării posibilităților de reprezentare a scenei teatrale și de codul dramatic obișnuit. Mai mult, din clasificarea impresiilor se vede că Bradley admite implicit numai criteriul sensorial, cînd judecă, după puterile de concretizare ale scenei, calitatea dramatică a unei piese de Shakespeare.

„Scena este proba calității strict dramatice, și *King Lear* e o piesă prea enormă pentru scenă”.²

Din punctul său de vedere, Bradley desigur e consecvent în aserțiunea sa. În adevăr, a îndesa tot cuprinsul piesei *King Lear* în limitele scenei teatrale, pentru a o prezenta spectatorilor care așteaptă să vadă și să audă lucruri ce nu se pot decît imagina, însemnă să cerci a vîri Turnul Eiffel într'o cutie de chibrituri.

De asemenea Bradley are dreptate, din același punct de vedere, cînd contrazice pe Hazlitt, care găsește că *King Lear* e cea mai bună din toate piesele lui Shakespeare.

Dar din acest punct de vedere, scena e mică pentru oricare din piesele lui Shakespeare,—*King Lear* deține numai recordul între ele.

Din studiul pieselor lui Shakespeare rezultă însă o altă concepție despre rolul scenei în teatru, care pare să fi fost și a lui Shakespeare, cînd a creat piesele lui pentru a fi jucate pe scenă,—căci Shakespeare era în primul loc om de teatru și a scris exclusiv pentru scenă.

Fără îndoială că Bradley recunoaște că *King Lear* nu e o piesă lipsită de scene dramatice perfecte, din punctul său de vedere; totuși „*King Lear*, ca tot, este o piesă imperfect dramatică și e ceva chiar în esența ei în războiu cu simțurile”.³

„Imensul cuprins al operei; masa și varietatea experienței intense pe care o conține; interpenetrația imaginației sublime, a pathosului impresionant și a humorului aproape tot atît de mișcător cași pathosul; vastitatea frămîntării atît a naturii cît și a pasiunii umane; nesiguranța în determinarea locului unde acțiune

1 A. C. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, p. 244.

2 A. C. Bradley, op. cit., p. 247.

3 A. C. Bradley, op. cit., p. 248.

nea are loc și a mișcărilor personajilor care se perindă pe aceeași scenă; strania atmosferă, rece și întunecată, care ne izbește de îndată ce intrăm pe această scenă, învăluind aceste figuri și mărindu-le formele ca o ceață de iarnă; înfiorarea cu sugestii ale existenței unor vaste forțe universale, amestecându-se în lumea destinelor și pasiunilor omului,—toate aceste împiedecă claritatea dramatică, chiar când piesa este citită, iar pe scenă nu numai că refuză să se reveleze complect prin simțuri, dar pare a fi aproape în contradicție cu ele. Aceasta nu se întâmplă cu celelalte mari tragedii.¹ „Adevărul este că Shakespeare, în această piesă are un material prea vast pentru a-l putea întrebuința cu o complectă eficacitate dramatică“.²

Așadar scena, fatal neîncăpătoare pentru un material atât de bogat și variat și pentru o acțiune atât de vastă, e dela început o cauză de scădere dramatică organică a piesei *King Lear*, după Bradley. O altă cauză de inferioritate dramatică, deși de natură deosebită, Bradley o găsește în faptul că: „Improbabilitățile în *King Lear* cu siguranță întrec cu mult pe ale celorlalte tragedii, în număr și grosieritate.“³

Nu mai insist asupra altor multe diferite neajunsuri dramatice, găsite de Bradley în *King Lear*.

Aceasta-i analiza severă și competentă făcută piesei *King Lear* de către criticul Bradley.

Când însă criticul Bradley își lasă deoparte criteriile critice și se abandonează cu totul piesei *King Lear*, iată ce spune:

„Cum se face, totuși, că această dramă imperfectă ne copleșește într-atita încît ori devenim inconștienți de defectele ei, ori le privim ca lucruri aproape neglijabile? Îndată ce ne punem această întrebare recunoaștem, nu numai că piesa *King Lear* întrunește calități curat dramatice, care întrec cu mult defectele ei, dar că mărimea ei consistă în parte în efectele imaginative de o natură mai vastă. Și, căutînd izvoarele acestor efecte, găsim printre ele unele chiar dintre acele lucruri care ne păreau din punct de vedere dramatic greșite ori dăunătoare. Astfel, pentru a lua de îndată două din cele mai simple exemple de acest fel, chiar acea nesiguranță în determinarea localității de care am pomenit, și acel exces în masa de material și

1 A. C. Bradley, op. cit., pp. 247, 248.

2 Id., ibid., p. 256.

3 A. C. Bradley, op. cit., p. 256.

numărul personajilor, evenimentelor și acțiunilor, în timp ce împiedică claritatea viziunii, au în același timp o valoare pozitivă pentru imaginație. Ele dau sentimentul vastității, sentimentul nu al unei scene ori al unui loc particular, ci al lumii; ori, pentru a vorbi mai exact, al unui loc particular care este deasemenea o lume. Această lume pentru noi e obscură, în parte din cauza imensității ei, în parte pentru că e plină de întunecime; și în această obscuritate forme se apropie și se depărtează, ale căror fețe văzute pe jumătate și mișcări ne umplu de groază, de oroare ori de cea mai îndurerată milă,—simpatii și antipatii pe care ni se pare că le simțim nu numai pentru ele dar pentru întreaga omenire. Această lume, ni se spune, se numește Britania; dar să nu o căutăm în atlas după cum nu căutăm Caucasus, unde Prometheus a fost înălțuit¹.

*

Astfel Bradley constată singur în *King Lear* o putere extraordinară de închegare a viziunilor și înfiorare a sufletului cu emoțiuni, presimțiri, îngîndurări stranii și misterioase... Cauzele? Chiar dintre acele care sînt considerate de Bradley erori dramatice, pentru că nu sînt lucruri de esență dramatică, ci de o altă natură. În orice caz însă, dacă cauze ce nu sînt de natură dramatică, produc totuși un așa covîrșitor efect asupra noastră, piesa, nu se poate spune, că se prezintă cu deficit dramatic. Oricare ar fi nomenclatura efectului, evocarea vieții umane prin închegarea viziunilor și înfiorarea sufletului sînt cele mai caracteristice efecte dramatice, care consacră puterea dramatismului piesei. Căci nu e vorba aici, chiar după Bradley, de provocarea în noi a unei stări sufletești de meditație filosofică numai, caracteristică literaturii alegorice și simbolice, ci de înfrigurarea întregii noastre ființi, în toate capacitățile sufletului, pînă la halucinații.

De fapt, nu materialul piesei contribuie la acest efect dramatic, ci procedeul artistic al scriitorului. Shakespeare, ca toți marii artiști, se servește de materialul compoziției numai ca mijloc în creația unei vieți sufletești verosimile; materialul îl deformează uneori pînă la contrazicerea brutală a probabilităților rea-

1. A. C. Bradley, op. cit., p. 261.

lității. Totul e ca legile spiritului să nu fie încălcate, căci ele singure sînt eterne; aici stă imponderabilul talentului artistului creator de adevăruri veșnic valide, nu în forma mulajelor pe-ritoare.

Numai imaginația dramatică dă trăinicie spirituală operelor de artă,—de orice fel de artă și în orice gen sau școală literară, din orice epocă.

Valoarea artistică a poemelor homerice nu stă în miturile zeilor, ci în caracterul dramatic al personagiilor terestre, create de imaginația dramatică a poetului, cași expresia Jocondei, de aceeași imaginație a pictorului.

Ceiace-i viu într'un mare epos, într'un roman modern, nuvelă ori piesă de teatru nu e narațiunea faptelor, ci sufletul omenesc, înurnat în operă, cu secretul magic de a tresări și vibra în unison cu cel care se apropie de el cu înțelegere.

„Succesul poeziei epice atîrnă de puterea autorului de a imagina și reprezenta caracterele. Fără reprezentarea dramatică a caracterelor, creația epică e narație simplă sau romantică. Esența poemelor homerice nu se găsește între zei, ci în drama caracterelor. Izvorul tuturor variațiilor e imaginația după care caracterele se disting. Viața și individualizarea caracterelor aduc cu ele toate celelalte feluri de variații“¹.

Evident că și valoarea dramatică a piesei lui Shakespeare, nu se poate califica după distribuția materialului și exigențele de concretizare ale scenei, care sînt accesorii, ci ea trebuie căutată, în primul loc, în înseși esența dramatică a operei, care constă în puterea de evocare a vieții, prin resorturile imaginației dramatice. Atunci raportul dramatic dintre *King Lear* și scenă poate fi privit din alt punct de vedere decît al lui Bradley. Nu punem întrebarea dacă *King Lear* corespunde scenei, ci întrucît scena corespunde dramei *King Lear*; sau, pînă unde *King Lear* se poate realiza dramatic prin senzații, și dacă realizarea acestei piese prin vasta scenă a imaginației nu e o realizare dramatică?

Drama, pe timpul lui Shakespeare, cerea foarte puțin sprijin dela scenă, pentru realizarea ei dramatică. Arta scenică și arta istrionică erau foarte rudimentare. Dramele lui Shakespeare se adresează mai mult imaginației pentru închegarea viziunilor și

1. W. P. Ker, *Epic and Romance*, pp. 17, 19.

evocarea vieții. Scena teatrală se reducea la o platformă, fără decoruri simbolice și fără cortină care întrerupe și distribuie acțiunea. Pe această platformă, fiecare actor venea și-și recita pasagiul. Această platformă era atât de puțin agresivă asupra simțurilor, încât rolurile femeilor erau jucate de bărbați. Jocul imaginației era lăsat complet liber ca să realizeze piesa. Scena nu prindea ochiul, distrăgând atenția și concentrarea internă, prin elemente cinematografice. Spectatorul trebuia să fie activ, să trăiască piesa cu propria lui imaginație. Publicul era educat în acest sens. Progresul tehnic a perfecționat scena și-a făcut din spectator un privitor pasiv, interesându-i simțurile și adormindu-i imaginația.

În Apus, scena modernă face azi eforturi de adaptare în două direcții, pentru repertoriul lui Shakespeare. Sînt teatre în care s'au suprimat complet și decorurile și costumele; în altele ingeniozitatea tehnicii americane e pusă să concureze cu imaginația lui Shakespeare. Ambele direcții arată același lucru: actualitatea lui Shakespeare în preocupările intelectuale și artistice în țările cu mari literaturi.

Dar orice piesă bună face ca scena să nu se mărginească în teatru ci să se prelungească în imaginația noastră. Aici, și numai aici, efigia abia schițată de autor capătă suflul vieții organice specifice, desvoltîndu-se în caracter, deliniindu-se în personaj dramatic. Fermentul vieții cuprins în cuvîntul magic al scriitorului, dacă nu are în el puterea tainică de a răscoli adînc puterile noastre sufletești, din care să-și tragă singur seva vitalizării și creșterii, opera creată e fără vigoare; e inertă pentru mintea și imaginația noastră, în care viziunile nu se vor închea, inspirațiile nu se vor trezi să ne șoptească. Ne găsim în fața unei simple compoziții literare, nu în a unei creații vii dramatice.

Desăvîrșirea individualizării personajilor nu se isbutește numai prin cuvintele care le fixează cîteva momente pe scenă, înaintea noastră, ci prin colaborarea imaginației noastre explodate prin prezența lor. Dacă scriitorul nu poate să ne turbure, să ne frămînte sufletul și să ne facă colaboratorii lui, el nu e creator, ci fotograf, — și fotografii, oricîtă fineță ar avea în meșteșugul său, n'are decît meritul aparatului, care nu-i creația lui. Marii creatori în literatură sînt pictori, nu fotografi. Fotografii înghiață viața omenească în expresia unui moment dat, pictorul lasă fluidul ei viu să curgă la infinit, neistovit, în opera

lui. De zeci și sute de ani se scriu comentarii asupra Jocondei, Madonei Sixtine, Hamlet, Prometheu, Faust... asupra statuelor lui Michel Angelo, simfoniilor lui Beethoven... cu interpretări și concluzii diferite, pentru că viața operelor neperitoare o trezim și o dinamizăm noi, prin sufletul nostru, când știm să ne apropiem intim de aceste creații ale geniului artistic. Prin ele se păstrează vie continuitatea sufletului uman din generație în generație, trecînd peste hotarele timpului.

Numai operele ce nu produc soluții de continuitate în istoria sufletului omenesc trăesc peste epoci, iar autorii lor au creat etern,—și Shakespeare e cel mai mare dintre ei. E vechi și actual și... viitor creator de viață. A izbutit să încrusteze cea mai autentică psihologie umană, dramatizînd'o chiar în cele mai absurde povestiri romantice. În *King Lear* a realizat și minunea de a dramatiza stări sufletești în însuși procesul nașterii lor, cînd abia le simțim fiorul vag și nedeslușit în noi. A dramatizat sufletul omenesc în elementele lui cele mai abstracte, mai nebuloase și mai chaotice, prin imaginația dramatică a intuițiilor adînci și misterioase din domeniul subconștientului.

E de observat de asemenea că în *King Lear*, Shakespeare întrebuițează maximum de sobrietate în delinierea caracterelor scenice, tinzînd oarecum spre imaterializarea procedului de creație, prin întrebuițarea a cît se poate mai puține cuvinte. Și cu toate aceste schițele din *King Lear* se desprind singure din vastul cadran de reliefuri; se încarnează și trăesc cu o putere de viață egală cu a celor mai pletorice figuri din galeria lui. Recordul acestei metode de creație îl deține Cordelia care, din douăzeci și șase de scene din piesă, apare numai în patru și nu i se acordă decît o sută de versuri. Și cu toate aceste e tot așa de vie în teatrul lui Shakespeare cași Hamlet, Othello ori Macbeth. Sufletul ei îl simțim operant copleșitor și permanent în Regele Lear; e determinant în conduita și suferințele lui Kent; Gloucester, Edgar, Bufonul, Albany... plutește în întreaga atmosferă a piesei. Cordelia e prezentă neconținut pe scenă deși lipsește mai tot timpul. O au toți în suflet fără să-i spună cineva numele. E cea mai subtilă creație a lui Shakespeare, din punct de vedere al discreției artistice și a puterii imaginației dramatice.

Ca să înțelegem pe Shakespeare și să-l trăim în frumusețile artei lui neîntrecute trebuie să dăm foc imaginațiunii noastre, nu să-l înghezuim pe scenă.

Ca să auzi muzica dumnezeiască din Shakespeare, nu trebuie să-i verifici breviarul canoanelor dramatice, să vezi din ce școală este, ci să pătrunzi prin rugina timpurilor ce-au trecut peste dînsul la cuvîntul fermecat, în care el a încrustat viața eternă a omenirii, care e și a ta, să-l trezești cu înțelegerea propriului tău suflet și-atunci, ca dintr'o harfă eoliană, vei auzi imnuri neauzite, și 'ntreaga ta ființă se va înfiora de o măreție, în care simți că-ți topești sufletul, uitînd de propria ta existență.

Scena e prea mică pentru *King Lear*? E prea mult material întrebuițat ca să încapă?

Nu din acest punct de vedere chestiunea prezintă importanță, ci din al armonizării efectelor scenice cu al închegărilor viziunilor dramatice. Scena de multe ori paralizează ori contrazice brutal înțelesul central al piesei, falsificînd în esență natura chiar a eroilor principali.

Piesa *King Lear* suferă cel mai mult în reprezentarea ei pe scenă, din cauza scenei, nu din a lipsei însușirilor ei dramatice.

„A vedea reprezentat pe Regele Lear—a vedea pe scenă un bătrîn tremurînd, sprijinindu-se de un toiag de drum, dat afară din casă de fiicele lui într'o noapte furtunoasă e un spectacol care n'are în el nimic decît ceva dureros și desgustător. Simțim în noi dorința să-l adăpostim și să-l ușurăm. Acesta este întreg sentimentul pe care l-a produs totdeauna în mine reprezentarea Regelui Lear. Lear al lui Shakespeare însă nu poate fi reprezentat pe scenă.

Neputinciosul mașinism prin care se imitează furtuna nu e mai adecuat să reprezinte furia elementelor reale decît orice actor să reprezinte pe Lear... Mărimea lui Lear nu-i în dimensiunea corporală ci în cea intelectuală. Exploziile pasiunii lui sînt teribile ca un vulcan; sînt vijelii deslănțuindu-se și deschizînd pînă la fund acea mare,—mintea lui,—cu toate vastele ei bogății. E mintea lui care ajunge devastată. Acest caz de existență în carne și oase pare prea neînsemnat să ne gîndim la el; cum și el însuși îl neglijează.

Pe scenă nu vedem nimic decît infirmități și slăbiciune corporală, neputința furiei; pe cînd, atunci cînd cetim piesa, noi nu vedem pe Lear dar sîntem Lear,—sîntem în mintea lui, sîntem susținuți de o măreție care sfidează răutatea fiicelor sale și vijelia; în aberațiile minții lui, descoperim o impunătoare putere

de judecată, îndepărtată dela scopurile obișnuite ale vieții, dar exercitându-și puterile, cum șueră vîntul, asupra corupțiilor și abuzurilor omenirii... Lear e în esența lui imposibil să fie reprezentat pe scenă. Dar cîte personaje dramatice sînt în Shakespeare, care deși mai adaptabile decît Lear, totuși, din cauza unei anumite împrejurări sau al unui specific al caracterului lor, sînt inapte să fie prezentate ochiului nostru trupesc, Othello de exemplu“...¹.

*

Bradley observă că și mulțimea improbabilităților din *King Lear* îi sporesc neajunsurile dramatice. Desigur și din acest punct de vedere *King Lear* ține recordul, deși niciuna din tragediile lui nu sînt lipsite de contradicțiile realității. Istoria întreagă din *King Lear* e absurdă și necredibilă. Dar a critica pe Shakespeare, din acest punct de vedere, e a critica imaginația populară înseși, care a creat zmeii și zînele și le-a admis să conviețuiască cu oamenii. Shakespeare nu e autorul *povestii* din piesele lui. Romantismul naiv și încîntător e al povestirilor romantice curente de atunci. Lumea Renașterii purta în suflet frescheța imaginației și tinereța elanurilor poetice. Realitatea era voința și imaginația acelei exuberante generații. Adeseori *povestea* în Shakespeare e absurdă, pentru că e anachronică. Ințesutul improbabilităților de fapt însă, Shakespeare n'a strecurat o singură neverosimilitate a sufletului omenesc. Nici o contravenție la legile sufletului uman, în întreaga lui mașinărie dramatică!

„Inprobabilități grosolane de circumstanță nu sînt tocmai rari în Shakespeare. Vrajitoarele în *Macbeth* și stafia în *Hamlet* desigur nu sînt mai probabile ca-fapte decît împărțirea regatului lui Lear. Dar e un fel de improbabilitate care nu se găsește în Shakespeare, dezvoltarea sistematică a bunătății din răutate, a puterii din slăbiciune; unirea a ceiace, fie în domeniul sentimentului ori al intelectului, e antagonic și incompatibil“².

Povestea din *King Lear* chiar dela început e absurdă; absurd începe și *Hamlet* și *Macbeth*, căci supranaturalul e absurd.

1. E. D. Jones, *English Critical Essays*, (C. Lamb, *On The Tragedies of Shakespeare*), pp. 111, 112.

2. H. N. Hudson, *Shakespeare: His Art and Characters*, vol. II, p. 365.

Arta modernă cere verosimilitatea faptelor, Shakespeare admite fără nicio rezervă absurditățile povestirilor romantice, iar uneori deformează voit realitatea, în scop de a caracteriza sufletul personajilor, în mod etern.

Shakespeare nu e un realist în înțeles modern; nu caută pe evreu în Shylok, pe maur în Othello, pe roman în Caesar și Coriolan; nici adevăruri istorice în Britania lui Lear ori caracterul roman în piesele lui istorice cu personajii romane. El nu face operă de *Kulturgeschichte*, ci creiază pentru umanitatea eternă, prin datele și legile elementar neschimbătoare ale sufletului omenesc. Personagiile lui nu concurează cu autenticitatea istorică prin asemănare realistă, intrând în anonimatul schimbător și peritor al creațiilor lui Dumnezeu. Creațiile lui Shakespeare sînt un spor în natură, un adaos la registrul stării civile prin originalitatea și eternitatea lor. Ele vor trăi cît va trăi omenirea pentru că nu trăesc prin ce-i peritor și schimbător ci prin ce-i etern. Iată de ce deformarea realității în aspectele ei, nu numai că nu are nicio importanță din punct de vedere al artei lui Shakespeare, dar e chiar un sport al lui, în care se complace. Ca însuși Regele Lear, care prin nebunia lui ne desvăluie cea mai adîncă judecată, Shakespeare, prin neverosimilitățile lui, dramatizează cea mai veridică autenticitate a sufletului nostru. Astfel teatrul romantic al lui Shakespeare formează cea mai realistă literatură, nu numai a unei epoci sau a unui popor ci a tuturor epocilor și a tuturor popoarelor.

Teatrul lui Shakespeare conține dezvoltarea înaintea noastră a celor mai puternice sentimente și pasiuni, care caracterizează sufletul umanității în toate timpurile.

Pentru caracterizarea sentimentelor puternice, absurdul în teatrul lui Shakespeare, cași în viață, nu e numai un mijloc dar e chiar un criteriu.

Ce poate fi mai caracterizant pentru marea generozitate și iubire din sufletul lui Lear decît împărțirea regatului! Tocmai absurditatea faptei caracterizează generozitatea sufletului. Și Shakespeare pune astfel dela început accentul puternic pe natura sufletului bătrînului Lear. De aici urmează toată desfășurarea dramei.

Iubirea nobilei venețiene pentru un om de altă rasă, nu e ceva absurd? Dar Shakespeare ia anume această împerechere absurdă între Desdemona și Othello pentru a caracteriza tocmai

pasiunea celei mai romantice iubiri, sfidînd absurdul fizic. Desdemona iubește pe Othello numai după ce îi cunoaște trecutul și eroismul lui cavaleresc. Desdemona spune că „vede fața lui Othello în mintea lui“, și'n această frază stă virtual întreaga piesă.

Shylock urăște cu pasiune sălbatecă pe Antonio. Poate fi o dovadă mai evidentă de puterea acestei pasiuni a lui Shylock decît credința lui oarbă în absurda poveste a litrei de carne acordată de justiția unui stat ?

Marile iubiri, marile pasiuni sînt absurde și absurdul e cel mai sigur criteriu al lor.

Supranaturalul, o altă categorie de absurd, e utilizat de Shakespeare în același scop dramatic. Umbra, în *Hamlet*, arată bănuiala crimei în sufletul tuturor ; vrăjitoarele, în *Macbeth*, exteriorizează ambiția care l chinuia pe generalul regelui Duncan.

Niciuna din operele lui Shakespeare nu cuprinde un tumult atît de furtunos de pasiuni omenești ca *King Lear*, de aceea această piesă deține recordul neverosimilităților și absurdităților în domeniul faptelor și realităților.

Interesul care ne prinde sufletul în această piesă nu e îngratitudinea și consecințele ei. Din acest punct de vedere Lear ar fi un erou pasiv. „Acel demon cu sufletul de marmoră, mai hidos, cînd se arată într'un copil, decît monștrii mării“, care nu e o figură ci o viziune pentru Lear, în adevăr face pe bătrînul rege să reverse din sufletul lui vulcanic acele torente de lavă topită, împotriva Reganei și Gonerilei, neîntrecute în literatura lumii. Vijelia suferințelor lui Lear, majestatea înțelepciunii în nebunia lui, superba renunțare la toată pompa și mărirea care l-au încîntat și înșelat pînă la 80 de ani, concentrarea cu desperare a întregii lui existenți într'un moment de iubire pentru dumnezeiasca Cordelie, desnădejdea chaotică a pierderii ei pentru veșnicie... toate aceste frămîntări, ale celui mai mare, mai bun și mai vehement suflet din galeria lui Shakespeare, încunună sfîrșitul piesei cu *triumful spiritului și al iubirii*, prin negurile nebuniei,—lăsîndu-ne copleșiți de misterul că forțele mari ale minții sînt dincolo de domeniul inteligenței, în infinitul elementar al inconștientului din sufletul omului.

Apoi însuși faptul interpenetrației a două *intrigi* similare în-
piesă dă o semnificare mai adîncă decît dramatizarea unui frag-
ment de viață umană. Înțeleșuri mari pătrund întreaga atmos-
feră, infiltrîndu-se în toate episoadele acțiunii omenești, învăluind
și contopind totul într'o unitate mistică, care te absoarbe și te
disolvă.

*

Shakespeare e *creator* în *artă* nu în *intriga* dramelor lui.
El nu poate fi judecat după un cod artistic prestabilit, ci din a-
naliza mijloacelor artistice *create* de el reeșă o nouă poetică,
dupăcum Aristot, analizînd mijloacele artistice ale marilor tragici
antici a fixat regulele *Poeticei* lui.

Shakespeare a creat arta cea mai subtilă și limba cea mai
bogată¹ în comprehenziunile cele mai adînci ale nuanțelor sufle-
tești. Cu acest aparat a lăsat omenirii opere neperitoare, dînd
nemurire creațiilor lui, prin cea mai puternică imaginație dra-
matică și cea mai nețărmurită simpatie de înțelegere a vieții în
toate formele ei, până la panpsișmismul cosmic.

Toate aceste forțe și izbutiri titanice se simt pulsînd viața
eternă în construcția gigantică, care este *King Lear*.

I. Botez

---

¹ Recordurile bogăției lexice: Shakespeare întrebuințează 15000 cu-
vinte; Iliada și Odyseeia, la un loc, 9000; Milton 8000; Biblia 6000.

„Poetic“

Ca și multe alte polemici din filozofie, discuțiile esteticienilor asupra întrebării: „Ce e poezia și sentimentul poetic?“ pare a presupune că nomenclatura curentă, populară, a fost statornicită cu profunde scrupule științifice și logice.

Esteticienii pleacă dela noțiunea „poezie“, ca și cum ea ar fi o idee stabilă și unitară. Nimic mai fals decît această convingere preconcepută. E probabil că la început, la baza noțiunii „poezie“ a fost ritmul. Poetul era un om care scria cu ritm și măsură. Pe acest fond primitiv s'au depus cu încetul o sumă de alte idei și înțelesuri foarte diverse, care fac din „poezie“ o noțiune discordantă, cuprinzînd tendinți logice contradictorii sau dispartate, și în același timp un cîmp de bătae potrivit pentru filozofi.

Cum cuvîntul „poetic“, ca toate cuvintele, nu numai că se complică și evoluează ca sens cu timpul, dar variază și în aceeași epocă dela o clasă socială la alta, am fi în drept să cerem filozofului să ne precizeze mai întăiu la ce perioadă istorică și la ce grup de oameni se referă; în al doilea rînd să ne explice, de ce tocmai *acest* înțeles vrea el cu tot dinadinsul să-l lege odată pentru totdeauna de cuvîntul „poetic“, și nu ori care altul.

Chiar după ce am delimitat o noțiune în timp și spațiu, ea rămîne totuși, adesea, echivocă, fie pentru că e un conglomerat de sensuri diferite, fie pentru că a păstrat din înțelesurile timpurilor trecute tendinți logice nedeslușite și nepotrivite cu înțelesul principal. După cum armonicele unei note muzicale renunță la individualitatea lor pentru a constitui timbrul sunetului fundamental, tot astfel, uneori, sensurile trecute ale cuvîntului, fără să ajungă conștiente ca atare, îi dau acestuia o nuanță caracteristică și precisă pe jumătate logică pe jumătate afectivă.

Astfel, dacă ne întrebăm ce se găsește *actualmente* sub cuvîntul „poetic“, luat în sensul foarte popular, mitocănesc dacă vreți, vom descoperi în domeniul astfel restrîns, mai multe tendinți logice.

Poetul e mai întâiu un om care disprețuește „noroii greu al prozei“, un om desinteresat, inapt să rezolve problemele vieții de toate zilele, și preocupat de fapte și sentimente fără aplicații practice, dar mai înalte, mai nobile, mai elegante, mai „chic“ și cu un prestigiu misterios, în care simți ecoul străvechii convingeri că poetul e inspirat de puteri divine—păreră sugerată poate de poeți înșiși. Acest fel de-a înțelege cuvîntul nostru nu are nimic aface cu estetica, și nu ne interesează.

Vom observa în al doilea rînd că anumite fenomene ale lumii exterioare merită să fie titulate „poetice“, și că cele care, dimpotrivă, sînt „prozaice“ pot prezenta această însușire în diverse grade—ca și cele poetice de altfel. Mai poetică decît orice e luna, în special luna plină; într'un grad mai slab stelele și noaptea fără lună, apoi lacul, izvorul, pădurea, marea, munții și cîmpia, în ordine descrescătoare. Natura, dar natura fără amestecul omului, căci după cum se știe, mîna omenească, civilizația, depoetizează creația lui Dumnezeu.

Dar aici intervine deosebirea de grad, de care vorbeam: operele unei civilizații rudimentare mai păstrează o nuanță poetică, cele ale civilizației înaintate, nu. Coliba, satul și poteca au o hotărîită superioritate din acest punct de vedere asupra casei, a orașului și a șoselei.

Mai sînt poetice: visul, umbra, florile, fluturii, muzica, singurătatea, tăcerea etc.

Dintre sentimente, dragostea, după cum știți prea bine, lasă mult în urmă, ca „poezie“, pe toate celelalte.

Bine înțeles, culmea „poeziei“ e atinsă atunci cînd combini mai multe elemente „poetice“. Astfel, cromolitografiile cele mai căutate reprezintă o păreche de îndrăgostiți, sub lumina unei pline, lîngă un lac.

Intreagă această teorie a poeziei se arată azi foarte puerilă. Dar ea ne apare așa pentru că e demodată; în realitate ea e modul epocii romantice de-a înțelege poezia.

Moda și demodarea sînt fenomene datorite claselor sociale. Un fel de-a se îmbrăca, de-a se purta, de-a vorbi etc. e adoptat spre pildă de clasele de sus, fie pentru că le place, fie pentru a se distinge de clasele inferioare. Dar acestea—din snobism—care e o tendință tot atît de veche cît și societatea, cu toată noutatea termenului—încep să maimuțarească „moda“ celor superiori lor socialmente. În curînd, cei din clasa de sus bagă de seamă, că felul lor de-a fi s'a trivializat, și deci nu-i mai distinge, și atunci se văd siliți să-l schimbe adoptînd o nouă „modă“. E drept că astăzi schimbarea modei, mai ales în ce privește îmbrăcămintea, a devenit un fenomen atît de obișnuit, încît are loc mecanic, fără să mai fie nevoie de trivializare.

Cam la fel se petrec lucrurile în literatură, cu deosebirea că avem aface aici nu cu clase sociale ci cu clase intelectuale, care numai într'o măsură oarecare se confundă cu cele dintăiu. Și mai

e încă o deosebire importantă: În evoluția sensibilității estetice, și deci a artelor, intervine, mult mai mult decât în alte demodări, nevoia subiectivă de schimbare, setea după ceva nou, indiferent de cota socială. Totuși, trivializarea joacă și aici un rol principal. O ilustrare foarte bună a fenomenului ne-o dă începutul de popularizare a armoniei muzicale „moderne“, care scandaliza atât pe părinții noștri („N'auzi ce falș e?“). Asemenea acorduri răsună azi în mii de gramofone. Cităm între multe alte exemple posibile primele măsuri dintr'un Black-Bottom intitulat „Miss America“, și care amintesc mult maniera lui Dukas.

O trivializare foarte violentă de acest fel a pățit-o și poetica romanticilor. Și de aceia cetind azi pe Lamartine sau pe Musset, avem atât de des impresia că sînt mitocani.

Cu toată antipatia ce ne-o inspiră acum poetica romantică, ea merită totuși să o analizăm și să încercăm a da de urma principiului ei,—presupunînd, bine înțeles, că e unitară și că are deci un astfel de principiu unic.

Intr'adevăr, putem să ne întrebăm, ce au comun toate acele lucruri disparate, enumerate mai sus, ca să merite toate epitetul de „poetic“, și de ce au ele puterea de sugestie pe care acest epitet o presupune. Vom răspunde la acestea după o scurtă digresiune necesară.

Printre alte multe feluri de discontinuități, sufletul omenesc prezintă o stratificare *sui generis*, ba chiar două sisteme de stratificații suprapuse:

Perioadele succesive ale copilăriei și, în general, ale timpurilor demult trecute, continuă să existe în noi, ele formează poate chiar temelia noastră sufletească și ne determină felul de a fi, fără să ne dăm seama. Dovadă de realitatea lor eficace sînt acele *bouffées de passé* misterioase: un miros, un gust, o melodie ne pătrund deodată de o emoție cu totul caracteristică, și despre care putem spune numai că are nuanța trecutului. Cînd ne dăm osteneala și cînd reușim să dăm de urma originii acelu sentiment, ajungem foarte des să-l localizăm în copilărie. O uimitoare descriere a acestui fenomen se găsește în Proust (Du côté de chez Swann. Vol. I pag. 46—49).

Alte adînci zăcăminte sufletești sînt acele ale memoriei ancestrale. În fundul inconștientului zace, în pături suprapuse, experiența strămoșilor noștri din epocile preistorice. La suprafață ea se arată prin atîtea și atîtea instincte și mișcări instinctive, cum e spre exemplu bălăngănitul brațelor în timpul umbletului — reminență a mersului în patru labe—dar și prin sentimente „instinctive“, cum e frica de întuneric.

De altfel, poate că aceste două sisteme de stratificații se confundă în parte. După un principiu biologic — ce-i dreptul, cam

controversat — embrionul trece, în evoluția lui, prin aceleași forme prin care au trecut speciile în transformarea lor una într'alta, până la apariția omului. Tot astfel se poate ca evoluția psihică a copilului, să repete, oarecum, evoluția omului primitiv până la omul de azi.

Rolul „poeziei“ pare a fi să trezească răsunete din aceste adâncuri stratificate ale sufletului. Într'adevăr, să trecem în revistă din acest punct de vedere, datele poetice enumerate.

E evident că noaptea trebuie să fi reprezentat pentru omul primitiv o noțiune pătrunsă de efectele cele mai puternice: Noaptea ies fiarele sălbatice din vizuini și umblă după pradă; noaptea îl pîndesc dușmani și pericole de tot felul; noaptea, în fine, e vremea visurilor, care îl îngrozeau cînd erau rele, și care constituiau, de sigur, totdeauna pentru el lucrul misterios prin excelență, o realitate alături de cea adevărată, și căreia în nici un chip nu-i putea da de rost — și deaceia visul e unul din principalele ingrediente „poetice“.

Dar ne-am putea întreba: Dacă spaima, legată de noapte în mintea omului primitiv, dă astăzi nopții nuanța „poetică“, de ce lumina lunii întărește această nuanță? Noaptea neagră trebuie să fi fost doar mult mai spăimîntătoare pentru el, decît cea cu lună.

În primul rînd, întunericul complex e, prin el însuși, indescriptibil pentru poet. Poetul ar putea cel mult să ne vorbească de sentimentele provocate de besnă; dar atenția omului mediu e îndreptată natural în afară. Lui îi trebuiesc obiecte exterioare care să-i evoace sentimentele, nu exprimarea sentimentelor însăși. Descrierea acestor sentimente e mai curînd treaba psihologului. El e minierul care coboară în măruntaele sufletului și aduce de acolo metale utile. Poetul e un amator care lovește cu ciocanul numai ca să ne facă să auzim ecourile din adîncimi.

Dar afară de aceasta, dacă noaptea neagră era pentru omul primitiv mai înfricoșătoare, în schimb noaptea luminată de lună reprezenta, de sigur, pentru el o problemă misterioasă. Lumea sub-lunară, pe care o vedea rar, căci de obicei noaptea dormea, sau stătea ascuns în peștera lui, era asemenea visurilor întru cîtva, o realitate identică și totuși deosebită de cea adevărată. Așa se explică poate că până azi lumina tăcută a lunii e înrudită în sufletul nostru cu visarea, are o nuanță ireală.

E ușor de văzut că poezia celorlalte fenomene enumerate poate fi explicată în același fel. Natura sălbatecă e tovarășa intimă de toată clipa a omului primitiv, iar pentru copil ea e decorul necesar al basmelor și al aventurilor cu haiduci sau piei-roșii. E natural ca pădurea să aibă mai mare răsunet afectiv decît marea sau cîmpia, și pentru că e mai întunecoasă și mai misterioasă, și pentru că e mai periculoasă — căci nu oferă orizontul larg al celorlalte — și pentru că e o cunoștință mai veche a omului primitiv, care a fost vîntor înainte de-a fi pescar sau păstor. În ce privește situația privilegiată a lacului din punctul de vedere al „poeziei“, vom comenta-o mai tîrziu.

E evident iarăși că singurătatea și tovarășa ei, tăcerea, înseamnă pericol și frică pentru omul primitiv, ca și pentru copil.

Coliba și toate celelalte atribute ale unui început de civilizație mai sînt încitva legate de timpurile depărtate ce ne interesează, spre deosebire de decorul civilizației actuale.

Umbra neliniștea și ea, și-l lăsa nedumerit pe omul primitiv, pentru că amintește noaptea, dar mai ales pentru că e iarăși o realitate fără consistență, o realitate ireală. Nu fără un puternic rezim ancestral a putut umbra să simbolizeze cu atîta încăpăținare neființa ca și tot ce e efemer.

Florile și fluturii sînt anexe ale naturii, și au parte astfel de poezia inerentă ei. Ceia ce sporește însă aici impresia „poetică“ sînt culorile vii. Sălbatecii, după care putem reconstitui până la un punct omul primitiv, și copiii sînt atrași de culorile bătătoare la ochi. Tot prin „poezia“ culorii vii se explică de ce, în literatura romantică și în general în acea care e pe placul marelui public de azi, cerul e mai des senin decît înourat și marea mai totdeauna albastră sau verde și mai niciodată cenușie, cum, de fapt, e adesea. În schimb, pentru că nu face parte din decorul naturii, un covor, oricît de pestriț ar fi, nu e „poetic“. Numai pietrele scumpe, și colorate și strălucitoare, au fost „poetizate“ de cîțiva parnasieni și simboलिști.

Bine înțeles, pentru că toate cîte le-am înșirat să facă impresie „poetică“, trebuie să nu fii într'un contact prea îndelungat cu ele. Astfel trebuie recunoscut că țărani nu cunosc „poezia naturii“. În poeziile populare, natura nu e decît decorul necesar pentru conținutul epic sau liric; și numai atunci recîștigă o valoare „poetică“ proprie, cînd țăranul exprimă nostalgia locurilor părăsite demult.

*

Între fenomenele „poetice“ am pus și muzica. Dar nu ori căruia fel de muzică i se potrivește acest epitet. Un marș cîntat de muzica militară nu e poetic, ci numai muzica „visătoare“, „sentimentală“, adică cea cu un profund răsunset afectiv.

Efectul pe care muzica îl are asupra noastră e și el o problemă. Cum se face că anumite sunete, simultane și succesive, ne impresionează atît de adînc? După unii, originea muzicii ar fi dansul sau nevoia de ritm în timpul muncii. Dar ne pare că pe aceste căi nu putem da seama de cea răscolire puternică a sentimentelor noastre adînci, ce caracterizează muzica. Mult mai verosimilă e ipoteza datorită lui Darwin. Se știe că în multe specii animale, bărbatul, în epoca dragostei, caută să atragă femela prin

cîntec. Se pare că o anumită specie de onagru emite cu ocazia aceasta o gamă aproape completă. Astfel, combinația sunetelor muzicale, deși nu mai are vechea semnificație, a rămas totuși asociată în fundul memoriei ancestrale cu emoția erotică transfigurată, și trezește reminiscențe afective foarte neprecise dar puternice.

Dacă e așa, atunci înțelegem de ce un anumit fel de muzică e „poetic”, și altul nu. Hipoteza lui Darwin explică numai originea muzicii; de atunci ea a evoluat și alte idei și sentimente au acoperit fondul primitiv. Muzica aceea care a rămas mai aproape de natura ei originară, aceea care, mai primitivă, trezește, asemenea luminii de lună, ecouri afective străvechi, e muzica sentimentală și „poetică”.

*

Putem trece acum la analiza dragostei ca fenomen „poetic”. Aici s’ar părea că teoria noastră nu se mai potrivește; s’ar părea că dragostea consistă în sentimente și idei orientate actual, și nu spre trecut, că ea tinde spre satisfacerea unor scopuri imediate, și că n’ar putea deci să trezească în inconștient reminiscențe cu totul ineficace, nepotrivite cu acele dorinți actuale. Dar trebuie să observăm că dorințele... să le zicem „precise”, și care singure sînt cu adevărat actualiste, nu sînt considerate după felul de a vedea popular romantic pe care l-am adoptat pentru durata acestui articol, nu sînt considerate deloc ca „poetice”, ci dimpotrivă, ca de un prozaism desăvîrșit. „La poésie de la chair” e o noțiune cu totul străină sistemului poetic popular, și născută chiar din opoziție cu acesta.

În general, complexul de sentimente violente care e dragostea, adesea nici nu cuprinde acele dorinți precise. Haeckel spune, puțin cam brutal, că omul cînd e îndrăgostit nu e deloc conștient de ce vrea, și că singure anumite celule din el îi cunosc scopul adevărat. Avem deci și aici, ca și la muzică, o deviere, o transfigurare a sentimentelor primitive. Și pare verosimil că ceiace constituie puterea și nuanța misterioasă și „poetică” a sentimentelor dragostei, e că face să răsune amintirile erotice ancestrale, asemenea muzicii.

Cauza dragostei „poetice” e, pe deoparte îmbrăcămintea care ascunde obiectul dorințelor precise, pe de alta înăbușirea acestor dorinți, impusă de societate, înăbușire care joacă un rol atît de important în teoriile lui Freud. Dacă mîncarea ar fi totdeauna acoperită, și dacă regulele sociale ne-ar fi impus de foarte multă vreme să răbdăm de foame prefăcîndu-ne că sîntem sătui, foamea ar fi și ea astăzi un sentiment „poetic”.

Din toate cele de mai sus vedem că opiniile curente, după care „poetul e un copil” și „un neadaptat vremurilor de azi” au un sîmbure de adevăr, dacă le interpretăm cum trebuie.

*

Kant explică sentimentul sublimului (das Erhabene), adică frumusețea mării înfuriate, a furtunii, a munților prăpăstioși, prin

aceia că aceste fenomene ne inspiră o slabă frică, întovărășită însă de convingerea că nu ne amenință nici un pericol.

Dar cum am putea explica această „slabă frică“? Cum se poate că orașeanul civilizat, care știe că furtuna nu-i poate face nici un rău, că din vârful muntelui prăpăstios poate cobori liniștit pe drumuri comode, că valurile mării nu-l amenință deloc, cum poate el fi speriat cît de puțin de toate acestea? Fără îndoială, avem de-aface cu reflexul fricii străbunilor depărtați.

Ni se va răspunde poate, că marea furioasă n'a devenit o amenințare pentru om decît foarte tîrziu, cînd el a învățat să navigheze; deasemenea, că multe lucruri pot fi mărețe pe care omul primitiv nici nu le-a cunoscut, o clădire mare și impunătoare spre pildă. Dar *orice* manifestare foarte violentă a forțelor naturale îngrozea pe omul primitiv—ca și pe copil de altfel—pentru că nu știa dacă nu e îndreptată împotriva lui, ba chiar, întruparea *oricărei* puteri mult superioare puterilor sale. Un indiciu că aici se găsește rădăcina impresiei de măreție e exclamația stereotipă „poetică“: „Ce mic e omul pe lângă...!“ Bine înțeles că singure fenomenele naturii sînt asociate *direct* cu aceste reminiscențe ancestrale, și de aceia o clădire, oricît de măreață ar fi, nu are aproape deloc nuanța „poetică“.

E caracteristic faptul că impresiile „poetice“, cînd sînt foarte intense, ca, spre exemplu, cea datorită luminii tăcute a lunii, au și ceva misterios în ele. E foarte natural să fie așa: sentimentul ni se prezintă fără motivația respectivă. Pe vremuri, frica omului primitiv de noapte și singurătate era perfect logică, pe cînd eoul acestei frici în sufletul nostru de azi e nemotivat, plutește în aer. Afară de aceasta sentimentele „poetice“ au un ton reminiscential, sînt orientate spre trecut, fără să ne aducă aminte de ceva precis. Tot astfel, *les bouffées de passé* de care vorbeam, sînt intens misterioase atît timp cît nu le-am localizat în trecut, dar își pierd această însușire îndată ce ne dăm seama despre ce fapte din viața noastră vorbesc. Sentimentele „poetice“ însă sînt un fel de *bouffées de passé* pe care niciodată nu le putem localiza.

Impresiile copilăriei, atît de vii și de colorate, sînt și ele adînc pătrunse de mister. Un stufiș, un fund de grădină par a ținea ascuns secrete și a fi înzestrate cu forțe tainice. O altă analogie e că în copilărie ca și în poezie, se petrec neconținut metempsicoze minunate: După cum în poezie o fată este o floare, tot așa, pentru copii, bățul devine cal, sau bolovanul tigrul. În fine, personajele supra-naturale și misterioase din basme: zînele, Făt-Frumos etc. fac parte și ele din repertoriul „poetic“.

O altă tendință logică a cuvîntului „poetic“ luat în sensul popular actual, pretinde poetului să se exprime la figurat.

Comparația subt toate formele e curentă în literatura întregă. Intrebuințarea ei e prea vastă ca să poată avea un singur scop și o singură origine. Una din originile ei a fost, desigur, nu estetică ci pedagogică, explicativă.

Poetului însă i se cer, nu figuri oarecare ci figuri poetice, ceea ce înseamnă că unul măcar din termenii comparației, trebuie să fie „poetic” în sensul precedent. Astfel se leagă cele două înțelesuri din urmă ale cuvîntului „poetic”. Dar există încă o legătură mai importantă: nu toate figurile poetice sînt comparații explicite. Nu zicem „zgomotul izvorului seamănă cu un murmur” ci „izvorul murmură”. Aceste figuri care însuflețesc natura sînt o moștenire evidentă a antropomorfismului primitiv, iar pe de altă parte am văzut că ele sînt legate și de jocurile copilăriei; și acestea sînt, desigur, și ele, dintre originile comparațiilor în general; iar multe din felurile „poetice” de a vorbi: „vîntul geme”, „soarele se scaldă în mare” etc. reprezintă convingerile omului primitiv. Astfel se explică de ce romantismul face așa risipă de figuri de tot felul.

Comparațiile romanticilor aveau și alte foloase: ele surprindeau prin analogii ascunse și neașteptate și subliniau, scoteau în relief, noțiunile uzate de întrebuințarea zilnică, împărechindu-le neobișnuit. Amîndouă aceste funcțiuni aveau pe vremuri rolul să amplifice sentimentul „poetic”. Acum însă, nici analogiile acestor comparații nu mai sînt neașteptate, nici împăcherile lor neobișnuite. Ele au păstrat în chip convențional doar epitetul de „poetic” și, poate, pentru cei care nu sînt familiarizați cu literatura, un vag rest de parfum „poetic” datorit tocmai asociației lor convenționale cu poezia.

Sînt însă și comparații, a căror succes milenar nu poate fi explicat numai prin cele spuse până aici, și care își hrănesc longevitatea dintr'o sursă mai adîncă. Desigur, între toamnă și melancolia bătrîneții sînt analogii, ca și între primăvară și veselie tineretii; dar nu trebuie uitat că toamna vestea omului primitiv sosirea iernei, adică a gerului ucigător și a lipsei de hrană, iar primăvara însemna încetarea acestor pericole. Astfel asociațiile toamnă-tristețe, primăvară-bucurie sînt mult mai vechi decît constatarea analogiilor respective, și, pentru că răsfrîng fapte din memoria vremurilor imemorabile, au fost atît timp, și sînt încă, „poetice”.

Exact același lucru se poate spune despre familiile de metafore reprezentate prin schemele: zorii zilei—bucurie-speranță și apus-descurajare-tristețe; căci, după cum am mai spus, noaptea, ca și iarna, era în trecutul depărtat perioada pericolelor. Tot astfel, în domeniul altei arte, gama cromatică, mai ales cînd urcă și coboară simetric, păstrează o umbră de spaimă, pentru că imită urletul furtunii.

* * *

Înțelesul cuvîntului „poetic” s'a schimbat, desigur, dela romantici încoace, pentru literați și pentru publicul priceput. Dar

nici o epocă literară n'a fost complect lipsită de efecte poetice, în sensul popular actual; cu alte cuvinte, poezia a fost totdeauna romantică într'un grad oarecare. Chiar în marii reprezentanți ai clasicismului francez găsim versuri celebre care dătoresc fama lor unor efecte specific „poetice“; spre pildă:

C'etait pendant l'horreur d'une profonde nuit. (Racine)

sau:

Cette sombre clarté qui tombe des étoiles. (Corneille)

Astfel și poezia contemporană a păstrat mult din atmosfera romantică. Toate ingredientele acesteia, dela lună la singurătate, joacă și acum un rol însemnat, deși nu atât ca pe vremuri. Cei care s'a schimbat e felul întrebuințării lor: poeții contemporani evită figurile uzate și caută să obțină efectele „poetice“ în chip mai indirect. De exemplu:

Plus ne vibrent les vents en le mystère vert
Des ramures. La lune a tu leurs voix nocturnes:
Mais à travers le deuil du feuillage entr'ouvert
Pleurent les bleus baisers des astres taciturnes. (Stuart Merrill).

J'attends la lune dans mes yeux
Ouverts au seuil des nuits sans trêves,
Afin qu'elle étanche mes rêves,
Avec ses linges lents et bleus (Maeterlink).

Înlocuirea unui cuvînt prin sinonimul său e suficientă cîteodată, pentru a reînoi o expresie sau o comparație vulgarizată de romantici. Poate servi drept pildă titlul lui Régner: „Tel qu'en songe“. Puține expresii au ajuns mai triviale decît „comme un songe“, și mi se pare că prin gările italiene se vinde și un roman: „Come un sogno“. Și totuși titlul lui Régner e original și frumos, cu atât mai mult cu cît se învecinează cu o banalitate.

Dar în afară de aceste ingrediente „poetice“ mai găsim în literatura contemporană altele, care nu sînt propriu zis romantice—întrucît romanticii nu aveau predilecție pentru ele—însă efectul lor poate fi explicat ca și a celor analizate mai sus. Astfel sînt apa și oglinzile.

Două însușiri ale apei trebuie să fi făcut dintr'însa un element tainic pentru omul primitiv: transparența și mai ales faptul că, liniștită, oglindește țărîmul ca și pe privitor. Pe deoparte ea are o existență inferioară, parcă, față de celelalte lucruri, căci nu ascunde ce e în dosul ei, și, cînd e foarte clară, nici nu o poți vedea; pe de altă parte, numai prin prezența ei, lucruri nouă, ireale în ce grad? De asta nu se putea lămuri bine omul primitiv.

Aceste însușiri ale apei liniștite, împreună cu tăcerea care o întovărășește, explică de ce lacul e la romantici mai „poetic“ decât râul sau marea.

Inutil să adăogăm că oglinda, deși necunoscută omului primitiv, e asemenea apei prin însușirile ei, și că a prezentat probleme similare copilului. Cred că o mică anchetă între cunoscuți ar arăta oricui că mulți oameni își mai aduc încă aminte că oglinzile le inspirau frică în copilărie, sau, cel puțin, îi preocupau.

E interesant de observat cum acei poeți moderni în opera cărora revin cu predilecție apa și oglinzile, adoptă păreri primitive, copilăroase, despre ele, pentru a trezi reminiscentele afective ascunse. Astfel, ei se prefac adesea a crede, că în dosul suprafeții oglinzilor e un spațiu tainic, real dar intangibil pentru noi: Într'o năvelă de Régnier, vechiul stăpîn al unui castel venețian coboară la el acasă dintr'o oglindă; în Orphée de Cocteau ni se spune că oglinzile sînt drumurile pe care vine și pleacă moartea etc. iar expresii ca: „Le vide des miroirs (Stuart Merrill), „Les grands miroirs déserts“ (Samain), întîlnim foarte des în poezii de azi. Deasemenea găsim la tot pasul alte păreri primitive ca acestea: „l'eau lente—Qui m'écoute quand je me penche—Sur elle. (Régnier); „Tous ces reflets tombés dans l'eau“ (Éphraïm Mikhaél); „L'eau... l'ombre diaphane de l'azur“ (Albert Mockel) etc.

Caracteristic de asemenea e marele număr de comparații între oglindă și apă. Dăm un singur exemplu, fragment al unor versuri celebre:

O miroir !

Eau froide par l'ennui dans ton cadre gelée (Mallarmé).

Între toți Régnier, cel mai romantic dintre poeții moderni cu toate aerele lui de neo-clasic—e veșnic preocupat de tot ce e fluid și limpede, de aer, de vînt, de apă cu deosebire, de imaginea văzută într'însa. S'ar putea zice, că o mare parte din opera lui poetică e dedicată transparenței, și, asemenea faunului din Mallarmé, el ar putea spune:

Ne murmure point d'eau que ne verse ma flûte.

Ni s'ar putea obiecta că apa și oglinda, fiind explicabile, ca efect literar, la fel cu ingredientele romantice, ar trebui să fie și ele poetice în sensul popular actual, pe cînd, de fapt, le lipsește această nuanță; trecînd cu gîndul de la aceste date poetice nouă la cele vechi, avem impresia precisă a unei schimbări de colorație afectivă-literară, deși, ce-i dreptul, și a unei analogii oare-care. Dar nu trebuie uitat că, între aceste două grupe de ingrediente literare e o deosebire esențială. Apa și oglinda n'au fost popularizate ca date „poetice“, și le lipsește nuanța *conventional-poetică*. Și

deși efectul afectiv al celor două grupe are aceeași origine, ele sînt asociate în mintea noastră, fiecare cu altă epocă literară. Așa se explică deosebirea ca și analogia constatate.

*

Vorbirea clară, exprimarea precisă a orice, sînt achiziții relativ recente ale speciei noastre. Astfel, renunțarea la aceste însușiri, așa cum o găsim la Rimbaud, Verlaine, Mallarmé și la urmașii lor, înseamnă și ea o atitudine estetică primitiv-copilărească. Prin aceasta, și fără să-și dea seama, poeții moderni au pășit mai departe în direcția indicată de romantici. Ce-i dreptul, romanticii nici n'aveau nevoie de așa ceva: întreg materialul „poetic“ le stătea netrivializat la dispoziție; și abea perimarea acestui material a silit pe poeții contemporani să fie ingenioși și să inventeze imprecizia.

În cartea lui despre Mallarmé, Thibaudet arată că, sub versurile obscure și alambicate ale acestuia, nu se ascund de obicei gândiri profunde sau simboluri, ci imagini și senzații imediate, goale. „Il y a chez lui, comme chez Verlaine ou Rimbaud, une sensibilité d'enfant, originale, un jour lavé de création“. Iar numele însuși al școlii „Dadaiste“ nu caută să imite bîguitul copilului? De altfel, comparînd efectul emoțional, vag și misterios, al unei romantice cu impresia estetică a unor frumoase versuri moderne, confuze și ilogice, cred că se poate constata un hotărît „air de famille“.

*

Acum vre-o doi ani, abatele Henri Brémond a citit în ședința publică a academiilor reunite o comunicare intitulată „La poésie pure“, care a provocat infinite discuții. „Poezia pură“ a devenit acum un fel de *mot d'ordre* între literații francezi. Iată care ar fi ideea fundamentală a lui Brémond.

„Un poème a, en quelque sorte, deux sens, celui qu'il exprime directement, immédiatement, précisément, et qui est prose: —l'impur; celui qu'il respire, si j'ose ainsi dire, et qui seul est poésie:—le pur. Un second sens, qui, à proprement parler, n'est pas un sens, mais qui est gros des significations les plus riches; sens non formulé, non *formulable* que seuls, je ne dis pas comprennent, mais saisissent, palpent, s'approprient soit le poète lui-même, soit les heureux qui lisent poétiquement“. Tocmai pentru că e infomulabilă, poezia pură e silită să se incarneze totdeauna în cuvinte. Acest element tainic nu poate fi redus la muzicalitatea versurilor, deși aceasta poate fi o condiție necesară a frumuseții; ar fi o muzică „grêle et monotone“, mai ales comparată cu muzica adevărată. Misterul poeziei pure nici nu-și poate găsi o explicație rațională, ci numai una mistică: Poezia „aspire à rejoindre la prière“. Poezia pură arată spre o realitate supra-sensibilă, dumnezeiască.

E greu să negi, că mai există în poezie, ca și în toate artele, alte frumuseți decît cele intelectuale. Adevărații „philosophes de la poésie-raison“ nu cred să fie mulți la număr. Dar să alergi din această cauză numai decît la explicații mistice desperate, mi se pare exagerat. E potrivit cîteodată pentru poet să fie, sau să facă pe misticul—sinceritatea nu e necesară—pentru că tot ce e misterios poate ușor deștepta ecouri „poetice“. În afară de poezie însă bănuiesc că misticismul nu servește la nimic.

Cele spuse în acest articol pot explica, une ori, impresia boțezată „poezie pură“. Într'adevăr, sonoritatea tainică a straturilor adînci sufletești nu e justificată prin înțelesul versurilor și e de asemenea independentă de muzicalitatea lor.

Cînd efectul poetic nu poate fi explicat astfel, cauza lui trebuie căutată în jocul tonurilor afective a cuvintelor și în amplificarea valorii lor emoționale prin acumulări sau contraste; căci orice cuvînt are, în jurul înțelesului său, o nebuloasă afectivă datorită asemănării cu alte vorbe, sonorității originii lui, altor înțelesuri pe care cuvîntul le poate avea la figurat, nuanței afective caracteristice lucrului denumit, valorii lui literare etc.

E evident că, pentru ca să existe nebuloasa afectivă, trebuie ca cuvintele versului să fie cunoscute, chiar dacă înșirarea lor nu formează o frază cu înțeles. Deaceia, ori cît de îndrăzneți au fost poeții novatori din ultimile decenii, nici unul nu a îndrăznit să facă versuri numai din silabe melodioase, fără sens. Cel mult, unii au modificat cuvintele, nu însă într'atît încît ele să fie de nerecunoscut: „En m'en venant au tard de nuit — se sont éteintes les étoiles“ (René Ghil) sau: „Des chevaliers qui sont partis—Dame, savez-vous morts ou vies?“ (Gustave Kahn). Brémond pretinde că o țărancă „bien née“ gustă poezia psalmilor cu toate că nu înțelege latinește. Dar e evident că aici, poate subț sugestia teoriei lui, autorul confundă sentimentul poetic cu cel religios. Nu încapе îndoială că țărancă în chestie ar simți exact același lucru, dacă i s'ar citi în locul psalmilor, fără ca ea să știe, versuri din Terențiu.

De altfel, toate acestea dovedesc că într'adevăr singură armonia versurilor nu constituie frumusețe poetică, și de aici ar părea să urmeze, că ea nu ar putea fi decît un auxiliar fără mare valoare a acestei frumuseți. Și totuși îți dai seama adesea că cutare vers frumos e astfel mai ales pentru că sună muzical. Care e soluția acestei contradicții? Elementele frumuseții nu se adaugă una alta, astfel că rezultatul e mult mai puternic decît suma elementelor; ceiace de altfel, e un caz particular a unei legi psihologice generale. Astfel muzicalitatea care, singură, n'ar avea decît o minimă valoare estetică, poate fi foarte de efect în tovărășia altor componente.

Astfel se explică de pildă frumusețea faimosului vers al lui Racine:

La fille de Minos et de Pasiphaë

pe care Brémond îl citează ca exemplu de poezie pură. Sonoritatea lui armonizează cu rara putere creatoare de atmosferă istorică și legendară a numelui Pasiphaë. E cu atât mai evocator acest nume cu cât știm că versul e de Racine, ceiace îl face foarte neașteptat. Într'adevăr, cred că în întreaga operă a poezilor clasici francezi, nu se mai găsește un cuvânt cu atîta savoare antică, un cuvânt atît de puțin franțuzit sau măcar latinizat, ca Pasiphaë. Dacă versul de care ne ocupăm ar fi scris de un poet contemporan, ar fi mult mai puțin frumos. Cunoașterea operei întregi a autorului și a epocii în care a luat naștere un detaliu artistic, hotărâsc adesea nuanța și gradul valorii acestuia, căci fără a fi actuală, cunoștința aceasta e totuși activă.

Mai e un vers care îi pare lui Brémond un exemplu foarte doveditor a teoriei lui: „Attendons enfin que les philosophes de la poésie-raison nous expliquent, d'abord, pourquoi le vers de Malherbe

Et les fruits passeront la promesse des fleurs

est un des quatre ou cinq miracles de la poésie française, ensuite comme il se fait qu'on ne puisse toucher à la moindre lettre de ce vers sans le dégrader tout entier....

Et les fruits passeront *les* promesses de fleurs

le vase est brisé.

Ce vers a un sens—la récolte sera bonne—mais si indigent: qu'on ne peut imaginer que tant de poésie en découle“.

Acest vers are iarăși o sonoritate muzicală și nu e nevoie să fii fonetist ca să înțelegi că versul avînd numai două silabe cu vocala *a* și patru cu *é*, înlocuind una din cele dintăiu cu alta tot din felul al doilea echilibrul muzical al versului se strică. Dacă facem însă operația inversă, scriind spre pildă:

Car les fruits passeront la promesse des fleurs

obținem un vers cel puțin tot atît de frumos ca cel primitiv.

În ce privește mediocritatea sensului, ea ne pare absolut necesară. Contrastul între banalitatea înțelesului și felul pretențios, de o eleganță puțin învechită și prețioasă, de-al exprima, face tot hazul acestui vers.

Ar fi poate interesant să analizăm acum frumusețea mai complicată a unei superbe fraze din „Salomea“ lui Wilde: „Ea (Salomea) e ca umbra unui trandafir alb într'o oglindă de argint“. În comparația aceasta intervin, după cum se vede, trei cuvinte cu

ecou „poetic“ : umbră, trandafir, oglindă. Comparația însăși e o înnoire, o transpunere a unei comparații extrem de banale; „ca un trandafir“ e de o trivialitate strigătoare la cer. Astfel legătura neobișnuită de cuvinte se profilează pe fondul celei banale, și apare, prin contrast, mai stranie, mai neașteptată; o procedare pe care am văzut-o întrebuințată și de Régnier. Oglinda din fraza lui Wilde e de argint, pentru a spori sugerarea culorii albe, dar mai ales pentru că imaginile în oglinzi metalice sînt decolorate și șterse, fac o impresie fantomatică, potrivit cu atmosfera stranie a frazei. Dar ceiace face mai ales frumusețea acesteia e înlocuirea „imaginii“ din oglindă prin „umbră“ care se insinuează astfel, neașteptată și superbă, peste albul sugerat de restul comparației și sporește impresia fantomatică.

Mai totdeauna prin urmare, „poezia pură“ poate fi explicată, adică subsumată unor reguli obiective. Sînt însă și cazuri unde aceasta nu e posibil, anume acele unde avem aface cu impresii estetice pur subiective. Un vers poate, spre pildă, să deștepte rezonanța afectivă a unei întâmplări personale demult uitate. Într'un caz de acest fel e, evident, inutil să încerci a explica frumusețea versului.

In aceste cîteva analize am văzut, de fiecare dată, apărînd contrastul ca izvor de efect estetic. Nu totdeauna contrastul are acest rol. In următoarea admirabilă strofă de Valéry :

Oui ! Grande mer de délires douée,
 Peau de panthère et chlamyde trouée
 De mille et mille idolles du soleil,
 Hydre absolue, ivre de ta chair bleue,
 Qui te remords l'étincelante queue
 Dans un tumulte au silence pareil

îmi pare că cuvîntul abstract „absolue“ face ca o pată desagregabilă, contrastînd cu noțiunile concrete și evocatoare din tot restul strofei. Cînd e frumos și cînd nu contrastul, e greu de stabilit, și de sigur, lucrul se și schimbă de la un gust estetic la altul.

Ioan D. Gherea

Despre iubire

Adouazi la dejun li s'au servit pînisoare foarte gustoase, cotelete de berbec și raci; și pe cînd mîncau venea mereu sus bucătarul Nicanor ca să întrebe ce doresc oaspeții pentru prînz. Era un om de statură mijlocie, cu fața umflată și cu ochii mititei, ras, iar mustețile parcă nu-i erau rase, ci smulse.

Aliohin povesti că Pelagheia cea frumoasă era îndrăgostită de acest bucătar. Dar cum el era un bețivan și un boclucaș, ea nu vrea să se mărite cu dînsul, dar primise ca să trăiască așa. El era foarte bisericos și convingerile-i religioase nu-i îngăduiau să trăiască astfel; pretindea ca ea să meargă după dînsul, și nu vrea altfel, și-o mustra cînd era beat, ba o și bătea. Cînd era beat, ea se ascundea sus și băcea, și atunci Aliohin și slugile lui nu ieșeau din casă, ca s'o apere la caz de nevoie.

Incepură să vorbească despre iubire.

— Cum se naște iubirea,—zise Aliohin,—pentru ce Pelagheia n'a îndrăgît pe altcineva mai apropiat de dînsa după însușirile ei sufletești și exterioare, ci s'a îndrăgostit tocmai de acest Nicanor, de acest tanău,—la noi toți îi zic tanău—întrucît sînt de importante în iubire problemele fericirii personale—toate astea nu se știu și despre toate astea poți să tratezi cum poțtești. Pînă acum s'a spus despre iubire numai un singur adevăr necontestat, și anume că „taina aceasta mare iaste“, încolo tot ce s'a scris și s'a vorbit despre iubire, n'a fost o rezolvire, ci numai o punere de probleme care tot nerezolvite au și rămas. Explicația care se pare că ar merge pentr'un caz, nu merge pentru alte zece cazuri, și cel mai bun lucru după mine e să explici fiecare caz în parte și să nu cauți a generaliza. Trebuie, cum spun doctorii, să individualizezi fiecare caz separat.

— Foarte drept,—aprobă Burchin.

— Noi Rușii, oameni cum se cade, avem înclinare spre astfel de probleme rămase fără dezlegare. De obicei iubirea e poetizată, e împodobită cu trandafiri, cu privighetori, noi Rușii însă împodobim iubirea noastră cu aceste întrebări fatidice, și dintre dînsele alegem pe cele mai neinteresante. În Moscova, pe cînd eram încă student, aveam o concubină, o femeie drăguță, care ori-decîteori o țineam în brațe se gîndea cît am să-i plătesc pe lună și cît costă acum funtul de carne de vacă. Așa și noi, cînd iubim, nu încetăm să ne punem întrebări ca: e onorabil, ori neonorabil, e cuminte ori e o prostie, unde o să ducă această iubire, și așa mai departe. E bine ori nu e bine așa, nu știu, dar că asta te stingherește, că nu te satisface, că te irită—o știu.

Părea că voește să povestească ceva. Oamenii care trăesc singurateci au totdeauna pe suflet ceva despre care ar povesti bucuroși. În orașe burlacii se duc într'adins la baie și la restaurante numai ca să vorbească, și uneori povestesc băiașilor ori oficianților întâmplări foarte interesante, la țară însă, ei își descarcă sufletul înaintea musafirilor. Acum pe fereastră se vedea cerul sur și pomii uzi de ploaie, pe o asemenea vreme n'aveau încotro apuca și nu le răminea alta de făcut decît să povestească și să asculte.

— E demult de cînd stau eu în Sofiino și mă ocup cu moșia—începu Aliohin,—tocmai de pe cînd am terminat universitatea. După educația mea sînt un cuconaș, după aptitudini un om de cabinet, dar moșia, cînd am venit eu aici, avea o datorie mare, și cum tată-meu făcuse datorii în parte fiindcă cheltuisese în învățătura mea, mă hotărîi să nu plec de aici și să muncesc până voi plăti datoria asta. Așa m'am hotărît și am început să muncesc aici, recunosc, nu fără oarecare dezgust. Pămîntul din partea locului rodește puțin și pentruca gospodăria rurală să nu fie în deficit, trebuie să te folosești de munca clăcașilor sau a muncitorilor cu ziua, ceiace e aproape același lucru, sau să faci pămîntășie după obiceiul țărănesc, adică să muncești la cîmp singur, cu familia. O cale de mijloc nu este. Dar pe atunci nu-mi mai băteam eu capul cu asemenea subtilități. Nu lăsam în pace nici un bulgăre de pămînt și mînam la muncă pe toți țărani și țărancele din satele vecine, munca ferbea la mine de istov; și eu aram, sămănam, coseam, și în acest timp mă plictiseam și mă zbîrceam de urît ca o miță de sat, care de foame mîncă castraveți din grădină; trupul mă durea, iar eu dormeam mergînd. Dintr'un început îmi păruse că această viață de muncitor am s'o pot ușor împăca cu obișnuințele mele culturale; pentru asta e destul, gîndeam eu, să te fii de viața ordinii exterioare cunoscute. M'am așezat aice sus, în camerele din față și am orînduit așa fel ca după dejun și după prînz să mi se dea cafea cu lichioruri și, după ce mă culcam, citeam noaptea „Viestnik Evropi“¹. Dar iată.

1. „Informatorul Europei“, un ziar mare.

că vine popa nostru, părintele Ivan, și într'o singură ședință îmi bea toate licheourile; „Viestnik Evropi“ ajunse și el la fetele popei, deoarece vara, mai cu seamă pe vremea cositului nu dovedeam să mă tîrăsc nici până la patul meu și adormeam în sania din șură sau în altă parte, în vre-o colibă de pădurari—de unde să mă cetesc? Incet, încet m'am cărăbănit jos, am început a prinzi în bucătăria argaților și din luxul de mai înainte mi-au rămas numai slugile astea, care slujiseră încă pe tată-meu și pe care m'ar duera în suflet să le dau afară.

Chiar în primii ani m'au ales aici judecător de pace onorific. Cînd și cînd mi se întîmpla să merg în oraș să iau parte la ședințele adunării și ale tribunalului, și asta mă distra. Cînd stai aici fără să ieși două-trei luni, mai ales iarna, atunci în cele din urmă ai să începi a tînji după jacheta neagră. Iar la tribunal erau și jachete, și tunici, și fracuri, tot juriști unul și unul, oameni care primiseră o cultură generală; aveai cu cine sta de vorbă. După dormitul în sanie, după bucătăria argățească, să șezi în fotoliu, în rufe curate, în ghete ușoare, cu lăntișor la piept—e un lux!...

În oraș eram primit cu dragă inimă, făceam cunoștințe bucurous. Iar din toate cunoștințele cea mai temeinică și drept să spun, cea mai plăcută pentru mine a fost cunoștința cu Luganovici, ajutorul președintelui tribunalului. Amîndoi îl cunoașteți: o persoană foarte simpatcă. Asta a fost chiar după vestitul proces al incendiatorilor: dezbaterile duraseră două zile și noi eram isto-viți. Luganovici se uită la mine și-mi zise:

— Știi una? Hai la mine la masă.

A fost pe neașteptate, deoarece eram puțin cunoscut cu Luganovici, doară în mod oficial, și niciodată nu fusesem pe la dînsul. Mă abătui numai pentru un minut la hotel ca să mă schimb, și mă dusei la masă. Și aici mi se prezintă ocazia să fac cunoștință cu Ana Alexeevna, nevasta lui Luganovici. Pe atunci era foarte tînără, n'avea mai mult de douzeci și doi de ani, cu jumătate de an mai înainte născuse primul ei copil. E un lucru din trecut și acum m'ași munci cu mintea mea să definesc ce avea în ea atît de neobișnuit de mi-a plăcut atît de mult, dar atunci după masă totul pentru mine era clar ca lumina zilei; am văzut o femeie tînără, frumoasă, bună, cultă, fermecătoare, o femeie cum nu mai întîlnisem niciodată mai înainte; și pe loc am simțit în ea o ființă apropiată, cunoscută bine, ca și cum această față, acești ochi civilizați și inteligenți i-ași fi văzut cîndva în copilărie, în albumul care ședea pe scrinul mamei mele.

În procesul dela de incendiare, erau acuzați trei Evrei, fusese recunoscută o bandă, dar, după mine unul, absolut fără nici un temei. După masă eu fui foarte agitat, îmi era greu, și nu-mi mai amintesc ce spuneam, atît numai că Ana Alexeevna tot clătina din cap și zicea lui bărbatu-său:

— Dmitri, cum se poate?

Luganovici—e un om mărginit, unul dintr'acei oameni can-

dizi, care țin morțiș la părerea că odată ce un om e tras în judecată, apoi înseamnă că e și vinovat, și că a-ți exprima îndoiiala în dreptatea sentinței nu se poate altfel decît pe cale legală, pe hîrtie, dar nici decum după masă și nici în conversații particulare.

— Eu și cu dumneata n'am pus foc,—zicea el cu blîndețe,—și iată că noi nu sîntem judecați, nu sîntem puși la închisoare.

Și amîndoi, bărbatul și femeia, își dădeau osteneală ca să mîncînc și să beau cît mai mult; după cîteva nimicuri, de pildă cum fierbeau cafeaua împreună, și cum se înțelegeau unul pe altul cu jumătate de vorbă, am putut conchide că trăiesc bine, în bună înțelegere și că sînt bucuroși de oaspeți. După masă cîntară la pian la patru mini, apoi a înoptat și am plecat acasă. Asta a fost la începutul primăverii. Apoi toată vara am petrecut-o în Sofiino fără să mai ies de acolo și nici n'am mai avut cînd să mă gîndesc la oraș, dar amintirea femeii trupeșe și blonde nu m'a părăsit nici o zi; nu mă gîndeam la dînsa, ci parcă o umbră ușoară a ei ședează în sufletul meu.

Toamna, firziu, în oraș a fost un spectacol în scop de binefacere. Cînd să intru în loja guvernatorului (fusesem invitat acolo în antract), ce să văd? Alături de soția guvernatorului era Ana Alexeevna, și iarăși aceeași impresie irezistibilă, izbitoare a frumuseții și a ochilor drăgălași și grațioși, și iarăși același sentiment al apropierii sufleteste.

Șezurăm alături, apoi ne plimbarăm prin foyer.

— Ați slăbit—zise ea.—Ați fost bolnav?

— Da. Am răcit la un umăr și pe vreme de ploae dorm rău.

— Arătați slăbit. Atunci astă-primăvară, cînd ați venit la noi la masă, erați mai tînăr, mai viu. Atunci erați plin de însuflețire și vorbeați mult, erați foarte interesant și, drept să spun, m'am simțit puțintel atrasă de dumnevoastră. Nu știu de ce adesea în cursul verii îmi veneați în gînd și astăzi, cînd mă pregăteam să plec la teatru mi se părea că am să vă văd.

Și ea începu să rîdă.

— Dar arătați slăbit,—repetă ea. Asta vă face bătrîn.

Adouazi am luat dejunul la Luganovici; după dejun au plecat la vila lor, ca să aranjeze acolo pentru iarnă, și am plecat și eu cu dîșii. Tot cu ei m'am întors în oraș, iar la miezul nopții am băut ceai la dîșii într'o atmosferă pașnică, familiară, cînd focul ardea în cămin iar tînăra mamă se tot ducea să vadă dacă fetița doarme. Și după aceia de cîteori veneam în oraș, negreșit mă duceam și pe la al de Luganovici. Ei se deprinseră cu mine, și eu mă deprinsei cu dîșii. Deobiceiu intram fără să mă anunț, ca un om de casă.

— Cine-i acolo?—se auzea din camerele îndepărtate glasul prelung, care îmi părea atît de frumos.

— E Pavel Constantinici, — răspundea camerista sau doica.

Ana Alexeevna îmi eșea înainte cu fața îngrijorată și în fiecare dată în reba:

— Pentru ce n'ați mai venit de atîta vreme? S'a întîmplat ceva?

Privirea, mîna delicată și nobilă pe care mi-o întindea, rochia de casă, pieptănătura, vocea, pașii ei produceau asupra mea aceeași impresie de ceva nou, neobișnuit în viața mea și important. Multă vreme ședeam de vorbă, dar și tăceam mult, gîndindu-ne fiecare la ale noastre, sau îmi cînta ceva la pian. Dacă însă nu era nimeni acasă, eu rămîneam și așteptam, sfătuiam cu doica, mă jucam cu copilașul, sau ședeam culcat în cabinet pe un divan turcesc și citeam gazeta, iar cînd se întorcea Ana Alexeevna, eu o înfîmpinam în anticameră, luam dela dînsa toate cumpărăturile, și nu știu de ce în fiecare dată aceste cumpărături le duceam cu atîta dragoste, cu atîta entuziasm, curat ca un copil.

Este un proverb: baba n'a avut năcazuri și și-a cumpărat un purcel. N'au avut năcazuri soții Luganovici și s'au împrietenit cu mine. Dacă nu veneam timp mai îndelungat în oraș, atunci însemna că eram bolnav, sau că se întîmplase ceva cu mine, și amîndoi se nelinișteau foarte tare. Ei erau neliniștiți că eu, un om cult, care cunoșteam limbi străine, în loc să mă ocup cu o viziune sau cu lucrări literare, stau la țară și mă învîrtesc ca o verigă într'o roată, muncesc mult, dar totdeauna sînt fără lețcaie. Li se părea că eu sufăr și că dacă vorbesc, rîd, mînînc, asta o fac numai ca să-mi ascund suferințele, și chiar în momentele vesele, cînd îmi era bine, simțeam cum se îndreptau spre mine privirile lor cercetătoare. Erau deosebit de înduioșători, cînd într'adevăr îmi era greu, cînd mă strîngea cu ușa vre-un creditor sau nu-mi ajungeau banii pentru vre-o scadență; amîndoi, soțul și soția, șoșoteau la fereastră, apoi el se apropia de mine și cu o figură serioasă îmi zicea:

— Dacă mata, Pavel Constantinîci, ai pentru moment nevoie de bani, eu și cu nevastă-mea te rugăm să nu te jenezi și să iai dela noi.

Și urechile i se înroșeau de emoție. Se mai întîmpla, tot astfel șoșotind la fereastră, ca el să se apropie de mine, cu urechile roșii și să-mi spuie:

— Eu și cu nevastă-mea te rugăm să primești din partea noastră acest dar.

Și-mi dăruia butoni de manșete, vre-o tabacheră — sau vre-o lampă, iar eu în schimb le trimeteam din sat vre-o pasăre tăiată, unt și flori. La dreptul vorbind amîndoi aveau stare. La început adesea luam bani cu împrumut și nu eram cine știe ce pretențios, luam ori de unde puteam, dar nici o forță nu m'ar fi făcut să iau dela al de Luganovici. Dar ce să mai vorbim de asta!

Eram nefericit. Și acasă, și în cîmp, și în șură mă gîndeam la dînsa, mă strădănuiam să înțeleg taina unei femei tinere, frumoase și inteligente, care se măritase cu un om neinteresant, aproape după un bătrîn (bărbatul ei avea peste patruzeci de ani), avea copii cu dînsul, — să înțeleg taina acestui om neinteresant,

comun, prostănac, care judeca cu un raționament atît de plicticos, care la baluri și serate stătea în preajma oamenilor cu greutate, fad, nefolositor, cu o expresie umilă și rece, de parcă ar fi fost dus acolo să vîndă, care credea totuși în dreptul său de a fi fericit, de a avea copii cu dînsa; și mă tot căzneau să înțeleg pentru ce ea îl înțelnise tocmai pe dînsul și nu pe mine, și la ce folosise faptul ca în viața noastră să se săvîrșească o eroare atît de grozavă.

Venind în oraș, în fiecare dată vedeam în ochii ei că mă aștepta; și chiar ea îmi mărturisea că încă de dimineață avusese un sentiment deosebit, ghicise că am să vin. Vorbeam mult, — tăceam, dar nu ne mărturiseam unul altuia iubirea noastră, ci o ascundeam timizi și geloși. Ne temeam de tot ce ar fi putut descoperi taina noastră nouă înșine. Eu iubeam cu delicateță, adînc, dar raționam, mă întrebam la ce poate să ducă iubirea noastră, dacă n'o să ne ajungă puterile de a ne lupta cu dînsa; mi se părea improbabil ca această iubire a mea liniștită, tristă să nu întreprună deodată în chip brutal cursul fericit al vieții bărbatului, a copiilor, a casei întregi, unde eu eram atît de fericit și unde mi se arăta atîta încredere. E onorabil aceasta? Ea ar fi mers după mine, dar unde? Unde ași fi putut-o duce? Alceva ar fi fost, dacă ași fi dus o viață frumoasă și interesantă, dacă de pildă, ași fi luptat pentru eliberarea patriei, dacă ași fi fost un învățat vestit, un artist, un pictor, dar dintr'un mediu obișnuit, prozaic, ar fi urmat s'oduc într'altul tot atît, sau și mai prozaic. Și cît timp ar fi durat fericirea noastră? Ce ar fi devenit dînsa în caz de m'ași fi îmbolnăvit eu, ași fi murit sau dacă, pur și simplu, nu ne-am mai fi iubit?

Și ea, pe semne, judeca într'un chip asemănător. Se gîndea la bărbatu-său, la copii, la mamă-sa, care iubea pe bărbatu-său ca pe copilul ei. Dacă s'ar fi lăsat în prada sentimentului său, ar fi trebuit să mintă sau să spue adevărul, dar în situația ei și una și alta ar fi fost tot atît de penibile și de jenante. Și pe dînsa o chinuia întrebarea: oare iubirea ei are să-mi aducă fericire, n'are să-mi complice viața mea și așa plină de fel de fel de nenorociri? I se părea că nu-i destul de tînără pentru mine, neîndeajuns de harnică și de energică ca să înceapă o viață nouă, și ea adesea vorbea cu bărbatu-său că eu ar trebui să mă însor cu o fată deșteaptă și vrednică, care să fie o bună gospodină, o ajutoare, — și imediat adăoga că în tot orașul nu-știu-zău de s'o fi găsinde vre-o asemenea fată.

În timpul acesta anii au trecut. Ana Alexeevna avea acum doi copii. Cînd veneam la Luganovici, slugile îmi zîmbeau respectoase, copiii țipau că a venit nenea Pavel Constantinici și mi se aninau de gît; toți se bucurau. Nu înțălegeau ce se petrecea în sufletul meu, și credeau că și eu mă bucur. Toți vedeau în mine o ființă nobilă. Și cei mari, și copiii simțeau că prin odae umbă o ființă nobilă și asta aducea în raporturile lor cu mine un fel de

farmec deosebit, ca și cum în prezența mea și viața lor ar fi fost mai curată și mai frumoasă. Eu și cu Ana Alexeevna mergeam împreună la teatru, totdeauna pe jos; ședeam pe fotolii alătura, umerii noștri se atingeau, tăcînd luam binoclul din mîinile ei și în acest timp simțeam că ea e aproape de inima mea, că e a mea, că nu puteam unul fără celalt, dar după o neînțelegere oarecum curioasă, la esirea din teatru totdeauna ne salutăm și ne despărțeam ca niște străini. Prin oraș se vorbea acum pe socoteala noastră Dumnezeu mai știe ce, dar din toate cîte se vorbeau, nu era nici un cuvînt de adevăr măcar.

În anii din urmă Ana Alexeevna începuse să se ducă mai des cînd la mamă-sa, cînd la soră-sa; avea acum uneori rea dispoziție, i se ivia conștiința vieții nesatisfăcute, sfărâmate, cînd nu mai voia să vadă nici pe bărbatu-său, nici pe copii. Ea se căuta acum de nervi.

Noi tăceam, tăceam mereu, iar față de străini ea încerca un fel de mînie împotriva mea; ori ce ași fi vorbit, ea nu era de părerea mea, și dacă discutam cu cineva, ea lua partea adversarului. Cînd scăpam ceva jos, îmi zicea rece:

— Felicitările mele.

Dacă, mergînd cu dînsa la teatru, uitam să iau binoclul, ea îmi spunea apoi:

— Știam bine c'ai să-l uiți.

Din fericire, sau din nenorocire, în viața noastră nu există nimic care să nu ia sfîrșit mai devreme sau mai tîrziu. Veni vremea despărțirii, de oarece Luganovici fusese numit președinte într'un guvernămînt din apus. A fost nevoie să vîndă mobila, caii și vila. Cînd ne-am dus la vilă și apoi ne-am întors și ne-am uitat ca să vedem pentru ultima dată grădina, acoperișul verde, toți ne-am întristat, și eu am înțales că a sosit vremea ca să-mi iau adio nu numai dela vilă. Se hotărîse ca la sfîrșitul lui August să petrecem pe Ana Alexeevna în Crimeea, unde fusese trimeasă de doctori, iar puțin mai pe urmă avea să plece și Luganovici cu copiii în guvernămîntul din apus.

Am petrecut pe Ana Alexeevna cu mare alai. După ce ea își luase rămas bun dela bărbat și dela copii și până la al treilea semnal mai rămăsese o singură minută, eu am alergat în cupeu la dînsa ca să așez pe rețea unul din coșurile, pe care ea cît pe ce nu-l uitase; și a trebuit să-mi iau adio. Cînd, aici în cupeu, privirile noastre s'au întîlnit, puterile sufletesti ne părăsiră pe amîndoi, am luat-o în brațe, ea și-a lipit strîns fața de pieptul meu, iar lacrimile îi curgeau șiroae; sărutîndu-i fața, umerii, mîinile ude de lacrimi,—ah, cît de nefericiți eram amîndoi!—i-am mărturisit iubirea mea, și cu o durere arzătoare în inimă, înțaleseiu, cît de nefolositor, cît de mărunț, și cît de amăgitor a fost tot ce ne-a împiedecat să ne iubim. Înțeleseiu că atunci cînd iubești, în raționamentele tale asupra acestei iubiri să pornești dela ceva mai înalt, dela ceva mai important decît fericirea sau nefericirea, păcatul sau virtutea în înțalesul lor curent, sau că nu trebuie să raționezi de loc.

Am sărutat-o pentru ultima dată, i-am strîns mîna și ne-am despărțit pentru totdeauna. Trenul mergea acum. M'am așezat în cupeul vecin,—era gol,—și până la prima stație aici șezui și plînssei. Apoi am pornit acasă la Sofiino pe jos...

Cît timp povestise Aliohin, ploaia stătuse și se ivise soarele. Burchin și Ivan Ivanici ieșiră în balcon; de aici era o vedere minunată în grădină și în iazul, care acum strălucea la soare ca o oglindă. Ei se desfătau și în același timp regretau că acest om cu privirea blîndă și inteligentă, care le povestise cu atîta sinceritate, într'adevăr că se învîrtea aici, în această moșie uriașă, ca o veveriță într'o roată, și nu se ocupa cu științele sau cu altceva care i-ar fi făcut viața mai plăcută; și ei se mai gîndeau cum trebuia să fi fost figura îndurerată a femeii celeia tinere, cînd el își lua adio în cupeu și îi săruta fața și umerii. Amîndoi o întîlniseră adesea prin oraș, iar Burchin o cunoștea personal și o găsea frumoasă.

A. Cehov

Gînduri despre lume și viață

Libertate

Omul de știință are aceeași meserie ca și omul de stat: amîndoi făuresc legi, unul pentru natură, altul pentru omenire. Dar legiuitorul omenirii are o soartă mult mai fericită, decît acel al naturii. El are la îndămină mijloace multe și felurite, pentru a întemeia domnia legilor sale. Poruncile legii sînt sfinte, ca și poruncile celui Etern—așa ni se spune. Noi însă știm că sfințenia cerințelor divine e curată jucărie, pe lingă aceia a legilor omeniești. Cel Etern n'a tunat nici n'a fulgerat pe cei care-i nesocotesc poruncile, dar schingiuirile, ce le-a născocit omul pentru călcătorii legilor făurite de dînsul, n'au avut altă margine decît doar marginile închipuirii. Puținele unelte de căsăpire, ce-au putut aduna muzeele, dau o slabă idee despre sacrilegiile făptuite de bestia umană în numele sfințeniei legilor, dar o idee destul de puternică, spre a ne face singele să înghețe. Azi legiuitorul nu mai are aceste mijloace, slavă fie Celui de sus. Dar tocmai din cale afară de nenorocit nu e nici el. Poliția și armata, închisorile și ocna, arma cu repetiție și tunul cu tragere repede—iată atîtea modeste mijloace care-i stau și lui la îndemînă, pentru a întări vaza legii.

Față de această situație vrednică de invidie a legiuitorului omenirii, soarta legiuitorului naturii e în adevăr de plîns. Cîte nenumărate impietăți a săvîrșit natura față de decretele sale, și încă în chip inconștient. Ea-și bate joc de legile ce-i prescriu oamenilor, fără nici a bănuși cît e de necuviincioasă cu știința. Și în fața acestei purtări „fără de lege“ credincioșii științei, făuritori de legi naturale, stau fără putere. Căci născocitorii de arme ucigătoare n'au aflat încă nici un mijloc de a sili și natura la

supunere. E atât de tristă priveliștea acestor oameni, ce-și rid de metafizică, și totuși fac metafizica omului primitiv. Ei transpun ideile din creerul lor în natură, le dau carne și oase și le botează cu numele sonor de „legi naturale”. Și e firesc că așa trebuie să se împlinescă cu toți acei, care se avintă la cercetarea legilor naturii, fără să se fi ruginit mai dinainte în cunoașterea legilor spiritului.

In natură e libertate!

Natura crează liber și neștiutor: ea nu se supune la regule sau scopuri. Și deaceia natura e marele artist, operele ei sînt neîntrecute lucrări de artă care nu au alt rost decît acela de a fi.

Cei ce vorbesc de scopuri în natură, nu-și dau seama cît înjosec pe eterna creatoare. Fiindcă viața omenească e iobagă normelor de tot felul, ei își închipue a descoperi legi, regule, scopuri și în viața naturii; ei osîndesc antropomorfismul altora, nu văd însă pe al lor propriu.

In natură e libertate!

Ceiece noi numim legi ale naturii, nu sînt regule în înțelesul nostru: nu natura se îndreaptă după ele, ci ele se îndreaptă după natură. De aceia noi sîntem nevoiți să le schimbăm, de cîte ori naturii îi place să-și ridă de ele. Căci viața naturii nesocotește regula și necunoaște datoria, neagă sila și disprețuește piedica: ea e „afirmare pură (Spinoza)”, spontaneitate desăvîrșită—libertatea însăși.

Două lucruri umplu sufletul meu de veșnic neseacă în sufletețire: conștiința libertății în mine și măreția naturii în afară de mine. Ele sînt cele două forme, subt care viază firea: esența ei e libertatea, forma subt care se arată vederii noastre, măreția. Astfel măreția naturii e întruparea libertății.

Rari sînt acei care, în omenire, se pot înălța la treapta de libertate a naturii, spre a trăi în afară de orice legi și idealuri. Aceștia intrupează în ei forțele naturale în aceiași neștirbită vioiciune, ca natura însăși: ei sînt artiștii și eroii—și unii și alții bucați rupte din natură și aruncate între oameni, spre a da priveliștea unei vieți în sine, rebelă la prescrieri din afară.

Artistul viază ca și natura: el nu ascultă de regule, nu urmărește idealuri; creația sa e revărsarea inconștientă a desăvîr-

șirii sale lăuntrice. A vorbi de idealuri în artă, înseamnă a coborî creatorul spontan la nivelul cîrpaciului, ce lucrează cu deplină conștiință, într'un anumit scop.

Cum undele ies din isvor, cum nenumăratele făpturi apar din sînul naturii, așa isvorăsc operele de artă din adîncurile naturii lăuntrice ale artistului: ușor, liber, neștiutor. Asupra lor se năpustește cîrpaciul, le diseacă, le cercetează și cearcă să desprindă din ele regule de creație artistică. Dar ceiace cîrpocește el, cu sprijinul acestor norme, e simplă muncă de salahor față de ceiace creiază artistul fără nici o regulă, prin revărsarea inconștientă a plinătății naturii sale.

Eroul întrupează libertatea nețarmurită a naturii. Viața sa se deslănțue ca o furtună, dărîmînd tot ceiace întilnește în cale... Sus, la fața lumii, cîntă muzicile, bat tobele, sună trîmbițile, vestind în cele patru vînturi gloria lui, clădită pe milioane de cadavre. Jos, în colțuri ascunse vederii, milioane de copii jelesc părinții lor căzuți în lupte, milioane de femei, lipsite de sprijinul zilelor din urmă, plîng, plînsul lor încet și neuzit, girbovite în colțul vetrei. Iar deasupra valurilor de plîns și jelanie, ce acopăr lumea, se înalță strălucirea unică a aureolei lui. Căci ființe, ca cele ce strivesc pașii lui gigantici, răsar din sînul naturii în fiecare clipă alte milioane, dar o scînteere ca El nu scapără decît la depărtări de veacuri.

Astfel tot aceiace e măreț și sublim, e negarea pedicii din afară—e liber. Așa e natura, așa sînt, între oameni, eroii și artiștii, și unii și alții prelungiri nemijlocite ale naturii în omenire.

*

Cît de asemănătoare sînt căile naturii umane, fie că ea crează sub forma artei, ori a filosofiei ! Nici odată acest gînd nu-mi devine mai limpede, decît atunci cînd alături în minte doi neîntrețuți eroi ai culturii: *Byron* și *Hegel*. Amîndoi simpli creatori spontani, lipsiți de darul producerii reflectate; amîndoi sămănători de perle, fără a se îngriji de forma în care le investmîntează. Ei sînt desigur cei mai neartiști artiști, pe care i-a avut vreodată omenirea.

Cel ce străbate vr'un poem de Byron, pare adesea a dibui pe un cîmp întunecat, fără a ști încotro va ajunge. Versuri aruncate la întimplare, strofe întregi și întregi șiruri de strofe alcătuite în neîngrijire, obosesc și nasc ispita de a arunca cartea din mînă. Dar ici colo cite un vers, ca o uriașă scînteere, vine să arunce valuri de lumină și să șteargă din suflet orice urmă de greutate și obosală.

Cetiți acele strofe, în care Byron descrie bătălia dela Waterloo. Strofele sale neîngrijite par că te fac să străbați un cîmp

plin de hîrtopi. Înaintezi cu greu, fără multă plăcere. Dar iată-ajuns la un spirit înrudit, deopotrivă de larg, vrednic de a-i pune geniul la încercare : e *Napoleon*. Și atunci deodată, fără nici o pregătire, ești martor ca la o adevărată improșcare de scînteii, în neregulă, așa cum le făurește însăși mama natură în adîncimile spiritului. E desfășurarea unei forțe creatoare în stare brută, în vigoare neartistică, lipsită de gingașie, cu atît mai plină de tărie ; sînt idei așternute așa cum au eșit din laboratorul minții nedăunante de vre-o cioplire artistică spre a le forța bine pe măsura versului, și a perde astfel puterea firească pentru o îndoelnică frumuseță formală. Scurt, sînt flori ale inspirației, răsărite în sînul larg al naturii, fără a fi răsufolat aerul sleitor de forțe, dătător de anemică frumuseță, ce domnește în atelierul muncii artistice. Multe din aceste versuri sînt de o atît de isbitoare vioiciune, încît dela întăia cetire rămîn pentru totdeauna întipărite în minte. Iată cîteva din trăsăturile lui Napoleon, săpate ca în piatră :

Nestrămutata sa hotărîre :

Extrem în toate lucrurile ! De te-ai fi oprit la mijloc,
Tronul tău ar fi încă al tău, sau n'ar fi fost niciodată,
Căci îndrăsneala a făcut înălțarea, ca și cîderea ta.

Predominarea neștirbită a pasiunilor în sufletul său, ca la orice adevărat erou :

Ai putut să sfărîmi, să comanzi, să refaci un imperiu,
Însă, să nu stăpînești pasiunea ta cea mai mică,
Nici să înveți că Soarta ispitită părăsește și steaua cea mai înaltă

Soarta sa, în înaltul ei tragic :

Cuceritor și prizonier al pămîntului ești tu ! ...numele tău sălbatec
Niciodată n'a răsunit mai mult în mințile oamenilor ca acum,
Cînd nu ești nimic, decît o glumă a Gloriei.

Și apoi acel vers, mărgăritarul întregii bucați, ce aruncă prin sclipirea sa pe toate celelalte în întuneric :

'Tis but a worthless world to win or lose.

Cu alte cuvinte, la ce te-ar 'mai ispiti gloria, de a ajunge stăpînitorul omenirii ? Dar, mai ales, ce te-ai mai îndurera la gîndul, că acest vis s'a prefăcut în fum ? Doar, la urma urmei :

E tot o lume nemernică de cîștigat sau de pierdut.

O idee mai vastă, mai lugubră, nici că se poate exprima într'o formă mai firească.

Astfel, pregătit oarecum prin asemenea sclipiri singuratece pentru ceva mai mare, geniul ajuns deplin sigur pe sine, pornește înainte în sbor falnic, scînteerile se înmulțesc, se concentrează și devin o întinsă flacără. E descrierea boalei zisă a care odihna e un iad", a căror viață „năzuește dincolo de marginile convenite ale dorinții", ce „nu obosesc de nimic, decît de repaos": acea boală a tuturor eroilor omenirii, cuceritori, creatori și deschizători de pîrtii nouă: a acelor oameni „invidiați, totuși atît de puțin vrednici de invidie", căci:

Un singur piept deschis ar fi o școală,
Ce ar desvîța omenirea de pofta de-a străluci sau a domni.

Și toată această izbucnire poetică culminează într'o strofă: de covîrșitor adevăr și neasemuită frumuseță:

Sufflarea lor e sbucium, și viața lor
O furtună, pe care aleargă călare, spre a se prăbuși la urmă
Și totuși atît de deprinși și porniți la luptă,
Că dacă zilele lor, rîpunînd toate primejdiile,
S'ar încheia într'un amurg pașnic, ei s'ar simți covîrșiți
De tristeță și desnădejde, și-ar muri astfel,
Ca o flacără neîntreținută, ce se mistue
Prin licărirea ei proprie, sau o spadă pusă deoparte,
Ce roade în ea însăși și ruginește fără renume.

După această orbitoare lumină se lasă iarăși peste poem obișnuita noapte, întreruptă doar din cînd în cînd de licărirea vre-unei stele.

La fel cu Byron în poezie, este în filosofie Hegel. Cel ce se adîncește în gîndirea hegeliană, pare a rătăci într'o pădure. Adesea desnădejdea îl covîrșește, crede a nu mai putea răzbate la vre-un capăt. Dar atunci o fișie de lumină străpunge pe nevestite, și înaintea sa se deschid perspective imense. Ceiace părea până atunci mister, capătă înțeles.

Lipsa de compunere și formă literară face din Hegel cel mai barbar scriitor, din cîți i-a avut filosofia. Amănuntele sale plutesc în întuneric, mărirea sa unică stă în ideile generale, în vederile de întreg. Așa se lămurește, că el a fost odată zeu revelator, iar mai apoi a ajuns lucru de batjocură. Pe vremea sa bîntuia în Germania furia vederilor generale și aici Hegel rămîne neîntrecut; acum însă această țară a îmbrățișat religia colbului-faptelor, cu mai multă pietate ca oricare alta. Și de aceia nu e de mirare, că ea e nedestoinică să mai descopere ceiace e măreț în uriașul edificiu al gîndirii hegeliene.

* * *

Nimic nu însufletește mai mult, ca lupta pentru libertate. Și totuși asemenea lupte s'au mărginit până acum a schimba numai forma autorității: ele au detronat persoanele, au întronat însă în locul lor „principiile“, înlocuind tiranii în carne și oase cu tirani în chip de idei.

Că o fi mai potrivit spiritului civilizației de a se închina la o idee, decît la o persoană, poate. Dar ceiace e straniu, e că oamenii și-au închipuit a înlătura cu totul tirania, cînd i-au dat o formă ideală. E de prisos a mai învedera, că faptul a rămas mereu același. Ideile au moștenit deadreptul vaza de care se bucurau înainte tiranii: închinarea la ele a îmbrăcat aceeași formă mistică. Și nici nu s'ar putea altfel, de vreme ce ele sînt chemate a deține principiul legii, care la început sta în voința unei persoane. Astfel, luînd o formă nevăzută, autoritatea s'a putut întinde tot mai mult, fără a lăsa să se prindă de veste. Urmarea e că omenirea a ajuns să trăiască astăzi o viață de cel mai desăvîrșit fetișism: acela al ideilor.

Sălbatecul, ce se închină la lucrurile din natură, e mai fericit, căci se închină la realități, pe cînd acum omul îngenunche la abstracțiile minții sale: ideea e fetișul civilizației. Și desigur că nici o vrîstă n'a avut mai mulți fetiși de cîstit, ca vrîsta noastră. Vîjiiie văzduhul de idoli gîndirii: legi, principii, idealuri. E o neștirbită mreajă de autorități nevăzute, care se întinde în jurul nostru. Azi nu mai putem ridica fruntea, fără a sfărîma un idol, la care ni se cere să ne închinăm, și a ne atrage mustrea de fără de lege. Astfel trebuie să ne plecăm capul cu smerenie, până ce ajungem cu fruntea la pămînt și—devenim eroi moderni, căci și eroul modern zace în fața dușmanului pe burtă, nu?

*

La vremuri rătăcite, idei rătăcite. Cînd viața e liberă, eroul e acel ce-și afirmă libertatea firească — forțele naturale în el—mai mult decît toți ceilalți: așa e în vechime. Cînd însă viața e prinsă în iobăgia normelor gîndirii, eroul e cel ce și-o neagă și subjugă mai mult de cît ceilalți: așa e astăzi. De aceia orice afirmare a puterii de viață se lovește acum de normele în ființă, adevăratul eroism e acel al plecării, supunerii și închinării.

Morala ca și religia oficială sînt în deplină înțelegere în această privință. Cel Etern îngăduie ca toate făpturile naturii să-l privească cu mîndrie în față; dar cînd făptura sa cea mai desăvîrșită, omul, își ridică fruntea în sus cu aceeași mîndrie, fața sa se posomorește: aceasta e deșertăciune. Și atunci omul își umple sufletul cu duhul pocăinței, pleacă fruntea cu umilință,

aruncă cenușă pe cap, și în fața acestei strălucite dovezi de demnitate și desăvîrșire, sufletul celui Etern se umple de mulțumire. Zadarnic te-ai întreba tu, muritor, care n'ai darul de-a înțelege t-inele religiei și ale moralei, ce fel de desăvîrșire e aceea, căreia nu-i e îngăduit să trăiască decît cu fruntea plecată: aceasta n'o știi decît credincioșii celui Etern. Tu trebuie să te mulțumești cu lămurirea că pe cînd totul în natură e sublim cînd se înalță, omul e sublim cînd se umilește.

Șt. Zeletin

Demonul Tinereții

Lui G. Ibrăileanu

Făcînd puțintel popas în Tîrgu-Neamțului, Petru-Voievod-Mușat s-a abătut cu soțiile sale, boieri și oșteni, cătră Cetate, unde pușcașii din Vinători au înalțat praporele pe ziduri și au dat glas din surle. După aceea au trecut apa Ozanei, muind până la genunchi picioarele cailor, ș'au răzbătut la dumbrava cea mare de stejari care se cheamă Branîște. Acolo se lumina un loc dezmiertat al albinelor ș'al căprioarelor, și'n lunca apei uneori își aduceau și zîmbroai-cele viței la pășunea de toamnă. De-acolo încep munții să se zimțuiască; și s'auzeau clopotele dela o sihăstrie veche depe Nemțișor. Coborînd în singurătate, după chemarea clopotelor, și găsînd pace ca pe un alt tărîm, și mireazmă de finaț ca o tămîie, a hotărît Domnul să înalțe ziduri de piatră și sălaşuri nouă pentru monahi, în locul celor arse și pustiite. Din veac în veac clădirea s-a rămas în picioare, înoindu-se după urgii și pojaruri—și'n gropnițele ei se odihnesc monahi de rînd, arhieriei și fețe domnești: între alții Ștefan-Voievod, feciorul lui Alexandru-Voievod Bătrînul, tăiat de un nepot al său Roman; și Teoctist, mitropolitul lui Ștefan Voievod-cel-Mare; și sfîntul Paisie Malorosianul; și Calipso Greaca, fecioara, care și-a cufundat aici tinerețile și firea ei femeiască în rasă de schivnic, de nimeni cunoscută, de nimeni știută, fără decît numai de Dumnezeu, până la ceasul izbăvirii sale. Icoana cea mare făcătoare de minuni cu pruncul, zugrăvită de sfîntul Luca evanghelistul și dăruită țării Moldovei de cătră Ion Paleologu, Imparatul dela Bizanț, se află și astăzi aici, păzînd sfîntul lăcaș de toată mînia și primejdia în veacuri; iar odoarele sale de aur și nestemate, dăruite de Jupînese, Doamne și Impărătese, o împodobesc și astăzi la zilele mari ale Sfîntiei-sale.

Petru-Voievod-Mușat și unii cneji ai săi au pus să se ridice, din birne de brad, case cu cerdac în jurul Cetățuii,—pentru odihna lor de vară și pentru petrecerile la vînătoare. Acele case și

cerdacuri risipindu-se de vechime ori de foc, s'au ridicat altele, care ș'acele s'au prăpădit,—altele din nou înălțându-se, cu anii și rîndurile de boieri și de monahi, ca la toate sfintele mănăstiri ale acestor munți până în zilele de acum.

Cătră această binecuvîntată cetate a lui Dumnezeu și la aceste căsuțe albe boierești cu cerdacul lor nelipsit,—s'au deprins demult Moldovenii dela Iași și din alte țiguri să vie să-și petreacă tihna verii. Și venind aici, fac toți drumul pe care l-a făcut odinioară Petru-Vodă-Mușat, pe subț cetate, peste apa Ozanei, și prin dumbrava dela Braniște. Cărturari și boiernași au trecut astfel și'n acest veac,—și'n preajma ruinilor Cetății cavalerilor Ioaniți au murmurat acel cîntec trăgănat și melancolic :

Pe o stîncă neagră, într'un vechiu castel...

Toți l-au murmurat plîngînd, căci din firea lor Moldovenii sînt supuși blăstămului slăbăciunii și ușurătății. Fiind robi ai amintirilor și amintirile venind totdeauna din trecut și depe morminte, foarte iute varsă ei lacrimi;—după cum tot așa de repede uită și se veselesc.

Alegîndu-mi deasemenea și eu, aici, popas al liniștii mele, în pacea Mănăstirii Neamțului, într'o căsuță cu cerdac, m'am înduioșat ca toți, pe urmele lui Petru-Vodă; apoi, venindu-mi în fire, am scris această fantazie de vară, pe care ți-o închin ca unui bun prietin, și mai ales ca unuia care ai suspinat mai mult decît noi toți în această încîntată grădină a suvenirilor.

I.

*„Ca azi va fi ziua de mine...
Ca mini toți anii s'or urma“*

La ora 4, s'aude toaca la Mănăstirea Neamțului:—e soarele la toacă, după cum spun țărani. Apoi sună clopotele:—întăiu cele mici, ca niște ființi care întrebă dacă au voie să trimeată veste în văi și'n plaiurile munților. Punctează subțire pacea,—rar. După fiecare lovitură, la arcadele clopotniții, par a juca o clipă nutrișoare îngrijate de copii străini și neexistenți, care totuși se văd în zugrăvelile afumate ale iconostasurilor de jos. Atunci lăstunii fac oculuri mai numeroase și acrobații mai grăbite în preajma zidurilor și răspund și ei cu o gamă de sonuri fine—lăsînd parcă să curgă din gusele lor catifelate prundișor sferic în cupe de cristal. Nutrișoarele neexistente dispar, căci un clopot mai mare a născut o notă gravă din altă familie de sunete. Și îndată după aceia se armonizează cu el murmurul impunător al chimvalelor bătrîne. La arcurile de umbră ale clopotniții apar alte chipuri din icoane șterse—linii vapoaze, cu bărbi și plete de fum. Trec numai cît ține

fracțiunea unei secunde, căci primblarea musafirilor de vară, cu haine europene, prin piața de sub turn, nu-i interesează. Se agită nesimțit în jurul clopotelor și'n cotloanele liliacilor, — cetind și recunoscînd urme și semne din alte zile, dela binecredincioșii Voievozi și monahi care au clădit și au înfrumusețat în veacuri sfîntul acesta locaș.

Clopotarii cei vii în carne și oase, care fac să sune cu brațetari vechile arămi, își împlinesc slujba cu gravitate și absență, fără a privi lumea de azi, fără a simți umbrele sunetelor sau suflutele clopotelor. Simțesc inconștient că ei sînt într'o fază efemeră și fără valoare. Își vor fi împlinit menirea numai cînd se vor integra în tot ce-i armonios aici: vibrări, lăstuni, lumină și mireasmă, peisagiu de brazi, ziduri sfinte. Până atunci își duc ca o povară săraca și trista ucenicie în această înșelătoare lume, așteptînd altceva. Stau la poarta unui vis—și trimit într'acolo chemările acestea. De o sută de ani, de o mie de ani, de mai multe ori pe zi și pe noapte—perindîndu-se sus la clopote,—perindîndu-se jos la strane, rămînînd aceleași umbre negre, schimbîndu-și numai numele—monahi nemuritori.

S'au pripășit pe-aici prin unele case, și circulă pe drumuri și cărări, oameni din altă parte, cu totul indiferenți peisagiului, bisericilor și clopotelor. E adevărat că mîncă, rîd, petrec și se duc în primblare până la *Izvorul Tămăduirii*. Asta însă nu-i ceva serios, căci pădurea, cași zidurile, nu-i acceptă; iar izvorului de apă neagră îi zice în realitate *Futurosul*, și numai pentru acești străini și-a pus poreclă.

Cînd bat clopotele cele mărunțele, ies veverițele în poienile dela marginea codrului. Se zbeguiesc cu mare vioiciune, căci muzica aceasta-i pentru dînsese. Cum încep murmurele grave ale chimvalelor, se opresc din joc, se așează pe pămăturele cozilor și ascultă cumînți și decepționate. Dar după ce ornicul melodic al munților și-a făcut pauza, ca să cadă peste pripoare și peste colnice un val de tăcere măreață, clopotele cele mărunte iar pornesc și veverițele încep din nou să joace și să hîriie cu bucurie. Rămîn după aceia iarăși înșelate, ș'a doua oară, ș'a treia oară. Căci și veverițele n'au minte destulă, cași oamenii.

S'au arătat pe cărare cîteva costume evropienești. Veverițele răsar din starea lor de filosofie, fac sărituri agile, plutesc pe cozi, cu lăbuțele întinse și ghieruțele răsfirate: le îmbrățișază și le ascund brazii. Și ele, cași Puturosul, nu vor să aibă de-a face cu străinii. Europenii de-alminteri nici nu le-au observat: vorbesc cu glasuri tari, întrebunțează vocabule ciudate, preocupați de chestii foarte mari și foarte neînsemnate.

Nu departe de ctitoria veche, după ce treci o culme, stă ascuns într'o văiugă, aproape de un iaz, schitul Vovidenia. Imprejură-i se înșiră cîteva căsuțe de monahi, mai liniștite și mai vechi decît cele din Mănăstirea mare. Biserica cu trei turnuri, cînd își trimete semnele și glasurile, deșteaptă mai multe ecouri

în pădurea de aproape. Și izvorul negru, și veverițele atente, fac parte din poporul ei. Și nu numai izvorul negru — care răsuflă abur urît mirositor, ca să respingă dela sine pe străini; ci și alte însuflețiri și dihanii ale umbrei. Sînt înspre Secu cerbi închiși într'o grădină a lor; înspre Procov căprioare cu ochi mari în care se răsfrîng apele tăcerii; înspre Sihăstrie și Sihla și înspre Agapia mistreți care nasc din tăurile singurătății. Cum intră în tainițele lor aburii amurgului, se deșteaptă: fulgeră lilieci cătră ei și-i chiamă spre poieni. Ies din scorburi jderii și mițele sălbaticе și se călăuzesc pe cărările misterioase cu cite-o pereche de lumini de fosfor. Lupoacele-și scot din vetrele de mușchi puii ca să-i învețe la vînătoare. Și printre brazii neclintiți filfiie, cu aripi moi de scamă, huhurezi și bufniți mari.

Cîntă toaca la Vovidenie. Mîni e Sfintu-Pantelimon—și de mîni vara se călătorește. Fratele Ion Bostan s'a suit în turn și bate cu ciocănașele lemnul sonor în trei soroace. Pentru singurătăți, pentru monahi, pentru ciobanii dela stîni, pentru păduri și fiare și mai ales pentru sine. În același timp cîntă toaca la toate schiturile și mănăstirile munților, și el pare a auzi răspunsurile și ecourile peste valurile codrului—și cu mîni iuți, într'o fină adiere, se pune în armonie cu toate, cū tot ce-l înconjoară și cu Dumnezeu. Cu ochii pe jumătate închiși și privind în sine, cătră sufletul său, stă drept și neclintit cu trupul, ca o fantasmă neagră, și numai mîinile îi tremură și cîntă.

Demult europenii au dispărut din peisagiu, parcă ar fi murit.

II.

Aici, în aceste singurătăți, trăia un monah...

Înainte de a cădea ultimele lovituri de ciocane în turn la Vovidenie, părintele Natanail a ieșit din căsuța lui albă acoperită cu draniță, a coborît din cerdac cătră sfînta biserică, a trecut valea, ș'a intrat pe-o carare la deal, cătră miază-zi, printre fînațuri necosite. Plutește în juru-i dulce mireasmă, și cîntecul din turn.

Părintele Natanail se oprește o clipă, c'un zîmbet abia văzut în barba-i rară și bălaie. Se'ntoarce spre turn de unde-i vine bună veste. Apoi își strînge mai tare curaua peste rasa-i neagră, pe trupul supt, și pornește iarăși la deal, printre ochi vii și rîs alb de flori.

— Și pentru ele cîntă toaca... se gîndește monahul, și-și simte sufletul mai ușor decît în alte zile.

Cînd ajunge în marginea pădurii, sună din urmă clopotele, întăiu cele tinere, apoi cele bătrîne, după rînduiala veacurilor. Conținesc, și se face liniște.

Un tipăit ușor s'aude pe cărarea umedă, în urma călugărului. Cuviosul Natanail se întoarce.

— Tu ești, măi Țubichi?—întreabă el fără supărare și c'o voce deosebită, vorbind ca unui copil.

Cățelul tărcat se oprise-cu urechile înălțate ca două cornițe și mișca prietinos din coada ciuntită.

— Bine, numai să n'ai de furcă cu dulăii dela stîină, îi zise Natanail.

Țubichi avea pricină să se creadă în siguranță și mai făcu cîțiva pași înspre stăpînul său.

Amîndoi porniră înainte pe potecă și lumina scăzu între brazi. Veni o înfiorare peste păduri și cetinile din jurul lor fișîiră prelung. Cași toaca și cași clopotele, acest cîntec al liniștii era pentru Dumnezeu, pentru pușini oameni și pentru sălbătăciuni. Iar pentruca rînduiala tainelor să fie deplină, cînd sta șuetul brazilor în răstimpuri, naștea stîns, din depărtarea dela miază-zî, glas de bucium. În această alternanță nu era nimic poetic și romantic. Din bucium zicea moș-Nechita, cel burduhos, la stîna mănăstirii; și dădea o veste ciobanilor lui.

În sara aceasta așa de frumoasă însă, și'n clipa aceia unică din viața lui, fără păreche în trecut și în viitor, părintele Natanail primi în el cîntarea nouă cași pe cea de toacă și de clopot.

— Frumoasă sară, măi Țubichi, zise el, fără cuvinte, cătră cățelul care tipăia acum alături, lîngă glezna lui stîngă.

Cînd cărarea sui alt colnic și ajunsese cătră altă vale, susurul de ploaie al brazilor se alină și călugărul, oprindu-se, bătî ușurel cu palma peste grumazul cățelului, ca să steie și el neclintit și fără răsuflet cași dînsul. Atunci, din dreapta, îi veni alt zvon: era o sonoritate măreață, straniu înmulțită și crescută de ecurile pădurii, cașicum s'ar fi împletit și s'ar fi încalcat serii de cornuri de vînătoare, unele subțiri, altele profunde.

— Cu toate acestea e tot un bucium, șopti călugărul emoționat. Știam eu că Mănăilă are alt meșteșug și sună din alte poieni.

Răsufală adînc, apoi înghiți cu plăcere aerul serii amestecat cu mireazmă de rîșină.

Potecă stîinii mănăstirești curgea înainte; apoi, ca un fum șerpuit, suia printr'o rariște pe coasta dimpotrivă. Natanail coti în loc spre mîna lui dreaptă, pe o cărărușă abia văzută dintre ierburile înalte ale poenii. Mai ascultă în două răstimpuri larma de bucium a ecurilor; după aceia, amîndoi, el și Țubichi, urcară în tăcere un deal tărăgănat, și depe culme văzură deasupra asfințitului —aprinș—luceafărul de sară. Intr'un cotlon al văii care se deschidea, se afla stîna unor oieri străini, veniți la văratic dintre alte păduri și de pe alte albi de ape.

Bătură tălăngi lin și veni până la ei miros de fum. Cărarea coti pe după un pilc de brădiș tînăr, pe-un tapșan ușor înclinat. Și 'ndată zbucni focul, ca și cum alt lucefăr enorm ar fi căzut din cerul scund. Și cîinii, cu minie și larmă înfricoșată, se zvîrliră spre străini.

Călugărul se oprise, cu Țubichi alături. Sta neclintit, nalt și

subțiratic în răsărită. Cei dela stîină îl vedeau zugrăvit pe zărea culmii și-l recunoscuseră.

— Aista-i părintele Naffanail, hotărî glasul gros al baciului. Măi flăcăi, chemați cîinii.

Cîteva fișciături sălbătice sfișiiară înserarea. Strigăte răsunătoare amenințară spre dulăi, amestecînd nume ciudate.—Nea, Lepșa ! Nea, Cotoșman ! Vin' aici, boală, c'acuș tună dracu'n coșu' tău !

Invălmășala de răcnete și fluerături n'avusese înrîurire prea mare. Dulăii se opriseră ei singuri, căci și ei recunoscuseră în monah un musafir care mai călcase de cîteva ori în acele locuri.

Baciul strigă gros :

— Pofțiți, părinte !

Unul din strungărași, băiat sprinten de doisprezece ani, sărise dela locul lui și ieșise în cărare. Primi pe călugăr, îi sărută mîna și-l aduse la foc.

Stîna lui Mănăilă era o alcătuire trecătoare : o șandrama șubredă acoperită cu draniță, răzemată pe cîteva stîlpi de brad în care toporul lovise și cioplise foarte puțin. Cîteva hîrdaie și do-niți, scafe și cupe stăteau aruncate fără rînduială pe poliți grosolane, alcătuite după un meșteșug cu zeci de veacuri anterior celui dintăiu cîntec pe care l-au suspinat păstorii subt codru și care se chiamă *Miorița*. Dela Dacii cei de demult și dela alții mai vechi decît ei, în rînduri de generații, ciobanii n'au simțit nevoia să-și schimbe portul, datinile și confortul în munții lor sălbatici. Cu aceleași unelte din tinerețea lumii, cu același ritual de-atunci își duc traiul—numărînd fără scop oile, zilele și anii. Socotelile aceste le fac pe răbuș, adică tot pe o bucată de lemn. Trăiesc iarna în bordeie de bîrne; iar dulceața primăverilor ș'a tinereții o spun tot din lemnul pădurilor lor, din bucium ori caval.

Baciul și cîteva ciobani cu strungărașul stăteau la foc—deasupra căruia, spînzurat în cîrlige și lanțuri, înegrea ceanul cel mare de jîntiță. Erau oameni feroși la înfățișare, cu plete mari netunse și nepieptănate,—îmbrăcați cu straie care fuseseră odată albe, de cînepă și în toarse și țesute de muieri din văi. Acuma aveau o colorare fără nume, păreau un fel de piele vîrtoasă. Tot aceiași rînduială străveche poruncește ciobanilor să-și spele hainele în zăr și să le pătrundă de untul cașului, până ce capătă tăria și floarea știută,—și pe deasupra un miros special pătrunzător, de brînză și de fum. Căci subt șandrama lumina se luptă într'una cu fumul. Oamenii lacrămează, se apără de vîlvătăi ridicînd palmele în dreptul ochilor. Deși-s așa de buhoși, de unsuroși și de demult, zîmbesc din veacurile lor cu prietinie noului venit. La Tîbichi nici nu catadicesc să se uite, căci nu-i decît o cotarlă măruntă, și numai dulăii au preț între pădurile cu fjare.

Bătrînul Mănăilă se sculă în picioare după perdeaua de fum, nalt și spătos, încins c'o piele de buhaiu lată de-o palmă domnească. Suvacurile, stricnelele și celelalte alămuri aninate de chi-

mir risipiră fulgere în bătaia flacărilor. Iși mîngîie cu degete groase bărbia rasă din proaspăt cu custură de coasă, și salută pe monah cu vocea-i de bas :

— Bine-ai venit, părinte. Bine-cuvintează.

Călugărul făcu semnul crucii asupra focului.

— Domnul-Dumnezeu să vă aibă în sfînta lui pază. Bine v'am găsit sănătoși, oameni buni.

— Sărutăm dreapta, cinstite părinte, grăi iarăși baciul. Și fișind cu opincile-i mari prin șperla vetrelor vechi, întîmpină pe oaspete. Cuprinzînd în laba-i uriașă mîna slăbuță și albă a călugărului, o sărută răsător. Cu mișcări sfîngace, ceilalți ciobani îi urmară pilda, apoi se așezară iar la locurile lor și-și mîngîiară cu palmele pletele unse cu unt.

— Ți-am auzit buciumul, zise Natanail și privi în juru-i căutînd un scaun. Un asemenea obiect este însă lucru de prisos într'o stîină. Oamenii stau pe-o cofă, pe-un petroiu ori pe-o curmătură de brad. Stau chiar și pe pămîntul gol, care-i tatăl nosiru al tuturor și ne ține bine.

— Pentru cuvioșia sa, adă scăunașul.. porunci grav baciul. Și strungărașul aduse îndată din întuneric scăunașul de lemn cu trei picioare care, obișnuit, avea slujbă să steie întors și să fixeze ceaunul la mestecatul mămăligii.— Precum spui, părinte, urmă bătrînul întorcînd spre monah ochii lui cu streșină de sprincene; socot că m'ai auzit din valea cealaltă, cînd ai ajuns la Doi-Paltini. Dam semn, ca să iasă feciorii cu oile în porneală. Am și eu o pus-tie de surlă în care am învățat din pruncie a sufla, întrecîndu-mă cu lupii. Asta-i treaba noastră. Altă ispravă nu facem. Cînd m'oiu înfățișa la împărăția sfîntă, la județul cel de apoi — cînd a fi și dac'a fi—am să fiu cu buciumul ș'am să zic o toană. Domnul Dumnezeu va zîmbi și mi-a face semn cu mîna să trec între cei drepți, în sînul Jidovului.

— Care Jidov, moș Mănăilă ?

— În sînul lui Avram, cuvioase părinte. Cînd ne-om vedea acolo, apoi om ști dacă ne-a fi mai bine decît în astă ticăloasă viață.

Călugărul zîmbi.

— Într'o privință n'are să fie mai bine, moș-Mănăilă. Căci acolo nu-i foc și nu-i întuneric și nici luceafărul nu se vede lucind deasupra unei măguri, cum îl vedem noi de-aici. Nici nu-i custură de coasă ca să te bărbierești. Nici zer ca să te speli. Nici auzi sunînd tălăncuțele. Nu-i vale cu crîsmă, ca să-ți aducă de-a-colo strungărașul șpirt. Nici fum de tutun nu se pomenește. Acolo-i așa un loc de lumină, moș Mănăilă, unde stai ca un abur fără trup. Și precum scrie la carte, acolo nu-i nici durere nici întristare. Și nu-i nici bucurie, după cît înțeleg, — căci sufletul însuși este bucurie precum flacăra e foc.

— Hm!—făcu baciul, mă miram eu să fie mai bine decît aici în sînul unui necredincios. Apoi dacă nu pot eu să mă las pe o

— vale cu flori într'o sfință zi de sărbătoare, și dacă nu văd sărind din stincă un izvor ca un berbecuț alb—și dacă nu pot ajunge la Ihan la Irimia ca să beau o literă de rachiu de care-mi place mie, —de celelalte mă lepăd. Eu zic așa că numai cu necuratul trup putem avea plăcere. Când a putrezi—gata, dacă n'om avea grijă să facem cele de cuviință.

— Cum se poate să vorbească astfel un om bătrîn?—îl întrerupse călugărul, fără supărare. Dumneata, baciule, nu ești creștin și botezat?

— Ba sînt.

— Și nu crezi în sfînta Treime și'n învățăturile Domnului nostru Hristos?

— Ba cred.

— Atuncea trebuie să aștepti învierea morților, care va fi în veacul de apoi. Până atuncea, sufletul dumitale despărțit de trup nu va avea nevoie nici de băutura care-ți place, nici de hrană, nici de toate cite le socoți bune deși sînt înșelătoare.

— Ba eu, părinte, mi-am zidit fîntină, ca să am apă cînd mi-a fi sete dincolo. Ș'am dat de pomană pită, sare și caș—ca să nu sufăr de foame. Ș'acești feciori, după ce-oiu pieri eu ș'oiu fi subț iarbă, au să vie să-mi cînte deasupra. Ș'au să mînfînce ș'au să beie cu mine, ca să mă satur și eu. Asemenea rînduială noi am apucat-o dela alți baci mai vechi decît noi, care s'au petrecut demult din lume și s'au dus pe tărîmul celălalt, și noi se cade să ne ținem de ce-am apucat și am învățat.

Monahul nu crezu de cuviință că trebuie să mai dea replică la asemenea înfricoșată profesie de credință. Creștinismul lui nu găsea cheia la ușa de bronz după care sta închis baciul cu strămoșii săi. Rămase un răstîmp visător, cu ochii lui albaștri ațîntiți în zbaterile focului.

— Părinte, vorbi iar baciul rînjind, eu abia acuma mă uit și văd. De unde dracu' ai găsit cuvîoșia ta asemenea fleac de cățel, cum nu mi s'a aratat decînd sînt?

— Aista-i Țubichi, răspunse Natanail. S'a luat azi după mine, și văd că nu s'a spăriat de dulăii dumitale. E o corcitură pripășită la chilia mea; a ramas dela niște boieri care au petrecut în vara asta la Mănăstire. E un corceag de mops și de fox...

— Cum?

— E un corceag de mops și de fox, însă-i deștept ca un om. Numai glas n'are, ca să vorbească.

Baciul privi cu îndoială și dispreț spre cățel.

— Cum ai zis că-l cheamă?

— Țubichi.

— Hm! Aista nu-i nume de cîne, părinte. Ia să chem eu pe Dîrlău, să văd dacă-l cunoaște că i-i neam. Nea, Dîrlău, ia vina n'coace și vezi pe ciociul ista.

Bătrînul fișcii haiducește și mai răcni odată numele dulăului. Prin fum sticliră ochi sîngeroshi, ș'un cîne mare și flocos, cu ragila

la git, se opri la cîțiva pași, în marginea cercului de lumină. Tubichi mîrii scurt și-și ridică urechile ca niște cornițe.

— Il auzi, măi Dîriău? Ce zice?

Dulăul mai rămase o clipă neclintit, apoi se retrase 'n întuneric, disprețuitor cași baciul.

Ciobanii rînjiră și se priviră cu coada ochiului. Apoi se făcu tăcere și se întinse noapte deplină.

Călugărul trase de subt haina-i largă, dela piept, un pachet cu grija învălit într'o gazetă veche.

— Moș-Mănăilă, zise el, dumneata nu-ți vei fi închipuind: c'am venit în ia-sară aici, ca să aduc pe Tubichi, să te minunezi de el. Am venit să-ți mulțămesc pentru cașul pe care mi l-ai trimis în ziua de Sîntilie.

— Bun și frumos caș!—întări baciul.

— Intr'adevăr. De-aceia l-am plătit cu dreptate, după vorba pe care mi-a spus-o flăcăul. Iar acuma, pe deasupra, te rog a primi cîteva pacuri de tutun de cel de care-ți place.

— Mie-mi place de cel negru și tare, ca să-l simțesc cînd îl trag în piept.

— De-acela ți-am adus.

— Iți sărut mîna, părinte. Văd că-mi știi naravul.

— Ți-l știu, moș Mănăilă.

— Și văd că-mi dă o mîna sfințită iarbă de afumat care se cheamă a Diavolului.

Baciul rîse iar arătîndu-și toți dinții. Călugărul îi răspunse cu liniștea-i zîmbitoare:

— Moșule, toate sînt ale lui Dumnezeu: și ierburile și ființele.

— Asta așa-i!—incuviință baciul. Și desfăcu cu mare grija și neîndemînare pachetul pus pe genunchi, ca să se încredințeze că intr'adevăr are de-aface cu iarba cea mai neagră, care fumegea mai gros și trece ca o perie de sîrmă prin gîtlej. Apoi își căută luleaua de lut în fundul chimirului ș'o bătău cu botul de opincă. O împunse cu suvacul, suflă într'însa și iarăși o împunse. Ș'o îndopă cu tact din darul călugărului.

Natanail îl privea pe gînduri; dar era concentrat mai mult în sine. În sara asta toate îi păreau bune și tihnite. Străbătuse ușor poteca printre păduri, simțind nevoia să schimbe o vorbă cu oamenii din lume și să-i între cerul în suflet ca un fum de floare violetă. Se ridică sprinten și-și mîngîie cățelul.

— Vă poftesc bună-sara, zise el. Nu uita moș-Mănăilă, că eu împărțesc și altora din fruptul oilor dumitale; are să mai trebuiască cît de degrabă alt caș: mîne ori poimîne. Plata—cum știi—e fără greș.

— Asta știu, părinte, dar eu mă bucur mai ales de bunătațea cuvioșiei tale. Sărutăm dreapta și să mai vii pela noi sănătos cu tutun de-acesta.

Baciul și feciorii rîseră iar. După aceia răcniră la cîni ca să-i ferească în laturi. Și călugărul porni înapoi cu pas elastic.

spre schit, cu cățelandrul după el. Intr'o vreme rîse singur, gîndindu-se la convorbirea cu Mănăilă la fel cu alte convorbiri din alte cîteva seri de vară. Sălbaticii și păgînii aceia, care se socoteau creștini, erau blînzi și buni și el avea dragoste pentru ei. Între dînșii, o clipă, se simțea bine—cu sufletul liniștit ca un iaz într'o pădure solemnă.

Adresă într'o vreme lui Țubichi cîteva cuvinte de prietinie. Se opri lingă un tufar mărunț, în marginea poienii dela paltini, și căută, pipăind, o frunză potrivită. O așeză între buze și cîntă ușor noștii și singurătății cît trecu printre brazi, într'un întuneric de catran.

III.

*Acum se arată niște
cînstite fețe de slujbași.*

În urma lui, la stîină, baciul rămase pîcîind cu mare plăcere din luleaua-i de lut roș cu căpăcel de alamă.

— Era bine dacă se nimerea subț fușta călugărului ș'oleacă de rachiu... zise el cătră feciori. Măi Turiță, dă-mi o cupă de zer. Strungărașul îi aduse zerul.

— Cu asta n'am făcut mare lucru, vorbi el iar, oțărîndu-se urît, fără decît mi-am astîmpărat oleacă arșița. Tutunul e mai bun. V'ași da și vouă o țîră, da' nu vreau să vă'nădiți la o iarbă îndrăcită și puturoasă ca asta. Apoi de cînd ți'u eu minte, și după cît știu, numai baciul trebuie să tragă din lulea. Cei tineri se uită și așteaptă să le vie rîndul. După ce-or trece vre-o douăzeci de ani, apoi îți afla și voi ce-a iscodit diavolul.

Subțire și muzical, Turiță strungărașul se amestecă și el în vorbă:

— Parcă ciobanii nu duhănesc și ei?—observă el. Până la crîșma din vale nu-i așa de departe. Numai cît în loc să-l beie din lulea, îl fac țigară: îl sucesc în pănușă de popușoiu.

— Și-i bun, măi Turiță?—întrebă baciul privindu-l într'o parte, pieziș.

— Ii bun, moșule, răspunse strungărașul.

Ciobanii și baciul izbucniră în hohot, scuturîndu-și pletele. În vălvătăile schimbătoare ale focului, obrazurile lor aveau schimonosături demonice, cașicum i-ar fi aruncat în singurătatea aceia un pămînt necurat.

Dulăii dintr'odată se izbiră cu vrăjmășie în cărare și cîteva tălângi se scuturară în umbra de-aproape. Larma cînilor crescuro întăritată și doi ciobani săriră repede de pe trunchiurile lor.

Un glas se'nălță în întunericul opac, modulînd o vocală sonoră: Ho-hoo!

— Is oameni de-ai noștri, grăi unul dintre feciori întorcîndu-se la foc. Cellalt domolea cîinii.

Baciul mormăi pe lingă țava luleii:

— Cine-i?—nu cumva îi Pintilie?

— Da. Onuță și cu Pintilie.

Baciul așteptă sucit cu spatele spre cărarea muntelui și'n aparență nepăsător, până ce pașii străinilor fiștiră lingă foc. Atunci se'ntoarse și văzu doi munteni cu sumăeșe scurte, cu ochii mascați de pălăriile aplecate pe sprinceană. Unul era înalt, — cellalt mai subțiratic și mai scund. Purtau topoare cu coadă lungă atirnite la cotul brațului stîng.

— Bună-vremea.

— Bună să vă fie inima, răspunse baciul. Voi sînteți?

— Noi, răspunse cel scund și subțiratic.

Traseră de subt sumane puști cu țevile rătezate și se așezară ceva mai la o parte, alături, pe-un singur butuc de brad, cu armele lingă dinșii. Iși ridicară frunțile, își saltară pălăriile. Cel nalt era blond. Cel scund — brun.

Zîmbiră spre baciul. Cel mic cu îndrăzneală, cel nalt cu oarecare stîmjenire, — amîndoi însă exprimau aceiași stare de îndoială pe care trebuiau s'o aibă oameni ca ei într'o așezare ce atirna oarecum de legile și rînduelile societății din vale.

Baciul Mănăilă întrebă iarăși:

— Ați mai coborît într'acoace?

— Da, răspunse cel mic, ațintind spre baciul ochi scăpărători și negri. Am stat o vreme sus într'un loc al nostru. Deacolo am văzut că v'a căzut pe sară oaspete la stîna.

— Da. Părintele Naftanail de la schit.

Cel mare și bălan mormăi moale:

— Am spus eu că-i părintele Naftanail.

— Așa-i, întări baciul. Pintilie l-a asemuit bine. Se vede că mîne e ziua lui, cînd se face slujbă mare de vale. Are ochi ageri pentru cele sfinte.

— A fi și asta, îngînă pe gînduri Pintilie, fără să zîmbească. O clipă tăcură. Cel mic și negricios tresări iar:

— A venit să cumpere caș?

— Nu; a venit s'aducă o rămășiță de datorie.

Tăcură iarăși.

Onuță trase dela șold o tașcă de piele, înflorită cu ținte și plăci de alamă, o deschise între genunchi și scoase din ea o ploscuță lată de sticlă, îmbrăcată în împletitură de rafie. Scociori ș'un păhărel de metal, în care suflă de cîteva ori, ca să-l curățe. Apoi cu osebită grijă, urmărit de toți ochii, atît ai oamenilor din lumină, cît ș'ai cînilor, — destupă sticla și turnă atent în păhărel un fir subțire de licoare.

— Aista nu-i rachiul, — e doftorie, explică el. E de cel de mere. Mi l-a dăruit o cuvioasă călugăriță dela Agapia din deal. Eu socot că i-a cetit și rugăciuni cînd l-a făcut. Supărare, boală, — și le ia ca cu mîna. Poftim, moș-Mănăilă, ia-l de bine.

Ochii baciului demult sticleau, ca ai necuratului din rîpă. Lăsă repede luleaua în spuză, la botul opincei, și prinse în mîna-i

mare cu ghiare, păhărelul de rachiu. Il aduse domol la gură. Deși-i tremura mâna, nu vărsă nici un pic. Il gustă din vârful limbii, — și încuviință adânc din cap: Ihi! Apoi închină spre munteni: — Apoi vă poftesc sanătate. Domnul să vă fie de spor și de ajutor.

Și sorbi cu ochii închiși răsturnînd capul pe spate.

Intinse paharul.

Crezu potrivit să mai adauge o vorbă:

— Eu zic așa, oameni buni, că Dumnezeu cunoaște gîndul omului, și cîteodată i-l împlinește.

Oamenii buni nu înțeleseră din ce adînc pornește această banală cugetare; o primiră totuși cu liniște, cași pe închinarea în care același Domn-Dumnezeu trebuia să le steie într'ajutor pentru faptele și îndeletnicirile lor cam nepotrivite cu uneltele pe care le aveau alături.

Pauză. — Onuță cinsti și pe feciori, care dădură de dușcă lichidul de foc fără să crîcnească. Turiță gustă numai de pe fund, lepădă paharul în mîna străinului și-și prinse gura pe rînd cu degetele mîinii drepte, apoi cu cele ale stîngii, suflînd pripit aburi de otravă, în hazul tuturor celor de față. Veselia risipi deplin șovăirea începutului, — mai ales după ce baciul mai primi un păhărel pe care-l trată cu aceleași mîngîieri și evlavii.

— Bune lucruri a lăsat Dumnezeu pe astă lume... observă el cu statornicia-i filozofie.

— Nu-i dela Dumnezeu, îi dela o călugăriță dela Agapia, rise Onuță.

Insfîrșit, găsi de cuviință și Pintilie să arăte ce sunet are glasul lui.

— Baciule, grăi el, cam ce fel de om e călugărul acesta Naftanail?

— Călugărul acesta Naftanail? Apoi cum să-ți spun eu, bre Pintilie? Eu socot că-i mai mult călugăr decît om.

— Așa am auzit și eu dela alții, care l-au cunoscut ș'au fost pela chilia lui. Eu numai de departe l-am văzut, trecînd prin poieni și pe cărări. Nu-i vechiu prin partea locului.

— Nu-i vechiu. Și nici el n'are multe zile crestate la răbuș. S'a pripășit la Neamț de vre-o doisprezece-treisprezece ani. Acu ai să mă'ntrebi de unde a venit: asta nu ți-oiu pute-o spune.

— Zice că-i venit de prin părțile leșului.

— Se poate. Iaca aicea ai dreptate. Am auzit că acela tîrg îi mai mare decît toate cîte sînt. Deaceia și Naftanail are atîta învățătură. La tîrguri sînt școli înalte. El trebuie să fi învățat acolo macar zece glasuri de carte.

— Dacă n'ar fi fost învățat, nu s'ar fi putut face așa de degrabă monah; și n'ar fi duhovnic așa de vestit — încît vin oameni bolnavi și muieri de prin sate ca să le cetească dezlegări și să-i tămăduiască. Dumneata, baciule, ai auzit de asta?

— Cum să n'aud? Doar eu îl cunosc mai dedemult, de pe

cînd încă nu era cuvios ieromonah. Invățătură trebuie să aibă multă, deși eu n'am de unde o cunoaște. Iar mai ales are în sufletul lui, după cît știu, dreptate,—de-ți plătește un lucru de două ori, ca să-ți faci mai mare coraj și plăcere. Și apoi, pe lîngă dreptate, a subț laptele bunătății dela maică-sa care l-a crescut și l-a avut drag. Că el pentru rugăciunile lui, pentru minunile și vîndcăările ce săvîrșește, nu primește niciodată bani, ca să nu-și spurce darul.

Aici bătrînul Mănăilă primi din mîna lui Pintilie al treilea păhărel de rachiou de mere. Plioscăi din limbă și-și spori și mai tare gustul de vorbă, înțelegînd ușor care-i mijlocul să dobîndească și pe-al patrulea.

— Intocmai așa este precum îți spun eu, măi Pintilie. Apoi acolo prin străinătăți, la Ieși, va fi avut el după cît înțeleg unele năcazuri mari. Stau și socotesc: altfel de ce și-ar fi lăsat el boierii și bielsugul, ca să s'așeze într'o pustie, între codri?

— Am auzit și eu c'ar fi fost bogat în viața lui.

— Se'nțelege. Avea slugi o mulțime. Unu-i ținea lingura, altul paharul. Unul lua cu degetele pilaf din strachină și-i punea în gură. Trăia, mă rog, ca un boier. Și umbra numai cu căruța și cu trinu. Acolo este trin: un fel de căsuță pe roate care fuge singură fără cai. Ce drăcie a fi asta nu știu, că n'am văzut-o; eu nu m'am pogorît niciodată dela munte, dintre oi,—dar zice că este. Ei—și cîte va mai fi fost avînd! Toate le-a lăsat, bre omule, și s'a trăs la schivnicie, din pricina unui diavol.

— Așa ai auzit? din pricina unui diavol?

— Se'nțelege; altfel cum?

— Eu am auzit că din pricina unei muieri.

— Apoi eu ce spun? din pricina unui diavol. Și se'nchină și cetește și zi și noapte. Numai cîteodată vine pe la noi la stîină. Și dacă este raiu, precum scrie la carte, apoi drept în raiu are să se ducă, cu trinu'.

Mănăilă se veseli singur de vorba lui. După asta își îndopă iarăși luleaua.

— Are și tutun bun... adăogi el rînjind și clătînînd din cap.

Pintilie lăsă să treacă vorba asta pe care n'o înțelegea și rămase iar gînditor.

Onuță mistui ploscuța în tașca de piele. Baciul stupi în foc și tăcu.

Fiorul de vînt al înserării contenise demult. Noaptea fără lună se statornicise deplin între cer și codri. Luceafărul trecuse pe celălalt tărîm. Dintre stelele fără număr de deasupra—ca dintr'o spuză de aur, din prundișuri de nestemate, dintre făclioare ale adîncurilor celor fără de margine,—unul din feciori alese un grup geometric și-i dădu de nume. Atunci se deșteptă iar baciul, ușor înveselit,—își înăbuși căscăturile enorme ale somnului și luă el cuvîntul, ca unul mai bătrîn și mai cunoscător al tainelor celor dedemult ale păstoriei. Înaintea lui alții trebuiau să tacă,—și feciorul își înghiți vorbele cu sîială pe bolovanul lui colțuros-

Baciul dădu el porecle și semnificații, după o învățătură cu zece mii de ani mai veche decît creștinismul. Strungărașul îl asculta: cu gura cascătă și ținea minte pentru vremea cînd avea să fie baciul,—ca să știe ceasurile oilor și străjile nopții după stele. Asta trebuia să fie legea și religia vieții lui.

Baciul îl observă într'o vreme și-și ascuți spre el dinții de criță.

— Învață, îi zise, privindu-l încrunțat, căci altfel rămii prost și netrebnic. Asemenea cîte altele trebuie să știi. Phi! n'ai tu păr în cap cîte trebuie să știi, și nici nu cred s'ajungi să le știi, căci lumea din ziua de azi nu-i ca pe vremea mea. Pe mine m'au bătut trei baci ca să le'nvăț. Așa că trebuie să le'nveți și să le știi și tu.

— Dar sfintele rugăciuni de dimineață și de sară le știe?—
întrebă Onuță.

Baciul îl privi de departe, cu dispreț, și nu-i răspunse. După aceea căscă iar cu ochii plini de lacrimi și de fum.

Pintilie sta la locul său, tăcut și nemulțămît. Avea el în sara aceea ceva.—Onuță îi era bun tovarăș,—însă cîteodată nu-i plăcea, pentru vorbele lui împotriva dreptății ș'a adevărului. Era mai ager și mai harnic la cuvînt decît el: nu găsea niciodată vreme și mijloc să-i propească fantasmеle ori nebuniile. Din pricina lui, pe lîngă altele, mînca uneori de fruct în zile de post. Iar acum nu'n-țalegea ce i-a venit să spue baciului și feciorilor povestea cu rachiu de mere al călugăriții dela Agapia din deal. Acel rachiu—drept vorbind—era boieresc, cu tot cu ploscuță și cu tot cu păhărel de argint. Il dobîndiseră într'o sîntă zi de Duminică, pela toacă, în urmă cu vreo săptămînă, oprind la o cotitură a drumului mare, în pădure lîngă fîntînă, o trăsură care umbla în primblare la mănăstiri. Cu puștile lor scurte rîdicate amenințător, sîliseră pe vizitiu să strunească năprasnic și să se facă broască pe capra lui; apoi răcniseră cu strășnicie la stăpîni să coboare pe iarbă verde. Ținîndu-i cu brațele'n sus, îi ușuraseră de bani și de inele. Le lăsaseră ceasornicele, cu care n'aveau ce face; însă Onuță înțelegea să plătească cu acele ceasornice ploscuța și păhărelul, care-i pricinuiseră mare mirare; și pe lîngă ploscuța și păhărel, cîteva gărăfi burduhoase de rachiu de drojdie, cum nu se mai află pe acest pămînt de bun și de tare.

Acuma scornea o istorie cu călugărița—și ciobanii îl credeau. Asemenea minciuni avea obiceiul acest Onuță să spue de multe ori, așa, ca să petreacă singur; căci el, Pintilie, era suflet drept și cinstit și pentru minciună avea mare greață. Dar iarăși—cugețînd—nu se putea pune cu el de pricină, pentru că era tovarăș viteaz; și spunea boierilor pe care-i oprea cu pușca multe șăgi și drăcovenii. Cîteodată se părea că dau cu plăcere ce au asupra lor.

Is bucuroși că scapă cu viața, se gîndea Pintilie.

S'ar putea întîmpla însă ca unul să ridice o armă ș'atuncea curge sînge;—el și tovarășul său fiind în drept să-și apere pielea.—Ar fi mai bine să se isprăvească odată toate și să mă călugăresc! mormăi el desgustat.

— Ce-ai spus, bre Pintilie?—întrebă Onuță.

— Spun că-i vremea tîrzie și trebuie să ne ducem la locul nostru... răspuse alene Pintilie.

— Bine, să mergem, vorbi vesel Onuță, numai cată să spunem baciului că n'am venit ca să ne numere și să ne spue pe nume stelele. Ascultă, inoș-Mănăilă, se îndreptă el cătră bătrîn. Noi, în țiiitorile noastre știute, la izvoară, împușcăm cîteodată capre. Ș'atîta capră sălbatică mîncăm încît ni-i lehamite. Drept aceia te-am ruga să ne dai un caș, ca să mai schimbăm mîncarea. Iar dacă nici dumneata nu ai tragere de inimă pentru carne de căprioară, atuncea să-ți lăs o garafă dintr'aceiași aghiazmă pe care ai gustat-o din ploscuță. O am la mine: dacă vrei, i-a dumnitale.

— Cum?—strigă baciul Mănăilă. Ce să fac eu cu căprioara? De cînd sînt nu m'am împăcat cu carnea de dihăanii. Nu m'am învățat a mînce nici capră, nici lup, nici urs. Așa că-ți dau bucuros cașul și mă împac cu garafa de băutură,—dacă-i plină și-i tot de-aceia.

— Plină, și tot deaceia, afirmă cu tărie Onuță.

Atunci baciul se ridică greoiu și se duse în întuneric, ca să bijbie în comarnic un caș care i s'a părea mai mic.

— Acuma, alta, cu capra... se gîndi amărit Pintilie. De unde le scoate și le potrivește el așa? Acest om mărunțel e mare pehlivan și mare calvin.

Primi totuși cașul fără să spue nimic împotrivă și îl trecu lui Onuță.

— Acuma, după ce-am făcut tîrgul, putem să ne ducem, zise acesta.

Mănăilă ridică brațele desnădăjduit:

— Dar garafa, măi oamenii lui Dumnezeu?

— Este și garafa... răspuse Onuță, și scoase garafa. Pintilie o primi ș'o puse în brațele baciului răsufînd cu mulțămire. Era bucuros că nu-i pricină—ca să se mai iște vorbă și foc de pușcă. Un om pașnic ca dînsul nu se'mpăca niciodată cu faptele rele. Iar dela Onuță se putea aștepta la orice. Cînd se afla cu dînsul, era totdeauna cu ghiața'n spate. Nu-i vorbă că nici el nu-și putea lasa tovarășul la un asemenea năcaz—și se simțea nevoit să întrebuițeze brațul, care era tare ca un buzdugan.—Mulțămesc lui Dumnezeu și Maicii Domnului că nu s'a ntimplat nimica!

Adăogi tare cătră cei dela stîină:

— Rămîneți cu bine, fraților!

— Mergeți cu pace și cu sănătate!—răspuse baciul.

Bătrînul îi petrecu zece pași,—mîrri- la dulăi și-i sudui ca să nu se miște din covrurile lor, după aceia se întoarse și ridică sticla între el și lucirile focului, ca să vadă dacă-i plină. O destupă și prinse scurt o picătură între buzele-i arse. Cumpăni gustul și tăria—și socotindu-se împăcat, își vîrî cu grijă în sîn comoara.

Focul se risipea și murea. La lucoarea lui roșie, se așeză cu fața în sus pe pământul gol și călduț, cu mâinile sub ceafă, și rămase o clipă cu ochii deschiși, chemînd dinspre stele somnul. Adormi într-o clipă și prinse a sforăi cu modulații stranii, ca o fiară necunoscută încă. Flăcării trecură la datoria lor—și tălăncuțele picurară un timp în noaptea de vară, până ce se alinară abia-ăuzit.

IV.

Indeletniciri obișnuite ale ieromonahului și duhovnicului nostru, Părintele Natanail.

C'un ceas înainte de miezul nopții, bătu iarăși toaca la Vovidenie c'o melodie nouă și proaspătă între pădurile neclintite. Jivinile erau ieșite în poieni, din farmecul de piatră al întunericii celui mare și, cu capetele înălțate, cu ochii neclintiți, așteptară să sune clopotele, al căror înțeles rămînea ascuns pentru ele din veacuri în veacuri și din generație în generație. Izbucniră și sborurile de sunete fantome, alungîndu-se și chemîndu-se din zare în zare. Și valea schitului rămase după aceia mai tăcută decît înainte.

La cele cîteva căsuțe ale monahilor clipiră lumini. Natanail ieși sprinten și fără somn în cerdacul lui și privi făclioarele cerului cu un simțămînt sămănînd iubirii. Stătu cu fruntea înălțată și cu brațele moarte în lungul trupului. Apoi își potrivi pe frunte camilafca și coborî domol cele patru trepte. Trecu pe cărarușa grădiniții, printre tufe de busuioc și mintă. Cînd apăsă clanța dela porțița tăiată în zăplazul mare cu streșină,—auzi o plîngere moale. Un glas de femeie îl salută din cărarea de după zăplaz.

— Sărut mîna, cuvioase părințele.

Călugărul închise cu stînga porțița și întinse dreapta printineric. O umbră încovoiată se apropie și i-o sărută cu buze reci.

Natanail întrebă încet:

— Care-ți este năcazul?

— Cuvioase părinte, chiar acuma am căzut aici, venind de peste munte din valea Moldovei. Am adus în căruță un biet băiat bolnav—ca să-l vezi și să ne faci o rugăciune. Nu ne lăsa, te rugăm cu lacrimi. Ajută-ne și pe noi cum ai ajutat pe alții. Am desprins iapa dela hlube ș'am dat-o să pască. Ne punem să 'mbucăm și noi ceva până ce te-i întoarce cuvioșia ta dela biserică.

— Bine, așteptați-mă, răspunse cu același glas încet monahul.

Se lăsă pe cărare la vale și puse și el o pată de umbră mișcătoare pe zidul vechiu al bisericii. Pătrunzînd în naos, găsi lumini aprinse și murmure de rugăciune. Se alătură la strana dreaptă și se cufundă, cum îi era obiceiul, cu totul în slujba aceasta de noapte, care-i era mai plăcută între toate slujbele și

rînduielele monahiei. Era ceva cu totul lui tot deosebit de lumea lui de altădată și chiar de viața zilnică a mănăstirii. Pașii slujitorilor aveau un tact sonor care însă părea străin de ei; glasurile, înfonînd cîntări, păreau ale zidurilor ș'ale morților de subt lespezi. Și umbrele sinistre, cu rase și camilafce, păreau că numai se agită mute,—după ritmurile monotone și străvechi—aceleași și aceleași de secole. Acest misticism și această înfricoșare îi făceau bine,—ca o suferință după care ai pace și somn odihnitor.

Murmurînd melopei bizantine, se cufundă ca într'un abur al altei stări, în care se găsea tot treaz și viu, cu privirile ațintite în icoana cea mare, din care fecioara îl privea cu ochi umezi de nespusă tristeță. Avea în el mila păcii, cum spune cartea. Era ceva armonizat cu starea de uitare și împăcare pe care o simțise în sine în acea zi unică de August.

— Fericiți cei săraci cu duhul, se gîndea el, în timp ce cînta și primea în suflet privirea omenească a icoanei. Adică fericiți acei care pot lepăda neliniștea judecății: care nu-și trudeszc zadarnic mintea, căutînd chei ce nu sînt la lăcăți ce n'au fost. Nu rîvnesc să răstălmăcească datinile. Nu visează să răstoarne domniile și stăpînirile. Căci spiritul este demon de nemulțămire. Așa că cel sărac întru duh se mulțamește cu ale sale ca floarea și ca pasărea, urmînd un destin al împăcării totale.

Gîndurile acestea pluteau mai mult în el ca un sentiment. Se silea să nu le dea o formă, ca să nu strice întru nimic echilibrul în care i se părea c'a ajuns; ca să poată cînta cît mai puțină reflexie a propriei lui stări, asupra căreia, ca pe o rană grea, se prinsese o ușoară și transparentă pielită: la o silință ori la o zguduire, putea iarăși sîngera cu ușurință.

În jurul lui se făcu o pauză de tăcere. Atunci tovarășii săi în haine cernite i se arătară în ipostaza lor omenească. Nu mai erau umbre mute oscilînd după murmurul zidurilor. Șopteau în apropierea lui cu glasuri adevărate, vorbind despre lucruri mărunte. Cu obrăzurile ofilite de truda zilei, cu guri știrbe și strîmbe, unii căscau prelung și zgomotos, apoi cu mare mulțămire își netezau bărbile. A doua zi, deși era Pantelimon, trebuiau iarăși să se ducă unii la coasă, alții la adunat; altora le era rînduită slujba la pădure. Vorbeau despre toate acestea, amestecînd în ele frînturi de psalmi.

Un bătrîn sărman se tînguia c'o voce slăbănoagă că i-a furat cineva fasolele de pe trei haragi. Iar fratele tînăr și spîn, cu pletele retezate, care sta în apropierea lui, îl mîngîie întorcînd spre dînsul un bot viclean:

— Adă-ți aminte, cuvioșia ta, că le-ai cules singur pentru mîncarea de erî. Ș'ai avut la ele și undelemn.

Bătrînul rămase mirat și spăimîntat de această descoperire. Luminile se stînseseră. Natanail ieși din biserică cel din urmă singur.

La porțiță, găsi iarăși umbra femeii încovoiate. Se tînguia cîntat:

— Ce facem, cuvioase părințele, ce facem?

Călugărul se opri :

— Unde ți-i băiatul ?

— Aicea în căruță, cuvioase părințele, sărutăm dreapta. Ia-
pa-i hrănită, omul a legat-o,—și poate să m'ajute să-l aducem în
chilie la cuvioșia ta.

— Ești cu bărbatul ?

— Da' nu mi-i bărbat, îs văduvă, părințele, nu mi-i bărbat.
E un om din sat pe care l-am rugat să vie cu mine. Un om
are altă putere și alt cap. Tare te rog să te milostivești și să nu
ne lași.

— Bine. Aduceți-l.

Trecu iarăși prin grădiniță, simțind sufletul busuiocului, intră
în casă, și-și aprinse singur lampa. Hotărîse ucenicului să nu-l
slujească niciodată noaptea. Dintr'un cotlon al cerdacului, Țubichi
îl urmase, ș'acuma se purta bucuros prin casă mișcînd din rămă-
șița-i de coadă.—Il văzu încordîndu-se atent și mîrînd.

— Fii cuminte, Țubichi, îi zise el. Sînt niște oameni nă-
căjiți.

Cățelul tăcu. În cerdacul de scînduri tropăiră pași. Nata-
nail feri ușa în lături și, din întuneric, intră cu spatele înainte o
namilă de om deșirat, ridicînd și purtînd de cap și de umeri pe
bolnav. Sufila și fosăia cu părul zbîrlit și cu ochii tulburi încă
de somn. Femeia părea agățată de picioarele băiatului,—și se m-
piedecă de prag.

O clipă și omul și văduva rămaseră în mijlocul odăii, bălă-
bănind între ei trupul și căutînd cu capetele întoarse locul unde
să-l așeze. Văzură laița dintre ferestre și-l așezară acolo, tropă-
înd neregulat. Icoanele erau aproape, deasupra. Și măsuța cu
cartea deschisă, cu aghiazma pregătită și cu potirul acoperit. Că-
lugărul își puse veștimîntul slujbei și Țubichi ieși umilit pe ușă,
cum știa că-i porunca și rînduiala.

Natanail se apropie de laiță. Văzu un schilod de care nu
se înfricoșă, căci asemenea prîvelişte nu i se arata întăia oară.

Era într'o cămașă de cilți un vierme omenesc — sgîrcit, cu
brațul și piciorul din dreapta răsucite și moarte. Restul trupului —
oase în bolnavă piele fumurie. Un cap de ceară murdară pe care
începeau să crească tulle; gura strîmbă, ochi pe jumătate închiși
cu supurații de rană.

Călugărul se întoarse ca izbit în piept și privi spre femeie.
Sta răsucită într'o parte, cu mîna la gură și cu ochii în pămînt.
Omul deșirat ieșise.— Lampa mică de sticlă lăptoasă ardea cași
cum și-ar fi luminat singură sieși.

Monahul întrebă :

— Dumneata ai născut acest trup, femeie ?

— Eu l-am născut, părinte, dar era întreg și curat. Și i-a
venit dintr'odată boala asta, la opt ani. Am chinuit cu dînsul
pela doftori și prin spital. Dacă am văzut că nu-i folos, l-am lă-
sat. Zace așa, se împuținează și se uscă de doisprezece ani.

— Mai ai copii ?

— Nu mai am, părinte, nu mai am. Am avut, dar au murit cînd erau de țință. Apoi după asta s'a prăpădit și bărbatu-meu. Drept este că mi-a lăsat oleacă de avere, însă-s singură și fără ajutor.

— De ce suferință a murit bărbatul dumatăle ?

— Nu pot pentruca să știu, părinte, nu pot să știu. A pierit de tînăr, dintr'o umflătură de picioare și de niște bube. Fusesse în putere—și nu în multă vreme a căzut. Eu socot că să-i fi dat cineva ceva.

— Cine și ce să-i deie ?

— Ei, cuvioșă ta parcă nu știi ? Sînt dușmani și dușmance pe lumea asta, care n'au hodină cît te vād mulțămît. Așa nu s'au îndurat să mă lese cu soțul meu și cu ale mele — și i-or fi făcut farmece, i-au dat să bee veninuri. S'a bolnăvit, s'a pus la pat, și nu tîrzie vreme a murit. Acū eu ce-am putut face după mintea pe care-o am și povețele pe care le-am aflat ? Cît a fost el bolnav, m'am dus la unele babe să deslege ce-au legat altele. Am fost la preoți de-ai noștri ș'am dat slujbe. Am ars lumînări întoarse—ca să se topească dușmancele cum se topește ceara. Am pus la gîtul lui rugăciune scrisă pentru toate bolile știute și neștiute. Am zvîrlit noaptea în răspîntie usturoiu descîntat, împuns cu ace—în care era blăstăm pentru cele care mi-au otrăvit și mi-au bolnăvit omul. N'am folosit nimica. Ei, zic, dacă s'a întîmplat așa cu voia lui Dumnezeu...

— Cum cu voia lui Dumnezeu ?

Femeia ridică fruntea, fără să'nțeleagă. Apoi căzu iarăși în tînguirea-i monotonă :

— Dacă s'a 'ntîmplat așa, zic, bine c'am rămas măcar cu băiatul. Dar cînd era de opt ani s'a bolnăvit și băiatul. Și năcăjesc de doisprezece. Mi-a hotărît primarele acū doi ani să-l duc la spital. Dar parcă ce-am folosit ? Acolo-s mai mult așa, niște înșelări.

— Unde ?

— La spital. Cuvioșă ta parcă nu știi ? Și văzînd că-s numai niște înșelări, am stătut, să vedem ce s'a alege. Am primit babe de-a noastre și țigănci și iar au început să deslege și să descînte. Și la fiecare dădeam și eu ce aveam—slănină și făină—pe lingă parale; și așteptam să se 'ntîmple o minune. Văzînd că 'ntîrzie și eu rămîn tot așa de rîsul dușmancelor, am prins a mă duce de iznoavă încolo și 'ncoace pe la preoți deslegători, despre care am auzit veste. Așa, nefolosind dela niciunul, am aflat despre cuvioșă ta. Acuma am nădejde.

— De la ce oameni ai aflat și ce-ai aflat ?

— Am aflat dela oameni dela noi. Chiar ș'acest gospodar cu care-am venit cunoaște pe cuvioșă ta—și zice c'a fost el aici la mănăstire odată pentru niște boi furați...

— Ei ?

— Ei, cuvioșia ta parcă nu știi? Și-a spus ei nacazul ș'a îngenunchiat subț patrafir, și cuvioșia ta i-ai cetit. Ș'apoi cînd se'ntorcea acasă, iaca vede într'o poiană boii, pascînd. Li avusese prăpădiți și furați o săptămîină—și dac'a fost voia lui Dumnezeu, prin rugăciunile potrivite și cu darul cuvioșiei tale, iată hoșii au lepădat boii și boii s'au întors singuri în poiana aceea. În care poiană, tot după voia Celui-de-Sus, a nemerit omul ca să-i gă-sască și să se bucure. Aista-i lordache Axinte din Podoleni. Cuvioșia ta îl cunoști.

Călugărul nu răspunse.

— Acuma ce te rog eu cu lacrimi, cuvioase părinte? Să-ți faci o milă ș'o pomană cu acest copil sărman și bolnav și să te îndupleci și pentru mine, care-s o văduvă singură pe lume și fără mîngîiere, să slujești în noaptea asta spre Sfîntul Pantelimon, să cetești și s'atingi cu mîna aceasta suferința, ca să se curme acest năduh al meu.

— Bine, să cetesc, încuviință monahul. Inșă darul cu care-am fost învrednicit, femeie, este pentru alinarea mîhnirilor; pentru rănile sufletului, căci asupra unui trup ca acesta, ros și ars, numai unul Dumnezeu mai are putere.

— Asta știi, părinte, și mă pricep după mintea pe care-o am, tresări femeia. Așa că te rog să ne faci o cetanie, ca să ne alini și să ne izbăvești.

Cu fruntea încrețită Natanail trecu spre cartea deschisă, o luă și veni spre laită.

— Am adus și puținele daruri, după puterile noastre... ada-ose femeia cu glas dulceag.

— Acelea dă-le sărmanilor care se află în mare lipsă.

— Da, părinte, inșă te rog să nu mă lași. Să cetești ca să ne izbăvim. Să se isprăvească odată!

În sfîrșit călugărul înțelese. Rămase nedumerit, privind lung la ființa informă, pe jumătate moartă din față-i. Nu făcea nicio mișcare. Abia sufla. Din cînd în cînd își zbircea ușor nasul și buzele.

Natanail se'ntoarse spre femeie. Întrebă cu voce joasă:

— Vrai să moară?

— Oî, Doamne, se tîngui femeia, dacă te-ai îndura pentru o binefacere ca asta, ca să se izbăvească, n'ași uită pe cuvioșia voastră până la sfîrșitul zilelor mele!

Muierea deodată începu a scînci ș'a lepăda lacrimi, — îngenunchie și bătu metanie.

Natanail reveni cătră icoane și rămase o clipă în tăcută cu-getare,—în timp ce femeia se ridicase și-și pătura fustele. În-dată după asta deveni atentă, cu gîtul întins, așteptînd începutul minunii.

Monahul porni cetania moale și monoton. Într'o vreme se surprinse cu gîndul la florile poienii pe care-o străbătuse în a-murg. Se reculese și'nălță glasul. Femeia asculta cu ochii des-

chiși mari, hipnotizată. Pentru dînsa murmurul omului negru era vraja de mult așteptată, întru care nădăjduia c'o înfricoșată pasiune arzînd concentrată în pupilele-i enorme.

După ce isprăvi, Natanail închise cartea în scoarțele-i tari și o ținu între palme.. O înfățișă femeii ca s'o sărute. Ea își făcu pripit cruce și-și puse buzele pe pielea lucie, apoi, încovoiată, umblă cu buzele țuguite după mîna dreaptă a călugărului pe care-o sărută în treacăt, cu smerenie, fără s'o atingă cu degetele ei.

Monahul se'ndreaptă ș'o privi o clipă grav.

— Acuma du-te cu pace, rosti el rar. Nu mai păcătui cuge-tînd ceia ce nu se cuvine, căci Dumnezeu are hotărîrile sale nes-trămutate, pe care nu le putem pricepe.

— Așa-i, părinte, răspuse femeia suspinînd.

Natanail însă observa ușor că ea nu înțelege niciun cuvînt— și că-i mișcată numai de sunetul glasului lui și de clipa solemnă cînd era încredințată că s'a hotărît definitiv moartea schilavului și nefericitului său prunc.—Voi să mai adaoge ceva, însă se răs-gîndi și renunță deplin, întorcîndu-se în sine.

— Luați băiatul, zise el.

— Da, părinte, să chem numai pe cumătrul Iordache să-mi ajute. Așa că eu ași lăsa ceva de-o moliță — dacă bine voiești să-ți aduci aminte cuvioșia ta de mine, amărîta... Și te-ași ruga de pomenirea morților mei, pentru care las zecă lei: pentru tătucu și mămuca și pentru barbatu-meu — Ion, Maria și Ion. Și pe mine mă chiamă tot Maria. Părinte, roagă-te pentru noi.

Incepu să desnoade prelung un colț al broboadei de mătășă. Apoi ridică fusta cea nouă și roșie de deasupra și căută într'un buzunar dela fustele de dedesubt. Potrivi în sfîrșit banii și-i lăsă pe colțul mesei, lîngă carte.

— Bine, bine, rosti Natanail cam nerăbdător. Lasă-i acolo. Sînt ai sfîntului Schiț. Pentru rugăciunile mele, eu nu primesc ni-ciodată nimic.

Femeea era încredințată că acestea-s numai vorbe de ritual— și-i plăcea forma în care călugărul acela subțire și boieros își pri-mea plata.

— S'aduc pe cumătrul Iordache... se grăbi ea bocănînd că-tră ușă.

În aceiași clipă Tubichi, afară, se repezise din cotlonul său la intrarea cerdacului, lătrînd ascuțit cu zvîcniri energice.

Femeea deschise ușa. Lumina dinăuntru curse brusc în în-tuneric.

— Vai! strigă ea cu spaimă ascuțită și se dădu îndărăt.

— Ce este? întrebă monahul, stînd cu spatele spre ea și'n-turnînd numai capul, peste umăr. Cățelul bătea cu aceiași în-dîrjire.

— Mi-a căzut inima din loc, cuvioase părinte, și de-abia îmi trag sufletul! Este aicea un om străin, care vrea să intre... Am socotit întăi că e un hoț.

— Mai știi? se poate și una ca asta,—răspunse o voce groasă din cerdac. Taci, măi coteiule, că nu-ți fac nicio stricăciune. Am treabă cu părintele Naftanail.

Călugărul se răsuci în loc:

— Ori cine-ai fi, intră și ajută acestei femei să-și ducă băiatul afară la căruță.

— Dar cumătrul lordache unde-i? întrebă iute văduva pe străin, cașicum i-ar fi fost veche cunoștință.

— Care cumătru lordache? Nu știu. A fi omul cel lung, care doarme subț căruță, lângă gard. M'am împiedecat de picioarele lui. Cumplit doarme. Poți să-i tragi cu pușca la ureche și nu se deșteaptă.

Vorbind, lepădase lângă ușă buclucurile pe care le-avea învălitate în suman — și așezase pălăria deasupra. Apucă pe bolnav de cap și de umeri și femeea cuprinse picioarele.

Omul se retrăgea îndărăpt și călugărul îl observa din locul său.

Era pentru el un chip necunoscut. Un om mare, spătos și lbălan, cu privirea alburie. Era Pintilie, tovarășul lui Onuță.

V.

Părerile lui Pintilie despre rînduieii și legi.

— Bună vremea, părinte, zise omul intrînd iar, și'n dreptul ușii plecîndu-și capul.

— Mulțămesc dumatile, răspunse Natanail și se așeză trudit pe scaunul de lângă masă.

Țubichi mîriia încă în cerdac, afară.

— Fii cuminte, Țubichi, și liniștește-te.

— Așa-l chiamă?—se miră munteanul, știe să grăiască?

— Știe.

Femeea, întoarsă nesimțit ca o arătare, își vîrî o jumătate de trup în lumină.

— Rămîneți cu bine, cuvioșia voastră, și nu ne uitați!

Pintilie întoarse pieziș ochii. Femeea dispăruse. Era pentru el cea dintăi ciudățenie.

Se făcu tăcere. Țubichi se liniștise. Natanail aștepta, cu fața obosită încununată de aburul lămpii.

Ștînd în picioare cu spatele spre intrare, munteanul vorbi:

— Părinte Naftanail, să mă ierți cuvioșia ta c'am venit la o vreme așa de tîrzie. Am așteptat întăi s'aud clopotele. Până ce-am coborît dela locul unde mă aflam, am socotit să se isprăvească slujba. Așa m'a sfătuit Onuță. El a rămas acolo și eu am coborît de vale.

— Cine-i Onuță?

— Onuță e un frate al meu, părinte.

— Și dumneata cine ești și cum te chiamă?

— Pe mine mă chiamă Pintilie, părinte.

— De unde ești ?

— De-aici, din aceste păduri.

— Și ce slujbă ai ? Te văd cu tașcă. Și văd pușcă lângă prag, subt suman.

Pintilie privi cu mirare spre boclucurile lui. Parcă atunci băga de samă că, într'adevăr, subt suman și pălărie, era o pușcă cu țava rețezată.

— Ce slujbă am ?

— Da.

— Apoi, părinte, slujba mea e hoț la drumul mare.

Natanail nu clipi. Avu numai în el dorința să zîmbească. Dar nu zîmbi. Așteptă să cunoască pentru ce durere a venit la el, în puterea nopții, un om cu asemenea slujbă.

— Am stat eu, părinte Naftanail, și m'am gîndit, — începu Pintilie c'un glas mai gros și mai scăzut, — și iar am stat și m'am gîndit : ce să fac ? Eu cînd m'am ridicat în lume, nu m'am crezut născut cu asemenea talant. Căci părinții mei sînt ș'acuma gospodari la casa lor, în sat la Pipirig. Și eu am mîncat mămăligă muncită cu mîna mea. Iar acuma mînînc pîne ca boierii, dar îmi place mai puțin.

Munteanul răsufală greu. Aceste erau vorbe din vreme pregătite. Altele le putea aduce mai cu anevoie. Le căută pe păreți și'n bagdadie. Iși pipăi și tașca. Călugărul îl întrebă cu blîndeță :

— Ai zis că te chiamă Pintilie ?

— Așa mă chiamă, părinte. Deacea am venit, căci mîne e sfîntul Pantelimon, care, după cît mi-a spus Onuță, e călător cași mine. Și fiind într'un nume cu sfîntul, nădăduiesc, la asemenea zi mare, să mă'ndrepte cătră un gînd bun. Ajutîndu-mă și cuvioșia-ta.

— Nu înțeleg bine ce dorești, întrerupse Natanail. Vrai un sfat ? Ori vrai iertare ? pentru greșeli, pentru silnicii, pentru nelegiuiri ce săvîrșești în slujba pe care zici c'o ai ?

Munteanul păru nedumerit și scutură din cap.

— Nu vreau asta. Eu, pecît m'ajunge mîntea, nu mă știu greșit cu nimica și n'am făcut nimănui niciun rău. Am intrat în slujba asta pentrucă n'am putut răbda să stau la regiment. Eu nu m'am dus acolo cu voe. M'au îmbrăcat ca neoamenii. Mi-au pus pecetie și număr. M'au dus la feredeu cu abur ca să mă'năbușe. Cînd m'am cerut acasă, la fata cu care mă aveam bine, nu m'au lăsat. Am spus că eu mă duc și fără voia lor. Atuncea m'au pălit preste fălci. Așa că am fugit. Apoi m'au prins jandarmii și m'au dus înapoi. M'au întrebat una, alta ; m'au pus jos și m'au bătut, — dar eu nu le eram dator cu nimica. Atuncea am dezertat iar — da' acū m'am ferit, să nu mă mai prindă. Dacă m'am dus în lumea mea ca o pasere ori ca o dihanie, asta nu se chiamă că-i nelegiuire : așa spune și Onuță.

Ei, — acuma dacă eu umblu fugar, trebuie să-mi agonisesc bani de cheltuială. Neputînd lucra între oameni, m'am întovărășit cu Onuță și lucrăm singuri, de-oparte. El îi mai vechiu în serviciu. Și-i voinic viclean și cu coraj. Dar noi n'am asuprit nici n'am omorît pe nimeni. Așa că eu nu mă simt vinovat.

— Așa spune și Onuță?

— Sărutăm dreapta, părinte; așa spune și nu greșește.

Călugărul ridică ochii spre hoț. Nu zîmbea și vorbea foarte serios.

— Ascultă, Pintilie.

— Ascult, părinte.

— Legea, Pintilie, e de altă părere. Legea poruncește să nu furi.

— Nu-ți spun, părinte, că nu fur? Tîrgoveții, pe care-i oprim cu pușca, leapădă ei singuri ce au la dînșii și dau de bună voe.

Monahul, cu toată gravitatea situației lui de duhovnic, începea să fie înveselit de această interpretare specială.

Pintilie făcu silință să-și limpezească și mai bine punctul de vedere.

— Dacă-i vorba pe-aceia, de furat fură ei.

— Care ei?

— Boierii iștia dela tîrg, cași cei ai noștri de prin sate, pe care noi îi oprim cîteodată. Birul Domniei e una — acela să zicem că e știut și trebuie dat; de el să nu vorbim. Dar ei ridică dela noroade un alt bir al lor, fără niciun drept. Fură banul statului, al văduvei, al sărmanului. Cîte ticăloșii și belituri nu fac, fără să aibă nici o nevoie! Căci stăpînirea le dă pîne și lefuri. Eu socot că nu eu, ci ei au nevoie de iertare, căci eu nimănui nu fac vatamare. Așa spune și Onuță.

Călugărul își răzema fruntea lucie în palma stîngă și i se păru ciudat că trebuie să caute argumente.

— Ascultă, Pintilie, zise el cu blîndeță, să lăsăm legea oamenilor. Tu nu știi că este o lege a lui Dumnezeu? Intre cele zece porunci, se află una care hotărăște: să nu furi.

— Eu de asta n'am auzit, răspunse cu oarecare nepăsare slujbașul.

— Să nu-ți însușești nimic al altuia, Pintilie. Să trăești din munca brațelor tale și'n sudoarea frunții tale. Asta-i legea lui Dumnezeu.

Pintilie rămase cu ochii ațintiți în lampă și păru mișcat.

— Acesta e un cuvînt pe care eu îl înțeleg, murmură el. Macar că nu m'am simțit vinovat...

Călugărul zîmbi și oftă.

— Macar că nu m'am simțit vinovat, mie nu mi-a plăcut o asemenea viață pe care o duc. N'am culcuș statornic, — umblu ca o fiară. N'am ce mînca precum au paserile cerului; și trebuie să-mi agonisesc. Și n'am hodină din pricina jandarmilor. Așa că m'am hrănit și mă bate gîndul să mă las. Pentru asta am venit să cer sfat dela cuvioșia voastră și dela sfîntul Pantelimon.

— Gîndul tău e bun, Pintilie. Impacă-te cu oamenii și cu legile lor, ca să te liniștești. Du-te și te dă prins și-ți fă osînda. Dacă te duci de bună-voe, scapi cu pedeapsă mai ușoară.

Munteanul se posomorî și cătă ajutor cu ochii într'un colț întunecos al odăii.

— Altfel nu se poate?—întrebă el cu îndoială. Nu se poate cumva să mă așez aici la un schit care mi-i drag? Să mă'nchin și eu, ori să lucr cu sfinții părinți, fiindu-le slujitor? Eu cugetam să mă călugăresc și să nu mă mai știe nimeni.

Călugărul clătină domol din cap.

— Nu se poate, părinte?

— Nu. Întăiu trebuie să intri în rînduială cu stăpînirea.

Pintilie se încruntă iar:

— Asta eu n'o înțeleg, și nici nu vreau odată cu capul!

— Bine, omule, atunci du-te în drumul tău și Dumnezeu să te lumineze. Ascultă însă cel din urmă cuvînt al meu. Toate acele sfaturi pe care le ții tu cu Onuță nu-ți folosesc nimic, căci ai în tine un vierme neadormit care te roade. Și să mai știi că judecata oamenilor e trecătoare. Ai să dai samă altui judecător mai mare care stă pururea treaz, ș'acela are să-ți deie osînda în veșnicie.

Munteanul rămăsese deodată cu gura cascată și asculta numai glasul monahului și cuvintele răzlete fără legătura înțelesului, cași muierea cu copilul schilav.

— Atuncea cum mă sfătuești, părinte?—murmură el cu ochii umezi.

Natanail se reculese și zîmbi:

— Du-te.

— Atuncea eu de ce-am venit aici?

— Ai venit poate pentru slujba ta. Află că este o bucată de caș pe-o poliță cum deschizi ușa. Mai sînt banii femeii văduve aici, lîngă sfînta carte.

Pintilie stătu în cumpănă și se'ntrabă în sine ce-ar face Onuță în locul său. Apoi se trase îndărăt cătră ușa. Iși culese de jos, pe rînd, pălăria, sumanul și pușca.

— Eu tot la călugărie și la liniște mă gîndesc, părinte... mărturisii el cu îndoială. Mai ales mult îmi place s'aud toaca și clopotele...

Mai voi să spue ceva. După aceia se răsghîndi și ieși, ferindu-și fruntea de pragul de sus.

Călugărul rămase singur, cu tăcerea și cu lumina lămpii. Pe ușa deschisă îi venea, din grădinița de-afară, mireazma busuiocului și fîrîitul moale al tomnițelor.

(Urmează)

Mihail Sadoveanu.

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

1. **Sisteme primitive de schimb.**—2. **Circulația bănească și vechimea economiei monetare.**—3. **Consolidarea economiei monetare.** a) *Organizarea interioară și formele circulației* b) *factorii generali.*—4. **Reacțiunea antimercantilă.**—5. **Economia monetară ca „școala preparatoare“ a capitalismului.**

1. Sisteme primitive de schimb

O cercetare a mijloacelor de schimb și a influenței lor asupra economiei noastre, încă nu s'a făcut. Domeniul economic în care s'a lucrat mai mult a fost cel al raporturilor agrare, iar în ultima vreme a început să se bucure de o atențiune deosebită comerțul și industria. Nu se poate trece însă cu vederea, că numismatica a luat la noi o prețioasă dezvoltare, însă pentru problemele care ne preocupă ea poate fi numai un folositor auxiliar, fără a constitui un mijloc de rezolvare a lor. Cercetarea mijloacelor de schimb duce la domenii cu totul străine de numismatică. Astfel pentru economia istorică este în deosebi de importantă analiza așa numitei „economii naturale“ ca și a „economiei bănești“, a cărei cercetare stă deoparte și de obiectul și de metoda numismaticei. Stabilirea din punct de vedere empiric-istoric a acestor faze, în trecutul economiei noastre, în structura, aspectul exterior, durata, cauzele lor de dezvoltare ori dispariție constituie o serie de probleme de netăgăduită însemnătate, însă cu totul neglijată până acum. Ceiace impune un interes special problemelor din circulațiunea trecută a bunurilor, nu este numai însemnătatea lor istorică; ele prezintă și un interes actual, căci economia bănească fiind „școala preparatoare“ a capitalismului, fără cunoașterea acestor antecedente, rămân lipsite

de o explicațiune complectă, multe din manifestările economiei contemporane. Ignorarea, în mare parte complectă a acestor antecedente a dus desigur la literatura superficială care există la noi asupra originii și factorilor de dezvoltare a economiei noastre actuale, fără ca până azi să se poată da ceva precis și definitiv. Una după alta, mai repede chiar decît de obicei, timpul a perimat toate aceste încercări; condamnate deja de lipsa înțelegerii istorice a societății pe care o analizau, ele au trebuit să dispară, unele chiar mai repede decît așteptarea. Locul însemnat pe care asemeni cercetări au menirea de a-l ocupa în producția cugețării romînești este astfel încă liber. În cele ce urmează se va căuta în limitele disponibile, să se procure material pentru înțelegerea formării economiei noastre contemporane, cu credința că avînd un nou punct de plecare, rezultatele ce s'ar obține ar fi mai mulțumitoare.

* * *

Valorile pot circula în două moduri principale; fie schimbîndu-se unele pe altele, fie schimbîndu-se printr'un intermediar oarecare. Circulațiunea pe credit nu constituie propriu zis o a treia categorie, de oarece intervenția intermediarului dacă nu are loc în momentul transferării valorii, are însă loc totdeauna mai tîrziu. O deosebire esențială este însă între schimbul direct, — numit și troc, — și schimbul prin intermediar. Ea a fost remarcată tocmai de pe vremea juriștilor romani, care au sesizat că în schimb nu poate fi vorba de marfă și preț „ci fiecare după nevoile sale și împrejurări diferite schimbă lucruri care îi erau nefolositoare contra altora de care avea nevoie.“¹ În schimbul prin intermediar avem deaface cu două operațiuni distincte, o vindere și o cumpărare, în care lucrul vîndut — marfa — e cu totul altceva decît echivalentul său, prețul.² Acest echivalent intermediar a evoluat în natura sa. El a putut fi o marfă obișnuită ridicată la gradul de instrument de schimb curent, sau o marfă specială — metalul prețios transformat în monedă. Din prima categorie de intermediare, istoria economică cunoaște specii variate, și de care ne vom ocupa imediat, constituind împreună cu circulația prin troc ceiace am numit sisteme primitive de schimb. Deosebirea între aceste două sisteme primitive a fost dealtminterea totdeauna bine făcută în trecutul nostru economic. Trocul era în general denumit „schimb“ și în documente se întrebuițează chiar această terminologie, spre deosebire de vinderea-cumpărare, în care se întrebuițează expresia de „am vîndut“, „am cumpărat“. Ideia pre-

¹ Digeste, XVII, 1, XIX, 4.

² Această distincțiune este făcută și în vechile noastre legiuri; con-dica Caragea spune: „cînd tocmindu-ne, dăm lucru pã bani, sau pã lucru numai, doar prețuit în bani, sau și pã bani și pã lucru mai puțin la prețu decît bani, sau deopotrivã atunci aceasta se numește vînzare“, III, 2, 1. Asupra dreptului de vindere-cumpărare în trecutul nostru juridic posedăm o bună monografie. *J. Peretz*, Histoire de la vente en droit roumain, Paris, 1904. Thèse.

țului este reliefată câteodată în actul de tranzacție 1 chiar și atunci când prețul nu era metalic. El se practica mai ales în circulațiunea valorilor de aceeași natură. De pildă trocul țigani contra țigani, pământ contra pământ, sate contra sate, fapte pentru care avem numeroase mărturii. 2 Nu lipsesc nici cazurile în care schimbul să funcționeze și, între valori de naturi deosebite. Găsim exemple de ocini schimbate pe vite, 3 moșii pe țigani 4 sau chiar locuri de casă în București schimbate tot pe țigani 5 cum e cazul din 1705, ori țigani și pine date pe dugheni și bani. 6

Acest mijloc de circulație a valorilor trebuie să fie cu mult anterior fondării principatelor, și este desigur prima formă a schimbului. El a continuat să supraviețuiască până în timpurile nouă și vestigii de ale sale găsim până în veacul al XIX-lea. În ultima vreme el era practicat de neguțătorii ambulanzii, care trecând cu căruțele lor încărcate prin sate, schimbau produsele industriei străine ca stofe, stambe, ace, beteală, cosmetice etc., pe ouă, găini, vite etc. 7 Chiar după mijlocul secolului al XIX-lea se mai găsește un schimb în natură realizat de țărani dela munte și cei dela șes sau baltă, cei dintâiu, coborînd cu care încărcate cu fructe și schimbîndu-le cu grîne sau pește, iar cei dealdoilea urcîndu-se la munte, mai ales cu pește. Dealtmînterea, rămășițe de ale trocului persistă răslețe și azi încă la sate făcînd parte, mai ales, din practicile curente ale negustorilor rurali. 8 Existența sa în timpurile nouă a determinat pe autorii codului Callimachi să introducă în această legislațiune un capitol special pentru reglementarea schimbului, conținînd 12 articole deosebite de acele ale vinderii-cumpărării, și care relativ modificate și reduse la număr și însemnătate se găsesc și în actualul cod civil.

Încercînd a preciza partea luată de troc în circulația bunurilor se întîmpină mari dificultăți. Examinarea materialului documentar ne-ar impune imediat concluzia că rolul trocului ar fi fost cu totul secundar; căci aproape unanimitatea extrem de numeroa-

1 „Cari vie am vindut-o” Dum[isali] cu tocmeală ce am făcut și miau dat plata viei, trei vaci cu vităi și două mînzate și un gonitoriu și șase lei bani...” 1760. R. Rosetti Cronica Văscanilor p. 110; „...și om vîndut dumisale mătușii meali Negrușii această moșie ce se scrie mai sus drept o vacă cu vitel...” 1706: G. Ghibănescu, Surete și isvoade, XVII, p. 15.

2 Bibl. Acad. Rom., Creșterea colecțiilor, XIV, p. 126. 133. 136. 141, 142, 144; I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, 2 vol., Buc., 1913. I. 152, 233, 235, 248, 300, 325, 380, 435, 438, II. 161, 172; Radu Rosetti, Cronica Văscanilor. An. Ac. Rom., II, XXIX, 1907, p. 40; G. Ghibănescu Surete și isvoade XVIII, p. 132.

3 Bibl. Acad. Rom., Creșterea colecțiilor XIV, p. 125, 147 etc.

4 M. Ștefulescu, Documente Slavo-Romine relative la Gorj (1406—1665) Tg. Jiu. 1908 p. 251.

5 Creșt. Colect., XIV, p. 144.

6 R. Rosetti. Cronica Văscanilor p. 130.

7 I. Heliade Rădulescu, Pace sau însocire, București, 1863, p. 10 și urm.

8 Vezi Columna lui Traian, 1882, No. 10—12. Obiceiurile juridice ale poporului român, p. 582.

selor zapise de schimburi vorbesc de vânzări și cumpărări pe bază monetară și rar de un schimb direct, pe troc, după terminologia actuală. Concluzia însă n'ar putea fi sigură, deoarece zapisele de tranzacțiuni pe care le posedăm sînt aproape toate privitoare la circulațiunea de valori imobiliare ca sate, moșii, ocini, vii, locuri de prisacă, păduri, livezi, vaduri de moară, case, dughene și heleştee. Găsim de asemeni documente scrise la transferările de proprietate ale robilor, țiganilor și vecinilor, care din punct de vedere a situațiunii de drept par a fi fost considerați ca făcînd parte din categoria bunurilor imobiliare. Este sigur că actul se încheia datorită faptului că era o garanție în siguranța transferării, pe care o reclama însemnătatea valorilor schimbate. Ori aceștia se identificau cu bunurile imobiliare și de aici materialul abundent care atestă acest fel de circulație. Faptul că mai toate se schimbau pe monedă nu poate să ne dovedească că și valorile mici, — cele mobiliare—mai ales, circulau tot pe bani, deoarece schimbul pe bani putea fi un semn al afacerilor mai mari, pe care la toate popoarele istorice, numai moneda metalică a reușit să le efectueze. Însă din punct de vedere numeric, chiar la popoarele cu o economie puțin dezvoltată, se realizează mult mai multe schimburi mobiliare față de cele imobiliare. În rezolvarea chestiunii trebuiesc deci introduse și alte elemente decît cele procurate de mărturiile documentare ale circulațiunii de bunuri imobiliare. Ele vor fi luate în seamă în ordinea reclamată de aceste cercetări, astfel că încercarea de a determina însemnătatea trocului va urma mai tîrziu.

Un fapt însă este stabilit în ceiace privește trocul, și anume: tendința constantă de a-l înlătura. Aceasta reese din o serie numeroasă de fapte printre care întrebuițarea monetei-vită ori produs, a celei metalice, a monetei de socoteală, fapte dintre care unele încep să se producă chiar din veacul al XIV-lea. Înlăturarea lui a trebuit să fie și la noi ca și aiurea, cerută de aceleași împrejurări. În primul rînd greutatea—care s'ar putea numi tehnică—a realizării schimburilor și în al doilea, lipsa unui etalon de măsură a valorilor. Astfel de pildă, proprietarul unor țigani care ar fi dorit ca în schimbul lor să obțină o bucată de pămînt, trebuia să găsească numaidecît un proprietar de pămînt care să vrea a-și da ocina sa și anume numai pe țigani. Pe lîngă aceasta, trebuia să țină seamă și de proporția reciprocă a valorilor, desigur greu de stabilit fără o unitate comună. Toate aceste dificultăți încetau odată cu întrebuițarea unei a treia valori în general numită monedă, care să poată îndeplini aceste două funcțiuni esențiale: instrument de schimb și măsură a valorii. Această a treia valoare, întrebuițată la noi din cele mai vechi timpuri, a fost de naturi variate care se pot însă grupa în trei categorii:

a) moneta-vită, moneta-produs și moneta-om b) moneta metalică și c) moneta-mixtă.

În prima categorie intrau anumite bunuri curențe, cai, vite albe, oi, albine, stupi, grîne, sare, miere, vin etc. ori oameni care

găsindu-se într'o situațiune specială de drept—ca robii, vecinii și țigani—puteau fi obiecte ca și mijloace de schimb, funcționând cu rol de preț, bine deosebit în schimb, în a doua banii metalici și în a treia bunuri curente împreună ori completate cu bani. Oricare ar fi fost natura sau compoziția acestei categorii de valori, ea avea totdeauna rolul prețului; schimbul era o vindere-cumpărare. Între aceste trei grupe de intermediari, există o deosebire specială nu atât din punctul de vedere al rolului îndeplinit în circulație, cât din acela referitor la influența pe care o exercita schimbul pe unul din grupuri sau pe altul, asupra întregii economii. Se face o primă deosebire între grupele monetelor vită, produs și mixtă și între aceia a grupei monedei metalice. Deși moneta-vită sau moneta-produs realizează schimburi prin intermediar—care servește și ca o măsură de valoare, exercitând aceleași funcțiuni primordiale ca și cea metalică, totuși o circulație servită de ele reprezintă schimbul pe baza unui sistem primitiv. O economie servită numai de astfel de mijloace de circulație este implicit într'o stare primitivă. Nu poate fi vorba de organizarea unei economii naționale—care presupune o legătură organică între economiile particulare—realizată printr'un schimb activ; nu poate fi vorba nici de o producție pentru alte nevoi decât cele ale producătorului, pentru că piedicile sistemului de circulație nu îngăduie o producție pentru piață; nu poate fi vorba decât de fenomene de schimb rudimentare, înregistrate rar și fără influență asupra mersului economiei. Situațiunea este cu totul alta când acest sistem funcționează alături de acel al monetei metalice sau când se combină cu acesta. Influența sa asupra organizării economice este diferită, căci dacă întrebuițarea sa unică este aproape fără efecte imediate, întrebuițarea monetei metalice duce la „economia monetară“ propriu zisă, a cărei acțiune asupra dezvoltării întregii societăți este covârșitoare. Astfel că întrebuițându-se paralel aceste trei sisteme, rezultatele lor vor fi cu totul altele decât în ipoteza întrebuițării lor individuale.

Cercetînd în materialul documentar modul cum a funcționat acest sistem primitiv de schimb cât și limitele aplicării sale, independent de funcționarea celorlalte două, vom găsi prilej de numeroase observațiuni. Un loc deosebit de important în acest sistem îl ocupă vitele albe. Ele serveau ca să schimbe bunurile cele mai variate, să achite deșugubinele și gloabele, să servească chiar ca monetă liberatorie internațională.

Se plăteau cu dinsele mai ales ocinile¹ și se făceau câteodată cu ajutorul lor chiar și tranzacțiuni însemnate; un exemplu avem în 1657, când cu 50 de boi, 50 de vaci cu viței și 17 vaci.

1. G. Ghibănescu. Surete și isvoade. II. 99; IV, 243; V. 279; XVII. 15; Ispisoace și Zapise II, 83; III, 139; Al. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului... 20; 29, 54, 57. Doc. Slavo-Romîne. 264, 342, 349, 436; Greceanu St. Genealogiile documentale ale familiilor boierești. publ. de Paul St. Greceanu, Buc. 1916, II, 189, 274, 275, 277, 278, 281; Ioan Filitti, Arhiva Gheorghe Grigore-Cantacuzino, București 1919. 207; Rev. „Ion Neculce“ IV. 181.

grase se cumpără un sat pe Prut.¹ Uneori vitele albe aveau și o altă putere liberatorie decît în tranzacțiunile comerciale. Până în timpurile mai nouă² se păstrase tradiția ca în principiu gloabele și deșugubinele să se plătească în boi, al căror număr era adesea destul de mare; o mamă ucigașă în 1609 plătea 50 de boi³. Numărul lor era firește determinat de împrejurări; el se putea ridica chiar la 100 ca în deșugubina de care e vorba în 1661⁴ sau la 200 cum e în cazul amintit în 1586⁵. Se pare că gloabele cași deșugubinele se puteau achita și în alte valori în cazul cînd globitul nu avea boi. Găsim astfel achitări în pămînt⁶ și în bani. Este probabil că a fost o epocă cînd achitarea lor era obligatorie în vite sau bani, după cum reese, dintr'un document din 1586⁷. Tot ca o eventuală despăgubire-sanctiune în vite albe, era sistemul de a se lua anumite garanții. Astfel strămutarea nedreaptă a pietrelor de hotar, trebuia să coste pe făptuitor un număr de vite⁸.

Acest sistem a fost practicat de mai toate popoarele europene. În legile lui Dracon și în vechile legi romane, boii sînt considerați ca unitate de valoare legală în plata amenzilor. Tot așa îi întîlnim în Germania în timpul lui Othon cel Mare, în legile „Brehon-Laws“ ale Irlandei, în legile „Regiam Majestatem“ ale Scoției⁹ cași în zaconicul lui Ștefan Dușan¹⁰. Boii și vacile mai serveau la noi și în plăți externe. Rareș în a doua sa domnie își achita contribuția pe care se angajase să o dea armatei cruciate a lui Ioachim de Brandenburg, în boi estimați la 100000 florini, pe care îi trimitea tocmai la Iaroslav.¹¹ Despot își achită o datorie către un nobil ungar tot în boi¹², iar Lăpușneanu oferea boi îngrășați pentru postav și cingători ostășești¹³. Caii și oile se găsesc deasemeni alcătuiind prețuri, însă mai rar; mai des îi vom întîlni în prețuri mixte care vor fi semnalate mai tîrziu. În funcțiunea dîntăiu vom găsi de pildă cazuri cînd cu un „cal bun“ se cumpăra un loc de moară¹⁴ sau cînd cu

1 G. Ghibănescu. Surete și isvoade, IV. 212.

2 Găsim cazuri în veacul al XIX-lea T. Stefanelli, Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc, Buc. 1915, 316.

3 R. Rosetti op. cit. 192 nota 1; alte cazuri. N. Iorga. Documentele Bistriței II. 3, Studii și documente, VI. 480. G. Ghibănescu. Surete și isvoade.

4 G. Ghibănescu, Surete și isvoade VI. 87.

5 Al. Ștefulescu. Doc. Slavo-Romîne, 249.

6 R. Rosetti, op. cit., 192 nota 1, 193 nota, și 194 nota; deasemeni în G. Ghibănescu. Surete și isvoade, XIII, 10; T. Stefanelli, op. cit. 33.

7 „...n'a avut să plătească acea moarte de om cu vaci sau aspri ci a dat și a închinat moșia...“ Al. Ștefulescu, Doc. Slavo-Romîne, 249.

8 R. Rosetti, op. cit., 205 nota 1; G. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise, II, 85, cp Arhiva Istorică, I, 78.

9 G. Roscher. Principes d'économie politique tr. de Wolowski, I, Paris, 1857, p. 282 nota 2.

10 C. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Wien, 1912, p. 61.

11 N. Iorga, Istoria comerțului, I. 190.

12 Ibidem, I, 195.

13 Ibidem, I, 187.

14 N. Iorga, Studii și documente, XI, 79.

patru cai se cumpăra o moșie 1; cu un cal se putea cumpăra chiar un țigan cu femeia și copiii săi ca în 1612². Cîteodată îi întilnim și ca plata confecționării unor acte, ca de pildă în 1604 cînd unul din logofăți primește un cal și celalt o iapă „fiindcă a făcut ispisoac[e] de mărturie“³. Ca și vitele albe, caii se întilnesc participînd și la plăți externe⁴. Mai des găsim sub formă de preț stupii cu matce sau mierea. O țigancă în 1710 se cumpără cu 30 de vedre de miere⁵ iar în 1650 cinci poloboace cu miere plăteau o ocină⁶. Pe la mijlocul veacului al XVII-lea o moșie este cumpărată cu 100 de stupi⁷ iar în 1685 alta era plătită cu 50 stupi matce⁸. În 1761 întreg tîrgul Hirău se cumpăra cu 600 de stupi⁹. Cași vitele, mierea ori ceara putea servi și în alte împrejurări ca o contra valoare ori valoare liberatorie; astfel găsim în 1774 o moșie care se zălogește pentru 2 vedre de miere¹⁰. Grînele serveau și ele la alcătuirea prețurilor. Încă dela sfîrșitul secolului al XV-lea, se cumpăra cu grîu măsurat cu banița, pămînt¹¹, fapte care se repetă mai tîrziu cu malaiul, de pildă 10 merțe de malai plătind un pămînt¹². Ca și cu alte bunuri, cumpărarea țiganilor se putea face cu grîu; cum atestă un document din 1618¹³. Întilnim cîteodată prețuri formate din vin. Un țigan se vinde în 1643 cu 100 de vedre de vin¹⁴, ceiace arată marea efitinătate a acestui produs. De cele mai multe ori aceste prețuri naturale sînt alcătuite din produse variate. Cumpărătorul plătea cu valorile pe care le avea la îndemînă, cai, ceară, postav, miere, grîu și alte obiecte de schimb mai puțin curente. Dovezile documentare în această privință sînt foarte numeroase. Dintre cele mai caracteristice se poate cita cazul din 1424

1 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, XI, 159.

2 Ibidem, VIII, 251; alte cazuri în: Surete și isvoade, III, 310, XVI, 62, Ispisoace și zapise II¹, 157; *Al. Ștefulescu*, Doc. Slavo-Romine, 235; *N. Docan*, Studii privitoare la numismatică Tării-Romînești, An. Ac. Rom., S. II, t. XXXII, 99, 100; *T. Ștefanelli*, op. cit., 30; *I. Filitti*, Arhiva Cantacuzino, 209; *T. G. Bulat*, Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei în sec. XVI, XVII și XVIII. Rimnicul Vilcii, 1925, 55; *I. Vlădescu*, Despre dări sau impozite, București, s. a. 32, nota 24.

3 *N. Iorga*, Studii și documente, XI, 48.

4 Doc. Hurmuzaki, XVI¹, 1022.

5 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, VII, (Cuzeștii), 268.

6 *N. Iorga*, Studii și documente, V¹, 84, alt caz, *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, XVI, 137.

7 Arhiva, Iași, I, 1889, 189.

8 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, V, 200; idem, II, 114.

9 *G. Ghibănescu*, Ispisoace și Zapise, IV¹, 235.

10 Bibl. Ac. Rom. Creșterea Colectțiilor, XIV, 161; *G. Ghibănescu*. Ispisoace și Zapise VI¹ 240—1.

11 *G. Ghibănescu*, Vlad Vodă Călugăru, Arhiva, Iași, 1896, 157, deasemeni în Ispisoace și Zapise, II¹, 39; *Al. Ștefulescu*, Doc. Slavo-Romine, 36—37.

12 *G. Ghibănescu*, Ispisoace și Zapise, IV¹, 109; alte cazuri în Surete și isvoade, III, 171, 172; IV, 116, Ispisoace și Zapise III¹, 16; *Al. Ștefulescu*, Gorjul istoric, LXVI; *Bulat* op. cit., 55.

13 *Al. Ștefulescu*, Doc. Slavo Romine, 372.

14 Bibl. Ac. Rom. Crest. Colect. XIV, 132, 132, alt caz, *Al. Ștefulescu*, Doc. Slavo Romine, 553.

cînd un cumpărător plătea o moșie cu un cal, două pahare, două linguri și un brîu de argint¹. La 1502 un document menționează niște țigani cumparați cu 70 de oi, un cal și doi boi². Altădată găsim o ocină cu loc de moară și heleșteu vîndută drept opt boi, cinci vaci cu viței și opt oi cu miei³. Sistemul continuă până în timpurile mai nouă. Il găsim funcționînd în 1791 cînd un cal, un minz, un berbec, doi cîrlani, o capră și un ied alcătuiesc împreună un preț⁴.

Robii, vecinii și țiganii se întîlnesc și ei servind ca monedă, mai rar însă decît vitele ori produsele. De obicei se întîlnesc completînd prețuri monetare sau pe acelea formate din produse⁵.

Acest sistem de circulație a valorilor reprezintă o perfecționare a trocului. Intr'o oarecare măsură el înlătură piedicele celui dințaiu, căci mai nainte de toate dă mijlocul de a avea un etalon de măsură determinînd valoarea unor obiecte curente în circulație, deci la îndămîna tuturor. Dominarea circulațiunii de cătră un produs, în baza unei producțiuni mai abundente, a ridicat acel produs peste tot locul la rangul de instrument curent de schimb și deci de etalon al valorii. Astfel s'a efectuat peste tot locul trecerea de la circulația prin troc la acea printr'o monedă oarecare. Popoarele agricole ori pastorale au adoptat vitele, cele cu ocupația de predilecție vînătoarea, s'au servit de piei. Sistemul este practicat încă pe timpul lui Homer, a lui Dracon și probabil răspîndit mai la toate popoarele vechi. Origina cuvîntului roman pecunia, atesta cu plenitudine, existența acestui fapt. Roscher citează faptul că vechii Suedezi își estimau averile în vite și că și astăzi încă cuvîntul „fe“=avere—înseamnă vite⁶.

În Rusia deasemeni cea mai veche denumire a banului este „skot“ care înseamnă vite; pe la anul 1000 termenul „Skotniza“ prin care se înțelege locul unde se țin vitele se confunda încă cu cel de Visterie⁷. Nu este de loc exclus ca cuvîntul nostru „ban“ să-și tragă origina tot dintr'o asemeni împrejurare. Incercarea etimologică a dicționarului Academiei Romîne, care pleacă dela acest punct de vedere, ar putea însă fi greu acceptată⁸. La Slavii de sud, boii

1 Al. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, 65.

2 G. Ghibănescu. Surete și isvoade I 310.

3 I. Bianu. Documente romînești, p. I, t. I, fasc. I, 1576—1629. Buc. 1907, p. 148; alte cazuri în: G. Ghibănescu. Surete și isvoade IV, 7, 18; X 10, 11, 12; Ispisoace și zapise II² 3, 5; N. Iorga. Istoria comerțului I, 64—65; Studii și documente. VI, 483; Documente mai ales argeșene ale Eforiei Spitalelor civile P. I. Bul. Com. ist. a Rom. III Buc. 1924 p. 77; Arhiva Istorică I¹ 71.

4 T. Ștefanelli. op. cit., p. 214.

5 G. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise IV¹, 219; A. Ștefulescu, Doc. Slavono-Romine, 509; R. Rosetti, Pămîntul etc. 261, Nota.

6 W. Roscher, op. cit., p. 282 nota 4.

7 Dr. Joseph Kulischer, Russische Wirtschaftsgeschichte, Ier Bd, Jena, 1926, p. 115.

8 Vezi și C. Moisil, Contribuțiuni la originea cuvîntului „Ban“, Bul. Soc. Num. Rom. XV (1920), 33—34, p. 27 și urm.: în privința originii cuvîntului „Ban“: Hajdeu Etym. Magnum Rom. III; C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV, Bul. com. ist. a Rom., V, (1927) p. 59 nota 1.

sînt întrebunțați ca mijloc oficial de plată chiar la începutul veacului al XIV-lea, după cum se constată din tratatul comercial din 1332 al banului bosniac Ștefan cu Ragusani 1, în aceeași vreme și alte mijloace naturale de plată 2. Căi se întîlnesc întrebunțați în acest scop și la alte popoare. Se menționează astfel că serveau în compoziția prețului la Germani prin secolul al VII-lea și VIII-lea cași la Kirgizi, care se mai serveau și de oi, întrebunțate în același scop și de Perși 3.

La alte popoare termenul „piele“ se confundă cu cel de „ban“ 4. În Rusia cuvîntul „kunen“ a fost sinonim cu cel de „ban“ pînă cînd a fost înlocuit cu „serebro“ sinonim francezului „argent“ 5. Termenul eston „raha“ care însemna „ban“ este echivalent la Laponi și azi cu cel de „blană“ 6. În Rusia chiar și taxele vamale s'au plătit în piei pînă în secolul al XV-lea 7. Tot Roscher, informat după Karamsin, spune că pieile au servit chiar ca un fel de asigurate, adică circula numai o bucățică din piele, cu o anumită stampilă, în schimbul căreia se putea obține pielea întregă 8. Se povestește că în regiunea băii Hudson chiar și în timpurile nouă pielea de castor servește drept monedă 9.

Din cercetarea materialului documentar, din care numai o redusă parte a fost citată, rezultă că la noi acest sistem a funcționat din veacul al XV-lea de cînd avem mărturii scrise de tranzacții și pînă în al XVIII-lea. El a avut o răspîndire generală în sensul că găsim cazuri pe toată suprafața principatelor atît la sate cît și la orașe, mai frecvent însă la cele dintăiu. El funcționează paralel cu trocul, cu schimbul în monedă metalică și mixtă. Faptul că îl găsim relativ des, însă cu mult mai rar decît cel pe bani, mărturisește că a avut o răspîndire relativ frecventă; despre o întrebunțare exclusivă a sa nu poate fi vorba, începînd cu veacul al XV-lea și nici despre veacul al XIV-lea, după cum se va încerca a se dovedi în cele ce urmează, prin afirmarea unei economii monetare parțiale, cel puțin în a doua jumătate a acestui veac. Sîn-

1 C. Jos Jireček, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag., 1879, p. 60.

2 C. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III p. 60—61.

3 W. Roscher op. cit. p. 282—283 nota 4.

4 Dr. N. Lăbușcă, Despre cuniță. Un impediment la căsătorie în vechiul drept rominesc; o dare în Moldova din secolul al XVIII, Iași, 1925.

5 J. Kulischer, op. cit., 281, 116—118

6 W. Roscher, op. cit., 281 nota 3

7 J. Kulischer, op. cit., 116—118

8 W. Roscher, op. cit., 281—282 nota 3; asemenea monete fiduciare au circulat și în antichitate. Se menționează la Lacedemonieni, tot de piele, de fier în vechiul Bizanț, de sticlă în Egipt, de lemn la vechii Romani etc. Fr. Lenormant, La monnaie dans l'antiquité, 3 vol., Paris, 1878—9 vol. I. p. 207 și urm.

9 La noi despre obiecte monete au scris. M. C. Sutz, Originea monetelor, Bul. Soc. Num. Rom. XIV (1919) 29—30 p. 6 și urm. și C. Moisil, Obiecte de schimb anterioare invențiunii monetelor, Ibid. XVIII (1923) 45, p. 28 și urm.

tem deci departe de teoriile de evoluție economică care ne vorbesc de faze succesive ale economiei naturale, monetare și fiduciare și mai departe de teoriile lui Bücher, referitoare la succesiunea unei economii închise, orășenești și naționale, în raport cu suprafața pe care circulă produsele. Dar nu-i mai puțin adevărat că dacă nu găsim dominarea acestui sistem, fie a unuia sau a mai multora din formele sale, întâlnim extrem de interesante vestigii în unele din instituțiile ori obiceiurile economice sau sociale. Nu poate fi considerată ca o urmă a acestui sistem întrebuițarea sa câteodată; aceasta avînd loc paralel cu funcționarea sistemului monetar metalic, folosirea altor mijloace apare mai mult ca o complectare a insuficienței mijloacelor metalice, care este sistemul general și dela care se întîmplau uneori derogări. Intr'o oarecare măsură funcționarea acestui sistem paralel cu unul metalic este ceva nou, dacă ținem seamă de acea apreciere monetară metalică a monetei vită ori produs și care se întîmpla mai totdeauna la acest gen de circulație. Cînd vorbim de vestigii ale sale ne referim la anumite instituțiuni și fapte care prin prezența lor atesta o dominare de altădată, în special a monetei vite. Din aceste urme trei sînt mai de seamă și anume:

- a) „plata calului“
- b) „plata vulpei“ și
- c) efigiile monetei moldovenești.

În documentele veacului al XV-lea și al XVI-lea privitoare la transferări de proprietăți imobiliare se găsește de numeroase ori menționat un cal care s'a dat domnului de către noul proprietar, cu prilejul confirmării vînzării. În veacul al XVII nu s'ar mai întîlni decît o singură dată, după socotelile făcute de Vlădescu,¹ dispărînd apoi definitiv. Darea acestui cal n'ar putea fi o taxă specială pentru întăriri de cumpărări de oarece ea lipsește din unele documente, iar atunci cînd începe să se rărească n'o găsim cu altceva înlocuită, ceiace ar putea să însemne că întăririle nu se plăteau propriu zis. Era totuși un act obligatoriu al cumpărătorului căci în unele documente se menționează că domnul a ertat calul. Ea trebuie să aibă deci un caracter special pe care în parte ni-l lămuresc obiceiurile de la vecini. În economia rusă s'a păstrat până în veacul al XIV tradiția ca la orice vînzare cumpărătorul să mai dea pe deasupra, peste prețul stabilit, un cal, o vacă sau o altă vită, ceiace reprezintă pentru Kulischer, tocmai o amintire perzistentă a vechiului sistem de schimb pe moneda vită.² Obiceiul se găsește sub o formă variată la Sîrbii, unde există în tim-

¹ În lucrarea citată Vlădescu dă și cifra documentelor cunoscute în această privință pentru veacurile anterioare. Cu toată ampla documentare a lucrării, este discutabil dacă socotelile sînt exacte, deoarece sînt și alte documente publicate care atestă această dare și care se pare că n'au fost considerate în calcul. Astfel sînt cele publicate de N. Docan, op. cit., pe care Vlădescu nu-l indică la bibliografia operelor consultate, ceia ce denotă că au ramas străine socotelilor făcute.

² J. Kulischer, op. cit.

purile mai vechi darea calului la înscăunarea regelui, la instalarea unui demnitar și păstrându-se și în veacul al XIII-lea „ca un simbol”, după Jireček, în legătură cu anumite donațiuni. ¹ Se pare că Vlahilor din Sirbia li se respecta și de țari o astfel de tradiție; astfel din documentul din 1348 al lui Ștefan Dușan, rezultă că acestora li se acorda dreptul de a transforma darea de 30 perperi într'un cal, pe lângă vitele anume înșirate, pe care le datorau mănăstirii Sf. Arhangheli. Se mai vorbește de asemeni de simbria în mînzi, eventual transformați în monetă. (5 perperi unul) nu ca de un caz izolat, ci ca de un sistem de plată rezervat Romînilor, ² poate în virtutea recunoașterii întrebuintării generalizate a acestui mod de plată. În principate darea calului se păstrează chiar atunci cînd știm precis că cele mai multe dări se achitau în monetă metalică. Tot în legătură cu darea unui cal este și dreptul din veacul al XV-lea al voevozilor de a lua cîte un cal dela fiecare cneaz răposat, ceiace reprezintă după Bogdan un „signum domini”. Că strîngerea acestor cai nu era numai decît în legătură cu nevoile directe ale domniei, o confirmă faptul că voevozii cedau altora drepturile lor la cai, după cum se întîmplă în 1487 cînd sînt cedate mănăstirii Snagovului, toate cele privitoare județului Brăila ³. Aflarea acestei instituțiuni și la alte popoare și mai ales în forma de donațiune omagială față de persoane particulare sau mănăstiri, ar putea să ne indice că nu poate fi vorba la noi de o dare militară, cu atît mai mult dacã se ține seama de organizarea ostășească a vremii. N'ar fi exclus însă că la noi s'o fi menținut într'o oarecare măsură și redusele nevoi de cai pentru armata ale domnilor, dar originea ei credem că trebuie să fie pusă neîndoelnic printre rămășițele unei circulații pe baza monetei-cal, ca și în țările vecine, și păstrată ca expresia materială a unui omagiu special.

În favoarea acestei păreri mai vine și faptul că în popor a rămas pînă azi foarte curentă întrebuintarea termenului gloabă în loc de cal ⁴ amintind faptul că odinioară calul a fost unitatea de plată a amenzilor, ceiace trebuie să se fi întîmplat înaintea veacului al XV-lea, deoarece în tot timpul de la această vreme înainte gloabele se achită în boi sau bani.

„Plata vulpii” este un alt vestigiu a dominațiunii — poate și la noi — a circulațiunii bunurilor pe piei. Pînă azi a rămas în popor obiceiul ca la nunți să se plătească o dare simbolică anume vulpea. După cercetările regretatului N. Lăbușcă această „vulpă” este străvechea cuniță de la slavi, cîndva o taxă specială la căsătorie și despre care sînt probe documentare că la Slăvi se plătea în piei, de unde a trecut la noi achitîndu-se inițial poate în piei de vulpe. Instituția se găsește la Romîni din Polonia care achi-

¹ C. Jireček, Staat und Gesellschaft III.

² Arhiva Istorică III 169.

³ I. Bogdan, Despre cnejii Romîni. An. Ac. Rom. II XXVI p. 34—35.

⁴ Arhiva Istorică III 177.

tau în piei de jder și probabil ea a fost adoptată în principate prin intermediul lor. Că în adevăr această dare s'a achitat cîndva în piei de vulpe, vine să o mărturisească propria sa denumire „vulpea“. Dacă ar fi fost vorba numai de o dare oarecare, nu am fi avut termenul „vulpe“ care exprimă faptul că avem de a face cu o unitate specială de plată, care se putea ușor procura prezintînd o valoare relativă, ca și jderul din Polonia.

Efigiile vechilor monete indigene sînt și mai concludente în această privință. Pe întreaga serie a monetelor moldovenești, cu excepția celor ale lui Despot și Tomșa, cînd de fapt monetăria moldovenească încetase să mai funcționeze pentru cerințele circulațiunii, se găsește cel puțin pe o față, bătută efigia unui cap de bou.¹ Ea se găsește chiar pe toate variantele aceluiași domn, arătîndu-se prin această constanță că efigia capului de bou era unul din elementele fundamentale ale desenelor monetare moldovenești—dacă nu chiar singurul. N'am putea să ne gîndim că acest chip de a ornamenta monetele este un produs original al monetăriilor moldovenești; este desigur în el o influență străină, țînînd seamă mai ales de faptul că la multe popoare primele lor serii monetare poartă efigii de animale obișnuite mai înainte ca bani. De pildă monetele grecești, anterioare lui Solon, aveau bătut pe dînsule capul unui taur, ca și cele romane, galice și celte. Influența de sigur că nu vine atît de departe, ea trebuie să provină de la speciile monetare ale vecinilor, însă din moment ce această efigie este adoptată și menținută cu perseverență, se afirmă că ea prezintă un interes, acel al amintirii unor vremuri din care noile mijloace de schimb voiau să mai păstreze măcar o reminiscență. Faptul că efigiile monetare din Țara Romînească nu conțin acest „cap de bou“ ci multe au vulturul, trebuie datorit unor altor influențe străine, reprezentînd un grad superior de dezvoltare al artei monetare, care se urcase pînă la efigia portret, pe care o constatăm și pe unele din monetele Țării Romînești.²

S'ar putea ca la aceste vestigii să se mai adauge și modul de plată al gloabelor și deșugubinelor care se pare că în mod obligatoriu, trebuiau achitate în boi ori bani, cu toate că înlocuirea monetelor metalice în aceste plăți, ar putea fi socotită și ca o completare a insuficienței bănești. O analiză amănunțită, a cărei loc

¹ D. A. Sturza, în „Etymologicum Magnum Romaniae, III, p. 2432 descrie această clară și de multe ori foarte bine desemnată schiță a capului de bou „drept un cap de bour“ după ce în Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien, Wien, 1874, p. 7 și urm... o descrisese ca un cap de „bou“; N. Docan în „Notiță despre monetele lui Petru Mușat, „An. Ac. Rom., S. II, XXX, (1907—8) își însușește aceiași descriere; C. Moisil în „Monete vechi romînești sau puțin cunoscute An. Ac. Rom. S. II, XXXVIII (1915—16), dă descrierea exactă identificînd acest desemn cu schița unui cap de bou. În aceiași lucrare se dă și o bibliografie a descrierilor vechilor monete romînești, p. 56 nota 3.

² Vezi C. Moisil, Efigiile monetare ale Domnilor Romîni, Bul. Soc. num. rom., XII, (1915) No. 25, 126 și urm.

nu este aici, — a multor obiceiuri populare, a eraldiceii, a evoluției plății dărilor, — ar putea să mai descopere multe din aceste urme; pe noi ne interesează însă în prezent contribuția pe care cele două sisteme primitive expuse mai sus, au dat-o în circulația bunurilor și consecințele pe care le-au avut. Este interesant de știut aceasta, căci o dominare dacă nu exclusivă, cel puțin preponderentă a lor ne pune în fața „economiei naturale“ cu tot ansamblul său de consecinți, în ceiace privește organizarea economică și socială. Cu materialul pe care l-am prezentat până acum, o apreciere sigură n'ar putea fi dată, de oarece celelalte mijloace de circulație, pe moneda mixtă și moneda produs, n'au fost cercetate, și numai așa se poate constata situațiunea economiei de schimb. Chestiunea a interesat în treacăt pe unii din istoricii noștri de specialitate, care cu ocazia unor lucrări din alte domenii, i-au indicat soluții, fără ca ele să prezinte distincțiunile observate mai sus.

Astfel nu a fost făcută deosebirea între schimbul prin troc și circulația mărfurilor pe baza unui sistem de schimb alcătuit dintr'unul sau mai multe produse generalizate. Chiar în teoria economică ambele aceste sisteme sînt adeseori confundate într'unul singur, numit al schimbului în natură și care caracterizează așa numita economie naturală.

În știința noastră istorică, nu se vorbește decît de schimbul în natură, indiferent dacă era troc sau vindere-cumpărare. Distincțiunea nu are atît un interes teoretic, cît o însemnătate practică. După cum semnalăm în treacăt mai sus, sistemul schimbului pe un produs-monetă reprezintă o etapă superioară schimbului prin troc. Prin întrebuițarea unui produs oarecare ca mijloc de schimb se prepara terenul economiei monetare atît de deosebită de economia propriu zis naturală. Se creia obișnuința ca produsele să aibă o măsură relativ constantă de valoare și ideea însăși a valorii trebuia să capete o consistență pe care nu putea să o dea trocul. Circulația de produse e menită să se activeze și pătrunderea produselor în regiuni nouă face ca nevoi necunoscute să apară și deci producția să tindă a se mări. Este deci necesară lămuririi modului cum se prezintă problema în trecutul nostru economic, căci cunoașterea ei cît de generală ne va ajuta la înțelegerea economiei noastre de schimb, mai ales a celei bănești. Știința noastră istorică, ale cărei rezultate sînt atît de prețioase în alte domenii, ne oferă de această dată, după cum spunea, un sprijin mult mai redus. Totuși s'au emis cîteva păreri asupra acestei chestiuni. După aceia a d-lui Iorga, — împărtășită recent de d. I. Vlădescu, — la începutul vieții noastre ca state, nu se poate vorbi decît de un schimb în natură păstrîndu-se până tîrziu obiceiul ca moneda să fie socotită ca o unitate abstractă, fictivă ¹. În altă parte d. Iorga precizează că plata obișnuită se făcea la sate pela 1400 și chiar mai tîrziu în „cojoace,

¹ Istoria industriilor la Romîni, Buc. 1927, 47.

în vite, în ogoare“ dar mai ales în' vite care mai nainte trebuiau să fie estimate „în galbeni de aur și zloți de argint“ 1. D. Vlădescu susține la fel că în veacul al XIV-lea „banul... se pare că nu era mijlocul de schimb între locuitori, schimbul făcându-se în natură, viața nefiind atât de complectă, în masa cea mare spre a cere și multe și diferite lucruri streine care ar fi necesitat acest obiect (?) de schimb, banul“ 2). Se afirmă deci după aceasta a doua părere existența unei economii naturale pure cu care începe viața istorică a principatelor române și care continuă dealungul veacului al XIV-lea. Când vom discuta mijloacele de schimb monetare metalice, vom arăta motivele pentru care credem în existența unei economii monetare parțiale, bine înțeles, chiar în veacul al XIV-lea; deocamdată însă trebuie relevat faptul că pentru a putea avea loc plata în produse ori vite, a căror valoare a fost mai înainte determinată în bani, trebuie neapărat ca întrebuințarea banului să fie cunoscută, să aibă chiar un trecut și o obișnuință înrădăcinată, care să dea puțința ca și în lipsa sa să fie utilizat, cel puțin ca o unitate ideală de măsură. Deci trebuie de admis că în prealabil a existat o intensă circulație metalică a cărei dispariție, care nefiind complectă, a readus sistemul plăților numai în produse și vite. Dacă adoptăm această părere ne-am afla în epoca unei economii monetare metalice dispărute înlocuită cu o economie de schimb, bazată pe un sistem de circulație mijlocit de vite și produse, totuși întrebuințând una din funcțiunile monetei metalice și anume tocmai pe cea mai caracteristică banului metalic. 3

Și mai puțin încă s'ar putea admite dovedirea lipsei de întrebuințare a banului prin lipsa unui comerț de import și încă abundent, după cum crede d. Vlădescu, ca și cum întrebuințarea banului ar fi determinată de import.

2. Circulația bănească și vechimea economiei monetare

Întrebuințarea unuia sau altuia dintre mijloacele de schimb are astfel urmări însemnate asupra economiei unui popor și ridică pentru știință probleme diferite. Aceste consecințe sînt cu atât mai importante, cu cît un mijloc anumit de schimb a pătruns mai adînc în organismul economic și cu cît reușește să se mențină o epocă:

1 Negotul și meșteșugurile în trecutul românesc, București, 1906, p. 77; în *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha 1905, vol. I. d. Iorga, întrebuințează terminologia „*Naturalwirtschaft*“ (economie naturală) pentru a caracteriza starea economiei în secolul XIV și în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, (XII, XIII, 256 și urm.) Bani erau, totuși, de proveniență străină mai ales și obținuți de domni prin vămi. Monetele indigene aveau mai mult „o însemnătate politică, decît un curs zilnic“ 259.

2 Op. cit. p. 32.

3 Într'o conferință ținută la Institutul economic din 17 Noembrie 1923, publicată sub titlul „Rolul monetei în trecutul nostru (Bul. inst. econ. II, 1923, No. 11), d. Iorga corectează în parte părerile de mai sus recunoscînd monetei un rol important, cel puțin în unele schimburi. chiar în primele veacuri.

mai îndelungată. Dintre toate mijloacele de schimb acela care a putut determina mai mult aceste împrejurări, se ştie că este metalul preţios, utilizat sub formă de monedă. O societate care întrebuinţează pentru schimburi banul, este menită a trăi o serie de fenomene cu totul necunoscute epocii de schimb pe produse sau vite; varietatea acestor fenomene şi influenţa lor asupra celorlalte domenii economice va fi deci în raport direct cu proporţia valorilor pe care banul ajunge să le exprime. Aceasta este totdeauna opera unei îndelungate evoluţii şi desăvârşirea rolului pe care banul poate să-l îndeplinească, adeseaori a cerut veacuri. Căci nu se poate vorbi de existenţa unei economii monetare din moment ce găsim unele schimburi realizându-se prin bani. Chiar atunci când rolul banului trece din sfera circulaţiei simple de mărfuri pentru a ajunge în viaţa socială expresia constantă a bogăţiei şi a determina prin aceasta vestitele acumulări personale de metal preţios din veacurile trecute, şi încă nu s'ar putea vorbi de economie monetară în sensul complet al cuvîntului. Numai cînd banul se găseşte în situaţia de a exprima totalitatea valorilor existente într'o societate, atunci doar putem afirma că economia monetară a atins plenitudinea dezvoltării sale. Ea coincide deci cu monetizarea integrală a tuturor relaţiilor economice.

Dar cercetarea unor atari probleme trebuie precedată de anumite lămuriri în ce priveşte rolul iniţial al banului de metal, anume acela de a funcţiona ca instrument de schimb, şi pe care îl arătăm ca formînd în trecutul nostru a doua categorie de mijloace de circulaţiune a bunurilor.

În materialul documentar care atestă circulaţiunea monetelor metalice, acestea apar într'un număr covârşitor de mărturii istorice, purtînd nume dintre cele mai variate, ceace indică în parte şi originea lor. Pe lîngă monetele naţionale din primele veacuri, găsim monete aproape ale tuturor popoarelor europene. Se întîlnesc monete italiene, turceşti, ungureşti, austriace, ruseşti, franceze, polone, olandeze, spaniole, nemţeşti şi chiar englezeşti. Erau de aur, argint şi aramă, cîteodată chiar de diferite aliagii şi de valorile cele mai diferite. Desigur că nu toate au circulat în acelaşi timp şi nu toate au avut aceiaşi importanţă în economia noastră. De nenumărate ori găsim preţuri formate din diferite monete, atîţia lei, atîţia taleri şi atîţia galbeni sau în multiple alte combinaţiuni. Nu găsim menţiuni despre metalul preţios întrebuinţat ca mijloc de schimb sub altă formă decît aceia monetară; găsim însă, mai ales la începutul istoriei noastre monetare, metal preţios — în special argint — circulînd sub formă de marfă.

Organizarea schimbului pe bază monetară cere în prealabil organizarea unui sistem monetar care să reprezinte din punct de vedere al valorii, coordonarea tuturor mijloacelor de schimb formate din monedă. Oricît de rudimentare ar fi, între toate aceste trebuie stabilit un raport reciproc de valori, din moment ce sînt de mai multe specii. Aceasta poate fi opera unei

măsurile de stat sau a unei practici de circulațiune. În mod obișnuit un sistem monetar legal sau comercial se creiază pe baza unei axe, formate dintr'un etalon monetar, care servește să reprezinte printr'un plus de atare unități, monetele cu valori mai mari iar fracțiuni din valoarea sa, pe cele mai mici. La noi acest rol a fost îndeplinit de monete diferite printre care ducatul, asprul, groșul, zlotul, talerul, leul, galbenul care într'o anumită epocă, prin faptul că se găseau într'o cantitate mai mare în circulație și erau primite mai bine de locuitori, deveneau moneda dominantă, căpătând odată cu aceasta caracterul unei monete oficiale, deși nenaționale.

Din această cauză în istoria monetară romînească s'ar putea cu greu vorbi de un sistem monetar legal, în sensul de național, până la anul 1867. Sistemul întretuîntat în epoca baterii monetelor naționale este încă discutat. Chiar dacă ar fi emanat dela autoritatea domnului el trebuie să fi fost determinat de circulația monetară străină. Părerea d-lui Moșil¹⁾ că sistemele noastre monetare în mod neapărat au suferit influențe străine, datorită faptului că voievozii noștri căutau să facă monete asemănătoare celor ale vecinilor pentru a le introduce mai ușor, corespunde de sigur realității, căci nu numai că toate popoarele și-au împrumutat instituțiunile economice unele de la altele, adaptîndu-le nevoilor lor, dar principatele romîne atît la sud și apus cît și la nord erau înconjurate de popoare care ajunseseră la o treaptă superioară de dezvoltare economică, sau cel puțin păstrau urmele unor faze superioare, pentru ca o influență să poată fi resimțită. De atunci încoace toate sistemele care au funcționat erau adaptări, unele atît de puternice încît căpătau oarecum un caracter național, cum a fost cazul cu sistemul leului care funcționează o îndelungată epocă. Studiul sistemelor monetare aparține nu numai numismaticei, dar și economiei naționale. Monetele naționale din trecutul circulației noastre au fost studiate în mod savant — de cătră numismații romîni Sturza, d-nii Severeanu, Docan și mai ales d. Moșil. Atît datorită obiectului cît și metodei, cercetările numismaticei nu pot fi însă complete și pentru aceasta trebuie să intervină și economia istorică. În sarcina acestora cad o serie de probleme speciale printre care, acelea ale forței de circulație monetară, a cantității de monetă aflată în circulație, a monetelor dominante, a puterii de achiziție și evoluția ei, a naturii parțiale ori integrale a economiei monetare, a influenței pe care această economie monetară o exercită asupra producțiunii și repartiției averii sociale cît și o serie de alte probleme similare.

Cele mai principale probleme care se pun în economia noastră istorică sînt desigur acelea a vechimei economiei noastre monetare și a împrejurărilor în care s'a dezvoltat și a evoluat. Atîta cît îngăduie materialul și limitele acestor schițe se va încerca o lămurire.

¹ Contribuțiuni la istoria monetăriei vechi romînești. B. S. 1915, 23.

Cercetarea mai amplă a banilor ca mijloc de schimb, nu poate fi izolată de aceia a celorlalte funcțiuni ale lor. Astfel că dacă vom căuta să determinăm epoca când banii încep să fie întrebuințați la noi, în circulația produselor, în mod firesc se pune și chestiunea fenomenelor monetare și sociale determinate de întrebuințarea acestui instrument de schimb. Aceasta este chiar necesar pentru o bună rezolvare a chestiunilor, căci se poate întâmpla ca lipsind materialul documentar special al schimbului monetar, să trebuiască a ne servi de mărturiile privitoare la alte întrebuințări a banilor.

Nu se cunosc până azi mărturii documentare care să ateste direct existența unui schimb intern pe bani în veacul al XIV-lea, căci nu s'au găsit încă acte în care să fie vorba de vreo vindere-cumpărare. Avem însă mărturii despre alte întrebuințări a banilor, în domenii foarte variate, a căror cercetare va impune concluzia că exista un schimb intern și extern, practicat pe bani, că se produceau în această epocă o serie de fapte economice care ne dau dreptul de a vorbi nu numai de o adoptare a banului ca mijloc de schimb care tindea să devină generală, dar chiar de o economie monetară parțială. Acestea sînt de ordine variate din care trei mai principale:

- 1) baterea de monete naționale,
- 2) organizarea monetară a regimului vamal și
- 3) acumulări considerabile de monete.

Cercetări recente ale tinerei și valoroasei științi numismatice romîne au ajuns să stabilească că baterea de monete proprii datează din veacul al XIV-lea. Investigațiile recente, mai ales ale d-lui Moisis, au arătat că dela Vladislav I (1364—1374) s'au bătut mereu monete naționale atît de urmașul său direct cît și de Dan, Mircea, Mihail, Radu II, Dan II, Vlad, Basarab și Vladislav II; până la Mircea cel Bătrîn, monetăria Țării Romînești a funcționat chiar în mod continuu. Concluzia la care a ajuns știința numismatică e că aceasta este „o dovadă evidentă, că situațiunea economică și culturală a acestei țări reclama în mod imperios întrebuințarea—alături de schimbul în natură—a acestui instrument de schimb care este moneda. Și numeroasele tipuri și emisiuni din vremea lui Vladislav I și Radu I sînt semnele cele mai vădite că moneda se întrebuința în mod curent și că avea un rol important în tranzacțiile comerciale. Iar faptul că în tezaure s'au găsit monete muntene amestecate cu monete de ale țărilor vecine, confirmă neîndoios puterea lor circulatorie și rolul lor comercial“. 1

---

1 C. Moisis, Monetăria Țării-Romînești, 131, cp., D-r C. Severeanu, Contribuțiuni la Studiul începuturilor numismaticeii Țării Romînești, Bul. Soc. Num. Rom. XII (1915) 25, p. 104 și urm. „...faptul că toți Domnii din a doua jumătate a veacului al XIV-lea au bătut monete de argint, este o dovadă evidentă că situațiunea economică era de așa natură, încît reclama întrebuințarea acestui mijloc de schimb. Desigur că se facea schimbul în natură pe o scară destul de întinsă, ca și în țările vecine, dar pentru tranzacțiile co-

Tot d. C. Moisiu a reușit să stabilească că baterea monetelor mici, băni—este ulterioară baterii celor mari, care erau ducații de argint, și că ei apar în timpul lui Mircea. Acest fapt are o importanță deosebită. El mărturisește că întrebuințarea monetelor cîștigă nu numai în suprafață, ci și în adîncime. Ea trecuse din sfera circulațiunii valorilor mari—în primul rînd cu siguranța a celor imobiliare, în cea a valorilor mici—desigur și mobiliare, servind schimbările curente, pe care n'ar fi putut să le servească numai ducații. 1

În Moldova se bat primele monete cam în aceeași epocă. Cele dintăiu cunoscute sigur sînt ale lui Petru I (1378—1393), urmînd apoi cele ale lui Roman, Ștefan I, Alexandru cel Bun, Iliăș și Ștefan II 2, ceiace ne duce la aceleași concluziuni ca și pentru Țara Romînească.

A doua împrejurare din care se poate deduce locul ocupat de moneda metalică, spuneam că este organizarea monetară a regimului vamal. Este drept că din veacul al XIV-lea nu avem nici un tarif vamal amănunțit și cu taxe în mod sigur bănești. Documentul în această privință, dela sfîrșitul veacului, ar fi insuficient pentru a conchide la organizarea monetară a regimului vamal. Avem însă un număr însemnat de privilegii vamale din veacul al XV-lea în cea mai mare parte din prima sa jumătate, și care atestă cu plenitudine acest fapt. Privilegiul din 1413 a lui Mircea 3 prevede perceperea taxelor vamale în fertuni, ducați, perperi, și bani, deci în patru monete cu totul diferite; cel din 1421 al lui Radu II în fertuni, ducați, perpere și denari 4 cel din anul următor (1422) al lui Dan II păstrează aceleași monete iar în cel din 1424, toate monetele sînt transformate în bani, (denari în latinește) pentru ca să revină aproape numai la ducați și numai pentru taxele mici, la bani, în privilegiul din 1431. 5 Privilegiul din 1437 al lui Vlad Dracul 6 se deosebește foarte puțin de cel al lui Mircea, o diferență de ordin monetar fiind numai introducerea florinului pentru perceperea unor taxe. O comparație a acestor privilegii evidențiază marea lor asemănare și degajă imediat impresiunea că ne aflăm în fața unui privilegiu tip care a suferit dela un domn la altul, doar ușoare modificări. Concepțiunea generală este permanent aceeași și din toate reese o obișnuință de necontestat în

merciale, întrebuințarea monetei devenise indispensabilă. Numeroasele tipuri monetare ce întîlnim sub Radu I, și multe emisiuni ce constatăm, sînt semnele cele mai vădite despre întrebuințarea curentă a monetei în acest timp și despre rolul important ce avea în tranzacțiile comerciale". C. Moisiu, Monetele lui Radu I. Basarab, Bul. com. mon. ist. Curtea Domnească din Argeș, 1923, p. 131.

1 C. Moisiu, op. cit. 40 și urm. 44.

2 C. Moisiu, Contribuțiunii la Istoria monetăriei vechi romînești. p. 12 și urm.

3 I. Bogdan, Relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Romînească, Buc. 1905, 3—6; tipărit și în Hurmuzaki, XV și în N. Iorga, Negoțul și meșteșugurile p. 243—245.

4 Ibidem, 11—13.

5 Ibidem, 15—17, 32—38.

6 Ibidem, 71—74.

folosirea monetei. Tarifarea este făcută cu preocuparea ca să se perceapă valori proporționale la toate mărfurile și produsele, și deaceia se întrebuițează monete de valori diferite dela cele mai mari, fertunul, până la cele mai mici, banii. Vămuirea trebuia să se facă numai în monetă și numai la un singur articol—la pește—urma să se facă în natură. Examinarea mărfurilor care erau supuse acestor privilegii vamale, chiar a primelor în ordine cronologică, arată că era vorba de un comerț de import și export variat, care era reglementat și încurajat direct de cătră domnie. Se găsește astfel o grijă permanentă care se repetă în fiecare act ca vama să nu depășească prevederile privilegiului și „mare rău și urgie“ va fi pentru boerul care o va calca, „fie că a cumpărat-o, fie că o are căpătată“. Se prevăd articole scutite de vamă ca postavul tăiat, șepcile frințești, hamuri, blăni, fierul, funii, inul, cînepa, pîzna, arcuri, săbii, scutiri care se repetă aproape în fiecare privilegiu, și care mărturisesc încurajarea importului în țară a acestor articole. Se mai observă că fără deosebire, atît pentru mărfurile importate cît și pentru cele exportate, vama trebuia plătită în bani. Urmează deci că negustorii care o plăteau trebuiau să poseadă monetă lichidă. O altă proveniență a acestor bani decît din comerțul pe care-l exercitau ar fi greu de admis.

Trebuia deci ca atît vinderea cît și cumpărarea, sau cel puțin una din aceste operațiuni, să se facă în țară cu ajutorul monetei. Cumpărînd pe bani se lasă în țară o cantitate de monetă, care trebuia să aibă un rost dacă era primită în schimb, iar vînzînd pe bani înseamnă că în țară se găseau bani cu care se opera în comerț. Și aceasta în circulația valorilor mobiliare, de consumație curentă, și nu a celor imobiliare care prin natura lor fiind mai importante, schimbul lor este menit în primul rînd să se realizeze pe bani. Insemnatele cantități monetare străine, găsite în tezaurele veacului al XIV-lea verifică pe deaîntregul aceste concluzii. Cele circa 4000 monete bulgărești ale țarilor Alexandru și Sracimir aflate în tezaurul dela Slatina, mărturisesc mai degrabă ca orice alt izvor, origina lor comercială, precum și celelalte moldovenești și sîrbești găsite în tezaurele din acel veac. 1 Modul de organizare a tarifului vamal desvăluie astfel un mod de circulație al valorilor mobiliare, care, dată fiind perceperea în bani a taxelor vamale trebuie de admis că se făcea cu ajutorul monetei metalice, cel puțin pentru mărfurile importate și exportate.

O situațiune analoagă se prezintă în Moldova. Privilegiul vamal din 1407 al lui Alexandru cel Bun 2, cele din 1437 ale lui Ilie Voevod 3, și din 1435 și 1437 ale lui Ștefan II 4, cel din 1448 ale lui Petru

1 C. Moisil, Monetele lui Radu I Basarab, p. 123—125.

2 Arhiva Istorică, I. 130—132. V. I. Minea, Principatele romine etc. 107—108.

3 Stoica Nicolaescu. Documente slavo-romine cu privire la relațiile Țării-Romînești și Moldovei în sec. al XV-lea și al XVI-lea, Buc. 1905, 86—87.

4 Ibidem, 90—91, 93—94; I. Bogdan, Documente Moldovenești din sec. al XV-lea și al XVI-lea în arhivul Brașovului, Conv. Lit. XXXIX, (1905)763 și urm.

III cele din 1449 și 1452 ale lui Alexandrel² ca și cel din 1455 ale lui Petru III Aaron³ pentru a ne opri aci⁴, sînt toate organizate pe bază mone tară, fapt care impune aceleași concluziuni ca și pentru Țara Romînească. Dar pentru această epocă vor urma și alte mărturii care să contribuie la întărirea concluziilor de mai sus; pe noi ne interesează veacul al XIV, pe care digresiunea cu tarifele vamale ale sec. al XV-lea s'ar părea că l-ar fi ocolit. Menționarea însă a acestor tarife a fost făcută pentru că ele reprezintă continuarea și repetarea unor privilegii date în veacul anterior, și despre care nu avem mărturii directe. Privilegiul din 1413 al lui Mircea, spune însă că pîrgarii din Brașov „s'au rugat de domnia mea să le înoesc și să le întăresc așezămintele ce le-au avut dela strămoșii domniei mele pentru vamă“ care strămoși trebuie să fie primii domni. Deși se amintesc privilegii ce desigur au existat, nimic nu ne indică că ele au fost întocmai ca cele ale veacului al XV-lea și mai ales organizate pe bază monetară. Ipoteza aceasta n'ar avea șanse de exactitate, dacă în acest veac nu am avea acea însemnată producție de monete naționale de care am vorbit mai sus, și dacă n'am găsi însemnate acumulări monetare, tocmai în minile domnilor, care se știe că trăgeau și venitul vămilor. După cum arătam mai înainte, monetele indigene aveau un rol pronunțat comercial. Odată ce ele se găseau în operațiunile de schimb este greu de presupus că n'ar fi influențat și organizarea vamală, punînd-o pe baze monetare, căci dacă am văzut pentru veacul al XV-lea că organizarea vamală monetară ne desvăluie existența unui schimb monetar trebuie acceptat că pentru veacul al XIV-lea, schimbul monetar ne poate desvălui existența unui tarif vamal monetar. Faptul că se găsește chiar în pragul veacului al XV-lea un privilegiu vamal care reprezintă o minuire așa de pricepută a banului metalic n'ar putea fi socotită independent de vremurile anterioare, dacă s'ar privi chestiunea și din alt punct de vedere. Contrariul ar însemna că ne aflăm în fața unei inovațiuni profund deosebită de practica anterioară; ea ar putea fi socotită ca un salt pentru care nu era nici o pregătire, nici măcar la puținii negustori ai vremii, și căreia practica curentă i s'ar fi putut opune, cum s'ar întimpla azi cînd am trece brusc dela un sistem adînc înrădăcinat și timpîndelungat întrebuițat, la unul cu totul nou. Cu atît mai mult o introducere bruscă a unei atari importante instituțiuni este greu de admis, cu cît trebuie să se țină seamă de condițiile de evoluție pe care le reclamă perfecționarea unei instituții și mai ales de spiritul

1 I. Bogdan. Documente moldovenești 829—830.

2 S. Nicolaescu, op. cit., 103—104, 108—110. I. Bogdan, Documente moldovenești, 830 și urm.

3 Ibidem, 114—115, Ebenda, p. 839 și urm.

4 Cp. I. Nistor, Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV u. XVI. Jahrhundert, Gotha 1911; Das Moldauische Zollwesen im XV și XVI Jahrhundert, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 36, 1912 I.

tradiționalist, profund înrădăcinat în mentalitatea unei societăți ca aceia din epoca pe care o discutăm. Așa că ori din care latură ar fi privită problema, soluția înclină către admiterea unui regim vamal monetar și în veacul al XIV-lea, cu atât mai mult cu cât în aceeași epocă și la vecinii noștri Sîrbi¹ și Bulgari² vămile se plăteau în monetă metalică. ³ Lucrul acesta îl mai confirmă și acumulările însemnate de monete în minile unor reprezentanți ai claselor stăpînitoare, fenomen pe care îl remarcam mai sus și despre care se pot da următoarele amănunte.

Încă din veacul al XIII-lea se pomenesc în aceste locuri mari cantități monetare. În 1280 Barbat se răscumpără plătind o „non modicam cantitatem pecuniae“ ⁴; în veacul următor, la 1330 se semnaleză cererea lui Carol Robert adresată Voevodului Basarab, pentru a i se plăti tributul de 7000 mărci de argint, care întârziase a fi achitat ⁵; între 1364 și 1374, Vladislav I face dovada că era posesorul unor cantități însemnate de monetă, dăruind mînăstirei Vodița din cassa domnească cîte 1000 perperi aur, anual, și pe deasupra încă cîte 300 săracilor ⁶. În 1388 Petru Mușat acordă lui Vladislav Jagello un împrumut în suma de 3000 mărci de argint ⁷ ceiace constituia o sumă foarte însemnată. Despre cantități însemnate monetare ne mai vorbesc tezaurele unor acumulatori anonimi, descoperite în ultima vreme. În cele patru tezaure găsite până azi, identificate ca aparținînd veacului al XIV-lea, s'au aflat numeroase monete, astfel 408 în al doilea, aproape 6000 în al treilea și vreo 300 în cel de al patrulea, ceiace reprezintă cantități considerabile de bani. ⁸ Toate cifrele cu privire

1 Arhiva Istorică III, 104, 124; [C. Jireček, Staat und Gesellschaft III 71 și urm.

2 C. J. Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag. 1876, 411.

3 Privilegiul vamal din 1368 dat Brașovenilor, de Vladislav (Hurmuzaki XV¹ 1—2) nu indică taxe vamale în bani; vorbește însă de plata unui tribut „vechiu și drept,“ și a unei tricesime. Nimic nu îngăduie concluzia că n'ar fi fost plătite în monete. Termenul latin „tributum“ întrebuițat în privilegiu este întrebuițat în alte ocazii referindu-se la percepțiunile monetare, iar tricesima care funcționa și la începutul veacului al XV-lea, căci o găsim în toate privilegiile vamale menționate anterior pentru Țara—Românească, reprezintă o taxă bănească. Chiar și terminologia care indică actele de comerț pe care Brașovenii puteau să le facă, arată că e vorba de cumpărări și vinderi, ceiace presupune mai degrabă intervenția monetei, decît circulația pe produse — și nu de schimburi în natură, pentru care limba latină are termen propriu. Un alt privilegiu muntean anterior celui din 1413 este cel dat de Mircea negustorilor poloni, fără dată certă, admis de Nistor în 1408 (I. Nistor. Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau in XV u. XVI Jahrhundert, Gotha, 1911, 222) și de I. Minea între 1402 și 1406 op. cit., p. 109 nota 3) și care de asemeni nu specifică taxele monetare, vorbind numai de plata vămilor cumpărate și vîndute (Arhiva Istorică I 3—4).

4 Citat în C. Giurescu, Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn An. Ac. R. S. III. T. VII. M. I. 1927, p. 16, H. 454—483.

5 N. Iorga, Istoria comerțului, I, 39.

6 Al. Ștefulescu, Mănăstirea Tismana 48.

7 Arhiva Istorică, I, 177.

8 C. Moisil, Monetele lui Radu I Basarab, p. 123—125.

la tributuri, donațiuni și împrumuturi nu indică desigur toate cantitățile posedate de domnii munteni sau de cei moldoveni; trebuie să fi fost rezerve considerabile din moment ce numai tributul atîngea suma enormă de 7000 mărci și cînd Vladislav avea venituri anuale așa de mari, încît numai unei singure donațiuni putea să-i destine o sumă de importanța celei date și făgăduite și pe fiecare an în viitor. Este astfel de admis că toate aceste cifre reprezintau numai o parte din cantitățile pecuniare acumulate de domni, care trebuie să fi fost deținătorii unor frumoase averi bănești. Se pune însă problema, care este origina acestor valori mobiliare, care a fost modul lor de formație, pentruca avînd răspunsurile necesare să posedăm încă un element—și încă prețios—de apreciere a stării economiei noastre, privită din punctul de vedere al schimbului. Ținînd seamă de calitatea persoanelor menționate ca deținătoare, aceste averi pot proveni din două surse: din veniturile domniei și din manipularea averii particulare a domnului. Dintre veniturile domniei, s'ar putea menționa în primul rînd dările și vămile, căci de o provenire directă din mine a acestui metal nu se poate vorbi, de oarece la noi nu s'a cunoscut niciodată o producție abundentă de aur și argint. După o părere recentă¹ se afirmă că în veacul al XIV-lea, dările „par a se fi plătit în natură domnului, fiind luate din ceiace produceau locuitorii țării”. Materialul documentar existent nu impune o concluzie precisă în acest sens. Documentul lui Mircea atribuit anului 1399, corectat în urmă la 1409, indică ca dări, oieritul, porcăritul, albinăritul găletăritul, vinăriciul, gloaba, caii de olac, boii de cărat, cit și un venit domnesc amintit în celelalte trei documente din veacul al XIV-lea pe care le întrebuițează Vlădescu. Nu reese de loc, de nicăeri, că s'ar fi putut plăti în natură, iar faptul că domniei pentru întărituri de acte i se plătea cai, nu poate fi o indicațiune, deoarece această plată putea avea un cu totul alt sens, și dovada este că se păstrează încă într'o vreme cînd știm precis că dările se achitau în bani. În documentata monografie a d-lui C. C. Giurescu, se susține părerea contrarie, anume că cheltuelile domniei n'ar fi putut fi satisfăcute numai cu venitul vămilor și deci „a trebuit... să se pue și un impozit personal pe cap de locuitor”², un regim fiscal existînd încă din momentul fondării principatelor și care ar fi putut fi de influență ungurească. Insuficiența veniturilor vamale nu constituie însă un fapt concludent în favoarea existenței unei dări monetare pe cap, căci dacă această insuficiență ar fi existat, ceiace iar nu e sigur, ar fi putut fi compensată și cu dări în natură nu numai direct în bani. Deci ipotezelor cari s'ar putea elabora, fie într'un sens fie în altul, ar trebui să li să caute un teren mai solid decît cel de pînă acum. Ar putea servi într'o oarecare măsură faptul dacă am ține în prealabil seamă

¹ Vlădescu, op. cit., 31.

² Organizarea financiară, p. 28.

de rostul dărilor. Firește că ele corespundeau unor nevoi reale, dar orcît de numeroase ar fi fost aceste nevoi, este greu de admis că produsul plății dărilor, eventual făcută în natură, să fi devenit simple valori de întrebuințare a curții domnești. A putut rămîne un prisos, care să ia drumul schimbului și datorită căruia să se fi adus o contribuție la formarea averilor bănești ale domnilor. Oricum ar fi fost făcută plata lor, totuși dările trebuie să fi fost un sprijin real la îmbogățirea domnilor, la care se adăuga venitul vămilor vîndute, ale căror taxe erau după cum se știe în bani. Dar în momentul cînd este dovedit că în circulația principatelor erau cantități serioase de bani și că cel puțin tranzacțiile mărfurilor importate și exportate trebuiau să se înfăptuiască pe bani, ce ar fi putut oare împedica domnia ca să tragă măcar prin unele dări, dacă nu prin toate, o parte din această cantitate monetară, pentru a fi scutită cel puțin parțial de greutățile inerente marelui comerț pe care l-ar fi reclamat vinderea produselor percepute. Cu atît mai mult dările în monetă—cel puțin parțial—puteau fi posibile cu cît tendința și la vecini, era părăsirea dărilor în natură¹, cum era depildă la Sîrbi unde multe din ele se plăteau în bani^{2,3}. Despre manipularea unor averi personale ale domnului nu știm nimic, după cum nu avem nici o lămurire despre deosebirea domeniului public de cel privat, confundat în unul singur, chiar după cele mai recente păreri⁴, așa că nu rămînem decît la primele izvoare pe care le-am indicat provenienței averii domnești. Acumulările bănești ar proveni astfel din sustragerea din circulațiunea interioară a unei părți din numerar, datorită mijloacelor indicate mai sus. Că există o circulație monetară intensă vine să o afirme chiar unul dintre documentele privitoare la concentrarea numerarului. Am văzut că Vladislav donează 1000 de perperi mînăstirii Vodița și 300 la saraci. Acest mod de ajutorare implică existența prealabilă a unei orcît de restrînse producțiuni pentru piață și o circulație a acestei producțiuni și pe bani, dacă nu numai pe bani. Căci lipsa acestui mediu economic n'ar fi putut provoca o donație în bani, mai ales la saraci, care trebuie să fi fost făcută cu scopul unei întrebuințări imediate și nu al unei teaurizări. Producătorii puteau deci avea bani din care eventual să plătească dările domniei⁵. Mărturii din veacul al XV-lea aduc o nouă întărire la această concluzie. Un document din 1415 arată că în Moldova banul pătrunsese adînc la safe. Cu ocazia donațiunii lui Alexandru Vodă făcută mînăstirii Homorului, acesta pune 50 ruble de argint, zăvească „pe cei ce au ținut

1 C. Jireček, op. cit., p. 410.

2 Ibidem Staat und Gesellschaft III, 66 și urm.

3 Într'o lucrare consacrată altui subiect, d. Iorga a susținut existența unui bir în bani, cules la început pentru Voevozi și apoi pentru Turci. Sate și preoți din Ardeal, București, 1902, p. 143.

4 C. C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele al XIV-lea și al XV-lea, p. 27.

5 Cp. I. Bogdan, Luptele Romînilor cu Turcii pînă la Mihai Viteazul, Buc. 1898, 41—43.

satul acela și pe copiii lor și pe tot neamul lor" 1; o altă indicațiune o dau plățile de lefi ostenești în bani; un călăreț la 1426, din oștirea lui Dan II avea o perperă pe zi, iar un pedestraș numai a treia parte, ceiace ar reveni la șase ducați 2. Intrebuințarea banului căpătase astfel o generalizare care trecuse dincolo de sfera schimbului simplu; ea înfluențase unele instituții economice, cum am văzut că se întâmplase cu organizarea vămilor, și cum se întâmplă acum cu organizarea armatei.

Economia veacului al XIV-lea avea astfel unele caractere specifice economiei monetare. Banul era acceptat nu numai ca un instrument de schimb, întrebuințat și la sate, — cel puțin în unele, — și folosind nu numai claselor bogate, ci și oamenilor săraci, dar existența sa influențase organizarea unor instituțiuni economice și politice pe bază monetară, vama, — dacă nu și dările, — armata după cum reese pentru începutul secolului al XV-lea. Această adîncă penetrație a banului determinase nevoia mării circulațiunii pe care o confirmă baterea monetelor indigene, iar tendința de acumulări monetare ne arată că banul metalic devenise expresia bogăției economice și de sigur un pivot al puterii politice. Că această economie nu era o economie monetară completă, este neîndoelnic; nu eram de loc în faza cînd banul poate exprima totalitatea valorilor existente și trebuie să fi fost numeroase cantități și specii care să-și fixeze existența și să-și determine măsura independent de bani. Aceasta o afirmă în special numeroasele donațiuni ale voevozilor, făcute în natură; chiar și donația monetară a lui Vladislav I este completată cu o însemnată cantitate de produse. Cu atît mai puțin cred că s'ar putea vorbi de o generalizare a percepției veniturilor particulare în bani. 3 Totuși pînă la economia naturală este o mare depărtare.

În posesia acestor noi elemente pe care le deținem cu privire la schimbul și organizarea unor instituțiuni economice din veacul al XIV-lea, se pot într'o oarecare măsură indica soluțiuni pentru chestiunile discutate anterior, în legătură cu sistemele primitive de schimb, mai ales cu locul ocupat de ele în circulațiunea produselor. Pătrunderea banului în organizări de stat, tendința de a-l acumula, folosința sa chiar parțială în circulație, emisiunile monetare indigene sînt fapte care atestă că economia schimbului nu era nici dominată și nici cu tendința de a-și păstra aceste sisteme primitive de schimb. Cu atît mai puțin deci, se poate vorbi de o economie naturală, care este consecința firească a dominării acestor sisteme. Se poate deci

1 I. Bogdan, Despre Cnejii Romîni. An. Ac. Rom. II XXVI p. 26.

2 Docan, op. cit. 62; I. Minea, op. cit. p. 185; C. Moisil, op. cit. p. 39.

3 Documentul din 1392 al lui Roman Vodă pe care îl întrebuințează Vlădescu și pe care îl reproduce într'o notă în modul următor: „am dat slugei noastre lanăș Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă, trei sate pe Siret, în mina lui cu tot venitul în bani“, p. 48 nota 10, luat din Arhiva Istorică, I, 18—19, este greșit reproduș pentru că în Arhiva atît în text cit și în traducere nu este vorba de „tot venitul în bani“ ci de „tot venitul în veci“.

spune, atît cît ne permite puţinul material existent, că o economie naturală în sensul complet al acestui cuvînt, este străină de istoria noastră economică. Ea nu se găseşte nici la începuturile statelor noastre—cel puţin în a doua jumătate a secolului XIV—pentru cea dintîi neputîndu-se preciza încă şi cu atît mai puţin se poate vorbi despre ea în veacurile următoare.

Se pare chiar că împrejurările erau de aşa natură, încît dădeau economiei noastre monetare aptitudinea de a se desvolta cu mare repeziciune. Este interesant de urmărit intensitatea pe care o atinge în epoca lui Ştefan cel Mare. Din cercetarea materialului documentar reese că economia noastră monetară atinsese un grad de dezvoltare, mult superior chiar veacurilor următoare. Aceasta se vede din generalizarea întrebuintării banului în domenii variate cît şi din cantităţile însemnate monetare ce sînt semnalate. ¹ Amenzile—gloabele—în justiţie apar plătite în bani şi importanţa delictelor sau crimelor avea să se măsoare după cantitatea monetară ce avea să fie plătită. ² Ori, în veacurile următoare în cele mai multe cazuri găsim gloabele plătite în vite,—după cum dădeam exemple mai înainte. Tot aşa şi garanţiile judiciare—zaveştile—în toate documentele rees plătite în bani. ³ În tranzacţiunile particulare, socotind după numărul documentelor colectate de I. Bogdan, banul apare aproape în unanimitatea cazurilor ca mijloc de schimb, şi de foarte puţine ori, părţile se servesc şi de vite ori produse. Comparativ cu veacul al XVI-lea sau XVII-lea, proporţia documentelor atestînd un fel de schimb şi a celor atestînd pe celalt, este cu mult mai mare pentru veacul al XV-lea, în favoarea schimbului pe bani.

Dar vom continua.

G. Zane

¹ Vezi şi I. Ursu, Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1925, p. 329 şi urm.

² I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, 31, II, 265.

³ Ibidem 33, 42, 68, 69, 195.

Veneția

— Note de drum —

Trecusem disdedimineață frontiera italiană și-acuma trenul alerga spre Triest.

O zi înainte, am cutreerat peste șesuri nesfirșite, avînd de-o parte și de alta întinderi uniforme de popușoae în suferință. Dela Caransebeșul nostru până la Zagrebul croat, aceiași priveliște monotonă și tristă. Cînd peisagiul urma să se preschimbe, înserarea și noaptea lăsară tot mai negre perdelele lor. Le-am tras atunci și pe-ale compartimentului—care-ar fi stat degeaba ridicate—cu nădejdea de-a mă deștepta dimineața cît mai degrabă, cît mai în zori. De cîteva ori somnul mi s'a întrerupt de grija sculării, dar aceiași beznă stăruia nesupțiată. La un moment, parcă am deslușit o pinză vagă de lună, dar pleoapele grele s'au închis cu dulceață.

În sfîrșit, la o nouă deșteptare, perdelele vagonului erau tivite c'o dungă sticloasă de lumină, iar în interior un alb sfielnic înlocuise întinericul orb. De data asta, nu era nici un dubiu, începea ziua următoare...

Peisagiul era schimbat cu desăvîrșire. Dela pusta cu popușoae, trecuserăm—prin ce tranziții nu știu—la un tablou elvețian. Munți ascuțiți cu prăpăstii adînci, unde se țirau alene balauri de negură efemeră. Din cînd în cînd pe cîte-o costișă răsărea cîte-un sat cu căsuțe îngrijite, din mijlocul cărora se nălța ca un cartag turnul bisericei romano-catolice. Era prea de dimineață să văd oameni mișcîndu-se ori turme pascînd. Soarele era încă după munte și bucata de lună, răsărită tîrziu, era tot luminoasă, ca o baltă ce nu se sbicise încă, deși avea ceasurile numărate...

Vreo două ore se mențin aceleși frumuseți grandioase: înălțimi cu creste de stîncă, pante împădurite, văgăune în scobitura

căroră apar din distanță în distanță așezări omenești, prinse ca mărgăritarele de scoică. Ceiace treptat se preface, este atmosfera matinală, trecînd pe nesimțite dela paloarea ternă a zorilor, spre o gamă de culori înviorătoare, până cînd izbucnește valul razelor de aur, care pun dintr'untău stăpînire pe piscurile cele mai înalte. Ciobul de lună se vede încă, dar și-a pierdut argintul, asemănîndu-se mai degrabă c'o bucată de cretă, pentruca în scurtă vreme să fie și mai puțin decît atîta: o simplă pată albă, pe care o va șterge cu ușurință, de pe bolta albastră, buretele îmbibat al dimineții...

Dela Postumia—punctul vamal italian—privești scade, mulțimile se domolesc, abisurile se umplu, podoabele se reduc. Ai zice, în comparație cu ce fusese mai înainte, masa unui funcționar cătră finele lunii.

De altfel nici nu gîndim să se refacă mărețiile muntelui, fiindcă acuma așteptăm altceva: Adriatica, ce știam că se apropie, plină de vraja unui prestigiu, pe care nu-l are marea noastră, dela malurile dobrogene.

Întăia ivire a Adriaticii se produce aproape de Triest. O pîndeam mai demult la fereastra vagonului, cînd am fost vestit că se și vede, însă de partea cealaltă, la ferestrele coridorului. Mă strămut repede, pentru a nu pierde nici o clipă,—dar ce desamăgire! Nu se vedea decît o îngustă fișie albastră, dealungul țărnelui, restul fiind înghițit într'o ceață prin care ochii zădarnic se sileau să pătrundă. Aveam astfel înainte un simplu rîu albastru culcat între un mal de pămînt și altul de abur compact. Elementul de căpetenie al mării, înfrățirea ei cu cerul, la marginea zării,—acesta lipsea cu desăvîrșire. Eram alături de mare, dar fără să avem senzația ei esențială, cu toate că până s'ajungem în Triest parcă ceața s'a mai suptiat. Malul însă, cu tot ce cuprinde, se vede destul de limpede și putem astfel observa îndelung, pe promontoriul său, Castelul dela Miramare, cu turnurile lui crestate (aducînd aminte de arhitectura Tismanei noastre), avansînd în valurile mării, cu remorca unui parc grandios,—perie de arbori și farmec de verdeață. Povestea castelului îl face și mai impresionant. Aici a viețuit ani întregi, retrasă de lume și cu mințile rătăcite, împărăteasa Charlota, văduva lui Maximilian, arhiduce al Austriei și împărat vremelnic al Mexicului prin capriciul lui Napoleon al III-lea.

După o scurtă domnie agitată, Maximilian a fost împușcat de mexicanii revoluționari, iar nefericita împărăteasă zdrobită de spaimă și de suferință, a pierdut odată cu coroana, și însușirile omului întreg. Și mă gîndesc la inutilitatea aceluia splendid decor de natură, în care și-a trăit anii de după nebunie. Acel care-și creează singur înconjurimea, din nălucirile minții sale bolnave, n'are nevoie ca să contemple seninul mării, de realitatea unei mări adevărate, și pentru a se bucura de umbra copacilor, n'are trebuință de un parc efectiv. Iar dacă spiritul său prigonit de

fantome își țese plăsmuri întunecate, tot albastrul cerului și toată liniștea mării sint neputincioase ca să schimbe ecranul obsedant al vedeniilor sale... Palatul și parcul acela meritau să facă adăpostul cuiva care să înțeleagă de ele...

Sintem aproape de Triest așa că se ivesc și alte construcții din ce în ce mai dese și mai îngrămădite. După puțin trenul își face intrarea sub cupola de sticlă a gării. Aici o aferată desfacere și adăugire de vagoane, o nouă cercetare a tuturor roților, în sfârșit semnalul, după care, cu sufletul încordat de așteptare o pornim întins către Veneția.

* * *

Nu trebuie să ai cine știe ce sensibilitate deosebită, ca să te apropii de Veneția cu emoțiune. Puțină lume n'a aflat încă ce însemnă Veneția, în ce consistă neasemănata și unica ei înfățișare, trecutul ei prodigios și melancolia ei prezentă,—zugrăvită în atâtea feluri și cu-atîta stăruință, de artiști ai pînzei sau de cîntăreți ai cuvîntului. Pentru noi, Romîni, sonetul lui Eminescu, formează o inevitabilă și sugestivă pregătire sufletească și în bodogăneala roatelor trenului care mi astupa șoapta pentru alții, cadențam versurile insinuante:

S'a stins viața falnicei Veneții,
N'auzi cîntări, n'auzi lumini de baluri

Okeanos se plinge pe canaluri,
Miresei dulci i-ar da suflarea vieții...

Ca 'n țintirim tăcere e 'n cetate, etc. etc...

Nu mai văzusem Veneția niciodată și'n neastîmpărul curiozității bucuroase, pe care n'o potolea de fel apropierea, am trăit cele trei ore, în care străbăteam distanța ce mai rămăsese dela Triest. N'am dat mare atențiune peisagiului, de la care mi-a rămas o amintire globală: întăiu a unor dealuri scrijelate și pe urmă a unui ținut cu arbori și cu vii, lucrat cu o îngrijire migăloasă. Trenul care trecuse fulgerător prin nenumărate gări mai mărunte se oprește îndelung, puțin înainte de Veneția. Era cea din urmă stație de pe litoral, de unde convoiul de vagoane, apucă peste pînza lată a lagunelor, pe lungul pod ce leagă uscatul de grămăjoara de insule norocoase, care în loc să stea smerite și anonime, ca atîtea altele, au constituit acea feerică așezare, încărcată de farmec și de slavă: Veneția.

Treptele peronului de la ieșirea gării scoboară în apă. Aveam în față însuși «Canale Grande», desi nu în porțiunea pala-

telor celor mai frumoase. Unul singur se profilează mai mareț deocamdată,—palatul în care a murit Richard Wagner la 1883. Soarele de amiază risipește o pulbere de vâpăi peste apa canalului, care din cauza asta e fără culoare. Pentru moment ca orice pasager sosit, afirm de trei factori: hamalul care-mi aducea bagajele, gondolierul care le primea și 'n sfârșit de acela care ajuta la îmbarcare, ținând cu un fel de cange gondola lipită de țârm. Această ultimă operație constituie în Veneția o profesiune aparte, și e remunerată firește tot de public.

Am timp să examinez gondola și pe gondolier. Nici un fel de eleganță sau de poezie. O luntre masivă, neagră ca păcura, cu un bot în formă de S, avînd la mijloc o scobitură, cu două locuri comode în fund și cite-o banchetă îngustă pe margini. Pentru soare sau vreme rea o capotă uzată de pinză gălbue, cu franjuri pe mărgini. Gondolierul, și dinsul fără nici un pitoresc, cu încălțăminte de pislă, pantaloni negri și bluză albă. Stă veșnic cu capul gol, și lopătează din picioare, chiuind la răspintii și luîndu-se la gilceavă cu toți camarazii ce întilnește în drum.

Nu mergem pe «Canale Grande» — artera centrală a Veneției — decît o mică distanță, și cotim pe un canal lăturalnic. Aci calea e strîmtă ca o uliță medievală, e mai multă umbră, apa e verde ca marea, dar murdară. Incrucișăm mereu alte gondole, cele mai multe cu merinde sau cărbuni. Ai impresia că nu pot să încapă două de-odată și te tot aștepți la ciocniri. Ele se și produc dealtfel dar nu sînt periculoase, gondolele nici gînd nu au să se răstoarne, fiindcă se izbesc fără sdruncin și 'ndată după asta alunecă prietenoase una pe lângă alta..

Casele pe aceste canale laterale sînt în genere vechi hardughii dărăpănate, cu parterele umede, încinse cu mușchi. Din cauza țințarilor, ferestrele au pretutindeni obloane, care stau și ziua închise, unele așa de primitive, că le-am luat la început drept scînduri bătute în ferestrele unor case dela sate...

După citeva cotiri care ne poartă tot pe canale înguste, o nouă cotitură ne aduce o năvală de aer și lumină. Intrăm iarăși în Canalul „grande” care se desfășură încolăcit și pe care îl părăsisem tocmai pentru a tăia mai drept spre hotel. Eșim în larg, într'un loc plin de animație și forfoteală, aproape de un mare pod monumental care leagă ambele maluri „Ponte di Rialto”.

De aici plutim mai multă vreme pe spațioasa cale de apă, pe care-o cutreeră mulțimea de gondole și o străbat din timp în timp vapoare, care alungă gondolele cu agitarea valurilor, pe lângă cele două fronturi de palate, care străjuiesc de secole, de-oparte și de alta a canalului.

Nu știi pe care să-ți pui ochii mai degrabă și de care să te lași mai ademenit. Fiecare din ele are o istorie și nu e unul care să nu fie autentică operă de artă. Gondolierul are chef de vorbă și la urma urmei își face numai datoria față de-un străin. În dreptul fiecărui edificiu îmi rostește un nume, amestecînd de-avalma

celebrități mai nouă cu glorii vechi. „Aci e palatul Contelui Volpi, ministrul de finanțe“... dincolo „casa lui Gabriele D'Annunzio“... peste drum a fost a „Eleonorii Duse“... mai departe „palatul Mocenigo“ unde știu că filosoful Giordano Bruno—martir al cugețării moderne—și-a făcut ucenicia închisori, mai înainte de a fi transportat la temnița din Roma și de-acolo ars pe rug. Rînd pe rînd alte nume celebre: „palatul Foscari“, palatul „Desdemonei“, palatul fostului pretendent la tron „Don Carlos“, devenit astăzi proprietatea Lydei Borelli,—trecînd astfel de la un rege de operetă, la o stea de cinematograf! Și altele, și altele...

În sfîrșit marele canal îmi rezervă încă o surpriză: apariția unei gondole private, înflorită cu aur și căptușită cu covoare, care duce o venețiană elegantă, la peronul de marmură al unui palat monumental, unde o așteaptă cu cangea nu un profesionist obișnuit, ci un lacheu, ale cărui galoane aduc o resfringere a bogăției din interior...

Părăsim iarăși „Canale Grande“ și apucăm spre stînga, pe un canal îngust dar și dînsul cu unele edificii frumoase. Pe o casă veche și destul de simplă, o placă de marmură aduce la cunoștință posterității că aci a locuit Goethe, în timpul călătoriei sale la Veneția. De aci, după cîteva lopătări, ajung repede la adresa care mi se dăduse și la care descind.

Cele trei zile, rămase în Veneția, au fost de necurmată desfătare, dar firește nu de odihnă. Intocmai ca și pămîntul Italiei de Nord, unde înțelepciunea și hărnicia oamenilor au înțeles să nu lase nici un centimetru nefolosit, așa fac și eu cu timpul scurt pe care îl aveam la dispoziție; înțeleg adică să nu las nici o clipă neîntrebuințată cu folos.

Cercetarea Veneției începe cam de regulă cu piața San-Marco și cu palatul dogilor. Cu atît mai ușor iau ordinea aceasta, cu cît mă aflu cu locuința chiar în vecinătatea pieții. Străbat deacurmezișul niște arcade cu galantare luxoase și iată-mă într'un colț al splendidei piețe, care nu-mi poate opri o exclamație de încîntare. În fund biserica San-Marco, amestec magistral de stiluri variate, îngrămădire fascinantă de bogății incalculabile. La o margine, turnul svelt—Campanile—care deși rupînd simetria pieții, nu vatămă însă impresia de ansamblu. Drept împotriva bisericei, palatul regal, care servește de muzeu istoric. Pătratul este deschis de două lungi edificii cu arcade,—pe vremuri sediul procuratorilor, un fel de epitropi ai averilor bisericii. La ora aceasta piața e inundată de soare, puțina lume e fugită sub arcade, doar pinza cenușie a porumbeilor tradiționali, face valuri ușoare pe pavagiul neted și alb.

Fac ocolul bisericii și pe urmă îi cercetez interiorul în u-luiala comorilor pe care nu le pot cuprinde dintr'odată. Catedrala aceasta care adăpostește reliquiile marelui evanghelist, aduse pe vremuri din Alexandria, ea să facă din blindul apostol—prin-

acel proces de adaptare al creștinismului—patronul unei cetăți războinice și cuceritoare, a fost desăvârșită în decurs de patru-cinci secole. N'a fost aci întârzierea din lipsă de mijloace, ci din ambițiunea de-a o împodobi mereu și de-a o spori continuu, cu detalii artistice, cu mozaicuri și statui, cu forme și colori. Pe lângă cele faurite de artiștii Veneției, biserica a îngrămădit întrinsa bogății artistice, aduse fără răgaz din orient, citez caii de aur luați din hipodromul din Bizanț — fie prin dibăcia comercianților, fie prin captura cuceririlor, în vremea cînd corăbiile acestei Veneții străbăteau mările răsăritului, purtînd biruitoare, pretutindeni, flamurile cu emblema leului într'aripat.

Dela San Marco, trec alături la Palatul Dogilor, care se prelungește cu „piațeta“ lui mai mică, până la marea apropiată. Desigur una dintre cele mai originale construcții arhitectonice, care te uimește chiar ca exterior prin cingătoarea artistică a colonadelor de la etaj, unde dau ochiurile șirului de ferestre, prin depărtarea lor enormă de acoperiș, de care le desparte un zid abrupt și înalt, întocmai ca o frunte genială care distanțează neobișnuit de tare ochii de creștetul capului... Dar interiorul cu sălile lui spațioase, în care se adunau sfaturi mai restrînse sau consilii mai mari, cu estradele lor impunătoare, cu tavanuri pictate și năreți zugrăviți de meșteri care nu se încurcau în mărunțisuri, ci întocmeau compoziții colosale, și care s'au chemat fie Bellini sau Carpaccio, fie Titiano, fie Veronese, fie Tintoreto!

În special sala Marelui Consiliu, are picturi atît de vaste, cu-atîta cuprins și cu-așa aglomerări, că sentimentul admirăției cade în vertigiu și spectacolul genialității se apropie de lumina orbitoare care îți duce nămile pe ochi. Aceiași sală conține pe lângă atîtea compoziții formidabile, galeria complexă a tuturor dogilor: defilare pitorească, întreruptă de un singur loc gol, — acela unde ar fi urmat să fie chipul lui Marino Falieri, dogele decapitat pe vremuri pentru o trădare pe care noi o judecăm cu mai puțină asprime decît contemporanii săi neînduplecați¹...

Vizitarea palatului dogilor n'o sîrșesc scoborînd scara monumentală pe care am urcat-o la sosire, ci traversînd „puntea suspinelor“, un coridor întunecos și sinistru care leagă peste apa unui canal mai dosnic, spatele palatului dogilor cu teribilele închisori ale statului. Osîndiții de pe vremuri—adesea pe temeul unui simplu denunț către „Sfațul de zece“—trecuți din sala de judecată, în cămările sepulcrale ale temniții, străbăteau acea punte închisă, prin ale cărei ferestruice puteau să mai vadă Veneția și un colț al splendorilor sale, pentru ultima oară!...

Ostenit de atîtea înregistrări uriașe, folosesc restul zilei pentru o raită la Lido, insulă puțin mai depărtată de acelea care au constituit Veneția propriu zisă. Într'un sfert de oră, vaporul

¹ Se pare că Marino Falieri nu căutase decît să mai reducă din puterile oligarhiei venețiene, atotputîntă în această cetate patriciană.

luat de pe cheiul dela „Albergo Danieli“ (vechiu palat patrician, transformat în hotel), mă trage la debarcaderul insulei, unde scorb puntea, încorporat ca o celulă, într'un convoi de vizitatori.

Lido este o stațiune balneară luxoasă și modernă. Cine n'are trebuință de băi de mare, are posibilitatea să privească deacolo infinitul de azur al Adriaticei, care dela Veneția e pretutindeni mascat de baricada foburgurilor ei insulare. Astfel în afară de confort și de eleganță, nimic special în această Lido, mult cîntată de unii. Cînd am plecat din țară mi s'a spus de mai mulți: ceiace e frumos la Veneția, e Lido. Să nu se supere nimeni dacă voi avea altă părere și voi spune: ceiace este banal la Veneția, e Lido, — recunoscînd bine-înțeles toată valoarea stațiunii, din alte puncte de vedere...

Seara asist în piața San-Marco, la o defilare cu muzici a unei cohorte de tripolitani.

A doua zi continui, disdedimineață, cercetarea febrilă a monumentelor. Intru în cîteva biserici, începînd cu „S. Maria della Salute“, strajă măreață la intrarea Canalului Grande, înăuntru c'o neprețuită pildă de ce putea să facă Titian...

O altă biserică de pe canalul Grande, cu mănăstirea ei vecină (S. Maria della Carità) oferă surpriza de-a fi perfect amenajată pentru a adăposti bogata colecție de pînze, care au făcut gloria școlii venețiene. De altfel numele bisericesc al edificiului este înlocuit în genere, cu-acela mai corespunzător astăzi: *Galleria dell' Academia*.

Așa dar un fel de Luvru al Veneției. Nu cuprinde pictură modernă. Prin urmare nu vom găsi nici peisagii, nici animale, — decît numai ca accesorii, firește. În schimb ce profuzie minunată de chipuri și de scene omenești! Fără să întilnim chiar dimensiunile amețitoare ale unor compoziții din palatul dogilor — care în comparație cu pînzele pictorilor noștri, par adevărate continente față de niște insule — totuși în sălile acestei Academii venețiene, unde s'au strîns operele marilor maestri depe vremuri — în fruntea cărora regăsim iarăși pe Veronese, Tintoret și Titian — aflăm tablouri mari și pururea de concepție, multiplicări expresive și seducătoare ale tipului omenesc. Mai toate aceste tablouri înfățișează scene biblice, (Cristi fără număr și nesfîrșite Madone) așa dar amestecă într'una cerul cu pămîntul, planul existenței noastre, cu acel al divinității.

Dar cu toată năzuința transcendentă și suprasensibilă, — peste tot avem în realitate apoteoza omului, ridicat deasupra lui însuși, până la divinitate. Antropomorfismul obligatoriu al religiilor populare, poate găsi și în această galerie o superbă exemplificare. Mania de-a concepe strict divinitatea după chipul și asemănarea omului, m'a isbit cu deosebire într'o pictură care reprezenta pe Dumnezeu-tatăl (de altfel fără să inoveze nimica) — printr'un moșneag. Este desigur culmea antropomorfismului, fă-

cîndu-l pe Dumnezeu să îmbătrînească după trecerea secolilor, precum îmbătrînește omul după trecerea anilor. O analogie mai puțin obedientă, ar fi convenit măcar la atîta : că Dumnezeu avînd tot atîtea veacuri de aci înainte, cîte a avut și'n urmă, se află permanent la vîrsta de mijloc, așa c'ar putea fi reprezentat—fără a jigni nici un fel de simțiminte—prin chipul unui om, la apogeu, la eternă maturitate...

Galeria de artă modernă e mai departe, tot pe Canalul Grande, în palatul Pessaro, fost locuință particulară, iar astăzi muzeu. Și acolo sînt pinze de valoare, cu netăgăduită superioritate la peisagii,—omul fiind în genere sau accesoriu, sau complect nesocotit. Dar deși am străbătut cu interes șirul de saloane, cu tavane aurite și cu mozaic pe jos—asa cum sînt în genere interioarele venețiane—n'am resimțit însă fiorul de genialitate, care-ți produce aci beatitudine aci cutremur, de care te împărtășeai în celălalt muzeu unde pinzele aveau pecetea neîndoioasă a eternității.

Dacă era vorba de peisagii, am preferat să părăsesc sălile muzeului Pessaro, să ies o clipă în balconul aceluiași palat și să îmbrățișez iarăși cu privire nesăturată Canalul Grande, c'o întregă porțiune de palate ogivale, înroșite de lumina soarelui în declin...

N'am să fac mențiune în aceste însemnări sumare de tot ce-am văzut în această incomparabilă cetate. Dar ași fi nedrept dacă n'ași pomeni, măcar în treacăt, de merceria, o îngustă, însă lungă stradă pe pămînt-ferm, o splendidă lipscănie (în înțeles generic) cu galantare ce scînteiază de lux și de lumină. Din cele mai vechi timpuri ale Veneției glorioase, culoarul acesta, astăzi pavat ca o biserică, a avut această destinațiune.

De-asemeni trebuie să notez plimbarea în insulele din împrejurimi, din această veche „banlieue“ venețiană,—Murano cu sticlăriile ei celebre, Burano cu dantelele sale vestite, în sfîrșit Torcello, unde pare să fi fost cea dintăiu descălecare, dar care astăzi e o insulă aproape părăsită, unde bălăriile asediază o multiseculară biserică de stil italo-bizantin.

Dar ce-am urmărit mai mult decît cunoașterea splendorilor individuale, a fost să-mi precizez icoana de ansamblu și pentru asta am folosit nopțile până tîrziu, pentru lungi cutreerări cu gondola, nu numai pe calea majestuoasă a Canalului Grande, dar și prin labirintul întortochiat al canalelor laterale.

O! neuitatele nopți de la Veneția, cînd în alunecarea lină pe canale misterioase, căutam să-mi umplu sufletul cu tot ce deslușeam în juru-mi și cu tot ce-mi inchipuiam că fusese altădată! Ce farmec, să mă strecor printre ziduri tăcute, de unde rar se prelingea o diră de lumină, în boarea răcoroasă a plutiirii, „à l'obscure clarté qui tombe des étoiles“ ! Din cînd în cînd,

încrucișam alte gondole sau de visători singurateci, sau de perechi îndrăgostite. Citeodată întâlneam o întreagă companie, veselă și sgomotoasă. Dar distanțe întregi le străbăteam fără să înlănesc țipenie, în toropeala unei vraje fericite!

Nu același lucru e pe canalul Grande. Și aci palatele patriciene stau cufundate în întuneric și tăcere. Dar sînt atîtea hoteluri cu parterele luminate, globuri electrice pe cheiuri, vapoare care circulă într'una. După ce gondolierul îmi face iarăși istoricul fiecărui palat în parte, îmi propune să mergem la „serenadă”. Mă învoiesc fără să înțeleg despre ce este vorba, lăsîndu-l să avanseze în mare, în spre un arc de lampioane colorate. Pe măsură ce mă apropiam de ele, deslușesc cîntece și aclamări. Enigmatică „serenadă” era un teatru plutitor de varietăți. În jurul vasului-scenă, se îngrămădeau la rînd, în ordinea sosirii, gondolele cu public. Dacă ascultai cîteva numere ale programului, venea cheta unuia din artiști, care sărea din barcă în barcă, întinzîndu-ți fundul pălăriei. Puteai s'ascuți și mai departe, până la o nouă incasare, sau de nu, să mergi la altă „serenadă”, căci erau mai multe teatre de acestea, cu aceleași podoabe de lămpi venețiane...

O chestie care m'a muncit de îndată, e să-mi dau seama cu exactitate ce este cu „s'a stins viața falnicei Veneții”, cu aceea decădere vecină cu moartea, despre care au scris poeții cu atîta tristeță, cu atîta melancolică înduioșare.

N'o fi și aicea — măcar în parte — iarăși mirajul trecutului care scoboară prezentul, mai mult decît este în realitate?

Neapărat că în unele privințe decadența e neîndoioasă. Politicește e o însemnată distanță de la Veneția de astăzi — oraș de provincie italian — la metropola celui mai mare imperiu colonial din evul-mediu, ceiace a fost Veneția de odinioară. De asemeni, există și decădere comercială, începută odată cu schimbarea căilor maritime, și portul Veneției nu mai este ca altădată, cu cele mai multe corăbii din lume. Dar ori care ar fi corelația dintre lucruri, nu la acest declin s'au referit poeții, ci gîndindu-se de preferință la alte aspecte: la animație, la petreceri, la cîntece, la lumină.

Aci poate s'au lăsat firîți cam departe de nostalgia romantică. Mai întăiu ca podoabe arhitectonice, Veneția a mers tot înainte, întrucît în vremurile ei de slavă, avea — precum se știe — încă locuri virane, burueni, noroae. Populația de astăzi nu este mai mică, decît în timpurile cele mai prospere, deși n'a crescut poate, în proporție, ca aiurea. Afluența străinilor este mare și astăzi — și nu cred să fie numericește mai scăzută — cînd sînt înlesniri de circulație cum nu erau în vechime.

Nu atîta s'a stins viața, cît este — ca pretutindeni — altă viață! Canalele tăcute și întunecoase erau — cred — la fel și altădată, — poate chiar și mai obscure, cînd lanternele înfipte în zi-

duri, la destul de mare distanță, aruncau o lumină mai sfioasă ca acum. Iar ca să ne imaginăm în permanență flotele de gondole și ghitare subt ferești—afară doar de carnavalul obscen ale secolului al XVIII-lea, cînd Veneția decădea politicește cu repeziciune ar fi să făurim o Veneție cam convențională. În vremea cînd puterea ei era pe culme, femeile erau ținute ca turcoaițele în casă, și probabil erau tainice și rare înfîlnirile neîngăduite, — care adeseori se isprăveau cu singe... Baluri fastuoase se vor fi dat multe, dar poate nu în toate nopțile și mai cu seamă nu în toate palatele deodată. Desigur reședința dogilor va fi strălucit de lumini, pe cînd astăzi stă nopțile în beznă. Același lucru și cu alte palate venețiene. Dar aceasta nu e stîngerea vieții, ci numai *deplasarea* ei,—lucru ce se vede și'n alte mari orașe pe care nu le plînge nimeni. Luvrul, unde era splendida reședință regală din Paris, nu zace și dînsul noaptea 'n întineric? Și alte cartiere moarte pe atuncea, n'or fi astăzi clo-cot de viață?

Ca un simbol al deplasării, vedem la palatele prefăcute în hoteluri,—și la Veneția și aiurea — eclerajul cel mai puternic la parter, unde sînt baruri și restaurante, dar unde altă dată erau părțile cele mai sumbre: încăperile slugilor și fereștile ferecate.

Astăzi viața pretutindeni curge într'un tempo mai grăbit și are un caracter din ce în ce mai public, casele particulare și-au redus simțitor primirile, și chiar la noi, unde mai sînt sindrofiile, revelioanele, și nunțile care țineau cu zilele? E, cum am spus, altă viață.

Cît despre pitorescul costumelor, dispărut în sobra noastră îmbrăcăminte, aceasta poate fi un minus, dar nu-i specific venețian.

Firește nu osîndesc melancolia romantică, ce evoacă și slăvește vremile apuse. Nimeni nu i se poate sustrage cu desăvîrșire, mai ales în această Veneție care te dispune la visare, pe care-o vezi prin răsfrîngerea atîtor descrieri patetice, și unde efectiv au dispărut neînlocuite, unele parăzi și procesii, — acele legate indisolubil de calitatea ei de capitală.

Dar mă gîndesc la vre-un condamnat al Sfatului de zece, care traversa puntea suspinelor, pentru a ispăși nu vre-o vină adevărată, ci, biată victimă a intrigilor, cruzimei și inichității care făceau bloc cu strălucirea vieții, în epoca de glorie a Veneției. Dacă el, în clipele lui de desnădejde, ar fi putut avea viziunea vremilor de astăzi cu banalitatea, înfățișarea lor incoloră, dar cu siguranța mai mare a individului și a libertății sale,—n'ar fi zis oare despre această imagine de existență, că este paradizică?

I. Petrovici

Ge-on

Interdependența națiunilor

Viața de pe întreg pământul, și prin toate manifestările ei, se desfășoară în raporturi de reciprocă dependență. Dacă „interdependența“ n'ar însemna decît atît, ar fi un cuvînt care nu spune mare lucru; dar devine o problemă greu de înțeles și o lege greu de aplicat și, pentru egoismul omului și al popoarelor, greu de răbdat, cînd înțelegem că reciprocitatea dependenței este neînălțurabilă ca aceia a resorturilor unui motor-bloc; sau, dacă citeodată este ceva mai suplă, este tot atît de strînsă ca și aceia dintre organele unei ființe. Un scriitor, Iaworski, a și numit pămîntul, „Ge-on“.

Comparația poate fi riguros exactă, dar ca imagine este cam îndrăzneată, fiindcă numai foarte aproximativ s'ar putea grupa viața pămîntului, în ceiace ar corespunde mînilor, picioarelor, ochilor, urechilor, creerului, etc.. Minteia noastră nu poate ușor concepe proporțiile cu care nu sîntem deprinși. Nu ne putem imagina limpede nici pe Micromegas, nici fetița antideluviană la umbra sînului căreia Baudelaire ar fi voit să doarmă ca o colibă la poalele unui deal. Dorință ce, fie spus în treacăt, ar fi fost mai legitimă la Micromegas decît la un delicat poet parisian.

Noțiunea de pămîntul-ființă va avea totuși mult succes, deoarece determină o imediată — deși superficială — înțelegere a teoriei interdependenței universale. Într'adevăr, popoarele, statele, întreprinderile oamenilor, depind unele de altele ca organele unei viețuitoare; ba încă ale unei ființe superioare și nu din acelea pe care le tai cu cuțitul ca să faci mai multe și apoi așezi bucățile cap la cap, ca să faci iarăși una singură, cum cred unii, de pildă acei care au pregătit teoretic marele războiu.

Reciproca dependență veche de cînd lumea, universală și întezărită de cîte unii gînditori ai tuturor epocilor, nu mai este decît o himeră, un fel de fata morgana, deîndată ce apare înaintea minții realizatorilor politici. O pildă: filosoful trage serioase lecții de conducere politică, din observația că înmulțirea vinatului în Baragan după războiu, este datorită înmulțirii în bîlciurile Felahilor, înainte de războiu, a mărgelilor de sticlă colorată fabricate în Germania; dar care-i Ministrul de Finanțe care să se gîndească, după cum ar trebui, la acest caz de interdependență, cînd, de pildă, fixează retribuția Magistraturei?

Idea de interdependență contrazice prea mult idei mai simple și mai întinse legate de firea omului; încît putem spune despre ea, că asemenea noțiunii de infinit, încă nu se poate integra în sufletul omenesc.

Interdependența a avut doi teoreticieni iluștri. Leon Bourgeois care a studiat-o, în parte, sub numele de solidaritate; dar mai ales pe Leon Duguit, creatorul cuvîntului. Două din cele mai vaste inteligențe și care totuși n'au văzut desfășurarea logică și implacabilă a legii de interdependență, cu privire la problema unui eventual mare război. N'au văzut că legea pe care o formulau va face dintr'un mare războiu, un războiu mondial și total și nici că va face din ruina învinsului, ruina omenirii și o totală dezagregare. Dacă ar fi prevăzut această desfășurare ar fi spus-o. Și dacă ei ar fi spus-o și dacă fruntașii politici ar fi crezut-o și ar fi simțit-o, nu se declanșa marele cataclism, fiindcă vinovații de izbucnirea lui, ca și acei care ar fi putut să-l împiedice, nu aveau în vedere decît un războiu scurt și cu efecte limitate.

Nici creerul extraordinar al lui Clémenceau n'a priceput această lege decît, poate, în 1920, cînd a văzut că Franța este nevoită să refuze și marfa germană și lucrătorii germani, ba chiar să amîne, în parte, încasarea ratelor îndemnizației datorită de Reich. Dacă s'ar fi așteptat la acest rezultat, altul ar fi fost tratatul pe care l-ar fi impus învinsului. Acest exemplu trebuie poate dezvoltat, deși faptele sînt cunoscute.

Cînd Germania a voit să plătească în mărfuri, s'a opus industria franceză care n'avea de lucru; cînd a voit să plătească în mîna de lucru, s'au opus socialiștii francezi fiindcă proletariatul stătea degeaba—(bine înțeles s'a sbrînit coarda panașului: „ar fi un blestem să crească copiii eroilor în case reconstruite de mîna de boș“); cînd Germania a oferit beneficiile comerțului său, s'a răspuns că Franța preferă să fie plătită mai cu încetul, decît să lase liberă vînzarea mărfii germane pe piața mondială.

Iată interdependența.

Acum este oul lui Columb, dar pînă astăzi a fost mister cu șapte încueturi și pentru marele Clémenceau, ca și pentru toți ceilalți. Unul singur i-a prevăzut toate efectele înainte de-a se fi produs, și a încercat să-i adapteze mersul omenirii, *Wilson*.

La noi nu se pricepe nici măcar interdependența factorilor

de producție națională. Cea mai elocventă pildă este sacrificarea agriculturii. Guvernele, începînd cu acelea care au dus țara la 1907 și până astăzi încă, au avut și au față de agricultură, o totală indiferență, superficială atenție, sau atitudine demagogică. Agricultura fiind ușor impozabilă și reprezentată prin două clase debile (resturile unei pseudo-aristocrații înstrăinate și urmașii necivilizați ai iobagilor), este vaca de muls a Ministerului de Finanțe și tot odată izvorul ideologiei politicianismului de cafeana, dela 48 și până astăzi.

Intellectualitatea, la rîndul ei, n'a crezut că problema *interdependenței* poate fi o preocupare serioasă pentru gîndirea romînească¹.

Cînd este însă vorba de realizarea interdependenței, acei care o cunosc nu prea se deosebesc de acei care habar n'au de această lege.

Oamenii toți și pretutindeni, boicotează interdependența, așa încît, în fapt, ea nu poate funcționa armonios ca organele unei ființe sănătoase, ca mecanica cerească, ca roiul de albine, sau ca o colonie de furnici, după cum îi este chemarea.

Numai de cîțiva ani, de teamă ca urmările războiului să nu distrugă civilizația, interdependența începe să fie respectată în viața economică și financiară.

Celelalte raporturi sociale, și mai ales acele politice și morale, nu s'au supus încă legii, națiunea, guvernul și omul fiind încă, imperialist, oricîteori poate, și chiar numai cînd crede că poate.

Naționalismul, care nu poate fi decît „integral“, „mitul naționalist“, cum se exprimă Delaisi autorul care a scris cu o rară claritate despre toate aceste chestiuni, împiedică acceptarea interdependenței politice dintre națiuni. Dar ceiace este și mai grav, chiar grupările politice ale aceleiași națiuni își fac războiu tot la umbra „mitului naționalist“, adică pentru adevărata interpretare a adevăratului naționalism integral.

Răzvrătirea împotriva interdependenței politice internaționale, în numele independenței, suveranității și a onoarei naționale, duc la stabilirea unei vieți cu totul nestabilă, la precara garanție a ceiace tot Delaisi numește „la loi de la Jungle“, fiindcă națiunile neegale ca forță, cred că-și fac echilibru prin politică, a cărei bază e tot

1 Să-mi fie iertate două anecdote oare cum personale, dar elocvente:

Un fost ministru (este drept că dintre acei de după războiu ce s'ar părea că n'are să mai fie și a doua oară, dar totuși un fost ministru al țării) scria acum vreo 14 ani unui foarte distins tînăr ce-și trecea doctoratele la Paris, să pregătească o teză serioasă, „să nu umble cu marafeturi ca interdependența lui Barnoschi, sau vre-o altă bazaconie de acest fel“ (Teza mea fusese despre interdependența socială în codul Napoleon).

Mai acum vre-o doi ani, criticul Lovinescu, răspunzînd acuzărei mele că mi-a utilizat *Originele Democrației romîne* fără să mă citeze, zicea că am pretins a fi inventat interdependența. Ca să-și fi inchipuit că așa ceva ar putea prinde, trebuie ca noțiunea de interdependență să fie nouă în România, chiar pentru un scriitor cu mari pretenții.

forța. Dar când omenirea se va simți cu totul însingurată de colțurile acestei quadraturi a cercului de care se agață, va sfârși prin a primi curba interdependenței politice mondiale, care va fi cu totul altăceva decât politica naționalistă.

Acest progres, ultimul, va veni pe urma acceptării solidarității indivizilor a lui Leon Bourgeois. Și toată evoluția va fi grăbită de interdependența economică-financiară impusă de consecințele marelui războiu și dovedită miopiei omenești de evoluția acestui mare războiu.

Drumul spre solidaritatea socială, îl netezește interdependența gândirii.

Gândirea și creațiunea artistică, literară, științifică (datorită instinctului de imitație, similitudinei de cultură, mijloacelor de comunicare, unei ritmice dezvoltări a inteligenței omenești și multor alte cauze), au intrat pe făgașul legii noastre.

Desigur T. Arghezi, Teo-Sion, Tonțza, sînt artiști originali, dar originalitatea artei lor face parte din ritmul vremii. Artistul oricît de original, face totuși parte din genul unei epoci, gen totdeauna destul de cunoscut prin ratații genului.

Cea mai mare parte din numeroșii scriitori întortochiați, înbîcșiți și de neînțeles, sînt totuși spirite care au prins nevoia intelectuală a vremii de-a înregistra, prin cuvinte, cele mai mici nuanțe de gândire și simțire, ca pe un film, mișcarea. N'a reușit decât Proust, care n'a copiat doar, pe ratații ce au scris înaintea lui, în genul său.

Știința fiind deopotrivă cunoscută pretutindeni de elevii aceleiași civilizații, marile invenții se fac cam în același timp de diferiți savanți. Nici un judecător, mai înțelept chiar decât înțeleptul Solomon, nu va putea decide cui se cuvine meritul invenției anesteziei ochiului prin cocaină, lui Freud sau lui Koller, deși se atribuie acestuia din urmă. Insulina d-rului Paulescu este în același timp descoperită și în America.

Unul din cele mai mari mistere ale Naturei este fecundația; dar cea mai misterioasă fecundație este aceea a creerului. Un mecanic, muncit de problema unui nou motor, primește scînteia invenției dela un vers auzit într-o seară la teatru unde se dusesse tocmai ca să nu se mai gîndească la problema lui.

Nimic însă nu evidențiază mai bine interdependența universală, decât evoluția economică-financiară post-belică.

Războiul și urmările lui au aratat că interdependența este o lege de aramă, dintr'o aramă mult mai tare decât legea lui Ricardo.

Cea dintăiu lecție întovărășită încă și de amenințarea unei grozave sancțiuni, au dat-o omenirii ultimele luni de războiu. Doi-trei oameni, și care nu erau nici miniștri nici generali, într'un birou la Londra și alții la Berlin distribuiau pămîntului întreg hrana și-i administrau bogățiile, fără nici-o preocupare, înlăuntrul grupului respectiv, de naționalitatea celui cărui se lua și nici a celui cărui se dădea.

Numai cînd guvernele au recunoscut că popoarele depind unele de altele, dar o recunoaștere cu acceptarea ultimelor conse-

cințe, fiecare din cele două grupări au putut merge până la capătul programului ce le-a impus desfășurarea războiului, adică rezistența până la istovirea economică a unuia din doi.

Totuși, învingătorii abea scăpați de primejdie, au crezut că pot uita legea fatală, deși le dovedise cu strălucire, că armonioasa colaborare trebuia grabnic să fie organizată chiar între grupările ce s'au războit.

Ca un arc scăpat din șuruburi, superbul naționalism a început să zbîrnie.

Însă, repede-repede, auguri de la Versailles au trebuit să renunțe la frumosul vis și să vadă, că învingătorii, dacă nu vor să se transforme și ei în învinși, trebuie să conlucreze cinstit cu învinsul. Până în 1920 învingătorii tot mai credeau că și-au construit la Versailles o citadelă de granit; dar o criză financiară vecină cu moartea, i-a dezmeticit. Unele din cele mai mari întreprinderi din America, Anglia, Franța, Japonia, Belgia, Italia depun bilanșurile, iar formidabile armate de fără-de-lucru amenință organizațiile de stat. În același timp, învinsul produce, lucrează mai intensiv decît ori cînd și își recucerește, în parte, piața mondială. De ce?

Legea interdependenței prea mult neștinută în seamă, se răzbună.

Alt exemplu: cînd guvernele speriate au început să înțeleagă, au intrat pe calea cea cuminte a concesiunilor reciproce. Mai întăiu, America a renunțat la programul de-a nu-și mai da aurul de cît în țările care consimt să se transforme în colonie a *unchiului Sam*; ba chiar nici nu mai propune nimănui această soluție — tot nu i-a trecut spaima! Nu mai cere decît stabilizarea monetei pentru a împrumuta sume mari, cu dobîndă mică și fără nici un fel de ipotecă sau concesiune. Însă pe dealtă parte, interdependența însăși impune Americii, să nu dea bani statelor cu monedă variabilă și de aceea pierde aproape o sută milioane dolari anual, dobînda aurului ei neproductiv.

La rîndul lor, celelalte state bogate, sau cu larg orizont, își văd prosperitatea amenințată de nestabilitatea valutară din țările sărace. Așa încît, încetul cu încetul vor consimți să facă sacrificiile necesare pentru stabilizarea monetară în lumea întregă.

Altă dovadă: C. C. I. — Camera de Comerț Internațională, alcătuită și condusă peste capul guvernelor naționale de cătră oameni de afaceri internaționale, este iarăși un imperativ al interdependenței. O asociație de particulari a căror patrie este averea lor mobilă alcătuită din întreprinderi răspîndite în zece țări diferite, au impus guvernelor naționale, mai întăiu *comitetul experților* și apoi *planul Dawes*. Impunere reușită în numele nevoii statului național însuși, nevoii inexorabile de a-și echilibra bugetul și de a-și asigura propășirea industrială și comercială în cadrul fatal și rigid al echilibrului economic internațional.

În sfîrșit, un ultim exemplu: *Biroul Internațional al Muncii*. Soldatul, de cînd îi lumea, chiar cînd nu s'a bătut ca mercenar

ci pentru vre-un ideal, a fost susținut și de speranța îmbunătățirii stărei lui materiale. Idealștilor voluntari ai revoluției franceze, li s'a promis și pământ în afară de nemurire. Iar neputința îndeplinirii primei făgădueli, a determinat în mare parte, politica Primului Consul și apoi a Împăratului. Pământul trebuind dat la eliberare, au fost ținuți mereu sub arme, până când unii au fost făcuți mareșali, iar restul a căpătat cealaltă făgăduială, la Waterloo.

Războiul mondial făcut cu armata de lucrători industriali (la noi de plugari, cărora li s'a promis și dat pământ), nu se putea făgădui decît îmbunătățirea condițiilor de muncă. Realizarea însă, trecea peste puterile statului național, fiindcă industria cea mai națională este tot internațională. Statul care ar fi consimțit să-și scumpească un produs în folosul lucrătorilor — pe cînd la vecin produsul similar rămînea ieftin — se expunea, chiar ajutat de protecționism vamal, să-și ruineze acea industrie sau vreuna conexă, și până la armă șă-și lase fără lucru muncitorii pe care a început prin a-i avantaja.

Romînia a experimentat lucrul acesta. Îmbunătățind soarta țaranului fără să țină seamă de condițiile plugăriei mondiale, a făcut să-i fie gonit grîul de pe piața mondială și în țară să facă din agricultură cea mai ruinătoare ocupație.

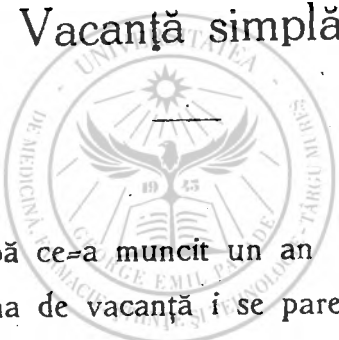
B. I. T. s'a constituit din patroni și uvrieri fără deosebire de naționalitate, și nici măcar voturile în acest birou nu se socotesc altfel de cît pe cap.

Putem conchide că interdependența economică îndată ce n'a mai fost paralizată de naționalismul economic, a scăpat omenirea de ruină; și apoi că-i va da o generală stabilizare valutară, probabil chiar o unitate monetară mondială, și că în urmă strîngînd tot mai bine resorturile vastului angrenaj; va zdrobi între dinții roților lui, protecționismul vamal naționalist. Formidabila risipă și demoralizare pe care o pricinuește popoarelor industria protejată, nu va mai fi posibilă. Într'o bună contabilitate internațională nu se va mai putea cere consumatorului să plătească dublu produsul național, pentru hrana artificială a bugetului statului politic, pentru întreținerea unui lucrător mai leneș decît în țara vecină, și a unui industriaș parazit și mai ales de dragul unei himere: suveranitatea economică națională.

Dar, dacă interdependența economică, deși încătușată a silit războiul să fie mondial și ruina să fie generală și dacă beneficiarii lui cei mai fericiți recunosc că jocul este prea periculos, atunci este probabil că supunerea națiunilor la legea interdependenței economice va face războiul imposibil... Dar concepțiile pe care clădim pot fi răsturnate de vre-o mare descoperire morală sau științifică, care să facă omenirea să treacă într'un alt ritm de viață, ce nu poate fi imaginat, și atunci...

D. V. Barnoschi

Vacanță simplă

După ce-a muncit un an
Luna de vacanță i se pare
Ca un orizont deschis spre mare,
Nesfârșit și van...

S'a găsit de=odată singur
Și se teme.
Se uitase de atîta vreme.
Intr'o lume veșnică, cumînte,
Toate se știau mai dinainte
Intr'o pașnică orînduială :

Orele de masă și de școală
Drumul zilnic pe aceeași stradă,
Oamenii pe care=avea să=i vadă,
Vorbele ce trebuiau vorbite,
Toate=asa erau alcătuite,
Fiecare zi cu ea la fel...
Și de=odată singur el cu el.

Cum nu se 'ntîmplase 'n alte rînduri,
Are=acum chinuitoare gînduri
Fără să le spuie nimănui :
Nu era aceia viața lui,
Și în sufletu=i el simte=acum
Din aceste gînduri, ca un fum,
Tainică amărăciune adunată
Cum nu avusese niciodată.

Zarea i se pare=acum mai largă ;
Ar vroi să plece și să meargă
Și s' ajungă 'n fine undeva ;
Parcă=ar vrea să caute ceva,
Parcă s'a pierdut în lumea toată
Cel ce n'a fost dînsul niciodată

Și cît este ziua 'ntreagă
A 'nceput să nu mai înțeleagă
Care rost pe lumea asta=l ține,
Și trăind de azi pe mîne,
In tăcerea lui posacă
Nu mai știe ce să facă.

Demostene Botez

Intre Franța și Germania

După discursul dela Lunéville, pronunțat de neînduplecatul Poincaré, ministrul german de Externe, Dr. Stresemann, i-a ridicat mânușa într'un expozeu ținut în aplauzele Reichstag-ului și ale presei întregi, acuzînd Franța de intenții războinice și de ipocrizie locarnistă. Nu poți subscrie, spunea Stresemann, la politica Locarnului și să continui cu metode care au dus la ocuparea Ruhrului. Intre timp a izbucnit polemica asupra cruzimilor dela Orchies din epoca războiului (23—25 Septembrie 1914), repuse pe tapet de Poincaré și căruia serviciile ministerului de externe din Wilhelmstrasse i-au dat o desmințire drastică. Restabilirea faptelor a dat loc la invective violente, aducîndu-se tot vocabularul hidos al tristelor discuții din timpul războiului. Cearta continuă cu noi elemente. Până atunci, senatorul extrem de influent Borah, Harpagon al finanțelor americane, obiectiv al cîntecelor din Montmartre și călău al Europei sărăcite, s'a sezizat din oficiu ca un procuror, cerînd plata până la o centimă a datoriilor de războiu, fiindcă Europa nu se cumițește. Discursul dela Lunéville și cele ulterioare aruncă sămînța conflictelor într'o lume surexcitată, care nu a învățat nimic din singeroasa experiență, curmată de curînd.

E de remarcant, cît de mult copiază Poincaré în actualele mesagii stilul lui Léon Daudet, deși l-a trimis în închisoare și exil. Citînd cuvîntarea dela Lunéville, de pildă, ai impresia că citești un număr din „Action Française”. Aceiași îndrăzneală de cugetare și expresie, aceiași francheță, același patriotism fără reticențe, aceiași ură veninoasă pentru „boche”. André Germain, aflat în vizită pe la Junkerii și protipendanda prusacă, notează într'un portret al lui Daudet scris pentru *Berliner Tageblatt*, ascunsă și irezistibila simpatie care unește pe Poincaré de marele pamfletar.

Conflictul franco-german se înteește.

Dela Bismarck la Stresemann există o linie unitară, întreruptă numai de politica inaugurată de Wilhelm II, care a dus la dezastru. Actualul ministru de externe german a reluat metodele și țelurile bismarckiene, părăsind ineditul căutat de tăietorul de lemne dela Doorn. În politica externă a unei țări sînt legi și țeluri care rămîn în permanență, indiferent de cel care există la conducere. În cronicile publicate pe vremuri în „Viața Romînească“, d. I. G. Duca a repetat principiul de mai multe ori. Îmi amintesc, că într'o cronică asupra situației din peninsula Iberică, în speță Portugalia aflată în continuă efervescență și tulburări, găsea cauza acestei anarhii în călcarea normelor unitare din politica externă (anglofilie și anglofobie concomitent).

În Germania, după un oarecare înconjur, se reîntorc la Bismarck, luîndu-l ca ax central în politica treburilor din afară.

Cultul exagerat al lui Bismarck, care ia proporțiile unei adevărate superstiții, e un simptom caracteristic pentru sufletul Germaniei contemporane. Reîntoarcerea neîncetată spre timpurile pierdutei splendori a Reichului este o nostalgie care desvăluie brutal mecanismul și tendințele intime ale unui neam care nu poate—și pe drept!—renunța așa de ușor la un loc de primul rang în Istorie, compatibil cu forța, cultura și infinitele posibilități pe care le închide sufletul german în sine. Pelerinagiile la mormîntul și casa lui continuă precedate de solemnități mișcătoare unde ia parte oficialitatea în frunte cu președintele republicii, mareșalul v. Hindenburg, asistat de Stresemann, succesorul lui Bismarck în politica externă, dotat cu aceeași vedere justă, cu abilitate, cu o tenacitate identică și care cu timpul—dacă împrejurările vor fi favorabile—va ajunge să fie considerat nu ca un simplu epigon al cancelarului de fier, ci un demn urmaș. Până atunci cultul lui Bismarck ia proporțiile unei *psihoze bismarckiene*. Într'adevăr... Nu de multă vreme—cazul e specific—un nepot al prințului de Bismarck a făcut o cerere de intrare în serviciile Ministerului de Externe. Solicitantul este un băiat cu strălucite studii universitare, cam ușurel însă, și despre care se insinuează că face parte din ceata efebilor cu moravuri suspecte. Cererea—deocamdată simplu fapt divers cu interes exclusiv personal—a fost înregistrată de toate ziarele, inclusiv cele... comuniste, dîndu-i-se poza la locul de onoare și comentînd-o ca pe un eveniment național. Este destul, însă, să privești pe stradă sau la cafenea chipul dulce, părul ondulat, privirea nițeluș tulbure prin ochelarii de бага, gesturile dezordonate, pentru a-ți reaminti tipurile poezilor dadaisto-expresionisto-comunisto-homosexuali cu cartierul general la „Romanisches Café“, unde fac un tapaj extraordinar, exact ca cei din cafenelele artistice ale Parisului, sau ca la Capșa. Evocarea figurai leonine a bătrînului Bismarck în comparație cu a nepotului te face să te gîndești la proverbul romînesc: „hei, departe-i Griva de iepure“. Și totuși cererea tinărului prinț a devenit eveniment național în

că îi va lua succesiunea și va readuce ceva din vechea glorie a Germaniei.

Dacă destinele zeiței cu ramura de măslin sînt neclare în dreapta Rinului, același lucru se petrece în stînga. Ura și disprețul reciproc înfloresc în voie.

*

În penultimul număr al revistei germane pentru problemele internaționale, „*Nord und Süd*“, scoasă de sociologul L. Stein, d. Vandervelde, socialist și ministru de externe belgian, scrie un substanțial eseu despre necesitatea și puțința realizării *păcii forțate prin paneuropeismul economic*. (De remarcat, că într'un singur număr de revistă sînt strînse semnăturile lui: Th. G. Massaryk, despre Dostoiewski și Europa; Lord Robert Cecil, despre Viitorul Societății Națiunilor; Eduard Beneș, despre Panslavism; Macdonald, despre experiențele cîștigate de partidul muncitoresc englez; Albert Einstein, despre comemorarea lui Isaac Newton—200 ani dela moarte—; Louis Loucheur, despre America și continentul european; Otto H. Kahn, bancherul faimos, despre cauzele prosperității economice americane și Joh. Victor Bredt, despre acțiunea papală pentru pace în 1917).

Emile Vandervelde comentează însemnătatea conferinței economice dela Geneva și speranțele, care se pot pune în rezultatele unei aplicări a ideilor de unificare economică europeană. E caracteristic faptul, că această conferință a luat naștere prin stăruințele lui Loucheur. Inițiativa a pornit deci *din Franța*. Tot în Franța trebuie căutată concepția unui paneuropeism economic, pendantul politic fiind trimbițat de Koudenhove-Kalergi. Și anume în activitatea și concepția lui Caillaux.

Cînd s'a format cabinetul Waldeck-Rousseau în uraganul de discuții provocat de chestia Dreyfus, Caillaux — deși deputat al dreptei naționaliste—a intrat în calitate de specialist al Finanțelor în ministerul primit pentru prima oară în Cameră cu strigăte de „trăiască Comuna!“ Waldeck-Rousseau propuse acest portofoliu tînărului Joseph, fiul influentului bogătaș Eugène Caillaux, fost ministru al lui Mac-Mahon, pentru a cîștiga dreapta ostilă și pentru a dilua roșul prea violent al ministerului său. Dar cînd Vistiernicul a luat cuvîntul, „reacționarii“ au părăsit băncile strigînd: „Renégat, renégat!“ La debutul său strălucit, Caillaux a stat ca ministru trei ani și încă de-atunci s'au accentuat opiniile lui asupra importanței Finanței, asupra necesității de a direcționa politica externă, scriînd în raportul pentru anul 1899: „Se va ajunge la succese în administrarea Finanțelor noastre, numai cînd se va da o nouă orientare politice generale a țării“. Noua orientare era: *apropierea de Germania*, idee pentru care 18 ani mai tirziu trebuia să fie dus la închisoare. O cooperare

economică a capitalului francez cu cel german, formarea unui bloc unitar de miliarde franco-germane este stinca sigură unde nava războiului se înneacă, credea Caillaux. Când interesele sînt prea strîns legate, dușmăniile seculare dispar.

Pacea nu poate veni decît dela Marea Finanță... Caillaux are mistica Finanței. Știe funcția socială pe care o îndeplinește o mare avere, posesorul ei fiind, în fond, un funcționar public lipsit de defectele biurocratului. Identificîndu-se cu interesele capitalului său va scoate maximum de beneficii pentru sine, maximum de salariu pentru lucrătorii săi. Din capitalul său își scot existența ca slujitori ai lui o serie de cetățeni. Din veniturile imense, capitalistul occidental consumă o parte infimă în comparație cu serviciile sociale pe care le aduce. Ar putea un simplu administrator public să se confunde cu interesele capitalului de Stat pe care îl conduce și să depuie aceiaș rîvnă ca posesorul capitalist?. Dacă în Rusia, România și în genere țările pe o treaptă inferioară în Economia modernă, consumația inutilă lua proporții scandaloase la foștii oligarhi (trintorii din Nissa, Riviera, Paris), diferența dintre nivelul și stilul de viață al unui burghez ori uvrier calificat din Occident sau America nu este fundamentală, ca în țările cu structură și resturi medievale. Desvoltarea Finanței aduce cu sine nivelarea stilurilor de viață, ridicîndu-l pe al fiecăruia la un anumit grad de civilizație și confort. Armele Finanței sînt Pacea și lipsa de impedimente teritoriale sau legislative. Păreri analoge erau exprimate întregii de Norman Angell și ventilate de o serie întregă de publiciști. Este probabil mult adevăr aici.

Fapt este, că Joseph Caillaux a căutat să puie convingerea sa în aplicare. Fără știrea colegilor săi — și înainte conflictului dela Agadir — a intrat în tratative secrete cu Kinderlen-Wächter și bancherii germani. Cu ocazia conflictului dela Agadir care a dus până la doi pași Franța și Germania într'un războiu, Caillaux a fost mina hotărîtoare, aducînd, după cum arată Cambon, imense servicii patriei sale neînarmate și nepregătite pentru a ține piept Reichului ce se înarma de peste 40 de ani.

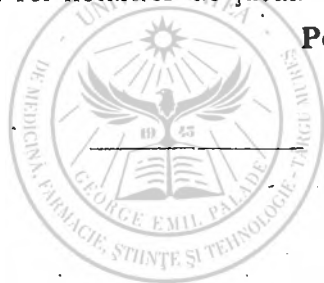
Dar, din nefericire, cam în aceeași vreme a izbucnit campania contra „plutocratului demagog“, cum l-a numit Briand („sirena înșelătoare“ a primit numai decît un răspuns cu virf și îndesat dela Mamers), mai tirziu asasinarea lui Calmette de soția sa, etc. Clémenceau care avea să-l facă să guste din binefăcările închisorilor îl atacă într'o serie de discursuri cu leit-motiv: „pacifismul financiar și influența secretă, dar formidabilă a Finanței, n'a dus niciodată la bine“. Până și Jaurès, cu grija lui magnifică pentru pace, îl părăsește, vorbind în perifraze armonioase și patetice („ora a sosit, cetățeni, să denunțăm un în-grozitor pericol“) contra unui *dandy balzacian*, cum îl gratifica. Incercarea apropierii între capitalul francez și german pentru menținerea unei păci durabile a dat greș în 1914, învingînd ast-

fel grupările formate sub suggestia și instigația veșnicului Albion: Antanta Cordială și Triplica, rămasă apoi Dublă Alianță, care a dus la războiu, obținându-se dezarmarea și umilirea Germaniei, pentru siguranța și fericirea Imperiului Britanic, amenințat de pangermanismul imperialist. O nouă grupare a forțelor înainte de 1914 se izbea evident de o serie impozantă de greutate. Nu era însă o imposibilitate absolută.

Mai târziu Caillaux scria: „dacă eu ași fi rămas la putere, dacă ași fi avut mai departe conducerea, ași fi putut rezolva greutatea internațională“. Metoda sa era unificarea și îmbinarea intereselor Finanței din țări care se dușmănesc, silindu-le la pace.

Deci, ideea care s'a discutat cu ocazia conferinței economice internaționale dela Geneva, că prin unificarea bazelor economice și prin strângerea relațiilor financiare dintre popoare învrăjmășite de secole se poate ajunge la o *pace forțată*, e veche. Iar dintre marii oameni de Stat ai Europei contemporane cel care a încercat s'o pună efectiv în aplicare a fost Caillaux. Concepția sa este reluată după războiu și înglobată în ceea ce se numește Paneuropeismul economic. În politica europeană Caillaux are încă un rol hotărâtor de jucat.

Petre Marcu-Bals

Cronica teatrală

— BUCUREȘTI —

Deschiderea stagiunii

După o vară petrecută de spectatori la plajă, doamnele ard de dorința de a-și arăta pielea brunată : de-aceia, poate, toaletele feminine — în sara de deschidere a stagiunii—erau mai decoltate decât de obicei. Domnii însă, neputându-și exhiba pieptul cu peri decolorați, își proclamau numai fața arămie.

Artiștii—indiferent : bărbați sau femei—s'au sfișiat între dinșii în timpul distribuției rolurilor și al repetițiilor... pentruca în sara reprezentației să-și suridă pe scenă, să-și spună vorbe dulci, ba și să se sărute !

Teatrul Regina Maria și-a deschis stagiunea cu „Domnișoara Nastasia“, tragi-comedie de d. George M. Zamfirescu.

Piese originale, jucate în ultimul timp, au căzut una după alta—din pricina artificialității și literaturismului lor.

„Domnișoara Nastasia“ a eșit în relief prin autenticitatea vieții reprezentate. Autorul a redat viața de mahala în tablouri cu culori vii.

Piesa cuprinde răzbunarea eroinei care pedepsește pe ucigașul din gelozie al logodnicului său, primindu-i propunerea de căsătorie și... spânzurându-se în ziua nunții, de-asupra patului nupțial.

Acest act de răzbunare: excitarea erotică a dușmanului până la paroxism, pentruca durerea-i să fie și mai adâncă prin pierderea obiectului, dorit cu furie sexuală—nu-i pregătit și justificat prin nimic.

Cu toată această greșală inițială, „Domnișoara Nastasia“ se menține prin momentele de adevăr ale piesei, prin cumpănita construcție a celorlalte personaje și mai ales prin scenele de moravuri, prinse cu o sigură putere de observație.

Piesa d-lui Zamfirescu s'a bucurat de o remarcabilă interpretare.

D-ra Sorana Țopa a jucat expresiv și cu naturaletă, momentele omenești ale rolului titular. S'a primblat, ca un echilibrist, pe scara dragostei: dela tainicile înfiorări ale începutului, la patima în toiul ei, la revolta și agresivitatea geloziei—și până la durerea intensă, umilă și ertătoare alături de sicriul iubitului ucis... Suferința acestor clipe,—redată de ochii tulburi, de glasul răgușit, de minile care, odată cu hainele, sfișiau o viață,—a trecut, printr'o magică transfuzie, din sufletul artistei în sufletul spectatorilor.

Tatăl eroinei: un om necăjit, a dat prilej d-lui V. Maximilian să facă o perfectă creație de duioșie și bunătate.

În Vulpașin, tiranul mahalalei, d. G. Storin a pus forță și brutalitate.

D-na Nădejde-Ștefănescu a schițat, cu delicateță un rol epizodic.

„Domnișoara Nastasia“ a ocupat, câteva săptămîni, afișul. N'a avut însă un mare succes de public. Am căutat explicația. Ni s'a spus că „lumea bună“ se preocupă cu viața saloanelor, a curților, cu conți și marchize. Viața mahalalei n'o interesează—mai cu seamă că spectatoarele nu-și pot lua modele de rochii de pe toaletele duduii Nastasia!...

După piesa d-lui Zamfirescu, Teatrul Regina Maria a reprezentat „Răpirea Sabinelor“, localizare de d. P. Gusti.

Această piesă ne-a adus aminte de farsele văzute, în copilărie, pe scena Grădinii Virnav. Aceleași încurcături, aceleași replici triviale... Parcă n'a trecut de-atunci un sfert de veac!

N'avem nimic personal împotriva farselor. Dimpotrivă. Ele-s un bun tratament cu rîs pentru spiritul obosit.

Dar tocmai aceste piese sprințare au nevoie de un traducător sau adaptator stăpîn pe stil și pe limbă. D. Gusti, subțire om de teatru acum, își reeditează piesele traduse și adaptate, în mod vulgar, odinioară. Păcat!

Sau poate direcția Teatrului Regina Maria crede că pentru publicul în formație de după războiu anume aceste piese sînt de actualitate...

D. Maximilian, cu vervă și cu un neîntrecut humor, a interpretat rolul unui director de trupă.

S'a distins d. Groner într'un rol de bătrîn.

Șaptezeci și cinci de ani s'au împlinit, în anul acesta, dela întemeierea Teatrului Național—și cincizeci de ani, dela înființarea Societății Dramatice.

În programul Teatrului găsim anaforaua, pe care Obșteasca Adunare a înaintat-o în 1840 Domnitorului Bibescu.

„Obșteasca Adunare,—spune anaforaua,—a chibzuit să roage, cu supunere, pe Înălțimea Voastră a porunci să se facă un proiect pentru clădirea și ținerea unui Teatru Național și de un repertoriu spre învățătura tinerimii, ce s'a socotit a fi de mare folos spre înaintarea luminării și a moralului“.

Directorii din ultimul timp ai Teatrului Național, care au jucat piesele d-lor Victor Eftimiu, Caton Teodorian, Romulus Voinescu et Comp.—oare cum se vor înfățișa la judecată înaintea lui Vodă Bibescu și a lui Vodă Barbu Știrbey, proteguitori de teatru, precum și înaintea directorilor de odinioară: C. A. Rosetti, Al. Odobescu, Ion Ghica, I. L. Caragiale, etc.?

Ce vor răspunde ei la întrebarea înaintașilor:

— Ce-ați făcut din „repertoriul spre învățătura tinerimii, ce s'a socotit a fi de mare folos spre înaintarea luminării și a moralului?“

În același program, d. I. Peretz publică o interesantă situație a traducerilor, pe care o redăm întocmai:

„E poate interesant să se știe că, pe cînd începuturile teatrului românesc se fac sub influența teatrului italian al lui Metastasio și Alfieri și a teatrului grecesc, activitatea Societății Dramatice timp de cincizeci de ani dela 1877 și până astăzi se desfășoară supt înriurirea teatrului francez. Șase zeci la sută din piesele traduse sînt din repertoriul francez.

Nu din cel clasic. Cornelle nu e cunoscut decît prin „Polyeucte“ (1893), „Mincinosul“ (1895) și „Cidul“ (1905); Racine prin „Phedra“ (1892) „Impricinații“ (1894) și „Andromaca“ (1913). Din piesele lui Molière se joacă douăsprezece, dintre care opt nu sînt dintre cele mai bune, iar „Mizantropul“ e necunoscut. Voltaire, care inspirase și entuziasmase atîta pe eteriștii dela 1821, dispăre din program.

În schimb se urmează gustul publicului parizian, trecînd dela „Marchiza spălătoriță“ și dela „Mama din popor“ la „Vălul fericirii“ și la „Primejdia“. Repertoriul celălalt străin se reia încet și fără multă încredere. Un fel de timidă încercare. Cel mai important pentru scena noastră, cel german, (20%) reappare la 1880—81 cu „Maria Stuart“ de Schiller; cel englez (8%) la 1884—85 cu „Hamlet“ și „Macbeth“. Repertoriul italian (4%) la 1880—81 cu Giacometti și Camoletti; teatrul scandinav (2%) rus (1%) și grec (1%) la 1895—96, 1909—10 și 1889—90; cel ungar (0,80%) la 1908—09, cel spaniol (0,40%) la 1887—88, cel roman la 1905—06 (0,20%).

Încercări izolate, fără plan, fără sistematizare, avînd la bază nu un repertoriu general, ci gustul și ideile personale ale conducătorilor teatrului, (24 în 50 de ani!).

Dacă Teatrul Național e menit nu numai să încurajeze literatura dramatică romînă, dar să fie și școală de educație sufletească și de cultură intelectuală, socotesc, că e momentul de a se pune în aplicare un alt sistem de alegere a pieselor străine...

Stagiunea Teatrului Național s'a deschis cu „Răzvan și Vidra“ de Bogdan Petriceicu-Hasdeu. Cele cinci acte au fost ascultate cu venerația datorită trecutului.

Rolurile titulare au fost jucate de d-ra Sorana Țopa și d. N. Bălățeanu. D-ra Țopa a dat viață rolului.

În celelalte roluri s'au remarcat d-nii Ion Sirbul, Gr. Mărculescu, Ion Manu, V. Antonescu, D. Grigoriu, etc.

Dintre primele piese reprezentate a eșit în evidență „Cyrano de Bergerac“ în traducerea d-lui M. Codreanu.

D. Codreanu are experiența traducerilor în versuri. D-sa a tradus din Richopin („Martira“) și încă o piesă de Rostand: „Princesa îndepărtată“.

Acest poet, de-o aristocratică prestanță, cu un cavaleresc spirit de paradare, abil mînuitor al versului—în care rimele au ceva din încrucișarea spadelor și din zornetul de pinteni—era predestinat pentru opera sonoră a lui Rostand.

Versiunea d-lui Codreanu este un model de traducere. Versul, zvelt și elegant, mulează versul francez—redîndu-i exact înțelesul și păstrîndu-i, pe cît se poate într'o traducere, aceeași impresie.

Regretăm însă că interpretarea, destul de sîrguincioasă, nu s'a ridicat la înălțimea traducerii.

Ori de cîte ori scena era năvălită de lume,—versul era strîvit de pași, de exclamații și de sunet de spadă.

Iar cînd vorbele se auzeau, dacă conversația urma între mai mulți interpreți,—fragmente de vers nu se îmbinau ca pietrele geometrice ale unui joc de copil, nu se angrenau ca roțile și dinții unei mașini (pentruca spectatorul să audă versul întreg... cu măsură, ritm, cezură și rimă), ci rămîneau suspendate în aer... după modelul replicelor din piesele în proză. Aproape jumătate din primul act al lui Cyrano nu părea scris în versuri. Replicile nu cădeau una după alta, ci la intervale—după ce actorul se primbla pe scenă, ofta și-și scărpină armura.

Cît privește pasagiile pompoase, pe care actorul trebuie să le spună cu gura plină și cu gestul larg,—artiștii, cei mai mulți, le-au rostit realist, ca într'o convorbire cu colegii între culise, lunecînd peste rime... de parcă regizorul le-ar fi uns cu vazelină.

Rolul atît de greu al lui Cyrano a fost interpretat de d. Tony

Bulandra, un actor bun—dar în alt gen de roluri. D-sa, ne-avînd umor, n'a fost de pildă în stare să provoace nici un zîmbet în „tirada nasului“.

În Roxana, d-ra Tanzi Bogdan a fost familiară.

Până și d. Soreanu a călcat pe delături...

Totuși „Cyrano de Bergerac“, cu fastul versurilor, cu bogăția de decor, cu mulțimile divers costumate, cu muzică, bombardament, clinchet de arme, etc. se ascultă cu multă plăcere și va face desigur „serie“.

În numărul viitor—despre „Teatrul Mic“ și despre „Teatrul Caragiale“.

M. Sevastos

Cronica externă

Diplomație fascistă sau jocurile de noroc

Ultimii doi ani au însemnat în istoria fascismului dezvoltarea politicii externe. După ce a readus viața națională în limitele originare ale burgheziei, după ce a reîmprospătat spiritul patriotic cu imaginile legendare ale imperialismului roman, după ce a constrâns entuziasmul popular să se exalteze din virtuțile unice ale puterii, dictatorul italian a vrut să organizeze în afară un sistem de alianțe pe care să se sprijine activitatea sa de expansiune. Inspirațiunile sale sînt conduse de problemele economiei și ale populațiunii precum și de o dorință de dominațiune.

În Italia, pămîntul nu cuprinde bogății suficiente pentru liniștea și prosperitatea națiunii. Populațiunea se înmulțește și nu găsește mijloacele de trai nici în frontierele proprii, nici în colonii. Contra lipsurilor comune, d. Mussolini caută în paleative spirituale un remediu provizoriu. El înfățișează populațiunii sărace, pe care o împiedică să emigreze, perspective de cucerire. Și fiindcă nu-i poate desemna un scop concret și vizibil, îi supune ipoteze diverse, cu șanse eventuale. În fiecare vecin, Italia trebuie să bănuiască un inamic și în orice aliat, un complice. Harta Europei și toate malurile Mediteranei reprezintă pentru Italia numai rancune și invidii. Fascismul constrînge națiunea la o atitudine de ciudă și de tirguală care contrazice idealurile de grandoare și pretențiunile morale ale regimului. Nici un fel de libertate în evoluțiunile fragmentare ale diplomației fasciste. Ea aruncă posibilități de colaborare autentică pentru amicitii suspecte și interesate. Ea crede că poate deține în sfera influenței sale, pe care o vrea activă și războinică, state care nu se pot agita decît unele împotriva altora. Sau se pot apropia printr'o politică de pace, aceasta însă nu este scopul Italiei. Pe deoparte, diplomația fascistă caută să-și orga-

înizeze o sferă de influență, al cărui scop să fie schimbarea ordinii actuale; pe de altă parte, dându-și seama de limitele puterii proprii, ea acceptă să fie patronată de o mare putere legată de actualul regim european și de Societatea Națiunilor. Anglia își fundează, necesar, politica sa pe durata tratatelor actuale și este, mai ales, interesată la „libertatea” mărilor și la menținerea intactă a principiilor de stăpânire colonială. Nici Adriatica, nici Mediterana, nici coloniile nu pot fi cucerite cu asentimentul Mării Britanii. Ce poate face Italia împotriva Angliei, a Franței, a Iugoslaviei și chiar a Germaniei?

Din cauza capriciilor proprii, diplomația fascistă nu vrea să vadă ceiace este permanent în politica altora.

Italia este ostilă prezentei ordine europene. Ea preconizează o politică de mișcare radicală, pentru ca să culegă beneficii din schimbările eventuale. În acest scop, nu se poate asocia decât grupului de state nemulțumite, învinșilor din marele războiu. Dar când aceștia vor răsturna configurația europeană, vor avea de făcut revendicări importante asupra solului italian. Și dacă, prin ipoteză, Germania, triumfătoare cu sprijinul Italiei, nu ar avea nici o pretențiune în acel moment, ea ar cere totuși, un an sau zece mai târziu, retrocedarea teritoriilor italiene redobândite dela Austriaci în baza tratatelor actuale. Germania, unită cu Austria, are neapărat nevoie de o largă eșire la Adriatică.

Astfel, limitată la interesele proprii, diplomația fascistă își risipește puterile în contradicțiuni esențiale.

Activitatea din ultimii ani a dovedit-o de mai multe ori. Această subtilitate excesivă, care vrea să „concilieze contrariile”, devine ineficace și chiar periculoasă. Istoria are o dialectică cu care se acomodează virtuțile gândirii, dar care nu se supune sofismelor. Ceiace este numai subtil în gândire devine adesea echivoc în politică și ruinează moralitatea maselor. Un curent popular nu se poate însufleți și menține cu aceste contradicțiuni continue. Ostil unui popor căruia odinioară i-a consacrat toate devotamentele; supus unei idei contra căreia, până ieri, nu avea decât revolte; învingător pe baza unor tratate cărora nu le acordă nici o permanență; liber în dezvoltarea teoretică a tendințelor de expansiune, oprimat în alegerea mijloacelor de propășire, spiritul italian se buimăcește și se anulează în această manevră vastă și obscură. Pe căile prudenței, el devine agresiv; în domeniul grandorii, își simte limita puterilor, și își caută o protecție; din învălmășurile istoriei, își alege aspectul unui moment și uită forțele care l-au compus. Peste tot, privirea aprigă a d-lui Mussolini vede numai evenimente senzaționale și printr-o naturală tendință aventuroasă, ridică faptul divers la rangul unui eveniment istoric. Erou și cuceritor el însuși, crede că lumea nu are oameni moșteni și nici istoria căi obscure. Desființându-și adversarii dinăuntru țării, își caută dușmani în afară pentru ca să întrețină un sentiment de costisitoare exaltare în populațiunile italiene.

Cum se poate rezuma politica externă a fascismului ?

Printr'un abuz de putere în practica drepturilor și printr'un exces de subtilitate în organizarea posibilităților. „Tout ce qui est exagéré est insignifiant“ zicea Talleyrand. D. Mussolini însă, pentru ca să pedepsească niște „comitagii“ greci, vinovați în adevăr de a perpetua banditismele care au dezolat Balcanii, alarmează națiunea, ocupă militărește insulele grecești, mobilizează marina în apele Mediteranei și afișează pe străzile Romei formulele de salut ale imperiului roman. Pentru ca să „consolideze“ influența pe care un act internațional i-o acordase asupra Albaniei, Domniasa subjugă această țară la un regim vremelnic, îi constrânge libertatea la un act de vasalitate și îi leagă destinele de o simplă vicisitudine politică. În realitate, Domniasa își demască planurile, umple de grijă pe vecini, își mărginește prietenia la o singură clasă albaneză și creiază un conflict pe care toate țările — și Marea Britanie—îl desaprobă. Făcînd parte din Societatea Națiunilor, nu uită o ocaziune să facă declarațiuni contrare spiritului dela Geneva, să-și afirme voința de expansiune împotriva tratatelor internaționale, să creadă că numai în virtuțile războinice ale poporului italian se găsesc garanțiile veritabile ale organizării europene.

Adoptînd, în principiu, sistemul pactelor regionale, diplomația fascistă le dă altă factură decît cea preconizată de Societatea Națiunilor, le însoțește de scrisori și declarațiuni, care le nimicește valoarea sau le exagerează întinderea, le consideră acte de prietinie exclusivă, le atribuie un caracter agresiv, le îndreaptă unul contra altuia, încît națiunea italiană desorientată nu știe cine îi sînt amicii și unde i se găsesc dușmanii. Ea știe numai că are și dușmani, fiindcă în fiecare moment i se cere o contribuție extraordinară de supunere și de exaltare patriotică.

Putere garantă a pactelor dela Locarno, Italia își compromite imparțialitatea iscăind un tratat cu Germania. Trei săptămîni înainte și cîteva zile în urmă, d. Mussolini ține discursuri violente și înjositoare la adresa acestei puteri.

Practicînd o politică de mișcare și de independență, diplomația fascistă își dă seama de puterile proprii și atunci își caută o protecție: Anglia e gata să-i ierte cîteva capricii cu condițiunea să nu schimbe nimic din ordinea actuală.

În sfîrșit, Italia fascistă, vrînd să restaureze valorile sociale pe baza unei stricte aprecieri morale, confundă condițiunile permanente ale acesteia cu „oportunitățile“ politice. Și, în loc să respecte liber un netăgăduit drept istoric, ea îl recunoaște în urma unei injoncțiuni străine.

Fără o politică organizată, ostilă ordinii actuale și cu interese contrarii statelor care vor să o schimbe, Italia fascistă așteaptă dela schimbările prevăzute beneficii necalculate. Lipsită de logică și de consecvență istorică, diplomația fascistă întreprinde succesiv planurile cele mai contradictorii crezînd, ca jucătorul de cărți, că șansele se găsesc în dorința sa de cîștig sau în desfășurarea misterioasă a hazardului.

Inspirată de istoria Europei de acum două mii de ani.—cînd Roma era singura capitală organizată — politica fascistă crede că poate schimba scara valorilor actuale printr'o simplă decizie a vanității sale.

*

Iată, aproape fără comentarii, actele mai importante ale diplomației fasciste :

La 27 August 1923, mai mulți ofițeri italieni, membri ai Comisiunii de delimitare între Grecia și Albania, sînt asasinați pe teritoriul elen. Toată lumea se indignează de această crimă fără nume și dă dreptul Italiei la întinse despăgubiri. Italia le formulează prin două note verbale în care sînt adăogate, în mod excesiv, umilințe studiate până în ultimele amănunte. Membră a Societății Națiunilor și puțînd să găsească în pact o protecție eficientă, Italia nu sesizează Consiliul. Ea ocupă militărește insula Corfu. Grecia adresează un apel Societății Națiunilor. Consiliul, în fața opoziției italiene, tergiversează și așteaptă deciziunea Conferinței Ambasadorilor. În adevăr, Marile Puteri se ocupă de conflict, acordă aproape toate sancțiunile cerute de notele italiene, dar atrage atențiunea Italiei că ocupațiunea teritorială este o măsură de poliție, care trebuie să înceteze. Grecia cere scuze, face o anchetă, dă onoruri militare vaselor aliate și plătește o amendă penală de 50 milioane lire. Italia acceptă deciziunea Ambasadorilor, evacuează Corfu, primește onorurile militare și încasează 50 milioane de lire. Ea sabotase Societatea Națiunilor și dovedise, de prisos, că Italia este mai tare decît Grecia.

În primăvara acestui an, Europa a fost tulburată de conflictul italo-sîrb. Italia, printr'o notă diplomatică adresată Cancelariilor dela Paris, Londra și Berlin, denunță „preparativele militare“ ale Serbiei, care amenință independența Albaniei și periclitează astfel pacea Europei. Italia nu se adresează Societății Națiunilor invocînd articolele 10 și 11 din pact sau bazîndu-se pe convențiunea din 9 Noembrie 1921 asupra independenței Albaniei. Ea consideră că dreptul și procedura acestui demers sînt create și regulamentate de Tratatul dela Tirana, încheiat la 27 Noembrie 1926 între Italia și Albania.

Chestiunea Albaneză este dominată de declarațiunea Ambasadorilor din Noembrie 1921. Recunoscînd interesul Italiei la independența și integritatea Albaniei, Conferința Ambasadorilor decide :

1) „Au cas où l'Albanie se trouverait dans l'impossibilité de „maintenir son intégrité territoriale, elle aura la liberté d'adresser „au conseil de la Société des Nations une demande d'assistance „étrangère.

2) „Les Gouvernements de l'Empire Britanique, de la France, „de l'Italie et du Japon décident, dans le cas susdit, de donner

„leurs instructions à leurs représentants dans le Conseil de la „Société des Nations de recommander que la restauration des „frontières territoriales de l'Albanie soit confiée à l'Italie“.

3) „Au cas où“...

Italia devenise, prin delegațiunea puterilor, garanta independenței Albaniei. Influența sa era instituită printr'un act internațional, dar pusă sub auspiciile Societății Națiunilor. Italia nu-și putea exercita mandatul decât cu asentimentul Consiliului, care trebuia să hotărască oportunitatea lui.

Diplomația fascistă nu se mulțumea cu atîta. După ce d-nii Mussolini și Nincici iscăliseră un acord în Ianuar 1924 punînd capăt diferendului Fiume și organizînd independența Albaniei printr'o dublă și reciprocă garanție, Italia a încheiat la 27 Noembrie 1926 tratatul dela Tirana. Albania devenea un protectorat italian. Printr'o clauză extraordinară, Italia garanta situația actualului șef de guvern albanez și se angaja să mențină la putere, prin orice mijloace, prezentul regim politic :

„Toute perturbation dirigée contre le statu-quo politique, „juridique et territorial d'Albanie est contraire à leurs intérêts politiques réciproques“...¹

Tratatul oprește deasemenea pe Albania să închee vre-un pact pe care diplomația fascistă l-ar socoti în opoziție cu interesele sale.

În acest text neobișnuit se găsesc germeii oricăror conflicte viitoare. Într'însul a găsit diplomația fascistă pretextul ultimului incident. După ce s'a alarmat fără măsură și a protestat în termeni violenți, Italia a trebuit să se supună sfaturilor de liniște și înțelepciune primite dela toate Cancelariile. Anglia însăși, care aprobase poate în întîlnirea dela Livorno principiul tratatului dela Tirana, a recomandat diplomației fasciste mijloacele raționale și oneste. D. Mussolini a avut desigur ocaziunea să mediteze asupra distribuirii forțelor europene și voințelor actuale ale politicii imperiului britanic. D-sa a putut să constate deasemenea că un abuz de drept este cîteodată împiedicat de opinia europeană în dezvoltările sale extreme.

Diplomația fascistă supune politica tratatelor la nesiguranțele, contradicțiunile, beneficiile și riscurile jocurilor de noroc. Fără măsură, împotriva necesității echivalențelor, ea închee tratate fără obligațiuni, numai cu foloase, crezînd că celelalte popoare acceptă totdeauna obligațiuni lipsite de avantajii. D. Mussolini, reprezentînd un regim, avînd veleități de permanentă, vede în orice prim-ministru un reprezentant etern al națiunii. D-sa își alcătuește alianțele cu un partid, cu un șef; le leagă de existența acestuia.

¹ Este curios de constatat că acest tratat a fost înregistrat de Societatea Națiunilor, deși cu desăvîrșire contrar pactului fundamental și tratatelor regionale recomandate de aceasta.

Politica sa albaneză este bazată pe puterea actualului guvernator; în România, influența actuală a pierit odată cu trecutul guvern. Eroarea acestei metode consistă desigur în vanitatea președintelui italian de a-și învinge partenerul. Un șef de guvern poate fi slab, neîndemnic, incompetent; destinele țării nu se supun însă la greșelile și infirmitățile acestuia. În orice tratative diplomatice se recunosc desigur condițiunile unui țirg. Unul din contractanți poate câștiga. Un contract însă prea oneros este invalidat de opinia publică, de timp, de fatalități istorice, de exigențele lăuntrice ale vieții internaționale. Este un calcul greșit și primejdios în această voință nemăsurată de câștig. D. Mussolini are un spirit prea afirmativ pentru ca să poată stăpîni deodată mai multe ipoteze.

Exemple ?

În 1921, Italia obține, prin declarațiunea Marilor Puteri, dreptul să supravegheze Albania și să exercite asupra existenței și dezvoltării ei o mare influență.

În 1920 deja, Italia iscălise cu Serbia tratatul dela Rapallo prin care se stabilea o frontieră comună și un regim al statului liber Fiume.

În 1924, d. Mussolini capătă, printr'un nou acord cu Sîrbii, încorporarea Statului Fiume și alte avantagii, organizînd, de comun acord, independența Albaniei.

În 1926, diplomația fascistă iscălește cu Albania acordul de la Tirana. Albania este pusă sub protecția obligatorie a Italiei de un regim dictatorial a cărei viață este garantată de guvernul italian. Europa află veleitățile de cucerire ale Italiei asupra malurilor Adriaticei; Serbia este încunoștințată că tratatele și convențiunile sale cu Italia nu sînt respectate; toți dușmanii interni ai actualului guvern albanez—toată opoziția—trebuie să devină ostili Italiei. În schimb, Italia obține dreptul teoretic de a ocupa militărește Albania. Cine o împiedica până atunci? Serbia și Europa, care o vor împiedica și în viitor, fiindcă ele sînt libere de tratatul dela Tirana.

La 16 Decembre 1926, d. Mussolini iscălește cu președintele guvernului român un tratat de prietinie și arbitraj. Italia obține mari avantagii economice, financiare și politice. România, niciunul. Ea se compromite în ochii Iugoslaviei, cu care ne leagă tratate și interese permanente și palpabile. Recunoașterea Basarabiei, chestiunea esențială pentru politica noastră, este declarată afacere de oportunitate pentru diplomația fascistă. Opinia românească este alarmată. Guvernul italian ne trimite oaspeți iluștri și ne face declarațiuni de simpatie. Evenimentele internaționale ne ajută. Englezii rup relațiunile cu Rușii. Sir Austen Chamberlain are o întrevedere cu d. Mussolini. Italia ne recunoaște Basarabia printr'o declarațiune făcută la Geneva, cu ocaziunea adunării Societății Națiunilor din Mart 1927. Opinia românească răspunde cu manifestațiuni de grațitudine. Raporturile italo-romîne sînt foarte călduroase. România contează pe sprijinul italian pentru dezvoltarea vieții naționale în cadrul frontierelor sale naturale.

Dar la 5 April 1927, guvernul fascist iscălește cu Ungaria un tratat de alianță, pe care d. Mussolini îl însoțește cu comentarii extraordinare, ce autoriză veleitățile ungare de iredentism și de răzbunare.

Nimeni nu poate tăgădui dreptul unei națiuni de a iscăli cît mai multe pacte regionale. În multitudinea lor și chiar în contradicțiunile lor aparente se găsesc șanse provizorii de pace. D. Mussolini le dă însă o semnificație agresivă și suspectă care amintește mai mult de vechile alianțe războinice decît de instrumentul de pace instituit de Societatea Națiunilor.

În politica actuală a Europei, Italia, reîntregită prin tratatele de pace, ar fi putut juca un rol de arbitru. Garantînd securitatea frontierelor prin pactele dela Locarno, ea a obținut un nou prestigiu. Membră permanentă a Consiliului Societății Națiunilor, poate găsi acolo mijloacele legale și pașnice ale ameliorărilor necesare.

Diplomația fascistă a preferat însă o atitudine ineficace de violență și o doctrină de mobilitate. Ea s'a apropiat de puterile învinse, sperînd să găsească în această grupare posibilități de expansiune. Incurajîndu-le să dorească o restaurare a vechilor forme politice și teritoriale, Italia și își pregătește o atmosferă de pericol și de solitudine. Dictatorul italian nu crede într'o organizare internațională și nici în nevoia civilizațiunii de a se proteja printr'o politică pacifică. D-sa crede că „l'idée de grandeur et de prospérité, sans jalousie et sans rivalité, est une idée trop abstraites, et dont la pensée ordinaire de l'homme n'a point la mesure...“ Astfel scria Talleyrand în memoriile sale. Și celebrul diplomat servise pe Napoleon.

Const. I. Vișoianu

Miscellanea

Douăzeci și cinci de ani dela moartea lui E. Zola

Cu ocazia împlinirii a douăzeci și cinci de ani dela moartea lui E. Zola, mai multe reviste franceze au deschis diferite anchete asupra importanței și influenței operei marelui romancier. Din cercurile subțiri s'a răspuns bine înțeles că influența sa e nulă, deoarece E. Zola a fost un scriitor complet lipsit de artă. Din celelalte răspunsuri se poate însă degaja astăzi perfect situația sa în Istoria literară. Realist strict experimental după unii, romantic pesimist după alții, („le romantisme de l'ordure“, cum se exprimă Leon Daudet). E. Zola a fost înainte de toate marele romancier care știe să animeze viața colectivă a maselor. Pentru aceasta e neîntrecut. El e marele lor poet epic. „Germinal“ și „L'assomoir“ o dovedesc. Dar meritele sale sînt și altele. Acela care a găsit tehnica compoziției realiste a romanului nu e nici Flaubert, nici frații Goncourt, nici Daudet și nici chiar Maupassant. Acela e Zola. Achizițiile care se fac în Istoria literară trec demulteorii neobservate. Ele se revarsă în patrimoniul comun, plutesc în atmosfera deceniilor viitoare și autorul nu se poate indica totdeauna cu precizie. E. Zola are meritul deosebit de a fi reformat romanul. Benjamin Crémieux într'un articol din „Nouvelles littéraires“ arată că influența lui E. Zola se întinde nu numai asupra romancierilor care i-au urmat imediat, dar chiar și asupra celor mai recentți : ca de pildă P. Morand și J. Giraudoux.

Cu toții, fără să-și dea seama au adoptat tehnica romanului său. Notițele apărute în revistele germane arată că toată mișcarea naturalistă germană, începînd cu Theodor Fontane și Gerhard Hauptmann stă sub influența marelui naturalist francez.

S'a zis că E. Zola nu era inteligent și că nu era artist. Aceste afirmații sînt destul de exagerate. E greu de caracterizat inteli-

gența marilor creatori. Se poate spune în deplină seriozitate că Tolstoi era prost, cum s'a spus? Ceiace e cert e că o intuiție formidabilă a vieții și a lucrurilor înlocuește perfect orice gen de inteligență. În ce privește arta lui Zola, e iarăși sigur că marele naturalist nu era ceiace se cheamă o scrupuloasă conștiință estetică. Dar suflul său de viață, puterea de creație, mînuirea plină de forță a atîtor personaje omenești sînt toate mărturiile ale unei energii artistice aspre și robuste. Ca în toți scriitorii timpului, există și în Zola balast și material inutil. Trebuie făcută partea epocii și a timpului. Ceiace rămîne e totuși considerabil.

Crima d-lui P. Zarifopol

Nu e un secret pentru nimeni stima pe care o avem pentru d. P. Zarifopol. Am scris-o și motivat-o aici în diferite rînduri, cu diferite prilejuri. O singură imputare avem de făcut d-lui P. Zarifopol. Dar aceia e așa de gravă, încît, după cum vom vedea îndată, ia proporția unei crime.

Iată despre ce e vorba.

În nimic nu s'a afirmat mai evident mitocănia speriată și „epatăată“ a unei părți din critica și intelectualitatea noastră (sărmani mahalagii introduși brusc în salonul unui boer) decît prin scandalul pe care-l fac cu „Estetica“. Bieți suburbani balcanici, acești critici tremură de a nu fi considerați lipsiți de fineță ori de maniere. Și atunci strigă toată ziua pe toate tonurile că sînt esteți.

Simplismul lor intelectual e așa de primar încît au ajuns să creadă că Estetica e o „esență“, o „substanță“ aparte, deslipită și ferită de viață, concepută abstract, în afară de temperamentul, de mediul, de firea celui care creiază. Mai mult decît afit: Estetica e obligatorie, ca și serviciul militar, pentru toată lumea. Te preocupă alte probleme, ai alte puncte de vedere, altă meserie și nu-ți arde de glumă, ești inginer, medic ori judecător și nu vrei să-ți deformezi meseria prin prisma estetică, adică nu vrei să faci poduri, să scrii rețete ori să dai verdicte stilizate și strălucitoare, ești numai decît dat afară din rîndul oamenilor subțiri și chiar dintr'acela al oamenilor cum se cade. „Estetica“ e singura realitate, singurul punct de vedere, singura substanță pură, nealterată de petele vieții comune. Sîntem prăpădiți, topiți de atîta Estetică. În nici o țară din lume — et pour cause, — nu se face atîta alchimie a frumosului. Aici la noi, la gurile Dunării, în patria unde săpunul nu e necesitate (mai ales pentru intelectuali!), unde morala e echivalentă cu prostia, unde înjurătura bonomă și socială te răcorește de orice stare de nervi, s'a constituit minunata insulă utopică a Esteticei!

Și încă ceva și mai comic. După ce am fost asurzii de acești critici, care ne asigurau pe cuvîntul de onoare ori pe mîntul părinților că ei și numai ei sînt singuri esteți, ne-a fost imposibil să vedem și noi o singură dată în ce constă acea

„Estetică“. Căci onorabili deținători ai acestui elixir secret, nu s'au trădat niciodată. N'au scris un rînd, o mostră cît de mică în care să-și aplice eminentele principii. Promisiuni și iar promisiuni. Atîta tot.

Cînd scriu, scriu ca toată lumea și deobicei, ca să fiu drept, ceva mai prost. O proză banală sau forțată, plicticoasă ca o zi de ploae, nulă ca o compensație, în care ai multe dificultăți să poți găsi cel mai mic germen de idei, de stil, ori de talent. Cîteodată simple verdicte: cutare e genial, cutare e idiot, fără nici o explicație, fără nici o motivare, ca să învățăm și noi cum procedează în laboratorul lor secret, acești mistici cercetători. Un simplu belfer de liceu cînd analizează o poezie în clasa VI-a după tipicul cunoscut face mai multă Estetică decît Dumnealor.

Așa dar, ca să ne rezumăm, acești stimabili literați au afirmat, au decretat că sînt esteți. Și o cred. Și sînt fericiți. D. M. Dragomirescu a decretat că D-sa a desființat toată critica dela Sainte-Beuve încoace. Un alt șef de ceaiuri literare revendică pentru el această glorie. Nu se gîndesc un moment să ne scoată din încurcătură, scriind odată, măcar odată, un articolăș cît de mic, cît de redus, unde să-și aplice metoda și punctul de vedere, cu toate că sînt destul de darnici cu coloanele unor fițiuci. Situația lor era, astfel, ca să zic așa paradoxală, ca să nu zic amuzantă.

La acest episod al istoriei estetice romîne, se poate plasa intervenția salvatoare a D-lui Zarifopol. Până atunci li se demonstrase acestor spirite subtile, subt toate formele, că Estetica nu e o esență scoborîtă din cer, că creația artistică face parte dintr-o personalitate care e deobicei mai complectă decît momentul artistic, etc. etc., lucruri pe care le știu și de care țin seama toți oamenii care pot gîndi, de aici sau din apus și chiar și simplii oameni de bun simț. Li se arătase copios mai ales că Critica literară este ceiace este, adică ceiace au făcut-o marii săi reprezentăți: Sainte-Beuve, Taine, Mathew Arnold, Lemaître, Brandes etc. Toți aceștia însă întrebunțează toate explicațiile pentru fenomenul literar dela Biologie și Sociologie pînă la Psihologie. Cîte-odată, cînd trebuie, fac și analiză tehnică, adică ceiace se cheamă metodă estetică. Dar numai cînd se prezintă ocazia și nu obligator, fie că se potrivește ori nu. Critica, aceia adevărată, adică aceia care există, își împrumută mijloacele de unde poate. Toate acestea le-am repetat cu sentimentul că emitem mereu truisme.

Dar rasa esteticianilor nu e caracterizată nici prin percepție iute, nici prin gust pentru idei. Ei se mulțumesc să se cramponeze de afirmarea acestei sărmane obsesii. La urma urmei însă toată această cohortă de admiratori ai frumosului pur, nu mai era luată în serios de nimeni. Oamenii treceau și zîmbeau: înțeleseseră masca care deghiza nulitatea. Atunci Dl. P. Zarifopol le-a dat o mîină de ajutor. Adept justificat al concepției estetice, D-sa a reușit să scrie articole totdeauna interesante și profunde servind acest punct de vedere. Cineva se ținuse de cuvînt și-și ajustase metoda concepției. D-sa, e drept, a strigat mereu Estetică, dar a și făcut Estetică.

Și mărturisim că nu înțelegem de loc de ce a făcut atîta vîlvă d. Zarifopol cu Estetica. D-sa era doar capabil să facă așa ceva. A dovedit-o. N'avea nevoie deci să strige mereu necesitatea Estetei pentru ca să svîrle praf în ochii lumii.

Dar Dl. Zarifopol nu s'a gîndit la consecinți, care sînt grele. Gestul său justifică atitudinea tuturor neofiților, tuturor ignoranților, tuturor netaleantaților, tuturor celor lipsiți de inteligență!

Un om inteligent și totuși „estetician“!

Cu vîlva făcută de D-sa se vor împăuna toți scribuleții desconsiderați, toți elevii de liceu repetenți, toți respinșii dela conservator, sau de la școala militară. Cu toții vor găsi refugiu în Estetică, care-i va primi cu brațele deschise, de data asta fără examen. Căci această „alma mater“ e adînc îngăduitoare cu fiii ei. Acest om inteligent și solitar, va deveni regele lor aclamat. Elogiile și osanalele lor îi vor tulbura liniștea și nervii. Vor trece munții și-l vor desmierda în fiecare seară. Și va muri de plictiseală poate. Dar crima e comisă.

Noi ceilalți, sărmanele sale victime, vom auzi încă și mai insistent melopea searbădă a esteticianilor, mai virulenți încă, mai încurajați prin atitudinea D-lui Zarifopol. Conștiința sa e apăsată de un greu păcat și somnul său nu poate fi ușor.--M. R.

Lămuriri pentru cetitori

Unii din cetitorii noștri care cunosc concepțiile și credințele redacției „Vieței Romînești“ ne scriu că sînt surprinși cîteodată de tonul ori de unele afirmații pe care le conțin anumite articole pe care le publicăm și care nu sînt totdeauna în deplină concordanță cu vederile noastre.

Dar în afară de rubricile redacționale care exprimă deaproape convingerile revistei, „Viața Romînească“ a lăsat totdeauna libertate deplină de opinii colaboratorilor săi. Bine înțeles am evitat să publicăm articole care sînt în totală contradicție cu programul și crezul nostru. Dar pe nuanțe, pe deosebiri de detaliu, n'am șicanat niciodată pe nimeni. Cu atît mai mult pe aceste timpuri de obscurantism, cînd libertatea de idei, dintr'o realitate, se transformă într'un ideal. Nu noi vom fi aceia care să stînjinem cît de puțin acest ideal pe care l-am apărut totdeauna.

Considerațiuni europene

Acum vre-o șapte-opt ani entuziasmul pentru Extremul Orient și civilizația asiatică ajunsese la punctul său culminant. Europa părea, cel puțin în partea sa occidentală, după diagnozele unui Spengler sau Kayserling, în situația unui muribund ce are nevoie de transfuziune de sînge. Bineînțeles serul viguros trebuia să vie din fundul Asiei și să fecundeze încăodată, prin ceaiace poate da

acest rezervor de viață proaspătă și neuzată, bătrînul continent, ca acum cînsprezece secole, pe timpul năvălirii barbarilor. Deatunci însă bolnavul a dovedit încă multă sănătate. Europa s'a trezit, și-a rechemat forțele și conștiința, și după ce fusese aîurită o clipă, a început să se apere. Chiar din lumea germană unde ideia asiatică era mai puternică, au pornit curente filo-europene. Mișcarea din jurul lui „Europäische Revue“ a lui Karl Anton Rohan, paneuropenismul lui Kudenhove-Kalergi sînt destul de semnificative în această privință. Esteții și artiștii Germaniei au reînceput să treacă, ca și altădată, frontiera dinspre Franța. Alianțe, armistiții măcar, ca acela dela Locarno, au favorizat iarăși vechea solidaritate europeană. Din lagărul francez manifestările de viață și de apărare occidentală sînt și mai afirmative. Cel mai drastic e desigur „Défense de l'occident“ al lui Massis. Au urmat apoi „Nation et Civilisation“ al lui Lucien Romier și „Locarno sans rêves“ al lui Alfred Fabre-Luce. La toate acestea se mai adaugă și criza sau marasmul în care se găsește lumea sovietică, cu așa de mare prestigiu chiar și asupra mediilor reacționare din Germania; acum șapte-opt ani. Civilizația sovietică e departe de a fi constituită și cu toate mesajile pe care le trimite prin G. Duhamel ori Luc Durtain, e departe de a putea oferi un îndreptar de viață morală ori intelectuală bătrînei Europe. Reînoirea prin misticism, prin viața instinctului și a obscurantismului pe care unii îl cred fecund, nu e încă posibilă—dacă va fi vreodată. Occidentul e departe de a-și cînta cîntecul lebedei. Dealtfel Europa nu și-a spus ultimul cuvînt în civilizație. Fecunditatea tinerei literaturi franceze și engleze și a ideologiei recente germane o dovedesc cu prisosință.

Errata

Volumul „Indreptări“ de M. Ralea, apărut în editura Casei Școalelor, a apărut din nenorocire cu o groază de greșeli de tipar. Unele sînt deosebit de grave, fiindcă alterează sensul frazei. Remarcăm în grabă citeva la întîmplare, din cele mai serioase. De pildă la pag. 193, în loc de: „amintesc direct de marii noștri francezi“, să se citească: „amintesc direct de marii moralîști francezi“; la pag. 134, în loc de: „misticismul lui făcea încă ravagii“, „misticismul nu făcea încă ravagii“; p. 58 „Cousine Bette“, în loc de „Cousin Bette“ etc. etc. A le releva toate ar însemna să umplem pagini întregi. Cititorul va binevoi să corecteze după sensul logic al frazei.—M. R.

P. Nicanor & Co..

Recenzii

Barbu Lăzăreanu. *Umorul lui Hasdeu.* Edit. „Adevărul“.

Cu prilejul împlinirii a douăzeci de ani de la moartea lui Hasdeu, d. Barbu Lăzăreanu, un harnic cercetător al arhivelor literare, a avut nimerita idee să se oprească asupra uneia din laturile cele mai amuzante, dar și mai caracteristice a acestei prodigioase figuri culturale.

Filolog, istoric, gânditor, poet romantic, nuvelist și dramaturg, fire superb înzestrată, geniu incomplet căruia nu i-a lipsit decât tenacitatea, constanta și nu știu ce echilibru sufletesc pentru a crea lucruri veșnice, Hasdeu a fost în toate aceste hipostaze, în primul rînd, un polemist, un temperament bătaios, mușcător și sarcastic.

De la foițele umoristice „Aghiuță“ și „Satyrul“, până la rapoartele sau necroloagele academice, mai toate personagiile marcante ale politicii sau culturii noastre (Rosetti, Brătianu, Kogălniceanu, V. A. Ureche, A. D. Xenopol etc.) au fost pe rînd ținta înțâpăturilor acestui spirit neastîmpărat și vioiu, de o inepuizabilă vervă, și o juvenilă înclinație spre farsă și mistificare. Mai mult decât erudiția uriașă, inaccesibilă celor mulți, sau talentul literar contestat de unii, acest aspect al activității lui pare a fi impresionat cu deosebire pe contemporani.

În interesantele lui amintiri, G. Panu ne povestește ce răsuneț a avut celebrul rămășag în care Hasdeu a izbutit să păcălească de două ori „Convorbirile Literare“ și ce consternați au rămas atunci, membrii ca și amicii Junimei! Desigur, cele mai multe din paginile polemice ale lui Hasdeu nu-și mai păstrează savoarea lor primă.

Calambururile numeroase și jocurile de cuvinte în care maestrul se complăcea ne apar puerile, atacurile au adesea un caracter prea personal, și nota lor licențioasă și pe alocuri vulgară, nu odată jignește.

Dar unele lucruri de preț nu lipsesc și d. Lăzărescu a des-gropat cel puțin un mărgăritar, printre ele.

Bucata intitulată „Caracterul poporului român din punct de vedere chinezesc” semnată Puang-Hon-Ki și publicată în Satyrul 1866, din care citez numai următoarea frază: „Am observat că Romîinii își modifică totdeauna caracterul după imaginea oamenilor de stat ce-i conduc: viteji sub guvernate viteze, înțelepți sub guverne înțelepte, servili sub despoți și liberali cînd nimeni nu-i apasă” cuprinde asupra firii noastre etnice și a fenomenului românesc, adevăruri profunde și crude, iar prin factura ei ce amintește maniera lui Voltaire și a secolului al XVIII-lea francez, merită să figureze într-o antologie.

Octav Botez

* * *

Albert Thibaudet. *Images de Grèce.* Paris. Albert Messein.

Note de călătorie, făcînd parte din cunoscuta literatură a scriitorilor francezi, care la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui al XX-lea au vizitat și căutat să pătrundă miracolul hellen: Maurras, Barrès, Brémond.

Scrise acum douăzeci și cinci de ani, pe cînd criticul cunoscut de azi nu era decît un tînăr elev al școlii franceze din Athena, ele nu mai sînt, cum Thibaudet o recunoaște însuși, cu totul în gustul zilei.

Deși felul de a gîndi și aprecia al autorului nu e destul de personal și se resimte prea des de influența măștrilor vremii, Bergson, Mallarmé, Barrès, cartea seduce prin tonul variat, universalitatea preocupărilor intelectuale, stilul familiar și vioiu.

Thibaudet e liric și avîntat cînd evoacă peisajul grec sau teatrul din Epidaur, pătrunzător și judicios cînd analizează caracterul spartan, de un irezistibil umor cînd descrie moravurile politice ale Greciei contemporane.

O. B.

* * *

Léon Daudet. *Etudes et milieux littéraires.* Grasset.

Bătăiosul, variatul și fecundul pamfletar monarhist, care a scris până acum peste cincizeci de volume, e un critic adesea interesant prin opiniile literare ca și aprecierile lui asupra contemporanilor.

Asemeni amicului și tovarășului Maurras, deși mai puțin ostil decît dînsul literaturilor moderne, Daudet e un partizan fanatic al clasicismului.

Absența umanismului greco-latin la un scriitor, e după el, o nenorocire și un semn de inferioritate. Defectele vizibile, elementul accidental și neviabil în opera unui Maupassant, Loti sau Zola,

sînt datorite ignoranții lor fonciare a antichității. Un Anatole France, spirit debil de altfel și puțin adînc, afirmă Daudet, sau un Sainte-Beuve, spirit profund dar incapabil de a pătrunde înălțimile spirituale, dătoresc dimpotrivă, farmecul și superioritatea lor, unei vaste erudiții antice.

Pornind de la acest punct de vedere, Daudet deosebește în literatura franceză numai două mișcări în adevăr interesante: Pleiada lui Ronsard în secolul al XVI-lea și aceia provensală în secolul al XIX-lea.

Confluent al ultimelor ecouri ale poeziei trubadurilor și ale revelației splendorilor helene și latine, pleiada lui Ronsard a avut drept scop îmbogățirea stilului și lărgirea sintaxei. Ea reprezintă o alianță adîncă și fecundă între poeți și erudiți și printr'o muncă metodică a pus în Franța bazele clasicismului.

Înțeleptul din Maillane a consacrat deasemeni, zece ani aceluia „Trésor du Félibrige“, care cuprinde rădăcinile limbii d'oc, mai caldă și mai concretă ca cea d'oil și regiunea Aix a văzut înflorind în jurul poeziei provensale linguiști eminenți și arheologi savanți. Mistral a fost un adevărat reanimator al latinității și a îndeplinit o imensă muncă de îmbogățire a limbii.

Pleiada romantică e, după Daudet, departe de a avea aceeași valoare. „Care e scopul romanticilor, se întrebă el, a romanticilor al căror val pornit de la Hugo și continuat prin Gautier, Vacquerie, Banville și discipolii lor minori, moare cu Leconte de Lisle (brr, passez-moi mon paletot!) și cu cizelatorul de neant Heredia? Să facă un mare sgomot de cuirase, armuri, jiletci roșii? Să epateze? Să amestece barocul cu sublimul? Versuri frumoase, poeme fulgurante. Dar care e în această furtună artificială, sarcina utilă, savantă, precisă?“

Pasajul următor cuprinde mi se pare, una din cele mai vi-guroase critici, care s'au adus romantismului: „Poetul (e vorba de Victor Hugo) are ceva de spus, o amintire de evocat, un sentiment de redat, o gîndire de exprimat. El o face cu splendoare; dar cînd a făcut-o, vrea să continue să cînte. Nu e în el „un dessous lirique“, o forță de elan sincer, care să-i permită să ducă creația lui dincolo de realitatea însăși, să o generalizeze, să o universalizeze, să scoată din ea lecția eternă sau mistică“.

Spirit de o remarcabilă claritate, căutînd să prindă în toate lucrurile esențialul, să stabilească ierarhii și genuri, Léon Daudet ne dă în studiul său asupra romanului o clasificare fără îndoială discutabilă, dar interesantă. El deosebește trei clase de romane:

1) Romanul de tipificare, care prezintă caractere determinate și ne face să cunoaștem persoanele ca și cum am fi trăit cu ele. Exemple: cele mai multe din romanele lui Balzac, M-me Bovary a lui Flaubert, La Chartreuse de Parme a lui Stendhal, Tom Jones de Fielding.

2) Operele de istorie a moravurilor cu caracter social în care întîlnim personajii din aceeași epocă și aceeași națiune, trăind

la diverse etape în condiții de avere diferite și în care, la fiecare capitol, monografiile familiale alternează cu relațiile sentimentale: Exemple: „Le Nabab“ al lui Alphonse Daudet, „La guerre et la paix“ a lui Tolstoi, „Bleek House“ a lui Dickens, „Les ancêtres“ a lui Freytag.

3) Operele de pătrundere și analiză care nu redau în primul rînd tipuri, ci mobilele acțiunilor omenești. Inițiatorul e aici după Daudet, Jean Paul Richter în „Hesperus“ și modelele genului le înfîlțim în „The Egoist“ al lui Meredith și în „A la recherche du temps perdu“ a lui Marcel Proust.

De o lectură cu deosebire plăcută sînt savuroasele amintiri ale lui Daudet asupra cîtorva din saloanele literare dela sfîrșitul secolului trecut. (Acel dela Champrosay unde primea D-na Alphonse Daudet, acel al prințesei Matilda sau al D-nei Buloz).

Deși nota politică pătimașă și cea caricaturală nu lipsesc cu totul din viile lui portrete (înfățișînd pe Faguet nu uită să-l arate totdeauna fără de guler și mirosînd a curcă friptă) Léon Daudet apare în acest volum mai calm, mai moderat decît îl cunoaștem și însuflețit în primul rînd de dorința de a împărtăși altora, roadele unei bogate vieți literare și a unei vaste experienți.

Octav Botez

G. G. Antonescu, *Doctrinile fundamentale ale Pedagogiei moderne*, Ed. Casa Școalelor, 1927.

Subt acest titlu profesorul de Pedagogie dela Universitatea din București ne dă o Istorie complectă a sistemelor de Pedagogie. Semnul maturității culturale a unei țări evidențiază și mulțimea tratatelor generale. Invățămîntul nostru universitar era silit, până mai ieri să apeleze la manualele germane ori franceze. Inglobarea atîtor minoritari în statul nostru, care nu cunosc nici una din aceste două limbi, a decis pe mulți profesori să-și tipărească cursurile. Acela al d-lui G. Antonescu e fructul muncii de două decenii. E inutil să pomenim ce servicii va aduce marelui public cult și studenților.

Analiza sistemelor, lăsînd laoparte antichitatea, începe cu John Locke. Sînt studiați apoi în toate amănunțele gîndirii lor Comenius, Kant, Rousseau, Schiller, Pestalozzi, Fröbel, Diesterweg, Herbart și urmașii lui, înfine Spencer.

Autorul scoate în evidență din toate aceste doctrine mai ales problemele care interesează punctul de vedere modern în Pedagogie. Căci în fiecare sistem există aspecte caduce, care au murit și a căror interes e pur istoric și apoi aspecte, reluate de gîndirea contemporană și care fac din autor un precursor. O istorie vie a sistemelor trebuie să fie seamă mai ales de acestea din urmă și d. G. Antonescu o face cu prisosință.

M. Ralea

Iosif Gabrea, Școala creatoare. (Individualitate—personalitate), ed. Casa Școalelor, București.

E o lucrare plină de merit asupra problemei centrale a pedagogiei moderne. Ideia de personalitate activă stă, în adevăr, la baza tuturor valorilor culturale moderne. Individualismul activist e în același timp preocuparea aproape exclusivă și a Pedagogiei și a Eticei. D. Gabrea ne dă în cartea sa o informație aproape complectă asupra situației actuale a problemei. Materialul foarte bogat e compus într'o sinteză destul de unificată. Totuși preocuparea autorului fiind mai ales pedagogică, introducerea filozofică pură ni se pare prea lungă, (mai mult decât jumătate). În ce privește informația, lipsesc din sursele autorului două lucrări fundamentale: K. Oesterreich: *Phänomenologie des Ich* și W. Stern: *Person und Sache*, ale căror puncte de vedere ar fi putut întregi concluziile unor capitole.

Această merituoasă lucrare a unui harnic cercetător ar trebui mediată de profesorii noștri. Unele prejudecăți învechite ar putea astfel să dispară.

M. Ralea

St. Zweig, Dickens et Balzac, ed. Kra, Paris.

Au apărut în franțuzește, două din studiile critice ale scriitorului austriac. Ediția germană cuprinde, pe lângă aceste două studii și unul asupra lui Dostoewski, care urmează să apară în traducere separată mai târziu.

Critica franceză a excelat totdeauna în analiza ideilor. Critica estetică propriu zisă, adică aceia a individualului artistic din fiecare autor, e făcută în general dintr'un punct de vedere prea raționalist. Aceste două studii reprezintă două modele de excelență critică intuitivă, aceia care pătrunde direct în inima operei, fără argumentație și fără prea multă teorie. Portretul autorilor se încheagă viu din o mulțime de detalii, la prima aparență împrăștiate, sporadice, dar care se cheamă unele pe altele într'un sentiment unitar, într'o tonalitate afectivă generală.

Geniul lui Balzac e comparat cu acela al lui Napoleon. Cel din urmă cu epopeia sa grandioasă influențează pe cel dintâiu. Și Balzac voește să creieze o lume colorată, de proporții gigantice. El știe totul, ghicește, fără să studieze. Puterea sa de viață e unică. Încă de tânăr, privind un portret al lui Napoleon, el își promite să-l reediteze în literatură.

Dickens ne apare ca tipul normal al burghezului englez din secolul trecut cu toate consecințele psihologice ce decurg din această natură.

St. Zweig, care e și un poet, a scris aceste două portrete cu acea căldură și strălucire caracteristică beletriștilor și așa de rară la criticii de meserie.

M. Ralea

René Lalou, *Panorama de la littérature anglaise contemporaine*, ed. Kra, Paris.

Vă aduceți aminte de polemica vie dusă acum câțiva ani de criticul F. Vandérem contra manualelor clasice de Istorie literară: Brunetière, Faguet, Lanson, acuzate că neglijează literatura nouă și mai ales pe autorii cei mai originali suspectați de spiritul academic și pompier. Ca să umple această lacună, René Lalou a scris atunci o „Histoire de la littérature française contemporaine“ (1870—1920), plină de viață, de gust și lipsită cu totul de pedantism, de „parti-pris“ oficial. Toți autorii erau analizați liber, după textele lor, dintr'un punct de vedere strict estetic. Această lucrare a avut mult succes. Dovadă numeroasele ei ediții.

Cu aceleași calități de vivacitate și tinerețe, R. Lalou ne dă astăzi un tablou comprehensiv, scurt, sintetic prezentat, al literaturii engleze moderne. Nu e vorba, fără îndoială, de o lucrare sistematică, sau măcar complectă. Pentru aceasta cetitorul are, în limba franceză pe aceia a lui L. Cazamian. E o schiță pitoresc desenată a principalilor reprezentanți ai literaturii moderne engleze, dela ideologie până la teatru, poezie și roman.

Se începe cu moștenirea victoriană scurt caracterizată. Se continuă cu destinul scurt și strălucit al lui O. Wilde, prezentat judicios, cumpănit și inteligent. Caracterizările asupra lui Conrad, Hardy, Galsworthy, nu sînt mai puțin interesante. Dar cel mai mare merit al cărții e ideea unitară, de ansamblu, care se degajă din această „panoramă“, bine desenată în toate contururile ei.

M. Ralea

Miguel de Unamuno, *Trois nouvelles exemplaires et un prologue*, trad. de Jean Cassou et Mathilde Pomès, Aux Editions du Sagittaire, Paris.

„Numesc exemplare aceste nuvele—scrie Unamuno în Prolog—pentru că le dau ca un exemplu de viață și de realitate. Protagonistii lor, adică luptătorii—să-i numim personajii, dacă vreți—sînt reali, foarte reali, de cea mai intimă realitate, anume aceia pe care și-o dau ei înșiși în voința lor pură de a fi sau de a nu fi, și nu aceia pe care ar putea să le-o atribue cetitorii“.

Scriitorul spaniol are o teorie ingenioasă a eroilor. „Care e realitatea intimă, realitatea reală, realitatea eternă, realitatea poetică sau creatoare a unui om? Fie om în carne și oase, fie din aceia pe care-i numim ficțiuni, puțin importă. Don Quichotte este tot așa de real ca Cervantes; Hamlet sau Macbeth ca Shakespeare“.

Omul poartă în el trei indivizi: pe cel care este, pe cel care se crede că este și pe cel care-ar vrea să fie. Din acestea trei, adevăratul chip real este acela care am vrea să fim, care e în noi, în inima și sufletul nostru. „Omul cel mai real, *realis*, cel mai

res, cel mai lucru, adică cel mai cauză,—este acela care vrea să fie, sau care vrea să nu fie, creatorul. Numai acest om—pe care după moda kantiană l-am putea boteza numenic, acest om volitiv și ideal, această forță, trebuie să trăiască într'o lume fenomenală, rațională, în lumea aparențelor care este lumea celor ce se proclamă realiști“. Un om este un simbol, și un simbol sau un concept poate să devină om. „Cred că o hiperbolă vrea—da, vrea! să atingă asimptota sa și nu izbutește, și că geometrul care ar simți această voință dezesperată a unirii hiperbolei cu asimptota, ne-ar reprezenta hiperbola ca pe o persoană, și o persoană tragică“.

Numai cine poartă într'însul cele șapte virtuți capitale și cele șapte vicii opuse este în stare să scrie și să cetească literatură. Numai un asemenea om poate fi orgolios și umil, lacom și cum-pătat, desfrinat și cast, invidios și milos, avar și darnic, leneș și harnic, mînios și răbdător. El scoate din sine însuși „pe tiran cași pe sclav, pe criminal cași pe sfînt, pe Cain cași pe Abel“.

Pentru Unamuno „ființa cotidiană și crepusculară“, umbra care se teme de tragedie, nu prezintă nici un interes. Personaj, adică făptură reală, este numai cel ce e în stare să creeze și să re-creeze în sine personaje tragice și comice.

Felul acesta de a privi oamenii ca indici de voință creatoare este mai mult al unui dramaturg decît al unui literat. Și în adevăr, cele trei nuvele ar putea ușor deveni admirabile scenarii de teatru. În *Două mame*, Raquel, văduva sterilă, hotărăște pe Don Juan, amantul ei lipsit de voință, să se căsătorească cu Berta, pentru a-i da ei, văduvei, un copil. Raquel ia averea lui don Juan, pune stăpînire pe fiul Bertei. Prin voință devine mamă, fără să fi născut. O nouă realitate, a ei, va exista de-acum înainte.

„*Marchizul de Lumbria*“ e copilul bastard al senzualiei Carolina, care fură iubitul surorii sale, apoi soțul, și îi înlătură fiul dela drepturile lăsate la moarte de bătrînul marchiz.

A treia nuvelă („Un om și nimic mai mult“) foarte puternic scrisă, ilustrează cel mai dramatic concepția lui Unamuno. Alexandru Gomez este un om bogat și tare. A venit în Renada după o viață de aventuri nebuloase, și aflînd despre frumuseța mîndră a Juliei Yanez, își pune în gînd s'o ia de soție. Izbutește fără mare greutate. Dar de-aici înainte începe lupta între iubirea femeii pentru acest om care a reușit s'o stăpînească, și iubirea nemărginită de sine a lui Alexandru Gomez, — luptă care sfîrșește numai cînd femeia și bărbatul se contopesc în moarte.

Pentru literatura lui Miguel de Unamuno, mai are încă sens observația lui Voltaire: les détails sont une vermine qui ronge les grands ouvrages. Unamuno expune fapte, numai fapte. Nu se încurcă în amănunte de culoare și desen. Pitorescul este format din gesturi și pasiuni. Astfel povestirea capătă generalitate și du-

rată, ca o parabolă de evanghelie. Nimic nu pare totuși învechit, nici plicticos, pentru că în spiritul lectorului se operează o compensație: dacă Unamuno nu întrebuițează arta nuanțelor cu care ne-au obișnuit cei mai cetiți scriitori contemporani, în schimb voluntarismul său este foarte de actualitate.

Învățatul dela Salamanca (Valery Larbaud îl prezintă ca pe un erudit hrănit la marile literaturi ale antichității și cunoscând tot ce e mai bun din literaturile moderne) se adresează exclusiv cetitorilor cultivați. E un scriitor sobru, dar comunicativ. Humorul lui cuprinde și oamenii și ideile, oricât ar fi ele de pretențioase.

Stejar Ionescu

* * *

G. I. Brătianu. *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Académie Roumaine, Etudes et Recherches II, Bucarest, 1927, 375 p., 4 pl. fotogr.

D. G. Brătianu este într'o serie de interesante lucrări. Ultima, cu titlul de mai sus, e o prețioasă contribuție la cunoașterea vieții juridice și economice dela sfârșitul veacului al XIII-lea, dată cu ocazia publicării unui important număr de acte ale notarilor genevezi din Péra și Caffa, dintre anii 1281—1290. Din cercetările întreprinse de d-sa în *Archivio Notarile* din Genua, sînt publicate în acest volum un număr de 333 de acte în extenso și 455 în registre, toate din epoca sus indicată. Actele publicate în extenso se clasează după categorii în 36 înscrisuri obligatorii, 16 chitanțe de bani, 8 procuri, 120 comandite, 17 contracte de închirieri de corăbii, 7 societăți, 18 vînzări de case, 47 vînzări de sclavi și 8 testamente; actele din registre sînt tot de această natură, multe din ele fiind formulare tipice cu schimbări de nume, sume ori obiect. Acest bogat material dă d-lui Brătianu prilejul de a întreprinde o substanțială cercetare asupra unei laturi a organizării judiciare și a unor capitole din istoria dreptului civil, comercial și maritim al coloniilor italiene din Constantinopol și Crimeia. Viața economică a acestor orașe apare printre diferitele instituții de drept cu totul deosebită de aceia a Apusului. Ea anunță începutul unei noi epoci care va sfîrși prin capitalismul actual, astfel că privitye subț acest aspect cercetările d-lui Brătianu au un interes special pentru istoria economiei contemporane.

În aceste colonii italiene găsim o grijă deosebită pentru garantarea siguranței unui act de comerț. De aici o anumită organizare judiciară cunoscută sub forma instituției notariale. În mai toate coloniile medievale întîlnim notari, care în epoca cercetată de d. G. Brătianu, se puteau socoti ca niște funcționari publici, însărcinați cu întărirea anumitor acte privind fapte de comerț. Aceasta garanta actului autenticitatea sa, cu atît mai mult cu cît

toate actele care se instrumentau înaintea lor, notarii aveau obligația de a le transcrie într'un registru special. Martorii care participau la confecționarea actului încetau să mai aibă un rol eventual probatoriu; prezența lor făcea parte din formalismul procedurii care prin natura sa era mai dinainte de toate solemnă. Notarul trebuia să fie întotdeauna o persoană cu o oarecare competență, și deaceia i se cerea pentru admiterea sa în funcționare îndeplinirea anumitor condițiuni pe lângă care se adăuga și calitatea de cetățean. Ei erau desemnați de un juriu și trebuiau întăriți de rector. Analizînd actele din regestrelor notarilor dintre 1281 și 1290, d. Brătianu desprinde aspecte sugestive din cele mai diverse domenii ale dreptului. Din unele se constată regimul de drept al emancipării lor, sau regimul familial, din altele protecția averii minorului, transmisiunea drepturilor reale și personale, sau regimul succesoral, acesta din urmă dominat în întregime de concepția dreptului roman care suferă numai doar adăugiri procedurale. Actele notarilor permit mai ales lămuriri asupra regimului obligațiilor. În studiul d-lui Brătianu găsim asupra lor o concentrată expunere în care, cași în celelalte chestiuni, este pusă la contribuție și o aleasă literatură de specialitate.

Exemple și cercetări referitoare la locațiunile imobiliare, la locația de servicii și la contractul de ucenicie completează acest capitol. Privită sub prisma acestui aspect de drept viața socială a coloniilor din Marea Neagră și Marea Egee „se dezvoltă liberă și dă relațiilor dela om la om un aspect aproape modern“. Nu găsim aci nimic din esențialul structurii sociale a Europei apusene contemporane; „în aceste comptoare îndepărtate, la marginea statului bizantin sau a imperiului mongol nu există nici seniori nici vasali“.

Instrumentele de credit, a căror formă și natură se pot relativ bine preciza din aceste documente, mărturisesc și mai bine caracterul exclusiv mercantil al acestor colonii. Și în această epocă cași mai nainte și mai tîrziu impulsivitatea permanentă a dorinței de cîștig a știut și aci cași peste tot locul să armonizeze concepțiunea teologică și a oficialității cu practica curentă, în ceia ce privește cîștigurile produse din comerțul de bani. În aceste colonii se întîlnesc cazuri de numeroase „aranjări cu cerul“ după expresia d-lui Brătianu. Formele lor de realizare, specii anumite ale titlurilor de credit—înscrisuri obligatorii în cazul de față după terminologia lui Huvelin pe care o adoptă d. Brătianu, sînt cu o adevărată competență de specialist cercetate în origina, natura și varietățile lor. Contractul de transport are un loc important în actele din Péra și din Caffa.

Cu ocazia examinării sale este cercetată și o formă de societate mult întrebunțată, anume comandita și care a avut în tot veacul de mijloc o întinsă răspîndire. Amănunte asupra condițiilor tehnice ale îmbarcării și navigării în raport cu dreptul maritim contemporan, mai ales în ceia ce privește proprietatea și con-

ducerea vasului, cași asupra pirateriei, marea plagă a comerțului pe apă, completează documentata întroducere care precede publicarea actelor notarilor. Ceiace caracterizează, dînd un interes propriu instituțiilor de drept comercial și maritim existente în aceste colonii, sînt elementele nouă, străine dreptului roman încă dominant în alte domenii. Se forma aci, încetul cu încetul, un drept nou pe care-l reclama comerțul internațional în plină dezvoltare și care va servi într'o largă măsură la elaborarea dreptului de circulație modern. D. Brătianu a observat just că viața economică a coloniilor din Levant a trebuit să exercite o puternică influență asupra dezvoltării economiei occidentale; ea s'a exercitat mai ales prin mentalitatea lor economică, anunțătoare a capitalismului, despre care în Apus la acea epocă numai forțînd noțiunile s'ar putea vorbi.

G. Zane

* * *

N. Ghiulea, Cooperatiia. Faptă, ideie, doctrină, Cluj, 1927, 111. p.

Lucrarea d-lui N. Ghiulea, profesor de politică socială la Universitatea din Cluj, este cea dintăiu în literatura noastră cooperatistă care dă o expunere de ansamblu asupra faptelor, ideilor fundamentale și doctrinei cooperatiiei, păstrînd pe lîngă caracterul unei opere de propagandă și pe acel al unei cercetări științifice.

Pentru autorul său, această nouă carte este menită de a dezvolta în mase spiritul cooperatist printr'o reliefare clară, precisă și antrenantă a avantajilor pe care organizarea cooperatistă le oferă maselor proletare. Căci după concepția d-lui Ghiulea „cooperatiia este de origină și esență proletară, socotind și pămîntul țaranului ca un instrument de muncă“ (p. 57, 72). În raport cu această concepție inițială sînt enunțate și dezvoltate ideile fundamentale ale cooperatiiei și care în ordinea dată sînt următoarele: asociația, solidaritatea mutuală, întăietatea în societate a principiului economic, inutilitatea și nocivitatea intermediarului în schimb, echitatea în schimb, înlăturarea capitalismului, subordonarea producției intereselor capitalismului, creierea proprietății colective, democrația—adică ideia stăpînirii și conducerii poporului prin el însuși—și transformarea socială. Din cercetarea științifică a corelației între aceste idei și faptele pe care le-au produs sau care le provoacă aplicarea lor, poate să aibă loc o doctrină a cooperatiiei. O schiță a unei atări doctrine, necristalizată încă, încearcă și d. Ghiulea, plecînd dela clasificarea cooperatiivelor în raport cu domeniile principale ale vieții economice. Caracterizarea generală a doctrinei cooperatiste rezultă chiar din cele zece idei fundamentale menționate mai sus, ceiace dă acestei doctrine un împătrit aspect, social, economic, juridic și moral.

Înțelegă din acest larg punct de vedere, cooperatiia este mai mult decît un mijloc obișnuit economic, ea poate fi și deveni, mij-

Tocul cel mai desăvârșit al politicii sociale, pentru transformarea socială, astfel ca regimul capitalist să fie înlocuit prin altul în interesul muncii (78—79). Datorită acestor posibilități ce stau înaintea cooperăției, capitalismul întotdeauna a căutat împiedicarea dezvoltării și mai ales a autonomiei, a libertății de mișcare a cooperăției din moment ce aceasta și-a afirmat și întărit existența. Astfel că ajutoarele pe care unii cooperatori le pretind din partea statului trebuiesc primite—dacă sînt date—cu neîncredere, tocmai din cauza concepțiunii burghezo-capitaliste, a ordinii de drept actuale. Numai un stat democratic ar putea să dea cooperăției prilej și mijloace de a-și îndeplini cu desăvârșire rolul său. Cooperatismul deci prin esență, doctrina și idealurile sale trebuie să stea alături de mișcările politice democratice, căci cași democrația și cooperăția, are ca scop suprem „realizarea unei lumi viitoare mai bune, mai drepte, mai fericite” (107). Cătră aceste scopuri supreme, cooperăția pășește prin înfăptuirea scopurilor sale imediate care în primul rînd sînt „rezolvarea problemei organizării agrare, problema conflictului între muncă și capital, problema clasei de mijloc” (104). Mai grabnica lor traducere în fapt stă aproape numai în inițiativa particulară, deci înțelegerea problemelor sociale impune stimularea energiilor individuale prin arătarea posibilităților și mijloacelor cît și prin precizarea scopurilor. Lăsînd deoparte optimismul care domină în această carte, natural menirii cu care a fost scrisă, ea trebuie considerată mai mult decît cum vrea autorul său să o prezinte: „o lucrare modestă destinată propagandiștilor”. D. Ghiulea i-a impregnat și un caracter științific întrecînd scopul pe care și l-a propus ca „într'un număr restrîns de pagini să dea o imagine completă a cooperatismului, o schiță în care obiectul e prins în cîteva linii caracteristice fără umbre care să pue în relief planurile, fără desăvîrșiri de amănunt”.

G. Zane

* * *

C. Moșil. *Monetăria Țării Românești în timpul Dinastiei Basarabilor*, Anuarul Institutului de Istorie Națională, III, (1924-25) Cluj 1926.

D. C. Moșil și-a adunat în această lucrare rezultatul unor îndelungate și laborioase cercetări, dînd științei noastre istorice și numismatice o operă remarcabilă. Ceiace distinge studiile numismatice ale d-lui Moșil este concepția sa largă despre această știință.

Numismatica nu trebuie să se limiteze la clasarea și descrierea monetelor; ea trebuie să constituie un auxiliar prețios al istoriei politice, economice și culturale și să caute ca prin metodele sale speciale să-și aducă contribuția sa problemelor de acest ordin. Aplicarea acestei concepțiuni, făcută și în alte lucrări, dă în studiul prezent rezultate extrem de interesante cu privire la starea culturală și economică a Țării Românești la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea.

Cercetînd monetăria Țării Romînești de la întemeierea sa care are loc în timpul lui Vladislav I Basarab și până la decadența sa sub urmașii lui Mircea cel Bătrîn, d. Moisil constată mai multe epoci în istoria monetară a acestor vremi, fiecare avînd caracterele sale proprii. Astfel epoca întemeierii și organizării, epoca consolidării sub Radu I Basarab și Dan I Basarab, epoca continuării sub Mircea cel Bătrîn și ultima aceea a decadenței sub urmașii acestuia. Utilizînd toate tezaurele cunoscute azi, d-sa clasifică vechile monete ale Țării Romînești și le dă o precisă descriere. După toate investigațiile făcute, baterea de monete indigene nu trece dincolo de Vladislav I. El este acela care a bătut primii „ducați“ monetă de argint, pentru a da nu numai o mărturie a independenței sale politice dar a răspunde și unei nevoi a vieții economice, a cărei activitate devenea din ce în ce mai mare. Urmașii săi continuă pe calea începută, căci și condițiile generale se mențineau aceleași. Mircea cel Bătrîn bate pe lîngă o serie de ducați și o monetă divizionară, care s'a numit ban. Cercetarea efigiilor acestor monete duce la concluzii extrem de interesante asupra influențelor culturale care se exercitau în principat, și asupra luptei dintre curentul bizantin cu cel occidental. Imprejurările generale politice care creiau țării o situațiune inferioară celei trecute aduc și decadența monetăriei naționale. Urmașii imediați ai lui Mircea, care bat dealtmîntea și ei monete, n'au putut rezista hărțușelilor continui și influenței din ce în ce mai puternice a străinilor asupra culturii și economiei țării. În momentul cînd moneda care simboliza suveranitatea Domnilor nu mai putea corespunde unei stări de fapt, iar producția monetară străină se desfăcea în cantități mari în principat, și monetăria sa trebuia să decadă. Chiar și formele eraldice ale monetelor din această vreme mărturisesc această decadență. În analiza caracterelor acestor epoci, d. Moisil a dat maximum ce poate să-l dea știința numismatică. Este sigur că dela lucrarea lui Sturza, Uebersicht die Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien, Wien 1874, nu s'a publicat la noi, un studiu mai remarcabil asupra unei epoci mari din istoria noastră monetară. Cercetările parțiale întreprinse de atunci încoace, descoperirea noilor tezaure, concepțiunea largă asupra numismaticei dau posibilitatea d-lui C. Moisil ca lucrarea de față să fie considerată ca ceiace știința numismatică romîna a produs mai valoros pînă azi.

G. Zane.

* * *

N. Ghiulea. *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul, și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România.* București, Ed. „Cartea Romînească“, 208 p. 1926..

Criza din agricultura noastră, care devine din ce în ce mai evidentă, cu toată împroprietărirea, n'ar putea fi soluționată decît prin organizarea muncii țărănești, sub singura formă a asociațiunii.

Aceasta este ideea esențială de la care d. Ghiulea pleacă în această cercetare, și căreia îi dă o amplă și documentată demonstrație. D-sa arată că o dezvoltare a tovărășilor țărănești este foarte posibilă la noi în țară, datorită unui simț social dezvoltat al țărânului român, care s'a manifestat puternic în trecut și se manifestă încă și azi sub diferite chipuri. Felurile de asociațiune sînt variate în raport cu scopurile urmărite; astfel pot fi syndicate profesionale de agricultori, cooperative de aprovizionare în comun, credit, producție agrară, desfacere în comun, industrializarea produselor agricole ori vegetale etc. și asigurări mutuale. O cercetare istorică asupra originii și dezvoltării celor mai principale forme de asociațiuni țărănești, cu suficiente date pentru o idee precisă este cuprinsă în cel de al treilea capitol. Se amintesc Fourier și Owen, considerați ca părinți ai asociațiunilor în general, și care prin opera lor au influențat dezvoltarea tovărășilor țărănești, Schultze-Delitzsch și Raiffeisen, dîndu-se o expunere a originii și evoluției mișcării cooperatiste germane, și se mai dă un istoric al cooperativelor țărănești în Ardeal și România Veche. Cea dintăiu încercare de peste munți a fost cea dela Rășinari din 1868, iar cea dintăiu cooperativă din vechiul regat a fost înființată în 1891 în comuna Dara din jud. Buzău, după care urmează în 1893 banca populară din Șerbănești-Poduri jud. Dîmbovița. Cea dintăiu federală este înființată în 1907 în com. Găiceanu-Tîrg (Tecuci), iar a doua în com. Topoloveni (Muscel) în 1908. Rezultatele pe care asociațiunile le-au dat în străinătate sînt expuse într'un mod sugestiv pentru a constitui o puternică pildă. Ceiace au făcut syndicatele agricole pentru economia agrară a Franței nu poate fi trecut cu vederea. Numai dacă s'ar ținea seama de vertiginoasa lor dezvoltare și încă ar fi o dovadă decisivă ca după cum sînt azi indispensabile agriculturii franceze, pot să devină mine tot atît de utile și necesare economiei noastre. Ceiace poate în adevăr să dea forța unei tovărășii, numai cooperativele daneze și asociațiunile de asigurări mutuale din Germania pot să o arate. Și la noi, după datele și părerea d-sale, asociațiunile țărănești au realizat progrese remarcabile. Cercetate sub cele patru categorii principale: cooperația de credit, cooperația de producție și consum, obștiile de arendare și cumpărare de pămînt și asigurările mutuale agricole,—se dă o expunere a evoluției interesante a celor dintăiu trei, căci la noi nu se poate încă vorbi de o mișcare a mutualității agrare.

G. Zane

Revista revistelor

Arhivele Olteniei.

Arhivele Olteniei ne aduc imputarea că nu ne ocupăm de revistele din țară. E probabil că revista craioveană nu ne urmărește regulat, fiindcă oricâteori găsim ceva interesant de revelat publicului într-o revistă națională ne grăbim s'o facem. Chiar despre excelentele Arhive ale Olteniei ne-am pronunțat de multe ori. Numai că publicistica română fiind în criză găsim destul de rar, lucruri demne de relevat pentru folosul cetitorilor. Și pe aceste le găsim de obicei în revistele de specialitate (care apar destul de rar: odată sau de două ori pe an abia). Foițe literare mai mici, pline de polemici și înțepături menite să satisfacă invidia confrăților literari, nu vedem ce utilitate ar prezenta cetitorului serios.

Amintiri despre Tolstoi

Scriitorul rus Iwan Bunin își notează astfel despre Tolstoi: l-am văzut de câteva ori în viața mea.

Mi-aduc aminte că Cehov îl considera ca cel mai mare geniu al lumii. Cînd trebuia să-l viziteze, avea emoții extraordinare. Eu la fel, mă consideram ca un copil în fața lui. Cînd începusem să scriu, locuiam în Pultava. Acolo se înfiripase o societate de tolstoieni, menită să popularizeze doctrina maestrului. Cu

această ocazie l-am văzut întăia oară: la Moscova, în casa sa, mobilată simplu și patriarhal. Cînd m'a văzut și mi-a auzit numele m'a întrebat despre tatăl meu cu care fusese camarad în războiul Crimeei, și pe care, deși îl văzuse puțin, îl ținea încă minte.

Mi-a spus: dacă vrei să scrii, n'aj decît s'o faci. Să știi însă că literatura nu e scopul vieții. Viața e amară și tristă. Numai cîțiva ani de tinereță sînt plini de iluzii. Restul e un pustiu dezolat, plin de decepții și amărăciuni. Era îmbrăcat ca țărani, călduros, simplu.

L-am mai văzut după aceea încă odată după moartea fiului său cel mai mic, în etate de șapte ani. M'a întrebat dacă sînt însurat apoi mi-a spus: nu e admis să iubești o femeie altfel decît prin căsătorie.

Iwan Bunin arată care era calitatea tolstoienilor din acea epocă: naivi, inconștienți, adesea plini de tot felul de păcate.

(I. Bunin. *Neue Rundschau*).

Fragmente despre literatura franceză

Ceiace reprezintă în Germania filozofia, în Franța e literatura. Spiritul literar, umanistic, cunoașterea marilor clasici naționali e acolo totul. Viața francezului e împletită cu literatură. Însăși evoluția socială e im-

fluențată de literatură. Diplomația franceză actuală, dela Claudel la P. Morand și Giraudoux e compusă din literați. Un om politic în Franța nu face carieră strălucită dacă nu e literat. Mulți oameni de stat sînt scriitori: Clémenceau, Barthou, etc. Înșăși revoluția din 1789 e determinată de literatură, de aceia a lui Voltaire și Rousseau. În aceia din 1848 au jucat roluri primordiale V. Hugo și Lamartine.

Deasemeni Chateaubriand sub Ludovic al XVIII-lea și Carol al IX-lea. Literatura e totul. Orice francez vede și viața literar, adică subt prisma marilor fraze. Politica actuală e influențată de doi creatori de curente literare: Barrès și Maurras. În alte părți scriitorii nu pot determina ideologii politice ca în Franța.

Mallarmé a spus o vorbă foarte semnificativă: „Tout aboutit à un livre”.

Dar acest spirit literar se exercită mai ales în proză. Literatura franceză n'are spirit poetic. Poezia franceză e pur retorică, n'are suflul mistic în ea. Abia dela Baudelaire începe poezia propriu zisă. Proza raționalistă clară, e apanajul literaturii franceze care apreciază mai mult perfecționarea, decît invenția. Ei pun alături talentul de stilizare față de cel pur imaginativ.

Pe Racine și Molière alături de Shakespeare și pe Flaubert alături de Tolstoi.

(E. R. Curtius. *Neue Rundschau*).

Romanul lui Jean Giraudoux

După Suzanne et le Pacifique, după Siegfried, dar mai cu seamă după „Juliette aux pays des hommes”, se părea că d. Giraudoux s'ar fi hotărît să aibă douăzeci de ani toată viața și să nu cunoască decît camarazi de liceu ori de universitate și fete de optsprezece ani.

«Bella» transportă brusc pe d. Giraudoux din adolescența la maturitate.

Anul 1927 va rămîne anul renovațiilor literare

Publicul nu mai cere unui scriitor ca înainte de războiu, să scrie până la moarte aceiași carte: îi trebuie noutate chiar dacă noutatea n'ar mai exista.

Anul 1927 asistă la apariția unui

roman de Mauriac fără catolicism, sau a unui roman ca «Bouddha vivant» în care Paul Morand apare în toată plenitudinea talentului său renovat și asistă la marea transformare a lui Giraudoux.

Influențat poate de Marcel Proust ciclul de romane care începe cu Bella continuă cu Bardini și Eglantine și va continua cu Belleta, formează într-o oarecare măsură o cronică a Societății «post-belice».

Toate aluziile care puteau părea jenante, se încorporează acum perfect la opera generală. «Bella» este un rezumat al tratativelor de pace; în Eglantine găsim pagini de antologie asupra suprimării subprefecturilor și a tribunalelor de arondisment.

În modurile deosebite, ale baronului de Fontranges și ale bancherului Moise, de a prepara o salată găsim tot conflictul dintre Occident și Orient.

Dar în cartea d-lui Giraudoux, conținutul doar este altul; alura generală și stilul rămîn aceleași.

D. Giraudoux este singurul scriitor optimist din generația sa—și singurul desigur care-și face profesiune din a ignora pe Freud—nici o urmă de sexualitate în ultimele sale romane. Găsim în schimb o senzualitate furios dezlănțuită.

Principala originalitate morală a autorului «Eglantine»-i e o castă libertate feminină, care învalue un sentiment pozitiv al vieții.

Iar amorul unei tinere fete de douăzeci de ani pentru doi bătrini, care singuri pot da impresia de stabilitate, această trebuință din partea unei «copile a secolului» este într'un fel rezultanta nevoii de absolut.

(Benjamin Crémieux. *Nouvelle Revue Française*).

Evenimentele din Viena

Rebeliunea din Viena n'a degenerat, din fericire, în revoluție. A produs totuși în Europa o vie emoție

Viena este «punctul nevralgic» al Europei, iar istoria Austriei de după războiu este cea a eforturilor guvernelor aliate pentru a încerca s'o facă să trăiască.

Societatea Națiunilor grație unui împrumut, în parte doar utilizat, a restabilit finanțele Austriei.

Restaurarea financiară nu implică însă restaurarea economică.

Toată lumea știe cum poate fi realizată: prin export.

Exportul, la rindul lui n'are pentru Austria decât un singur debușeu și acela este Orientul.

Cehoslovacia care practică un schimb foarte mare cu Austria a vrut să joace un rol preponderent în această chestiune.

Italia însă din cauza anexării fostelor teritorii austriace are și ea vederi personale în această chestie.

Dar atât prima cât și a doua intervenție nu pot realiza fericirea economică a Austriei.

O supresiune a taxelor vamale care ar permite Vienei să-și reia rolul de furnizor al Orientului ar readuce calmul de care depinde prosperitatea întregii țări și poate chiar liniștea Europei.

Dacă însă această preocupare încetează de a mai părea imperioasă străinătății, atunci Austria va dezespera de a găsi vreodată liniștea și va căuta o consolare fie în bolșevism fie într-o politică de alipire cu Germania care ar însemna iar războiul și zdruncinarea Europei.

(Jaques Leydoux. *Les Annales*).

Lirica rominească

Într-o corespondență trimisă din România, se vorbește de lirica română. Sint recomandăți ca cei mai importanți, următorii poeți: L. Blaga, influențat de Nietzsche și Mornbert, poet modernist, de nuanță mistică. Nichifor Crainic e reprezentantul tradiționalismului. Asupra acestuia e indicată influența lui Werfel și Hofmansthal. Din aceeași inspirație tradiționalistă e prezentat I. Pillat; Demostene Botez i se pare corespondentului că suportă influența lui G. Rodenbach (?). El e poetul melancolic al Moldovei. Sint pomeniți apoi I. Minulescu, T. Arghezi, Camil Petrescu, E. Bucuța și Ștefan Nenițescu. Nimic despre Topirceanu, Co-dreanu, Al. Philippide.

(*Die Litteratur*).

Aspectul etic al conștiinței

Triburile primitive se prezintă ca niște masse unitare și omogene,

în care proiectul de diferențiere socială abia este schițat. Aceasta se datorește existenței unui *instinct organic de cooperatie*, care face pe oameni să urmărească aceleași scopuri, realizând astfel interesele comune tribului.

Membrii acestor grupări reacționează în mod unitar întocmai ca într'un organism, unde e unitate și corelație desăvârșită. Deoarece însă modul de funcționare a acestor triburi prezintă un caracter de omogenitate și simplitate, ele pot fi considerate ca analoage cu cele mai simple forme biologice.

Autorul deosebește *instinctul social cooperativ de instinctul gregar* — din care Trotter a făcut factorul cel mai important în constituirea societății — susținând că instinctul social e *obiectiv, integralist* și oarecum rasial, organic, în timp ce instinctul gregar e *ceva subiectiv și individual*, căci servește numai pentru apărarea individului.

(Trigent Burow *The Sociological Review*).

Obiectul sociologiei

Autorul discută în primul rind caracterele generale ale sociologiei ca știință, susținând că nu poate fi vorba decât de o sociologie empirică și inductivă, de o știință care să pornească de la fapte bine constatate și prin inducție să se ridice la legi. Dacă există unii sociologi care au atribuit acestei științe un caracter speculativ-deductiv, greșala lor se explică prin faptul că sociologia, ca orice știință de altminteri, operează cu noțiuni teoretice generale și cu judecăți, pe care le sistematizează după înlănțuirea lor logică.

Obiectul sociologiei este societatea omenească, iar aceasta e o unitate cooperativă, compusă din elemente diferite, care tind însă toate către același scop. Prin aceasta autorul apare ca adeptul concepției finaliste în sociologie. În studiul fenomenelor sociale trebuie să se țină însă seama de toți factorii și de toate condițiile care pot influența viața socială, ca atare sociologia va avea un caracter universalist. Sociologia este astfel o știință culturală centrală.

Autorul analizează diferenții factori sociali, schițând astfel în același timp și concepțiile multiple care au redus sociologia la studiul fiecăruia din acești factori în parte.

(Florian Znaniecki. *American Journal of Sociology*).

Morala indiană

Morala Hinduzilor a trezit interesul misionarilor și filozofilor mai mult decît al filozofilor și eticianilor, care abia în ultimul timp încep a privi în lumină filozofică viața morală a Indianilor. Dar în genere Europeanii nu au o concepție destul de definită asupra eticii hinduze, pentru că le este greu să se transpună în mentalitatea specială a acestui popor.

Etica hinduză își are baza pe deoparte în metafizică, iar pe de altă parte în psihologie și sociologie. Tradiția morală ortodoxă hinduză se găsește în *Bhagarad-Gita*, Manusmriti, Puranas și cărțile lui Niti. Din punct de vedere metafizic, *Dharma* e principiul și baza universului, e forța creatoare, spirit, spontaneitate. *Dharma* e binele. La Hinduizi filozofia și etica se îmbină, căci orice doctrină filozofică este în același timp și o normă de viață. Ba chiar valorile logice sînt subordonate celor morale, după Hinduizi, căci la ei «metaphysics finds its verification in ethics, and logic, in life». (Pg. 21). Hinduizii se preocupă de viața spirituală și de binele suprem de *idealul de perfecțiune* (nihsregasa)

Modul cum e conceput binele suprem variază, după cum concepția despre univers e monistă sau dualistă, teistă sau monoteistă, intelectualistă, voluntaristă sau mistică. În orice caz el e pus în legătură cu cunoștința. Dar ideea spirituală de perfecțiune presupune un *ideal social de progres* (abhyndiaja), care își are rădăcinile în experiență.

Viața e continuă și unitară în evoluția ei, după cum arată psihologia. Ceiace predomină în sufletul omenesc sînt dorințele—«a person consists of desires». — Activitatea intelectuală și volițională a omului tinde să realizeze dorințele lui. În prima fază a vieții omul e stăpînit de ego-ism (ahamkara), după Hinduizi; în a doua fază, prin educație și disciplină socială începe să se formeze

personalitatea morală propriu zisă. Moralitatea e identică cu organizarea diversilor factori ai vieții: afecțiune, rațiune, voință.

În etica hinduză concepția Cărvaka reprezintă o etică emoționalistă, negînd voința și rațiunea, pe cînd *Jaina* și *Sāmkhya* tăgăduiește sentimentul. Concepția hinduză ortodoxă admite armonia dintre cele trei funcțiuni sufletești fundamentale, considerînd ca forță dinamică a sufletului *Kāma*, care ar fi rațiunea ordonatoare a volițiunilor și pasiunilor, puterea de autocriticism. Viața morală trebuie să fie o ascensiune necontenită, o tendință către autotranscendență, care se realizează însă în medii diferite și variabile cu poziții sociale, vîrsta, sexul, clasa. Morala are deci un ideal dinamic, relativ însă.

(Hanumantha Rao. *The International Journal of Ethics*).

Despre critică

Cartea lui André Bellesort, *Sainte Beuve et le XIX-e siècle*, sugerează alt studiu: *Critica și secolul al XIX-lea*.

Pentru ce critica se naște în secolul al XIX-lea? Înainte de acest veac au fost critici: Bayle, Fréron și Voltaire, Chapelain și d'Aubignac, Dionisiu din Halicarnas și Quintilian. Dar n'a fost încă *critica*, adică un corp de scriitori specializați, mai mult sau mai puțin, care au profesiunea de-a vorbi despre cărți și care scriind despre cărțile celorlalți, compun ei înșiși cărți.

Motivele pentru care adevărata critică se naște în secolul al XIX-lea par a fi trei și anume:

Corporația critică nu s'a născut decît în funcție de alte două corporații, aceia a profesorilor și aceia a ziaristilor, inexistente înainte. Timp de o sută de ani de cînd există, meșteșugul criticii n'a fost decît o prelungire a meșteșugului de profesor și nu trebuie uitat că corporația profesorilor e creată odată cu laicizarea învățămîntului. Tot astfel cu ziaristii. Au fost și înainte ziare, mai ales în secolul XVIII. Stilul mlădios, rapid și pătrunzător al unui Voltaire, Diderot, este acel al ziaristicii literare, și ziaristica literară este limbajul firesc al criticii literare. Nu trebuie uitată

apoi, rivalitatea dintre cele două corporații, căci de un veac există o critică a profesorilor și o critică a ziaristilor. Sainte-Beuve a fost ziarist, prin natură și prin rasă.

Al doilea motiv : critica-tinde spre inventar, pentru că se ocupă de un fapt indeplinit, de trecut, și putem considera că a fost fondată la Alexandria, într-o literatură care nu căuta decît să conserve, să rezume, să inventarieze operele trecutului, de bibliotecari care făceau mai ales istorie literară, adică ceiace în sec. al XIX-lea a făcut corporația profesorilor în opunere cu aceia a ziaristilor, care caută să lămurească, să discearnă prezentul. Critica lui Sainte-Beuve este un inventar, inventarul trecutului creștin și clasic.

Alături de critica inventar, a criticilor mai specializați, a profesorilor și ziaristilor, a înflorit în sec. al XIX-lea critica romantică a unui Hugo, Lamartine, Musset, Baudelaire, critică care e mai mult creație. Varietatea aceasta și antagonismul cercurilor literare au provocat lupte și incertitudini care reclamă un arbitru, arbitru totdeauna parțial și insuficient care este criticul. Și în fața insuficienței și parțialității criticului, necesitatea unei came.e de compensație, a *criticiei*.

Tot de aici, al treilea motiv : pluralismul secolului al XIX, adică un drept egal recunoscut diferitelor sisteme de gust, de planuri de creație, pluralism care a început printr'un dualism, clasicismul și romantismul, cele două sisteme literare coexistente și care au provocat problema tragică a vieții intelectuale a lui Sainte-Beuve.

Sainte Beuve n'a trăit viața intelectuală a criticei, ci a înțeles să fie critic, să se pronunțe pentru un sistem anumit, și acel sistem a fost clasicismul.

El a făcut din anti-romantism, linia de îndreptare a criticei franceze, linie care astăzi nu mai merge.

Critica, așa cum a creat-o sec. al XIX-lea, este *liberalismul* și de aceea părintele liberalismului spiritual, Montaigne, poate trece drept părintele spiritului critic.

Starea de liberalism integral, de critică pură, ar fi o formă paradoxală, imposibilă. Astăzi critica se

prezintă sub o formă liberală atenuată, pentru că genii diferite s'au impus egal admirației elitei intelectuale. Liberalismul moderat, pluralismul, a trecut aproape în gustul comun.

Dar și liberalismul nu trebuie dus prea departe, conceput fără o critică a lui,—căci nu există critică, fără critica criticei. Nici prea departe să nu se meargă, până la o desființare, fapt care de altfel amenință critica.

Puterea aceasta care ia ființă în sec. al XIX-lea, se hrănește din trei rădăcini ușor transformabile. Prima rădăcină, *corporativă* (profesori și ziaristi) a doua *istorică* (gust pentru inventar) a treia liberală (coexistența partidelor adverse, încurajate în măsură egală). Pentru ca critica să dispară e destul ca profesorii și ziaristii să devie instrumentele statului. Activitatea socială îndreptată toată spre viitor, spre acțiunea imediată, ușor înăbușă gustul pentru inventar, deci rădăcina istorică. Iar a treia rădăcină este amenințată de declinul actual al liberalismului politic în Europa și de toate urmările sale.

Critici literari au să existe cît timp vor fi oameni, dar *critica literară* este altceva.

(Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*).

Dezvoltarea economică a Palestinei dela războiul încoace

Dela războiul mondial până azi, Palestina, din punct de vedere economic, a realizat progrese însemnate. Ea a devenit o țară cu o structură economică modernă, fără însă a fi ajuns la o dezvoltare prea mare. Ceiace a contribuit în ultima vreme la stagnarea înfloririi sale este marea criză, care începe de prin Septembrie 1925 și care încă durează. Proveniența sa este exterioară Palestinei, fiind datorită, mai ales, crizei economice a Egiptului și raporturilor politice din Siria. Nu mai puțin a influențat criza din Europa mijlocie și orientală. Situația actuală a noii țări se prezintă astfel, privită din punct de vedere demografic și economic. Populația sa este foarte rară; după ultimele statistice, Pales-

tina, fără Transiordania, avea în Septembrie 1926, 887.000 locuitori, un teritoriu de 9000 mile patrate. Imigrările, care ar fi putut mări numărul acestei populații sînt în regres. Dela 34.000 de oameni intrați în 1925, numărul lor a scăzut la 13.000 în 1927. În 1927 emigrarea întrece chiar imigrarea. Majoritatea imigranților sînt oameni din mica burghezie, stabilindu-se cei mai mulți din ei la orașe. După confesiuni, marea majoritate a populației este mahomedană. Rețelele de venituri și cheltuieli ale statului, dau în general un plus la venituri, fiind însă ani ca 1920 | 21 și 1922 | 23, cînd au avut loc deficite. Palestina nu are încă moneda ei fiduciară, ci se servește dela războiu încoace, de pîndul egiptean.

Cătră sfîrșitul acestui an urmează să se emită o monedă proprie, pe bazele pîndului englez. Balanța comercială arată încontinuu un mare pasiv. Dela 1919 1926 s'au importat mărfuri în valoare de 45.169.038 lire și s'au exportat numai în valoare de 12.215.759, deci un plus de import considerabil, (32.953.279 lire). Articolele mai principale de import sînt: mărfuri de consumație curentă și textile, apoi urmează materiale lemnoase, îmbrăcăminte etc. Cele de export, sînt portocalele, săpunuri, peni, vin, tutun etc. Portocalele trec aproape toate pe piața engleză. România figurează și ea ca țară de comerț cu Palestina. Cifra acestui comerț era în 1925 de 319.641 lire adică 4,5% din total; în 1926 a scăzut la 207.002 lire ceiace reprezintă numai 3,3%. Un loc important îl ocupă importul de mașini din Germania. Balanța plăților se găsește însă într'o situațiune mai bună decît ar părea că trebuie să fie, din pricina deficitului de apr. 33 milioane, pe care îl dă balanța comercială. Aceasta se datorește faptului că au intrat în țară sume abundente prin imigrări, cam 25—30 milioane lire, prin donațiuni și fundații de instituții religioase, prin turiști cam 1 milion de lire și prin armata engleză de ocupație, apr. 7 milioane lire. Mijloacele de circulație sînt căi ferate care tind să se dezvolte, curse de automobile, cu totul necunoscute înainte de războiu, dar mai ales comunicația pe apă. Producția Palestinei este a-

proape numai agricolă. Se cultivă cereale, mai ales de către Felahi, în mare parte pentru propriile lor trebuinți, și fructe. Cultura cerealelor se face încă primitiv; întrebuintarea plugului de lemn este foarte curentă. Creșterea vitelor ocupă un rol principal; oile și caprele vin în primul rînd, apoi cămilele, a căror creștere are încă o mare trecere. Industria este cu totul recentă, realizează însă progrese. În Noembrie 1923 existau 279 întreprinderi cu un capital investit în valoare de 966.548 lire și întrebuintînd 2331 lucrători; în Iulie 1926, găsim 593 întreprinderi, 2.300.000 lire capital și 6000 lucrători. Dezvoltarea industriei este însă destul de grea datorită faptului că piața Palestinei este inundată de mărfuri străine. Dintre industriile locale mai principale sînt: alimentare, prelucrarea materialelor lemnoase, textile, tipografie și hirtie etc. O dezvoltare cu mult mai mare au întreprinderile bancare. Mari bănci străine ca Barclays Bank, Ottoman Bank, Banco di Roma și Crédit Lyonnais sînt interesate la Anglo-Palestine Co. fundație zionistă. Sînt bănci și cooperative care au chiar o bună situație. Ca stare generală economică Palestina înregistrează azi o depresiune; cu totul altfel este starea economiei arabe. Aceasta se datorește faptului că din Palestina trec în economia arabă cantități însemnate de bani, care înăpoi nu se mai întorc

(Dr. Kurt Grunwald, Tel-Awiw. *Weltwirtschaftliches Archiv*).

Cancerul în rasele umane

Rasele sînt deosebite nu numai după aspectul lor exterior, ci și prin anumite caractere fiziologice, precum și prin senzibilitate. Așa, chiar după analizele serologice, ar exista o deosebire în compoziția singelui, la diferite rase.

Din punct de vedere patologic unele rase sînt refractare față de anumite infecții, pe cînd altele sînt foarte susceptibile. În ceiace privește cancerul, Pittard, utilizînd statisticile destul de incomplete, pe care le-a avut la îndemînă, susține că mor în fiecare an mai mult de 700.000 de oameni, răpuși de această boală. Cancerul variază după vîrstă și după

sex. Japonezii aproape nu cunosc cancerul la sîn, iar la Evrei apare foarte rar cancer la uter. Negrii din Africa și Indienii din America — cei care nu s'au amestecat cu Europeanii — sînt aproape imuni pentru cancer.

În Europa se constată o ciudată coincidență între gradele de latitudine nordică și apariția cancerului, căci într'adevăr rasele de nord sînt cele mai atinse de cancer și cu cîte te scobori spre sud cancerul scade. Mortalitatea de cancer descrește de la nord spre sud. Autorul face această constatare bazat pe fapte, fără a stabili vre-o legătură cauzală între mediul geografic și această boală. (Eugène Pittard. *Revue a thropologique.*)

Cancerul este hereditar ?

Organismul constă din celule, care în stare normală se reproduc pînă la un anumit punct. Așa crește organismul. Celulele lezate sau distruse dintr'o rană, se reproduc pînă într'un anumit moment, cînd rana se cicatrizează. Dar uneori se poate ca aceste celule — din diferite cauze — să crească mereu și atunci ele distrug țesuturile vecine, ajungînd la o tumoare, la *cancer*. Se poate ca o parte din celule să se desfacă din această tumoare și să meargă în alte părți ale organismului. Dar la început cancerul atinge o anumită parte din organism.

Ce face ca o celulă să devină canceroasă ? O ipoteză susține că în organism se introduce un parazit, care face ca celulele să se înmulțească la infinit și neregulat. *E teoria microbiană sau parazitară.* Gye și Barnard, doi autori englezi, au crezut un moment că au descoperit un virus prin care ar putea provoca cancerul, dar rezultatele n'au fost multumitoare.

În al treilea rînd s'a susținut că această boală se datorește faptului că în dezvoltarea vieții embrionare ar interveni un vîțur. Această concepție se bazează pe faptul că unele tumori congenitale pot să se transforme la bătrînețe în cancer. În sfîrșit se susține că leziuni inflamatorii sau iritații prelungite din timpul vieții pot produce cancerul. De exemplu: cancerul gîurii la cei care abuzează

de tutun, etc; cancerul lucrătorilor din distilerile de gudron, parafină, cancerul medicilor care lucrează cu razele X sau cu radiu. Factorii fizici care pot vindeca cancerul, îl pot și produce.

Este cancerul hereditar sau nu ?

Statistica, în care dealtminteri nu putem avea încredere absolută, arată cazuri care pot duce la o concluzie afirmativă. Napoleon I moare de un cancer de stomac; tatăl său, fratele său Lucian și două surori mor de aceeași boală. Broca dă un exemplu tipic, în care 4 generații au avut morți de cancer: mama moare de cancer la sîn, 4 fete ale ei la fel; în a 3-a generație care cuprindea 18 copii — născuți din cele 4 fete surori — 10 mor de cancer, iar din 10 copii din a 4-a generație unul moare tot de cancer.

Hartmann, Auvray au studiat numeroase cazuri de acestea, arătînd că de multe ori cancerul apare pe același organ. Cu toate acestea se poate ca nu ereditatea să determine moartea canceroasă în familie, ci frecvența cancerului, căci în Franța mor cam 40.000 persoane pe an de cancer, deci unul la 20, iar în Paris unul la 8. Cercetîndu-se antecedentele canceroșilor s'a văzut că cifra celor cu cancer în familie variază între 17 și 20%.

În afară de cifre s'ar putea recurge pentru dovedirea eredității cancerului la patologia comparată și la studiul cancerului la animale, asupra cărora au făcut experiențe Loeb, Stark, Murray, Lynch și *Miss Maud Slye*. Aceasta din urmă a studiat șoarecii albi și a observat 50.000 de cazuri, concludînd că cancerul este ereditar, dar nu direct, ci conform legii lui Mendel. Un șoarec, deși nu e canceroș el însuși (ar fi putut fi avînd ascendenți canceroși), poate transmite ereditate canceroasă. Miss Maud Slye a observat că și localizarea cancerului este ereditară: unele familii de șoareci fac cancer numai la sîn, altele numai la plămîn sau ficat, de exemplu.

Dar se pot aplica aceste concluzii și la cancerul omului? Mai întîiu la oameni încrucișările între frați și veri sînt excluse, ori la șoareci experiența nu ține seamă de acest lucru. Dar în genere, deși nu se poate

sustine, după experiențele făcute de diferite institute și personalități — și care se contrazic — că cancerul e o boală ereditară familială, că de la naștere copilul vine cu această boală, de care nu poate scăpa, orice ar face, totuși nu e mai puțin adevărat că acele caractere, pe care le dobîndește în mod hereditar terenul pe care se dezvoltă un cancer, au un rol important.

(Dr. Simone Laborde. *Revue anthropologique*).

„Kant und das rumänische Denken“

Cu prilejul comemorării celor două veacuri dela nașterea lui immanuel Kant, putem să ne dăm mai bine seama de bogăția și adîncimea cugetării lui pe lingă înrîuririle pe care le-a exercitat asupra popoarelor din întreaga lume. Deși gîndirea lui nu mai corespunde în unele locuri cu progresele cercetării științifice, totuși filozofia sa exercită vraja unui adăpost sigur întotdeauna. Folosind propria sa terminologie, s'ar putea spune că filozofia lui Kant este o categorie a priori a cugetării filozofice contemporane („eine kategorie a priori des seitgenössischen philosophischen Denkens“).

Cît ne privește pe noi Romîni, trebuie să amintim că o rază de filozofie kantiană s'a strecurat în țara noastră tocmai la începutul școlii romînești.

Ardeleanul Gheorghe Lazăr predă pentru prima oară la școala întemeiată de el în 1818 la București, Logica și Metafizica în spirit kantian, înlocuind astfel tratatele lui Condillac.

În acest chip renașterea noastră culturală se leagă de numele lui Kant.

Alegerea lui Gh. Lazăr în filozofia titanului dela Königsberg a fost bine chibzuită fiindcă o filozofie critică și raționalistă, cum era a lui Kant, servește temelia culturală și suplinește chiar absența tradiției mai bine decît empirismul și sensualismul lui Condillac.

După Lazăr o serie de ardeleni, în frunte cu August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu și Simion Bărnuț au fost influențați de Kant prin scrierile profesorului Krug dela Königsberg. Bărnuț a folosit chiar idei din filo-

zofia practică a lui Kant în lupta dusă pentru desrobirea Romînilor de dincolo de Carpați.

Dar gînditorul romîn cel mai în-suflețit de doctrina kantiană, acela care exercita cea mai rodnică influență în această direcție, a fost Titu Maiorescu prin prelegerile pe care le-a ținut ca profesor la universitățile din Iași și București. Activitatea lui Maiorescu în cercul literar al Junimei a sporit și mai mult extinderea concepției kantiane.

Spre deosebire de înaintașii săi care admirau din Kant mai ales „critica rațiunii practice“, Maiorescu era un pasionat al „criticii rațiunii pure în special al capitolului de estetică transcendentă din care făcea însăși centrul întregii filozofii kantiane. El aduce chiar argumente nouă pentru a susține aprioritatea și idealitatea formelor de spațiu și timp, invocînd fenomenele de preveziune, existența precocităților în muzică și matematici, pe lingă întîmpinarea că ar fi de prisos și s'ar atrofia conștiința omenească în cazul cînd ea s'ar mîrgini să oglindească aievea realitatea.

Un alt kantian de marcă este Eminescu, care are o traducere neisbită din critica rațiunii pure și care folosește idealitatea spațiului și timpului în schița sa filozofică „Sărmanul Dionis“.

Urmașii lui Maiorescu la catedra universitară împărtășesc și ei sistemul lui Kant. Astfel d. P. P. Negulescu dela universitatea din București și d. Marin Ștefănescu dela Cluj se resimt de influențe kantiane. La fel autorul scrierii de față (d. Ioan Petrovici) mărturisește că școlile filozofice de după Kant n'au valoarea filozofiei kantiane.

Cugetarea lui Kant a fructificat apoi gîndirea d-lui C. Rădulescu-Motru, actualul profesor de psihologie dela Universitatea din București.

Speculînd asupra noțiunii de unitate aperceptivă a eului, D. C. Rădulescu-Motru a construit concepția personalismului energetic pe baze kantiane.

Față de puternica înrîurire pe care filozofia lui Kant a exercitat-o în cugetarea romînească putem nădăjdui că rostul ei nu este pe deplin încheiat Resfrîntă în cristalul unei mari personalități; filozofia lui Kant

poate fi pentru noi mai mult decît o binefacere - ea va fi înșăși Renașterea noastră spirituală.

(Ioan Petrovici. *Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie*).

In ce măsură puritanii și Evreii au contribuit la progresul capitalismului modern ?

Sombart și Max Weber sînt cei mai de seamă dintre economiștii și sociologii contemporani care au tratat despre influența pe care o concepțiunile religioase, au exercitat-o asupra dezvoltării economiei moderne. Este știut că după Sombart, principiile și practica mozaismului are o puternică legătură cu mentalitatea capitalistă ; într'o carte cu mult răsunset pe vremuri, „Evreii și viața economică“, el a dezvoltat amplu această temă. Pentru Weber concepția ascetică a vieții, care stă la baza puritanismului, a contribuit și dînsa la producerea mentalității capitaliste. Istoriceste teoria acestuia din urmă nu se confirmă. Puritanii au avut partizani din toate clasele sociale și nu numai din starea de mijloc, care excluși fiind din funcțiile statului, au trebuit să se dedee unui trafic de valori. Olanda înregistrează o dezvoltare în sens capitalist chiar înainte ca să se fi introdus calvinismul : Calvinismul a putut să stimuleze unele energii individuale, după cum se poate ca el să fi fost îmbrățișat tocmai de indivizii cei mai energici, capabili de a rezista la suferința persecuției.

Astfel a putut fi pentru capitalism după expresia lui Tawney, doar un „tonic“. Deasemeni istorisește nici tema lui Sombart nu se poate verifica așa cum a expus-o. Numai în ceiace privește inovațiile în tehnica comerțului de mărunțișuri introdusă de Evrei, și concepția lor prin excelență individualistă a lumii se poate vorbi de elemente specifice evreești, care au avut un rol asupra dezvoltării capitalismului. Evreii s'au putut însă adapta mai ușor organizării capitaliste, asigurîndu-i succesul, lără a se putea preciza exact partea lor de contribuție și cu atît mai puțin să li s'attribue paternitatea capitalismului.

(Henri Sée. *Revue historique*).

Funcționarismul în Rusia sovietică

Presa bolșevică în cursul anului curent s'a ocupat stăruitor de chestiunea aparatului funcționaresc al sovietelor. Partidul comunist într'una din temele sale a pus chestiunea funcționarismului, declarînd în rezolvarea sa, că una din datorile principale ale partidului este aceea de a lupta în contra plăgii pe care o reprezenta concesivitatea aparatului funcționaresc. În fond această luptă pleacă dela ideia fundamentală a lui Stalin că Rusia sovietică trebuie să facă economii și iar economii.

Așa cum se prezintă azi aparatul funcționaresc în Rusia se poate spune că el reprezintă prea mulți funcționari, că sînt prea numeroase funcțiile și întreprinderile și că regimul controlului peste control a îngreuiat peste măsură bugetul sovietic scotînd din regimul muncii productive însemnate forțe. În ceiace privește numărul mare al întreprinderilor însuși bolșevicii recunosc că au împins la exces sistemul burghez. După mărturii oficiale, sînt orașele în care se găseau 7 până la 8 bănci de comerț, industrie, comerț exterior, agricole etc., care ca și în statul burghez luptau una contra alteia, concurîndu-se. Sistemul raționalizării vieții economice a condus pe bolșevici la creîerea unui aparat extraordinar, care să observe și să supravegheze toate detaliile vieții sociale. Numai aparatul statistic și al contabilității generale a funcțiunilor economice și bugetare, cu excepția celor dela transport, școală, sanătate publică și justiție, au costat în 1927 suma enormă de 839.973.094 ruble. Numărul funcționarilor este chiar într'o continuă creștere. De pildă în Moscova dela 48663 în 1923 la 1 Oct. 1926 ajunsese la 103.783. Problema aparatului funcționaresc ocupă un rol principal în lupta dintre opoziție și oficialitate. Cea dintăiu protestează contra rolului politic și economic al birocrației, socotînd acest aparat de stat construit exact după tipul sistemului burghez. Se poate spune chiar că gradul de dezvoltare la care a ajuns birocrația actuală rusă, poate fi decisiv pentru soarta regimului sovietic.

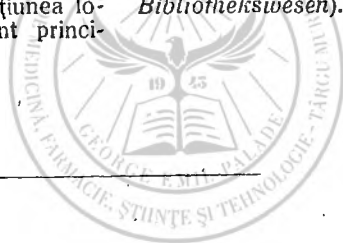
(Eliias Hurwicz. *Sozialistische Monatshefte*).

Citarea revistelor

Metoda de lucru în știința actuală cere din ce în ce mai imperios o orientare cât mai deplină în literatura problemei tratate. Claritatea citatelor, pentru posibilitatea lor de control ca și ușurința întrebuirii izvoarelor indicate, este deci o dato-rie de primul ordin. Citarea reviste-lor oferă însă greutăți, deoarece multe din ele având titluri lungi ele se pres-curtează în note în chipurile cele mai variate. Astfel de multe ori o lipsă de claritate în citații poate să provină cu totul din alte împrejurări decît lipsa de bună voință a autoru-lui. Astăzi în știința germană sînt patru feluri mai principale de a se cita o revistă. Primul întrebuiîn-du-se numele directorului sau edito-rului alături de denumirii principale a revistei, de pildă: *Climets Archiv*, în loc de *Journal du droit interna-tional privé* sau *Blasins Zeitschrift* în loc de *Klinische Zeitschrift für chirurgie und Augenheilk...* Al doi-lea mod constă din indicațiunea lo-cului de apariție ca element princi-

pal ca *Athenische Mitteilungen* în loc de *Mitteilungen des Deutsches arckäol. Instituts in Athen* sau *Plö-ner Berichte*, în loc de *Forschungs-berichte aus d. Biolog. Station zu Plon.* Al treilea dintr'o prescurtare a titlului lăsîndu-se deoparte ceiace pare că este mai puțin de seamă: *Zeitschr. f. Kunstwissenschaft* în loc de *Zeitschrift für Aesthetik und Kunstwissenschaft*, ori *Zeitschrift für hessische Verwaltung* în loc de *Zeit-schrift für Staats. u. Gemeinde Ver-waltung in Hessen.* Al patrulea este acela în care titlul principal este lă-sat deoparte și se întrebuițează sub titlul ca *Zeitschrift für Verwaltungsrecht* în loc *Verwaltungsarchiv. Zts. f. Verwaltungsrecht u. Verwaltungs-gerichtsbarkeit*, etc. Organizarea unei uniformități în tehnica citatelor cît și publicațiunii de orientare din ce în ce mai numeroase în publicațiunii pe-riodice, este o operă care așteaptă să fie făcută de autoritățile și de spe-cialistii în știința bibliotecară.

(Erich Below. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Joachim Rolland, *Le théâtre comique en France avant le XV siècle*, Edit. de la Revue des études littéraires.

Bibliografie generală a producțiilor scenice sub diferitele lor forme între secolul al XII-lea și al XV-lea. Cuprinde patru părți. În prima e analizată opera jongleurilor, apoi aceia a lui Rutebeuf și Raymond d'Avignon, în a doua e vorba de scrierile în care elementul comic e amestecat cu cel religios; în a 3-a și a 4-a de teatrul comic din secolul XIII-lea și XIV-lea.

Marcel Raymond, *L'influence de Ronsard sur la littérature française* (1550 - 1585), Honoré Champion, Paris.

Operă sintetică, care cercetează în producția poetică franceză din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, izvoarele de inspirație, ideile și formele care-și au originea în opera lui Ronsard.

Romane

Pierre Benoît, *Le roi lépreux*. Albin Michel.

Roman de aventuri în care e vorba de o pseudo princesă din Manitour care face trafic cu antichități, conspirând împotriva dominației britanice. Benoît e un povestitor captivant deși umorul său e uneori cam greoi.

Claude Farrère, *Cent millions d'or*, E. Flammarion.

Mic roman care amintește maniera lui Stevenson și Kipling deși are ceva mai francez datorită ironiei autorului.

Edmond Jaloux, *Soleils disparus*, Plon.

Raymond Valtier e un neînsemnat profesor de greacă, care a avut fericirea să fie pentru câteva luni secretarul reginei Ilyriei, creatură unică, de o inteligență rafinată și de o frumuseță pură. Trăind aproape de ea, Raymond s'a deprins cu o viziune de fericire pe care nu o va mai regăsi. Și când regina moare asasinată, el rămîne pentru totdeauna dezorientat.

Acest roman în care visul se amalgamează intens cu viața e una din cele mai bune opere ale lui Jaloux.

André Doderet, *Voyage aux îles de la société*, Ed. de France.

Carte spirituală în care vedem defilînd sportsmeni fără scrupule, tapecuri, demi-vierges și găsim imaginea epocii noastre frivole și interesante, cinice și sentimentale.

Robert Solomon, *Babel sans femmes*, Edition de France.

Roman puternic din viața unei tabere de prizonieri în timpul războiului. Lasă o impresie tragică.

Mișcarea științifică

H. S. Jennings, *Vie et mort. Hé-rédité et evolution chez les Organismes unicellulaires*, Nouvelle collection scientifique, F. Alcan.

Profesorul universității John Hopkins din Baltimore e un specialist în studiul protozoarelor, celebru prin lucrarea lui: „Incerări și erori“ publicată acum douăzeci de ani.

Opera actuală e mai mult un studiu asupra variației și eredității la organismele unicelulare din punct de vedere fiziologic. Ea conține multe fapte dar și considerații de biologie generală uneori obscure.

Henry de Varigny, *Essais sur la mort et le sentiment*, F. Alcan.

De Varigny posedă o vastă cultură științifică reunită cu cultura literară. Cunoscut prin volumul său „Moartea și biologia“, el studiază acum partea psihologică a chestiei.

Capitolele principale sînt: frica de moarte la bolnavi, moartea e dure-roasă? grația morții, eutanazia.

Augustin Boutaric, *La physique moderne et l'électron*, F. Alcan.

Cuprinde o documentare precisă asupra proprietăților și modurilor de izolare a electronului, a teoriilor electronice și a aplicațiilor lor.

COMPILATOR

Bibliografie

Din publicațiile Academiei:

- G. I. Brătianu, *Etudes et recherches, Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*, ed. Cult. Națională.
- I. Nistor, *Răsunetul războiului 1877 în Bucovina și Basarabia.*
- Dr. A. Veress, *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și țara românească.*
- N. Iorga, *Ultimile scrisori din țară către N. Bălcescu.*
- „   *Incă un portret al lui Mihai Viteazul.*
- „   *Informațiuni germane despre România și Basarabia pe la 1870.*
- „   *Noi acte românești la Sibiu*
- „   *Momente istorice.*
- St. Meteuș, *Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova.*
- C. Giurescu, *Nicolae Miteșcu spătarul.*
- Alex. Marcu, *V Alecsandri și Italia.*
- Dr. A. Veress, *Note și scrisori Șincatane.*
- P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a României.*
- I. Lepși, *Studii asupra litoralului Șabla Ecrene.*

Cărți apărute în diferite edituri și tipografii:

- Gh. V. Lohan, *Din Limba engleză*, București 1927, 250 lei.
- S. Sofronie, *Contribuții la cunoașterea Soc. Națiunilor*, Buc, 1927, lei 90.
- D. Merejkowsk, *Julien l'Apostat*, ed. Bossard, Paris.
- I. Nisipeanu și I. Geantă, *Viața în studiul Matematicilor*, ed. Cultura Românească, 1927.
- Ioan I. Tatoș, *Comerț de cereale în sistemul cooperatist*, București, 1927.
- Dr. Traian Săvulescu, *Die Vegetation Bessarabien*, București, 1927.
- Constantinus Balmus, *De Quiniliani Fontibuss Graecis*, Typis Dioecesis Catholicae Iassiensis, MCMXXVII.
- N. Georgescu-Tistu, *Actorul Ion Stănescu-Papa*, ed. «Societatea de mine» Cluj, Prețul 40 lei.
- Charles Laugier, *Paludismul în Oltenia, Academia Română, Concursul pentru premiul*, 1927.
- Locot. Sterea Costescu, *Din carnetul unui căpitan*, 1927, Prețul 80 lei.
- Horia Petra Petrescu, *Nunta amnată*, Sibiu 1927.

- Dr. N. Daniello**, *Tuberculoza, dușmanul neamului*, Sibiu 1927.
- Alex. Lupeanu-Melin**, *Povestiri glumețe*, Sibiu 1927.
- Maxim Gorki**, *Suflete desnădăjduite*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Românească, Prețul lei 9,
- Oscar Wilde**, *Parabole*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Românească. Prețul lei 6.
- Carl Ewald**, *Icoane din viața plantelor și animalelor*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Românească, Prețul lei 6.
- P. Constantinescu-Iași**, *Istoria artei bizantine*, Iași, 1927, Prețul 120 lei.
- Const. P. Crișan**, *Cântarea mîntuirii mele*, Poem in XVIII Psalmi ed. I. Keyla, Moinești, Prețul 44 lei.
- Prof. Nicolae Sulica**, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi*, Tirgu-Mureș, 1927, Prețul 25 lei.
- Lucian Costin**, *Cîntecele mele*, 1927, Prețul 85 lei.
- Simona Basarab**, *Robii Pămîntului*, Bibl. «Dimineața» No. 84, Prețul 10 lei.
- C. Mureșanu și Bucur Constantinescu**, *O mișcare culturală în viața dobrogeană*, Constanța, Prețul 120 lei.
- Teodor Bălan**, *Hmielov*, «Glasul Bucovinei», Cernăuți.
- Ion Steriopol**, *Parter Japonez*, Versuri. Sighișoara.
- C. I. Balmuș**, *Pentru clasicism*, Iași.
- N. A. Bogdan**, *6 piese cu caracter istoric*, Iași. «Presa Bună», Institut de arte grafice și Editură, 1927, Prețul 150 lei.
- Barbu Lăzăreanu**, *Umorul lui Hasdeu*, Ed. Adevărul București, Prețul 80 lei
- J. Husková-Flajshansová**, *Rumunști Prosaikové*, Praha, česká Grafická Unie, 1927, Za, Kč 20.
- Liviu Marian**, *B. P. Hasdeu și M. Eminescu*, Tip. Eparhială, Chișinău, Prețul 15 lei.
- Prof. Nicolae Sulica**, *O publicație românească din secolul al XVI-lea*, Tirgu-Mureș, Prețul 25 lei.
- Claudio Isopescu**, *La Poesia popolare romana*, Estrattoda «Il Giornale di Politica e di Letteratura».
- Gheorghe Carp**, *Cuvîntul Rostit*, Bibl. Academiei Populare din Constanța.
- Dare de seamă a Camerei de Comerț din T. Măgurele.*
- Ion Munteanu**, *Povestea unei stele*, Edit. «Lumea și Țara», Cluj.
- E. A. Poulopol și C. G. Vasiliu**, *Regimul Presei în Legislațiunea Comparată*, Lei 20.
- Latinitas, Congrès de la presse latine*, Bucarest 1927.
- La Roumanie, Petit guide pour le voyage*, Bucarest 1927.
- La Presse Roumaine, Congrès de la presse latine*, Bucarest 1927.
- N. Iorga**, *Introduction à la connaissance de la Roumanie et des Roumains*, Bucarest 1927.
- Al. Marcu**, *V. Alexandri și Italia*, Memoriile secțiunii literate a Academiei Române, Cultura Națională, București, 1927.
- Gala Galaction**, *Noul Testament*, traducere, Inst. Biblic al Bisericii ortodoxe române, București. 1927.
- Enric Furtună**, *Priveliști și Impresii din fuga trenului*, Ed. «Versuri și Proză» Iași, Prețul 40 lei.
- Liviu Marian**, *Contribuțiuni la istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea* Chișinău, 1927, Prețul 80 lei.
- Dan Alecu**, *O școală în aer liber*, Constanța, 1927.

Reviste primite la redacție :

Orpheus, No. 4.—Familia 8—9.—Suflet oltenesc No. 5.—Buletinul Camerei de Comerț Turnu Măgurele No. 9.—Revista științelor veterinare No. 6—8.—Cimpul, No. 15—17. Adevărul Literar, No. 348—359.—România militară, No. 6—9.—Mărgăritare Basarabene No. 1.—Revue internationale du

Travail, No. 2-3.—Convorbiri literare, Maiu-August.—Mercure de France, No. 699-704.—Transilvania, No. 8-9.—La Revue mondiale, No. 17.—Universul literar, No. 31-46.—Arhiv für Landeskunde der Bukovina No. 1.—Clopotul, No. 9.—Cuvîntul Nostru No. 5-7.—La Nouvelle Revue française No. 167-169.—Ateneul Cultural No. 3.—Grafica Romînă No. 53-54-55-56.—Lamura, No. 6-8.—Sănătatea Publică No. 4.—Cultura Poporului No. 205.—Natura, No. 8.—Revista Filologică No. 1-2.—Revista Funcționarilor publici, No. 7-8.—Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Timișoara No. 5.—Vlășia, No. 22.—Viața literară, No. 57-58.—Ardeul teatral și artistic No. 2-3.—Șezătoarea No. 7-8.—Viața agricolă, No. 13-19.—Societatea de miine, No. 31-43.—Bulletin de la section d'informations—Institut International de coopération intellectuelle, Mai-Juin 1927.—Presa Sanitară No. 131.—Democrația No. 7-8.—Noua revistă bisericească No. 13.—Zorile, No. 9.—Brazda, No. 5.—Falangă, No. 26.—Bulet. Inst. de literatură 1923, No. 25-35.—Ideia No. 3-4.—Gîndirea No. 7-10.—Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț No. 7-9.—Solia Moldovei No. 10-11.—Biserica ortodoxă-romînă, No. 7-9.—Înfrățirea romînească, No. 10-24.—Foaia tinerimei, No. 13-20.—Gîndul nostru No. 7-8.—Democrația No. 10.—Glasul minorităților, No. 8-9.—Ritmul vremii, No. 8-9.—Revista generală a învățămîntului, No. 7-8.—Correspondance économique roumaine, No. 4-7.—Peninsula Balcanică No. 3-4.—Résumé mensuel des travaux de la Société des nations, No. 7-8.—Biruînța No. 7, 8, 9.—

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXI

(Anul XIX, Numerele 8 și 9).

I. Literatură

<i>Botez Demostene.</i> —Vacanță simplă	176
<i>Cehov A.</i> —Despre iubire.	160
<i>Fetroviči I.</i> —Veneția (Note de drum).	110
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Demonul Tinereții	95
<i>Teodoreanu Ionel.</i> —Între vânturi	5

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

<i>Barnoschi V. D.</i> —Ge-on (Interdependența națiunilor).	170
<i>Botez I.</i> —King Lear și concepția dramatică a teatrului shakespearean	60
<i>Gherea D. Ioan.</i> —„Poetic“	81
<i>Marcu-Balș Fetre.</i> —Între Franța și Germania.	179
<i>Zane G.</i> —Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale	135
<i>Zeletin Șt.</i> —Gânduri despre lume și viață	103

III. Cronici

<i>Sevastos M.</i> —Cronica teatrală : București (Deschiderea stagiunii).	184
--	-----

<i>Vișoianu I. Const.</i> —Cronica externă (Diplomație fascistă sau jocurile de noroc)	189
--	-----

IV. Miscellanea

<i>Nicanor F. & Co.</i> —Douăzeci și cinci de ani dela moartea lui E. Zola.—Crima d-lui P. Zarifopol.—Lămuriri pentru cetitori.—Considerațiuni europene.—Errata	196
---	-----

V. Recenzii

<i>Antonescu G. G.</i> —Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne (M. Ralea)	204
<i>Brătianu I. G.</i> —Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1821—1290) (G. Zane)	208
<i>Daudet Léon.</i> —Études et milieux littéraires (Octav Botez).	202
<i>Gabrea Iosif.</i> —Școala creatoare : Individualitate—personalitate (M. Ralea)	205
<i>Ghiulea N.</i> —Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărăneasca în România (G. Zane)	212
<i>Ghiulea N.</i> —Cooperația. Faptă, ideie, doctrină (G. Zane).	210
<i>Lalou René.</i> —Panorama de la littérature anglaise contemporaine (M. Ralea)	206
<i>Lăzăreanu Barbu.</i> —Umorul lui Hasdeu (Octav Botez).	201
<i>Moisil C.</i> —Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor (G. Zane)	211
<i>Thibaudet Albert.</i> —Images de Grèce (O. B.)	202
<i>Unamuno Miguel de.</i> —Trois nouvelles exemplaires et un prologue (Stejar Ionescu)	206
<i>Zweig St.</i> —Dickens et Balzac (M. Ralea).	205

VI. Revista Revistelor

<i>Arhivele Olteniei</i>	214
<i>Below Erich.</i> —Citarea revistelor (Zentralblatt für Bibliothekswesen).	223
<i>Bunin I.</i> —Amintiri despre Tolstoi (Neue Rundschau)	214
<i>Burow Frigent.</i> —Aspectul etic al Conștiinței (The Sociological Review).	216

<i>Crémieux Benjamin.</i> — Romanul lui Giraudoux (Nouvelles Revue Française)	215
<i>Curtius R. E.</i> — Fragmente despre literatura franceză (Neue Rundschau)	214
<i>Grunwald Kurt, dr.</i> — Dezvoltarea economică a Palestinei dela războiu încoace (Weltwirtschaftliches Archiv)	218
<i>Hurwicz Ellias.</i> — Funcționarismul în Rusia sovietică (Sozialistische Monatshefte)	222
<i>Laborde Simone, dr.</i> — Cancerul este hereditar? (Revue anthropologique)	220
<i>Leydoux Jaques.</i> — Evenimentele din Viena (Les Annales)	215
<i>Lirica românească (Die Litteratur)</i>	216
<i>Fetrovici Ioan.</i> — Kant und das rumänische Denken (Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie)	221
<i>Fittard Eugène.</i> — Cancerul în rasele umane (Revue anthropologique)	219
<i>Rao Hanumantha.</i> — Morala indiană (The International Journal of Ethics)	217
<i>Sée Henri.</i> — În ce măsură puritanii și Evreii au contribuit la progresul capitalismului modern. (Revue historique)	222
<i>Tribaudet Albert.</i> — Despre critică (La Nouvelle Revue Française)	217
<i>Znaniecki Florian.</i> — Obiectul sociologiei (American Journal of Sociology)	219
VII. Mișcarea intelectuală în străinătate	224
VIII. Bibliografie	226

BANCA IAȘILOR

Societate Anonimă pe acțiuni

CAPITAL 25.000.000 LEI

IAȘI, STR. ȘTEFAN CEL MARE No. 47.

Sucursale: Chișinău și Galați

Face orice operațiuni de bancă în general: Cumpărări și vânzări de efecte publice, avansuri pe depozite de efecte publice și orice transacțiuni financiare; conturi curente și emisiuni de scrisori de Credit pentru orice țară; participațiuni industriale și comerciale.

„BANCA MOLDOVA“

SOCIETATE ANONIMA

Capital deplin vărsat și rezerve Lei 110.000.000

CENTRALA IAȘI:

SUCURSALE: București, Cernăuți, Galați, Chișinău, Bălți, Cetatea-Albă, Roman, Reni, Tighina, Tarutino.

AGENTIE: Hală—Iași, Str. Anastasie Panu.

AFILIAȚIUNI: Banca de Credit Piatra-Neamț S. A. din Piatra-Neamț și Tîrgu-Neamț.
Banca Comerțului S. A. Podul-Iloaiei.
Banca Soroca S. A. Soroca.
Banca Comerțului S. A. Orhei

ANTREPOZITE: Iași, Roman, Bălți, Reni și Ungheni.

FACE ORI CE OPERAȚIUNI DE BANCA

-----000-----

Viața Românească

Viața Românească

Revistă literară și științifică

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
VIAȚA ROMÎNEASCĂ

1927

Pagini răzlețe

Monografie

De-alungul zidului bătrîn de piatră care împrejmuiește casa mare și veche, coboară o stradă pōvîrnită. Pe aici trāsuri nu se prea încumetă și strada asta are, pe o singură parte, un fel de trotuar îngust, cu trepte largi. Cînd pornești la vale cu oarecare avînt, din două în două clipe pămîntul îți scapă de subt picior și primești de jos în sus cîte o izbitură: înseamnă că ai coborît o treaptă. După cîteva minute de mers îți dai seama de binefacerile treptelor... parcă te-a bătut cineva cu un maiu la glezne.

Din capătul de jos al străzii, ce se pierde în vale ca într'o pîlnie, se ridică la ceasurile de biouou și de magazin, băeți și fete cu haine curățele, cu încălțăminte fragile, dar cu obrazuri și coafuri conforme celor din urmă cerințe ale modei. Tot din valea aceasta se urcă spre grădinile și ogrăzile oamenilor, la orice ceas, cu aluri deosebite, purcei de felurite rase și dimensiuni.

Dar, cronometric și misterios, apare zilnic măgarul Martin. Il vezi schișîndu-și profilul lungăreț și urechile simbolice în aerul limpede al unei dimineți de primăvară și nu poți ști niciodată de unde s'a ivit. Pornește apoi la deal, pe Sărărie, în pas cuminte și uniform. Încearcă cea dintăiu portiță la dreapta și, dacă izbuteste s'o deschidă, intră și nu se mai oprește până în grădinița cu flori. Aici se ocupă cu rāsaturile mărunte și fragede. Din vreme în vreme înalță capul; în colțul gurii atîrnă, uitat o clipă, un flox abia înfrunzit, cu rădăcioara albă ca de fildes lāsată în afară. Printre gra-

tiile ruginite ale unui grilaj de fier se zărește, în grădina mare din vale, verdeață exuberantă și învâlmășită. O adiere umedă de ierburi proaspete e adusă de jocul schimbător al vîntului. Și atunci flox și rozetă, pansele și ochiul-boului, pierd dintr'o dată orice gust, pe cînd iarba încărcată de rouă, depărtată și îngredită, devine în clipa aceea singurul preț al vieții. Până la urmă ispita e prea mare. Cu aer plictisit, ca să nu se bage de seamă că e mînat de aprigă dorință, Martin pornește spre grădina din vale. Dar, ca întotdeauna, calea dorinței e tăiată de o arătare ciudată, neagră, deșirată, cu o creangă groasă de copaç, nelipsită în labele de dinainte, crescută poate chiar acolo. Arătarea are și un glas urît, care face numai într'un fel:—Ho, boală! Cu asta vrea să spue, se vede, că la iarbă nu-i voe.

Măgarul se întoarce liniștit din drum. Nu trădează prin nimic sfișierea renunțării. Incepe iar să zmulgă delicat cîte un răsad, chiar cînd arătarea se îndreaptă cu pași repezi spre el. Cînd glasul uricios sună prea aproape, Martin tremură nervos dintr'o ureche și mai zmulge o rozetă colorată ușurel cu verde. Iar cînd grădinarul negru și deșirat îl lovește cu ciomagul peste spate, Martin se hotărăște definitiv să rămie și, schițînd un pas lateral, se înfepenește bine în stratul cu pansele. Grădinarul îl înșfacă atunci de coapse, îl întoarce spre porțiță și cu mult alaiu îl dă afară, în stradă. Lîngă poartă măgarușul rămîne nemișcat, ca o imensă jucărie de lemn cu resortul stricat. După cîteva clipe de reculegere scutură o dojană din cap și pornește demn mai departe.

Așa trece Martin pe lîngă multe grădini bine închise și doar printre zăbrele aruncă priviri pline de rivnă. Ici o măreață tufă de leuștean, căutată și îngrijită zilnic cu mare dragoste de stăpînul grădinii, se ridică aromată și viguroasă printre trandafiri și crini netreblici. Colo straturi tăiate după planuri din străinătăți, în perfectă simetrie, se conturează în catifeaua verde a unui gazon deșăvîrșit.

— Fleacuri! gîndește Martin, poposind o clipă. Ce-atîtea mofturi? Doar iarba-i mai acătării...

Cît despre trandafirii *grimpanți*, meniți să îmbrace pergola de rigoare din plan, Martin are un profund dispreț: numai spini și frunze tari, iar florile—lîncedă mîncare!

După aceste coprinzătoare considerații, măgarul cotește la stînga și printr'o străduță tăcută răsare într'un cartier binecuvîntat. Străzi mici, pietruite cu pietre neregulate, tae povîrnișul repede al unui deal și dau neașteptat din una în alta, ca niște șuvițe neliniștite de ape, ca o rețea de cărări bătute după nevoile drumeților, străine de orice disciplină rece și convențională. Cotiturile dau la iveală neașteptate priveliști în larg: culmea dreaptă a Ciricului, cu copaci înșiruiți rar pe zare, ca într'un desen copilăresc, masivul pietros, înălbăstrit de depărtări al Repedei, silueta răzleață și zveltă a Cetățuei.

În încălcirea străzilor mărunte te învălue un aer dulce și potolit, care-ți mîină gîndurile departe, îndărăt—în vremuri. Casele cu grădini bătrîne, zaplazurile înalte, catifelate de mușchi, aurite de licheni, zidurile tainice și dărăpănate, liniștea de vrajă care domnește netulburată, toate sînt ca din altă lume. În case parcă nu trăește nimeni, grădinile trimet foșnete ușoare și neprecise, pas de om răsună arare, se audă cine știe de unde și pare oricînd o minune prin acele locuri. Pe acolo urcă fără treabă Martin, purtat de vagi reminiscențe, lăsate poate în sînge de vre-un strămoș care tot așa, urca odinioară cu poveri grele în spate, străzile pietroase ori podite, făcute și încălcite ale Stambulului.

Pe la mijlocul dimineții Martin e oaspetele copiilor dintr'o stradă cu viață potolită de sat. Broderii de troskot mărunței conturează fiecare piatră; nalbă pitică, cu frunza rotundă, verde-întunecată, se așterne în covor neînterupt pe locul larg dintre garduri și trotoar. După ce scapă de prietinia zgomotoasă a copiilor, măgarul ocolește puțin și se oprește într'un colț mai liniștit, în dreptul unei căsuțe la stradă. Aici așteaptă un timp anumit, prescris de tainice socoteli, apoi, fără să se fi întîmplat nimic, pornește mai departe. Cine știe cînd, poate în anul trecut, poate mai demult, la casa asta mosafirul cu urechi lungi și caracter enigmatic, va fi fost bine primit și cinstit cu bunătăți. Prin ochii indiferenți și posomorîți ai măgarului trece parcă o vedenie de mîină mică, de pîne albă și de zahăr. Dar de multă vreme acum fereastra și ușa sînt zăvorîte și mute.

Rătăcind mereu, cu gîndul dus departe, Martin se trezește deodată în lume. Prin mijlocul drumului trăsuri și căruțe trec ho-

dorogind supărător pe pietre. Vizitii injură, sirenele automobilelor te fac să tresari, tramvaele scîrție strident la întorsături și clopotul lor sună a spaimă. Pe trotuar oameni de tot felul trec la deal și la vale. Măgărușul e intimidat, măgărușul e amețit. O lege sfîntă nu-l lasă însă să arate nimic din tulburările lăuntrice și cu o încordare supremă a voinții își urmează drumul, liniștit și nepăsător în aparență. În dreptul chioșcului de ziare e un petec de umbră. Martin poposește. Domnul Clemente, chioșcarul, om cumpătat în vorbe, în fapte și'n mișcări, purtînd cu modestie un cap napoleonian, a scos în stradă — după obicei — o planșă cu anunțuri senzaționale, politice și de tot felul, și a agățat-o de stîlpul electric. Afișele, lipite după o rețetă casnică, cu aluat, s'au desprins puțin și prin cîte un colț filfie ușurel în vînt. Martin a rămas înțepenit drept în fața lor. Agitația tîrgului i-a stîrnit nervii, și stăpînirea de care a dat dovadă i-a mărit și mai mult freamătul interior. Și deodată, într'un acces neexplicabil — ca un capriciu uman, care are totuși adînci și binecuvîntate motive — măgărușul începe să rupă cu îndirjire afișele cu „Scandalul dela Cameră, „Groaznicul accident de automobil“, „Drama amoroasă dela Nicolina“ și celelalte anunțuri, alcătuite pentru a lăsa gura cetitorului apă.

Foșnetul repetat al hîrtiei rupte trezește dintr'o scurtă visare pe domnul Clemente și-l face să iasă cu pas domol în ușa chioșcului. Vede dezastrul, se întoarce înăuntru tot așa de domol — cunoaște el doar prea bine perseverența dobitocului — și iese iar, dosind ceva la spate. Domnul Clemente se apropie blînd de Martin și, fără veste, începe să-l lovească cu un lemn, apărut ca prin farmec în mîna lui grăsuță și albă. Din spinarea sură a măgarului ese fum. Și în această grea împrejurare, Martin sacrifică demnității cîteva clipe de înțepenire stoică. Mestecînd apoi rar ultima tartînă de hîrtie unsă cu aluat, se îndepărtează mulțumit că și-a arătat dezaprobarea pentru mărunțișurile care tulbură biata viață omenească.

Așa hoinărește măgarul Martin ziua întregă, cunoscut prin cele mai neașteptate regiuni ale tîrgului. Ai crede că n'are nici rost, nici stăpîn. Totuși în deseară o ia hotărît pe drumuri de întoarcere, pe care le schimbă după capriciul zilei, dar care îl scot oricum pe delușul unde s'a profilat în contururi tari dimineața. În

amurgul îndulcit de umbre pare și el o umbră nehotărîtă și ciudată.

Oamenii au dispărut de pe drum. E ceasul mesei de seară, e clipa de liniște a firii. Un picurat rar se deosebește în apropiere. În zidul vechi a rămas uitată o cișmea de demult. Instalația nouă de apă a scos-o din întrebuințare. Larma și veselia din preajma ei au amuțit de ani. Odinioară—la ceasul acesta—o lume de apari de profesie se întilneau aici cu slujnice bătrîne și hărțagoase, care aveau lege că la cișmea trebuie să se sfădească, ori cu fete pentru care adusul apei era cel mai minunat prilej de întilniri înfîplătoare ori premeditate. Acum stăpînește tăcerea. Prin caneaua stricată, picături rare picură zi și noapte venind pe subt pămînt, de cine știe unde, dintr'un izvor aproape secăt, din dealul Ciricului.

Deasupra zidului, peste creasta lui încununată de ierburi și de sulfine, se lasă moale crengi de salcîm înflorite. Până departe în vale, din toate grădinile, salcîmi încărcăți de floare își apleacă ramurile peste zaplazuri, ca o ninsoare îmbălsămată. Căsuțele de mahala, ce se pierd în fundul văii, sau răsar prinse pe colina ce închide valea de cătră apus, se îneacă toate în dantelarea somptuoasă a florilor de salcîm. Toată priveliștea e albă,—nu albul hîrtiei, uscat și uniform, nici albul ninsorii, rece și cristalizat—ci un alb cald de ivoriu, mai moale și mai nuanțat încă, albul țesutului viu de floare, fermecător și incomparabil.

Umbra măgarului stă în nemișcare cîtva timp. Il frămîntă gînduri? E în contemplarea serii, a cărei vrajă mișcă resorturi neștiute?

În anii lui tineri, la ceasul acesta măgarul își striga cu aprindere aspirațiile multiple și complexe. Dar niciodată glas de tovarășă înțelegătoare nu i-a răspuns de prin apropiere și, de la o vreme înțeleptul animal n'a mai cheltuit în clamări aprige o energie inutilă. Discret și rezervat, măgarul nu mai păstrează din ritualul tinereții decît oprirea de cîteva clipe în desăvîrșită nemișcare, sus, în capătul străzii. Se lasă apoi încet la vale și fantoma lui sură se mistue ușor, se distramă ca un fum în umbrele amurgului.

In primăvară

— Mie îmi zice „Drăguța“.

Oprită în mijlocul drumului plin de soare, sus, la Capu-Dealului, o fată cu păr bălatu strîns în două codițe naive, îmi dă-

ruește din lumina tinereții ei proaspete, răspunzînd prietinoasă la întrebările mele. Ochii verzi, înguști, zîmbesc ca un izvor în soare. Fața e prelungă și gingașă, iar pielea albă are nepoftiții mușafiri hazlii—pistruii.

— Mie îmi zice „Drăguța“, mă lămurește ea senină, cînd pentru răspunsurile ei cumiști am vrut să-i am numele în amintire.

— Bine, dar din botez cum îți zice.

— Păi, Drăguța îmi zice din botez.

— Drăguța... ? Din botez ?

Fata rămîne o vreme tăcută. Privește spre zare, cu ochi îngîndurați fără veste. O împresoară taine.

— Pe mine m'o botezat un flăcău...

— Și frumos nume ți-a pus... Drăguța !

— Da... El o vrut s'o eie pe maică-mea...

Vechea întîmplare, chemată de vorbele simple ale fetei, trăește din nou în preajma noastră, fără amănunte, fără contururi precise. Undele pornite dintr'un zbugium demult potolit, ca și palpitările sufletelor celor morți, nu se pierd cu totul. Subtila lor esență n'o poți crede supusă distrugerii. Invizibile vibrații—adese nelămurit simțite—gravitează mereu aproape de fărima de pămînt de unde au pornit, fără să se poată depărta, spăimîntate parcă de drumurile pustii ale nesfîrșitului.

— Și... flăcăul acela... ce s'a făcut cu el ?

— O murit... o murit demult. Eu nu-l țin minte.

Drăguța tace iar. Genele-i tremură de cîteva ori. Amintirea dragostei nefericite de atunci, primește o tîrzie și curată îndurerare. Vîntul trece ușor prin crengi neînmugurite, și ne atinge într'o mîngîiere obrajii.

— Apăi, buna sara !—îmi spune zîmbind iarăși Drăguța și pornește vioae pe drumul alb spre pădurea Mînzeștilor.

Mersul ei e simplu și desăvîrșit. Trupul, neîmplinit încă, e în clipa rară cînd abia a pierdut sfîngăcia de fetiță. Fără asprimi, dar și fără prea bogate contururi, e asemeni unui lujer de floare plin de sevă. Ca o scăpărare de fulger farmecul gracil se va pierde mine în plinul tinereții.

Soarele roș și mare cade după orizont. În urma lui au încremenit cîmpurile singure, cerul larg,—și pădurea, în așteptarea vibrantă a vieții.

Fata s'a dus demult. Sprintenă și iute, abia se mai zărește, cît o păpușă, departe, pe drumul cotit.

Un capăt de creangă se mișcă, aproape. O pasăre începe prelung cîntec de sară—poate cel dintăiu al primăverii acesteia.

De departe, de jur împrejur, se ridică fum vînat; împînzind zările. Ard prin ogrăzi și prin vii uscăturile iernii. O pîlpîire limpede de pară strălucește brusc într'un loc, din învăluirea de fum... alta mai aproape, altele mai mici, departe tare, ca niște ochi ai primăverii, care se deschid în inserare, copilăroși și plini de neastîmpăr. Tîrziu, glas de om răsună, neașteptat și grozav de stîngher, din vale.

Cărăbuși

Soare și căldură timpurie. În liniștea după-amiezii se aude numai hurelul metalic al unui scripete dela o casă care se zidește. Lucrătorii, moleșiți încă de odihna prînzului, își mișcă agale în lumină siluetele tăcute.

Scînteuțe grăbite, cu portul asemenea firelor tinere de iarbă, ridică pe cozi subțiri cîte un potir abia urzit, verde pe din afară, atins ușor cu galbăn pe dinăuntru,—o intenție de floare. E parcă cea dintăiu din multele încercări, pe care le-a semănat natura în drumul spre desăvîrșita lalea de grădină.

Cu ochi comici, plini de o grijă omenească, găinile fug mărunț prin iarbă, în direcții brusc schimbate și prind din zbor cărăbuși trufanda. Gîndacii stîngaci se scutură cu greu de somnul lung pe care l'au dormit în tainițele umede ale pămîntului. Cu dibuiri greoaie își încearcă elasticitatea aripelor și, amețiți, se lovesc de trunchiurile copacilor. Minunea aerului necuprins și a soarelui, a ierburilor crude și a frunzelor abia desfăcute din lacul aromat al mugurilor, îi înnebunește de voluptate. Puterea de viață, îngrămădită zi cu zi în trupurile lor întemnițate atîta vreme, izbucnește acum fără stavilă, ca spuma unui vin generos și se revarsă în cîteva zile într'o risipă nebună, până la sleire.

Inserează. Deasupra merilor în floare alunecă lin o lună neîntreagă, străvezie ca o părere de nîour. În livadă liniștea cade mai plină, materială parcă, răcoroasă și umedă. Găinile s'au dus la culcare, doborîte de cina nouă și îmbelșugată. În clipa cînd pleoapele lor galbene se închid grele, liliicii deschid ochii mici, explozatori nesiguri și timizi în cuprinsul inserării. Pliuri moi de umbră,

rupte din negura învăluitoare, zburătoarele mute ale întunericului tae fantomatic văzduhul, percep cu tainice simțuri obstacolele și atingerile și prind fără greș cărăbuși zăpăciți.

Sfinși inconștienți, ori naive vietăți pentru care prăpădul apropiat e o aventură depărtată și imposibilă, cărăbușii ies mereu, la nesfârșire. Desfac aripi de gaz tremurător de subt solzi grei de cafea prăjită, se învălmășesc lacomi de viață printre frunzele abia desfoiate și pregătesc odrasle fără număr pentru neînțelesul trai de întuneric și de amorfire, ori pradă binecuvântată pentru păsările și liliecii primăverilor care vor să vie.

In lunca Moldovei.

Subt cerul fără culoare al după-amiezii de vară, Moldova curge alene, asemenea ei însăși, cit cuprinzi cu ochii. Obosită de întâmplările tainice ale nopții, de jocul nebun cu soarele și cu toanele dimineții, apa își gustă acum clipa de răgaz, când și-a îngăduit să fie leneșă, uniformă, banală.

— Nu voi avea emoții, îmi zic, pășind rar prin prundul sonor. Mă odihnesc puțin și apoi plec aiurea.

Cu gândul acesta mă opresc subt o salcie.

Moldova, bătută în plin de soare, alunecă în valuri domolite, cu fața nedecisă ca a cerului. Valurile clipotesc la început tot într'un fel, dar—dela o vreme, în liniștea de planetă nelocuită—susurul moale al apei începe să capete discrete modulații. Auzul, tot mai treaz, caută să cunoască fiecare vibrație nouă. Vag și depărtat prinzi sbuciumul valurilor de cine știe unde, din susul apei. Un clipotit mărunțel și argintiu cîntă aproape, subt mal, unde la o palmă în adînc se zăresc, curate, pietricele rotunde. A spaimă stăpînită, de cătră larg se alungă volbura apei, în jurul unei sălcii răsturnate, cu rădăcinile ciotoroase împrăștiate în sus.

Au trecut ceasuri și mă găsesc cu mirare în același loc. Fermecătoarea m'a mințit încă odată. În valurile palide, cu prea fine nuanțe, apa grea de vrajă are puterea ei de totdeauna.

De la o vreme soarele trimite raze mai dulci. Vietăți de tot felul se ivesc din mai multe părți deodată. De către pod, în unda plină, a răsărit o droae de băeți. Fericți de goliciunea lor și de mîngîierea apei fac zarvă mare, se stropesc, se alungă, se lasă afund. Mai la vale o ceată de femei, ca să scurteze drumul pe

pod, și-au sumes fustele și au pornit prin vad, pe unde știu ele că nu e prea adînc. Dar apa înșelătoare se schimbă în fiecare zi și iată-le nevoite acum să-și ridice fustele până la subsuori. Pentru gloata băeților mici, întîmplarea aceasta e numai un prilej de glume. Mulți și la largul lor în sforul apei, ei rîd cu hohote, spun în gură mare, fără pic de sfială, lucruri indecente și aruncă priviri desfruntare înspre mal, cătră martorii nechemate ai vitejiei lor.

Femeile, încruntate, pășesc în silă prin apă, bodogănesc hărtăgoase între ele și cite una ridică glas de ocară împotriva băeților—prea nevrîstnici, pentruca obrăznicile lor să poată lăsa vre-o îndoială ademenitoare.

Nu departe de mărunta zarvă omenească, într'un cot lin al rîului, străveziu și verde ca un lac, un stol de gîște își alunecă în calm desăvîrșit siluetele pure. Lopețile picioarelor portocalii, întinse oblic spre coadă, se văd lămurit în cristalul tremurător. Venite numai pentru plăcerea unui înot ușor, îndată ce ajung mai la vale, aproape de sbuciumul cel mare al undelor, se urcă una după alta pe mal și se pierd numai decît în păduricea de sălcii de deasupra. Dar, după puțină vreme, din capătul de la deal al păduricii, cîrdul de gîște apare iar, în mers legănat. Una după alta coboară malul nisipos, se lasă ușor pe apă și, trimă de argint, complectează flota minusculă care plutește maestos la vale.

Femeile au trecut rîul sub ploaia de glume și de obrăznicii ale băeților. Și-au îndreptat hainele și, reintrînd în demnitatea lor de gospodine, își urmează apăsător drumul cătră casă. Băeții s'au săturat și ei de scaldă și s'au făcut nevăzuți...

Dintr'un tufăriș verde-cenușiu, cu frunzișoare mărunte ca ale tamarisului, se ivește în curînd o droaie de băețași—înotătorii guralivi de mai înainte—îmbrăcați acum cu cămăși cumiști de cînepă, cu țări strîmți și tare cuviincioși, de aceeași culoare. Merg grămăgioară, spășiți și, cu glas copilăresc, spun „bună sara“ drumeților întîlniți în cale.

Soarele se coboară mereu și privesc se înoște la fiecare clipă. În limpezimea cerului, deasupra Moldovei fără veste mai fremătătoare, un Iar de omăt, cu aripi lungi și arcuite—unelte minunate—taie repede văzduhul. De sub mal un pescăruș bizar, cu capul mare și trup prea mic, îmbrăcat în sclipiri vii de curcubeu,

atinge fața apei, ca o săgeată. În prundul umed, grațioase codobaturi măsoară timpul cu rezezi pendulări de coadă.

Din cer picură în unda mișcătoare safire, ce se topesc numai decît și albăstresc val după val. Albastrul pălește, alunecă pe apă și nici nu simți cînd s'a pierdut într'un cenușiu diafan, în care nestimate de tot felul își joacă răsfrîngerile nestatornice. Toată splendoarea asfințitului, înmărmurită pe cer, se însuflețește jos în mătasa moale, grea și fluidă a apei. Pe luciul, pustiu acum, din rada gîștelor, luminile topazului tremură în solzi răsleți de aur, focuri de rubine scintilează împrăștiat și, mai tîrziu, pe toată fața apei se alungă ametiste.

Departate, peste lărgimea văii, podul destinde în văzduh filigranul lui fragil, poleit de soare. Ți se pare că are să se frîngă sub greutatea cirezilor de vite albe și roșii care, în procesiune nesfirșită, tăcută și înțeleaptă, trec spre sate și conacuri, învăluite în fumul focurilor de sară.

Pe ape și pe cer se revarsă, ca o infiorare, cea dintăiu pală de umbră. Odată cu soarele s'au pierdut în urzeala sură a amurgului și gizele nenumărate, care toată ziua au vîbrat în lumină. Cătră apus, în licăriri limpezi de ghiață, se aprinde stingher luceafărul. Pășunile răsufală larg răcoare umedă. Un pîlc de vrăbii se ridică în foșnet șușuitor de aripi și se pierde fără urmă, parcă s'ar distrăma fum, în frunzișul unui cireș. Intr'o învălmășeală aparentă, ce ascunde o strategie rînduită după legi străbune, și-au luat în stăpînire adăpostul de noapte. S'a prins fiecare cu cîrlige mici de cîte o crenguță și nici o frunză nu se mai clatină. Copacul cu povara lui mărunță, numeroasă și vie, pare o fantasmă încremenită: Liniștea cea mare, care desparte ziua de noaptea adevărată, e ruptă într'un tîrziu de zborul unui stol de ciori, care trec din lanuri spre pădure.

Noaptea vine și apele rămîn singure. Oaspeți deosebiți și înțimplători trec și vor trece încă. Dar pasul lor se șterge fără urmă în pulberea vremii și într'o zi apele vor curge iar prin largi singurătăți, ca în străvechi timpuri cînd, tumultoase, zvoneau deșteptarea unui pămînt tînăr și sălbatic, dezrobot abia de subt ghețuri nesfirșite, neatins încă de picior de om.

Lucia Mantu

Necker asupra opiniei publice

Orașul Geneva e de curînd iarăși celebru ca centru al Ligii Națiunilor, care pune un mare semn de întrebare pentru viitoarea istorie universală.

Căci istoria a devenit cu adevărat universală abia prin războiul mondial mai mult decît prin comerțul și economia mondială, deși toate aceste denumiri se rapoartă la întreg globul.

După ce juristul teolog Calvin (Calvinus), prin reforma lui teocratică, i-a imprimat marca de „Romă a protestantismului“, Geneva a ajuns la o deosebită însemnătate în istoria europeană, prin trei evenimente, nu fără legătură cu acest mare fapt :

1. Prin conținuarea influență pe care ortodoxia calvinistă geneveză a avut-o asupra Scoției și prin Scoția asupra puritanismului englez, deci asupra revoluției puritane, prima mare revoluție împotriva monarhiei absolute, în care a căzut capul unui rege.

2. Ca loc de naștere al lui Jean Jacques Rousseau, acel om straniu, și spirit exaltat, care într'o epocă raționalistă a stîrnit în lume o furtună greu de explicat azi, prin acușările lui pasionate, eloquente și poetice împotriva unei civilizații care dacă facem abstracție de imoralitatea vieții de curte și a unei părți neînsemnate din aristocrație, ne apare azi aproape de o copilărească nevinovăție cînd o comparăm cu cea în mijlocul căreia trăim acum, după cataclismul revoluțiilor și al războaielor. Doctrina politică a lui Rousseau avea în vedere o comunitate urbană, liberă și suverană, asemenea Genevei sau cetăților vechii Hellade și ea a devenit totuși, catehismul oamenilor politici care înainte de existența căilor ferate și a telegrafelor, necum a telefoanelor și automobilelor, voiau să guverneze din Paris, întreaga Franță.

Așa de ciudat se încrușează evoluția ideilor cu cea a lucrurilor reale, cu deosebire a stărilor politice !

3. Douăzeci de ani după Rousseau s'a născut în aceeași Genevă, Jacques Necker, fiul unui profesor de origină germană.

Chiar dacă acestui burghez, îmbogățit în comerț, nu i-ar fi fost dat să joace un mare rol istoric ca director general al finanțelor zdruncinate ale lui Ludovic al XVI, ca gânditor și scriitor, numele lui ar fi rămas totuși gravat în analele secolului al XVIII. Ministru de trei ori numit și de trei ori îndepărtat, Necker a intervenit cu tărie în cursul evenimentelor, atunci când, puțin după a doua sa chemare în minister, a realizat „Le dédoublement du Tiers“, dublarea reprezentanților stării a III-a, refuzînd cu bărbăție să facă din adunarea națională constituită o revenire reacționară la vechile state generale. În firea acestui om, era ceva aspru și sever, care amintește puritanismul patriei și confesiunii sale.

Necker poate fi considerat ca primul, care a apreciat opinia publică, drept unul din factorii puternici ai politicii. ¹

În fiecare din scrierile lui, începînd cu „Sur la législation et le commerce des grains“ (1775), care a avut 20 de ediții, „Mémoires présentés au Roi“ 1778, celebrul „Compte rendu“ din 1781, până la „Dernières vues de la politique et des finances, offertes à la Nation française“ din An. X, 1802, tipărită doi ani înaintea morții sale, Necker n'a încetat de a scoate la lumină, în forme variate, însemnătatea opiniei publice ca un foarte însemnat produs al vremii sale și a arăta cum ea s'a manifestat cu deosebire în Franța, la curte, în palate, ba chiar în cea mai umilă casă, înaintea revoluției, în revoluție, după revoluție, până ce în sfîrșit, cînd cezarismul și-a dezvăluit fața lui de Meduză, ea s'a găsit în patria lui adoptivă „fără conducător și fără putere“.

În Anglia, dimpotrivă, opinia publică e după dînsul întretînută, îmboldită și a ajuns aproape stăpîna spiritelor, prin libertatea presei. La început, Necker nu a dat îndeajuns atenție raportului opiniei publice cu presa, care în Paris și în unele orașe din provincie a devenit puternică deabia în timpul revoluției și prin ea, considerînd opinia publică ca un conglomerat care se desvoltă succesiv prin fapte trăite și evoluția lor, prin unii cugetători, prin literatură, dezbateri, conversații, scrisori, cuvîntări publice, devenind sugestie, imitație, contagiune.

Am rezumat în următoarele douăzeci de propoziții, scoase din operele complete ale lui Necker, chipul cum caracterizează el opinia publică, pomenind numai pentru unele izvorul particular, atunci cînd însemnătatea acestora mi s'a părut sporită prin momentul istoric.

Punctele de vedere din care Necker a considerat opinia publică și trăsăturile ei pe care le-a observat și le-a scos în relief sînt următoarele:

1. Tăria ei, în comparație cu cea a legii, datorită omniprezenței și întinderii dominației sale.

¹ Tönnies, Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin, 1923, p. 374.

2. Caracterul său mai rațional în comparație cu acel a legii; opinia publică fiind rezultatul gândirii națiunilor și secolelor legea fiind uneori produsul unui singur om, supus greșelii.

3. Acțiunea ei particulară în sinul monarhiilor, fiindcă aici membrii societății sînt fără putere politică și toate forțele lor sînt consacrate opiniei.

4. Opinia publică poate fi comparată cu un tribunal care dispune în chip suveran asupra mijloacelor de considerație sau de dispreț.

5. Puterea opiniei publice uneori binefăcătoare, are altădată o influență vătămătoare prin lipsă de măsură, violență, exagerare, acțiunea ei depășind uneori intențiile.

6. Opinia publică lucrează după cit se pare, tocmai prin lipsa ei de măsură, asupra moravurilor. (Essai 1775).

7. Oamenii răi caută să împiedice și să zugrume opinia publică. Ea are totuși cu dînsa, dreptatea și adevărul. (Compte rendu 1781).

8. Opinia publică se formează încet, omul de stat trebuie să aștepte cu răbdare judecata ei și să recunoască în aceasta aprobarea tacită a poporului.

9. Intemeierea tribunalului opiniei publice s'a săvîrșit deabia în vremile mai recente. Odinioară evoluția ei era împiedicată de luptele de partid, mai tîrziu de autoritatea exclusivă a regelui, în timpul Regenției (1715-1723) de indiferență, de ușurința și corupția moravurilor. După aceea numai, opinia publică a ajuns o putere căreia i se supun și principii.

10. În alte țări, sub alte stăpîniri, puterea opiniei publice este mult mai mică: a) Acolo unde e despotism, totul depinde de principe, b) Republica favorizează vederi individuale și deosebite, c) în țările meridionale, oamenii sînt prea supuși simțurilor ca să pună mare preț pe opinie.

11. Faptul că opinia publică s'a dezvoltat tocmai în Franța, cu cea mai mare putere, se explică prin spiritul de sociabilitatea a unei națiuni sensibile și înțelepte, care nu e supusă tendințelor contrare pomenite mai sus. La aceasta se adaugă, înclinarea spre imitație și vanitatea favorizată de o viață socială mai vie.

12. Opinia publică alimentează dragostea pentru gloria adevărată și sentimentul onoarei între oameni și cultivă teama de dispreț și rușine.

13. Ea se opune în Franța, abuzurilor autorității. Libertatea găsește în ea cel mai bun sprijin.

14. Dintre toți oamenii de stat, ministrul de Finanțe are cel mai mare interes să cultive opinia publică.

15. La miniștrii care o înfruntă, trebuie să bănuim, că au motive să se teamă de judecata ei.

16. Pe lîngă sentimentul onoarei, simțul politic silește pe bărbatul de stat, să prețuiască, într'un grad înalt, opinia publică.

17. Opinia publică poate servi unui bărbat de stat, chiar puțin înzestrat, drept călăuză sau far.

3. Douăzeci de ani după Rousseau s'a născut în aceeași Genevă, Jacques Necker, fiul unui profesor de origină germană.

Chiar dacă acestui burghez, îmbogățit în comerț, nu i-ar fi fost dat să joace un mare rol istoric ca director general al finanțelor zdruncinate ale lui Ludovic al XVI, ca gânditor și scriitor, numele lui ar fi rămas totuși gravat în anele secolului al XVIII. Ministru de trei ori numit și de trei ori îndepărtat, Necker a intervenit cu tărie în cursul evenimentelor, atunci când, puțin după a doua sa chemare în minister, a realizat „Le dédoublement du Tiers“, dublarea reprezentanților stării a III-a, refuzând cu bărbăție să facă din adunarea națională constituită o revenire reacționară la vechile state generale. În firea acestui om, era ceva aspru și sever, care amintește puritanismul patriei și confesiunii sale.

Necker poate fi considerat ca primul, care a apreciat opinia publică, drept unul din factorii puternici ai politicii.¹

În fiecare din scrierile lui, începînd cu „Sur la législation et le commerce des grains“ (1775), care a avut 20 de ediții, „Mémoires présentés au Roi“ 1778, celebrul „Compte rendu“ din 1781, până la „Dernières vues de la politique et des finances, offertes à la Nation française“ din An. X, 1802, tipărită doi ani înaintea morții sale, Necker n'a încetat de a scoate la lumină, în forme variate, însemnătatea opiniei publice ca un foarte însemnat produs al vremii sale și a arăta cum ea s'a manifestat cu deosebire în Franța, la curte, în palate, ba chiar în cea mai umilă casă, înaintea revoluției, în revoluție, după revoluție, până ce în sfîrșit, cînd cezarismul și-a dezvăluit fața lui de Meduză, ea s'a găsit în patria lui adoptivă „fără conducător și fără putere“.

În Anglia, dimpotrivă, opinia publică e după dînsul întretînută, îmboldită și a ajuns aproape stăpîna spiritelor, prin libertatea presei. La început, Necker nu a dat îndeajuns atenție raportului opiniei publice cu presa, care în Paris și în unele orașe din provincie a devenit puternică deabia în timpul revoluției și prin ea, considerînd opinia publică ca un conglomerat care se desvoltă succesiv prin fapte trăite și evoluția lor, prin unii cugetători, prin literatură, dezbateri, conversații, scrisori, cuvîntări publice, devenind sugestie, imitație, contagiune.

Am rezumat în următoarele douăzeci de propoziții, scoase din operele complete ale lui Necker, chipul cum caracterizează el opinia publică, pomenind numai pentru unele izvorul particular, atunci cînd însemnătatea acestora mi s'a părut sporită prin momentul istoric.

Punctele de vedere din care Necker a considerat opinia publică și trăsăturile ei pe care le-a observat și le-a scos în relief sînt următoarele:

1. Tăria ei, în comparație cu cea a legii, datorită omniprezenței și întinderii dominației sale.

1 Tönnies, Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin, 1923, p. 374.

2. Caracterul său mai rațional în comparație cu acel a legii; opinia publică fiind rezultatul gândirii națiunilor și secolelor legea fiind uneori produsul unui singur om, supus greșelii.
3. Acțiunea ei particulară în sinul monarhiilor, fiindcă aici membrii societății sînt fără putere politică și toate forțele lor sînt consacrate opiniei.
4. Opinia publică poate fi comparată cu un tribunal care dispune în chip suveran asupra mijloacelor de considerație sau de dispreț.
5. Puterea opiniei publice uneori binefăcătoare, are altădată o influență vătămătoare prin lipsă de măsură, violență, exagerare, acțiunea ei depășind uneori intențiile.
6. Opinia publică lucrează după cît se pare, tocmai prin lipsa ei de măsură, asupra moravurilor. (Essai 1775).
7. Oamenii răi caută să împiedice și să zugrume opinia publică. Ea are totuși cu dînsa, dreptatea și adevărul. (Compte rendu 1781).
8. Opinia publică se formează încet, omul de stat trebuie să aștepte cu răbdare judecata ei și să recunoască în aceasta aprobarea tacită a poporului.
9. Intemeierea tribunalului opiniei publice s'a săvîrșit deabia în vremile mai recente. Odinioară evoluția ei era împiedicată de luptele de partid, mai tîrziu de autoritatea exclusivă a regelui, în timpul Regenției (1715-1723) de indiferență, de ușurința și corupția moravurilor. După aceea numai, opinia publică a ajuns o putere căreia i se supun și principii.
10. În alte țări, sub alte stăpîniri, puterea opiniei publice este mult mai mică: a) Acolo unde e despotism, totul depinde de principe, b) Republica favorizează vederi individuale și deosebite, c) în țările meridionale, oamenii sînt prea supuși simțurilor ca să pună mare preț pe opinie.
11. Faptul că opinia publică s'a dezvoltat tocmai în Franța, cu cea mai mare putere, se explică prin spiritul de sociabilitatea a unei națiuni sensibile și înțelepte, care nu e supusă tendințelor contrare pomenite mai sus. La aceasta se adaugă, înclinarea spre imitație și vanitatea favorizată de o viață socială mai vie.
12. Opinia publică alimentează dragostea pentru gloria adevărată și sentimentul onoarei între oameni și cultivă teama de dispreț și rușine.
13. Ea se opune în Franța, abuzurilor autorității. Libertatea găsește în ea cel mai bun sprijin.
14. Dintre toți oamenii de stat, ministrul de Finanțe are cel mai mare interes să cultive opinia publică.
15. La miniștrii care o înfruntă, trebuie să bănuim, că au motive să se teamă de judecata ei.
16. Pe lângă sentimentul onoarei, simțul politic silește pe bărbatul de stat, să prețuiască, într'un grad înalt, opinia publică.
17. Opinia publică poate servi unui bărbat de stat, chiar puțin înzestrat, drept călăuză sau far.

18. Opinia publică nu trebuie confundată cu mișcările efemere, parțiale, ale vieții sau ale spiritului public.

19. Nu există stavilă puternică împotriva erorilor și sistemelor false, cîtă vreme opinia publică e slabă în judecățile ei, șovăelnică în cunoașterea lor și cu atenția puțin încordată. Cu progresul raționalismului, crește și forța ei de rezistență.

20. Acțiunea opiniei publice devine cu atît mai necesară cu cît e nevoie ca virtuțile să se manifeste, atunci cînd spiritul de izolare și de indiferentism sînt în creștere. (De l'administration des finances 1785).

Observațiuni. Cetitorul va găsi unele repetiții și contraziceri dar și multe observații bune și considerații subtile, în aceste douăzeci de propoziții. Deși în general, ele nu au nevoie de explicații, notele următoare pot servi la lămurirea lor.

În propozițiile 3, 10, 11, Necker nu considera vechiul regim ca un regim despotic ci ca o monarhie îngrădită prin parlamente și statele generale care continuau să existe, cel puțin în mod ideal.

În sensul propoziției a 3-a de altfel, puterea presei și a opiniei publice, parte cuprinsă, parte definită de ea, s'a manifestat subțarism, în secolul al XIX.

În propoziția 4, analogia cu tribunalul a fost probabil pentru prima oară pusă în circulație de Necker. De atunci, a fost de multe ori întrebuintată și își păstrează și astăzi valoarea.

În propoziția 9, Necker are în vedere numai Franța secolului său, sub domnia lui Ludovic al XV și al XVI și mai ales vremea în care a trăit el și opinia publică a Parisului, în care s'a stabilit, încă tînăr (1750).

În propoziția 10, Necker se gîndește, parte la țările asiatice parte la Elveția lui natală, parte la Spania și Italia.

În propoziția 11, deși Necker are în vedere totdeauna păturile de sus ale societății, în particular, tînăra burghezie de atunci care participa la curentul raționalist al vremii, el nu o spune cu tot dinadinsul, dar lucrul se poate deduce în chip netăgăduit din diferite pasaje ale scrierilor sale.

În propoziția 14, vorbește propria experiență a lui Necker ca și în propozițiile 15-17. El vrea să facă aluzie la urmașul său Calonne cu care a avut o lungă polemică și în care după judecata istoricilor, favoarea opiniei publice a fost de partea lui Necker.

În propoziția 20, ca și în 5 și 6, se vede că inteligența clară și onestă a lui Necker, nu considera fenomenul opiniei publice, fără de spirit critic.

Ferdinand Tönnies

Demonul Tinereții

VI

*Vorbim ceva despre demoni. Mai ales
despre cel al neliniștii și cel al lăcomiei.*

Natanail nu izbutea să-și ție mai îndelung acel echilibru sta-
tornic care-l bucura,—din pricina unei perfide imaginații. Sta ascunsă
în el și-l pîndea. O distracție, o oboseală o făcea să apară, să joace,
să lucească, să se coloreze.

— E unul din diavolii vieții mele, cugeta el zîbind. În altă
lume îi dădeam alt nume și nu era ca acum o realitate în care
cred și de care mă tem.

Nu se simțea bine decît atunci cînd, între prezent și ce fusese
odată, rămînea coborîtă perdeaua de întuneric. Demonul însă o
ridica într'un colț—și pe-acolo se furișau umbre vagi, mesageri ai
trecutului. Veneau grăbiți de pe mormintele clipelor. Atunci căuta
mijloace să scape de ei sau să-i înlătore, fugind spre cărțile sfinte
ori spre munca în aer liber.

În sara asta era cam obosit și așîțat. Încă nu se putea gîndi
la somn. Stînd pe scaun, întinse mina-i palidă și trase psaltirea.
O deschise—și-i apărură pînjenii slovelor. Chirilicele totdeauna îl
surprindeau. Avea impresia că niciodată n'are s'ajungă să le cetească
ușor,—să le îmbrățișeze dintr'o privire, s'absoarbă și să încorporeze
pasagii, cum era deprins din tinereță cu literele primei lui educații.

Totuși cartea psalmilor avea darul să'ndulcească această
primă asperitate. Cînd era medicinist, într'o epocă anterioară, fe-
ricită prin ignoranță, ar fi împins la o parte disprețuitor poeziile
acelea de un lirism înfricoșat.

Căci în acea vreme își închipuia că acumulează cunoștințele
și explicațiile lucrurilor. Logica și materialismul le socotea realități,
nu metode ingenioase. Cunoșcînd puțin și mărginit, avea puterea
să creadă că cunoaște tot.

— Pe urmă omul vede cît de ușor mintea se supune altor interpretări. Privind prin durere, am văzut lumea altfel și explicațiile lucrurilor au luat altă formă. Raport de suferință între noi și ce ne'nconjoară: asta-i lumea noastră. În fiecare clipă sînt altă stare afectivă. Acum intră în mine fără nicio rezistență stihurile jidovului, cum ar zice moș-Mănăilă.

Ceti pe pagina deschisă, cu ochii înfierbîntați:

Mai înainte de a se naște munții și de a se zidi pămîntul și lumea, din veșnicia veșnicilor tu ești Dumnezeu.

Tu întorci pe muritori în fărîmă și zici: Intoarceți-vă, fii ai oamenilor, în nimicul din care ați ieșit.

Căci înaintea ochilor tăi mia de ani e ca ziua de ieri și ca o strajă de noapte.

Ca un șuvoiu îi iai și viața lor e ca un vis; ca iarba ce răsare dimineața;

Ce răsare dimineața și înflorește, iar sara se cosește și se usucă.

Urmă a ceti pe gînduri și mișcat paginile vechi.

Dar numai aceste sonorități pătrunzătoare intrau acum în Natanail, care altădată avea alt nume și era doctorand al universității ieșene. În locul tratatelor și teoriilor pe care așa de ușor le eliminase, acum avea însușite, cu oarecare rezerve, părerile despre cele două vieți ale filozofilor primitivi ai Asiei. Și murmura, cu înțelegere mai deplină, versetele sfintelor Evanghelii. Căci fiind cutremurat de o furtună, împuns și mușcat de desnădejdi, ieșise la alt liman și la altă viață, după ce trecuse prin umbra morții.

Cum zice același psalmist:

Inmulțitu-s'au supărările inimii mele...

Sara vine cu lacrimi...

Cătră tine, Doamne, am strigat: Dumnezeule, nu mă lăsa fără răspuns...

La urma urmei n'avea nevoie de nicio judecată și de nicio filosofie. Avea nevoie de liniște.

Aici, între munți și între mănăstiri, găsise într'adevăr acea zonă a păcii mediocre. Uneori poate i s'ar fi părut că e cam singur. Atunci putea schimba cuvinte simple și copilărești cu cei din juru-i. Putea vorbi și ascuțit și adînc, dacă ar fi vrut. Căci mulți dintre monahi rămăseseră oameni ca toți oamenii, petrecînd normal viața, rînduind monahismul lor ca o carieră oarecare. Purtau numai un vestmînt comic, făcînd pași mari, agîtîndu-și brațele, vorbind zgomotos, judecînd lumea, tratînd prietini dela tîrg cu mîncări și băuturi...

Monahii totuși sînt slujitori ai înaltului Domn, care se îndetnicesc cu rugăciunile și cu cărțile.

— Dar nu-i adevărat, șopti Demonul, căci ai cunoscut pe cuviosia sa părintele Gherontie, care n'are altă îndetnicesc decît paza vitelor sfînt-locășului acestuia. Cunoști deasemenea pe cuviosia sa Ionă, carele nu știe să cetească,—dar are grijă în chilia lui de o sfîntă icoană a fecioarei prea-curate cu pruncul. În fiecare dimineață îi spală obrazul și mînile, neuitînd pe prunc și mai ales picioruțele: ca să fie curați și luminați, cum se cuvine în viața de toate zilele.

Dar mai ales cunoști pe cuviosul Ioil care-i tovarăș cu negustori din lume—din tîrg dela Neamțu. Cumpără și vinde vin și undelemn, pîne și sare și toate cîte sînt pre pămînt, în ape și sub pămînt; și ține condică de cîștiguri, plătește taxe fiscului, și-ia așa de cuprins de treburile sale, încît n'are vreme niciodată să se ducă la sfînta biserică.

Însă alți părinți cuvioși cunosc bine rînduiala după tipic și sînt în stare să-și arăte mînia, cu scîrbă și blăstăm, pentru o iotă daosă ori știrbită. Știu precis cum să se poarte și să umble, cîți pași să facă, cît și cum să steie în fața sfintelor icoane; să însemne cruci domoale și să deie drumul cu cea mai mare iuțea rugăciunilor de obște.

Iar cînd venea ceasul cîntărilor, la sfînta și marea leturghie, sub lumînări, asupra cărților, la strane, unii erau cuprinși de fierbinte osîrdie. Mai ales părintele Dorimedont—fiind voinic și pieptos, cu obrații rumeni și plini și ochii bulbucăți—ridica un glas grozav sub boltă, ca să fie auzit de cătră cel Atot-puternic. Putea fi îndoială în ce privește marile înălțimi. În sinea lui, cuviosul era încredințat că măcar sfinții din cerul întău și al doilea îl aud; și aceștia spun la cei mai de sus, așa că, încet-încet, ajung rugăciunile unde trebuie, și-i bine.

Religia aceasta diluată în forme exterioare mulțămînd deplin pe cuviosoile-lor și aducîndu-le fericire,—Natanail îi invidia din toată inima.

Erau însă alții care, cu toate ostenele și ascultările, ascundeau neliniște ori zbucium în singurătatea lor: căci diavolii, lăsînd oamenii mireni, se silesc mai ales între monahi, la sfintele mănăstiri.

— Mîni, rîse Natanail, tot vreau să mă duc la Procov să văd pe Atanasie cum slujește între păduri și poieni. Am să mai privesc odată la zugrăvelile judecării de apoi—în care se arată monahiceștile patimi. Este acolo un Dumnezeu cu înfățișare indiferentă, așezat pe un scaun ca acesta, cumpărat dela un negustor de vechituri. În fața lui o cumpănă mare, cu două talgere atîrnate în lanțuri. Și vin să-și deie samă și să fie cîntăriți la acel neobișnuit instrument—fel de fel de călugări cu bărbi cărunte și albe, iar mai ales măriri cu lanțuguri de aur la gît, mitre în cap și cirje în mîni,—ceiace dovedește că zugravul era un simplu și tînăr monah de rînd. Jos, într'un colț, sub toată această mulțime și judecată

aștepta gura iadului—adică o gură de monstru imaginar, cu buze și limbă roșie și colții triunghiulari. În acea gură trebuiau să cadă toți acei mari prelați cu mitră și cu cîrjă. Iar demonii care-i ispitiseră în această scurtă viață se arătau în altă icoană, a răstignirii păcătoșului monah: demonul pîntecelui, și demonul semeției, și demonul desfrînării cu băuturi și femei, și alți demoni: toți își au numele lor în cărți și-s bine știuți și cunoscuți de vechii părinți care au purtat mare războiu asupra lor și i-au biruit.—Oameni de lume nu prea se văd în acea ciudată icoană, care înfățișează cel din urmă ceas al acestei omeniri. Doar câțiva țigani și cîteva femei,—care însă nu-s frumoase, deși ar trebui să fie cele mai splendide exemplare ale speciei. Insfîrșit—așa cerea poate zugravului buna cuviință și rînduiala, fără de care nimic nu se mișcă în viața cuvioasei comunități.

Deci iată demonul zavistiei din pridvor dela Procov: are coadă și ghiară și ochi holbați negru și alb, și scormonește în inimă pe ticăitul monah. Iată și alții, cu limba scoasă și dinții rînjiți, cu ochii tot așa de holbați; și împung și aceștia cu suliți și furci pe monah în felurite părți ale năcăjitului său trup. Iată și demonul lăcomiei ș'al pîntecelui nesățios, care are coadă și ghiară și ochi holbați; ș'a mai găsit și el o furcă ș'un clește cu care să împungă și să rupă partea trupească întru care vîrîm bunătățile pămîntului, văduduhului și a apelor: cele care rodesc la noi și cele care vin de peste mări, dela Harapi negri ori dela oameni galbeni. Toate lăsate de Dumnezeu cel bun altor muritori, păgînilor și idolatrilor, numai iubiților săi monahi nu li se îngăduie și nu li se cuvin.

— Uită-te, Paramoane, zicea Natanail cătră ucenicul său. Uită-te la demonul dela Procov, care-i zugrăvit acolo. Drept în așa chip are să-ți împungă pîntecelul cu ostia ș'are să și-l rupă cu cleștele: căci acum el și-i drag ție și-i ascuți îndemnurile ca să-ți îndopi pîntecelul cu lucruri bune și dulci; iar atunci ai să-i fii tu lui drag, ș'are să ospăteze el din tine prăjindu-te bucățică cu bucățică. În afară de asta și sufletul are să se ducă în gura cea de balaur, ș'acolo are să trăiască întocmai ca un trup viu chinându-se în veac.

Paramon era un fecior de răzeș de pe Moldova, voinic și cu obraz rotund, cu ochi blînzi, mari și femeești. Incepeau să-i crească tulele răsucite pe bărbie și subt nas. Izbutea să aibă chiar un fel de bărbuță, pe care și-o năcăjea în taină. Atuncea îl îndemna și-l amăgea alt demon: al deșertăciunii. Glasul lui, care se schimba atunci, avea un timbru nesigur și comîc: cînd grav, cînd subțire. Și Paramon era nefericit foarte, mai cu osebite din pricina aceluia ticălos și de nouăzeci și nouă de ori blăstămat demon al lăcomiei sale—neputînd vedea în apropiere lucru dulce, fără să-l rîvnească și să și-l însușească, înghițindu-l hulpav, prin unghere și privind cu spaimă în juru-i ca să nu-l surprindă nimeni.

Natanail se prefăcea că nu observă, ca să-l lese să mestece în tihnă. Pe urmă îi aducea aminte de acel diavol și de acele chinuri înfricoșate. Paramon se tînguia întru sine și se blăstăma:

— Cine-a mai mânca zahar și dulceți cu spurcată lăcomie într'ascuns și s'a mai lăsa ispitit de vicleanul diavol, acela neiertat să fie de Domnul-Dumnezeu și de prea cinstita Maică a Sfinției-Sale; și să fie blăstămat și afurisit de doisprezece verhovnici apostoli și de treisute optsprezece sfinți părinți ce-au fost la Nicheia-cetate, și să aibă pîriș înaintea înfricoșatului județ pre cuviosul Natanail păgubașul; și să-i fie partea cu Iuda și cu proclețul Arie în veci.

Era cinstit și de bună credință. Și foarte supus și iubitor cătră starețul său. Inșă acest blăstăm nu-l putea îndepărta dela sine ș'avea să fie războiul întregei sale vieți.

— Ș'acesta este un scop nobil ca oricare altul... se gîndea Natanail, și căuta să-l ajute cît putea pe ucenicul său, mai mult cu sfat blind. Uneori înșă nu se putea opri să nu amestece amenințările.

— Paramoane, Paramoane! Iar ai găsit dulapul deschis și iar văd picături de miere prin prejurul gavanosului și diră pe podele. Să știi că mai urită ți-i fapta și vina cînd vîri mîna—mai ales nespălată. Și eu te-ași ierta dac'ai umbla c'o lingură curată, și mai ales dac'a mi-ai cere să-ți dau eu. Așa știi tu singur, ți-am spus de sute de ori, care are să-ți fie răsplata, cînd va suna trîmbița judecății.

Paramon se întrista atît pentru fapta sa, cît și pentru bună-tatea stăpînului său. Se așeza într'un colț de cerdac, ofta cu amărăciune și-și ștergea o lacrimă cu mînica rasei lui cenușii. Cu bărbia în palmă și cu coatele pe genunchi, rămînea cu ochii ațintiți încolo la deal, spre Procov. Dintr'acolo avea să se arate un înger mare cu aripi de aramă—sunînd, dintr'un buciom ca cel dela sfîină, învierea morților. Și el are să se scoale din mormînt, ducîndu-se la judecată la Procov, ca să deie lui Domnul-Dumnezeu samă pentru cît dulce a mîncat în viață. Aveau să cîntărească îngerii în cîntarul cel mare: atîtea ocă, ș'atîtea dramuri...

— Paramoane, Paramoane! Îmi lipsesc cinci bucățele de zahar.

— Au fost șase, părinte; au fost șase, mărturisea cu disperare ucenicul.

— Am să te văd zugrăvit și pe tine acolo, în pridvor.

— Intre vlădici și părinți mitropoliți? întreba sfios Paramon c'o privire piezișă și vicleană.

Natanail rîse încet în singurătatea chiliei lui și se regăsi singur, lîngă lampă. Iși scoase pătrafirul și-l pături cu grijă. Intoarse ochii spre colțul de lîngă ușa care da în odaia lui de dormit.— Acolo, în păretele alb, avea un ornic în cerc de abanos. Insemna aproape neauzit pulsațiile timpului.

Mai avea două ceasuri bune până la revărsarea zorilor.

— Am vreme destulă pentru somn; și mîni dimineață mă duc să văd cum slujește fratele meu Atanasie în poiana de după munte.

Simți ușa de lîngă ornic deschisă. Trupul voinic al lui Paramon—în alb, ca la județul cel de-apoi,—apăruse în prag. Ochii lui îl priveau cu supunere și cu bună-tate ca totdeauna.

— Ce-i, frate Paramoane ?

— Am auzit glas, părinte. Mi s'a părut că mă chemi. Patu-i gata, toate sînt la locul lor. Este apă rece. Am spălat cana de sticlă, trebuie numai chiseaua cu dulceți.

— Iată cheia ; scoate-o din dulap și pune-o lîngă cană, Paramoane. Și adă-ți aminte de multe și bune sfaturi pe cari ți-le dau eu totdeauna.

— Sărut mîna, părinte, Imi aduc totdeauna aminte ș'am să-mi aduc în toate zilele vieții mele.

— Cu toate acestea, gîndi zîmbitor călugărul, are să rîpească de lîngă chisea trei bucăți de zahar. Se poate să ieie și patru — una însă are s'o lase, pentruca, la sfîrșitul sfîrșiturilor, cumpăna cea mare să însemne mai puțin.— Paramoane, vorbi el grav, intrînd pe ușă. Poți să iei tot zaharul, ca să nu mai fie pricină de pacat, și să fiu eu vinovat pentru că ți l-am lăsat acolo.

— Care zahar, părinte ?—întrebă Paramon cu glasul lui cel subțire.

— Zaharul din dulap, de pe farfurioară, lîngă chiseaua cu dulceți.

— Acela de azi dimineață nu mai este, părinte... lămuri ucu vocea groasă, joasă și umilită.

— Îți pare rău ?

— Imi pare rău.

— Atuncea te iert, Paramoane, și du-te și te culcă.

Ucenicul însă nu se retrase. Pe măsuța de noapte, lîngă lumînarea aprinsă și lîngă cana de sticlă, rîndui chiseaua, mîngîind-o cu degete delicate. Și se'ntoarse stînd c'o îndoială și c'o rugăciune în ochii lui femeiești.

— Ce mai dorești, Paramoane ?

— Părinte, grăi băietanul cu vocea-i tulbure, m'am gîndit la un lucru de cînd m'am săturat de somn și stau treaz.

— Spune.

— M'am gîndit. Dacă-mi primesc eu pedeapsa în această lume și'n această viață pentru fiecare păcat și pentru fiecare înduplecare spre diavol, atuncea asta oare nu se socotește la cumpăna aceia a judecății ?

— Să vedem, Paramoane. Ai cugetat tu într'adevăr la asta ?

— Am cugetat, părinte.

— Eu socot, Paramoane că se socotește, căci nu pot fi două pedepse pentru o faptă. Și ce canon, ce mătăanii, ce post și rugăciune ți-ai hotărît ?

— Eu n'am hotărît nimica, pentrucă nu mă simt vrednic, părinte. Inșă zic așa : că de cîte ori m'oiu lăsa iarăși ispitit, cuvioșia ta să mă pedepsești.

— Cum să te pedepsesc ?

— Să mă bați. Ca să fiu eu liniștit și împăcat.

Natanail îl privi zîbind cu simpatie, cum ar fi privit pe Tubichi.

— Paramoane, asta nu se poate, căci nu sînt eu judecătorul cel înfricoșat. Du-te și te culcă și pregătește-te să fii tare pentru veacul ce va să vie.

Paramon se retrase cu mare întristare și frică.

Natanail se culcă și adormi îndată, cu ferestrele și ușile deschise.

VII.

*Tabloul se întregește cu cîțiva europeni,
musafiri vremelnici ai sfintului locaș.*

În aceeași sară spre sfîntul Pantelimon, la mănăstire, cîțiva europeni plănuseră pe adouazi dimineață o excursie. Încă nu se năteleseră unde, dar erau hotărîți să facă o excursie.

Stăteau, după masa de sară, în cerdacul larg dela părintele Tihon. Acolo la părintele Tihon, locuiau, pentru acest sfîrșit de vară, o păreche de persoane foarte simpatice tuturor celorlalți musafiri ai mănăstirii. Fîind singuri, fără copii și încă tineri și vioi și pe deasupra veseli totdeauna și bine dispuși,—nicio petrecere nu se punea la cale fără dîșii. Erau domnul Emil Lepădatu și cucoana Didina.

Domnul Emil Lepădatu era un bărbat de mult trecut de cincizeci de ani, însă se regăsea tot sprinten în fiecare dimineață la răsăritul soarelui. Atuncea avea el un obicei al lui—să salute lumina zicîndu-i: buna dimineața, duduie. Sărea răpede din așternut, ca să-și îngrijească fața și trupul, și s'arăta nu mult după aceea în cerdac, spre a-și îndeplini tabieturile.

— Vechi și înțelenite tabieturi, mărturisea el zîbind. Mi-i rușine de ele; dar ce pot face? Trebuie să le mărturisesc, ca să știe o lume suferințele mele, să mă aflu mai ușurat.

— Dar despre ce tabieturi și slăbiciuni e vorba, mă rog matale?—îl întrebuse, într'o altă sară, doamna Olimpia Mironeanu, ieșancă tînără, care le era, de puține zile, musafir.

— Apoi să-ți spun, duduie. Eu, deși trăiesc de treizeci și unu de ani în București și'n vara asta am serbat nunta de argint cu Didina...

— Nu ți-e rușine, Emile?—strigă, din cealaltă parte a mesei, cucoana Didina.

— De ce să-mi fie rușine?—o întrebă cu blîndeță Lepădatu. Vîrsta e o realitate pe care o poate constata oricine după registrele stării civile...

— Vai!—suspînă cucoana Didina, rotindu-și capul spre cei prezenți cu un fel de grație teatrală.

— Însă, urmă Lepădatu,—căci este un însă... vîrsta adevărată nu-i aceea. Vîrsta adevărată ți-o cetește oricine pe față și-n privire. Am făcut nunta de argint,—ș'aceasta este mireasa. Măcar că are fi-

rele nunții presărate în păr, puteși s'o priviți: eu nu mă rușinez cu ce am. E încă rumână la obraz fără să întrebuițeze vre-o artă. Are ochi negri și sprincenași — fără niciun artificiu. Adevărat este, — trebuie să mărturisesc, — că are cincisprezece ani mai puțin decît mine...

— Iar? — se scandaliză cucoana Didina. Ai mania mărturisirilor și a precizărilor.

— Așa sînt eu, ce-mi poți face? Din pricina slujbei, ca mai mare ce mă găsesc la serviciile statistice...

— Inșă ce facem cu tabieturile?... sugeră delicat duduia Olimpia.

— Așa este. Te rog iartă-mă, duduie, dar vin imediat la chestie, îndată ce fac toate constatările care privesc pe Didina. Eu nu sînt, la dreptul vorbind, nici n'am fost vreodată, dușman al podoabelor și modelor feminine. Te rog, să mă ierți, duduie Olimpie, — eu nu mă supăr că mata dai puțină pudră și roș; nu m'ași supara nici dacă ți-ai scurta părul, după moda de azi, — pentrucă fiind subțirică precum ești...

— La chestie, la chestie! — rîse duduia Olimpia, fără supărare.

— Așa este. Pe cînd Didina, de ce să nu recunosc, mi-a făcut totdeauna plăcere așa cum se află, cu rochia mai puțin scurtă de cît vrea croitoreasa, fără nicio grație cumpărată și cu părul din tinereță.

— Vai și iar vai! Nu mai este acel din tinereță! — se tîngui cucoana Didina.

— Așa dar, — reluă Emil Lepădatu, — deși eu trăiesc de treizeci și unu de ani în București și'n vara asta am serbat nunta de argint cu Didina, eu ale mele obiceiuri pe care le-am apucat în casa părinților mei din Iași — mai bine zis din Sărărie — nu le-am lăsat. Mai întăiu eu nu știu ce-i aceia pijama. Nici nu vreau să știu. Eu am o cămașă lungă de noapte cusută cu roș și cu negru.

— Așa este... confirmă rîzînd cucoana Didina.

— Vra să zică, — una. Al doilea, eu, cum m'am trezit, trebuie să'ntind brațul și să găsesc chisaua cu dulceață și paharul cu apă rece.

— După ce strigi bună-dimineața, duduie... adăogi cu simpatie Olimpia Mironeanu.

— Da; spun asta luminii și Didinii.

— Mie mai puțin.

— Se poate, fără să te superi. Așa că trebuie să'ntind mîna și să găsesc chisaua cu dulceață și paharul cu apă rece. Vrasă-zică, două. Apoi după aceia numaidecît baia: acesta nu-i un obicei delă Iași. Căci tata, cași bunicul, întrebuița un lighean puțin mai larg decît o farfurie, ș'un ibricel, amîndouă de alamă, pe care le prezenta o țigăncușă desculță. Din ibricel țigăncușa turna, deasupra ligheanului, cîteva picături de apă, pe care tata le primea în palmele făcute cupă; și cu mare iuțeală și sgomot de buze și de nas, acele picături trebuiau să facă toată slujba curățeniei.

de dimineață — mîni, obraz, ceafă, gură, gît și subțiori. Și după aceea ieșea în cerdac, în halat. Eu întrebuițez mai multă apă și mai puțin halat. În cerdac însă ies cu plăcere, — căci am și eu puțin cerdac cu umbră de viță în București. Ș'acolo îmi vine o cafea cu caimac și cu nourași — adică gingirle, cum se spunea odată. Vrasăzică, trei. Acuma ajungem la a patra parte și cea din urmă: o țigară dintr'un tutun bun pe care mi-l dă mie acuma un prietin dela regie. O răsucesc eu singur și o pun într'o țigaretă de chilimbar. Un fum de țigară ș'o picătură de cafea. Ș'atita. După aceea nu mai pun nimic în gură până la ceasul unu. Mă duc la birou și nu mai am odihnă nicio secundă.

— Acestea-s tabieturile ?

— Acestea-s.

— Apoi sînt destul de nevinovate.

— Sînt; însă cer un mare meșteșug, — pentru cafea din partea Didinei și pentru țigară din partea mea. Căci trebuie să știți că e o adevărată artă să faci o cafea ori o țigară.

— Cum se poate ? Eu credeam cafeaua bună numai pentru drojdie ; ca să întorc ceașca cu gura în jos pe farfurioară și, după aceea, să-mi cetesc viitorul în semnele ei.

— Ei, duđuie Olimpie, — acuma ești tînără. Vîrsta are să te învețe să nu mai cauți semne în cafea. Nu rîde.

— Rîd, însă știu că ai dreptate.

— Din nenorocire, am. Căci vîrsta mă face să uit că aici, neavînd unul din tabieturile mele dela București...

— Cucoana Didina, puținel scurtă și durdulie, pași îndesat și grăbit până în dosul lui Lepădatu, și-i puse, pe gura cu mustața scurt tunsă, mîna ei grăsuță.

— Taci, frate dragă, nu mai vorbi despre toate.

Intervenii duđuia Olimpia :

— Sînt teribil de curioasă să aflu despre ce lipsă e vorba...

— Foarte ușor de spus după ce-am scăpat de mînile nevestii... Abia-mi pot trage sufletul. Prin urmare, neavînd unul din tabieturile mele dela București...

— Adică n'are baie, explică simplu și cu liniște cucoana Didina.

— Atunci de ce nu mă lăsai să vorbesc, frate dragă ? Să spun lumii patimile și durerile mele. Asta este : neavînd baie, ca la București... sau, cum s'ar spune la Iași, neavînd feredeu...

Atunci se amestecă cuvioșia sa părintele Tihon bătrînul, proprietarul casei albe cu cerdac :

— Da' de ce vorbești așa dumneata, cucoane Emile ? N'ai apă, slavă Domnului, să faci feredeie cite poțtești ? Tocmește un om și-ți aduce cu sacaua apă dela Puturosu. Intr'o saca faci zece feredeie.

Cucoanele întoarseră în aceeași parte capetele, ca să poată rîde, uitîndu-se în sus, spre streșină.

— Mi se pare că-i zice Izvorul Tămăduirii, vorbi după aceea duduia Olimpia, aducându-și spre el fața, cu gravitate.

— Așa aud că-i zice acum. Dar noi, prin partea locului, în mănăstire și prin sate, îi spunem tot cum știm. Și mai ales cum trebuie, căci coborînd în acel loc, abia îți poți trage sufletul. Deaceia a rînduit Dumnezeu apa asta pentru dureri de încheieturi.

— Cuvioase părinte Tihon, protestă Lepădatu agitînd palmele spre bătrîn; nu ți-am mai spus că eu n'am nevoie de-ase-menea băi? Eu simțesc nevoie de o apă care să aibă un nume cu totul altfel; o apă limpede și curată.

— Apă de băut ai, laudă Domnului. Este fîntînă în ogradă.

— Părinte Tihon, după cum am mai spus, am nevoie de apă pentru fereedeu. Ca să mă spâl, să mă scald—să lepăd toată ne-curățenia...

— Un creștin bun cetește o rugăciune, se spovăduște și se împărtășește,—și astfel se găsește curat și luminat înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor. Eu socotesc, cucoane Emile, că nu mai era nevoie să strici mata atîta pînză, să faci căsuță în fundul livezii. Și să-ți așezi acolo un cazanaș sus, să care dezdedimineață atîta apă rece, sluga, și dumneata să-i dai drumul să te împrăște pe pielea goală. Doamne păzește,—poți răci.

Cucoanele se uitau iar la streșina casei.

— Așa încît, urmă serios Emil Lepădatu, neavînd unul din tabieturile mele dela București, am fost nevoit să-mi fac o instalație proprie. E destul de rudimentară, deoarece mă aflu pentru în-tăia oară în acest loc încîntător. Vă făgăduesc însă că la anu' am să iau măsuri din vreme.

— Cucoane, grăi călugărul, c'un fel de obidă; nu mai faceți și nu mai prefaceți dumneavoastră lucrurile. Lăsați-le cum le-a întocmit Dumnezeu.

Părintele Tihon era un om cuminte și blajîn, cu obrazul ars de vînt și soare, cu minile bătătorite de greblă și sapă. Avea pe el haină cernită de monah și o purta cu smerenie,—însă cînd lucra la cîmp o lepăda bucuros, ca să rămie mai sprinten în straiile ușoare și albe țărănești. În ceasurile singurătății cetea cam trăgănat în cartea de rugăciune, însă se nevoia cu osîrdie și cinste, fără să sară nicio pagină.

În sara aceia spre sfîntul Pantelimon, văzînd atîta zarvă pentru un drum în pădure și'n munte, crezu că trebuie să se amestece și el, ca să dea un sfat bun.

— Eu ași zice, cucoane Emile, grăi el, să treceți culmea Pleșului până la mănăstire la Rîșca, dacă voiți numaidecît să faceți așa, o primblare.

— N'ar fi rău, acceptă Lepădatu. Numai e cam departe pentru cucoane.

— Dacă e departe n'am făcut nimic, protestă cucoana Didina. N'am venit aici să mă ostenesc și să gîffii.

— Da' nu-i departe de loc, lămuri bătrînul. Porniți de-aici

dimineata, după ce beți cafeaua cu lapte. Și așa pe la amiază sînteți în Rîșca. Ș'acolo-s locuri tare frumoase, alcătuite anume de Dumnezeu împrejurul sfintei mănăstiri.

— Nu; se pun de pricină cucoanele. Hai să mergem undeva mai aproape.

Judecătorul de pace, colecționar vestit, se sculă în picioare.

— Să mergem la Secu, propuse el. Să vedeți acolo una din cele mai frumoase vitrine de odoare prețioase. Cu trăsurile facem un ceas.

—Frate Traiane, cucoanele au plăcere să facă o excursie pe jos.

— Această plăcere v'o supunem, domnule judecător, cu toată stima și considerația... îi zîmbi duduia Olimpia.

— Mă închin, răspuse judecătorul, ceremonios.

Era un om mic, cu mustăcioară neagră, cu haina nespus de îngrijită și cu ghetele cu călcăe înalte, ca să privească ceva mai de sus. Alt cusur nu i se cunoștea în afară de această mizerie de a fi cu o palmă mai scurt decît alți oameni.

— In acest caz, propun, și cred c'avem să ne oprim definitiv asupra acestei hotăriri; propun să mergem la schit la Procov, — dacă nu preferați Ozana, ori Potana Dragostei.

—La Procov n'ar fi rău într'adevăr, acceptă Lepădatu, împăciuitor ca totdeauna.

— Nu. Și voi avea onoarea să vă expun toate argumentele. Schitul Procov e destul de aproape de noi. Drumul până acolo, natural, e foarte frumos. Locul unde ajungem e o poiană dintre cele mai încîntătoare ale acestor munți. Ca să nu pară excursia prea obositoare, putem hotări o odihnă acolo, și'n vederea acestui popas s'ar putea lua ceva provizii. Dacă ne temem de ploae, luăm cu noi hainele necesare...

— Atuncea ne ducem încărcăți ca niște cămile, dragă Traiane.

— Imi dați voe. Luăm tot ce ne trebuie. Și cată să prevedem și cazul cînd doamnele nu s'ar simți în stare, la un moment dat, să treacă locurile grele.

— Ei, atunci ce facem? Le luăm în brațe.

— Imi dai voe. E necesar, pentru a întîmpina orice nevoie și-a răspunde la toate obiecțiile, să luăm cu noi un car cu boi.

Bătrînul monah încuviință, înclinînd adînc fruntea:

— Asta este, boierilor și cucoanelor. Luați un car cu boi și n'a mai fi nicio pricină. Vitele trag, săracele, și vă suie costișele cele mai oable. Drum este: cam rău, rîpos și grunzuros. Inșă acuma nu-l putem schimba. Nici nu-i nevoie, așa fiind el lăsat dela Dumnezeu. Inșă dacă luați car cu boi, puteți să vă duceți și la Rîșca.

Cucoanele se împotrivesc. Hotărîră Procov.

— Atuncea eu am să rog pe părintele Tihon, reluă judecătorul, să fie așa de bun să trimeată pe ucenicul său până'n sat la Nemțișor. Să ne aducă deacolo un gospodar cu care să ne înțelegem pentru carul cu boi. Și ca să facem lucrurile după toată

rînduiala, am să-mi permit să solicit doamnei Lepădatu puțină grijă, foarte puțină, cu privire la proviziile ce avem de luat cu noi.

— Poți să ai încredere în Didina, hotărî Lepădatu, numai nu știu dac'a fi carul destul de încăpător și dac'a mai rămînea vre-un pui în ograda părintelui Tihon.

— Tocmai. Am avut motivele mele ca să mă adresez domniei sale. Deci rînduind carul cu boi, avînd rezolvată chestia proviziilor, la care sîntem tovarăși nu numai pentru consumație, rămîne să se stabilească ora plecării și hainele ce luăm fiecare. Nu trebuie să luăm prea mult, căci n'avem decît un car. Totuși, avînd un car, putem lua tot ce ne trebuie.

Astfel logica strînsă și elegantă a lui Traian Rolea și fragilitatea feminină au făcut să cadă sorții pe Procov. Excursia aceasta a rămas celebră în analele sfintei mănăstiri Neamțu.

VIII.

Alături de părintele Tihon este nevoie să înfățișăm pe Nastasă Doftoru și pe Averchie.

Lista participanților s'a stabilit astfel;—ș'a fost scrisă pe-o bucată de hîrtie, deși nu era numai decît nevoie să fie scrisă. Mai ales că cerneală și condeiu nu se găseau în casă, și creionul s'a întimplat să fie foarte prost,—mic și neascuțit.

Domnul și doamna Lepădatu;

Doamna Olimpia Mironeanu, singură, căci se afla numai în trecere și'n vizită aici, bărbatul său inginerul fiind rămas la băile Băl_fătești, cu copiii;

Traian Rolea;

Familia Irimescu, la care judecătorul avea o odae: domnul, doamna și cinci copilandri și copile;

Domnul Artur Veruzi, pictor, amoretat de doamna Lepădatu și de duduia Olimpia.—Judecătorul îi scrise numele cu totul neîngrijit și'n fugă, ceiace era de mirare la acest barbat așa de rînduit și de corect.

Insfîrșit încă vre-o șapte-opt persoane din cuprinsul mănăstirii, în dreptul cărora se puse cîte un semn de întrebare.

Pe loc Rolea se ridică sprijinindu-se cu palma dreaptă în masă și ieși ca să treacă pe la toate porțile persoanelor îndoelnice.

—Am să le rog frumos să dea răspuns precis, imediat, strigă el din mijlocul ogrăzii.

Asta dovedea la Traian Rolea un entuziasm puțin obișnuit.

Se'ntoarse vesel la ora nouă jumătate, în același cerdac plin de vorbă și sfat, unde-l aștepta o altă cafea neagră.

— Merge toată lumea notată, lămuri el. Sper că vom avea vreme bună și, în acest caz, avem să petrecem minunat.

— Despre vreme să n'aveți nicio grijă... interveni părintele Tihon. Pot să vă dau înscris c'are să fie frumos. Acuma, dacă

vrai dumneata, domnule Traiane, și ești așa de bun, să vorbim cu omul dela Nemțșor pe care l-a adus ucenicul chiar acuma.

— Omul care merge cu carul?

— Da.

— Bine. Să vie aici.

— Apoi am venit, răspuse țăranul din umbră, de lângă stîlpul dela intrarea cerdacului.

Ținea pălăria în stînga și-și mîngiaia pletele în creștet cu dreapta. Făcea o pată albă. Numai obrazul îi era întunecos și trist.

Toți mesenii din jurul lămpii își răsuciră capetele în aceeași parte.

Rolea se ridică și făcu doi pași spre țăran; apoi se răzgîndi: se'ntoarse și se așeză iar pe scaun. Il întrebă cu vocea-i limpede și precisă:

— Ascultă, omule, de unde ești? Dă-te mai încoace și răspunde.

— Din Nemțșor, cucoane, răspuse omul fără să se deie mai încolo.

— Cum te numești?

— Nastasă Doftoru.

— Știi de ce te-am chemat?

— Apoi să trăiți, domnule judecător, a venit la mine ucenicul părintelui Tihon. Mi-a spus că este poroncă dela domnia-voastră să mă înfățișez aici numaidecît. Am lăsat mămăliga pe fund și laptele'n strachină, ș'am venit, domnule judecător, dar rog pe bunăntatea dumneavoastră să cunoască cum că eu nu-s vinovat cu nimica. Și amanda aceia de-atunci am plătit-o.

— Care amendă?

— Pentrucă-s nalbar și doftor de vite, cucoane, după cum mi-i și porecla. Și ori m'a aflat vitrinaru din tîrg dela Neamț, ori că m'a pîrît primarele, cu care mă clănțnesc pentru pămînt, m'au chemat la judecată ș'am plătit amandă. De-atuncea nu mai fac nimica; lăs vitele oamenilor să piară.

— Foarte bine. Vra să zică mîni dimineată mergi la Procov cu carul cu boi. Cîte parale ceri?

— Nu cer nimică. Nu mă duc la Procov că n'am nici o treabă.

— Ascultă, omule; ascultă, Nastasă, să mergi cu noi la Procov.

— Da' de ce?

— Să mergi cu carul cu boi, să ne duci lucrurile.

— Aha!

— Îți plătim cinstit, să n'ai nicio grijă.

— Apoi eu bucuros ași merge, cucoane, de ce nu? Dar carăle mele-s duse cu amîndoi băitanii la tîrg, cu lemne. Așa că ucenicul mi-a spus să vin musai, că mă chiamă domnul judecător; ș'am venit. N'a fost vorba de car. Și altă pricină de judecată ne-avînd, vă poftesc să mă sloboziți ca să mă duc acasă.

— Du-te!—îi zise Rolea, întovărășind vorba cu gestul.

Omul se duse, vorbind încet singur, pe subt copacii ogrăzii, până la porțiță.

Cucoanele erau nespuse de vesele și le sticleau ochii și dinții în lumina lămpii.

Lepădatu întrebă nu cu prea multă îngrijorare :

— Ei, dragă Traiane, ce facem ?

— Să vedem, răspuse Rolea. Să trimetem după alt gospodar. Eu însă nu înțeleg, părinte, se'ntoarse el spre bătrîn, ce fel de ucenic e acesta, care mi-aduce așa un om fără să-l puie în curent cu chestiunea...

Monahul ridică din umeri, nedumerit :

— Nu'nțeleg nici eu, domnule Traiane. Poate Averchie să nu fi priceput bine cum stă pricina... E un om cam uituc și slab muncitor de pămînt, dar altfel bun cărturar. Inșă dumnevoastră să nu vă suparați. Faceți-vă toate pregătirile și fiți în picioare la ceasul pe care-l hotărâți. Și dac'a trebui, mă duc eu singur să'nchipuiesc un car.

Rolea mai avea de făcut obiecții, căci simțea un punct slab în toată organizarea; însă cucoanele îl întoarseră brusc în spre chestii care lor li se păreau mai arzătoare. Trebuiau să plece destul de dimineață, — să zicem la șapte ceasuri. Până la acea oră, cucoana Didina avea în sama ei partea cea mai importantă. Și nici cucoanele celelalte nu se putea s'o lipsească de ajutorul lor. Așa încît toate trebuiau să fie în picioare odată cu răsăritul soarelui. Altfel rămîn tartinele nefăcute, ouăle nefierțe, salata de patlagele netocată și puii nefripti. — O nenorocire mai mare de cît asta se poate închipui? — rîdea cucoana Didina. Prin urmare eu ași dori și ași propune ca să nu întîrziem prea mult în astă sară.

Era o dorință pe care toți se grăbiră s'o îndeplinească. Cînd se ridicară mișcîndu-se în cerdac și urîndu-și noapte bună, somn ușor și visuri plăcute, se auzi porțița dela ulicioară sunînd în clampă. Un glas vesel și plin de bariton izbucni, umplînd deodată întunericul ogrăzii.

— Bună sara, și sărut mînuțele la cucoane! Pe boieri îi salut fără să le sărut mîmile.

— Veruzi, e Veruzi, îl anunțară doamnele cu două voci subțirele.

Rolea își încreți fruntea, se uită în jur, apoi se răsturnă iarăși în scaun picior peste picior. Observă cu răceală :

— Se vede că trebuie să mai întîrziem puțintel, deși sîntem grăbiți.

Pictorul era bărbat voinic și înalt. Purta o barbă minunată revărsată peste piept, — o barbă care s'ar fi părut exagerată dacă n'ar fi fost scăzută de o chelie complectă a creștetului. Aceste două părți ale ființii lui echilibrîndu-se, — încolo n'avea niciun motiv de nemulțămire. Dimpotrivă : în al patruzecilea an,

In mijlocul cărării vieții noastre,

radia putere și voie bună ca un zeu, ocupîndu-se intens de cele trupești și foarte puțin de pictură.

— Știu!—strigă el, suind treptele cerdacului; aveți să mă'n-trebați ce-am lucrat astăzi. Vorbesc de meșteșugul meu de zugrav, bine-înțeles. Mărturisesc că iarăși v'aduc o mare dezamăgire. Dar simțindu-mă tînăr, nădăjduiesc că mai am vreme. Ce se pune la cale?—se miră el apoi, uitîndu-se în juru-i. Văd mare sobor.

Vorbînd, își îndeplinea față de cucoane partea practică a salutării, pe care-o strigase dela porțiță. Față de domni își înclină numai fruntea-i lucie. Rolea îi răspunse cu'n zîmbet,— o clipă, după care iară își reluă masca serioasă.

— Văd mare adunare, reluă Veruzi. Sînteți buni să-mi comunicați și mie obiectul discuției? Poate vă pregăteați să vă duceți la culcare...

— Tocmai!—răspunse cu răceală judecătorul.

— Foarte bine, n'am nimic împotrivă. Eu n'am venit decît pentru o secundă; ca să-mi prezînt omagiile mele și să beau o cafea, care știu că aici se prepară mai bine decît oriunde în lume.

— Numaidecît, numaidecît!—consimți doamna de gazdă mișcîndu-se vioiu.

— Din ce în ce mai bine. Mă declar mulțămît, mă instalez pe un scaun și nu mai am nicio pretenție. Imi dai voie, dragă prietino Rolea?

— Mă rog.

— Ce vroiam eu să vă spun? Astăzi, mai ales după amiază, am fost ocupat în chip excepțional. M'am apucat, împreună cu un cuvios monah, ș'am răstocit la deal Nemțisorul ca să prindem chitici și raci.

Aflați că peștișorii aceștia dela munte, numiți boișteni, se prepară aici după o metodă specială necunoscută nouă. Ascultați. Într'o oală nouă de lut pui legume multe tăiate mărunț, cu puțină zamă. După ce-au dat o undă, pui și peștele și vîri oala acoperită bine în cuptor potolit, ca să se scoacă boiștenii în dulceața lor. Se zice că oala trebuie să fie roșie, dar eu cred că asta n'are importanță. Notă: Nu trebuie să se uite sarea și piperul.

— Imi închipui că rețeta dă un rezultat bun și delicat, fu de părere cucoana Didina.

— A, da. Trebuie însă meșteșug și grijă. Să fi văzut pe părintele Amfilohie cum oficia. Era măreț, deși-i gros și are o înălțime neînsemnată. Am uitat să mai adaug un lucru principal. E nevoie de un vin bunîșor.

— Hm! mormăi judecătorul privind în tavan.

Părintele Tihon avea de făcut obiecții, deși Lepădatu primise cu recunoștință rețeta.

— Domnule, asta-i mai mult bataie de cap și năcaz. Să luăm pildă dela fiarele pămîntului și păsările cerului, care nu pregătesc, nu fierb și nu coc și trăiesc totuși prin grija lui Dumnezeu.

— Le fierbem și le coacem noi pe dîsele, părinte,— tot cu voința lui Dumnezeu.

Bătrînul clatină din cap. El avea altă chibzuință.

Emil Lepădatu, văzînd pedeoparte cafeaua gata și pe de alta fața judecătorului prea întunecată, introduse cu blîndeță o întrebare, care era mai potrivită cu împrejurările și cu ora tîrzie :

— Ascultă, Veruzi, înainte de plecare n'ai voi să știi ce-am pus la cale ?

— Ba da, se'nțelege că vreau să știu. Desigur ați plănuit o excursie...

Toți rămaseră uimiți de asemenea pătrundere. Pictorul își aprinse o țigară :

— Nu vă mirați prea tare. Am aflat dela familia Irimescu. Eu socotesc însă că o excursie la Procov nu-i ceva destul de serios. E prea aproape. Și mai cu samă găsesc de prisos carul cu boi. Ca să ne ducem până peste deal, ce ne trebuie ? Un ceas de voie-bună. Ne ducem, ne'ntoarcem, și gata. Nu-i nevoie nici de bataie de cap, nici de planuri.

Rolea deveni atent și se răsuci cu delicateță în scaunul său :

— Așa socotești dumneta, domnule Veruzi ?

— Așa socotesc eu.

— Ș'ai putea, mă rog, să-mi explici care sînt temeiurile pentru care socotești așa ?

— Care sînt temeiurile ? Ia ascultă, Rolea, nu face cu mine pe judecătorul de instrucție și nu fii gelos de iubirea mea, pentru doamna Didina Lepădatu și duduia Olimpia Mironeanu !

Invălmășeala de replici, hazul și cafeaua se amestecară,— și pictorul se împacă imediat cu Rolea, bătîndu-l prietinește pe spate. Apoi se despărțiră, interpelîndu-se încă un timp prin întuneric.

Cerul cu stele, pe care lilieci negri îl scriau încă din cînd în cînd, arăta un ceas tîrziu. Nu mai era mult până la toaca de unsprezece și părintele Tihon stătu și cugetă, în pragul chilioarei lui, cum să rînduiască afacerea cu carul cu boi.

— Multe marafeturi și dezmierdări mai au și tîrgoveții aceștia... cugetă el ca un țaran cuminte ; și-și mormăia încet cugetul cașicum l-ar fi rumegat. Acuma unde să găsesc eu car cu boi în puterea nopții ? Frate Averchie, unde ești ?

— Aici, părinte.

Fratele Averchie, ucenicul, era tot un țaran, nu cu mult mai tînăr decît cuviosul Tihon. Avea barbă și plete cărunte, era pușintel și uscat la trup și întristat la față. Il slujea de mulți ani pe bătrîn, cetînd, la ceasurile rînduite, cu afundă credință, cărțile iubite pustiei sfinte ; și aștepta cu dulceață ceasul cînd avea să fie și el binecuvîntat monah. Acel ceas, după cum se juruise el, trebuia să sune după ce Tihon bătrînul va trece între drepti, cătră lumina cea fără de vifor.

— Ce zici, frate Averchie ? Cum facem cu carul cu boi ?

— Care car cu boi ?

— Apoi n'ai auzit ?—și nu te-am trimes după gospodarul acela, Nastasă Doftoru, din Nemțisor ?

— M'ai trimes să-l aduc, căci îl chiamă judecătorul. Dar eu,

părinte, n'am știut despre ce-i vorba. Datoria mea este s'ascult. „Implini-vei poruncile și-ți vei pleca fruntea“, cum zice la carte.

— E vorba de un car cu boi care le trebuie lor.

— Cui? Boierilor?

— Da.

— Ce să facă cu carul cu boi? N'au nici grâu, nici orz pe câmp, nici lemne'n pădure.

— Le trebuie pentru drăcăriile lor, ca să se ducă la Procov.

— Cu carul?

— Nu; de dus zice că se duc pe jos. Dar le trebuie ș'un car cu boi.

— Eu asta n'o pricep, mărturisî cu mîhnire Averchie. Scrie și cartea: „Cele fără de cale nu voiește a le vedea Domnul“.

— Bine, bine, Averchie; dar ce facem?

— Eu știu? Le-om căuta mîne un car și pace!

— Le trebuie mîni dezdedimineață, Averchie.

— Mîni dezdedimineață? Asta-i greu. Să umblăm noaptea după car? „Și pre toți cei ce au putere, să nu-i scoți noaptea, ca să se suie noroadele în locul lor“.

— Atuncea cum?

— Ne-a lumina Domnul-Dumnezeu, părinte. Cuvioșia-ta du-te la hodină, căci ești om slab și bătrîn și nu trebuie să superi pe Cel-Bun trudindu-te peste fire. Eu îmi aprind o lumînărică și stau treaz căutînd în carte deslegare. „Domnul-Dumnezeu nu asuprește pe ai săi, ci-i curăță și-i scoate dintre necredincioși“.

Părintele Tihon se plecă sfatului. Avea acest bun obicei, să se folosească de înțelepciunea și de cărturăria ucenicului său.

IX.

Biserica cea mare.

Soarele isbucni pe codri și se risipi în roua finăturilor. La acest ceas al dimineții, Natanail sări pîrleazul grădinii ș'o apucă pe carare la deal, spre Procov, printre flori care abia atunci se deschideau primei clipe de viață și morții apropiate. Umbla desculț, cu poalele rasei prinse în cingătoare. Iși purta la subsuoara stîngă încălțările și'n mîna dreaptă un toiegel alb.

Cînd intră subt cetina grea și sumbră a pădurii, se opri la un trunchiu răsturnat, ca să-și tragă ghețele; și porni mai departe pe poteca uscată și sunătoare, prin ace moarte de brad. Tubichi neconținî le aduameca și pufnea în ele.

Din cînd în cînd soarele străpungea umbra—și călugărul călca peste flori argintii ale tăcerii. Erau flori asemănătoare sufletului său. Starea unică de bine din ziua trecută n'o mai avea. Căzuse între lucrurile stînse ale trecutului. Inșă soarele zilei nouă răzbătea în el cași în această umbră și-l înfloreă.

Intr'o vreme se opri și ascultă risul unui hulub salbatic în depărtarea unei văi. Porni iar înainte și iar se opri ca să-l asculte. În carare-i trecură sturzi cu sunete scurte ușor fluerate. Tubichi se năpustea spre ei; rămânea apoi singur, cu botul înălțat, și-și întorcea ochii inteligenți și întrebători spre stăpîn.

— Tubichi, îi zise monahul, nu-i așa că tu știi ce spun eu?

Cățelul își mișcă bucata de coadă și tipăi îndarăt spre el.

— Nu te mai năcăji degeaba cu dihanțiile și zburătoarele-de-aici. Și ele sînt subt paza grijei lor și nu le poți prinde. Bucură-te numai că le vezi.

Cățelul scheună ușurel; căscînd desfășură o limbă trandafirică și ncovoiată; apoi închise gura și păru că o înghite. Cum sfatul lui Natanail îi intrase pe-o ureche și-i ieșise pe alta, căci înțelegerea lui n'avea durată ca instinctul,—se năpusti spre un brad gros. O veveriță castanie săgetă în sus în jurul trunchiului, într'o spirală care păru o fumegare. Sus, se ridică în două lăbuțe răzămîndu-se cu spatele în coadă, numai o secundă. Imediat pluti în aer și dispăru.

Tubichi o strigă pe nume în limba lui, de două ori. Dar nu-i răspunde decît alt cățel înșelător al singurătății.

Suind, Natanail ajunse în locuri mai umede. Trecu printre risipiri de trunchiuri moarte. În formele lor, în aparență încă întregi, imensa lume a vietăților mărunte lucruse c'o hărnicie neistovită, necunoscînd, ca un element al veșniciei, nici timp nici repaos.

Abia punea călătorul un picior, ori răzema o mînă,—se desfăceau și se risipeau. Era plin locul de acești căzuți, din care trăiau și uriașii vii și se ridicau tinerii luptînd între ei. Intre mușchi și pulberile morților, creșteau colonii de bureți, fantazii ale umbrei și putreziciunii. Cei mai frumoși erau zugrăviți cu otravă roșie. Natanail îi lovea ușor cu toiagul,—ș'alegea, ici-colo, numai hribii, carne delicată și fină a sihaștrilor. Li strecura în trăistuță și trecea printre alte coloane răsturnate, care în realitate nu erau decît iluzie,—cași întocmirile monstruoase ale domniilor și ale împărățiilor.

Intr'o rîpă înalbăstri fum—și ajunse până la el miros puternic de rîșină. Oameni ciopleau și lucrau acolo catarguri de brad. Lă se auzeau, în jurul focului, glasurile răsunătoare. Toporul bātu un timp ritmic, scăzu încet-încet, conteniră și glasurile și toate deveniră tăcere.

Urcă un țanc oblu, pășind rar și domol ca muntenii. Ajunse la un drum de piatră, care se chiamă al lui Ștefan-Vodă, și pe urmă merse coborînd. Il întîmpinară într'o poieniță plăieși cu topoarele pe brațe,—ș'un călugăr uriaș cu pletele pe umăr. Umblă cu pași largi, izbind poalele rasei cu cizmele-i grele.

Natanail se opri și-l salută.

— Încotro părinte Avacum?

— D'apoi după cum vezi, părinte Natanail, am luat pe acești oameni, cu care am isprăvit toate aici, în acest parchet, și mă duc cu ei să ridic și pe ceilalți dintr'o rîpă de mai la vale. Și trecem

în alt munte, unde avem treabă două săptămîni. De azi, au să aibă pace și aicea sălbătăciunile. Te duci până la Procov ?

— Mă duc până la Procov.

Se despărțiră. Ei trecură în altă parte, deadreptul prin Labirint ; iar Natanail ieși îndată în poiana schitului.

Acolo era pace, pe tăpșanuri trăgănite, și cite un punct de soare căzuse în toate florile neclintite ale fînațurilor.

Cerul deasupra era limpede și fără pată ; numai o gaie strigă odată în albastrul de sus, la mare înălțime.

Bisericuța de lemn se ridică în mijlocul unei largi împrejuriri de zăplaz, și'n juru-i citeva căsuțe cu streșinile joase. Sună toaca—bătînd ușurel, cu un fel de sfiiciune. Apoi cîntară clopote. Dar puțin timp, căci singurătatea le birui curînd.

Nu se vedea nicăiri nicio mișcare.

Natanail intră pe poarta deschisă, cu stîlpi nalți și cu streșină. Trecu prin livadă, apoi dădu în ograda bisericuții. Pătrunse în pridvorul mic și în căsuța lui Dumnezeu: acolo auzi glasul cunoscut al lui Atanasie. Slujitorul stătea în picioare la strana dreaptă, cu fața spre altar,—într'un roiu grăbit de murmure.

— Binecuvîntează-mă, părinte Atanasie, vorbi Natanail dela ușă.

Cățelul rămase în pridvor, privind la icoanele înfricoșatului Județ de apoi. Pe ușa deschisă, în urmă, se vedea, ca o altă zugrăveală proaspătă, un colț de pădure și de pajiște—dezmințind bolnavele elucubrații ale asceților.

Atanasie, schivnic uscat și posomorît, tînăr încă, se întoarse,—și fața i se lumină.

— Bine să te cuvînteze Domnul-Dumnezeu, părinte Natanail. El te trimete aici. Bine ai venit. Iată,—săptămîna aceasta fiind eu de rînd, am venit răpede dela coasă, pentru toacă, clopote și slujbă, după rînduială. Pe urmă mă'ntorc iar la treabă.

— Am știut c'am să te gălesc aici, părinte Atanasie. Aflasem că ești de săptămîină. Am venit să vă văd, căci îmi place să te privesc cum slujești cu ceilalți trei părinți, afară, în biserica cea mare. Slujba aceia e tot așa de bine primită sus, cași asta. Ca să nu rămîie acolo lucrarea cu două brațe mai puțin, grăbește-te și du-te,—iar eu îți țin locul cetînd fără nicio greșală sîntele rugăciuni dela început până la sfîrșit.

— Se poate asta ?—întrebă cu naivitate și bucurie Atanasie.

— De ce să nu se poată ?

— Atuncea bine, părinte Natanail. Îți mulțămesc. Și te-așteptăm în poiană la Merișor.

— Da. Așteptați-mă în poiană la Merișor.

Amîndoi zîmbeau, singuri în mijlocul bisericii, privindu-se. Atanasie se'nclină, îi luă mina și i-o sărută. Apoi ieși, cu pas harnic de muncitor care se duce la treabă.

Natanail rămase singur și ceti rugăciunile.

Acolo, în poiana dela Merișor, era soare și murmur abia auzit de albine. Și toate gîngăniile ierburilor foiau și susurau, adu-

cînd slavă luminii și Domnului-Dumnezeu. Iar pădurea de jur împrejur susura cîteodată fără să se clinească.

Unde o fi fost și de cînd o fi murit acel Merișor despre care vorbește numele poienii? Nici o urmă și nicio altă pomenire n'a rămas, nici despre el nici despre cei care l-au sădit. Cum spune psalmul pe care-l murmură încet:

Omul! Ca iarba-s zilele lui. Ca floarea cîmpului înflorește.

Un vînt îl suflă și nu mai este.

Și nu i se mai știe nici locul.

X.

Aici pare că se arată slujba celor două cinstite fețe Onuță și Fințilie,—însă nu e vorba despre asta.

De partea cealaltă, în valea mănăstirii, la casa părintelui Tihon, caravana încă nu se urnise. Stătea pe loc, cu boclucurile risipite, așteptînd carăle, după care atît bătrînul monah cît și Averchie ucenicul său porniseră dela răsăritul soarelui. Unul într'o parte, altul în alta, nădăjduiau să izbîndească. Mai bine două cară decît niciunul.

Deocamdată, la acest ceas, nu mai era nădejde decît de unul, căci părintele Tihon tocmai se întorcea, c'o înfățișare nefericită.

— N'am ce le face, zicea cuvioșia sa ridicînd palmele în lături deoparte și de alta a pieptului. Azi trăiesc pe lume altfel de oameni decît în alte vremuri. Odată erau țărani mai iuși și mai săritori. Acuma unul are a se duce la coasă; altuia i s'au prăpădit boii în pădure, altul vrea să se mai gîndească: până la amiază a vedea el ce-a face... Decît îți vine să crăpi de ciudă. M'am întors și eu într'un răsuflet, cu nădejdea că va fi făcut Averchie vre-o ispravă în sat la Nemțișor. El îi mai tînăr și-i mai în putere. Pe lîngă asta, îi mai îngrozește cu vorbe din sfînta scriptură.

Astfelîncît rămăsese nădejdea la Averchie. Bătrînul sufla și-și ștergea nădușala de pe frunte cu mînica rasei, și se tot ducea în colțul cerdacului, privind în lungul hudiței.

Dar până să vie fratele Averchie, judecătorul, înfățișînd tuturor celor de față lista scrisă cu creionul cel rău, le dovedea că nu poți să te bizui niciodată pe oameni. Familia Irimescu sosise cea dintăiu, odată cu dînsul. Erau și cei care puseseră lucrul la cale de cu sară. Însă alții întîrziiau; unii nici n'aveau să vie. Ba îi durea capul; ba se temeau de ploaie. Fuseseră și unii sinceri, care mărturiseau că s'au răsîndit.

— Iată cu ce lume avem de-aface... zise încet Rolea cătră duduia Olimpia. lăsînd să cadă hîrtia și apoi lovînd-o disprețuitor cu bastonul.

— Văd, răspunse ea zîbind; îți mărturisesc însă că nu mă supăr deloc. Vom fi mai puțini și asta mă bucură. Lasă lista, domnule judecător.

Rolea urma să distrugă hîrtia, ce pe-o vietate vinovată, iar Olimpia urmărea zbaterile ei c'un zîmbet de mîhnire simpatic și plăcut, pe care și-l cunoștea,—de aceia făcea neconținut în juru-i risipa acestei flori. Orice cuvînt îl întovărășea de zîmbet. Rîdea însă rar.

Pachetele cu provizii și hainele de vreme rea stăteau unele peste altele în preajma scării cerdacului. Călătorii treceau în sus și'n jos pe lingă ele și le cercau cu virfurile ghetelor și ale bețelor.

— Fiți cuminți, copii, grăi cucoana Didina, să nu stricați vre-o farfurie!

— Cum se poate, frate dragă, se miră Lepădatu, ai luat și farfuria? O excursie eu știu că se face fără aceste obiecte de prisos create de civilizație.

— Cunosc eu pe cineva care are să-mi ceară întăiu și'ntăiu tacîmuri... răspunse doamna Lepădatu blînd, însă foarte sigură de sine.

— Mi se pare că de data asta,—odată în douăzeci și cinci de ani,—nevastă-mea are dreptate... constată cu glas destul de tare Lepădatu. Din toată inima însă doresc să văd carul cu boi. Mi-ași lua de-o grijă, ș'am porni imediat spre destinul nostru.

Călugărul se'ntoarse din colțul cerdacului, de unde privise iară în lungul hudîței.

— Cucoane Emil, zise el, dă-mi mata voie, te rog, să te'n-treb de ce aveți nevoie așa de mare de car...

— Cum? întrebă Lepădatu surprins.

— Ce nevoie așa de mare aveți de car cu boi? Ca să mergeți mai departe, la Secu ori la Agapia, nu zic, bine este să ai car. Dar Procovu-i colea, o palmă de loc...

Traian Rolea interveni, împungînd înainte cu arătătorul mîinii drepte.

— Acesta, părinte, e un lucru pe care l-am hotărît asară, și trebuie să facem cum am hotărît. Asară și' cuvioșia ta ai fost de părere să luăm numaidecît un car cu boi.

— Am fost, domnule Traiane, nu zic că n'am fost; dar dacă văd că-i așa de greu, nu mai sînt. Eu vă spun drept: tare mă tem că Averchie are să se'ntoarcă și el fără car. Dacă'ar fi fost de găsit, găseam și eu. Acuma să vedem ce zice el dacă vine și ne găsește așa cu buclucurile lepădate... Ce facem fără car? Tare's curios să știu ce-ar zice Averchie. Să vedem, căci îl zăresc că vine singur.

Intr'adevăr, ucenicul se întorcea fără car și fără boi. Era înfierbîntat de umblet și de soare și gîffia.

— Doamne, iartă-mă! — își făcu el cruce. Parcă toți s'au vorbit și s'au înțeles să purceadă care'ncotro, cu treburi care de care mai grabnice. Unu-i la spital, altu-i la țîrg, altu-i la pădure.

Judecătorul își încrucișase brațele pe piept, ca un celebru împărat, și aștepta încruntat dezlegarea încurcăturii.

— S'ar părea că ne-am oprit, vorbi rîzînd cu veselie Veruzi. Ne-am oprit înainte de-a fi plecat. Inșă eu mă'ntréb cu mirare ciné ne poate opri? Nu ne poate opri nimeni! Plecăm și s'a isprăvit. Mi se pare că, în ceiace mă privește, am contestat necesitatea carului și a boilor. Imi pare rău numai că am întirziat. La Procov e plăcut să ajungi înainte de a fi soarele în putere. Acuma ce facem cu bagajele?

Privi de sus în jos pe judecător.

— Cei care aveau eri planuri și idei, acuma n'au niciuna. Să ne'ntoarcem în altă parte. Frate Averchie, am așteptat cu toții sosirea ta, ca să ne dai deslegare și să ne spui ce putem face cu asemenea tarhat, dacă n'avem carul?

— Apoi ce să facem, domnule? Buclucurile acestea mai ușoare le împărțiți între dumnevoastră—fiecare luîndu-și ce-i al său. Iar coșurile cu mîncare ași zice să le'ncărcăm în spate eu și cuvioșia sa părintele Tihon. Ce-i a sui o măgură? Indată am ajuns—și, la întoarcere, povara cea mai ușoară o avem noi, cași Isop.

Emil Lepădatu încheie cu blîndeță și cu supunere:

— Se vede că așa ni-i scris și altfel nu putem face.

După două ceasuri de întirziere, se grăbiră mai mult decît trebuia. Fiecare își răpi de jos haina de ploaie și ieșiră buluc pe poartă. Doamna Irimescu, mititică și uscată, chiar depe loc începu a opri și a povățui pe copiii cu umbreluța ei scurtă,—făcînd semne și agitînd-o cu grijă aprinsă. Monahul și ucenicul său găsiră, la un loc știut, două bețe groase și, încovoiindu-se greu din șale, încărcară în spate panerele cu mîncare.

— Doamne ajută! —murmură Tihon făcîndu-și semnul crucii.

Averchie își șterse sudoarea cu mîna liberă și oftă murmurînd:

— Bucuratu-m'am și m'am înveselit de mila ta,—că ai cătat la întristarea mea și ai aflat de amărăciunea sufletului meu...

Pe loc se simțiră amîndoi mai ușurați și porniră cu pași mari în urma musafirilor.

Mergeau toți în destul de bună rînduială și veselie,—cucoana Didina și duduia Olimpia în frunte. Totuși dela o vreme, sub brazii, calea se făcu pietroasă și povîrnită.

— Imi dați voie, doamnele mele?—zise pictorul, ușurîndu-le de hainele ce duceau pe brațe. Așa are să vi se pară pădurea mai frumoasă.

— Intr'adevăr... zîmbi Olimpia.

Veruzi așteptă pe Rolea și-i șopti la ureche, lăsîndu-l să treacă pe lîngă el:

— Rog pe prietini să nu fie invidioși, nici geloși.

Judecătorul zîmbi și el fără supărare, simțînd până în fundul sufletului mireazma și răcoarea pădurii. Iar prietinel său, oprînd pe Averchie și pe Tihon, așeză fiecăruia pe brațul liber cite una din hainele doamnelor.

Bătrînii acceptară cu dragă inimă povara aceasta nouă, însă neînsemnată. Dar se întâmplă și'n lucrurile mărunte aceleași fenomene dramatice ca și în cele mari. În vremea cruciadelor, oamenii erau cuprinși de delir și jucau în spazmuri, fără motive aparente. Era destulător să fie adunați la un loc. Astfel, în lungul culmii care duce la Procov, unul după altul, fără nici o justificare vădită, călătorii se opreau și lăsau în brațele lui Averchie ori ale părintelui Tihon hainele pe care se cuvenea să le poarte ei. Pe urmă păreau mai ușori și cu mult mai bine dispuși decît înainte.

Monahul stătu o clipă pe loc și se îndreptă puțin din șale, gemînd. Erau aproape sus, pe culme, la drumul pietros. Cei dinainte poposiseră și ei în jurul doamnei Lepădatu. Gălăgia se potoli și vîntul trecu zvonind prelung pe culmile brazilor.

— Averchie, grăi bătrînul Tihon, mai spune ceva din cărțile vechi, ca să mă răcoresc și să pot ajunge la liman...

Europenii îi priveau cu curiozitate și simpatie.

— Apoi, cuvioase părinte, răspuse Averchie, dumnealor au făcut ca acel flăcău despre care spune o vorbă vechie... Se ruga pentru pușintel lucru la început—cătră o fată... Și pe urmă a pășit fata aceia cu el ce-am pășit noi cu dumneavoastră...

Cel mai mare haz îl făcură femeile. Iar Veruzi, întorcîndu-se spre bătrîni, se simți mîhnit și mișcat.—Cînd, dintr'odată, doamna Irimescu ridică umbrela, o lăsă să cadă în rîpă și dădu drumul unui țipăt uscat. Cu gura încremenită într'un rictus, sta atîrnată oarecum de culmea de deasupra.

Toți se răsuciră, cașicum țipătul îi împunsese. Văzură pe o stîncă doi oameni cu puștile aplecate amenințător. Purtau sumăieșe scurte și pălării cu borurile aplecate pe ochi.

— Nimeni să nu viște! — strigă Onuță răs-picat. Mîinile sus!

Pintilie întrebă, îndată după el, fioros și grozav:

— Este vreunul care n'a înțeles?

Cu toții înțeleseseră, electric. Ridică ră brațele și rămaseră solemn. Doamna Irimescu avu un sughit și-i izbucniră lacrimile. Se lăsă la pămînt.

— Au înțeles! — rînji Onuță cătră tovarășul său. Ca la cinematogra!

Bătrînii își pusese ră poverile jos și răsufiau, ștergîndu-și sudoarea, cașicum porunca bandișilor pe dinșii nu-i privea. Averchie totuși se găsea înfricoșat pentru asemenea nedreptate și silnicie.

— Uscatu-mi-s'a vлага, mormăi el, amintindu-și de vorbe mari și sfinte; uscatu-mi-s'a vлага ș'am rămas ca un hîrb de lut. Și limba mi s'a lipit de cerul gurii...

Veruzi încercă să parlezenteze, cu veselie silită:

— Ce voiți dela noi, oameni buni?

— Așteaptă, cucoane, ș'ai să vezi... îi răspuse slujbașul cel mare și bălan.

Onuță țipă cu răutate:

— Măi, Pintilie, nu-i scapa la vorbă că-i rău! Care-a crîcnit? Tu, cel bărbos și cu capul ca genunchiul! Nu te cînti. Și nici nu zîmbi, nici nu da din deget. Dacă n'ascuți eu te pușc!

— Dacă mă mai întrebă odată, gata!—rînji Pintilie.

Averchie clăti din cap cu întristare și desgust:

— Până la cer își ridică fălcile și cu limba lor mătură pămîntul!

Onuță aruncă spre bătrîni și spre povara lor o privire în treacăt, și se statornici dîrz și crud asupra celor de subț el.

— Acuma ascultați ce vă spun eu, zise el cu liniște, și nimeni să nu facă altfel, subț pedeapsa morții...

Judecătorul îl așintea sever.

— Vină dumneata întăiu, i se adresă banditul, și lasă aici, la picioarele mele, tot ce ai. Pe urmă treci vama și aștepți cuminte. După asta vine cel bărbos, care chitea că poate ride. La urmă, boierul cel căruia i s'a stîns țigara în gură... Lepădatu se gîndi cu oarecare amărăciune: „In această clipă am pierdut o frumuseță de țigaretă de chilimbar, pe care o am de optsprezece ani, cînd am făcut cu Didina cea dintăiu călătorie la Paris. Peacolo nu sînt hoji...”

Și trecu și el, încovoiat, spre vamă.

Onuță își urmă poruncile:

— Cu femeile și cu copiii n'avem nimica. N'avem ce le lua. Mîncările pe care le poartă părintele și cu ucenicul său, rămîn la noi. Atîta.

Onuță făcu semn și barbații coborîră iar în ripă. Voia să mai poruncească ceva,—cînd, simțind pași din susul drumului, tresări. Ridicînd arma, o sprijini cu condacu'n umăr. Pintilie rostogolea ochi fioresi, nehotărît și n mare tulburare.

Apoi auzi pe Onuță destinzîndu-se într'o răsufare prelungă.

Din sus, venea cu bețisorul lui și cu trăistuța, părintele Natanail.

Se opri mirat, apoi se'ntunecă. Iși aruncă ochii spre pîlcul din vale. După aceia și-i întoarse spre slujbașii pustiei.

— Pintilie, zise Onuță, pasă și ia mîncarea, care nouă ni-i de mare folosință.

Averchie se opinti, ridică amîndouă coșurile și le înfățișă lui Pintilie, care le cuprinse la un loc și le purtă ușor c'o singură mînă, pe cînd cu cealaltă ținea pușca cu oțelele amenințatoare.

— Salutare, părinte! strigă Onuță cătră Natanail. Și slobozi un foc de pușcă deasupra rîpei. Femeile răspunseră cu țipete. Duduia Olimpia rămase rîzînd ciudat, cecece dădea o înfățișare tristă feții ei delicate.

— Salutare, părinte!—rînji și Pintilie, trecînd semeț pe dinaintea monahului.

Și slobozi și el un foc. Ecurile, fierbînd, s'alungară și s'amestecară. Tîbichi începu să latre ascuțit, trimeșînd și el alte ecouri cătră cele dintăiu.

După cea hoții se mistuiră în sihlă, Averchie se așeză la pă-mînt și-și îndreptă șalele dureroase, răstignindu-și în lături brațele, Rosti cu liniște și cu credință :

— Dreptul ca finicul va înflori și ea chedul Livanului se va înălță. Doamne, fă-i ca pulberea înivînt și ca pleava în vîfor.

Nedumerit încă, Natanăil mai făcu cîțiva pași spre musafiri ; dar dintr'odată fu lovit și el de mare spaimă. În același timp, agitînd mîna stîngă, doamna Olimpia Mironeanu țipă, fixîndu-l ca pe-o urîtă vedenie. Natanăil ocoli cu pas grăbit ripa și se cufundă și el în altă parte a desimii. Cînd doamna Mironeanu, agitînd aceiași mînă, ridică iar ochii, cu bolnavă curiozitate, el nu mai era sus, pe stîncă.

XI.

*Părintelui Natanăil i-a sosit sol
din altă lume.*

Era același ființă gingașă pe care o cunoscuse cu treisprezece ani în urmă. Același figură cu zîmbetul mîhnit, neadevărat și înșelător. Ș'o văzuse întăia oară aproape în același locuri, ceva mai la deal, spre Procov, pe drumul lui Ștefan-Vodă.

Era atunci un student tînăr de douăzeci și trei de ani. Venea din același poiană cu bisericuță de lemn. În spate, avea un sac de pînă verzie cu curele aduse pe umeri și pela subsuori. Mîna stîngă și-o ținea sprijinîtă în cureaua ei. În dreapta, avea un băț cu vîrf de fier. Ampungea cu el, din cînd în cînd, bureții veninoși din marginea cărării.

Tocmai scobora spre mănăstirea Neamț, întrebîndu-se dacă nu cumva e într'o zi de post și dacă va găsi ceva de mîncare la arhondaric. După amiază pleca mai departe, spre Secu și spre Agapia.

Își făcea socoteală și nu știa dacă e într'o Sîmbătă ori într'o Vineri. Mîncarea amiezii, — dacă era Vineri, îi apăru săracă și îndoelnică.

Izbi cu fierul într'un splendid burete cu pete roșii, și, cînd ridică ochii, văzu la cincizeci de pași, cotînd pe după brazi și suind spre el, doi drumeți. Un domn în vîrîstă, care nu părea să aibă mai mult de patruzeci și șase de ani. Cifra aceasta tînărul o socoti arbitrar, însă i-o statornici definitiv. Era mijlociu la statură și îndesat. Cum îl zări pe tînărul care cobora dela deal, începu a rîde, întoarse capul și spuse ceva fetei. Căci tovarășa lui, care umbla alătări cu pași mărunți, nu putea să-i fie decît fiică. Li dădu cu precizie douăzeci de ani. La cuvîntul domnului în vîrîstă, ea ridică ochii și privi în susul drumului. Avu un zîmbet ; i se lumină dintr'odată figura. Pe urmă își plecă fruntea și zîmbetul pieri.

Tînărul mai înțelese cu precizie că trebuie să se oprească, să-i aștepte și să-i salute.

Domnul cel scurt și îndesat venea cu mîinile slobode la deal. Fata se sprijinea într'un baston, o cîrjă de cireș, care desigur, nu era a ei, ci a tatălui său. Era un baston bărbătesc, cum se purta în acea vreme.

Intr'adevăr, cînd nu mai erau decît cinci pași între ei și el, tînărul se opri. Ii salută. Tatăl îi răspunse cu politeță, scoțindu-și destul de larg pălăria tare și descoperind un păr cărunt, neorînduit și des. Fata zîmbi iar, încordîndu-se ușurel cu bărbia'n piept. Purta o panama băiețească și o rochie de pînză de in, în culoarea nășipului. În picioare, pantofi subțiri cu călcăie înalte. Deacea pășea delicat ș'avea nevoie de bastonul tatălui său.

La doi pași, domnul stătu pe loc și-i vorbi cu un rîs simpatice pe fața-i brună:

— Bună ziua. Iți mulțămim pentru amabilitate. Poate ne-am cunoscut cumva, undeva, la Iași? Faci parte din mișcare?

— Regret, răspunse tînărul, că nu fac parte din nicio mișcare. Și nu cred să vă fi văzut până acuma. Sînteți ieșan?

— Desigur. Altfel ce-ași căuta la mănăstirea Neamțului? Dumneata nu știi că mănăstirea Neamțului e loc de vilegiatură numai al ieșenilor?

— Nu știam. Inșă înainte de a vă cere informații asupra mișcării de care vorbiți, vă rog a-mi permite să mă prezint: Naum Popovici.

— Cum se poate? Dumneata ești băiatul colonelului Naum Popovici?

— Da, eu sînt Naum Popovici junior, ca să zic așa, — medicinist, făcînd clasică excursie pela mănăstirile din munții Neamțului.

— Tatăl dumitale e tot în garnizoană la Birlad?

— Nu. Acuma e la Tecuci.

— Așa? Eu l-am cunoscut de-aproape pe tatăl dumitale. Am făcut o parte din liceu împreună.

— Atunci se nimerește bine... zise tînărul, fără convingere.

— Dece se nimerește bine?

Tînărul tăcu. Se înroși ușor. Fata privea atentă povîrnișul din dreapta.

— La dreptul vorbind, așa-i. Nu-i nicio legătură.

— Ba este, ba este. De ce să nu fie? — protestă domnul, cu politeță și mai energic decît se cuvinea. — Fata se aplecă și-i șopti ceva la ureche. — Da, da, firește, urmă el. Pe mine mă chiamă Sever Ciudin. Asta-i fata mea, duđuia Olimpia. Iar despre mișcare — avem să vorbim noi pe larg mai pe urmă.

— Cînd, domnule? — interveni duđuia Olimpia aruncînd o privire iute spre tînăr. Noi suim la deal și domnul Naum Popovici coboară la vale. Noi ne ducem la Procov. Dumnealui se duce tot înainte, mi se pare.

— Așa cred, nu sînt sigur, încercă să lămurească tînărul.

Îi plăcea vocea fetei: precisă și limpede, c'o sonoritate gravă.

— Atuncea mai rămîneți în mănăstire?

— Cred c'am să rămân... răspuse nehotărît Naum. Să vă spun sincer: umblu așa, după vînt și după soare. N'am niciun tel și niciun plan. Mă opresc unde-mi place ori cînd plouă.

Tatăl fetei zise cu însuflețire:

— Atuncea eu îți propun să ne arăți drumul la Procov. Cred că nu-i departe.

— Păpa... Parcă noi nu cunoaștem drumul?

— Lasă, frate. Parcă-i vorba de drum? Ascultă, tinere. Ai prilej să afli chiar dela mine tot ce se poate ști despre mișcare.

— Domnule Popovici, tata glumește, interveni duduia Olimpia.

— Ba nu glumesc de loc. Vorbesc foarte serios.

— Bine, vă întovărășesc până la Procov, răspuse simplu studentul.

Se'ntoarse spre față, parcă așteptînd încă un cuvînt dela ea. Dar duduia Olimpia nu părea recunoscătoare pentru hotărîrea lui. Părea mai mult mirată. Dar nici acesta nu era cuvîntul potrivit; căci părea mai mult indiferentă.

Cugetă dacă trebuie să se simtă jignit.

— Ascultă, domnule Naum, îi zise Sever Ciudin; chestia mișcării pe care caut eu s'o organizez acum nu e un lucru de explicat în două cuvinte. Deaceia ai să-mi dai voie să-mi iau un răgaz. Trebuie să stăm undeva, într'o odaie, la o masă, să am dispoziția cuvenită, ș'apoi îți explic. Dinspre partea asta să n'ai nicio grijă.

— Bine. Eu n'am nimic împotrivă, rîse tînărul. Cel dintăiu lucru pe care-l facem acuma, e vizita la Procov.

— A, da; însă asta este mai mult pentru domnișoara Olimpia, căci domniei-sale îi place drumul acesta — și-l face de două ori în fiecare vacanță.

— Imi place, zise fata, apa de la fîntîna de lîngă bisericuță.

Vorbea serios. Trecu înainte pășind mărunt și sprijinindu-se în bastonul de cireș. Ciudin și Naum, alături, o urmară.

— Vrasăzică ești ieșan? — îl ispiti domnul Ciudin.

— De cînd urmez cursurile universității.

— Tocmai, reluă Ciudin cu vădită plăcere. Îți ascult răspunsul și mă simt întrucîtva mirat, căci nu se poate să nu fi simțit în jurul dumitale mișcarea și agitația unor idei nouă.

— Ba simțesc, desigur. Și la noi ideile extreme stau alături, ca în toate universitățile.

— Vorbești de socialiști?

— Negreșit, și de dinșii. Am colegi socialiști.

— Și îndrăznesc, domnule Naum, a te'ntreba, — fără a te obliga să-mi dai răspuns, — dacă simpatiile dumitale se'ndreaptă spre această categorie.

— Nu sînt nici socialist, nici anarhist, răspuse studentul rîzînd. Sînt doctorand în medicină.

— Răspunsul acesta, tinere, — răsufilă ușurat Ciudin, — îmi pricinuește o bucurie nespūsă. Parcă am băut un pahar de apă rece. Atuncea ești dintre noi.

— Poate din cealaltă extremă? Nu.
 — Atunci ai să fii,—după ce te vei convinge, destul de lesne, cred, avînd în vedere că pari un tînăr simpatic și serios,
 — după ce te vei convinge că singura problemă arzătoare în țara noastră este problema economică...

— Într'adevăr e o problemă importantă.

— Dă-mi voie. Singura problemă arzătoare este problema economică a capitalului străin și a străinilor. Eu prin străini înțeleg pe Evrei. Și trebuie să știi că nu sînt contra lor pentru că ar fi răstignit pe Domnul nostru Hristos. Acestea-s vorbe pentru țărani și pentru naivi. Eu sînt contra lor pentru că reprezintă o forță reală și ocultă. Deci... Ascultă atent.

— Ascult, domnule Ciudin. Sînt foarte atent.

— Deci la forță trebuie opusă forță. Voiu adăuga observația că noi n'avem nevoie să lucrăm ocult, deoarece sîntem la noi acasă și pe pămîntul nostru; dar trebuie să lucrăm. Aici ajung la organizația pe care am conceput-o eu, pe care o îndrumez și'n care mîni sînt sigur că vei fi și dumneata.

Duduia Olimpia se opri și se'ntoarse surizînd:

— E o organizație de natură financiară. Domnul Naum se pregătește să fie medic.

— Ei și? Ce are a face? Eu am nevoie de afiliați din toate categoriile sociale.

Fata mai făcuse cîțiva pași mărunți. Se răsuci cu brațele înălțate.

— Am ajuns în poiană. Papa, aici e locul unde eu încep a fugi. Să vedem dacă poți să te ții de mine.

— Bine, să fug, dac'ășa-i obiceiul. Așa' facem în toți anii. Lucrurile serioase le amînăm puțin.

Duduia Olimpia porni răpede pe cărare. Domnul Ciudin își scoase pălăria tare și rămase cu părul sbîrlit. Își încheie haina și se lăsă în fugă după copilă. Studentul avu impresia că devine ridicol. Stătu în cumpănă dacă n'ar fi mai bine să se răsucească pe călcăie și să-și urmeze drumul lui spre mănăstire. Se trezi alergînd și el cu pași mari și-i ajunse îndată,—rotind larg bățul cu clonț de fier.

Ciudin sufla pripit și-și freca îndesat c'o batistă obrazul congestionat.

Zise cătră Naum, rotindu-și spăriat ochii:

— Eu am și preceptele mele igienice.

— Asta-i specialitatea mea, zîmbi Naum.

— Se poate, dar și aici eu n'am păreri ca toată lumea și pornesc dela observații personale. În toată viața mea n'am avut nevoie de doctor.

Trecură în cuprînsul chinoviei, spre fîntînă.

— Dar asta-i altă chestie pe care eu am s'o discut altădată cu dumneata, urmă Ciudin, ceva mai liniștit. Să ne'ntoarcem puțin, dacă vrei, spre afacerea cealaltă. Trebuie să știi că problema e

simplă și soluția pare evidentă pentru toată lumea. Deaceia numai metoda interesează. Și eu am găsit o metodă care este a mea proprie.

— În chestia economică ?

— Se'nțelege, în chestia economică. Dar aici așa ceva nu se poate discuta; mai ales că duduia Olimpia ne face semn să ne apropiem. Ce este ?

— Vreau să beau apă... răspuse duduia Olimpia.

Tînărul își lepădă sacul și bățul pe iarba și trecu la roata fîntînii. Scoase din adînc ciutura și o trase pe ghizdele. O aplecă ușurel și fata, cu pălăria într'o mîină și bucle subțirele filfîind, se înclină și-și văzu năsușorul și gura foarte rumănă. Își muie și nasul și buzele, tulburînd imaginea.

Fără să mulțamească, se trase la o parte, se'nținse pe spate în umbra unui măr și-și potrivi pălăria peste față. Intinse brațele în lături și palpită într'o respirație adîncă. Ferind puțin fruntea, rămase c'un ochi descoperit. Și Naum o surprinse privindu-l cu ochiul acela negru, cu sprinceană fină.

Inchise pleoapa și respiră iarăși profund.

XII.

*Fără indoială că'n muntele Rusu
sălășluște un balaur.*

Privirea ochiului aceleuia singuratic îl măguli și nu mai găsi în sine niciuna din măruntete nemulțămiri ale începutului. Își culese de jos sacul și bățul și se așeză la marginea fîntînii, privind în fund luciul tremurător al izvorului. Îl privi până ce-l văzu neclintit, sleit ca o oglindă.

Cineva îi atinse umărul. Se'ntoarse surprins.

— Iată cum stă chestia cu igiena, domnule doctor, îi zise tainic Ciudin, cuprinzîndu-l de braț și trăgîndu-l după sine. Nu te superi, nu-i așa ? Mie o discuție nu-mi displace niciodată. Dar dumitale ?

— Nici mie.

— Așa ? Foarte bine. Iată-ne de acord într'o chestie. Ș'avem să ne'nțelegem și'n altele. De asta sînt sigur. Vrasăzică, ce-ai să spui dumneata, cînd îți voiu face cunoscut că, în privința alimentației, am ajuns la concluzia următoare. Niciodată tutun și alcooluri !

— Cred c'aveți dreptate, răspuse studentul nu cu puțină uimire.

— Am dreptate, nu-i așa ? Atuncea ascultă mai departe al doilea precept al meu. Legumele le mîininc numai fierte cu apă și cu sare. Laptele îl beau cum e muls dela vacă—deși eu îl prefer de capră. Sosuri să nu-mi dai, nici sălăți cu untdelemn și oțet. Carnea, friptă pe cărbune ! Peștele, fiert !

— In privința peștelui am altă părere, obiectă rîzînd tînărul.
 — Se poate, dar eu te sfătuesc să-l mînci fiert, și cînd ne vom mai vedea ai-să-mi mulțamești. Pe lingă asta, am uitat un lucru foarte principal. Să nu mînci lucruri dulci. In orice caz să mînci puține. Și să nu pui în gură medicamente. Bolnavilor dumitale să le dai cîte poțtești, dar dumneata să nu le iei niciodată.

Domnul Ciudin se veseli, rîzînd săltat, cu toată ființa.

Duduia Olimpia interveni de jos, deschizîndu-și ochiul neacoperit.

— In privința medicamentelor sînt și eu martoră. Papa nu cunoaște gustul chininei.

— Sigur. Las natura să lucreze.

— Inșă, urmă ochiul, — cu prăjiturile mi se pare că nu ești tocmai consecvent, papa. Cîteodată ne luăm la întrecere. Mama are rețete foarte bune.

— Adevărat? — întrebă cu nevinovăție Ciudin. Dacă mîncîc prea multe, nu fac bine. Deaceia țin să umblu și s'alerg — ca să nu mă 'ngreuiez. Dacă vrei, poți fugi odată în jurul bisericii și pe urmă la deal, până la marginea pădurii. După aceia o luăm spre mănăstire. Oboseala îmi face foarte bine, și hărnicia. Deaceia oamenii leneși sînt nenorociți...

Cugetarea nu mi se pare tocmai justă, se gîndi Naum. Apoi se îndreptă către dudua Olimpia:

— Dar biserica și chilioarele nu le vizitați, domnișoară?

— Nu le vizitez. Le-am văzut altădată. Și decîteori am fost, n'am întîlnit aici pe nimeni. N'am găsit om pămîntean și parc'ar fi pe tărîmul celălalt, ca'n poveștile lui moș-Manole, pădurarul de la Solonț. Avem noi o pădure care se chiamă Solonț, pe apa Racovei, în ținutul Vasluiului. Așa-i că vorbele acestea-s de departe și de demult?

Își acoperi un ochiu cu pălăria și privi iarăși numai cu unul, cașicum se rușina de ușoru-i acces de sentimentalism.

Se ridică și strigă, uitînd să-și facă glasul grav:

— Eu plec!

Ocoli mărunt biserica, apoi ieși sprintenă pe poartă. Sever Ciudin veni de după părete, iarăși aprins și asudat. La poartă începu să-și facă vînt cînd cu batista din dreapta, cînd cu pălăria din stînga; își domoli și-și muie pașii și se opri. Frecîndu-și cu energie fruntea și obrajii, îl așteptă pe Naum. Ii zise serios:

— Îmi lipsește antrenamentul. Trebuie să mă pun la regim.

Apoi îl apucă de mînă, c'o privire vicleană în urma fetei:

— Acuma am rămas singuri.

Studentul avu un moment de neliniște.

— Iată pe ce se sprijină sistemul meu. Vorbesc despre sistemul meu economic. Ascultți?

— Desigur. Ascult.

— Sistemul meu economic se sprijină pe cooperativele de consum, care merg prost.

— Nu 'nțeleg.

— Cu toate acestea e foarte simplu. Toate cooperativele de consum merg prost—asta e în afară de orice îndoială. E un fapt hotărâtor, afirmă cu tărie Sever Ciudin. Acest fapt, la prima vedere, pare tragic. Ei bine, eu îl privesc cu recunoștință.

Ascultă, urmă el oprind pe student, punându-i mîna pe umăr și privindu-l drept în ochi. Din fiecare cooperativă care cade, ies cîțiva negustori. Ai să-mi spui că acești foști vînzători ai sus-ziselor instituții și-au agonisit capitalul într'un chip cu totul neregulat. Dar pe mine nu mă interesează mijloacele, mă interesează scopul. Acesta e unul din paragrafele sistemului meu. Cooperative, cooperative și iar cooperative care merg prost. Mai am și alte paragrafe.

Naum rămase gînditor. Se grăbi să aprobe în totul metoda tovarășului său.

Ciudin îl opri iar, cu un zîmbet :

— Eu știu ce cugești dumneată acum, îi zise el, prietinește. Te gîndești,—spune drept,—că ai de-aface cu un maniac. Totuși te încredințez că sînt un om foarte echilibrat.

Era în glasul lui puțină tristeță și-un entuziasm stăpînit. Naum avu ca o săgeată părerea de rău pentru gîndul urît pe care i-l surprinsese Ciudin.

Merseră alături, un timp, fără să se privească.

— Vă mărturisesc sincer, n'am avut asemenea cuget... zise studentul.

Ciudin rîse înăbușit, fără să răspundă.

Răzemată cu spatele de un molid, în marginea poienii, du-duia Olimpia îi aștepta. Părea că-i privește cum vin, cu ochii neclintiți. Cînd fură aproape, întoarse capul spre dreapta, pîrînd a urmări ceva nevăzut pe linia opciei, cătră miază-noapte. Apoi își bătu ușurel coapsele cu băstonul pe care-l ținea cu amîndouă mîinile, dela capete, atîrnat în curmezișul trupului. Atunci îi văzu și-i privi cu adevărat.

Întrebă cu vocea-i gravă :

— Papa, știi o noutate ?

Ciudin scutură din cap :

— Nu știu. Întrebă pe domnul Naum. Eu deocamdată mă simt cam obosit și flămînd. Am nevoie de antrenament. De mîni încep să sui în fiecare zi un munte.

— Foarte bine, papa. Atunci să 'ntreb pe domnul Naum. Domnule Naum știi o noutate ?

Ascultînd glasul care-i plăcea, tînărul rămase surprins de întrebare. Poate trebuiau să se despartă, după ce el își îndeplînise oficiul.

„Nu se poate să fie asta“, cugetă el. Ea îl privea atent :

— Știi ?

— Nu știu, duduie.

— Uită-te în jurul dumitale, la cer și la pădure.

— Vrea să spuie, explică Ciudin, c'avem s'avem ploaie. Dar eu nu cred.

— Ba da, vine ploaie, hotărî duduia Olimpia. Am învățat dela călugări a cunoaște semnele; și văd nour spre locul știut. Trebuie să fie deasupra muntelui Rusu. Și dacă întindeți urechea într'acolo, aveți s'auziți ce-am auzit și eu.

— Ce s'auzim?

— Aveți s'auziți ce spune pădurea.

Stînd neclintîți, întoarseră tustrei urechea,—cu privirile așintite și cu buzele întredeschise. S'auzea ceva într'o mare depărtare. Aici marginea pădurii sta neclintită și bătută de soare. În acele funduri misterioase, însă, tremura și sufla o fantasmă străină—bălaurul ploii din muntele Rusu. Aducîndu-și ochii iar în afară, înfilni privirea fetei venind spre el.

Il întrebă șoptit:

— Auzi?

El făcu semn cu capul și rămase din nou atent, cu urechea alintată de întrebarea ei numai pentru dînsul.—„Atunci nu ne despărțim, judecă el,—ș'avem să facem împreună drumul la mănăstire“.

Ciudin își ținuse îndelung răsufarea și pufni.

— Nu cred că plouă. Dealtminteri nu ne-am luat nici corțel, nici mantale. De cîteori am făcut drumul acesta la Procov, în atîția ani, nu ne-a plouat niciodată. Logic e deci să nu ne ploaie nici azi. Adică așa-i: dimpotrivă. Logic este să ploaie.

— Nu-i așa, papa? Dar n'are să ploaie din pricina asta, ci din pricină că se ridică buhai de pe Rusu și pădurea sună. Eu zic să grăbim cătră casă.

— Să grăbim, încuviință Ciudin, ca s'ajungem înainte de a se produce catastrofa. Pe mine, drept să vă spun, o ploaie în drum mă îngrozește. Ca să ne'ntoarcem în schit e primejdios: ne putem imobiliza acolo.

— La toate m'am gîndit, zise duduia Olimpia, și-și îndesă, peste grămada de păr castaniu și peste bucele dela țimble, pălăria, până la urechi. Prin urmare, veniți după mine.

Plecă, bătînd cărarea cu vîrful bastonului. O urmă Ciudin, apoi Naum.

După un patrar de oră de umblet, sosi cea dintăiu undă de vînt în săgețile brazilor. Fișîitul pădurii, întăiu domol, crescua sonor, după aceia coborî și se stîmse. Nu simțeau încă pe obraji și pe ploape nicio suflare. În față numai, pădurea părea că s'a umbrit. Dar în urmă coloanele de lumină erau tot strălucite.

Potrivindu-și pasul după cei dinaintea lui, studentul trase din spate, dedeasupra sacului, pelerina largă de postav mișos ș'o potrive pe brațul stîng. Se surprinse înveselit de acest gest și dori ploaia.

Umblară fără să vorbească încă un timp. Apoi tunetul sună profund spre miezul nopții.

— Ați auzit? — întrebă duduia Olimpia, întorcînd peste umăr bărbia fără să-i privească.

Vîntul se cufundă mai adînc în cetini și se coborî cătră ei. Ciudin mormăi, nemulțămît. Se încheie cu grijă la haină, ridică gulerul și vîrî mînile în buzunări, înălțînd umerii.

Un fulger clipi, apoi altul, și ecouri fierbînd se prelungiră în ripe cotite, plutind apoi pe deasupra văilor. Vîntul, cu zvon de cascadă, umplu statornic toată pădurea. Cînd fulgera acuma, în negura dinainte părea că clipește brusc, de două ori, niște ochi monstruoși de fantasmă.

După fiecare scăpărare, Naum număra, ca să socotească depărtarea tunetului. Cînd numără cinci după cel din urmă fulger, tunetul se dărîmă într'o ripă deaproape, uscat și străpungător.

Duduia Olimpia se opri și se'ntoarse ducînd palmele la tîmplă.

— Vine, strigă ea cu sprincenele înălțate, ne prinde!

Avea o însuflețire pe care Naum nu i-o bănuise subt răceala ei aparentă. Tresări, cași cum l-ar fi chemat. Inșă cărarea era strîmtă și între ea și el, mohorît, sta Ciudin, mormăind:

— Văd că vine și nu-mi place de loc. Acasă-i cu mult mai bine decît aici.

— Ai încredere, papa. Dumnezeu are grijă de noi cași de toate lighioanele sale.

— Ce grijă poate să aibă?—și care lighioane? Are să ne ude până la piele și gata.—Dumneata ce spui?—se'ntoarse el cătră student. Ne plouă ori nu ne plouă?

— Eu cred că ne plouă.

Ciudin nu-i fu recunoscător pentru această proorocie. Părea că-l găsește pe ei vinovat.

— Socot că nici mănăstirea nu-i departe... adaoșe Naum cu îndoială.

Ciudin nu-i răspunse.

Soarele se'ntunecă. Picături începură a răzbi de deasupra în cărare—și zvonul susținut al pădurii de brazi avea în el ceva ascuțit și ostil.

Fata se lăsase iar la vale. Dar la o cotitură se opri. Ploaia sosise și o biciuia.

Cînd tatăl său și studentul o ajunseră, o găsiră privind spre o scorbură enormă din laturăa unui fag, pe care o lărgiseră și o înălțaseră multe focuri de popas. Fără nici o șovăire, Ciudin acceptă această căsuță. Intră cu spatele înainte, se'ndoi din mijloc și se cinchi cu palmele pe genunchi. Răsufliă cu satisfacție și zîmbi cătră tineri. Atunci păru a vedea în rochia-i ușoară pe Olimpia și—și încreți fruntea, nemulțămît și încurcat. După aceia zîmbi iar, căci studentul desfăcuse pelerina și o aruncase pe umerii fetei. Ea-i mulțami cu privirea și strînse faldurii largi la piept. Naum căută din ochi o streșină deasă și groasă de cetină,—făcu cîțiva pași și se strecură acolo, singur, în întuneric.

Pădurea tresări subt tunete apropiate, și ploaia spori larma vîntului. Dar aripa furtunii bătea în alte văi—și aici erau numai răstrîngerile pîlpîrilor ei. Fata veni până subt cetină, se tupilă și

ea în umbră și văzu apa, ca un șirag de mărgel transparente, strecurându-se și furișându-se în ceafa studentului. Aruncă peste el o margine a pelerinei și, sub această protecție atentă și delicată, Naum simți apărînd în el o prietinie de o natură specială, deosebită cu totul de prietiniile bărbătești.

Ploaia conteni răpede și tunetul mîrîia acuma, domesticit, în prăpăstii depărtate. Vîntul se domoli.

Cînd gnomul din scorbura arsă de fag se mișcă și întinse brațele, căutînd mușchiul din preajmă cu degetele rășchirate, fata trase de peste tovarășul ei marginea pelerinei. Naum avu altă simțire plăcută,—a unei taine numai în doi.

Ciudin, rîzînd satisfăcut, veni și-i găsi stînd serioși sub streșina de brad.

XIII.

Realitățile sînt și ele fantazii.

Coborîră la vale printre crîmpeie de șuvoaie, care apăreau și dispăreau sub bolți scînteietoare, ca niște animale stranii revenite din epoci anterioare omului. Se mistuiră curînd în ascunzișuri subpămîntene.

Cînd pătruseră în poiana din vale, găsiră lumea lor și se priviră ca niște vechi cunoștinți, care au călătorit într'o țară de unde puțini se întore.

Duduia Olimpia făcea rîzînd această constatare. Naum avea în sine părerea că nu este niciun motiv serios de despărțire. Cu toate acestea cărările lor se desfăceau în linii deosebite. El mergea direct la vale, spre cetățuia mănăstirii. Duduia Olimpia și Ciudin coteau pe o ulicioară, spre o casuță albă cu cerdac, cu ferestrele vopsite albastru.

Ciudin o arătă cu mînile-i scurte. Studentul își trase din cap bereta și căută privirile tovarășei lui de sub streșina de cetină. Nu le găsi vii, pentru el. Erau absente, cași în clipa dintăiu. Mîna micuță și delicată, pe care o atinse cu puful mustăcioarei, căzu îndată străină și indiferentă.

Erau poate simple păreri, care n'aveau la urma urmei nicio importanță; căci era încredințat că nu păstrează în el nici un re-gret și destinul lui era altul.

Cînd întoarse capul, nu mai văzu pe nimeni. Totuși în jurul lui treceau călugări în haine negre și vizitatori care priveau lung la costumul lui de excursionist elvețian. Nici sacul, nici bereta, nici jambierele de lînă, nici bastonul nalt cu clonț de fier, nici bocancii ferecați—nu sînt în obiceiul și gustul țărgoveților domoli care vin aici la odihnă. Indelungă odihnă în adevăr, cu nesfîrșite sieste, și cu plîmbări încete până la cerdac, ori până la băncuță, în costumé îngrijite și ghetе subțirele.

„Aici e un cartier de tihnă orientală,—cugeta Naum privindu-i fără simpatie. Nu cunosc drumurile și potecile, nici locurile poienilor înalte. Nu se duc la Procov, nici la Sihla. Trăiesc ca'n firgul lor, cu gazete, cafea și taifas“.

Se înfățișă la arhondaric cu vorbe și argumente pregătite, pentru împrejurarea când cineva i-ar contesta dreptul la un pat de hodină și la un blid de hrană. Il vedea chiar pe acel călugăr întunecat și neprietinos ; il auzea vorbind de sărăcie și de lipsă, frământându-și minile și privind în lături.—Știe el cum trebuie să vorbească cu călugării!

Dar îi ieși înainte un monah bălan, umilit și cu zîmbet bun. Fără să se aștepte interpelat, il conduse într'o odăiță răcoroasă și-i aduse apă ghețoasă dinspre peșterile cătră care se retrăgeau șuvoaiele vii, pe care, cu un ceas mai devreme, le contemplantese alături de duđuia Olimpia. Călugărul il pofti să se hodinească apoi până la vremea gustării, și se retrase.

Se spălă, se pieptănă și-și legă cu grijă cravata, cașicum trebuia să iasă. Pe urmă, bîgînd de samă zădărnicia acestei operații inconștiente, se tolăni pe pat cu fața'n sus și cu minile subt ceafă.

Intr'un părete alb dinainte-i, era portretul lui Cuza-Vodă. Pe alți păreți, niște mitropolifi bătrîni. Și'n dosul lor, dincolo, departe peste munte,—duduia Olimpia răsuffînd ușor în umbra înstelată, lîngă fîntîna dela schit.

Cineva bătu în ușă. Naum nu se mișcă. Auzi scîrțîind prelung bălămălile ruginite. Coborîndu-și privirea între vîrfurile bocancilor, zări capul domnului Ciudin, inspectînd cu multă luare-aminte odaia, cu niște ochi rotunzi ca ochii de sticlă ai păpușilor.

Sări în picioare, potrivindu-și în pripă cravata și părul.

— Am spus eu că nu-i greu să te găsec, lămuri domnul Ciudin ; căci te-ai oprit în mănăstire. Dacă te-ai oprit în mănăstire, ești la arhondaric. Dacă ești la arhondaric, știi pe ce gang să intru, ce scări să urc și cui să m'adrez.

„După cît se vede,—își zise studentul,—în mine a fost greșală și nedreptate“.

Intîmpină cu un zîmbet prea afabil pe oaspetele său, făcînd și el, în chipul cel mai logic, însă numai pentru sine, judecata că avea să fie poftit la căsuța cu cerdac pe care Ciudin o arătase cu minile-i scurte.

Uită să împingă musafirului un scaun, cum cerea cuvința, căci în această lume orientală oamenii se odihnesc la cel mai mic prilej. Dar domnul Ciudin nu păru jignit de asta. Iși trase el singur scaunul și se așeză.

Naum făcu cîțiva pași spre ușă, apoi veni în jurul omului mic, privindu-l pe furiș, cașicum îi descoperise o infirmitate.

— Ei, domnule Naum, cînd te pregătești să pleci? - il întrebă oaspetele său cu un fel de lene și neavînd parcă nevoie de răspuns.

— Nu știi ; credeam să pot pleca astăzi, răspunse tînărul.

— Așa credeai ? Bine, poți să pleci cînd vrei, căci lumea e a dumitale cît ești tînăr.

Apoi își frecă mâinile.

— Ei, ce zici de ideea mea cu cooperativele ?

— O găsesc foarte interesantă.

— Nu-i așa ? Trebuie să adaogi că nu-i numai interesantă, ci și justă. Mai am una. Vrai s'o ascuți și pe asta ?

— Desigur.

— Atunci iață ce mai spun eu. Fiecare gospodar cultivă obligator un ogoraș de cînepă și in. Și fiecare gospodină, obligator, toarce și țese, în vremea iernii, hainele familiei. Iață bani care nu mai trec la străini. Ce zici ?

— Ideie nu se poate mai bună.

— Stai puțin. De ce pari neliniștit ? Am impresia că vrai să te duci undeva. Mai am și alte propuneri, care mie mi se par și mai bune. De ce te uiți la ceas ?

Nu așteptă răspuns și privi țintă, zîbind, spre student.

— Ce zici ? Cînd ți-oiu spune că eu te oblig, eu Statul, — pe dumneata funcționar, — să te îmbraci cu cămașă de in țesută la tine în țară, și cu postav lucrat în fabricile mele ?

— Zic că-i foarte frumos.

— Ei bine, asta-i mișcarea de care-ți vorbeam.

Ciudin se lăsă pe speteaza scaunului, retrase capul și privi mai de departe pe victima sa, cu ochi aprigi. Naum era încredințat că-i prins într'o ghiară tare.

Dar musafirul tresări și săltă de pe scaun. Se bătu cu palma peste frunte, aducîndu-și aminte de-o datorie neplăcută.

— Am întîrziat ! - declară el. Trebuie să plec. Masa era pusă cînd am ieșit. Am poruncă să te-aduc și pe dumneata.

Naum păru mirat.

— Am poruncă dela nevastă-mea. Intr'adevăr, are dreptate, și eu nu mă gîndisem la asta. Dacă vii, ți faci plăcere și Olimpiei.

Studentul mărturisi că avea masa făgăduită și pregătită la arhondaric.

— Ași ! Ce-are a face ! Mergi cu mine, și încă fără întîrziere.

După ce se oglindî o clipă în geamul deschis, Naum se întoarse și văzu pe Ciudin în deschizătura ușii. Il urmă așa ca să nu i se observe bucuria ascunsă.

Masa era așezată în cerdacul larg, cu față foarte curată, însă cu tacîmuri despărechiete.

Ciudin intră grăbit pe-o ușă și-l lăsă singur. Se auzi îndată, în odăile cu stourile lăsate, glasul lui strigînd de două ori : Olimpie ! Olimpie ! Apoi se făcu tăcere, și el așteptă în picioare, dintr'odată neliniștit, imaginînd întrebări și răspunsuri. Fata trebuia să apară zîbind și el îi adresa cîteva cuvinte rezervate și mai cu samă distinse.

Dar dudusia Olimpia nu veni zîbind. Părea ostenită. Il salută înclinîndu-și fruntea, cu buclele încă umede de picăturile ploii. Înaintea ei trecu o femeie micuță, cu obrazul uscățiv și buzele subțiri. Avea ochi mari cu pleoapele pe jumătate lăsate. În partea aceea a feței, încrețită mărunț, se concentra o suferință veche.

Domnișoara Olimpia rosti din vârful buzelor numele musafirului. Și doamna Ciudin îl salută în tăcere, închizînd ochii. Apoi îl pofti la dreapta ei. Fata se așeză în stînga. Domnul Ciudin veni în jiletcă și cu părul zbîrlit și-și cuceri cu grabă locul în fața femeii lui.

— Mi-a spus Olimpia, zise doamna Ciudin, întorcînd obrazul c'un zîmbet uscat și palid, că ați fost amabil s'o întovărășiți peste munte. Eu am prevăzut c'are să se schimbe vremea și dumnealor nu m'au crezut.

Inchise ochii, ostenită. Naum găsi cîteva cuvinte nehotărîte pe care ea le ascultă atent, privind-și farfuria.

Un glas misterios șopti deodată din dosul ușii, în umbra odăilor. Olimpia se ridică de pe scaunul ei, ieși o clipă și se'ntoarse purtînd un castron în care fumea ciorba. Atunci, cu mișcări mai mult grăbite decît îndemînatice, domnul Ciudin își potrivi șervetul pe piept și pe brațe, trecîndu-i, c'o metodă proprie, colțurile în tăeturile dela umăr ale vestei; și rămase cu ochii rotunziți asupra aburului, ridicînd numai din cînd în cînd nasul și adulmecînd. Soția îi întoarse o abia simțită și abia văzută ochire de nemulțămire, la care el rămase cu totul nepăsător.

Inceputul acestei mici drame familiare studentul îl surprinse fără să pară că a observat ceva. Fata făcu această constatare ridicînd pentru întâia oară ochii asupra lui, cu recunoștință.

Domnul Ciudin avea ingenioase metode economice, de asta dăduse dovadă. Inșă cînd îi era foame, după asemenea drum obositor, i se deschidea o altă serie de fapte și considerații de natură mai puțin abstractă, în care intra cu aceiași pasiune. Sălățile nu le atinse din pricina principiilor; inșă aduse în farfuria lui, cu agerime, încă un spor de friptură, drept compensație. Incet-încet deși cu greu, inșfîrșit se potoli. Privirile ochilor triști ai soției se domoliră, înmormintînd cuvinte mute, care se duceau să găsească în groapa trecutului pe celelalte, tot așa de zadarnice deși avuseră sunet.

Doamna Ciudin se făcu mai mică în scaunul ei și întoarse fruntea.

— Dumneata ești doctor?—întrebă ea pe Naum.

— Incă nu, doamnă. Totuși v'ași putea fi de folos.

— Desigur, desigur, răspunse ea cu mîhnire. Vă mulțămesc pentru bunăvoință. Inșă boala mea nu mai are decît o singură deslegare.

— Ași putea să vă întreb de ce suferiți, doamnă?

— De multe... șopti ea încet și oftă. Dealtminteri mă caut cu medici foarte buni. Inșă n'ași putea pretinde că mă simțesc astăzi mai bine decît ieri. Din ce în ce mai rău; mă simțesc din ce în ce mai rău...

— Medicii, doamnă, au nenoročirea să găsească uneori cazuri cu totul extraordinare. Trebuiește o observație îndelungată și minuțioasă.

Doamna Ciudin avu pe fața-i tristă un zîmbet nou, care o făcea aproape frumoasă. Privi cu simpatie spre student, și începu să prepare cafeaua turcească, operație așa de complexă, plină totdeauna de controverse.

Domnul Ciudin avea o părere proprie foarte îndrîjită, în privința fierberii, care nu trebuia să fie repetată. O explică destul de vioiu.

— Mă rog, răspuse cu privirea-i oblică doamna Ciudin, întrebuințînd de astă dată cuvinte; cunosc părerile dumitale. Îmi place însă cafeaua și mie și vreau s'o fac cum trebuie și pentru musafiri. Ai destule chestii economice pe care ai putea să le rezolvi mai bine pentru interesele noastre...

— Mamă... suflă cu frică duduia Olimpia.

Doamna Ciudin zîmbi iar frumos și turnă cafeaua. Trecu delicat o ceașcă lui Naum, care sorbi din ea cu luare-aminte.

— Foarte bună cafea!—declară el.

Domnișoara Olimpia îl privi iarăși. Domnul Ciudin își trecu degetele dela amîndouă mînile prin păr și păru o clipă neliniștit. Apoi își primi cafeaua și se alină.

Urmă un răstimp de tăcere în căldura apăsătoare a după-amiezii. Ciudin avu un căscat trudnic, cu un suspin cîntat și cu lacrimi. Cașicum și-ar fi adus aminte de ceva, se uită în juru-i cercetînd, se ridică și se strecură în umbra odăilor. Doamna Ciudin și duduia Olimpia rînduiră masa și trecură tacîmurile slujnicei nevăzute dindărătul ușii.

Naum rămase iar singur. Din tăcerea de somn a casei se întoarse numai fata și se așeză în scaunul ei. Vorbi, cu expresie de vag zîmbet:

— Domnule Naum, să știi că mama s'a amoretat de dumneata.

Studentul o privi nedumerit, negăsind răspuns. Pe deasupra albelor case de monahi, în lumina crudă a după-amiezii de August, se nălța blocul masiv al zidurilor mănăstirii cu cele patru turnuri, în jurul cărora lăstunii se roteau fără hodină. Ornicul bătu trei lovituri moi. Plutiră peste lenea cuprinsului, înspre pădurile neclintite de brazi. Lui Naum i se păru că le-a auzit numai el singur—și că i-au însemnat plecarea.

— Acuma ai să te duci la Secu, nu-i așa?—îl întrebă ea. Și de-acolo la Sihăstria și la Sihla.

— Așa cred.

— Ești un om fericit, pentrucă poți să te miști.

— Crezi, domnișoară? Rătăcirea mea n'are niciun scop.

— Se poate, însă te miști și ieși din mlaștină. Treci ici, treci dincolo, nu te fixezi nicăeri. Cei care stau,—mor.

— Dудuie Olimpie, îndrăzni Naum, nu vreau să cred că ești nefericită.

— Nici nu spun asta, căci și nefericirea cuprinde mișcare și violență. Sint poate numai mîhnită. Ține samă că am nouăsprezece ani și că abia am isprăvit școala la maicile catolice. Vacanțele le-am petrecut totdeauna aici, singură, cu părinții mei.

— Singură ?

— Da. Am spus singură. Mama, cum cum ai băgat de samă, are o suferință care nu se poate lecu, — tocmai pentru că nimeni nu poate găsi în ea ceva precis.

— Înțeleg, șopti studentul, adînc mișcat de această mărturisire.

— I-ai făcut plăcere numai constatînd răul fără leac. Ceiace n'a înțeles încă nimeni să facă, sau n'are nimeni interes să facă. Iar preocupările tatălui meu le-ai văzut. Tatăl meu e un om care a moștenit dela părinții lui o avere impunătoare. I-au mai rămas din toate, două bucăți de moșie, în județul Vaslui. Și mama a avut avere frumoasă și mai are ceva. Dar diferența între ceiace a fost și ceiace a mai rămas s'a risipit în planurile economice pe care le-ai auzit. Cooperativele acelea, care dau faliment spre bucuria lui, sînt toate deaproape și credincios subvenționate de el. Este în viața lui această bucurie și mai ales această tristețe pe care n'o vede. Căci ne ruinează. Toate celelalte mici manii n'au importanță: se pare că toți bărbații prezintă așa un aspect copilăros. Combinațiile lui geniale însă îți închipui dumneata ce sînt pentru noi.

— Se poate asta ? — întrebă uimit Naum.

— Se poate. Nu-ți închipui însă că această suferință o strig pe acoperișuri, — pentru că, numai de cîteva ceasuri cunoscîndu-te, și-o comunic dumnițale. N'am împărtășit-o nimănui. N'avem prietini. N'avem nici rude, pentru că singurele rude după mama trăiesc în Oltenia, prea departe. Iar eu mi-am trăit viața până acum într'o mănăstire, unde am plîns pe umărul unei maici ori a unei colege. Dar am plecat de-acolo ș'acum mă găsesc cu desăvîrșire singură. Te-ai întors un moment cu mine din drum ș'am simțit pentru dumneata o mișcare de prietinie. Văd că, la nevoie, cel ce are ceva rău în el ajunge să se mărturisească și unui obiect ori face o groapă și-și spune vorbele acolo.

Naum rămase apăsător, deodată, de ceva de care nu-și putea da samă. În același timp nu-și putea dezlipi ochii de pe fața palidă a acelei ființe singure, care pe neașteptate, — și aproape fără motiv, îi încredințase mîhnirea. Acea mîhnire trecuse în el. Ea începea să se lumineze de zîmbetu-i vag.

— Cînd pleci la mănăstirea Secu ? — îl întrebă ea liniștită, cașicum ar fi fost alta.

Voiam să plec tot astăzi.

Ea se ridică. Ii întinse mîna, pe care el o strînse, întrebîndu-se dacă face bine, și o păstră într'a lui.

— Se poate să-mi amîn plecarea pe mîni.

— Dacă se'nîmplă asta, zise ea încet, atunci poți găsi desară aici pe părinții mei, ca să-ți iai rămas-bun.

Naum plecă încredințat că trebuie să-și amîie plecarea pe adouazi.

XIV.

*„In toată neagra veșnicie,
O clipă...“*

Se regăsi singur în aceeași poziție, întins pe pat cu minile subt ceafă. Stăruia în el aceeași ciudată opresiune, ca o durere de cap. Incerca să judece situația în care se găsea, însă nu izbutea să limpezează nimic.

Trecea printr'un început de iubire? Experiența acestei pasiuni n'o avea, căci era prea tânăr. Aventurile lui amoroase fuseseră meschine și mici până atunci. Copil singuratic, rămas de tânăr fără mamă, ridicat numai între băeți la școală,—avea pentru sexul cel-lalt o sfială pe care anevoie și-o putea birui. Avea între colegelē lui, studențe la medicină, o așifare a tinereții, pe care de multe ori o socotea înjosire,—mai ales pentru că-l umileau victoriile unor dintre colegii lui, mai gălăgioși și mai îndrăzneți, care tratau amorul ca o îndeletnicire curentă a vieții.

Sfiiala lui și șovăirile îl făcuseră să se opreacă totdeauna la jumătate de drum. Și, la vârsta de douăzeci și trei de ani, era încă în așteptarea unei pasiuni mari. Adesea era încredințat că nebuniile acestea ale vieții sînt mai mult invenții de romane. Nu descoperea în el niciun element de dramă monstruoasă. Era poate o fire rece și cumpănită. Era pe lângă asta—din pricina izolării în care trăise până atunci—dispus să facă o deosebire mare în dragoste, alegînd mai presus un fel de îmbătare, deasupra marelui înșelări a speciei. Au creat-o oamenii alături de natura veșnică, înobilînd și transfigurînd sălbătăcia.

Stînd singur cu ușoara-i febră, avea încă îndoială, punîndu-și întrebări asupra nevinovatei viclenii a domnișoarei Olimpia. Poate are s'o mai vadă odată în sara aceia. Posibilitatea îi apărea din ce în ce mai evidentă, pe cînd, în același timp, nesiguranța se așeza alături. Imaginația lui găsea interpretări în legătură cu cea din urmă frază a fetei. Ea poate avea de mai înainte hotărîtă o plecare, o lipsă, o vizită. Și rămîneau numai părinții ei, ca să-i vadă și să-și iee rămas-bun dela dînșii. Era o absurditate, căci i-ar fi spus și s'ar fi despărțit altfel de el. Nu era o absurditate, căci ea aștepta desigur acele cuvinte pe care el nu le rostise și la care abia acum cugeta, găsindu-le cu precizie în forma lor cea mai fericită.

Cît a durat această obosită somnolență, în care spiritul-i era treaz și se rotea fără răgaz ca un lăstun în jurul clopotniții mănă-stirii? Se învîrtea în jurul unei dorinți centrale care născuse în el ca un simbur de foc, cu totul înafară de voința lui, printr'un fel de trădare: o observa abia acum, cînd începea să devie chinuitoare.

Din cînd în cînd ornicul cel mare vibra profund în ziduri și el număra bătăile cu atenție încordată. La ora șapte se ridică, își

răcori fruntea și obrajii cu apă rece și întrebuiță iarăși geamul negru, deschis în umbra păretelui, ca să-și mîngîie părul pe frunte și puful de subt nas ; și ca să-și lege cu cea mai migăloasă artă cravata, privind-o din toate pozițiile posibile.

Eși în cerdac și încercă să vadă din depărtare căsuța unde trebuia să se ducă și era poate așteptat. Fără îndoială că era așteptat, însă era prea devreme încă. Din locul acela nu putea vedea nimic. I se puneau înainte un rînd de alte case și un grup de brazi.

Pe subt bolta turnului coborî în piață. Cîteva părechi de vizitatori cu totul indiferenți se plimbau fără scop, cașicum se căutau fără să se găsească. Treceau unii pe lîngă alții, însă nu se vedeau și nu se găseau din pricina unei nebunii care-i lovise deodată. Toți îi erau străini, depărtați și antipatici. Mîni n'avea să-i mai vadă. N'avea să-i mai vadă niciodată.

Se abătu spre șosea, hotărît să facă o lungă plimbare până la sfertul de ceas al inserării. Nu ajunse însă până la poarta țărîinii și se întoarse. Avea o grijă și o grabă ascunsă. Deși încă era lumină, intră în ulicioara spre care se simțea neconținut îndemnat. Zări de departe căsuța. Geamurile erau oarbe, cu stururile lăsate, și cerdacul pustiu cașicum niciodată nimeni nu rostise acolo cuvinte.

Se'ntoarse și mai străbătu odată calea spre poartă, unde veneau și cereau parcă intrare mirezmele calde ale finațurilor. Întîlni pe cei din urmă monahi care veneau dela lucru, în straie ușoare și cu comănac, purtînd greble și furci.

Amurgul se lăsă deodată. Se'ntoarse grăbit. Lumini străpungeau ici colo geamurile. Văzu de departe umbra duduii Olimpia în cerdac. I se păru că stă în același loc unde o lăsase.

Era singură. Își domoli pașii, supraveghindu-se, și pregăti cuvinte pe care n'avea să le întrebuițeze niciodată.

— Cum, n'ai plecat?—il întrebă fata ridicîndu-se în picioare și eșindu-i înainte. Eu am încredințat și pe mama și pe tata că ai ajuns la Secu. Le-am spus că i-ai salutat plecînd.

— Dumnealor nu sînt acasă ?

— Ba da,—însă la mănăstire lumea se culcă foarte devreme.

Acest schimb neînsemnat de cuvinte ridicase deodată un munte—pe care iarăși trebuia să-l urce. Se înșela însă iarăși.

— Stai te rog, domnule Naum, și povestește-mi ce-ai făcut în dupăamiaza asta.

— Iată un lucru pe care nu-l putea spune.

— Ai avut vreme un moment să te gîndești la copilăriile pe care ți le-am spus? Uită-le. Eram enervată și mîhnită.

— De ce ?

— Așa, fără motiv. Desigur că și dumitale ți se întîmplă să te simțești uneori altul. Eu am conștiința că nu samănă nici o clipă trecută cu aceia care urmează, cum nu seamănă moartea cu viața. Asta-i adevărata tristeță.—Și timpul, deși în sine neschimbă, pentru noi trece fără milă și zadarnic.

Deodată tînărul se simți mai mic și mai neînțelegător decît copilă de lingă el, care-i vorbea ușurel, cu vocea-i gravă și plăcută. Ii vorbea cu jumătate de voce, ca să nu fie auzită din casă. Ușile și ferestrele erau închise.

„Cu toate aceste nu mă aștepta“, cûgetă Naum.

Iși scăzû și el glasul:

— Dudaie Olimpie, îmi vorbești despre lucruri la care eu încă n'am avut vreme să mă gîndesc.

Ea zîmbi și dădu din cap de sus în jos:

— M'am gîndit așteptîndu-te. Eram sigură că vei veni și cu toate acestea mă'ndoiam. După cum vezi, sînt sinceră cu dumneata. Imi face mare plăcere că ți-ai amînat plecarea. Nici mîni nu voiu fi în altă situație, dar astăzi este ceva care nu samănă cu eri. Dumneata n'ai impresia asta?

— Ba da, ba da, o am!

Iși simți în el renăscută brusc febra care-l năcăjise toată după-amiaza. Nu îndrăzni însă să facă nicio aluzie la ea. Era ceva care-ar fi căzut brutal peste începutul lor de prietinie.

Dudaia Olimpia se ridică. Naum avu o mare descurajare, căci totuși ar fi vrut să-i mărturisească ceva și nu mai avea timp. Oamenii mănăstirilor se culcă prea devreme.

— Vrau să mă mișc puțin pînă la porțiță, îi zise fata. Umbletul îmi face totdeauna bine. Te'ntovărășesc puțin.

Scoborîră treptele cerdacului și pășiră alături, tăcuți, prin iarba plină de rouă. Trebuiau să se despărțească: instinctiv Naum îi căută mîna sîngă și i-o cuprinse. Ea îl lăsă—cașicum nici n'ar fi băgat în samă acest gest. Apoi, foarte delicat, într'o convulsie ușoară, mîna mică răspunse, vie și independentă.

Tînărul simți un cerc de flacără suindu-i-se pînă la piept, la ochi și la frunte.

Ea-și retrase degetele fără silință. Ieși cea dintăiu pe porțiță. El o urmă, coplășit dintr'odată de iubire și de dorință.

Cînd s'a 'ntîmplat asta? Intr'adevăr, între două clipe poate exista spațiul unei eternități. Și încă nu putea rosti cuvinte, deși i se părea că e plin de ele. Dar ș'acum se 'nșela.

Trecură în piață, printre rari oameni pierduți în umbra înserării, nedeslușiți și depărtați. Ajunseră apoi spre poarta unde se opreau mirezme de finaț și eșiră pe șosea, ascultînd, monoton și ritmic, acel murmur și susur al serii, cîntec al nesfîrșitelor miliarde de gîngănit mici ale pămîntului.

Ea-i luase, c'o mișcare firească, brațul, și pășea apropiată de el, cerîndu-se parcă ocrotită.

— Mărturisește, îi zise rîzînd, că nu te-ai așteptat la ce se petrece. El fu uimit de adevărul observației căci tocmai la asta se gîndea și el în clipa aceia.

Nu se petrecuse, în aparență nimic,—decît stricase numai o rînduială aritmetică. Trebuia să fie în acea sară la mănăstirea

Secu. Iar în golul acestui timp căzuse dintr'odată o clipă neașteptată și unică a vieții, care se deschidea misterios ca o floare.

— Acuma înțeleg că te căutam, murmură el. Dar îi fu îndată rușine de această frază convențională.

— Nu crede în predestinări și în minciunile poezilor, și răspunse ea cu același rîs, pe care el îl simțea prin brațul ei, fără să-l audă. Am fi putut trece unul pe lîngă altul, indiferenți. Dar este o zîină oarbă, care se numește întîmplarea. Ea ne-a adunat.

— Li sînt recunoscător, murmură el iarăși.

— Ea ne-a adunat; ea ne poate despărți.

— Asta n'ași putea-o crede...

Era mișcat de cuvintele ei, a căror descurajare o respingea cu violență.

Zise cu ochii fierbinți:

— Întîmplarea e oarbă, însă după-aceia rămînem noi stăpîni pe fapte.

— Poate.

— Vreau să spun că sînt stăpîn să rămîn aici atît cît voesc.

— Mă'ndoesc pușintel...

— Nu te'ndoi, dudue Olimpie, îi răspunse el fără tărie, însă limpede, — umplut de acest adevăr ca un pom tînăr de seva primăverii. I se părea neîndoios și absolut, cașicum destinul pe care-l purtăm în noi n'ar fi înșelător ca toate fenomenele vieții.

— Dacă-ți face plăcere, domnule Naum, nu mă îndoesc.

El îi fu recunoscător pentru aceste vorbe, cași pentru toată fericirea pe care o bănuia că i-o pregătește, care de fapt se afla în el: muguri și flori care erau încă sevă.

Duduiua Olimpia îi strinsese brațul cătră ea. El îi cuprinse iar aceiași mînă cu degete subțirele. Și timpul și spațiul nu mai avură nicio rațiune. Căci erau singuri, în afară de cele trecătoare; așa de singuri și de absorbiți, așa de fixați de instinct prin ceiace era etern în natura lor efemeră, încît existară în sine și independenți sub stele, atît cît ține cea dintăiu sărutare. Venise aprigă și mai ales vicleană. Și păru neașteptată, cu toată dorința lor care o cerea.

Un sătean venea domol prin întuneric, pe cărarea din marginea drumului, spre veșnicia lor, care deveni iarăși o clipă pe acest pămînt. Se despărțiră.

— Bună vremea... zise trecătorul cu glas prietinesc. Și trecu înainte fluierînd ușurel, pentru sine.

Erau în vales largă a Nemțisorului, între finațuri care nu dormeau, — căci toate sufletele și iubirile florilor pătrundeau în ei, după o rînduială statornică și pentru scopuri în aparență absurde. Se uitară în juru-le și se văzură departe de mănăstire. Cunoscără frumusețea nopții; simțiră învăluindu-i aburul pămîntului. Se'ntoarseră amețiți de cea dintăiu băutură tare — din același izvor tainic al vieții și al morții.

În sfîrșit Naum găsi cuvinte să mărturisască duduii Olimpia o iubire mai mare decît toate iubirile. Li săruta mînuța spunînd-

du-i-le, apoi îi apleca fruntea pe pieptul lui și o asculta cum suspină. Căci floarea dragostei ei născuse dintr'un pământ al mihnirii și lacrimilor.

Se despărțiră la porțiță. Ea rămase răzemată de un stîlp și el se strecură în lungul zăplazurilor, spre arhondaric. După o sută de pași se ntoarse. O găsi tot în același loc, așteptîndu-l. Sta neclintită sub streșina porții, în haina-i albă. Il cuprinse de mîni și-l apropie de ea.

— Ai plecat fără să mă'ntrebi ce facem mîni.

— Intr'adevăr. Nu m'am gîndit la asta. Îmi era destul să știu că nu mai plec. Rămîn în mănăstire cît dorești și cît spui. Hotărîrile vieții mele nu mai atîrnă de mine.

— Atunci fii cuminte și du-te de te odihnește, îi zise ea încet cu alintări materne, mîngîindu-i obrazul. El își înclină capul, uimit de cîte împrejurări bogate și schimbări de catastrofă se puteau grămădi într'un scurt răstimp. Dar o eternitate goală e mai puțin decît o clipă de emoție. Știa că pe divanul din arhondaric îl așteaptă așternut spinos și arzător, totuși făgădui să fie cuminte și să se odihnească bine.

— Mine la amiază vîi să ne vezi și să ei masa cu noi.

— Iarăși?

— Negreșit. Și pentrucă ai vreme destulă și nu mai pleci, după amiază ne ducem să vedem poienile de dincolo de Vovidenie. Avem să rugăm pe tata să ne întovărășească. Însă el e totdeauna obosit după amiază. Mama e bolnavă. Ne ducem singuri. Du-te și nu te mai întoarce decît o singură dată.

Naum plecă. După cîtiva pași o simți alăturîndu-se de el, cu risu-i tăcut care-i vibra în ființă. Il duse până în piață. Acolo nu mai era demult nimeni. Și ardeau, roșcate, numai două felinare pustii. Nu se puteau despărți aici și el o duse până în ograda căsuței. Voi s'o îmbrățișeze. Ea-i puse amîndouă mîinile în piept, apoi și le lăsă în palmele lui, amical.

— Fii cuminte; bună sara.

După ce se depărtă, se întoarse iar fără nici un simț de măsură, și o căută cu ochii pretutindeni, dar n'o mai găsi.

Atunci rătăci spre poarta țarinei și ajunse pe un drum alburii căutînd sub cer și'n mireazma finațului un loc unde se petrecuse un eveniment mai mare decît o surpare geologică. Axa întregii lui vieți era întoarsă, definitiv, către alt orizont. Dar acel loc nu-l găsi, deși-l dibui prin întuneric multă vreme.

Întră foarte firziu și zdrobit de obosală în odaia lui dela mănăstire.

XV.

Pe lingă alți demoni, trebuie să cunoaștem și pe cel al tinereții.

Foarte cu greu se liniști și căzu în somn profund abia cătră zorii zilei. Cînd se deșteptă, camera-i era plină de soare. Avea în el oboseală și nu mai avea gînduri. Cum se mișcă, primul capitol al adevăratei lui vieți i se desfășură și lumina violentă îi in-

tră toată'n suflet. Rămase așezat în pat cu ochii ațintiți. Incepea să înțeleagă ce are de făcut, căci ființa pe care o întâlnise la o cotitură îi devenise deodată neprețuită, deși cu puține ceasuri înaintea ei. Era însă neprețuită, ca o comoră descoperită dintr'odată.

Cu imagini stăruitoare pe retină se îmbracă mecanic. Căută ceasornicul: mai avea trei ore până la amiază, pe care nu pricepea cum avea să le umple. Când eși pe sala naltă și rece, găsi, înfășurat în blinda-i umilință, pe părintele arhondar, care-i zîmbi cu prietinie și-l întrebă cum a dormit.

— Bine, părinte.

— Asta-i folositor, domnule. Acuma poate te cobori să vezi sfînta slujbă?

— Care slujbă, părinte?

— Sfînta slujbă; astăzi e mai frumos la noi decît în alte zile.

— Nu cumva astăzi e Duminică?

Călugărul zîmbi și-l privi curios. El trecu pe scări și coborî încet. Nu știa că-i Duminică. Pierduse noțiunea timpului încă din ajun. Iar acum parcă n'avea niciun interes s'o regăsească: mai mult decît oricînd i se părea o zădărnice. Mai avea trei ceasuri până la amiază și slujba monahilor în biserica cea mare putea să umple golul pe care-l avea în juru-i, un gol cu totul neînțeles și nelogic.

Intră din soare în umbră, în mireasmă deasă de tămîie. Iși căută un loc la o margine, într'o strană, între doi monahi bătrîni, care ascultau neclintîți, privind ca'ntr'un vis scînteile dela icoane. Maica-Domnulul, subț candelă, își ținea strîns pruncul cu același gest din veacuri. Era îmbrăcată în argint și aur și avea podobe de pietre scumpe. Monahi cîntau la strane psalmi legănîndu-și camilafcele și urmărind cu capetele apropiate versetele, pe cărți mari. Cîțiva țărani cu sumăieșe și țărance cu fuste crețe și broboade se închinau ducînd până jos dreapta și-și făceau cruci largi. Cîțiva ochi indiferenți îl priviră. Iși făcu de două ori cruce, dintr'un simțimînt de lașitate.

Apoi rămase gînditor și liniștit în aparență. De două ori își cercetă ceasornicul. Abia intrase de cinci minute. Deși cu încetineală neîndurată, însă, timpul trece și aprinde, la pulsația hotărîtă, fulgere. Inima-i bătea așteptînd termenul fatal, cu grămăjoara lui de cenușă. Și nici unul dintre monahii din juru-i nu știa ce bucurie și ce durere poartă el cu sine.

Tresări. Căzuse un element nou în orbita vederii lui aproape adormite. Intrase o figură nouă în biserică. O simți și avu în inimă o împunsătură, urmată de zbateri furtunoase,—căci era Olimpia, deși purta o haină străină, care nu era știută de el. Era încă ceva străin la dînsa, ca atîtea lucruri care-i rămîneau încă necunoscute; dar le primea pe toate, fără șovăire, înecate în dorință și pasiune. Voi să facă o mișcare—să iasă în urma ei, alăturîndu-se de ea printre închinători. Dar se stăpîni, înăbușîndu-și un strigăt fără cuvînte și o urmări încordat, stînd cu ochii lîngă dînsa.

li aştepta, revenit la realitate, mişcare după mişcare, accep-tînd de mai înainte tot ce era legat de dînsa.

O văzu oprindu-se întăiu la sfeşnicile cele mari unde ardeau făclii. Aprinse lumînările şi le aşeză cu grijă între altele. Cu paşi moi, care abia se simţeau pe lespezile de marmoră, trecu în altă parte. Se oprea făcînd semnul crucii—mărunt, numai asupra sinu-lui uşor rotunzit. Se închină la o imagine mică a iconostasului, a-poi reveni la sfînta fecioară şi o privi o clipă. Aruncătura aceia de ochi el o cunoştea. Ii vedea în închipuire, foarte limpede, şi zîmbetul. Se lăsă în ghenunchi foarte aproape, înclină fruntea şi începu a spune ceva, fără cuvinte, mişcîndu-şi numai buzele, pa-sionat. Apoi se ridică şi se retrase îndărăt, rămînînd liniştită, cu minile împreunate şi căzute—singură între toţi. Cu toate acestea era şi el acolo.

O aşteptă să iasă, ca să-l observe. După aceia, văzînd-o că întîrzie, se hotărî să părăsească el biserica şi s'o aştepte afară. Ieşi domol, întîrziînd, caşicum ar fi vrut s'o facă atentă. Dar ea era absorbită de luciri şi cîntări; din cînd în cînd îşi făcea sem-nul acela mărunt al crucii şi părea una cu ţărani şi femei, deşi făcea între dinşii o pată sumbră.

În strălucirea de-afară respiră larg şi se plimbă pe pajişte, între zidurile nalte. Necontenit se înturna spre uşa de umbră a bisericii; însă Olimpia nu apărea.

Stătu în cumpănă multă vreme, dacă nu trebuie să intre din nou acolo unde era ea. Ii lipsea necontenit, şi asta îl neliniştea ca o suferinţă fizică. Sunară toate clopotele în turn. Nu mai era de-parte ceasul amiezii. Desigur că ieşise odată cu alţi credincioşi şi el nu băgase de samă. Se simţi nefericit, parcă o împrejurare nă-prasnică ameninţa să-i despartă. Deşi era încredinţat că ea nu trecuse şi nebunia lui era vădită, totuşi se îndreptă hotărît spre intrare.

Tocmai atunci se arată şi ea, odată cu ţărani şi ţărance. Ii văzu îndată şi veni spre el fără grabă, însă c'un zîmbet pe care încă nu i-l ştia. Avea o figură ş'un zîmbet pe care el le recunoscua ale lui. Poate se înşela, însă asta îl făcu mai fericit.

— Mă aşteptai? Ştii că sînt aici?

— Ştiam. Te-am şi văzut închinîndu-te.

Zîmbetul ei se depărtă.

— Dumneata nu eşti credincios?

El nu răspunse la întrebare. O contempla cu admiraţie.

— Mă priveşti caşi cum ai avea asupra mea o superioritate, nu-i aşa? De asta însă noi avem nevoie, căci sîntem dezarmate.

— Cine noi?

— Noi femeile. Avem nevoie de credinţă.

Era una din absurdităţile care nu puteau decît să-i sporească iubirea. Ii sărută mîna, pe cînd zîmbetul ei reapărea.

— M'ai iertat, nu-i aşa, îi zise el, deşi nu sînt vinovat cu nimica?

Ea îi îndreptă o privire de sus în jos; ca unui copil. Il amenință c'o clătinare ușoară din cap.

— Mai este ceva ?

— Este, vorbi ea suspinînd ușor, căci nu vreau să fiu spionată. Am simțirea că trebuie să-mi păstrez un post al meu, unde să nu pătrundă nimeni și de unde să mă pot apăra.

El primi cu teamă și îndoială aceste cuvinte; și'n același timp cu umilință, căci nu le înțelegea bine. S'ar putea să nască așa de curînd și de neașteptat o catastrofă în dragostea lor? Ea văzu privirea-i tulbure și-i luă brațul.

— Înainte de toate, îi zise ea încet, crede în mine.

El se tîngui cu glas zugrumat:

— Nu cred și nu te iubesc ?

— Atuncea sînt liniștită. Mă lași să intru singură acasă și vii îndată după mine, căci am stat atîta vreme departe unul de altul...

— De astă noapte până la amiază, murmură cu ochi fierbinți tînărul, amintindu-și sbuciumul nopții.

— Mai dedemult, Naum, decînd nici nu știm noi.

Îi spunea întăia oară pe nume. El îi fu recunoscător, ca de un spor neașteptat al tezaurului pe care-l adunau întrînșii.

Rămase cu ochii după dînsa, pecînd ea se ducea cu pas sigur, fără să întoarcă capul nici în dreapta, nici în stînga, și fără să se uite odată îndărăt cum aștepta el în fiecare clipă. După ce făcu ocolul aghezmatarului, intră și Naum în hudicioară.

În cerdac, dede departe văzu pe părinții fetei. Îl primiră ca pe o cunoștință veche și studentul avu grijă să ceară doamnei Ciudin informații asupra sănătății. Se ivise de eri până astăzi o durere în partea stîngă a frunții, care răspundea și'n partea stîngă a trupului. Cu doi ani în urmă, într'o iarnă, mai fusese încercată de acest atac ascuns. Acuma revenea; nu se putea să fie decît ceva cu deosebire grav. Medicinistul îi cercetă pulsul și puse cu luare-aminte cîteva întrebări: Doamna Ciudin îi răspundea rămînînd confundată cu oarecare plăcere în suferința ei obosită. Naum îi dădea cîteva sfaturi vagi, întrebîndu-se undă-i Olimpia și cerînd-o în sine, — cînd băgă de samă o atitudine nouă la Ciudin. Stătea destul de liniștit la locul său, însă avea ceva în privire și pe față, o strîmbătură ironică. Părea că petrece nespus, privind pe soția lui, — singur și absorbit, ca dintr'o ascunzătoare, unde nimeni nu-l putea observa.

În același timp și ochii doamnei Ciudin căutară în direcția știută, palpitară din pleoapele vinete și se închiseră.

— Nevastă-mea întrebuințează medicamente și greșeste... vorbi Ciudin sentențios cătră student. Cunosoc ce-ai să-mi răspunzi dumneata și te'nțeleg, însă mie să-mi dai voie să-mi păstrez părerele mele.

Duduia Olimpia intră atunci, cu cîteva gustări mici în jurul cîtorva păhăruțe, pe o tabla. Își schimbase haina. Întîrziase însă

prea mult. Asta era părerea lui Naum,—totuși îi era din nou recunoscător, fără motiv, așa în general, pentru că există și trebuie să fie a lui.

O salută cașicum n'o mai văzuse în ziua aceea. Găsea plăcere și'n asta.

Ea veni la el foarte aproape și-i prezintă tablaua. C'o mla-diere, atingându-l abia, se strecură prin locul îngust spre mama sa.

— Mie-mi dai numai gustări... zise dedeaparte Ciudin. Nu știi că eu nu beau rachiu?

— Cum nu, papa? Știu foarte bine. Iată iau cu mine pe acești mici dușmani și-i pun la adăpost—și-ți las fie tablaua. Găsești lucruri care-ți plac.

— Dumneata bei alcool?—întreabă Ciudin, întorcînd capul spre student și trăgînd spre sine, neglijent, tablaua.

— Nu beau, însă cred că pot gusta din cînd în cînd, ca orice om.

— A, faci distincție! Te'nșeli, dragă, ascultă-mă pe mine. Te'nșeli teribil. Iată cum stă chestia...

Vorbînd, lua cite o gustare. O punea în gură cu mina-i scurtă într'un chip uimitor,—foarte repede, însă fără a părea că se grăbește. Și'n același timp părea că nu dă nici o atenție acestei operații,—realitatea fiind ceiace spunea el, cu convingere și sentențios.

Naum îl asculta bucuros, fără s'audă decît o înșirare nedeslușită de sunete. Din cînd în cînd, la mici pauze, știa că trebuie să introducă o aprobare convențională. Asta însă nu dură prea mult, căci alte lucruri foarte bune, însă mai abundente, sosind odată cu, șoaptele misterioase din umbra odăilor, domnul Ciudin se retrase oarecum de pe terenul vorbirii. Atunci Naum se'ntoarse spre doamna Ciudin, care abia atîngea mîncările și făcea o mișcare îndărăt cătră speteaza scaunului. Inclînînd fruntea, ascultă, zîmbind stîns, felurite ipoteze asupra suferințelor sale... Cu Olimpia, Naum nu putu schimba decît citeva fraze ceremonioase. În realitate așa trebuia să fie, căci el nu era acolo decît un străin. „Cu toate acestea, cugeta el malițios,—ceiace am eu în mine dovedește că fata e mai mult a mea decît a lor.—Au să fie foarte mirați cînd are să le-o ceară. Cîndva trebuie să ajungă la asta“.

li privi cu curiozitate. Nici ei nu știu ce eveniment nou a apărut în lume,—cași monahii, cași toate ființele străine care umblă fără scop pe uliți...

După masă, în somnolența după-amiezii, Naum avu impresia că a căzut într'o pauză prea lungă. Aștepta să se împlinescă fatalitatea acelei zile, așa cum hotărîse Olimpia.

— Papa, vorbi ea, trecînd cu ochii asupra studentului, ași fi dorit să ieșim pușintel,—căci vremea e foarte frumoasă și nu mi se pare așa de caldă ca ieri...

— Unde să ieși și mai ales cum să ieși în așa cuptor?—protestă Ciudin. N'am ieșit la plimbare pe așa căldură nici ieri, nici alaltăieri. Pe așa căldură nu iese nimeni. Până astăzi nici tu n'ai ieșit niciodată înainte de ora cinei.

Naum se crezu pierdut.

— Bine, atuncea nu ieșim, răspuse liniștit duduia Olimpia.

Doamna Ciudin ridică pleoapele.

— Olimpie, zise ea cu glasul-i obosit; deși, după cît știu, din punct de vedere igienic, soarele nu-i pentru nimeni un dușman, poți să ieși o umbrelă.

— În acest caz, mă întovărășește domnul Naum, consimți Olimpia.

— De ce „în acest caz“? rîse sarcastic domnul Ciudin. Nu văd deloc logica. Poate domnul Naum preferă să stea cu mine; avem chestii de discutat.

— Alții ar putea pretinde că nu pricep logica acestui „cu mine“... observă doamna Ciudin cu aceeași oboseală. Insfîșit, — să lăsăm asta, Olimpie poți să ieși umbrela cea albastră.

— Da, mamă.

Ciudin se mîrî:

— Asta-i nostim! De ce umbrela cea albastră?

— Bine, o iau pe cea albă, interveni Olimpia.

— Pe cea albă o găsești pe măsufă, sub oglindă, explică doamna Ciudin, calm.

Bătăile inimii lui Naum se domoliră.

Domnul Ciudin nu păru că suferă vreă scădere. În ochii lui apărură semnele umede ale somnului și primi să fie îmbrățișat de scaun, lăsînd clipele trecute, cu desăvîrșita lor înfrîngere, să cadă în eternitate: și el fu îndată nepăsător cași ea, cu ochii închiși.

Olimpia desfăcu, dela poarta ogrăzii, o umbrelă albastră, ceiace mira întrucîtva pe Naum. Se gîndi însă să lase pe altădată întrebarea asupra acestui amănunt. Nici nu înțelegea cum ar fi putut aduce în discuție un lucru atît de mic.

— N'avem umbrelă albă, îi zise Olimpia privindu-l într'o parte, cu fruntea înclinată și întoarsă.

Naum o admiră fără rezervă. Voi să se apropie mai mult de ea, ca s'o aibă alături, însă întilni un arc al umbrelei: îl ciocni la timplă, apoi în ureche. Se întoarse la distanța potrivită.

Fără a privi spre dînsul, fata îi zise rîzînd:

— Mama se uită după noi din cerdac.

Naum oftă, rîzînd și el:

— Se vede că femeile au totdeauna dreptate.

— Numai cîteodată... răspuse Olimpia c'un glas nou, copi-lăros și cîntat.

N'o cunoștea încă întreagă. I se descoperea neconținut, clipă cu clipă. Și era a lui, cu tot ce mai avea încă, nebănuit, neștiut și necunoscut. Amețeala serii trecute îl cucerea iarăși. Umbla încet lîngă dînsa—bănuind numai locurile și poarta țarinei și pătrunzînd în ierburile necosite.

Lăcuste mici, la fiecare pas al lor, tresăreau făcînd salturi și lovînd stelbe subțiri, care risipeau un polen fin cu luciri de aur. În aerul neclintit plutea, fierbinte și grea, mireazma marilor întinderi

de flori sălbatice. Cărarea suia cătră rariști și poieni de stejari. Pășeau făcuți în locuri singurate, deși erau foarte aproape de lume, și n'auzeau niciun sunet, deasupra zvonului ierburilor, decît bățiile metalice a două tălănci, care alternau undeva, în poieni mai depărtate. Olimpia închise umbrela. Naum, c'o subtilă și pri-pită înțelegere, se apropie, cuprinzindu-i mijlocul.

— Mergem mai departe, zise ea eliberîndu-se fără grabă și depărtîndu-se.

Apoi se opri, ca să-l aibă iarăși alături.

— Mergem până ce aflăm locul care ne așteaptă.

Era de mirare cu ce ușurință găsea ea vorbe care aveau o înfățișare a lor proprie, într'o formă în care nu au mai sunat nici-odată. Pe cînd în el nu avea decît o pasiune fierbinte, aproape mută.

Un vindireu pluti oblic prin lumină, deasupra poienii, și slo-bozi cîteva fluerături moi, ultima neisprăvită. Deși era un semnal comic, Olimpia se opri.

El întrebă rîzînd:

— Aici e?

— Poate. Ne oprim, însă nu mult. Trebuie să mă întorc, căci mă așteaptă mama. Am de făcut o mică plimbare și cu dînsa. Cînd sună toaca la ora cincî, trebuie să fiu acasă.

— Așa de curînd?

— Desigur. Însă ceasul pe care-l avem e al nostru. Putem spune prostii. Și pe lîngă ele și lucruri înțelepte, care au cam aceeași valoare.

— Eu n'ași putea să-ți spun decît un singur cuvînt — pe care însă îl știi și-l înțelegi numai uîtîndu-te la mine.

— O, îl înțeleg și mă tem puțin de el. Căci, deși te iubesc și eu, abia ne cunoaștem.

Naum nu se aștepta la acest adevăr, care pe el îl jigni. Nu se cunoșteau desigur decît de puține ceasuri; însă asta mai avea vreun sens cînd el hotărîse în sine, fără șovăire și întoarcere, definitiv și complet, — un destin nou vieții lui? Nu-l hotărîse, — era el însuși luat de acel destin ca de un șuvoiu înfricoșat, — dar era același lucru, căci existența nu mai avea noimă fără fînta aceia delicată de lîngă dînsul.

— Nu stai? — îl întrebă ea, așezîndu-se în iarbă și'n muș-chiul moale.

El se lăsă să cadă lîngă dînsa și-i cuprinse mijlocul. Apoi îi mîngîie mîna întînsă pe genunchi. Ea închise ochii înfiorată, — îi deschise și-i întoarse spre el cu un fel de supunere.

Naum o privea grav, concentrat tot în ochi. Ea clipi și se retrase, desfăcîndu-se nesimțit. Nu aștepta acea privire stranie dela începutul iubirilor, dar o cunoscu îndată, fără s'o fi văzut vreodată.

Însă nu se înfricoșă. Se ridică în genunchi, se retrase mai mult, privi în juru-i și vorbi cu glas netulburat:

— Mi se pare că trăim într'o colonie de furnici.
După aceea ridică fruntea, cu fața deodată palidă.

Tinărul deveni liniștit:

— Ce este? Ce ai?

— N'am nimica, îi zise ea zîbindu-i.

— Te îndoiești poate de mine? Te-am jignit? Ce s'a întîmplat?

— Nu, nu s'a întîmplat nimic; ași vrea numai să înțelegi că nu vreau să mă umilești. N'ași putea să rezist. Și n'ași fi mai fericită decît acum.

Își plecă fruntea spre mîna lui, parcă ar fi vrut să i-o sărute. Naum simți între degete stropi fierbinți de lacrimi. Cașicum s'ar fi surpat arșița zilei în el și i-ar fi intrat în creștet, se zbătutu convulziv și înfricoșat după Olimpia. I se părea c'o pierde. Își cufundă obrazul în mușchiul răcoros unde stătuse ea.

— Fii liniștit, îi zise Olimpia, cînd îl văzu înălțînd capul. Nu mă simt jignită, nici supărată, căci te iubesc.

Îi trecu mîna pe fruntea asudată și-i resfiră părul.

— Trebuie să ne întoarcem.

Naum se uita la ea rătăcit. Căuta răspuns la lucruri pe care încă nu le înțelegea.

— Ce fac?— cum am să pot trăi? Trebuie neapărat să văd iarăși pe părinții tăi. E nevoie de o clarificare și de o siguranță altfel mă simțesc nenorocit.

— Crezi că e nevoie? Mama știe ceva. Se'nțelege că nu i-am putut spune tot, — ș'am păstrat pentru mine lucruri care sînt numai ale mele.

— Atunci trebuie să spun tatălui meu. Legătura noastră trebuie să primească o sancțiune oficială, căci trăim în lume.

— Va trebui și asta, Naum. Mai tîrziu.

— Nu. Până ce nu isprăvesc ș'acest episod, care îmi apare din ce în ce mai necesar, nu mă pot simți liniștit, ca să te am numai pentru mine, fără nici o piedică de nicăieri. Cînd îți-oiu spune că trebuie să lichidez cu tatăl meu și drepturile mele la moștenirea mamei, că trebuie să-mi las echipamentul acesta bizar și să-mi aduc hainele; că trebuie să mă înarmez cu actele și cu banii de care am nevoie, ai să înțelegi mai bine și ai să mă trimiți tu singură la Tecuci.

Ea clatină din cap:

— Poate ai dreptate. Ași rămînea însă iarăși ca într'un întuneric.

— Nu înțelegi, reluă el cu însuflețire că pentru mine absența ta e mai mult decît întunericul; căci aceste trei sau patru zile de care am nevoie, îmi vor fi iad. Dar trebuie. Și plec chiar astăzi.

Ea era iarăși lîngă el, gînditoare. Naum își plecă fruntea pe genunchii ei. Apoi se îndreptă ș'o strînse cu lpatimă. O sărută, căzînd ca într'o umbră a morții.

— Trebuie să plec! gemu el apoi, răsărind aprins.
 — Așa de curînd? Numai decît azi?
 — Trebuie numai decît azi. Inșă spune-mi cuvîntul. Am să-
 țin închis în mine cît voi lipsi.
 Ea își lipi gura de urechea lui și-l încredință încă odată că
 îi drag și-l așteaptă.

— M'aștepți? Te gălesc aici, la mănăstire?
 — Desigur. Ce m'ar putea face să plec? Numai gîndul mi
 se pare o absurditate. Cred că ai să mă găsești așteptîndu-te pe
 drumul de asară. Știînd că vii, sînt în stare să suprim timpul. Mă
 cufund ca'ntr'o apă neagră — și ies la lumină numai cînd va
 trebui.

Erau cele dintăiu cuvinte pasionate, rostite c'o voce în care
 nu era nici copilărie, nici gravitate — era altceva, din acele rezerve
 ascunse pe care și le păstrase și pe care începea să i le deschidă.
 În Naum trecu cunoștința aceasta c'o stare vecină nebuniei. Își
 iuși pașii pe povîrnișul văii — temîndu-se să nu piardă un anumit
 ceas la care trebuia să plece; sau voind să se și găsească plecat,
 ca să poată fi îndărăt cu un ceas mai curînd.

Îi explică Olimpiiei orele hotărîte și etapele, îi făcu portretul
 tatălui său, îi dădu amănunte asupra micii averi de care dispunea.
 Fata își deschisese iarăși umbrela albastră și-l urma ascultîndu-l,
 pășind pușin mai în urma lui, trasă și dusă oarecum de vîrtejul
 care era în el, fericită și totuși mirată ca de un fenomen mareș.

— Cu toate că ți-ai impus o misiune, zîmbi ea, ar trebui să
 umbli pușin mai încet și mai potrivit cu pantofii mei.

El îi amînti că era așteptată neapărat de doamna Ciudin, la
 ora 5.

— Mama nu m'așteaptă, și nu iese niciodată, se tîngui ea
 cu vocea-i copilăroasă. Oprește-te, sărută-mi mîna și iartă-mă că
 ți-am spus cea dintăiu minciună. Te încredințez că e cea din urmă.

Acest ultim pătrar al ceasului lor de despărțire, Naum îl duse
 în sine ca o vibrație prelungă de lumină. Cînd coborî dela arhon-
 daric în fugă, cu sacul și bățul, și ocoli pușin spre singura ulicioară
 pe care o cunoștea, — mai văzu umbrela, care se aplecă într'o
 parte. Salută ochiul dela Procov scuturîndu-și bereta și se duse
 să-și caute căruța tocmită în grabă. Până la Tirgu-Neamț avea un
 ceas. Dela Tirgu-Neamț până la Pașcani, într'o trăsură ușoară cu
 cai iuși, mai pușin de trei ceasuri. Găsea un tren potrivit pentru
 Tecuci. În orice caz lua cel dintăiu tren, oricare ar fi fost. A doua
 zi, Luni, era acasă. Putea vedea pe tatăl său, colonelul. Îl găsea
 neapărat, deoarece nu pleca în concediu decît după 20 August.
 Are să-i explice cît mai simplu; dacă va fi nevoie, cît mai amă-
 nunțit, — toate. Între el și tatăl său era o prietinie de camarazi, —
 nu putea fi vorba de nicio discuție, deoarece chestiunea pe care
 se ducea să i-o comunice era ceva personal al său. Asta se în-
 tîmplă Luni, până la prînz. După amiază, trebuie să vadă pe a-
 vocatul său, pentru suma de bani de care avea nevoie. A avea o

parte din banii mamei sale puși într'o ipotecă de primul rang, foarte sigură. Datornicul ceruse însă o păsuire pentru primul semestru, făgăduind în Septembrie dobânzile pe care trebuia să le achite în April. El însă avea nevoie imediat. Dacă această afacere nu are o soluție firească și destul de probabilă, - se pot găsi încă alte zece soluții. Așa încît va avea banii până în seara zilei de Luni, sau, cel mai tîrziu, în cursul zilei de Marți. În această zi își pune în rînduială rufele și hainele, în două geamantane mari de piele. Are nevoie mai ales de haina neagră. Miercuri, prin urmare, va fi pe drum îndărăt.

(Urmează)

Mihail Sadoveanu

Cunoștințele lui Montesquieu despre Valahi

— (O călătorie în Ungaria la 1728) —

Cînd s'au publicat în 1894 și 1896 cele două volume de însemnări de drum ale lui Montesquieu (subt îngrijirea urmașilor săi) ¹, profesorul Henri Barkhausen dela Facultatea de Drept din Bordeaux și-a propus în substanțiala introducere pe care a scris-o, să explice mobilele de ordin interior care l-au îndemnat pe autorul „*Spiritului Legilor*“ să voiajeze atît de mult. Intr'o epocă în care Francezii se deplasau așa de greu (ca de-alminteri și astăzi), Charles Secondat de Montesquieu, Seigneur de la Brède, ia toiașul pribegiei și îndură cu voioșie toate neplăcerile fatal legate de călătoriile dintr'o epocă tulbure și cu mijloace de locomoțiune rudimentare. Rînd pe rînd, parcurge Italia, *împărăția Habsburgilor*, (din peregrinările făcute aici datează cunoștințele asupra *Valahilor*), Germania în lung și lat, din Bavaria până în nordul Prusiei, Olanda și Anglia. Voiajurile continentale au fost consemnate în însemnări aproape zilnice în două volume, publicate la sfîrșitul secolului trecut de urmașii săi cu concursul juristului Barkhausen, al lui Raymond Céleste (conservatorul bibliotecii orașului Bordeaux) și al lui Reinhold Dezeimeris. Însemnările din Anglia nu s'au păstrat, din nefericire. Influența engleză în opera lui Montesquieu este însă indubitabilă. Din legile și instituțiile juridice studiate acolo a luat, de exemplu, principiul separațiunii puterilor care va înnoi cu desăvîrșire dreptul public francez; iar prin intermediul Revoluției franceze care a împrăștiat germanii ideilor sale pretutindeni, Montesquieu are o considerabilă influență europeană. Cele 12—13 pagini de *Notes sur l'Angleterre* din opera completă, sînt o parte infimă din ceiace a notat

¹ *Baron Albert de Montesquieu, Voyages de Montesquieu. Textele reteritoare se găsesc în vol. I, pp. 3—15 și vol. II, pp. 138—140.*

Montesquieu asupra Angliei. Lucrul se explică prin faptul, că hîrtille lăsate la Londra n'au venit în Franța decît la începutul veacului al XIX. Într'o scrisoare găsită în arhivele dela Brède, datată 12 August 1825 și adresată ministrului Lainé, unul din urmașii mareștilor, en très petit nombre (m'a dit mon fils), sont en sûreté et sont cachés chez l'exécuteur testamentaire (de Charles-Louis, baron de Montesquieu), qui les lui renverra à la première occasion favorable, ainsi qu'il en a été convenu respectivement. Mon fils est peiné de la quantité de papiers brûlés, et suivant ses intentions (me disait-il encore ce matin), vous serez le seul juge du sort de ceux qui restent" 1. Dacă nu ni s'au păstrat însemnările detaliată și impresiile de zi la zi, opera a fost în schimb nutrită în esența sa cu material juridic englez. Lunga tradiție și legalismul britanic au fost un îndreptar și i-au dăruit multe din principiile și ideile care au făcut din Montesquieu, părintele constituționalismului modern. Comparația legislațiilor și a situației politico-sociale 2 din șapte țări (Franța, Anglia, Italia, Austria, Ungaria, Germania și Olanda) prin documentare la fața locului era o necesitate primordială pentru spiritul realist și logic al juristului. Montesquieu a avut cultul faptelor. Pentru a construi idei și generalizări juste îi trebuia mai întăiu de toate o bază solidă de observațiuni personale directe. Așa se explică pasiunea pentru călătorii și informații exacte, ciștigate prin sine însuși, pe care a avut-o autorul *Scrisorilor persane*. Din aceste călătorii a avut ocazia să afle și despre Valahi.

În peregrinațiunile europene este important stagiul la Viena făcut în tovărășia lordului Waldegrave, ambasadorul regelui George II al Angliei pe lângă Carol VI, tatăl Mariei-Tereza. Prietinia lor era o prietinie de cultură, temperamente și gusturi identice. În calitate de tînăr membru al Academiei Franceze și cu o sgomotoasă celebritate în urma scandalului provocat de „*Lettres persanes*“, curtea din Viena i-a făcut o primire extrem de bună, care a flatat amorul propriu al fostului prezident de Tribunal din Bordeaux. La 2 Maiu 1728 Montesquieu a intrat în Viena.

Pe lângă informațiunile asupra aristocrației și organizației sociale austriace, l-a interesat și structura medievală a Ungariei.

1 Voyages de Montesquieu, Préface, pg. XI.

2 Montesquieu în însemnările sale arată că s'a interesat și de economia țărilor pe care le-a străbătut. Cînd a fost în 1728 în Ungaria a vizitat amănunțit minele dela Kremnitz, Schemnitz și Neu-Sohl, dînd o descriere de două fontaine de Hongrie qui convertissent le fer en cuivre, «description de deux fontaines de Hongrie qui convertissent le fer en cuivre», (vol. II, pg. 241—244). Apoi despre minele din Hartz (Hanovra) cu cele trei orașe industriale: Wildemann, Lautenthal și Zellerfeld (vol. II, pp. 257—282).

Se hotărăște atunci să plece ca s'o cerceteze. În copia unei scrisori către ducele de Richelieu, păstrată în arhivele de la Brède, se spune: „l'Empereur doit partir le 20 pour Gratz et Trieste. On compte que ce voyage sera d'environ trois mois et demi. Cela m'a déterminé à aller voir une partie de la Hongrie, et je partirai, au commencement de la semaine prochaine, pour Presbourg, pour voir la Diète“¹. Minele vizitate au fost cele din Kremnitz, Schemnitz și Neu-Sohl. Notele luate consemnează și dorința de a prezenta Academiei câteva din observațiile sale. De-altminteri după ce a vizitat minele germane din Hartz, Montesquieu a scris un memoriu și asupra lor, făcând comparații ingenioase și observații juste, aducându-și aminte de ceiace mai văzuse în Italia, și ceiace știa din lecturi.

În voiajul lui Montesquieu în Ungaria a aflat, desigur, despre Valahii pomeniți în pasagiile pe care le voiu reproduce. Vecinii noștri Maghiari l-au interesat și îi prezintă subț diferite ipoteze. Între figurile din nobilimea austro-maghiară este creionat și un străbun al actualului conte de Windischgraetz, faimosul falsificator de monede al Ungurilor care se deșteaptă: „le comte de Windischgraetz est conseiller d'Etat; fils du comte de Windischgraetz, président du Conseil aulique; a été plénipotentiaire à Cambrai, et nommé à Soissons; il a une charge héréditaire dans le duché de Styrie“. Și apoi, în câteva rânduri mai jos, o descripție care prevestește intrucitva — trăsătura comună de vanitate și impulsivitate — pe patriotul falsificator de monede internaționale de astăzi: „il n'y a rien de si ridicule que le duel du feu comte de Windischgraetz, président du Conseil aulique, avec le vice-chancelier; ils furent séparés par le comte Ottocar Starhemberg, conseiller de la Conférence, et le comte de Zinzendorff, chancelier de la Cour“².

Despre Valahi vorbește cu oarecare precizie geografică. Cunoștea Orșova și fortificațiunile ei. Despre Temișoara spune că s'au început oarecari fortificațiuni, dar costă imens, orașul fiind într'o cîmpie mlăștinoasă. Dacă împăratul ar fortifica Temișoara ar avea: „deux places dans des marais bien bonnes: Mantoue et Temesvar“³. Montesquieu cunoaște și cuvîntul Banat⁴. O călătorie acolo, deși posibilă, e nesigură din lipsă de date suficiente. Din context se pare că sint note al unor drumuri pe care le-a făcut. E deci probabilitate că Montesquieu să fi văzut Banatul, în special Temișoara. Această nesiguranță e datorită faptului, că Montesquieu nu și-a redactat definitiv jurnalul de

¹ Voyages de Montesquieu, vol. I, Préface, pp. XXI—XXII. Data de 20 fără indicația lunii este 20 Maiu 1728, la o distanță de optsprezece zile după ce intrase în Viena, așa după cum reiese dintr'un calcul asupra itinerariului său, ale cărui detalii nu le mai redăm.

² Voyages de Montesquieu, vol. I, pp. 6—7.

³ Voyages de Montesquieu, vol. II, pg. 139.

⁴ Voyages de Montesquieu, vol. III, pg. 139.

călătorie. Sainte-Beuve spunea chiar: „Je disais que j'aimerais mieux un *Journal de Voyage complet*, contenant les observations directes de Montesquieu, que tout *l'Esprit des lois*“¹. La aceasta se mai adaugă următorul detaliu. Pe cînd se afla la Veneția, Montesquieu ar fi avut o discuție cu lordul Chesterfield² asupra caracteristicilor celor două nații. Englezii au singe rece și Franzezii spirit. În această privință erau de acord. Discuția purta asupra superiorității uneia din cele două caracteristici în fața evenimentelor neprevăzute, Nu se înțelegeau. Lordul Chesterfield i-a făcut o farsă pentru a-i demonstra ușurința spiritului cînd trebuie să ia o hotărîre rapidă și superioritatea implicită a flegmatismului englezesc. A trimis pe un necunoscut să avertizeze pe Montesquieu că poliția Statului venețian îl supraveghează și-l bănuște din pricina notelor pe care le lua asupra guvernului și politiceii sale. De teamă, Montesquieu ar fi distrus în grabă manuscrisele care ar fi putut fi socotite compromițătoare³. Dacă ținem seamă că Viena teroriza Italia în această epocă, este posibil ca informațiile luate din Banat să fie distruse cu alte manuscrise recente. Dacă notele din Veneția subsistă într'o bună parte (și anume cele socotite inofensive, fiindcă o distrugere totală a crezut că întărește bănuiala), pe cele din Banat, care se referă la fortificațiunile militare le-ar fi putut într'adevăr privi ca periculoase. Mai ales că tratau despre situația graniței dinspre Turci cu care se aflau în rele raporturi.

Înainte de a arăta textul original despre Valahi vom atrage atenția asupra unui lucru: paginile respective la țara noastră sînt publicate în capitoul *Voyage en Allemagne* (din vol. II), iar nu în *Voyage en Autriche* (vol. I), cum ar fi fost exact. Explicația se găsește într'o eroare a aranjării manuscriselor. Barkhausen spune: „pour ce qu'il put voir en Hongrie, nous n'avons d'autres documents que quelques paragraphes insérés par erreur dans le *Voyage en Italie* ou en *Allemagne*, et les *Mémoires* qu'il rédigea, de retour en France, sur certaines mines et sur les machines dont on y faisait usage“.⁴

Iată textul lui Montesquieu⁵ unde vorbește despre Valahi și țîntturile locuite de ei:

¹ Opinia este scrisă pe un exemplar al operelor lui Montesquieu, aflat în posesia lui Reinhold Dezeimeris (cit. în *Voyages*, pg. XLIV). Ideia a fost detaliată în *Causeries du Lundi* (vol. VII, pg. 48 și urm.).

² Întîlnirea Montesquieu—Chesterfield la Veneția, deși pomenită de toți biografil, este situată mai tîrziu în Germania de către Barkhausen. Rațiunile nu par plauzibile și opinia tradițională are mai multe șanse de a rămîne.

³ Chiar dacă arderea unor părți din manuscrite de teama unei bănueli de spionaj nu ar fi exactă, nu trebuie uitată acea „quantité de papiers brûlés” posterioară morții sale și despre care vorbește Joseph-Cyrille de Secondat cătră ministrul Laine.

⁴ *Voyages de Montesquieu*, Préface, pg. XXXVIII.

⁵ *Voyages de Montesquieu*, vol. II, pg. 138—140.

„On a fortifié aussi *Orsova*. On sait que c'est une île sur le Danube. On a fait un ouvrage sur le bord de l'île, qui avance sur le Danube, où on a mis des batteries de canons, qui laboureroient une demi-lieue sur les Turcs qui voudroient remonter. On a fait deux redoutes sur les deux côtes (*sic*) du Danube, qui sont deux montagnes escarpées: car, à *Orsova*, on ne voit que ces deux montagnes et un morceau du Ciel. Le mal est que les ouvrages que l'on a faits dans l'île sont mauvais, parce que le terrain est si humide qu'il s'enfonce dessous, et cette humidité, d'ailleurs, rend l'air très malsain, et *Orsova* est le tombeau des Allemands. Le défaut d'argent a empêché que l'on ne fortifiât *Temesvar*. On a commencé quelque chose; mais c'est peu. Comme il est dans un marais, il en coûte des sommes immenses. C'est encore un autre cimetière des Allemands. Quand *Temesvar* sera fortifié, l'Empereur aura deux places dans des marais bien bonnes: *Mantoue* et *Temesvar*.

Ces pays périssent tous les jours depuis que les Allemands y sont. On est obligé de faire garder les passages pour empêcher les paysans de passer du côté des Turcs. Le morceau de *Valachie* qu'a l'Empereur est presque entièrement désert, de même que le *Banat* et le reste. La moitié et plus des étrangers qui s'y sont établis, ont crevé.

La *Transylvanie* est très bien peuplé. Comme les Valaques et Transylvains ont près des trois quarts de l'année maigres, ils ne savent que faire de leur viande et la donnent presque pour rien, et réellement pour rien, aux soldats et officiers.

La *Valachie impériale* est infectée des bandes de voleurs, que les grands bois empêchent d'exterminer, quoique on y envoie des troupes. Ce sont des déserteurs et gens du pays qui s'assemblent en troupes. Ils envoient demander tant à un village, sous peine d'être brûlé et de couper la tête à tous les habitants. Ces gens, qui sont timides, payent et ne disent rien aux Allemands envoyés pour les secourir; de façon qu'il faut les tourmenter pour leur faire avouer la vérité.

E de remarcat că Montesquieu își dădea seama că „*les Valaques et (les) Transylvains*” au cam aceleași moravuri—implicit deci o identitate de naționalitate—pomenind comuna lor evlavie religioasă, care îi face să postească trei sferturi din an și să dea aproape pe nimic carnea la călători, ori chiar degeaba soldaților și ofițerilor din armata împărătească.

A doua observație interesantă este că Montesquieu știa de exodul țăranilor români asupriți de biruri și de angarale și care treceau în mod sistematic în dreapta Dunărei: „on est obligé de faire garder les passages pour empêcher les paysans de passer du côté des Turcs”. Fenomenul e bine cunoscut în istoria acestei epoci. Notarea ei de un călător ca Montesquieu este cu deosebire prețioasă.

A treia observație este cea referitoare la raporturile dintre țărani și „bandele de hoți”—les bandes de voleurs—(noi-am traduce mai exact *cetele de haiduci*) pe care o notează ca pe o curiozitate Montesquieu. I se va fi părut extrem de ciudată această neapelare la ajutorul poterilor trimise de puterea oficială. 1 Dar de-alungul istoriei noastre naționale tovarășia dintre săteni și cetele de haiduci este o regulă care suferă puține excepții. (Chiar astăzi prinderea bandiților de cătră jandarmi întâmpină dificultăți din pricina ajutorului ascuns dat de cătră săteni, conform unei obiceiuri pluriseculare). Ei erau revoluționarii împotriva împilărilor celor de sus, de-obicei de singe străin, (cum erau Maghiarii în Ardeal și Grecii în Principate), purtătorii de cuvânt ai protestării generale. Cînd armatele imperiale trimeteau ca să se prindă haiducii, „ces gens, qui sont timides, payent et ne disent rien aux Allemands envoyés pour les secourir; de façon qu'il faut les tourmenter pour leur faire avouer la vérité”. Nu era „timiditate”, cum crede Montesquieu, ci solidaritate.

Să identificăm acum regiunile geografice pe unde a umblat Montesquieu în Ungaria și de unde a luat cunoștință despre Valahi. În călătoria sa a vizitat minele dela Neu-Sohl, Schemnitz și Kremnitz, pe care mai tîrziu le va compara cu cele din munții Harz, vizitate sub îndemnul și înlesnirea amicului său V. Stein, un distins jurist și om politic german dela începutul veacului XVIII.

Neusohl,

sau pe ungurește Beszterczebánya, se află în comitatul Zolyom (sau Sohl), la confluența riului Gran și Bistrița. 2

Schemnitz,

este numele german al minei de aur și argint Selmezbánya, aflată în comitatul unguresc Hont.

Kremnitz,

sau pe ungurește Kormoeczbanya (ori Köröbanya) se află în comitatul Barsului (la miază-zi de Túrócs, sud-est de Nyitra, la nord de Komárom și Estergom, la est de Hont și Zolyom). În aceste mine se găsește din vechi timpuri aur și argint, după cum arată anumite inscripții runice găsite pe muntele Smercnik.

1 Prima parte cu amenințările haiducilor e puțin problematică. Rămîne în picioare neapelarea la putere, din cauza unei presupuse „timidități”, crede Montesquieu. În fapt se prădau bogătașii și grozii și se dădea la văduve și săraci.

2 v. *Ipolyi*: Geschichte der Stadt Neusohl, Wien, 1875; v și Gr. Enc. vol. XXIV, pg. 991.

Citeșitrele minele—pe care apoi Montesquieu le-a comparat într'un raport amănunțit pentru Academia franceză cu cele din Harz, Wildemann, Lautenthal și Zellerfeld—sint la o distanță nu prea mare de *Debreșin*. Deci cunoștințele lui Montesquieu despre Valahi, pe care îi descrie ca pe o populație evlavioasă și în raporturi dificile cu oficialitatea austro-maghiară, ar putea fi făcute direct, nu numai indirect din ceiace spuneau însoțitorii săi Nemți sau Unguri.

Aceste note ale călătorului francez în Ungaria îmbogățesc capitolul raporturilor dintre țara noastră și Apus prin călători străini. Intemeietorul dreptului public, modern arată stadiul cunoașterii—destul de rudimentare—a Apusului din acea vreme (1728), în ceiace privește situația și viața Valahilor.

Petre Marcu-Balș

Intre vânturi *

Intreținerea curățeniei unei case, sub denumirea generică de grijură, însumează două categorii de acțiuni, de aceeași natură, urmărind același scop, deosebite însă prin profunzime și importanță. Grijitura mică este zilnică — în principiu — avînd ca simbol cîrpa de șters colburile, sau universalul șorț al servitoarei, și ca instrumente, mătura, farașul și bodogăneala oficiantei.

Grijitura mare e sporadică — în unele case e săptămînală cași baia stăpînilor; în altele, lunară, cași primenirea cearșafurilor; în altele, anuală, cași vilegiatura; și'n altele, virtuală cași cîștigul la loterie—avînd ca simbol evacuarea mobilelor din casă—covoarele pe frînghie, bărbații la club—și ca instrumente, bățul de bătut covoarele, mătura cu gît de girafă pentru ațele de paianjeni, ceara pentru lustruitul podelelor, cu adaosul prealabil al sîrmei, dacă-s parchete, lighenele pentru spalatul ferestrelor, și nervii, vizibili ca vița din pridvor, ai stăpînei casei.

Pe lîngă aceste două soiuri de grijituri, clasificabile după criteriul curățeniei casnice, există o a treia perturbare, înrudită cu celelalte prin nervii executorilor—femeile—și crisparea ursuză a execuțiilor—bărbații—dar deosebite de ele prin scop. Această a treia acțiune interioară e desemnată de vocabularul bărbaților prin denumirea: „mania schimbării“. Grație acestei manii, mobila etacului a fost pe rînd în odaia salonului, în odaia biuroului, în odaia sufrageriei, care și ele, la rîndul lor, au călătorit prin toate încăperile. Astfel că fiecare odaie a fost amantă fiecărui mobilier, ca în acele oribile familii nomade, în care tatăl nu e numai soțul nevestii, ci și amantul fetelor, precum și al soacrei sale.

* Fragment din volumul «Intre vînturi» al treilea volum din ciclul «Medeleni».

Însfîrșit, o a patra categorie de acțiuni domestice, se desprinde dintre celelalte, depășindu-le prin pateticul său, înălțându-se între actele zguduitoare ale omului în luptă cu destinul.

Bărbatul iubit a plecat în războiu. Femeia a rămas singură în decorul fericirii de până atunci. E tristă printre amintiri. Pe o masă e fotografia lui. Înainte, la acea masă lucra. Venea în vârful picioarelor, îi încolăcea cu brațele capul lui sever bărbătesc, și-l vedea zîmbindu-i, luînd-o în brațe, desmierdîndu-i fruntea. Acolo, dela acea fereastră goală pe un anotimp vesel sau trist, îl pîndea spre seară, cînd se întorcea acasă. El, nu anotimpul, era al inimii ei. Inima ei de-acum, tot la fereastră, e un cuib gol. Acolo, pe taburetul vechi dela părinții ei, într'o iarnă, cînd el a venit acasă cu castane, s'au așezat copilărește pe taburetul prea mic pentru ei, la gura sobii. Timpul trece. Veștile dela cel așteptat sînt tot mai rare. În locul amintirilor, care oricît tot îi aduceau un început de zîmbet, vine tristeța. E ca un îngheț al amintirilor. Stă singură, tot mai singură și mai părăsită, fără de cel iubit, fără de amintiri. Mobilele par înțepenite pe veci într'un cavou. O carte care cade, o fereastră care fresare, o mobilă care scîrție, dau presimțiri de moarte. Inima e grea ca un pendul oprit. Parcă nu mai îndrăznește să pue mîna pe nimic. Noaptea are coșmaruri care o prăbușesc plîngînd deasupra patului, ca pe un mormînt. Prin întuneric toate mobilele o înfricoșează. O pîndesc. Vor s'o gîtue. Se desprinde ca o ură din mușenia și neclintirea lor opacă.

Treptat, decorul fericirii de odinioară, devine un loc de groază. Ar vrea să plece, să fugă de acolo. Dar acolo trebuie să-l aștepte pe cel care cine știe dacă va mai veni.

Și într'o zi, factorul aduce subț un ziar veșnic zvîrlit, scrisoarea. Vine!

Trebuie să-l primească în odaie, așa cum îl primește în inima ei. Dar odaia e răsbîtită de tristeța și oroarea lungii așteptări. Nu mai e odaia zîmbitoare de odinioară, deși-i aceeași. Noapți și zile de moarte și pustiu, au înstrăinat-o de ei, au golit-o.

Nu grijitură! Trebuie să alunge moartea și înghețul întipărite în toate mobilele. Aripele ferestrelor zboară în lături, să intre aerul și soarele. Ochii care-au plîns prea mult, se deprind să rîdă. Obrajii prea palizi, trebuie să fie rumeni. E o febră și'n mîni, și'n odaie. Trebuie să rîdă odaia, să se lumineze ferestrele, să respire oglinzile.

Acea grijitură în friguri, e o luptă a bietei făpturi omenești cu destinul. S'au adunat multe aște de paianjen pe descurajarea zidurilor, și a intrat mult colb în deșertul covoarelor.

Un om trăește despărțit de nevasta lui. Divorțul s'a rostit împotriva-i. Tribunalul a încredințat creșterea unicei fetițe, mamei. Numai o lună pe an tatăl are dreptul să audă în casa lui rîsul copilului său.

Casă ursuză de om care-a avut familie și n'o mai are. Mobile rigide. Posomorirea tăcerii barbatului singur, care nu mai e.

tinăr, care nu mai știe să cînte, să gesticuleze, să monologheze, să facă dezordine exuberantă. Casă fără de femei și copil; grădină părăginită între ziduri severe. Trăește totuși în ea, cît mai puțin, mai mult noaptea; s'a deprins.

Dar vine și ziua copilului. Trebuie să sosească fetița lui. Abia atunci își dă seamă că încăperile-s lugubre, că risul copilului înstrăinat de el se va sfîi în fața omului care trăește într'o casă încruntată.

Atunci, redevenit tată cu îngrijorare, lucid, cerșește zîmbete pentru casa în care va intra copilul. Cumpără flori pe care le'mbulzește stîngaci în vase prăfuite. Cumpără o păpușă roză cu dantele albe, în brațele căreia deschide gestul secret de întîmpinare al inimii lui. O așează pe canapea, să nu vadă fetița pustiul canapelei, ci numai păpușa. Pe mesele prea ordonate, desface cutii de bomboane. Pe covor răspîndește însuflețirea cîtorva jucării: vehicule de tinichea, un tren cu resort, un vaporas, un scrînciob, o menajerie. Pe bufetul din sufragerie, neînsuflețit până atunci, rînduește mandarine, o cutie de curmale, un carton de prăjituri, bișcoturi pudrate cu zahar.

Luptă cu umilele lui arme omenești să izgonească din casă întipărirea pustiului. Să creadă fetița lui că întotdeauna rîd flori și mandarine în casa omului necunoscut, să-i fie dragă măcar păpușa din casa tatălui ei, dacă nu omul care-a cumpărat-o, punînd-o să aștepte pe canapea, ca un alt copil — cumpărat dela magazie — în casa fără de copii și bucurie.

Pregătirile care se făceau în casa Deleanu, pentru primirea fetelor, în această categorie intrau. De cînd plecaseră fetele în străinătate, cu trei ani în urmă, plecase și viața casei. Devenise deodată prea mare, vechea casă Dumșa, ca o haină pe un trup slăbit de boală. Dealtfel, odată cu fetele, părăsise și domnul Deleanu casa fără de Olguța. De trei ani, ședea mai mult la București. Venea săptămînal acasă, dar nu mai participa zilnic, ca odinioară, la viața ei. În timpul războiului, fama profesională a domnului Deleanu crescuse. Era solicitat din toate colțurile țării pentru marile afaceri penale de după războiu. Se instalase la București, de unde alerga prin toată țara, ca o verigă în pădure. Clientela ieșană o lăsase pe seama lui Puiu și a lui Dănuț; se rărise: ograda nu mai avea însuflețirea de odinioară.

De trei ani, singurii locuitori efectivi ai casei, erau doamna Deleanu și Dănuț. Amîndoi tăcuți, retrași, singuratici. Amîndoi limitați la cîte o odae. Sufrageria, unde se întîlneau de două ori pe zi, era tăcută în timpul meselor în doi, ca un vorbitor de sanatoriu. Orele dejunului și ale mesei, erau punctual respectate. Programul meselor, fără surprizele explozive din pachete, ale domnului Deleanu, erau monotone ca ale pensionarilor care duc regim. Pace pretutindeni. Acalmie. Nimeni nu mai trîntea ușile, nimeni nu mai aducea cîinii în casă, pașii nimănui nu mai treceau bubuitoari pe

scări și prin odăi. Copilăria și tinereța Olguței răsunaseră în casă ca o veșnică revărsare de castane sălbatice, rostogolite nebunește. Se scuturase acel castan alegru. Tăcere. Trei ani de tăcere. Aproape paragină. Doamna Deleanu nu mai avea cui să facă observații, nu mai era contrazisă de nimeni. Viața impetuoasă și răsunătoare a Olguței, se prefăcuse în scrisori, cetite cu ochelarii pe nas, la o fereastră sau la lumina unei lămpi. Nici pianul nu se mai auzea. Dezacordat de aproape trei ani, devenise o mobilă neagră, pretext pentru ștersul colbului atât de vizibil pe un pian. Treptat, casa se îmbibase de tăcere ca de un fel de umezeală. Se făcea zilnic amănunțită curățenie în toate odăile, dar nu mai erau flori, nu mai vibra unda de viață pe care-o lasă tinereța rîzînd, vorbind și respirînd. Și nu mai era dezordine. Mobilele, zilnic la fel așezate, adormiseră somn greu. Razele de soare prin perdele, luminau în suluri ca în bisericile goale. Pasul răsună prea tare, prea solemn.

Tic-tacul ceasornicelor și al pendulelor, domina tăcerea ca în casele bătrînești.

Și zidurile exterioare se îngreuiaseră parcă. Era o înclinare în ele, un declin, ca în corăbiile părăsite. Plopii care hotărniceau ograda și grădina înspre stradă, giganți, dădeau casei tăcute o reculegere mortuară, o umbră de fatalitate.

Dar plecarea fetelor adusese și o altă schimbare în viața casei: distanțarea raporturilor dintre stăpîni și servitori. Olguța glumea cu toți servitorii, îi zeflemisea, se ducea la bucătărie, unde era adorată, îi poreclea, îi interpela la masă,—stabilind o glumeață legătură între viața lor și a stăpînitorilor. Iar Monica, interpunîndu-se între ei și doamna Deleanu, pacifica furtunile, rezolvînd pașnic toate conflictele. Căci cu vrîsta, doamna Deleanu devenise mai severă față de neascultările lor, față de ciocnirile dintre ei. Astfel, în lipsa fetelor, vechea bucătăreasă dela Medeleni, „Baba“ care în ultimul timp luase darul beției, fusese concediată. Monica ar fi împăcat lucrurile, mai ales că Olguța avea pentru servitorii bătrîni, îndeosebi pentru Baba, o afecțiune care-i făcea imuni față de oricine și orice. Regretase și doamna Deleanu îndepărtarea acestei vechi servitoare, contemporană cu Moș Gheorghe, dar demnitatea în fața celorlalți, o obliga să nu revie. Dănuț suferise de pe urma izgonirii acestui tovarăș de îndepărtate amintiri,—dar pasiv, fără să încerce măcar o discuție cu doamna Deleanu. Dealtfel, printr'un tacit acord, nici el nici mama lui, nu scriseră fetelor despre concedierea Babei.

Astfel, treptat, servitorii deveniseră pur și simplu servitori, figuranți muși. Până și limbuția lui Neculai secase, în acest înghet erarhic.

— Heei! Unde-i duduiă Olguța...

Acest oftat exprimat la bucătărie, era al casei întregi, care se scufunda în tăcere și bătrîneță, cum se alterează o față ome-nească devenind altfel aceiași.

O singură zi trebuia să alunge întipărirea celor trei ani. Toate ferestrele deschise chemau viața întru întâmpinarea fetelor. Tumultul învierii începuse de dimineață. Răsunau ordine, pași precipitați pe scări și prin odăi. În salon, acordorul de pian strunea sunetele, băfînd meficuloasă acorduri repetate.

Alarmată de puținul răgaz, doamna Deleanu apelase la Cucoana Catinca Balmuș, cu care se împrietinise în timpul războiului. Cucoana Catinca venise în goană napoleoniană, întru ajutorul celui alt general casnic. Lupta luase un caracter mai voios.

Un incident întâmplat în preajma dejunului, luminase complet pe doamna Deleanu, luîndu-i o piatră de pe inimă. Alături de cucoana Catinca, priveghea așezarea camerei Olguței.

Auzise deodată o navală. Prin ușa deschisă apăruse noua bucătăreasă, cu tulpănelul strîmb, ochii în flăcări, și o roșeață vie pe obraji. Hohotea.

— Sărut mîna, cuconiță, eu la dumneavoastră nu mai stau! Da ci-s eu? Batgiocura slugilor?

— Ce-i femeie? Ce s'a întâmplat?

— Ci să fie, cuconiță, sărut mîna, îmi catam di treabă, pregăteam di masă. Și mă pominesc înșfacată, zmcuncită, plesnită pisti obraz... Da' ci-s eu?

— Ce-i, femeie? Spune ce-ai pățit?

— O nebună, coniață, sărut mîna! O babă zărghită! M'o bătut la *mini* în bucătărie și m'o dat afară. Să le fie rușini păcătoșilor! Rideau di mini! Cini i-o hrănit?

Scena pe care n'o putea istorisi bucătăreasa, era ceva mai hazlie. Neculai, decanul servitorilor, cum aflase că vin fetele, expediasse ștafetă Babei, în Tatarăși, unde ședea de cînd se liberase. Baba pornise imediat, ca un Cruciat pentru liberarea Sfîntului Mormînt. Intrase pe poarta casei, autoritar. În urma ei sosea un cotiugar cu două bucele și un sipet. Intrase deadreptul în bucătărie, urmată de pisici și de tot alaiul codat al cînilor.

— Pleacă!—vorbi se ea calm, dînd cu ochii de bucătăreasa care-i luase locul, mînuind oalele, tigăile și polonicele uzurpate.

Noua bucătăreasă, crezînd că are de-aface cu o nebună, zîmbise.

— Fugi, madam, caută-ți de treabă!

Între timp, servitorii se adunaseră la ușă.

— Neculai, ce leafă are *asta*? întrebăse Baba, scofîndu-și polcuța de postav negru, și agăfîndu-și barizul în vechiul lui cui.

— Cinci sutare *belice*.

Oricînd; Neculai era spiritual. *Belice* însemna în valută de după războiu.

— Dă-i cinci sutari, Neculai, din partea mea.

Neculai, bancherul Babei, se executase.

Dar bucătăreasa aveau ambiție, și locul din care era dată afară în acest mod nemai auzit, era mînos.

— Ești afară, madam! Mă'nțelegi cu binișoru'! articulase ea, scandîndu-și intențiile cu un melesteu.

Bărbat, Baba ar fi servit în escorta regală. În lungime era odată jumătate cît noua bucătăreasă; în lățime, aproximativ de două ori. O înhațase de după gît, cum duci cu sila un cîne la scăldătoare, acordîndu-i cu pumnul și un tampon dorsal, care o proiectase împleticit în ogradă, de-acolo pe scări, sus, la doamna Deleanu. Curînd după ea, sosise și Baba, cu tulpan alb și pestelcă albă.

— Sărut mina, conia, bine v'am găsit sănătoși! Am venit să gătesc niște cozonaci pentru duduia Olguța.

Noua bucătăreasă bufnea încruntată. Cucoana Catinca zîmbea. Servitorii, numai ochi, își țineau suflarea îndărătul ușii.

— Poffim cheile.

Baba luase cheile tuturor dulapurilor alimentare, le prubuluisese din ochi, aruncase o privire cătră fosta bucătăreasă, și vorbise încruntată:

— Du-te și te cheaptănă! Nu ți-i rușine să stai zmulă în fața cucoanei!

Și se înapoiase zguduind podelele, cu toți servitorii după ea.

Doamna Deleanu plătitise leafa pe trei luni înainte bucătăresei nedreptățite, dîndu-i pentru deplină consolare o rochie și un certificat presărat cu elogii, care în Iași putea să-i dea onorabil acces în toate gospodăriile boerești.

Nedormit, Dănuț plecase de acasă cu automobilul, la nouă dimineața; abia la douăsprezece isprăvisese procesul la Judecătoria de Ocol; luase în treacăt niște aperitive, în loc de dejun, pornise la Curtea cu Juri, intrase la două în proces, și abia la șapte isprăvisese, achitîndu-l pe Ion Hahău pentru crima de omor cu premeditare.

Și pe el, ca și pe doamna Deleanu — amîndoi reprezentau conștiința casei — îl preocupase toată ziua, un singur gînd: să nu descopere fetele sleirea tristă a casei din timpul lipsei lor. Fusese distrat și la Judecătoria și la Curtea cu Juri. Îl obsedau detalii de acasă, care trebuiau modificate. Odată îi răsărea în minte, pianul dezacordat; altădată, ceasornicul din odaia Olguței, demult oprit.

În odaia Monicăi trebuia să afume cu rădăcini de iarbă-mare, fiindcă acest miros numai, după Dănuț, era în stilul atmosferei Monicăi. Și era sigur că podelele vor mirosi prea tare a terebentină, acest miros glacial, inospitalier, care te face străin în încăperea locuită de tine. Noaptea de primăvară ale Iașului, erau cam reci. Poate c'ar fi trebuit un pic de foc prin odăi, să le dezmoștească. Nu știa ce se întimpla acasă în lipsa lui. Era neliniștit, îngrijorat

După aceia, absența Babei! O tristeță și pentru Olguța și pentru Monica. El era cauza, el, lașitatea lui comodă. De ce nu vorbise cu mama lui? De ce nu protestase?

Dela Curtea cu Juri plecase spre casă. Dar tot văzduhul Iașului era plin de vorbele primăverii: numai parfum de liliac. Se întoarse din drum. Cătreerese toate florăriile Iașului, din magazin în magazin, din barieră în barieră, umplîndu-și automobilul cu toate florile găsite. Onorarul achitării lui Ion Hahău, deveniră liliac alb, roșcat, violet, vinăt, liliachiu. albăstrui,—trandafiri, garoafe. Cînd se oprise în Piața Sfîntul Spiridon, în fața dughenei cu fructe, negustorii și trecătorii înconjuraseră automobilul care părea că vine dela o bătaie cu flori. Dela Daviduță Selțer, client de-al lui domnul Deleanu și vechiu furnisor al familiei, cumpăraseră toate merele Ionathan, care au obraji de țărăncuță în ger, și aromă de migdală amară, și toate merișoarele ananas, mici, palide, ovale, ca niște mari boabe de chilimbar. Pornise din nou spre casă, lăsînd în urma lui parfum de flori, ca o ciudată grădină plutitoare cu intermitent iz de benzină.

— Și tu, Dănuț! îl întîmpină doamna Deleanu, arătînd spre automobilul înflorit.

Iși zîmbiră unul altuia, jenați parcă de această complicitate. Odaile fetelor erau pline de liliac, dar casa n'avea destule flori. În odaia Olguței așezară garoafele; trandafirii albi luminară mobilierul întunecat al odăii Monicăi. Și pe rînd vasele cu liliac și trandafiri porniră prin odăi, cu zîmbete și lumini. Cădeau petale pe covoare și podele, răspîndind pretutindeni o primăvăratică dezordine. Servitorii duceau flori, împărțeau flori, suiau flori, așezau flori. Izbucnise atîta primăvară în casa cu ferestrele deschise, că parcă și mobilele vroiau să înflorească. Servitoarele măturau de zor, adunînd crenguțe, frunze și colorate petale. Afară se înourase. Căzură picături, apoi o ploae sprintenă, argintie. Grădina din față își trimetea și ea parfumul de verdeață proaspătă și de flori umede. Ploaia se opri, îngreînd frunzele cu șiraguri de picături luminoase; pasările cu glasuri proaspete, o prelungiră cîntînd.

În odaia Monicăi, Dănuț și doamna Deleanu așezau merele pe masă și pe polița colțar de deasupra divanului. Cucoana. Cătinca se ocupa de odaia Olguței. La rîndul lor, printre liliaci și trandafiri, merele își înălțară aromele delicat robuste.

Doamna Deleanu, în treacăt, verifică pianul făcînd cîteva acorduri, care răsunară mirat după atîta tăcere.

— L-ai acordat, mamă!

O sărută.

Și iarăși, zîmbiră, complici în același gînd, în aceeași pudoare a lungii lor tristeți într'o casă tăcută.

Află dela doamna Deleanu că Baba revenise. Respiră lung. În bucătărie îl întîmpină ca altădată la Medeleni, aroma de vacanță de Paști, a cozonacilor. Cuptorul dudua profund. Un curcan jumelit își arăta roza indecență. Migdale curățite — gustă una în

cinstea copilăriei,—strafide, zahar pisat, sunetul metalic al piuliței nuci sparte, vaniile brumată, bastoane de șocolată de menaj „Suchard“.

Cucoana Catinca făcea o cremă de șocolată, convorbind tehnic cu Baba.

— Cucoană Catincă, să vă dau o mână de ajutor!

— Da, avocatule, rade șocolata. Fă treabă!

Rase șocolata, ca în copilărie, ispitit să pue și în buzunar, controlat de ochii sever zîmbitori ai Cucoanei Catinca.

Reveni în odaia Monicăi. Afumă cu iarbă-mare, plecă, iar veni...

— N'ar trebui să facem puțin foc, mamă?

Făcură și foc. Dezastru! Eșea fum. Aerisiră din nou. Iar a fumară cu iarbă-mare.

Se făceau parcă pregătiri de nuntă. Veni vremea de stat la masă. Hotăriseră o masă frugală, cea mare fiind rezervată fetelor.

Sosi și Mircea. Și el cu flori. Alte vase, alte strategii. Mîncară preocupați: Cucoana Catinca de dulciurile lăsate în bucătărie; doamna Deleanu, de sobele care făceau fum; Dănuț, de nimic și de toate.

Mircea uitase complect să-i spue că redactorul „Vieții Contemporane“ saluta în el pe viitorul romancier, și că, datorită manuscrisului lui Dănuț, renunțase la somnul din acea zi.

Se sculară dela masă ca fugăriți de cineva. Trebuiau să înceapă pregătirile pentru adevărata masă. Mircea și cu Dănuț suiți pe scaune așezate deasupra mesei, înlocuiau becurile slabe și pe cele stricate. Aceiași operație o repetară în toate odăile. Casa era inundată de o lumină albă ca cea din vitrina bijuteriilor.

Se ivi, odată cu orele de noapte, o nouă problemă: Cine trebuie să meargă la gară? Toți? Nu! Doamna Deleanu nu vroia să plîngă la gară, nici să-și sărute fetele în îmbulzeala de pe peron. Vroia să le aștepte acasă. Hotărîră deci, fără să-l consulte și pe Mircea, că numai Dănuț să plece la gară. Intretimp, Mircea va face ordine în biblioteca Olguței, iar cucoana Catinca și doamna Deleanu, vor lua ultimele măsuri.

Dănuț porni cu un ceas înainte de ora sosirii trenului. De la poartă se întoarse îndărăt, sui scările, și pe furiș intră în etacul doamnei Deleanu. Aprinse lumina, deschise șifoniera, luă din imuabilul colț sticlucă cu parfum, trecîndu-și dopul pe țîmple și pe haină. Inchise șifoniera, alarmat de scîrțîitul ei lung. O ușă trîntită îi dădu bătăi de inimă. Nu era nimeni! Se înroșise. Fugi pe scări. Trecînd prin dreptul odăii lui de jos, văzu lumină. Se uită pe fereastră și-l zări pe Mircea în fața oglinzii, pieptănîndu-se concentrat.

Și el!

*

Ploua dulce, răscolind miros de țărână primăvăratecă.

Dănuț opri ceva mai la o parte, trase capota și porni lăsînd mașina subț privegherea vizitiului și a lui Neculai, care sosiseră

înaintea lui, expediți de doamna Deleanu. Intră pe peron, consultă ceasul gării, se informă din nou despre sosirea trenului — răspunsurile erau aproximative, avînd mai degrabă caracterul de opinii personale, de impresii, decît de informațiuni — ; controlă tabela de întirzieri și intră în restaurantul gării. Chelnerii dormitau cu coatele pe teighea și șervetul subțioară. Solicitați cu vorba „Pst!“ priveau cu neîncredere pe client, își sugeau buzele și veneau rigizi ca hipnotizați.

Dănuț comandă o cafea turcească dublă...

— Cu rom ?

— Fără.

— Gusturi! comentă placid chelnerul strănutînd în șervet. Una cafea fierbinte, dulce, specială, dublă, — răsună glasul monoton și indiferent ca maslinele caprei.

Dar întorcîndu-se din nou la teighea, chelnerul privi lung figura lui Dănuț, cercînd parcă să-și amintească ceva.

La capătul mesei la care se instalase Dănuț, un Basarabean cu cizme, ras pe cap, cu dublă bărbie și triplă ceafă, sorbea ceaiul, sfîrșind ca un stol de vrăbii speriate, ofta adînc, și fuma, el enorm, țigareta minusculă.

Mesele lungi, cu tacîmurile puse, ocupate de cîte-un singur client, aveau aerul dezolat al banchetelor contramandate în ultimul moment. În fundul sălii, așezați pe scaune fără de masă în față, al căror rost nu ți-l explicai la început, ședeau o colecție de tipuri de ambe-sexe, pe punctul de-a adormi, priviți cu dispreț de patronul restaurantului. Această aliniere de scaune în fundul sălii, era destinată celor înfrigurați, care-ar fi dorit să stea la căldură, fără să consume.

Dar nu parabola bunului samaritean îl determinase pe patronul restaurantului să facă astfel de liberalități, indisponibilizîndu-și gratuit scaunele, ci mai degrabă legenda lui Tantal, convertită în strategie comercială. Iarna, de pildă, clientul rășbit de frig, dar ferm hotărît să nu consume, vede oferta generoasă a scaunelor. Nu poate rezista. Intră, salutînd zîmbitor încăperea, se așează pe un scaun, își pune geamandanul sub scaun sau la picioare, și stă. Înăuntru e cald. Zăngănitul lingurițelor în paharele cu ceaiul, e o muzică simpatîcă pentru cei înfrigurați. Miroase a rom. Cornuri rumene, de languros aluat, așteaptă pe masă bunul plac al clienților. Parcă ar vrea, și parcă nu-l lasă punga. Tare-i bun ceaiul cald, și tare-i cărpănoșel buzunarul cu arginți ! Stă, cum se zice, în cumpănă. Determinarea sa, într'un sens sau altul, atrînă de un nou factor. Apare. N'a observat pasagerul înfrigurat situația scaunelor generoase. Sînt așezate între două uși care dau afară : una pe peron, alta pe sala de intrare, adevărat frigifer. Cînd ușile-acestea se deschid pe rînd, vine un val de frig. Trece. Dar cînd se deschid dîmpreună, sau cel care intră, în consumator nu în tolerat, uită o ușă deschisă, și pe deasupra, și cel care intră pe cealaltă, întirzie în prag, fără să închidă ușa, pasagerul de pe scaun

simte un cutremur total, o durere în falcă — nevralgia măselelor — și un junghi în spate. S'a hotărît. Ceaiul e singurul remediu pentru salvarea sănătății periclitată. Devine deci consumator, așa cum a decretat liberul său arbitru.

Iarna nu e un anotimp permanent. Scaunele dintre uși însă, deveniseră un fel de obicei al pământului. Figurau deci și primăvara. Erau pline; restaurantul, gol! Destinul inversase rolurile. Patronul deținea rolul lui Tantal, în fața pasagerilor adormiți la distanță de mesele fără clienți.

Cafeaua lui Dănuț, fierbinte, specială, dublă, sosi. Chelnerul aștepta, privindu-l pe Dănuț ca pe un cobai de laborator.

Dănuț sorbi, frământându-și buzele. După întâia impresie de dulce și fierbinte, lichidul negru lăsa un gust straniu, greu de definit. Cafeaua devenea o șaradă. Amintea parcă mirosul mușamalei și gustul creioanelor. Nu! Mai degrabă mirosul mîlului și gustul săpunului de rufe. Nici asta! Se înrudea cu mirosul băcăniilor de barieră, care vînd ghemuri de sfoară, nuci și sineală într'un iz de rachiu și de guzgan. Era dulceagă și iute, fadă și pipărată, răspîntie de gusturi nedefinite, obscuritate tulbure ca și culoarea ei.

— Dă-mi și un rom.

— Nu vă spuneam eu! — zîmbi chelnerul, servindu-i păhărețul pregătît. Cafeaua are fierbințeală numai; romu-i dă gust.

Chelnerul dispăru. Indărătul tejghelei, sau în camera dealături care comunica printr'o ușă cu fundul tejghelei, răsunară șoapte, pași.

Chelnerul apără din nou.

— Nu doriți un șpriț dela gheață?

— Nu.

— Avem șuncă proaspătă de Praga.

— Mulțumesc.

— ... Matale sînteți din localitate?

— Nu.

— Călătoriți?

— Da.

— Poate vreți o cutie de zacuscă?

Dănuț ridică ochii spre chelner.

— Nu, domnule, lasă-mă'n pace!

— Știți, aveți o figură... rusească. Sunteți Român?

Arunca dese ochiade spre tejghea. Palmele lui Dănuț tresăriră. Nu observase îmbulzirea de capete dindărătul tejghelei. Chelnerul acesta cu șervetul lui patat, se agita în jurul lui cu aere de toreador.

Toată banca din fund, privea spre el și spre tejghea, cu ochi alarmați. Intr'o tăcere suspectă, pe la spatele lui Dănuț, un ofițer cu manta de ploae, se strecurase pe lîngă zid. Ajungînd în dreptul lui Dănuț, pescăi din limbă, dădu ochii peste cap, și mefistofelic îl bătu peste umăr:

— Ce-ce-ce mai faci, Olinișchi? Unde-i legitimația, pușorule?

Trupul și pumnii lui Dănuț, zvicniră scurt, săltînd deodată. Un scaun se prăbuși. Dindărătul tejghelei, patru agenți civili și doi

comisari, se repezără cu pumnii ridicați. Dănuț, uluit, se răsuci spre agresorul din spate.

— ...Tonel!

— M-m-m-măăă! T-t-tu ești, măăă!

Spontan, se îmbrățișară: nu se mai văzuseră de șapte ani. În jurul lor, agenții forței publice clipeau nedumeriți, încrămeniți în poziții de atac. Spectatorii scenei se ridicară în picioare. Publicul peronului se îngrămădise holbat la ferestre.

Revenind în prezent, Tonel se întoarce către agenți:

— Bine, mă boilor, ăsta-i Olinițchi?

Își desfăcu mantaua de ploae. Pieptul apăru plin de decorații, cu insigna Comisarilor Regali ai Consiliilor de Războiu.

Un comisar cu carnetul în mână, articolă timid:

— Domnule Comisar Regal, poștiți semnalmente: statură înaltă, păr șaten, ochi căprii, barbă rade, musteață rade, ficsonomie suspectă, semne particulare: poartă cizme de șevro...

— Unde-s cizmele?—tună Tonel, cu ochi fulgerători.

— Dă! Subt pantaloni...

— Nu vezi că are pantofi!

Trăsnit de acest suprem argument, cu ochii la pantofii lui Dănuț—care-i stabileau definitiv identitatea—comisarul ridică din umeri, oftînd. Făcu o plecăciune și se retrase, urmat de tot alaiul polițienesc. Ca un ultim bubuit al furtunii care pleacă, răsunară surd niște „Dumnezei“, la adresa chelnerului care indusese în eroare pe reprezentanții ordinii publice.

— Proști-s, măă! se jelui Tonel către Dănuț, dînd din cap. Izbi cu pumnul în masă.

— Băete!

Patronul se precipită.

— Față de masă curată. O baterie de gheață. Stai! Șampanie.

Poruncise șampanie, cu tonul și gestul energetic al comandai „Pentru onor, arm“. Civiii din sală se strînseră pe scaunele lor, modești, ca să-i facă parcă mai mult loc.

Tonel nu se schimbase. Era același Tonel, Otonel, Ciripel, Tontonel sau Mototonel, din clasa șaptea a „Liceului Lazăr“, cu față sferică, ten de fecioară elvețiană, mustăcioară de cărbune, și glas superb de bariton care da o savoare scenică celor mai neînsemnate vorbe spuse de el. Vorbele lui Tonel păreau cîntate ca acele fraze cotidiene, tenorizate, sopranizate sau baritonate într'o operă. Spunea de pildă: „Ce mai faci?“—și urechea ascultătorului aștepta acordul vioarelor suspinătoare, și răspunsul evaporat al sopranei lirice: „Binee, iubitul meuuu...“.

Totuși, două schimbări erau clare. Întăia: uniforma de locotenent, cu decorații pe piept și insigna Justiției Militare. A doua: o diminuare a bilbîtelii. Acuma bilbîția mai mult mut, cu buzele și ploapele, prealabil, înainte de-a începe fraza. Pornea elicea. Odată prins, cuvîntul inițial izbucnea ca o fanfară eroică, abundant salivat. Astfel își convertise bilbîtiala într'o sonorizare supra-umană a

vorbilor. Cei care vorbesc cu surzii, și oratorii populari, așa ar trebui să vorbească. Această sonoritate concomitentă cu bombarea pieptului, îi dădea un aer cesarian. Ochii privitorilor situau deasupra capulul lui Tonel, arcuri de triumf și acvile de aur : asta era părerea lui. Inaccessibil ironiei, cași în liceu, decînd era Comisar Regal aspira la alaiul teroarei.

— Măă, Deleanu, măăă ! Tempi passati ! Tot crai, mă ! Da ce cauți la Iași ?

— Fac avocatură, Tonel.

— Măă, să vii la Chișinău, să vezi, măăă ! Să-l vezi pe Tonel, măă ! Ard, mă, cu fieru roș !

Pumnul închis făcea energic gestul săpunirii unei rufe întinse.

— Miștițe, Tonel ?

— De unde, măă ! Gogeamite Comisar Regal ! Pfiu !

— Aa !

— Da, mă, n'ai văzut ! Urmăresc un agent bolșevic. Norocu' lui Tonel, măă ! Dădui peste tițe, șmechere ! Ce faci, mă ?

— Bine, Tonel, — zîmbi Dănuț, căci vorbele lui Tonel călătoreau prin „măă“ ca printre straturi de varză.

— Ce-ți mai face dama ?

— ... ?

— Aia, mă, zii pe nume, o pontam și eu... Aneta Stephano, măă : Adina, mă. Aneta era servanta. Tempora, măă ! Să vezi dame, măă ! Chișinăul are dame ! Bate Bucureștiul, măă ! Ghimnaziste, mă ! Pfiu ! Elită, mă ! Ia uite !

Arată un inel de aur cu coroană de briliante, pe un deget gros, păros, cu unghii lăcuite și murdare. În jurul încheeturii brațului, brățară de aur.

Tonel aspiră aerul pe nas, clipind din ochi.

— Stai, mă, să-ți ofer o țigare !

Scoase o tabacheră de aur masiv, cu deseme de smalt vioriu, înlăuntru căreia cinci țigări „Funcționar“ și o țigaretă „Mircea“, încălecau un pol păturit.

— Ai ?

— Bravo, Tonel !

— Ce, măă ? Am și cruce la gît : aur, măă ! Damblaua damei, înțelegi ! Măă, să vezi damă ! Foastă damă de onoare, măăă ! Ce ți-i Taru, ce ți-i Tonel ? Să vezi franțuzească ! Să vezi ciorapi ! Să vezi chiloți, măă ! Avea bae, mă ! Din pat în bae, din bae în pat ! Așa-s mă, astea ! Pfiu.

— Rusoaică, Tonel ?

— Da, mă, nu-ți spusei ? Damă de onoare, măă ! Rasputin, măă !

— L-a cunoscut pe Rasputin ?

— Da, mă, avea cîrlig la damă ! Ce-ce ? Se pune cu Tonel, mă ? Ce dracu, Romîni sîntem ! Mea culpa, măă ! „Toa mio că Rasputin“ !

Dănuț bufni de rîs.

- Ți-a spus ea ?
- Da, mă ! P-p-pe onoarea mea !
- Vorbeați franțuzește ?
- P-hă ; Mi ți-i întorceam un compliment !
- Pe franțuzește, Tonel ?

— Pare rău, mă ! Cînt și șansonete. A giorno, mă ! Să vezi la mine la Chișinău ! Să-ți arate Tonel ce-i un chef, ce-i o damă ! Măă, să vezi ghimnaziste !

— Ce-i asta ?

— Eleve, măă, ghimnaziste. Să vezi, mă, ce știu ! Pfiu ! Să vezi beție, mă ! Uic : una într'un colț. Da nu se lasă, mă ! O ia d'a capo ! Să-ți arăt eu ce-i Rusoaica, măă !

— Dar Rușii ?

— Phee ! Bolșevici, mă. Marxști, mă ! Troțchi. Tolstoi ! Parcă Tonel ce-așteaptă ! Arde-i, băete ! Măăăă !.. se bătu Tonel cu palma peste frunte, atît de tare, încît chelnerii scoaseră capetele peste teighea.

— Ce-i, Tonel ?

— Balmuș, măă ! S'a'nscris, mă, la Țărăniști !

— Ei și ?

— Cum, mă ? Român cu bolșevicii ? Cu Rusoaicele, măă ! Bolșevicii în Nistru, mă ! Tu te vezi cu el ?

— Da.

— Trimite-l, mă, la mine. Păcat, mă, element bun... Hhh-hardtmuth, măă ! Auzi, mă ! Hardtmuth la Țărăniști ! Pare rău, mă ! Tempi passati !

Șampania sosi, purtată de patron într'o caldare cu gheață. Restaurantul gării n'avea cupe de șampanie. Tonel făcu în treacăt, cuvenitele observații. Șampania nu se aduce în caldare,

— Frapiere, domnule, de argint masiv...

— Vedeți, domnule Comisar Regal, noi... arată patronul, cu un gest dezolat, restaurantul gol.

— De asta n'ai clienți, domnule. Frapiere de argint masiv, chelneri cu mănuși albe, cupe de cristal. Ce-i bolșevismu ăsta ? Ai făcut armata ?

— ...

— Se cunoaște, măă ! Șampania, mă, e uniforma de mare ținută ! Mănuși albe, argint, cristal.

Patronul turnă șampania, cu călcăile lipite. Era vădit impresionat.

Ciocniră. Tonel, consecvent cu stilul șampaniei, dădu paharul peste cap, dușcă, cum dai țoiul de țuică. Patronul repetă porția. Altă răsturnare, altă umplere spumoasă.

Comisarul cu semnalmentele lui Olinișchi, apăru gîfiind, cu batista pe frunte, aducînd miros de ploae și sudoare.

— Domnule Comisar Regal, l-am găsit.

— Raportul !

— Cizme de șevro, înalt, palid...

Tonel sări, dădu dușcă al patrulea pahar, îmbracă mantaua de ploae, și-l luă laoparte pe Dănuț.

— M-m-mă, Deleanu, fă-mi bine cu cinci sutari. Ți-i trimit la leafă... Nu ei o țigare ?

Așeză sutarii în tabachera de aur, subț țigaretete „Funcționar“, peste polul mai vechi.

— Plata !

— Lasă, Tonel.

— Salve, mă !

Pe lângă patronul frînt în două, cu călcăile lipite, și printre chelnerii alineați, Tonel trecu sunîndu-și pîntenii, încrunțat, urmat de comisar. O singură problemă îl preocupa : care-o fi diferența dintre pielea de box și cea de chevreaux ?

— Nuanțe ! murmură el printre dinți.

*

Odată cu soneria care anunța trenul pornit din stația Nicolina, sosi în goană un muscal cu doi cai ; descriind o curbă elegantă pe cauciucuri mute, în trapul cu scînteii, opri în fața ușii de intrare. Puiu sări. Salutat de tregheri, trecu spre peron. Pardesiu pe talie, pălărie cenușie înclinată pe-o tîmplă, monoclu, pantaloni cenușii, a căror cădere respecta treptata strîmțorare a semnelor de exclamare, ciorapi de matasă cu baghetă, pantofi de lac.

— Dan !

Șinele vibrau. Din tremurul luminilor din fund, două lumini roșii se dilatău agresiv. La curbă, ferestrele trenului fură vizibile ca un metraj luminos. Terasamentul dudui. Tregherii se precipitară. Masiv tăioasă cu vîntul ei metalic și aburii ei fierbinți, mașina intră ; pe rînd, vitrinele vagoanelor, cu manechine umane, trecură.

Tumult. Ordine. Strigăte. Mișcări. Imbulziri. „Pst“-uri. Vociferări.

— Trei tregheri la conu Iorgu Deleanu !

Șase se precipitară. Puiu și Dănuț, după el, în goană. Cu pălăria pe ceafă, frecîndu-și minile ca pentru săpunire, domnul Deleanu cobora din vagon, alegînd tregherii după un criteriu special.

— 63 : abataj. Bun ! 91 : bac. Deoparte... Bine v'am găsit, băeți !

Suiră scările.

— Danuț ! Dănuț !... Dănuț !

Buzele care-l chemau, îi murmurau numele pe față, ca o ploae cu soare, cu murmure luminoase și parfum răscolit. Și era ca un fulger dureros al fericirii copleșite.

Inghesuți de tregheri și pasageri, intrară în compartiment.

— Oluța !

Se sărutară lung : un fel de box de sărutări pe frunte, nas ob-raji.

— Și tu, Puiu !

Il sărută și pe el. Și Monica. Erau ca penițele atrase de un magnet neastîmpărat. Același zîmbet pe toate fețele. Mirarea de-a se vedea iarăși împreună, îi făcea să-și strîngă minile, să se ațîngă pe umăr,—fiecare parcă neîncrezător că celălalt și ceilalți sînt concreți.

Bagajele plecaseră. Un ultim tregher se ivi la ușă.

— Mai sînt bagaje de luat ?

— Da-da ! Ia-ne pe noi, îl îndemnă Olguța.

Se coborîră. Și Dănuț și Puiu zîmbiră la fel, văzîndu-le pe fete nalte, suple și elegante, în dezarmonia provincială și caricaturală a pasagerilor. Amîndouă în „tailleur“-uri : al Olguței cenușiu, al Monicăi albastru închis. Un mic amănunt o feminiza puternic pe Olguța : un trandafir roș, prins pe reverul jachetei. Părea un gest aparent al inimii, bobocul de trandafir carmin, cu petalele abia răsfrînte. Pe lîngă bagajele fetelor—cele de mîină—, domnul Deleanu venise cu atîtea geamandane, coșuri, pachete, în cît tregherii, în fața mormanului, recuseră la căruciorul de bagaje.

Neculai, după fatalele discursuri de recepție, pornise cu recepția bagajelor mari.

Domnul Deleanu gesticula ca un șef de orchestră, cu baston în loc de baghetă. Vorbea muntenește—sever— ; moldovenește—ironic binevoitor ; și evreește, glumeț și satisfăcut. Tot personalul gării îl cunoștea, numai după glas. Bagajele fură clădite în cărucior, într'o unanimă colaborare. Porniră spre eșire, în jurul căruciorului.

Recunoscîndu-l pe domnul Deleanu, birjarii gesticulară cu biciul, șapca și hățurile. Ofertele plouau. Domnul Deleanu îi saluta, refuza și interpela nominal, controlînd și descărcarea bagajelor.

Era ca o intrare într'un Ierusalim al birjarilor.

Olguța rîdea.

— Papa, intrarea ta în Iași, cași în biurou, produce dezordine !

Bagajele fură instalate în trăsura lui Puiu. Domnul Deleanu, Olguța și Puiu, se suiră în trăsura casei Deleanu.

Cu Monica de mîină, Dănuț fugise spre automobilul său, așezat laoparte, în umbră. Zmuncită în pornirea bruscă, mașina porni ca un bondar. Erau strînși alături sub capotă, ca într'un cort mic. Ploaia cădea din nou aruncînd șiraguri desprinse de pe grumajii primăverii. Era în noapte o respirație jilavă de seră.

Intrecură trapul șchiop al trăsurilor cu un cal, cu birjarii așezați pe capră deasupra mormanelor de bagaje, ținînd picioarele în unghiu țapăn, proiectat lateral, și hățurile la înălțimea frunții. Intrecură trapul lat al muscalilor cu doi cai. Cotiră în viraj onctuos aleia încolăcită a Rîpei Galbene ; suiră, avînd în dreapta pînă'n fund, marina priveliște a luminilor din vale, umede de ploae. Mașina părea barcă—automobil, înălțată cu botul talazului deasupra mării fosforescente. Cotiră prin fața Jokey-Club-ului, spre Copou, abătîndu-se din drumul casei.

Motorul vibra, iuțindu-se.

Suiră, suiră, suiră.

Grădina Copoului rămase'n urmă, luminile se răriră, tei foș-niră metalic.

Noaptea venea spre ei, cu ploaia'n brațe și parfum de câmp. Nici-un glas omenesc; nici-un ochiu omenesc.

Prăbușire în primăvară, cu ploaia.

— Dănuț, ne-așteaptă acasă...

Frînă brusc. Și întâia vorbă a tăcerii lor, fu sărutarea, dureroasă și lungă.

Și'n lumina farurilor, până departe, ploaia era un joc de lele argintii.

*

Luminile tuturor odăilor erau aprinse. Acesta era gestul copilăresc al minii și bucuriei domnului Deleanu.

Primar a lașului, tatăl Olguței ar fi făcut la fel cu întregul oraș, inundându-l cu râsul electric.

De departe, casa Deleanu avea scînteerea cristalină a meselor festive, în clipa cînd lumina aprinde cupele pe fața de masă, înainte ca șampania să museze.

Ai fi crezut că toate odăile sînt pline. Inexact! Lumea era înghesuită în antretul de jos. Acolo, doamna Deleanu, cucoana Catinca, Mircea și servitorii, adunați în fața ușii, o întîmpinaseră pe Olguța. Intrase cu ochi negri și pas sprinten, bucuria casei în brațele doamnei Deleanu, apoi în brațele cucoanei Catinca, rumenindu-și mai aprins obrajii după fiecare îmbrățișare. Apoi pe rînd, Mircea îi sărutase minile, apoi Baba și ceilalți servitori.

— Unde-i Monica ?

— Unde-i Monica ?

— Unde-i duduia Monica ?

— Supraveghează bagajele, — îi informase Olguța. Să-i spuneți Von Sorbona.

O așteptaseră pe Monica tot în antret. Cu o zbîrnîitoare traectorie, minuscula mașină cu capota ridicată, se oprise în fața peronului. Deși refrenul Von Sorbona era pe buzele tuturor, nimeni nu îndrăznise să tulbure c'o glumă, lumina cu obraji ovali, răsărind c'o aplecare a spinării din umbra capotei, înălțîndu-se cu soare pe tîmple, și zîmbet de miere pe față, în brațele zîmbetelor care o întîmpinară.

Cînd după trei ani de tăcere apăsătoare, de pustiu zilnic, intră într'o casă două fete a căror tinereță e numai frumusețe, și cînd acele două fete-s ale casei—suris, Monița, rîs, Olguța—cum rîsul și surîsul aparțin unui obraz,— e ca un val de mîndrie în oameni și în ziduri.

Zîmbeau părinții și prietini în jurul lor, se fuduleau servitorii la ferestre, și era ca o reînălțare în păreții vechii case Dumșa. Și tot în antret ședeau.

Sosiră cuferele. Olguța-l reclamă pe cel mai mare. Veni și cufărul în antret. Izbucniră cadourile.

Cadourile erau o tradiție a familiei Deleanu, culminând în Olguța. Cufărul cu proporții de cămăruță era afectat în întregime cadourilor și dezordinei. Doamna Deleanu primea, exclama indignată văzînd anarhia, zîmbea, mulțimea protesta, critica și se minuna cum de-i cu puțință ca într'un spațiu atît de redus să încapă toate capriciile și nefermărite fantezie a dezordinei. Raftul de deasupra era consacrat doamnei Deleanu. O cutie de pudră se varsase viscolînd mătăsuri și ștufe neîmpachetate.

— La vamă, mamă dragă! Oameni brutali!

— Ce ticăloșie! Ce barbarie!

Ochii Olguței clipiră pieziș spre domnul Deleanu. Bietul vameș al portului Constanța nici nu deschisese măcar cufărul plin de infracțiuni.

Olguța se încălzise. Feutrul care-i strîngea tîmplele și-i acoperea fruntea până deasupra sprincenelor, zbură pe scări, conform imuabilelor tradiții. Jacheta „tailleur“-ului, culeasă pe sus de brațul lui Mircea, rămase acolo, sub doi obraji roși. Olguța apăruse așa cum o știau toți; cu plețe negre căzînd mereu în ochi, scuturate mereu pe spate, în bluză subțire, aproape băiat prin mișcări, și atît de copilărește față prin obraji rotunzi și sîni puerili. Avea mișcări atît de iuți, încît decît ori doamna Deleanu primea un alt pachet clipea avînd o tresărire de recul: reacție omenească în fața rîndunelelor, al căror zbor lucid niciodată n'a atins pe om, dar totdeauna l-au alarmat.

Doamna Deleanu era copleșită și primejdios mișcată. Nu cantitatea cadourilor o tulbura, ci meticuloasa memorie a Olguței pentru toate slăbiciunile și preferințele ei. Nimic nu lipsea. Dicționarul dorințelor doamnei Deleanu, era complect la fiecare literă. Niciodată nu-și închipuise că Olguța poate fi atentă. Abia acum își dădea seamă ce formidabilă atenție pentru toate dorințele și deprinderile ei, putuse să grupeze — dezordonat, ce-i drept — acest încăpător raft al darurilor.

— Mamă dragă, raftul acesta are o sucursală în cuferele Monicăi. Tot ce-i casabil e la ea. Mi-am spus: tot ce se sparge în cuferele mele, e spart de Olguța; tot ce se sparge în cufărul Monicăi, e spart de fatalitate. În fața Monicăi și a fatalității, am cedat.

Dar memoria acestui cufăr depășea cu mult aprecierea doamnei Deleanu. Nimeni, absolut nimeni nu fusese uitat. Asta dovedea afecțiunea Olguței pentru ceilalți. Dar din cufărul adînc, cu gesturi iuți, apărea portretul dorințelor fiecăruia. Măgulirea înduioșată a doamnei Deleanu, devenea pe rînd a tuturor. Fiecare recunoștea într'un pachet întins de Olguța, o veche exclamație, o uitată dorință. Fiecare dar era o amintire.

Apărea trecutul, înviau amănunțele anilor duși, cu fiecare dar, cules din dezordinea rafturilor de mîna Olguței. Ai fi zis că

fiecare vorbă a celorlalți, azyrlită din întâmplare de cineva, devenise comision asumat de Olguța, și realitate îndeplinită de mîna ei. Ea trebuia să dea replica tuturor dorințelor celorlalți, exprimate dealungul anilor, sau deduse dintr'un gest sau o privire.

Și miraculoasă era diversitatea darurilor în armonie cu diversitatea psihologică a celor care le primeau. Intre altele, cucoana Catinca primise o trusă de piele cu ace englezești. Odinioară văzuse așa ceva în Italia, la o englezoaică pe care-o invidiasse numai din cauza acelor. De unde reținuse Olguța acest detaliu? Li adusesese exact ceiace dorise în tinereță. Sute de ace cu ureche aurită, de toate dimensiunile, grupate în compartimente, după mărime și grosime.

Baba căpătă o vastă pereche de papuci, în formă de șoșoni, de ștofă groasă și moale ca mușchiul pădurilor, căptușiți în întregime cu blăniță, adevărat puf prin fineță, dar călduroasă ca un abur de samovar.

Acești papuci erau pentru Baba, ceiace ar fi pentru un copil un cal adevărat, după un cal de lemn. Avea înșfîrșit Papucii, absolutul papucilor. Dar șalurile? Două șaluri coborîră pe umerii formidabili ai Babei, două idealuri. Un șal de lînă curată, gros ca un pled, moale ca o piersică. Celălalt șal era de găteală. De cînd dorea Baba să le arate tătărășencelor ce'nseamnă șalul de matasă. Cașmir avea pe umeri, mai frumos încondeiat decît oul de Paști, cu ploaia franjurilor pînă'n podele. Toți o admirară pe Babă cu șalul de cașmir. Era ca un havuz cu focuri bengale. Bucuria depășise spațiul facial. Rîdea cu burta, saltată'n sus și'n jos, de un cutremur vulcanic.

Dar surpriza domnului Deleanu? Venise cu ea alături, fără să știe. Un geamandan lat și plat, ceva mai mare decît cele obișnuite, deschizîndu-se nu în lat, ci în lung, ca o gură de crocodil, avînd un compartiment pentru haine, loc special pentru pălării, iar celălalt compartiment fiind un adevărat labirint, de cutiuțe, saltare, pungi. Și toate erau pline. Se revarsară vre-o zece pachete de cărți de joc, care de care mai hazliu colorate. Tutun turcesc și țigări turcești. Havane...

La fiecare mișcare a mînilor Olguței înspre ea, Cucoana Catinca se încrunta. Nu-și mai amintea nici-o dorință. Totuși, pachetul sau obiectul întins i-o amintea. O mașinuță migălos lucrată în aramă, c'un tub lung, treptat subțiat în chip de trompă, pentru turnatul spiritului denaturat în șanțul ibricului de cafea neagră, — o făcu să se indigneze.

— Bine, frate, da asta de unde-o mai știi ?

Olguța ridică din umeri. Știa, dar nu voia să-i amintească de o masă la București, în Popa-Nan, în vara anului 1914 — trăia și Conu Mihăiță pe atunci — cînd cucoana Catinca afurisise pe toți, „ticăloșii de negustori din București, care te silesc să torni spiritul denaturat în ibric, ca rachiul la crîșmă, cu sticla“.

Neculai căpătă înșfîrșit ceasul de buzunar cu muzicuță. Ne-

culai dorea demult un ceas care să cînte la fiecare oră „Deșteaptă-te Romîne“. Acesta cînta cîteva motive din Marseilleza, o Marseilleză picurată delicat și pur ca pentru greeri somnoroși.

— Proști-s Franțujii, Neculai ! Le cîntam la ureche „Deșteaptă-te Romîne“ ; nici că se prindea. Asta-i tot un fel de „Deșteaptă-te Romîne“, dar preparat franțuzește.

— Trăiască alianța și duduia Olguța ! se exaltă Neculai.

Nu-și putea închipui Puiu că din același cufăr putea să iasă o bătae de inimă pentru el, străină de ființa Olguței.

— Degetul, Cuțulachidis !

Redevenit Cuțulachi, Puiu se înroși, văzu și respiră adînc zîmbitor. Demult dorea să aibă inel. Visul lui era o „chevalieră“. Olguța-i înterzisesese acest fel de inel, explicîndu-i că un inel cu embleme nobiliare pe degetul unui copil de țărani, e mai ridicol decît o coroană de carton pe capul unui nebun. Totuși, în lipsa Olguței, Puiu își cumpărase o chevalieră de proveniență rusească. Olguța o zărise la gară, și zîmbise. Pe drum, inelul dispăruse în buzunarul lui Puiu. Acum era înlocuit cu un safir palid, montat în aur florentin de culoarea spicului de grîu.

Antretul era un zumzet surd de exclamații, mirări, aprobări, comentarii, monologuri. Cadourile Olguței aduceau tuturora bucurie, dar fiecăruia o altfel de bucurie.

Nu oricine poate da altora accentul exact al bucuriei proprii. Cadourile sînt întotdeauna o surpriză agreabilă. Dar deseori dau naștere la constrîngerii penibile. Dacă am presupune că primăvara, într'un an, lipsită de instinctul sigur al naturii, s'ar încurca și aducînd verdeață tuturor copacilor, n'ar respecta individualitatea lor, dînd de pildă plopului frunză de stejar, piersicului, mugur de castan, liliacului, cîrcei de viță, viilor vreji de bostan, și nucilor, patlagele roșii, — bucuria primăverii ar exista din pricina năvalei de verdeață, dar pe fiecare fizionomie vegetală, ar ride constrîns, bucuria răpîtă alteia.

Așa se întîmplă și cu darurile, cînd cel care le aduce și împarte, a fost preocupat de gestul risipirii lor — măgulitor pentru cel care-l face — nu de aspectul propriu fiecăruia dintre cei care le primesc. Pentru mulți copii, aceste daruri improprii, sînt un principiu de umilire, de ipocrizie, de tristeță. Trebuie să se bucure fiindcă altfel sînt ingrați, și totuși nu se bucură, fiindcă darul e străin tuturor dorințelor lor. Bucuria e surpriza explozivă a unei dorinți obscure, pe neașteptate îndestulată. Cînd darul nu e mugurul exact al crengii care-l dorea, departe de-a o învia, o îngroașă, o abate.

Acele daruri numai care dovedesc că aducătorul lor te cunoaște, și-a amintit de tine, te-a reconstituit, și-a frămîntat mintea culegîndu-ți în amintire exclamațiile, poftele exprimate sau înăbușite, — dau bucurie. Ele-ți arată că ai existat în sufletul celui care ți le aduce, și darul, astfel numai, își pierde semnificația indiferentă de lucru cumpărat, căpătînd-o pe aceia de răsfrîngere a dorinței tale în afecțiunea altuia.

Darurile Olguței, exacte ca ale primăverii, arătau că în timpul celor trei ani de viață pariziană, nu numai că nu uitase pe nici unul dintre cei de acasă, dar că trăise în ei, ca primăvara la rădăcina copacilor. Toți o iubeau pe Olguța, dar toți o socoteau distrată și uitucă, din pricina vieții ei eruptive. Le dovedea contrarul. Abia acum, fiecare înțelegea că acel cuțar al darurilor era sufletul Olguței, în care toți existau, în dezordine, dar complet.

Intr'un colț al antretului, Monica aduna pachetele lui Herr Direktor și ale doctorului Prahă, ciudatul prietin al Olguței. Pentru doctorul Prahă, Monica muncise din greu, căci în cuferile ei, diverse sticle de toate formele, cu prețioase alcooluri, alese bucată cu bucată de competența lui Pașa, îi periclitau hainele, cu eventuala lor revărsare.

Numai Dănuț și Mircea nu primiseră încă nimica. Răsărind brusc, din fundul cuțărului, capul Olguței, înfierbîntat, cu plețele dezordonate, zîmbea. Avea un sul în mîni, înfășurat cu îngrijire.

— Atenție, și ochelari, vă rog.

Doamna Deleanu, Cucoana Catinca și domnul Deleanu se apropiară, punîndu-și ochelarii de lectură, Olguța desfășură sulul.

Era atît de tînăr capul ei — numai vibrație de rîs și de culoare — încît portretul desfășurat, apărea supărător ochiului, ca o mohorîre de pivniță în plin soare.

Monica tresărise. Urmărea cu îngrijorare fețele ridicate spre portret. Exclamațiile indignate o făcură să respire.

— Ce oroare! Asta ești tu? Sluțenia asta!

— Cine-i magarul? — izbucni cucoana Catinca.

— Alexandru Pallă.

— Ducă-se pe pustii! Auzi dumneata! Asta-i treabă de pictor!

Știe și ciuma să facă așa minunății!

— Fetița tatei, o dezmierdă domnul Deleanu; o fi el mare pictor bietul Pașa, dar eu tot la Grigorescu am ramas. Măru-i măr — o bătu el peste obrajii rumeni. — N'are să mă convingă Pașa, nici Parisul, nici toate „ism“-urile artei de astăzi, că măru-i mucegai, și soarele scrum.

— Bine, frate, — clocotea cucoana Catinca; faci curechi murat, faci castraveți murați, dar să faci dintr'un boboc de fată așa murătură!

Și toți, mînați parcă de același surd îndemn al instinctului, o dezmierdau pe Olguța, o priveau, o împrejmuiau, copleșind portretul cu ironii, zeflemele și ocări. Era ca un descîntec în fața destinului.

Recunoscură toți capul Olguței în portretul desfăcut de mîinile ei, dar o Olguță despodobită de tot ce-o făcea pe Olguța veselia casei Deleanu. Decorul era salonul apartamentului dela Paris. În primul plan, pianul deschis, — claviatura era ca o dungă fumurie de apă înghețată — și Olguța pe taburet, cu capul aplecat pușin — ca atunci cînd pîndești sau cînd ești greu ostenit — întors dela pian în lături, cașicum cineva ar fi strigat-o deodată, întrerupînd-o.

În planul al doilea, mobilele unui salon mare, în umbră grea, apăsate parcă de începutul unei asfixii cu mangal. Obrajii Olguței primeau lumina unei ferestre cenușii — mucegaiul tragic, surirea subpămînteană de ocnă de sare, a penelului Pallă. Sur și obrazul, cu reflexe verzui ca ale unor lumini de lună. Ce se întîmpla în acea încăpere de umbră, cu muzica amuțită? Ce strigăt răsunase? Ce chemare stranie? Era o crispăre dîrză în osatura feții, dar fruntea se înclina învinsă, dură totuși, și ochii dilatați, simțeau că ar fi vrut să se închidă și nu puteau, sau bravau arătarea de groază, nevăzută. Amestec de hotărîre și desnădejde. Mîna dreaptă plutea pe claviatură, cu degetele resfirate moale, ca o pasăre ucisă din zbor, răstignită pe aripele ei. Cealaltă mîna încleșta genunchiul sau se rezema de el? Pletele căzute atrîneau grele pe tîmple.

Privit alături de model, portretul Olguței părea posomorît, lipsit de tinereță, cel puțin de carnațiunea și exuberanța tinereții modelului. Dar mișcările capului și trupului, erau profund ale Olguței. O Olguță stranie ca o eclipsă de soare. Dar în acea energie desnădăjduită a feții și privirii, și'n acea cădere de scut a frunții înclinate, și'n acea tensiune de vultur cu săgeata în el, văzîndu-și moartea, înaripîndu-și-o, ochii lui Mircea recunoșteau tinereța Olguței, așa cum uneori sufletul său o presimțise subt rumeneala obrajiilor, și risul dinților.

Acesta era singurul portret făcut de Alexandru Pallă într'un răstimp de trei ani. N'o mai făcuse de atunci niciodată pe Olguța. S'ar fi zis că el singur prefera s'o vadă cu ochiul omului, decît s'o descopere cu ochiul pictorului.

— Nu vrea nimeni acest portret? zîmbi Olguța.

— Pe foc! Pe foc!

— I l-am adus lui Mircea.

— Mie, Olguța!

— Nici tu nu-l primești?

— Bine, Olguța, îmi dai o capo d'operă!

— Modelul îți mulțumește în numele pictorului.

— Ce-i în capul vostru măi copii! — se miră cucoana Catinca, gesticulînd cu ochelarii. Oameni teferi, oameni tineri și frumoși, să nu vă fie scîrbă de așa ticăloșii!

Totuși, atît de puternică era impresia produsă de acest tablou hulit — a cărui atmosferă se înrudea cu acele pagini din Dostoevski, care-ți lasă ca o sudoare rece a sufletului, — încît, în același timp, cu toții reclamară masa. Simțeau o nevoie de mișcare, de agitație printre lucruri foarte concrete și vesele. Cucoana Catinca și doamna Deleanu, porniră repede spre sufragerie; servitorii se precipitară la bucătărie; domnul Deleanu plecă să pregătească sticlele ospățului.

Fundul cufărului era pavat cu cărți, destinate lui-Dănuț și Mircea. Și în alegerea cărților, Olguța dovedea aceeași memorie și același divinațiune. Astfel, Mircea descoperi în brațele lui, deasupra teancului de cărți scos de Olguța, „L'égoïste“ al lui George Meredith.

— Eii !

Apoi cugetările lui Multatuli.

— Iii !

Apoi trei romane ale lui Henry James.

— Piii !

Apoi un al doilea teanc de volume in-quarto, cu piesele „Plaisantes et Déplaisantes“ ale lui Bernard Shaw.

— Hoo !—făcu Olguța, dând glas exclamației mute a ochilor lui Mircea.

Aceleași exclamații puerile desfăcură buzele lui Dănuț, în fața poeziilor complete ale lui Rainer-Maria-Rilke.

Scările se umpluseră de cărți, răspîndind mirosul acela de hîrtie tipărită, încă netăiată, bun ca mirosul scîndurii albe și ca aroma pînii calde, pentru nara pasionatului lector: Cărți proaspete pe care mîna le alintă, le deschide, culegînd în treacăt parfumul unui cuvînt din misterul frazei necetite, pe coperta cărora ochii recunosc acele nume de azur, care au cuiburi în inima noastră, ca rîndunelele subț streșina caselor.

Mircea, Dănuț, Monica și Puiu, se așezară pe scări, printre cărți, răsfoindu-le.

Olguța scotea mereu. Deodată, mîna ei agită un volum legat în piele.

— Von Sorbonna !

Monica se înroșise atît de tare, că printre ceilalți, și mai ales alături de Dănuț, părea din altă rasă, din rassa cireșelor.

— Teza de doctorat a lui Von Sorbonna.

Șase mîni se repeziră, ale lui Dănuț, mai prompte și mai posesive. Trei capete se aplecară asupra tezei ca asupra unei scrisori de acasă, primită în lagărul de prizonieri. Dedicăția făcută Olguței se furișă într'un colț, timid : „Surorii, prietinei și fiicei mele Olguța“.

— Poftiți, copii, am turnat supă !—răsună de sus glasul doamnei Deleanu.

— Unde-i Olguța ?— se întrebă lectorii Monicăi, ridicînd capetele.

— Olguța !

— Unde-a dispărut ?

Indemnat de o veche și obscură amintire din copilărie, Dănuț zmunci capacul cufărului.

Copilărește, acolo era Olguța, cu fața inundată de rîs.

— Cine mă ia ?

O luară pe sus.

— Coșcogeamite oameni mari ați căzut în mintea copiilor !— rîdea cucoana Căținca, venind să-i ridice cu forța.

Olguța glumise spontan, cu tot sufletul. Dar eșind din cufăr și urcînd scările casei părintești, înconjurată de voioșia celorlalți, întîmpinată de bucuria părinților, simți că cel din urmă dar eșit din cufărul darurilor, intra numai în casa părintească, dar nu-i mai aparținea.

*

Olguța și Monica uitaseră dimensiunile și durata unui ospăț românesc. În raport cu mesele din Franța, cele din România sînt ca o excursie în trăsură, față de o precisă cursă urbană cu taximetru. Cînd ai ajuns la ultimul fel — de altminteri în România, și în Moldova mai ales, ultimul fel e mereu penultimul — felurile anterioare, rămase dincolo de orizont, s'au șters din memorie, sau au devenit vagi. Ai impresia că stai la masă de o săptămîină, și că supa de pildă, sau răciturile, le-ai mîncat Luni, pește Marți, și așa mai departe.

Adevăratul salon al unei gospodării romînești e sofrageria. Această proeminență a stomahului e poate o filosofie înainte de-a fi o necesitate. Fatalist cu fruntea, orientatul, plecîndu-și-o, a descoperit stomahul. L-a cinstit deci, pe acest robust tovarăș de umilință smerită în fața zeilor permanenți dar nevăzuți, care-i privesc ceafa.

Dealțul, această masă inaugurală avea o înaltă semnificație patriotică. Ea trebuia să dovedească nota originală a Romîniei, în concertul bucătărilor europene, și să arate felurilor că această notă, dacă nu prin puritate, cel puțin prin căldură și plenitudine, nu-i mai prejos de cea a bucătăriei franceze.

Din acest punct de vedere, Baba le servise un simbol, un fel de stemă culinară a Moldovei; sărmăluțele de piept de gîscă. Pentru gastronom, porcul e ca peștera lui Ali-Baba din O mie-și-una-de-noapți; visteria de bunătăți. Dar creatorul făcînd gîsca a depășit porcul. Gîsca are ficatul, cum Franța are Parisul. Pateul de ficat de gîscă, reprezintă o supremație universal recunoscută. Pe lîngă ficat însă, și poate mai presus de ficat, gîsca oferă feminin mîncăului, pieptul ei gras, fraged și substanțial, pentru pasteramă și sărmăluțe. Aceste sărmăluțe — cu vulgară sonoritate — aparțin Moldovei ca și stilul lui Creangă. Sînt mici, rotunde, învelite în foi de varză murată, — și se topesc. Sărmăluța, adevărata sărmăluță moldovenească, reprezintă beatitudinea deliciului fără efort. N'o mesteci. Gura o apucă, o apasă, și cași felioara de topatan — incomparabilul pepene galben dobrogean — sărmăluța piere onctuos, lăsînd parfumul și regretul existenței ei fondant efemere. Sărmăluțele, cași sărutările, n'au număr. Nu ceri și nici nu ți se dă un număr de sărmăluțe, ci un grup. Vezi cu surprindere că a dispărut. Ți se dă altul. În clipa cînd ai devenit melancolic, nu mai ceri. Atunci abea înseamnă că ai mîncat sărmăluțe.

Clipa sărmăluțelor fusese atît de palpitant patriotică, încît Baba, ca și acei regi care se duceau singuri pe cîmpul luptelor importante, apăruse în ușa sofrageriei. Lupta fusese cîștigată; farfuria sărmăluțelor era goală.

După sărmăluțe apărură curcanul fript, din care Baba exaltase armonii culinare demne de cele scoase din strunele violinei de mîna lui Enescu. Cojiță castanie ca obrajii sfinților din afumatele

icoane, sfârmicioasă ca întâiul îngheț al apei, spart cu degetul de copii, — iar sub ea, cârnișă albă și brună, care se topea suculentă ca pulpa perelor de toamnă.

Curcanul nu putea să lipsească, fiindcă această pasăre stupidă deține în viața modernă, rolul biblic al vițelului gras. Această friptură era simbolică. Se poate să indispui un simbol, să nu te descoperi în fața steagului?

Ca apetitul să poată corespunde pietății și patriotismului, se făceau popasuri între feluri. Când sosi, în cești — vechile cești cu garofe — crema de șocolată, preparată de cucoana Catinca, se auzi un clămpănit, și cucul din părete apărui isteț din cușca lui, cîntînd de două ori „cucu”. Ședeau la masă dela douăsprezece jumătate, mîncînd. Acum oftau. Monica era așezată la dreapta cucoanei Catinca, autoarea cremei cu migdale prăjite deasupra și complicat parfum de vanilie, migdală amară, șocolată amărue și parcă și un iz de rom. Subt privirea cucoanei Catinca, Monica adînci vîrfurile limbii în aromata cremă, gustă, și oftă:

— E delicioasă... dar nu mai pot.

— Aaa! se indignă cucoana Catinca. Da ce-i crema mea? Piesă de teatru s'o aplauzi? Ori o mîncînci, ori nu-i bună!

— Cucoană Catincă, sări Olguța, simțindu-se și ea incapabilă să aprecieze crema altfel decît verbal; dac'a spus Von Sorbonna că-i bună, să știi că-i bună. Gura lui Von Sorbonna e gura adevărului. Să vă istorisesc ce-a pășit la Paris c'un celebru fabricant de creme catolice. Intr'o zi, distinsul nostru prietin, Von Sorbonna, se întorcea acasă, Rue de l'Observatoire, cu un volum de Paul Bourget. Mă veji întreba: ce caută în mîna unui tînăr membru al familiei Deleanu, un volum de Paul Bourget? Răspunde, Von Sorbonna!

— Spune tu, Olguța.

— Vedeți! Vinovatul recurge la oficiul avocatului. S'o luăm cu binișorul. Von Sorbonna, la Paris, avea diverse prietene. Unele adorau Schimmy-ul...

— Vai, Olguța!

— Cum? Tape — dans — l'oeil!

— Ce-i asta? murmură scandalizată doamna Deleanu.

— O prietenă de-a lui Von Sorbonna.

— Crezi, tante Alice! E o poreclă dată de Olguța. Margueritte Rivall e o camaradă a mea de doctorat, veselă și frumoasă, dar foarte serioasă.

— A! Dar Von Sorbonna avea și alte prietene. De pildă, Eveline avea cultul lui Bourget, și cum în fața mea nu îndrăznea să facă propagandă, pentru simplul motiv că o maltratam...

— O băteai? tresări Cucoana Catinca, văzînd gestul agresiv al Olguței.

— Cu perne! zîmbi Olguța. Credincioșii lui Bourget nu merită omagiul agresiunii dure. În schimb, o îndoctrina pe răbdătoarea Monica. Probabil că Von Sorbonna rezista. Atunci discipola a

recurs la Maestrul ei. Eveline avea toate volumele lui Bourget, legate în piele catolică și pe deasupra, învelite cu hîrtie albastră etichetată pe dos, dar unul singur deținea iscălitura autografă a lui Bourget: Eveline e nostimă și catolică, Bourget e catolic și venerabil...

— Olguța! protestă Monica; obținuse autograful prin intermediul confesorului ei, care-l cunoștea pe Bourget.

— Însfîrșit, tot prin fuste îl căpătase! Intr'o zi, Eveline întinde lui Von Sorbonna volumul cu iscălitura Maestrului, făcînd următoarea prinsoare: Dacă Von Sorbonna cetind volumul, nu va fi convertit, atunci Eveline se obligă să arunce pe foc foaia cu autograful; dacă, dimpotrivă, Von Sorbonna face mea culpa, atunci se obligă să obție o audiență dela Paul Bourget și să solicite în numele Evelinei, c'un genunchi la pămînt, complectarea cu dedicație a semnăturii autografe. Știi, Eveline e catolică, așa că preferă să scoată castanele din foc cu minile convertite ale frumoasei sale amice din Balcani...

— Eram sigură că n'are să-mi placă,— protesta Monica.

— Altă catolică! exclamă Olguța. Accepta o prinsoare cu certitudinea anticipativă că o va cîștiga.

— Eram constrînsă. Și se putea să-mi placă. Mai știi!

— Miracolul catolic, prin unsul lui Dumnezeu Paul! Bun! Acuma să vedeți miracolul, căci miracol a fost. Von Sorbonna cetește cartea scrupulos. Ai adnotat-o?

— ...!

— ...Și, onoare lui, nu-i place.

— Nu ți-a plăcut? întrebă într'un glas Mircea și Dănuț.

— Nu! scutura Monica energie din cap. Cum să-mi placă Bourget cu Villon alături!

— Nu i-a plăcut, după cum vedeți, grație amuletei Villon. Dar Von Sorbonna e milos. Cîștigase prinsoarea, dar cum s'o oblige pe biata Eveline să-și dea pe foc autograful obținut prin intervenția confesorului. Nici să mintă nu putea! Ce-i de făcut? Problemă grea, de conștiință, cum ar numi-o Bourget. Volumul cetit ședea pe masa de lucru a lui Von Sorbonna, de vre-o două săptămîni. Cînd venea Eveline, Von Sorbonna nu era acasă: era în bucătărie! Cînd se vedeau la universitate, Von Sorbonna pretindea că n'a isprăvit cartea. Peripeții dramatice! Atunci, natural, prin voia lui Dumnezeu, intervine Olguța. Adică de ce n'ar ceti și ea un volum de Paul Bourget? În copilărie n'a înghițit ea și rișină, de dragul mamei sale? Intr'o zi mă aflam în Jardin du Luxembourg, cu volumul lui Bourget. Îmi alesesem într'o grădină banca purgatoriului. Soare, vrăbii, copii, rîsete, glume. Eu, posomorită, pe bancă. Lîngă mine, un domn bătrîn, foarte modest în colțișorul său. Eu ceteam înghițind cretă. El privea, fericitul! Copiii se jucau în fața noastră. Pace ca la Copou. Deodată, volumul, trosc! Banca se cutremură; domnul tresare; copiii se uită speriați.

„Ce s'a întîmplat, domnișoară? V'ați speriat?“

„Nu, domnule. Sînt indignată! Acest om ucidă viața!”

„Cine, domnișoară?”

„Paul Bourget, domnule!”

— Clocoteam, urmă Olguța. Aveam lingă mine un paratrăsnet, un om detreabă. Toți oamenii care privesc copiii și vrăbiile, fără să cetească jurnale, și fără să-și minînce unghiile, sînt oameni detreabă. M'am spovedit atunci, complect. I-am istorisit nenorocirea prietenei mele cu inimă de aur, anatimizîndu-l pe Bourget.

„Merită, domnule, l-am înteplat eu; acest om să dea naștere la astfel de drame de conștiință?”

„Nu știu dacă merită, îmi răspunse calm bătrînul; dar are obligația înalt morală, să le soluționeze. Acesta-i marele rol al scriitorului, domnișoară: să pacifice pe oameni, să le dea soluții de viață, să-i îndrume, să-i abată din calea păcatului, să le arate căile virtuții, să-i scoată din îndoială...”

— Vorbea așa de frumos duhovnicul meu, încît am înțeles imediat că ori e Dumnezeu prefăcut în domn, ori e un apostol trimis de Dumnezeu să salveze sufletul Monicăi. Vorbele lui aveau efectul frazei lui Beethoven: te înălțau atît de sus, în sfere atît de armonioase, încît deveneai bun fără efort. Eram captivată. Simțeam în jurul meu vibrația mistică. Eram ca omul care deschide umbrela avînd intuiția întăii picături de ploae, înainte de-a cădea. Dar umbrela mistică a ființei mele, precedase miracolul, nu ploaia. Și ntr'adevăr, miracolul s'a săvîrșit. Domnul a luat cartea trîntită pe bancă. Mă întrebam, în sinea mea: are s'o prefacă în crini? Are să scoată din ea un șirag de perle pentru gîtul Evelinei? Nu! Miracolele sînt mai simple. A desfăcut cartea pe genunchi, a scos din buzunar un creion de aur, i-a făcut vînt în jos, vîrfurile a eșit—nu era o lance, numai un creion—și într'o tăcere, probabil asemănătoare cu cea care a precedat facerea lumii, domnul a rupt foaia cu iscălitura autografă.

„Ce faci, domnule?” am sărit eu.

— Așteaptă, domnișoară! m'a calmat el, silindu-mă să mă așez la loc, cu o putere magnetică. Și ntr'adevăr, pe foaia următoare apărură, nu cu litere de foc, ci de grafit, următoarele cuvinte incandescente:

„A mademoiselle Eveline Bourdot qui en perdant un pari a gagné l'estime de Paul Bourget”.

— N'am putut articula nici-un cuvînt. Eram meduzată. Maestrul dispăru incognito pe poarta grădinii. După ce mi-am venit în fire, m'am întors acasă cu volumul și i-am istorisit Monicăi împlinirea. Natural, m'a crezut. Ne-am suit într'un taxi, cu miracolul catolic, și deadreptul la Eveline. Ce să vă mai descriu fericirea Evelinei! Pierduse o prinsoare și o iscălitură, dar cîștigase stima autografă a idolului ei...

Olguța bufni de rîs.

Monica tresări.

— Olguța, nu cumva...

— Ba chiar așa! Miracolul era opera creionului meu plastograf. Foaia cu adevărata iscălitură e în bagajele mele. Poți să-l întrebi și pe Pașa, dacă mai crezi în miracole!

— Vai, Olguța! Și Eveline ce-are să spue?

— Eveline? Ea crede... în Bourget... Monica, o îndemnă Olguța, numai crema Cucoanei Catinca te va putea consola.

Lingurițele intrară în spongioasa cremă de șocolată. Cedînd rîsului irezistibil, se resemnă și Monica.

*

Toți băuseră șampanie, începînd cu doamna Deleanu și isprăvind cu Dănuș.

Șampania are darul de-a aduce veselia pe dinafară oarecum; o importă. Mușchii feței încep să ridă, cum pe ferestre, iarna, apar arabescurile de argint. Te trezești deodată rîzînd. Mușchii feței, primind masca rîsului, ți l-au impus adînc. Rîzi fiindcă așa vor mușchii, și ești mirat de această înveselire fără de cauză conștientă, și această mirare devine ea însăși pretext de haz, acest haz pretext de mirare, această mirare pretext de rîs; și astfel, diavolii gazoși ai șampaniei, te-au prins în trepidanta lor horă de luminițe gîdilitoare. Devii cristalîn și sonor. Singele nu mai curge: sună ca o ploaie de minusculi zurgălăi, prin care fiecare gînd scutură lungi vibrații ilare, inundîndu-te. Contopirea acestor vibrații, în jurul unei mese lungi, orbitor albe, pe care cupele scîntee, e veselia șampaniei. Veselie pură ca zurgălăii unei sâinii, sunînd în voioșia unui amplu trap robust, pe întinderi albe de zăpadă sclipitoare. În această veselie, calitatea femeilor care iau parte la ea, poate determina stridența, cu lăbîrțări porcine, sau prelungi puritate, atingînd înălțimile muzicii.

La chefurile cu femei ușoare prin profesie sau vocațiune, șampania bătută dă semnalul destrăbălării. Rîsul devine gemăt; vorba, țipăt; gluma, pornografie; dorința, gest; gestul, faptă. E cel mai trist spectacol pe care omul și-l poate da sieși: masa sexuală în comun.

Dar aceiași șampanie, la o masă curată, cu oameni bătrîni și tineret, sărbătorînd o bucurie comună, poate desprinde armonii de rîsete, tot atît de sprinten pure ca și acordul lui Mozart. Atunci, șampania apare ca o primăvară ilară a tinereții. Fetele tinere sînt culoarea și cîntecul acestei primăveri. Odată cu îmbujorarea obrazilor și strălucirea aprilină a ochilor, timiditatea dispăre. E ca o apariție de culori, din muguri atunci deschîși. În jurul acelor obraji calzi de culoare ca piersica de aromă, e ca o mișcare aeriană de sărutări. Obrajii lor plutesc parcă între sărutări, de care se feresc rîzînd. Părul de pe temple se sburlește ușor, sprincenele capătă fantezii mirate, lobul urechilor e roș ca mărgeanul, dinții, între buzele mai roșii și mai umede, rid alb ca ghiociei culeși de țigancele primăverii. Vor să vorbească și nu pot. Rid. Rid de orice. Vorbele începute, tresar de ris și se descompun în ris

Sufletul lor, în acele clipe, e ușor ca părul zbîrlit pe tîmple și aburit pe ceafă. O masă întreagă rîde de rîsul lor. E miracolul șampaniei care-a prefăcut oamenii în rîs curat, cum ciocîrlia în preajma soarelui e numai cîntec.

Olguța brună și Monica blondă. Toți rîdeau de rîsul lor, cu ochii la ele. De trei ori Olguța începuse istorisirea examenului de doctorat al Monicăi. Dar de după fiecare vorbă, rîsul o pîndea cu spice în mîină. Izbucnea; un rîs clar în cascade mărunte, care-i încreța fața c'un paenjenis de cute fine ca ale merișoarelor sălbătice, a căror culoare o avea.

Desigur-că în acest moment examenul Monicăi se reducea la profesorii care-o interogaseră. Ei trebuiau să dea examen caricatural în fața celor prezenți, cum dăduseră în fața ochilor Olguței. Ii reținuse pe toți, cu ticurile și particularitățile lor. Cel din extrema stîngă avea un neg pe vîrful nasului, atît de proeminent, încît n'avea aerul c'a răsărit din nas, ci că-i așezat numai, într'un echilibru mereu periclitat de mișcările acelu nas, exprimînd mirarea sau nemulțumirea. După Olguța, negul acela ar fi trebuit să impue nasului o severă neclîntire romană. În realitate, nasul era mobil ca limba școlarilor și ca urechea măgarilor. Se șucea cînd în stînga, cînd în dreapta, cînd în sus. Pe lîngă aceste mișcări psihologice, avea și mișcări pur fiziologice, ori din pricina unui gutunar, ori din pricina deprinderii de a priza tabac, stăpînită în timpul examenului. Aspira sacadat, cu nări palpitînde; fîrnița, eliminînd aerul sacadat, încrețindu-și fruntea și botoșindu-și buza de sus,—în timp ce gura avea panicele respiratorii ale celor care sforăe prin somn.

— ...Și cînd îl vedeam că aduce două degete pe neg, cu ochii încrucișați, parcă-l auzeam spunînd negului: Șăzi, binișor! Nu vezi că-s necăjit!

Rîsete, rîsete, rîsete. Acel rîs gratuit, numit de Franceji: „le fou rire“.

Olguța nu putea istorisi din pricina rîsului torențial, și profesorii Sorbonnei se răsbunau, apărînd cu o intensitate de halucinație ochilor ei, pedepsiți să vadă și să ridă, fără ca vorba să-i ușureze. Povestirea devenise un șir de exclamații sau de aluzii scurte, abia răzbind prin rîsul care izgonea vorbele.

— Monica... violoncelul...

Cuvîntul violoncel, aruncat de rîsul trepidant al Olguței spre rîsul întezit al Monicăi, deveni un elan de rîs al întregii mese, cașicum silabele cuvîntului violoncel ar fi avut proprietăți ilariante. Dar și Olguța și Monica, legate de aceeași inexprimabilă viziune, rîdeau avînd un contur precis în fața ochilor; și prin rîsul lor, viziunea inexprimată, își trimitea, nevăzută dar prezentă, undele hazlii.

Acest „Violoncel“ era profesorul din extrema dreaptă, care ținea picioarele crăcănate, exact cum le ține un violoncelist cu instrumentul în brațe. Poate că realmente profesorul era un violon-

celist amator în orele lui libere. În tot cazul, atitudinea lui de violoncelist fără violoncel, în clipa cînd descoperea ce-i lipsește, explicîndu-i astfel poziția picioarelor și gesticularea mînilor, devenea irezistibil comică.

Degetele mîinii stîngi, răsfirate, cotul brațului făcînd un unghiu ascuțit, lateral proiectat față de bust,—nu depășeau gîtul și coardele violoncelului absent. Iar mîna dreaptă—mîna arcușului—gesticula larg, în dreapta și în stînga. Pe deasupra, avea și burtă. Așa că imagina lui de violoncelist fără violoncel, în clipa cînd devenea acută, îl prefăcea într'un violoncel cu două mîni, care se cînta singur. Din acest punct de vedere situate, întrebările lui filologice deveneau uluitoare de burlești, neverosimile ca rugămîntea unui plop de a-l servi cu o țigară, sau ca un „Doamnelor și Domnilor“ rostit nazal de un sifon la un banchet cultural.

Efortul de-a istorisi devenise un dialog monosilabic între Olguța și Monica, un schimb de adjective și substantive, care lor le evocau profesori, celorlalți, un rîs dezinteresat dar imperios. Renunțînd la profesorii izolați de narațiune prin cascadele rîsului, Olguța încercă să desprindă cîteva din siluetele auditoriului. Alături de Pașa ședea o doamnă nervoasă. Cînd începuse examenul, doamna zmlsese din poșetă o batistă cu care-și tamponase nasul. Pe măsură ce întrebările deveneau mai savante; degetele doamnei, cu batista între ele, înaintau pe pupitru, cu salturi de broască. La un moment dat, batista căzuse pe creștetul capului domnului din față.

— Pardon, madame.

— Merci, monsieur,—răspunse doamna, înțepat, tamponîndu-și cu batista recăpătată, vîrfurile nasului.

Examenul continua. Salturile batistei reîncepuseră, cu același rezultat.

— Pardon, madame.

— Merci, monsieur.

După a patra încoronare cu batista, indignarea înroșise expresiv fața domnului.

— Voyons, madame !

— Merci, monsieur,—răspunsesse doamna, distrat, retampoindu-și nasul.

Olguța nu mai putea continua. Arăta disperată, printre hohote de rîs, cu vîrfurile degetelor, în jurul buzei de sus.

— Îi crescuse musteață,—izbučni domnul Deleanu.

— ...Da ! Vopseaua ! abia izbuti să articuleze Olguța.

Se sculară dela masă, ducînd în salon rîsul din sufragerie. În fața ușii salonului, se îmbulzeau, invîfîndu-se cu refrenul doamnei dela Sorbonna :

— Pardon, madame.

— Merci, monsieur.

— Merci, madame.

— Pardon, monsieur.

De unde să-și închipue bieții dascăli ai Sorbonnei, că întregul lor sobor doct și grav, va avea într-o zi rolul unui taraf de lăutari țigani, cîntînd nevăzut, înafara ferestrelor dinspre ogradă ale unei sofragerii moldovenești!

* * *

Pentru întâia oară în viața lui, Dănuț participase total la o veselie exterioară, în comun cu alții. Nici în copilărie nu cunoscuse vre-o bucurie care să-l fi absorbit mai complect decît aceasta. Dimpotrivă, în copilărie, bucuriile-i dădeau presimțirea posomorită a tristețelor cu mai ample dimensiuni și mai lungă durată, așa cum pentru el Duminica nu însemna—ca pentru majoritatea școlarilor—ziua roșie a calendarului, vacanța cea mare a săptămînei, ziua recreațiilor, ci ziua cea mai contagios apropiată de Luni: debutul întunecat al săptămînei școlare.

Bucuriile mari, mai ales cînd veneau pe neprevăzute, îi dădeau un fel de panică, o senzație de catastrofă iminentă. În fața lor avea bătaia de inimă pe care și-o dau becurile electrice în clipa de apoteoză, premergătoare îngălbenirii și întunecării lor definitive. Din această cauză, sosirile lui Herr Direktor din străinătate—care, pentru Olga și Monica, și chiar pentru doamna și domnul Deleanu, erau vibrație de bucurie curată, mereu sporită de surprizele cuferelor pline de cadouri,—pentru Kami-Mura, protejatul într-o măsură al lui Herr Direktor, erau un copleșitor îndemn de mohorîre, de zăvorîre în posacă singurătate. Ceilalți rîdeau, glumeau; Kami-Mura ședea botos și taciturn, cu bărbia în piept și minile în buzunar. Ai fi crezut că-i invidios pe ceilalți, fiindcă și ei căpătau daruri. Nu! Se *temea* de bucurie, fără s'o invidieze pe-a celorlalți. O privea cu neîncredere și spaimă.

Natural, avea și ei zile de bucurie; dar ale lui nu coincideau niciodată cu zile de bucurie comună. Ale lui se alegeau dintre cele mai cenușii zile, dintre cele mai roase și mai modeste, dintre zilele cele mai lipsite de surprize și evenimente. Acele zile numai, care prin banalitatea lor ștearsă se confundau cu zilele desuete și pacificate ale trecutului, îi dădeau și lui răgazul bucuriei, sau *curajul* ei.

Negustor de haine vechi! El singur se apostrofase astfel, într'un caet cu însemnări. Se simțea în largul lui numai printre acele zile anonime pe care parcă timpul le mai purtase, reîmbrăcîndu-le vechi. Zilele care prin ceva dădeau vibrația viitorului, a noutății, a neprevăzutului, îl chinuiau surd, neliniștindu-l, alarmîndu-l. Printre celelalte putea să surîdă, ca în podul cu vechituri; printre acestea, îi venea să'nchidă ochii, cu-atît mai tare cu cît ceilalți rîdeau.

Dar zilele de bucurie ale celorlalți, la care el participase trist, nu erau pierdute pentru el, căci retrospectiv, în clipa cînd deveneau și ele ale trecutului, Dănuț revenea, mai mare decît atunci, a-

ducînd o bucurie melancolică de fantomă deasupra capului posomorîtului Kami-Mura de odinioară. De cîteori nu retrăise bucuriile celorlalți, în trecut, alături de un copil veșnic posac. Era ciudat acest bilanț al bucuriilor din trecut! Niciodată, copilul regăsit de Dănuț printre ceilalți, nu rîdea. Ce trist copil fusese cel care-și regreta copilăria, risipind pe creștetul aparițiilor lui copilărești, zîmbetul gînditor al tinereței întoarse spre trecut, fără ca niciodată să găsească un zîmbet de-atunci!

Cu-atît mai mult, pentru cel care nu cunoștea decît sărbătorile timide ale amintirii, ziua aceasta însemna o rară sărbătoare de viață.

O așteptase pe Monica, maicuseamă. Se pregătise pentru bucuria adusă de Monica, în această casă veche, a cărei tristețe de trei ani, era acoperită cu tinere crengi de liliac. I-o adusese pe Monica această zi, o Monică armonios frumoasă ca zările ieșene, dar nu dincolo de ferestre, ci dincoace, jucîndu-i pe obraji, o lumină depărtată pînă atunci ca zările.

Iată însă, că după trei ani de singurătate, în casa copilăriei lui, această zi îi aduse pe toți laolaltă. Se întîmplase în casa Deleanu, ceiace pînă acum numai în sufletul lui Dănuț se întîmpla: gruparea lor, a foștilor copii și a părinților.

Abia acum își dădu seamă Dănuț cît de mare era neîncrederea lui în viață și în bucurie. Niciodată nu sperase, după războiu, că într-o zi, ei toți, copiii și părinții, se vor mai aduna în jurul unei mese, bucurîndu-se. Mîntea lui Dănuț nu cutezase să-și închipue această masă în viitor, fiindcă pe multe scaune s'ar fi temut să nu vadă absențe. Părinții lui... bătrîni. Era în făptura lui, cași în zîdurile vechii case, aceiași lăuntrică năruire. Gîndul lui Dănuț trecea pe lîngă ei cu o spaimă melancolică. Apoi Olguța... Parcă nu-și mai închipuia că Olguța se va înapoia din Franța. De ce? Nici el nu știa. Olguța cu mobilitatea ei, îi inspira aceiași teamă de viitor, de neprevăzut, cași viața.

Și totuși!

De cînd se înapoiasă cu Monica, de cînd intrase în antretul de jos, din bucurie în bucurie, din rîs în rîs, devenise copil. Toate odăile casei erau luminate. La fel era și sufletul lui Dănuț. Nici-o umbră. Numai lumini, numai încredere. Același sunet de cristale ciocnite din sofragerie, era și'n sufletul lui. Și el băuse șampanie. Din sofragerie plecaseră în salon. Covoarele, roștogolite'n suluri, eșiseră pe ușă ca în zilele de mare grijitură. Dansaseră nebunește. Dănuț dansase și cu mama lui, și cu cucoana Catinca. Până și Mircea, care nu știa să danseze, plin de optimism, urmărise în hazul tuturora, pașii capricioși ai Olguței, țînînd în timpul dansului capul în jos, cașicum ar fi descifrat un manuscris al picioarelor dela prea mare distanță. Domnul Deleanu, care abia își mai amintea valsurile tinereții, se dovedise tot atît de suplu în dansuri cași în vorbă, parodiindu-le subt conducerea Olguței pe cele moderne, improvizînd altele. Vrîstele dispăuseră, bucuria egalizîndu-le. Toți deserveau

din răspuțeri această zeitate reintronată. Pe rînd se așezară la pian, doamna Deleanu și Olguța. Doamna Deleanu își amintise dansurile finereții. Olguța parodiase pe „tapeur“-ul de meserie, înjghebînd și un fel de jazz, Puiu mînuind două tablale, urletul strangulat și nazalizările prelungi, iar Dănuț, cu pocnetul palmelor și al degetelor și făcîndu-l călcăilor, redînd ebrietatea ritmului. Nu mai făcuse sporturi dinainte de războiu. Ritmul dansurilor redeșteptase în el bucuria mușchilor de-a gesticula drăcește, de-asupra gîndurilor călcate în picioare ca o iarbă tînără. În pauze fumaseră cu toții : și doamna Deleanu, și cucoana Catinca, și Monica, și Olguța și Mircea, care de care strănuțînd mai comic, strîmbîndu-se mai agurid, alungînd fumul ca o viespe, lepădînd țigara ca o viperă. Dar pauzele erau scurte, fiindcă Olguța nu le tolera. O scoase din minți și pe Monica, făcînd-o părtașă la un dans improvizat.

Intr'un tîrziu, cucoana Catinca invocase odihna. Protestări. Atunci Dănuț, cu aprobarea tuturor, invitase pe cucoana Catinca, pe Mircea, și pe Puiu să doarmă în casa Deleanu. Odăi erau destule.

Din șifoniera doamnei Deleanu, cearșaful destinat patului din etacul improvizat pentru cucoana Catinca, zburase din brațe în brațe, până la pat. Pernele veniseră pe sus, bufnînd din mînă în mînă. Era o dezordine veselă ca la întocmirea unui cort țigănesc. Patul lui Mircea fusese așezat în biuroul lui Dănuț ; al lui Puiu, în vechea lui odăe. Alte alergături, alte salturi de perne și cearșafuri, ca o bătae cu zăpadă textilă. Orșice act de gospodărie, devenea un pretext de dans și dezordine. Dulceața servită, fu baltelul dulceții.

Iar finalul noapte bună, deveni un „Somnoroase Păsărele“ cîntat falș, printre rîsete și reverențe.

Luminile erau stinse. Dănuț era în pat. Și casa era plină. Toți erau acasă. Nici-o plecare după veselie.

Acest „toți sînt acasă“ dădea bucuriei lui Dănuț o rară plenitudine. S'ar fi zis că nu în casă erau, ci în sufletul lui Dănuț, prezenți, concreți, fiecare la locul lui, dînd sufletului care-i adăpostea o necunoscută stabilitate, o voioasă încredere, o amplă înimitate.

Se simțea fericit și calm, ca o casă în care au răsunit numai rîsete, și apoi, după ce luminile s'au stins, rămîn numai respirații liniștite de somn, pe paturi proaspăt înfațate, în parfum de liliac. Nimeni nu plecase. Toți erau acolo, în odăile casei și ale sufletului.

Cu pleoapele închise, Dănuț, zîmbea. Sufletul lui era o chee de aur încuind în aceiași casă de lumini și crengi de liliac, pe toți oaspeții acestei zile, făcîndu-i prizonierii bucuriei lui.

*

Pentru Dănuț, Monica era trecutul înălțat în dragoste ca semințele în spic. Pe creștetul ei numai, se oprise aurie și caldă,

acea lumină de soare după care din copilărie amintirile alergau, căutînd-o prin ierburi, prin zarzării înfloriți, prin toamne și prin primăveri, printre oameni și în el.

Monica era armoniosul portal, meridional luminos, prin care de acum înainte, pentru Dănuț, viața avea să intre în trecutul mereu sporit, cu o tăcere de vis.

Pentru Olguța, Vania era plecarea, vîntul dincolo de zidurile casei părintești.

Oglindă meditativă pentru Dănuț, dragostea era fereastră pentru Olguța, deschisă nalt asupra nopții care o chema larg înafară.

Prin dragostea lui pentru Monica, Dănuț aparținea mai trainic casei părintești, urmînd să-i continue trecutul întinerit. Tot prin dragoste, Olguța se desprindea complect de casa părintească, izbucnind din ea cu imperioasă energie.

În perspectiva dragostei, viața Olguței căpăta un geșt de o vastă precizie: izvorînd din casa părintească, se despărțea de ea. Vania era marea exactă, în care acest fluviu trebuia să se verse.

Tîrziu își dăduse seama că-l iubește pe Vania. Dar numele lui demult răsunase în adîncurile ei, împiedecînd-o de-a se înșela, oprind-o de-a luneca în acele idile ale anilor fragezi, în acele înflăcărări de un literar lirism pentru camarazii ei de tinereță—comune tuturor fetelor, menite să deștepte dragostea, să lase mici amăgiri și grațioase amintiri de album sentimental. Aceiași lege inexorabilă, care poruncește fluvîilor drîm ferm spre marea lor—aprig albastră dincolo de orizont—fără nici o șovăire sau abatere, veghease și asupra Olguței, aducîndu-i-o lui Vania sălbatec proaspătă, cu o inimă nouă ca întăiul val al izvorului din care fluviul s'a născut.

Două nume, desprinzîndu-se hulite, dar dominate din familia Dumșa, răsunaseră supărător de tare în casa Deleanu: Fița Elencu Dumșa și Vania Dumșa. Într'o ondulație de curbe moi și line, ei reprezentau colțul abrupt, dur, dezarmonia răzvrătită. Amîndoi coalizaseră împotriva lor, pe toți blînzii și blajinii neamului Dumșa—adică întreg neamul—și pe urmașii lor din casa Deleanu.

Și Fița Elencu, și Vania, aveau un semn comun, care-i distingea din întregul lor neam: ochii mici și verzi. Ochii neamului Dumșa erau castanii sau negri, îndulciți de un zîmbet somnoros, desprins parcă de pe zările ieșene. Doamna Deleanu și Dănuț aveau și zîmbetul și ochii neamului Dumșa, înviind prin ei privirea celor din mormintele familiei și din portretele familiei. Olguța avea ochii tinereței domnului Deleanu, mai mari. Li dăruise parcă și gestul frunții în ochi.

Privirea Fiței Elencu era legendară în Iași, ca o molimă. Între oameni blajini și sentimentali, o femeie foarte urită și tot pe-atît de deșteaptă, va fi socotită veninoasă, slujenia devenindu-i un fel de sinceritate a răutății. Ochii Fiței Elencu, pentru toți, erau dubla emblemă de smarald a veninului ei. Astfel trăise temută ca ciurma și ocolită ca ciurma, cea mai singură și tristă ființă a vechiului Iași boeresc. Într'o societate superficial idilică, sentimentală și'n frivolitate, adormită în hamac la suprafața sufletului, cunoscînd din

dûrere numai lacrima și oftatul lăutăresc, — zîmbetul voltairian al fecioarei bătrîne, slute și lucide, abdicînd la energia faptelor, dar sporind-o prin aceasta pe a minții, îngroze. Toți erau împotriva ei : prin aceasta era mai puțin singură. Dar toți plecau fruntea în fața ei, redîndu-i singurătatea.

La șase ani, Olguța, cu energia ei inocent crudă, care exprima într'un act, revolta pasivă a celorlalți, aruncase în iaz dantura Fiței. Foarte tîrziu, amintindu-și sărutul enigmatic al Fiței Elencu, Olguța văzuse semnificația lui. Sărutîndu-i fruntea, Fița Elencu sărută viața, în care nici la bătrîneță nu vedea supunere, ci revoltă. La nouăsprezece ani abia, desolidarizîndu-se de toată familia — era a doua desolidarizare — Olguța devenise, cu o strîngere de inimă, prietina postumă a slutei fecioare care o viață întregă nu avusese nici un prietin. Astfel numai, Olguța acceptase marea avere pe care Fița Elencu i-o lăsase prin testament. Dela un dușman n'ar fi primit-o.

Dar întăia desolidarizare a Olguței de blocul familial, dată mult mai din vechi decît a doua. Mai surdă și mai puțin conștientă decît cea dela nouăsprezece ani, tot de un Dumșa fusese determinată : de Vania, al doilea Dumșa cu ochi verzi, lipsit și el de frumuseță, dar vulturește bărbat, adus și dus de vînturi.

Curînd după ce familia respirase îngropînd-o pe Fița Elencu, surghiunind în podul cu vechituri și amintirile neînsuflețite, care mai pomeneau de ea, — apăruse în casa Deleanu al doilea Dumșa cu ochi verzi : Vania. Pe-atunci, Olguța era o furtună printre jucării, și veșnica adversară a blajinului Dănuț, vecin de copilărească împărăție, preferînd tratatele de pace cu Olguța, actelor de războinic răspuns la ale ei.

În seara sosirii tînărului student evadat din închisoare, răției rusești, acest scurt dialog dintre domnul și doamna Deleanu făcea din Vania strigoiul Fiței Elencu.

— Tu n'ai impresia că are ochii Fiței Elencu ?

— Ba da. O am dezagreabil... dar bietul băiat e simpatic și adăugase domnul Deleanu.

Vania era un om, și pe deasupra un Dumșa. Și domnul și doamna Deleanu erau buni ; iar doamna Deleanu, dacă nu prin inimă, cel puțin prin minte, se simțea solidară cu întregul neam al părinților săi. Vania fusese acceptat în casa Deleanu, și tratat cu acea echitate corectă, pe care familiile foarte scrupuloase, o acordă copiilor vitregi. Niciodată însă, Vania, în casa Deleanu, nu fusese călduros incorporat în viața familiei, așa cum fusese Puiu, nepotul domnului Deleanu. Avea succes un timp și la masă, cînd înfîmplător, în loc să judece, povestea și taceau, ascultîndu-l oricît. În această calitate numai, de prietin era prețuit. Altminteri, viața lui și atitudinea lui față de om erau mai ales față de norme prestabilite, erau o veșnică jignire a mediului Deleanu. Nici domnul Deleanu, cel mai „frondeur“ al casei, nu putea împărtăși nici simpatiza, opiniunile acestui barbar dușman al comodității și al compromisului agreabil.

dûre numai lacrima și oftatul lăutăresc, — zîmbetul voltairian al fecioarei bătrîne, slute și lucide, abdicînd la energia faptelor, dar sporind-o prin aceasta pe a minții, îngrozise. Toți erau împotriva ei: prin aceasta era mai puțin singură. Dar toți plecau fruntea în fața ei, redîndu-i singurătatea.

La șase ani, Olguța, cu energia ei inocent crudă, care exprima într'un act, revolta pasivă a celorlalți, aruncase în iaz dantura Fiței. Foarte tîrziu, amintindu-și sărutul enigmatic al Fiței Elencu, Olguța văzuse semnificația lui. Sărutîndu-i fruntea, Fița Elencu sărută viața, în care nici la bătrîneță nu vedea supunere, ci revoltă. La nouăsprezece ani abia, desolidarizîndu-se de toată familia — era a doua desolidarizare — Olguța devenise, cu o strîngere de inimă, prietina postumă a slutei fecioare care o viață întregă nu avusese nici un prietin. Astfel numai, Olguța acceptase marea avere pe care Fița Elencu i-o lăsase prin testament. Dela un dușman n'ar fi primit-o.

Dar întăia desolidarizare a Olguței de blocul familial, dată mult mai din vechi decît a doua. Mai surdă și mai puțin conștientă decît cea dela nouăsprezece ani, tot de un Dumșa fusese determinată: de Vania, al doilea Dumșa cu ochi verzi, lipsit și el de frumuseță, dar vulturește bărbat, adus și dus de vînturi.

Curînd după ce familia respirase îngropînd-o pe Fița Elencu, surghiunind în podul cu vechituri și amintirile neînsuflețite, care mai pomeneau de ea, — apăruse în casa Deleanu al doilea Dumșa cu ochi verzi: Vania. Pe-atunci, Olguța era o furtună printre jucării, și veșnica adversară a blajinului Dănuț, vecin de copilărească împărăție, preferînd tratatele de pace cu Olguța, actelor de războinic răspuns la ale ei.

În seara sosirii tînărului student evadat din închisorile împărăției rusești, acest scurt dialog dintre domnul și doamna Deleanu, făcea din Vania strigojul Fiței Elencu.

— Tu n'ai impresia că are ochii Fiței Elencu ?

— Ba da. O am dezagreabil... dar bietul băiat e simpatic, — adăugase domnul Deleanu.

Vania era un om, și pe deasupra un Dumșa. Și domnul și doamna Deleanu erau buni; iar doamna Deleanu, dacă nu prin inimă, cel puțin prin minte, se simțea solidară cu întregul neam al părinților săi. Vania fusese acceptat în casa Deleanu, și tratat cu acea echitate corectă, pe care familiile foarte scrupuloase, o acordă copiilor vitregi. Niciodată însă, Vania, în scurtul popas, nu fusese călduros încorporat în viața familiei, așa cum mai tîrziu fusese Puiu, nepotul domnului Deleanu. Avea succes uneori. La dejun și la masă, cînd întîmplător, în loc să judece, povestea, ceilalți tăceau, ascultîndu-l oricît. În această calitate numai, de povestitor, era prețuit. Altminteri, viața lui și atitudinea lui față de orice, dar mai ales față de normele prestabilite, erau o veșnică jîgnire a familiei Deleanu. Nici domnul Deleanu, cel mai „frondeur“ al casei, nu putea împărtăși nici simpatiza, opiniunile acestui barbar dușman al comodității și al compromisului agreabil.

Atîta vreme cît Vania numai prin culoarea ochilor fusese strigoiul Fiței Elencu, familia Deleanu, impunîndu-și o strictă amabilitate, îl respectase așa cum era, fără să-l cenzureze sau îndemne să fie altfel. Le era străin. De îndată însă ce Vania *existase* în orașul Iași, incomodîndu-i viața tihnită, familia Deleanu, asupra căreia se răsfrîngea într'o măsură reputația de cine turbat a acestui Dumșa, reacționase. Sfatul fusese primit cu ironie; dojana, cu sarcasm. Grație Ioanei Pallă, familia Deleanu scăpase de acest urmaș dumșesc al ochilor verzi.

Pe-atunci, Olguța era prea copil ca să-l poată cunoaște pe Vania. Totuși, micul despot al casei Deleanu și al inimii tatălui ei, nu împărtășea — cum fac în genere copiii — atitudinea casei față de cel care era un intrus tolerat.

Cînd plozii unei case simt care-i sentimentul real al părinților față de un oaspe sau o rudă, ei îl traduc în fapte, cu sinceritate crudă și servilă totodată. Astfel, pe bunica bătrînă și infirmă, tolerată de părinți în casa lor, dar cu un stăpînit dispreț, cu o mocnită nemulțumire, — copiii o tiranizează fără cruțare, fățiș. Mici mizerii dela ei pornind, traduc atitudinea profundă a părinților. Cînd doarme, îi fac zgomot la ușa. Cînd stă pe banca din grădină, copiii sar pe aceiași bancă, știind că zguduitorile provoacă dureri bătrînei infirme. Aceste cruzimi care deservește atitudinea intimă a părinților, sînt desigur reprimare de cătră aceștia. Dar copiii simt perfect nuanța dintre reprimarea care exprimă o nemulțumire a-dîncă și spontană, și cea impusă de nemulțumiri obligatorii.

Dănuț, blîndul Dănuț, nu-l cruța pe Vania. Îi făcea mizerii de copil răsfățat de mama lui. Tropăia, de pildă, cînd Vania lucra, la ușa lui. Dacă Vania intra într'o odaie la ușa căreia Dănuț ridicase un baraj de jucării, se făcea că nu-l vede, și încrunțat privea pasul de Gulliver trecînd peste împărăția lui de pe covor, izbucnînd în plînsese exagerate de cîte ori îi răsturna ceva.

Olguța însă, despot în toate cele, și altfel decît Dănuț care era numai în măsura în care se simțea protejat de mama lui, îl *servea* pe Vania. Ea îi ducea ceaiul, pe tăblăluță, cu toate bună-tățile din sofragerie, destinate mai ales copiilor, în odaia lui. Dacă la un dejun dela care Vania lipsea, erau icre negre, Olguța impunea cu dîrză hotărîre să i se oprească și lui Vania o porție egală cu a celorlalți. Tot Olguța, de pe atunci cu autoritate față de servitori, se îngrijea ca paltonul lui Vania să fie bine periat, și ghețele lui zilnic lustruite. Căci și servitorii, alături de copii, exprimă cu sinceritate și servilă exagerare, reala atitudine a stăpînitorilor față de oaspeți. Tălmăcirea lor periferică e poate cea mai dureroasă umilință suferită de cei care locuiesc într'o casă, neubiți, nesimpatizați. Odaia acestora e mereu murdară, abia curățită, cașicum prin aceeașta servitorii le-ar spune: „Plecați odată, să facem grijitură mare în urma voastră“.

Grație Olguței, Vania nu cunoscuse această copită a măgarului în casa Deleanu. Pe-atunci, Vania era prea tînăr, prea erup-

tiv, ca pentru el copiii să existe. Cei care-au plecat spre munți să descopere înălțimile, avizi de vînt, de stele și de nouri apropiăți, nu se mai uită la iarba și la florile mărunte, care le însoțesc pașii. Aplecat pe cărți și pe caete, izbucnind apoi în viață, Vania n'avea cînd să vadă cît de expresivi erau ochii negri, care-l priveau, cît de imperioasă era fruntea fetei, care numai în fața lui se pleca, atunci cînd îi aducea tăblăluța cu ceaiu și bunătați. Totuși, uneori, mîna mare a lui Vania, vehementă în mișcările ei, se apleca distrat asupra pletelor negre, care o primeau nu ca pe o dezmierdare părintească, ci ca pe o coroană. În virful picioarelor, Olguța se retrăgea din odaia lui Vania, închizînd ușa cu o băgare de seamă ciudată față de turbulența eșirilor și intrărilor ei.

Pe-atunci, Olguța adora pe Moș Gheorghe și pe domnul Deleanu. Pe aceștia îi iubea, admirîndu-i ocrotitor, deși atît de mică față de ei. Niciodată n'ar fi îndrăznit să dezmierde capul lui Vania, cum dezmierea cu mînuța ei de copil, mătăsosul păr al domnului Deleanu, și lumina albă a lui Moș Gheorghe. Lîngă Moș Gheorghe și domnul Deleanu, Olguța era sonoră ca zgărduța unei căprioțe. Lîngă Vania era sfioasă ca într'o catedrală cu prea ample bolți și prea vaste sonorități. Lîngă Vania tăcea, privindu-l cu o atenție smerită, aducîndu-i prin ochi întăul omagiu de tăcere, al ființei ei de argint.

Vania plecase, uitat vertiginos de toată casa. Rareori, cînd persoanele mari mai pomeneau de Vania, vorbeau ca despre o catastrofă din care ai scăpat. El era tulburătorul de liniște, străinul pe care căminul nu-l acceptă, de care orașele se leapădă; drumul care trece pe lîngă cimitirul cu stafii; umbra uraganului prin pașnice grădini; crivățul din Rusia...

Îl uitase și Olguța, dar hulițul care plecase din casa Deleanu din sufletul ei nu plecase. Cel care omeneste se ștergea aproape, din amintirea fetei cu minte mobilă, extaziată de spectacolul lumii mereu descoperite, devenise un criteriu în sufletul ei. Un criteriu care treptat o îndepărtase de atmosfera casei părintești, pregătind-o pentru despărțire în clipa cînd omul care i-l lăsase, avea din nou să apară.

Astfel, la o vîrstă cînd fetele se îndrăgostec de eroii lui Claude Farrère, de-ai lui Loti, și de melodia versurilor lui Samain, Olguța îl cetea pe Caragiale. Acest Caragiale, în care nu căuta hazul, cum îl căuta tineretul, ci un accent amar al vieții, de o bărbătească sobrietate, era o îndepărtată reminiscență a discuțiilor din sofrageria copilăriei, cînd un glas ricana, indignînd pe celelalte, dar și distrîndu-le. Cultul lui Kipling aceiași semnificație o avea. Iar mai tîrziu, singurul scriitor român contemporan, admirat de Olguța, era acel solitar bărbat al cărui lirism mohorit ca platoșa de brazi a munților Carpați, vijilia înalt de-asupra vieții, chemînd-o la luptă dreaptă sub luceferi. Predestinat să fie al doilea Tudor, după Vladimirescu, se numea Argezi.

Cine-ar fi putut banui că la o vîrstă cînd copiii dorm la

masă ascultînd discuțiile oamenilor mari, Olguța căpăta un criteriu de viață, hotărîtor pentru viitorul ei. Desigur că discuțiile de atunci nu le pricepuse. Dar vorbele, în afară și mai presus de sensul lor, pentru o ureche predestinată muzicii, au o fizionomie sonoră care le individualizează mai profund de cît conținutul lor intelectual. Acest accent, această muzică a vorbelor lui Vania, duraseră în urechea Olguței.

Și'n muzică, mai ales, același criteriu o călăuzise. La o vîrstă cînd toți copiii — cu rari excepții — prețuesc în muzică melodia care dezmiardă agreabil auzul, Olguța prețuise altă armonie, cea înaltă, a cărei expresie severă contrazice și supără digestia urechei flămînde de melodic. Astfel, și Beethoven și Bach și Haendel, intrau prin urechea devenită scoică în marea sonoră, nu ulcică la robinețele cu siropuri dulci, băute până la dezgust.

Dar ochii negri ai fetei care devenea tăcută privindu-l pe cel cărui îi servea ceaiul, mai căpătaseră și un alt criteriu pentru aprecierea frumuseții bărbatești, în strînsă armonie cu celelalte. Ochiul ei feminin făcea categorică deosebire între frumos și expresiv. Niciodată Olguța nu fusese sensibilă, chiar în afară de dragoste, la frumusețea gen paj, cea mai gustată de fetele de vîrstă ei. Obrazul oval, bucla, talia zveltă, silueta grațioasă — aveau pentru ea aceiași valoare cași versul lui Samain sau melodia lui Schubert. Iar față de așa zisul bărbat, mătăhălos, brun, ochios avea mai mult impresia vulgarității decît a puterii virile.

Demult, dar înăbușit, feminitatea ei treptată, știa că undeva există un om — de care nu-și mai amintea, — pe care nu-l întîlnise în cărți, frumos fiindcă era urît, dînd prin dezarmonie vibrația puterii lui severe. Il aștepta, găsindu-l uneori în muzică; niciodată în viață.

Aceiași muzică ascultată în casa părintească, la mesele copilăriei, cînd Vania era oaspe, dăduse Olguței oroarea de sentimentalism. Trăise, amplificînd cu viața ei legea spartană. Sufletul ei dormise pe pat de piatră; de asta era viu, proaspăt și clar ca o apă de munte.

Și poate că același om, al cărui chip îl uitase, demult plecat din casa părintească, rătăcitor cu vînturile prin lume, — în clipele cele mai fericite, petrecute în adăpostul părintesc, o făcea să doarească plecarea în noapte, alegîndu-și ca deviză versurile lui Villon:

„En ce temps que j'ay dit devant,
Sur le Noël, morte saison
Que les loups se vivent de vent
Et qu'on se tient en sa maison,
Pour le frimas, près du tison:
Me vint ung vouloir de brisier
La très amoureuse prison
Qui souloit mon cuer debrisier...“

Astfel, prin voia mormintelor și scriptura vieții, copilul cel mai iubit al domnului Deleanu, copilul cel mai vesel al casei Deleanu, părăsind căminul părintesc, se îndrepta dincolo de pragurile blinde, după ultimele stele verzi ale neamului Dumșa, cele purtate sub fruntea răzvrătită, de strigoiul Fiței Elencu.

* * *

Socotindu-se singurul supraviețuitor al somnului celorlalți, Dănuț se înșela. Pe latul pervaz al unei ferestre deschise—acolo unde iarna stau glastrele cu flori, și vara uneori, captivă'n pînze de paianjen, o stea tremură,—era Olguța. Mai mult în noapte de cît în casă, pe aerianul pervaz ca într'o luntre. Ședea ghemuită, cu genunchii duși la bărbie, și obrajii strînși în pumni. Aparținea casei părintești în măsura în care rîndunelele de subt streșină-i aparțineau.

Trecuseră prin noapte ploii de primăvară, ca luminoase hohote de ris. Acum picurau streșinele și cîntau clar ulucele. Prin norii sparți, curgea în șipote lumina lunii, bună s'o aduni în pumni și s'o răsfiri pe tîmple și pe frunte. În vale, prin frunza plopilor, acoperișurile caselor, lucind în lună, sunau cîntec de ploae pe scuturi înclinate.

N'o mai băteau vînturi de mare. Jilav, parfumul liliiecilor se revărsa din stele parcă, în undele vii ale nopții.

Acolo sus, pe marginea zidului casei, în noapte și în cer, ședea cu Vania. Era departe de el ca de un munte, și lingă el ca în umbra unui munte care pe deasupra lumii o învăluia.

— Tu sus, eu jos!

Iși aminti cu răzvrătire, vorbele lui Vania, de pe vapor. De ce ea sus, el jos? Sus amîndoi, jos amîndoi. Se gîndea la el cum urci prin munți de piatră, pe care pasul sună tare, dîndu-ți îndemnuri de vigoare și largi cadențe de plămîni. Il iubea desprinsă din trecut, dăruindu-i toate zilele viitorului, zilele acele drepte, zvelte, necunoscute ca oștenii subt armuri, cu viziera căștilor lăsată, dar de departe răspîndind viteaza lor tresărire în fața vieții. Pe-acele i le dăruia lui Vania. Semnul lui îl așteptau; porunca lui. Numai el, cel tare fără armură, cu fața descoperită, era Domnul tumultului de zale și lumini.

Pe o măsuță, alături de fereastră, se deslușea un vas din care crengi de liliac își înclinau fagurii albi.

Cu o mișcare bruscă, zmunci întregul mănunchiu, aruncîndu-l în noapte ca spre cineva.

Ionel Teodoreanu

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

3.—Consolidarea economiei monetare

a) Organizarea interioară și formele circulațiunii

Două împrejurări principale au conlucrat ca economia noastră de schimb să înregistreze așa de timpuriu fenomene superioare ca cele monetare. Aceste sînt: o oarecare tradiție monetară și apoi,—pricina decisivă—organizarea statelor.

După cum amînteam mai înainte, voevodatele anterioare Domniei, n'au fost de loc străine întrebuițării banilor. La 1247 Lythuon, voevodul țării Severinului, este cunoscut ca tributar Ungurilor. Fratele său, prins în lupta din 1279, aceiași în care Lythuon își găsise moartea, este ținut închis pînă își răscumpără viața cu bani. ¹ Acești bani trebuie firește să fi provenit dintr'o circulațiune oarecare interioară, pe care la întemeere,—cel puțin în Țara Romînească,—venea să o moștenească noul stat.

Este știut că la toate popoarele europene, organizarea statelor este simultană cu introducerea sau dezvoltarea economiei bănești. Aceasta se afirmă mai ales cînd organizarea se efectuează prin cuceriri. Un exemplu interesant ne dă Rusia, pentru care dominațiunea Tătarilor a fost de o importanță covârșitoare, deoarece atunci s'a schimbat regimul fiscal natural, cu un sistem fiscal bănesc, economia rusă trecînd printr'un salt dela faza economiei naturale la aceia bănească ².

Domnii vor fi avut nevoie de bani, dela început, nu numai pentru luxul curții, dar și pentru războaie, care întotdeauna și ori-

¹ N. Iorga, *Istoria comerțului*, I, 35. *Onciu*, *Istoria Romînilor*, 28.

² J. Kullischer, *op. cit.*, 402 și urm.

unde au cerut bani mulți. Și despre lipsa de războaie nu se poate vorbi la noi, mai ales în primele veacuri. Chiar Basarab I, (după Onciu), poartă și participă la diferite lupte, ca cea contra lui Carol Robert, aceea contra Bizantinilor și Sîrbilor. Desigur printre împrejurările care au dus la introducerea din ce în ce mai adîncă a economiei monetare, trebuie amintită și calitatea instrumentului de schimb care este banul, superioară tuturor celorlalte instrumente de schimb. Peste tot locul s'a constatat tendința de înlăturare a trocului sau a schimbului pe moneda vită ori produs, din moment ce o populație ia contact cu schimbul pe bani. Organizarea economică trebuie atunci să se adapteze acestei nevoi și monetizarea relațiilor de schimb cași a celorlalte, provocate de fenomenele circulațiunii, să tindă către consolidarea definitivă a economiei monetare. Dar dacă acesta este un factor general care contribuie la consolidarea unei economii bănești, există numeroși factori locali, cu acțiune limitată asupra fiecărei țări, care orientează într'un sens sau altul formele și fenomenele schimbului.

Dar mai înainte de a cerceta acești factori, o chestiune prealabilă se pune: ce înseamnă exact o consolidare a economiei bănești și ce fapte sau tendinți exprimă această consolidare. În sens general, prin consolidarea economiei bănești, sau mai bine zis prin înrădăcinarea sa, trebuie să înțelegem atingerea acelui grad de dezvoltare cînd toate funcțiunile banului metalic sînt exercitate, cînd prin ele se determină o influență hotărîtoare asupra întregii organizări economice, și mai ales cînd prin ele se poate exercita acea presiune socială caracteristică bogăției bănești. Cînd paralel cu aceste fenomene banul ajunge să exprime și să poată pune în circulațiune totalitatea valorilor economice, atunci economia bănească a atins complecta sa dezvoltare. Consolidarea unei economii monetare nu este deci exprimată numai de formele schimbului. Intervențiunea monetei vită—produs ori mixtă, nu poate ea singură să arate deplin faza de dezvoltare a schimbului, căci—după cum vom vedea ulterior—cu toată întrebuițarea mai frecventă în veacul al XVII-lea și chiar al XVIII-lea a acestui gen de monete, economia monetară a principatelor se consolida din ce în ce mai mult. Revenirea parțială la moneda vită ori produs nu poate fi privită ca un regres al economiei monetare propriu zise. Ea este provocată de insuficiența rezervei de numerar, disponibilă în circulațiune, fenomen care poate proveni fie dintr'o rărire reală a monetelor, fie dintr'una relativă—adică din înmulțirea numărului de tranzacțiuni. Asemenea fenomene s'au produs din belșug în trecutul economiei noastre de schimb. Intensitatea lor a variat în funcție de numeroși factori, iar consecința lor cea mai imediată a fost întrebuițarea celei de a treia categorii de monete: monetele mixte, alcătuite din bani împreună cu vite, ori produsele cele mai variate.

Cumpărătorul neavînd totdeauna la îndămină cantitatea necesară de moneta metalică, pentru a echivala valoarea mărții cumpărate, o complecta cu o altă valoare; vite, boi, cai, oi, ori pro-

duse : grâu, miere, mălai etc. Sistemul acesta s'a practicat încă din secolul al XIV-lea și a fost frequent în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. Cazurile pe care le găsim sînt dintre cele mai variate și unele chiar pline de interes. În 1619, găsim o moșie cumpărată cu 1400 aspri și 2 boi¹ iar doi ani mai tîrziu o alta este vîndută cu 10 galbeni și 2 boi de negoț.² Cam în aceeași epocă o țigancă este plătită cu 40 lei și 2 boi³, iar un țigan la 1640 este estimat și cumpărat cu 30 aspri plus 2 boi.⁴ Altădată prețul unei singure tranzacțiuni este alcătuit din 40 zloți tătărăști, 30 taleri, 20 lei, 25 ughi și 1 bou⁵ bun ; în alt caz 550 taleri de argînt, 3 perechi de boi și 10 vaci cu vîței, plătesc trei săliști în pustiu la Toporul.⁶

De multe alte ori întîlnim vitele albe constituind mijloace complectatoare ale prețului metalic⁷. Tot așa, ceva mai rar însă, aflăm caii. Încă din 1493 o moșie este cumpărată cu 420 aspri și 1 cal, iar un munte cu 330 aspri și iarăși un cal⁸ cazuri repetate și altădată sub diverse forme⁹. Alte soiuri de vite și diverse produse îndeplinesc același rol ; mai des se menționează oile, porcii, mierea, brînză, malaiul, pînea, sau chiar produse industriale ca postavul¹⁰. Deasemeni și gloabele care de obicei trebuiau achitate în vite ori bani se plătesc cîteodată în această formă mixtă. Astfel este cazul din 1696, cînd o gloabă se plătește cu 30 de ughi, 12 oi, brînză și

1 *I. Bianu*. Op. cit., p. 55.

2 *Ibidem*, 59.

3 *Ibidem*, 55.

4 *Bibl. Ac. Rom. Creșt.*, Colect. XIV, 131.

5 *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, Ispisoace și Zapise. II¹, 27.

6 *Idem*, Surete și isvoade, IX, 143.

7 *Uricariul*, XVIII, 361, XXIII, 135 ; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, II, 24, 25, 35—36, 274 ; IV, 20, 90, 105 ; V, 45 ; VI, 57 ; VIII, 20, 37, 248, 290, 315 ; IX, 143, 151, 159, 160 ; Cuzeștii p. XX ; Ispisoace și Zapise, I¹, 133, II¹, 1, 36, 157, 223, II², 122, III¹, 37 ; *A. Ștefulescu*, Gorjul, p. XLIX, LXV, LXVII, 159, 259 ; *Din trecutul Gorjului*, 10, 115 ; Documente slavo-romîne, 505 ; *I. Bianu*, op. cit., 23 ; *N. Iorga*, Studii și documente, V¹ 84, VI 484 ; XVI 187 ; Documente mai ales argeșene, 91 ; *T. Stefanelli*, op. cit., 13 ; *I. Filitti*, Arhiva Cantacuzino, 227 ; *Rev. „Ion Neculce”*, IV 180.

8 *Al. Ștefulescu*, Documente slavo-romîne, 34.

9 *I. Bianu*, 158 ; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, II, 233, III, 194 ; IV, 205, 212 ; XVI, 28 ; Cuzeștii, 199, 207 ; I¹, 181 ; *A. Ștefulescu*, Tismana, 400 ; *Doc. slavo-romîne*, 34, 142 ; *N. Iorga*, Documente mai ales argeșene, 78 ; *Revista istorică*, X, (1924,) 266 ; *N. Docan*, op. cit., 69, 70, 73 ; *Rev. „Ion Neculce”*, V, 279.

10 *Arhiva istorică*, I, 95, 128 ; *Uricariul*, XXIII, 184, 255 ; XXV, 33 ; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, II, 144, III, 171,—2 ; IV, 7, 205, 211 ; V, 17, 29, VI, 42, 72 ; VIII, 19, 37, 248, 290, 315 ; Cuzeștii, p. XX, 268 ; XVI, 137 ; IX, 143, 151, 159, 160 ; X, 91, 175 ; Ispisoace și zapise I¹, 129 ; II¹, 36, 123, 125, 157 ; II², 149—151 ; III¹, 37, 42, III², 16, 144 ; V¹, 50 ; *Viad Vodă Călugărul*, *Arhiva Iași*, (1896), 134 ; *Al. Ștefulescu*, Gorjul, 48 ; *Doc. slavo-romîne*, 50, 51, 142, 146, 206, 228, 264, 372, 399 ; *R. Rosetti*, *Cronica Vascanilor*, 118 ; *N. Iorga*, Studii și documente, V, 97, VI, 484, XVI, 187 ; *Istoria Bisericii romînești*, I, 272 ; *Ostașii dela Prut*, *An. Ac. Rom.*, II, XXXVI, 144 ; Documente mai ales argeșene, 97 ; *T. Stefanelli*, op. cit., 47, 104 ; *N. Docan*, op. cit., 71, 82, 93, 88—89, 91, 93, 94, „*Arhivele Olteniei*”, II°, 125.

12 miei negri, 1 iar o deșugubină dela moartea unui Turc e plătită cu 360 zloți, 7 iepe și 13 cai 2. Acest sistem de prețuri vine să afirme că circulațiunea de bunuri eșise din faza schimbului în natură. Nu poate fi vorba aici de un schimb în natură sau de unul pe baza unui produs oarecare pe lângă care s'ar adăuga bani metalici. După cum vom vedea imediat, chiar față de aceste produse—din moment ce se înglobau în preț,—părțile luau o atitudine îmbibată de mentalitatea unei economii monetare.

O cercetare în specie ne va arăta că dincolo de aceste manifestări stă o economie de schimb cu o structură esențial monetară. Urmărită în evoluția ei, se constată tendința și realizarea permanentă a consolidării, în înțelesul pe care i l-am precizat anterior. O serie de fenomene din domenii variate, contribuie a dovedi această stare de lucruri, și dintre aceste, patru sînt mai principale :

1. evaluarea prealabilă în monedă metalică a monetei vită ori produs.
2. întrebuințarea generală a monetelor de socoteală.
3. mentalitatea populară monetară.
4. mercantilizarea ideii de bogăție.

Primele două fenomene mărturisesc o deprindere adîncă a întrebuințării banului, nu numai în ceiace privește atributele sale materiale, ci și în funcțiunile sale economice; raritatea banilor sau lipsa din circulație a unor monete, cu care se obișnuise poporul, aduc instituțiuni nouă, în legătură cu banii metalici, care vor fi utilizați, cel puțin în atributele lor abstracte. Atît unul cît și celălalt fenomen, se produc din belșug, repetîndu-se în diverse epoci și locuri.

Cel dintăiu fenomen, al aprecierii prelabile în monedă metalică a valorii produsului care servește ca instrument de schimb, îl găsim atunci cînd schimbul se realizează printr'un preț format din vite ori produse, sau vite, produse și bani. De pildă un pămînt urma să se vîndă cu 2 boi și 3 oi; mai înainte însă ca tranzația să se efectueze, valoarea pămîntului se aprecia în monedă, apoi se aprecia în același fel și valoarea vitelor, iar în actul de vindere-cumpărare se trecea mai totdeauna că s'a plătit de pildă 2 boi și 3 oi, prețuite la atîta în bani. Pentru ca prețul astfel compus să fie cît mai aproape de realitate, această operațiune se pare că se făcea adesea ori de oameni străini tranzațiunii, și care aveau rolul unor arbitri, indicați în unele documente ca „oameni buni“, „orașeani“³⁾ s'au chiar „răzeși“. Avem acte în care

1 I. Stefanelli, op. cit. 16.

2 G. Ghibănescu, Ispisoace, IV¹, 154; Vezi și Surete și isvoade, XVI, 10; Al. Ștefulescu, Gorjul istoric p. XLI—III, 215; Din trecutul Gorjului; 59; R. Rosetti, op. cit., 192, nota 1, 193, 194; A. Vitencu, Vechi documente, 9 Rev. „Ion Neculce“, V, 218.

3 I. Bianu, op. cit. 64.

se menționează cliar că aceștia au iscălit și actul de vânzare¹. Estimațiunea desigur făcută pe prețul curent, se numea „biciuluială“, și se întîlnește încă din veacul al XV continuînd neîntrerupt pînă în secolul al XIX-lea². Ea trebuie să fi avut loc în toate cazurile, iar faptul că nu se găsește menționată decît în unele documente, se datorește probabil împrejurării că fiind o operațiune ațit de curentă nu se mai socotea necesar de a o trece în act.

Al doilea fenomen pe care îl semnalăm ca specific unei economii monetare consolidate, este întrebuițarea generală a unor monete de socoteală. O atare monetă nu are niciodată o existență materială ci numai una ideală. Ea reprezintă o valoare nominală care servește de măsură a valorii bunurilor, însă funcționează grație unei alte monete, avînd o valoare intrinsecă, sau a unui produs oarecare. O monetă de socoteală își face loc de obicei în economia unei țări în modul următor. În circulațiune se găsesc la un moment dat o sumă de piese metalice prea mici, care din această cauză îngreuiază operațiile cu valori mai mari. Atunci un multiplu al acestei piese servește ca unitate aritmetică—fără ca el să reprezinte și o unitate materială. Un alt mod de penetrație al acestor monete, e tocmai cel invers. Circulația este dominată de o monetă oarecare cum a fost de pildă la noi leul; acesta avea ca submultipli: paralele, banii, 40 din primele și 120 din cei dealdoilea alcătuiind un leu. Din motive asupra cărora nu putem insista acum, leul metalic a dispărut din circulație, însă el constituia o măsură de valoare așa de potrivită cu cerințele economiei noastre, încît locuitorii l-au păstrat întrebuițîndu-l în mod ideal,—socotind numai în lei—însă vînzînd și cumpărînd cu monete reale. Astfel populația principatelor s'a servit de această monetă de socoteală mai bine de un veac, de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea pînă la reforma din 1867. Sînt probabilități—a căror discuțiune urmează să fie făcută în altă parte,—că și alte monete au îndeplinit un asemenea rol, după ce avuseseră o circulațiune foarte activă și se înrădăcinaseră în economia țării. Astfel au fost zloții și talerii. Numismații și istoricii noștri susțin că asemenea fenomene monetare nu sînt străine într'o oarecare măsură chiar veacului al XIV-lea și al XV-lea. După I. Bodgan³ numele „some“ întrebuițat pe timpul lui Ștefan cel Mare ar reprezenta o monetă de socoteală. D. Moisil

1 N. Iorga, Studii și documente, XVI, 400.

2 Uricariul XII, 285; Arhiva istorică, I, 71, 86—87, 95, 128; G. Ghibănescu, Surse și izvoade, II, 217, 233; III, 67—68; IV, 44, 86; IX, 159; X, 91, 175; XIV, 40; Al. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, 20, 29, 54, 57; Gorjul, 22; I. Blanu, op. cit., 148; N. Iorga, Studii și documente, VI, 97; XI, 262; XVI, 400; Neamul Agarici An. Ac. Rom. XXXVII, 2194; Documente mai ales argeșene ale Eforiei spitalelor civile, I, Bul. Com. ist. a Rom., III, 1924, 77; Revista istorică, XI, (1925), 46; XII, (1926), 254; Ștefanelli, op. cit., 29, 38—39, 55, 214; St. Greceanu, Genealogiile documentale, II, 12, 14, 189, 274, 275, 277, 278. Vitencu, op. cit., 10, 22. Asemenea cazuri se găsesc extrem de numeroase; unele se mai găsesc indicate și în notele referitoare la schimburi:

3 I. Bodgan, Documentele lui Ștefan cel Mare, I, 212—213.

afirmă că și perpera pe care o întâlnim în țara Românească ar fi fost o monetă de socoteală¹). Se susține deasemeni că scotul, fertunul și grivna, nu reprezentau monete reale ci numai o valoare ideală, care se exprima curent prin „groș“, un scot fiind alcătuit din 2 groși, un fertun din 6 scoți și o grivnă din 4 fertuni².

În favoarea consolidării economiei noastre monetare, mai vorbesc, după cum arătăm, și alte fenomene decât cele două amintite mai sus. Aceasta rezultă tot așa de elocvent din mentalitatea monetară populară, exprimată în diverse chipuri. O definiție populară a monetei spune că „banul ca o cumpănă toate li potrivește după al său preț“³ arătând astfel prin această plastică formulă, că poporul înțelesese pe deplin rostul banului, nu numai ca instrument de schimb dar și ca etalon natural de valoare. Între definiția lui Marx, care spunea că banul este un echivalent general al mărfurilor și între ideea populară, că banul servește a exprima prin preț valorile reciproce ale mărfurilor, cred că nu este nici o deosebire; ambele prind în formule deosebite același fenomen. Multiple ghicitori, proverbe, povești, și mai ales poezii populare, atestă până la evidență că banul avea în viața satelor un rol definitiv fixat, ridicat adesea până la importanța elementelor fundamentale ale vieții. În poeziile populare

1 I. Nistor, Handel und Wandel, in der Moldau bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. 1912. 115 și urm. C. Moisil, Considerațiuni asupra monetelor lui Mircea cel Bătrîn, Bul. Soc. Num. Rom, X, (1913/20), p. 39—40.

2 C. Moisil, Monetăria Țării Rominești, 121, 144—145; în Bosnia, în orașele litorale țărmlui estic al Adriaticei, în Serbia și în Veneția în veacul al XIII-lea și al XIV-lea perpera era numai o monetă de socoteală. *Emilian Lilek*. Die Schatz-Kammer der Familie Hranici (Kosaca) in „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzogovina, vol II, Viena. 1894, p. 153, cp. *Jireček*, Geschichte der Bulgaren. 441, nota 86.

3 I. Zaune, Proverbele Romînilor, Buc., 1903, IX, p. 190.

Bogatul și saracul

Adă-mi mic vin d'un zlot
Să-l beau cu bogatul tot.

Tu ai bani de vînturat
Galbeni mulți de semănat.

Ale. andri, 41, 42).

Corbea

Nu ți-i roșul de vînzare
Să-ți dau galbeni și parale
Cu bani să ți-l plătim
Cu galbeni să-l cumpenim
Venetici de cite cinci.

Revista p. Ist. Arh. și Filolog.
VII¹, 423).

Badiul

Întră în odaia mea
Umple cu galbeni poala

Tot cu galbeni venetici
De cite o sută și cinci
Cu malmudiele turcești
Cu rubiele arăpești
Cu groașe lipovenești
Cu dinari moldovenești
Și cu grivne muntenești.

Hajdeu, Magnum
Etyrn., p. 242).

Doină

Și salba-i de gologani
Făcută de doi ciobani
Salba-i de sorocoveți
Făcută de logofeți
Și salba-i de irmilleci
Făcută de doi voinici
Și salba-i de icosari
Făcută de doi primari
Și salba-i de galbenai
Făcută de coconai.

Hajdeu, Idem 2421.

apar numele celor mai variate monete: zloții de aur care dispar din circulațiune pe la jumătatea veacului al XVII-lea pentru ca sub această denumire să înțilnim mai firziu o mică monetă de argint într'o continuă depreciere, galbenii venetici, irlmilicii turcești, rublele rusești, galbenii austriaci și olandezi, icosarii, rubielele și altele încă, se înțilnesc de numeroase ori, servind nu numai pentru a stabili frecvența în circulațiune a unei monete, dar într'o oarecare măsură și la precizarea epocii de elaborare a unei atari producțiuni literare.

Al patrulea fenomen caracteristic și pe care îl semnalăm sub denumirea de mercantilizarea ideii de bogăție este unul dintre cele mai interesante. Cerinți metodice impun ca expunerea sa să fie lăsată mai la urmă, cînd va fi făcută împreună cu cercetarea reacțiunii antimercantile care se constată în trecutul principatelor noastre. Să examinăm deci factorii care au conlucrat la procesul consolidării economiei noastre monetare.

b) Factorii generali.

Sistematizînd acești factori—după natura lor—așa cum se reliefează dintr'o privire de ansamblu îndreptată asupra trecutului nostru, ei s'ar putea grupa în 3 categorii și anume: politici, economici și psihologici.

I. Din categoria factorilor politici care au putut exercita o influență reală asupra economiei noastre de schimb, trebuie să se menționeze:

- a) ridicarea armatelor și purtarea războaelor.
- b) suzeranitatea turcească.

În toate țările armatele au necesitat cheltueli mari și deci posedarea de stat sau domn a unor însemnate cantități de numerar. 1 Și la noi nevoia unor armate a trebuit să reclame sumi mari de bani, fie pentru plata oștenilor, 2 fie pentru înarmarea lor. În

1 Amănunte și concluzii privitoare la această chestiune în Apus în *W. Sombart. Krieg und Kapitalismus, München und Leipzig, 1913.*

2 În istoriografia noastră, chestiunea plății ostașilor și a căror anume, nu este bine precizată. Am văzut că pe timpul lui Dan este vorba de ostași plătiți; tot așa în vremea lui Iliș 1433—35, acesta plătește de ostaș cinci grivne pe lună, ceiace face după socoteala lui Bogdan 15 zloți pe lună (1 grivnă—3 zloți turcești). Bogdan crede totuși că pentru această epocă „lefeșii aproape nu existau și dacă-i constatăm din cînd în cînd, de pildă sub Iliș, ei par a fi chemați mai mult pentru garda personală a Doimnului sau ca instructori, decît ca să întărească toilul armatei”. (Citeva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boerilor moldoveni în secolul al XIV-lea și al XV-lea, *An. Ac. Rom., S. II, XXIX, 622, 624*). Prin oștirea în leafă menționată des de cronicari, ar trebui să se înțeleagă după Bogdan, numai mercenarii, lefeșii. (Ebenda, 11—15, 16). Mențiuni de ostași plătiți, străini sau băștinași, se înțilnesc des și totdeauna, ca plăți de domn. Mihai Viteazul sau soldații săi angajați din Ardeal plătiți cu leafa în bani și hrana și cu îmbră-

documentele veacurilor XV—XVII abundă cumpărăturile de articole de războiu, ca arcuri, arme, scuturi, săbii, puști, spade, săgeți, fier de arme, oțel, importat de cele mai multe ori din Brașov și Țara Ungurească. În mod continuu, în primele trei veacuri o parte însemnată din veniturile țării, vor fi mers în această direcție. Chiar în epoca lui Brîncoveanu,—deci într'o vreme cînd nu se mai putea vorbi de adevărate armate,—cheltuiala pentru ele era cea mai mare dintre toate cele interne, 60—70.000 taleri anual¹. Cu atît mai mult în primele veacuri nevoile armatei reclamau satisfacere imediată, cu cît erau războaiele și mai dese și mai grele. Sumele de bani consumate cîteodată de oștiri, erau așa de mari, încît cantitățile procurate de țară sau domnie erau cu totul insuficiente și trebuia să se apeleze la alții, mai ales la creștinii de pe aiurea. Sînt cunoscute astfel cererile insistente ale lui Ștefan cel Mare și ale lui Mihai Viteazul, adresate în repetate rînduri creștinătății, care oricît ar fi fost lipsită de interes sau generozitate, dar tot trebuie să fi intrat pe această cale, ceva bani în țară. Plata în bani a unor ostași contribuia mult ca să creeze din acești oameni agenți prețioși ai economiei monetare, căci punîndu-i în contact mai strîns cu banii, îi obișnuia a vedea în ei dacă nu atît un instrument de schimb de o calitate superioară, dar cel mai prețios mijloc de acumulare de valori. Pe trei căi deci, instituția armatei proprii contribuia la monetizarea economiei de schimb și progresiv la consolidarea economiei monetare: prin mărirea cantității de numerar aflător în țară, prin activarea circulației sale datorită numeroaselor cumpărături și prin crearea unor agenți obișnuiți cu mînuirea banului.

Al doilea factor care a exercitat o influență covârșitoare, mai mare chiar decît întreținerea armatelor, a fost situațiunea principatelor, din epoca suzeranității turcești. Efectele acestei suzeranități au trebuit să fie cu atît mai mari, cu cît aproape în tot decursul executării sale, economia principatelor fusese transformată într'o piață de satisfacțiune a multor dintre nevoile Țarigradului. Chiar dacă din relațiile dintre principate și Turci, pe care le provoca această suzeranitate, am ține seamă numai de obligația plății unui tribut, și tot ne-am găsi în fața unui fapt îndeosebi însemnat pen-

camîntea. (Hurmuzaki, XII, 44. *N. Iorga*, Documente nouă în mare parte romînești relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul, An. Ac. Rom., S. II, XX, 471—2). Letopisețul Țării Moldovei atribuit lui *Nicoiaș Mustea* povestește că Duca Vodă nu voia să cheltuiască bani cu oastea „pentru scumpetea lui” (Ed. Kogălniceanu, II, t. III, p. 21), iar *Cantemir* în descrierea Moldovei spune că Domnii de pe vremea sa, găseau mai înțelept să strîngă bani în lăzi, decît să-i cheltuiască cu oștirea. Asupra acestei chestiuni cp. memoriul. *I. Bogdan*, Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea, An. Ac. Rom., S. II, XXX, 1908 și *N. Iorga*, Istoria armatei.

¹ *I. Bogdan*, Documentele lui Ștefan cel Mare; Documente moldovenești; Relațiile etc., *Stoica Nicolaescu*, Doc. Slavo-Romîne, etc., *Silviu Dragomir*, Documente nouă asupra relațiilor Țării Romînești cu Sibiu în secolul al XV-lea și al XVI-lea, Buc. 1927.

tru economia țării. Sumele cu acest titlu pe care principatele le-au plătit Turcilor sînt mari încă dela început, devenind foarte mari cu un veac mai apoi. Încă din 1456 găsim Moldova impusă la un tribut de 2000 de galbeni ungurești ¹ urcat în timpul lui Ștefan cel Mare la 4000, ² sumă menținută și subț Bogdan cel orb ³, Subț Rareș tributul se triplă, adică se sui la 12,000 ⁴ plus alte sume și aceasta într'o epocă cînd puterea de cumpărare a banilor rămîne constantă. Pe vremea lui Despot, tributul crescuse la 30000 șcuți și acesta, probabil ca să-și consolideze domnia, îl urcă la 50,000 ⁵; sub Iancu Sasul el atinse suma de 80,000 de ducăți ⁶ iar pe timpul lui Petru Șchiopul 50,000 taleri deci aproape 30,000 galbeni ⁷.

În Muntenia se urmează exact aceiași cale. Vlad Tepeș plătește 10.000 de galbeni ⁸ iar cu un veac mai tîrziu tributul țării ajunsese la 21 de poveri aspri, ceiace reprezintă 2.000.000 bani albi, adică cam 17,500 galbeni ⁹. Ceva mai tîrziu subț Mihnea II Turcitul se plăteau 160.000 șcuți ¹⁰. În epoca lui Mihai Viteazul pretențiunile turcești cresc și tributul plătit e de 30.000 de galbeni ¹¹. Cu un veac mai tîrziu, în epoca lui Brîncoveanu, Turcii trăgeau anual din Țara Romînească $\frac{3}{4}$ din veniturile sale, adică o sumă cam de 400,000 taleri ¹². Tributul oficial merge cîntînu crescînd. În era Fanarioților el atinge cifre fabuloase și numai raportarea lor la suma cheltuelilor totale poate să ne dea o idee justă de ceia ce reprezenta tributul pentru țară.

1 Documente Hurmuzaki, II°, 669; după C. Giurescu tribut se plătea și mai înainte subț formă de *dăruri*. Capitulațiile Moldovei, p. 55. Cp. și N. A. Constantinescu, Inceputurile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova, București, 1914, p. 18 și urm., tribut „răscumpărător al păcii”.

2 C. Giurescu, Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană, București, 1908, p. 63.

3 A. Xenopol, Istoria Romînilor, IV, 288, sau de 8000 după alte iso-voare; C. Giurescu, Capitulațiile Moldovei, p. 65; N. A. Constantinescu, op. cit., p. 61.

4 A. Xenopol, 343; I. Ursu, Die auswärtige Politik der Woywoden der Moldau, Peter Rares, 1527—1538, Berlin, 1907, p. 10.

5 A. Xenopol, V, 89.

6 Buletinul Soc. Numismatice, XVIII, No. 46, p. 58—59.

7 N. Iorga, Documente nouă în mare parte romînești etc., p. 440—441.

8 A. Xenopol, Ist. Rom. V, 24. Cronicarii Turci vorbesc de un tribut plătit chiar pe timpul lui Mircea cel Bătrîn, I. Minea, op. cit., p. 137, 247... deasemeni și pe timpul lui Dan II în a doua domnie (după Dukas). Idem p. 193 nota. Despre tratatul din 1391, 1393 sau 1411 prin care Mircea închină țara la Turci, obligîndu-se la plata unui tribut de 3000 bani roșii și 300 lei argint cercetările de specialitate l-a demonstrat ca fals. I. Bogdan, Luptele Romînilor cu Turcii, Buc., 1894, 88; N. Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes. Gotha, 1905, II, p. 76; C. Giurescu, Capitulațiile Moldovei, p. 25—26, 41; I. Minea, op. cit., 247 și urm. Contra D. Onciul. Din istoria Romînilor, 56. Ar fi fost plătit întăia oară de Vlad; I. Minea, op. cit., 272—3.

9 N. Iorga, Doc. Hurmuzaki, XI, Prefața, XIX.

10 Bul. Soc. Num., XVIII, 46, p. 58—59.

11 A. Xenopol, V, 197.

12 C. Giurescu și N. Dobrescu, Documente și registre privitoare la Constantin Brîncoveanu, Buc., 1907, XLI—XLIII.

Toate aceste sume oficiale percepute de Turci, sub titlul de haraciu, peșcheș, emphimucatesi, rachibiaua și altele, oricît de urcate ar fi fost și ar fi avut tendința să devină pe deoparte datorită lăcomiei suzeranilor, iar pe de alta mulțămită grijei domnilor, au fost mai totdeauna lăsate în umbră de cătră sumele pe care în particular Turcii le-au primit dela domni, dela dușmanii lor și mai ales de la pretendenți. Au rămas în această privință un număr însemnat de mărturii documentare, în care chiar dacă ar fi pătruns o urmă din imaginația cu care în toate timpurile mulțimile au privit averea stăpînitorilor lor, totuși pot să ne dea o idee de cantitățile imense de aur și argint scurse pe această cale cătră Constantinopol, începînd din epoca cînd domniile sînt scoase la vînzare. Pe Lăpușeanu de pildă domnia îl costă 200,000 de galbeni ¹; tot pentru domnie Mihnea făgăduiește Turcilor 600,000 de scuzi, și pe deasupra 100,000 beglerbegului Greciei ², iar pentru omorîrea rivalului său Petru Cercel promite atîția bani cît vor putea duce 600 de cai ³. Nu mai puțin la rîndul lui, Petru Cercel se angajează să plătească 1.000.000 de țechini ⁴. Emanuel Aron continuă seria promițînd 600,000 de ducați pentru domnie ⁵. Aceste sume reprezentînd numai promisiuni ar putea fi exagerate și deci să nu fie o orientare sigură. Supoziția ar putea fi într'o oarecare măsură întemeiată, dar nu trebuie uitat că la Turci în asemenea cazuri, nerespectarea unei promisiuni bănești se plătea cu capul, ceiace constituia desigur un motiv puternic care să determine seriozitatea făgăduințelor. Dealtmîntrelea diversele plăți efective atestă acest fapt, după cum reese din cei 22,000 galbeni cheltuiți de Iancu Vodă ⁶ tot pentru domnie, sau din suma de 150,000 de galbeni dați de Iancu Sasul tot în același scop ⁷. Despre banii cheltuiți de Brîncoveanu se povestesc lucruri care par a fi din domeniul imaginației. Numai în 1703 plătește suma de 800,000 taleri pentru a scăpa de o încurcătură ⁸. Și aceste sume cresc mereu, reprezentînd valori din ce în ce mai mari pînă în timpurile nouă, căci Turcii au încasat dela Principate chiar în prima jumătate a veacului al XIX-lea cantități considerabile de bani.

Această stoarcere a țării de numerar nu putea rămîne fără consecinți profunde. Unele au fost semnalate de d. N. Iorga, în special acele ce privesc crearea unei clase de speculanți de monedă, străini la început, dar amestecați cu indigeni mai tîrziu, și care în legături cu finanța de peste graniță ofereau credit domni-

1 A. Xenopol, *Ist. Rom.*, V, 105—6.

2 *Ibidem*, V, 50.

3 *Ibidem*, V, 58.

4 *Ibidem*, V, 58.

5 *Ibidem*, V, 164.

6 *Ibidem*, V, 116.

7 *Ibidem*, V, 148.

8 C. Giurescu și Dobrescu, *op. cit.*, XLIV; pentru alte epoci și cazuri: N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI*, An. Ac. Rom, II, XVIII (1895—96).

lor,—pentru satisfacerea nevoilor urgente ale Turcilor—pentru ca apoi rambursarea sumelor să devină una din cele mai mari calamități pentru țară¹. Cantitatea de monedă împrumutată, plătită adeseori direct din Constantinopol, Turcilor, trebuia scoasă mai apoi din principate și exportată la Țarigrad sau aiurea. Într'o țară fără mine de metal prețios averea sa bănească este aproape numai un produs al circulației de mărfuri. Numai datorită unei circulațiuni active, o parte din instrumentele de schimb pot fi captate astfel ca o acumulare bănească să poată avea loc. Cu cât aceste acumulări se reclamau a fi mai mari, în favoarea lor acționind mai ales puterea politică, cu atât circulația era menită să devină mai activă, nu în sensul că același produs avea să treacă prin mai multe mâini, ci mai multe bunuri, indiferent dacă erau venituri sau capitaluri, trebuiau să fie svirlite pe piață. Formele de schimb arhaice trebuiau părăsite și odată cu activarea circulațiunii, schimbul pe bani trebuia să se dezvolte din ce în ce mai mult. Faptul că această activare era destinată să satisfacă nevoile de numerar ale domnilor și ale clasei stăpînitoare, impunea deci organizarea unui aparat potrivit pentru ca sume cât mai mari să poată fi sus-trase, iar împrejurarea că aceste sumelaua drumuri peste graniță, avea să producă fenomene firești de raritate monetară periodică care se pot constata prin întrebuițarea în schimb a altor intermediari decît banul metalic, ca și prin numeroasele măsuri luate în veacul al XVII-lea și XVIII-lea de guvernele ardelenesti, pentru a opri exportarea monetelor lor în principate, unde probabil că datorită rarității, căpătau un agiu accentuat.

II. Consecințele generale ale suzeranității, ne duc la examinarea celei de-a doua categorii de factori, anume a celor economici, dintre care, unii se găsesc într'o legătură organică cu situațiunea politică internațională a țărilor românești. Printre acești factori se pot enumera:

- a) regimul fiscal.
- b) iobăgia și
- c) creșterea rezervei de numerar.

a) Nu este vorba în examinarea regimului nostru fiscal despre o expunere cât de sumară a organizației noastre financiare², după cum n'a putut fi vorba nici de o expunere propriu zisă a factorilor politici. Este vorba numai de a vedea prin care latură a lor, aceste fapte se megieșesc cu economia monetară, și întrucît această megieșie a putut influența organizația schimbului în principate.

¹ N. Iorga, Cercetări istorice cu privire la viața agrară a Românilor. Studii și documente, XVII¹, p. 25. Vezi și G. Brătianu, O carte de judecată a lui Vasile Lupu, Rev. Ist., V, 1—2, p. 22 și urm.

² O bibliografie a cercetărilor relative la problemele fiscale din trecut a dat C. C. Giurescu, în Organizarea financiară etc.

Privind problema subț această înfățișare, regimul fiscal apare ca fiind în cea mai strinsă legătură cu economia monetară. La rîndul său regimul fiscal stă într'o legătură organică cu suzeranitatea turcească. Vlădescu a încercat să arate că însuși birul, cea mai importantă dintre dările trecutului, și-ar trage origina direct din această împrejurare politică, care mai înainte de toate impunea principatelor plata unui tribut. Dar chiar în ipoteza că birul ar fi mai vechi ca obligația haraciului, după cum a susținut Giurescu—și nu s'ar putea stabili legătura dintre bir și tribut, influența plății acestui tribut,—la care mai tirziu s'a adăugat sistemul cumpărărilor de scaune domnești— asupra regimului fiscal, a trebuit să fie covârșitoare. Ea se degaja, în special, din două caracteristici ale sistemului, una mulțimea și varietatea dărilor, și a doua, excesivitatea lor, care fără excepție se manifestă în tot cursul istoriei noastre financiare. Într'un document dela începutul secolului XV, se pot număra opt dări sigure: oieritul, porcăritul, albinăritul, găletăritul, vinăriciul, gloaba, caii de olac, boii de cărat, dări de care satul Polcăuți este ertat, și care nu par a fi nici singurele pe care satul avea să le dea, deoarece documentul mai adaogă că scutirea se face „mai pe scurt de toate dările mari și mici” formulă prin care s'ar putea înțelege nu numai un rezumat al celor deja înșirate, dar o prescurtare a altora de mai puțină importanță și care n'au mai fost enumerate. Satul mai este scutit pe deasupra și de cele trei zile de pescuit morunii, iar alte documente, nu mult posterioare, vorbesc precis și de alte dări. Mărturisirile din veacurile următoare, în ceiace privește mai ales excesivitatea dărilor sînt atît de abundente și unanime a atesta acest fapt, încît ele explică pe deaîntregul cele trei fenomene la a căror producere regimul fiscal a contribuit într'o largă măsură și anume: extinderea iobăgiei, haiducia¹ și bejenăria.

Influența acestui regim fiscal asupra economiei monetare dacă se exercita prin exagerările sale, în primul rînd se exercita prin natura lui și principiul său de organizare. Atît cît se cunosc până astăzi, dela cele mai vechi până la cele mai nouă, mai toate dările către domnie se achitau în bani, cazurile contrarii fiind numai excepții. Monetele metalice trebuie deci să fi pătruns până în satele cele mai depărtate de centrele comerciale, și orice sătean, nescutit de dări printr'o împrejurare oarecare, era obligat să aibă cel puțin atîta monetă, cîtă îi era necesară pentru plata dărilor. Lipsa ei avea consecințele enunțate mai sus și care mai ales în veacul al XVIII-lea erau în deplina lor manifestare. Din aceste obligații rezulta în mod forțat o monetizare a relațiilor de schimb. Oricît de înrădăcinat ar fi fost tradiționalismul vechilor sisteme, el a trebuit să iasă măcinat din presiunea aparatului fiscal. Vitregia situațiunii politice comanda astfel forme superioare de circulațiune, a căror înrădăcinare a fost plătită cu sacrificii seculare, în cea mai mare parte numai ale țărănimii.

¹ Cf. *Al. Philippide*, *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut*, Iași, 1896, p. 37 și urm.

b) O analiză superficială ar impune concluzia că iobăgia în principiu ca și extinderea ei, nu constituie un mijloc de dezvoltare a economiei bănești, ci din contra o piedică a progresului ei. În enunțarea unei asemenea păreri, ar avea un rol hotărâtor faptul că iobăgia ducând la lărgirea economiilor boierești, adică a acelor unități economice producătoare singure aproape a tuturor obiectelor consumației lor, elimină prin aceasta, cel puțin parțial, nevoia unui schimb cu alte unități și deci și ocazia care produce intervenția banului. Numărul agenților de schimb este menit astfel să descrească într'un raport proporțional cu întinderea iobăgiei, căci pe lângă scăderea provocată de integrarea progresivă a economiilor boierești se produce și o micșorare a numărului economiilor țărănești. Astfel numărul acestor economii independente care pe baza unui venit propriu ar fi putut participa la un schimb mai intensiv scăzând prin căderea lor în iobăgie, și circulația generală tinde să se răstărgă. Tot așa contribuie la micșorarea numărului de schimburi și faptul că prin extinderea vecinătății nivelul bunei stări a unui număr din ce în ce mai mare a populației este menit să se coboare influențând prin aceasta consumațiunea și bine'nțeles circulațiunea din întreaga țară.

Examinând însă fenomenul iobăgiei în ansamblul său, el desvăluie și alte consecințe decât cele de mai sus, și care în parte sînt exacte. Și aceste consecințe sînt deosebit de însemnate în dezvoltarea economiei bănești. În prealabil trebuie evitată o eroare, anume credința că ar exista un antagonism între producția prin muncă silită și economia monetară. Antichitatea cu o producție nuanțată puternic de un regim esclavagist a cunoscut o intensă economie monetară. Trebuie de admis deci concluzia că și în regimul muncii iobage au putut fi posibilități ca să se dezvolte o circulație bănească. Evoluția economiei noastre confirmă pe deplin această supoziție. Iobăgia a putut să prezinte o importanță mai redusă față de progresul economiei bănești atîta vreme cît iobăgirea era scopul mării proprietăți funciare boierești, acumulării pentru simplă acumulare. Cîtă vreme obligațiunea de prestare a unor zile de muncă, a rămas în marginile tradițiunii, producția nu putea crește cu acea abundență care totdeauna svirle în circulațiune cantități încă necunoscute de mărfuri și care face să reclame un aparat circulator potrivit. Mărirea latifundiului, fără mărirea imediată a slujbei nu putea duce la producția care ar trebui să o așteptăm. Cu toate acestea un plus de producție trebuia să se dezvolte. Marea proprietate nelucrată sau puțin lucrată este terenul cel mai priincios al creșterii vitelor. Dacă se mai adaugă la această împrejurare și faptul că întinderea excesivă a proprietății latifundiare duce la împușinarea locuitorilor, se reliefează și mai bine condițiile excesiv de favorabile pentru dezvoltarea creșterii vitelor. Aceasta se constată progresiv în tot cursul istoriei noastre economice și chiar la începutul veacului al XIX-lea, cea mai mare bogăție a țării - sau mai bine zis, a boerimii, — o constituiau vitele. Deci

deși numărul consumatorilor era sortit să descrească, iar economiile boierești găseau condițiuni de a-și lărgi granițele, totuși producția boierească, mai ales cea destinată schimbului, creștea, și cu toată aprovizionarea forțată a Turcilor care se exercita păgubitor încă la începutul secolului al XIX-lea, producția animală a mers crescând și a fost aproape singura care a adus bani în țară până la acea epocă. Prosperitatea păstoriei socotită cel puțin parțial ca un efect al iobăgirii crescînde, se reliefează astfel ca unul dintre factorii esențiali în formarea economiei noastre bănești. Atunci cînd producția pastorală a început să fie înlocuită treptat de producția agricolă, prin introducerea unui regim iobăgîst din ce în ce mai greu — dacă nu totdeauna de drept, însă în permanență de fapt — iobăgia influențează decisiv orientarea circulațiunii către formele sale superioare. După cum am arătat în altă parte ¹, regimul agrar al primei jumătăți a veacului al XIX-lea svîrlea pe piață cantități considerabile de produse. Aparatul circulator trebuia să se adapteze acestei nouă producțiuni și cea dintăiu condiție ca această armonizare să poată avea loc, a fost complecta monetizare a mijloacelor de schimb.

c) Ar fi trebuit ca această expunere asupra factorilor care au contribuit să modifice aspectul și structura economiei noastre bănești, să înceapă cu cercetarea creșterii rezervei monetare, care fără îndoială nu numai că este factorul direct care a contribuit la dezvoltarea și consolidarea economiei monetare, dar este și acel care trebuia să fi exercitat o influență imediată și profundă. Totuși am semnalat mai întăiu ceilalți factori, mai mult indirecti, căci acțiunea lor exercitîndu-se aproape asupra întregii societăți, impuneau în procesele de schimb și circulație adoptarea unor forme monetare, contribuind astfel ca economia țării să fie aptă a absorbi cantități mai mari de numerar și chiar a stimula energiile individuale în această direcție. Creșterea cantității bănești fiind un fenomen dependent nu numai de factorii săi direcți, ci de întreaga atmosferă socială, trebuia deci început cu semnalarea împrejurărilor generale care concureau indirect la obținerea acestor rezultate.

Dar mărirea cantității monetare aflătoare într'o țară la un moment dat este un fapt greu de stabilit, chiar azi, și cu atît mai dificil devine pentru o epocă cînd statisticile lipsesc cu desăvîrșire. Am vorbit apoi despre o restrîngere a întrebuițării banului în schimb sau mai precis, de revenirea frecventă la alte instrumente de circulație, începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea ceia ce ar indica nu o creștere a cantității metalice ci din contra o descreștere a ei. Credem însă că rezolvarea acestei chestiuni, dificilă mai ales din cauza materialului extrem de redus, stă într'o strînsă legătură cu lămurirea fenomenului de creștere a cantității monetare,

¹ Burghezia romînă și marxismul, Viața Romînească. 1927, 2, 3.

atît față de circulație cît și față de întreaga economie a țării. O observație atentă poate să ne arate că deși într'o țară cantitatea monetară a crescut, totuși schimbul e servit mai puțin ca înainte și paralel cu un import monetar să se manifeste o criză monetară a circulațiunii. Faptul are explicațiunea sa firească dacă ținem seamă că paralel cu cele două fenomene de mai sus au putut avea loc anumite modificări în vitesa circulațiunii, mărirea numărului de obiecte schimbate, restrîngerea circulațiunii pe credit sau manifestări spontane de tezaurizare. Toate aceste împrejurări pot crea o insuficiență monetară a circulațiunii, de o durată mai lungă sau mai scurtă, care se resimte fie prin o depresiune a schimbului, fie prin recurgerea la alte mijloace de circulațiune. Deci creșterea cantității metalice este un fenomen care trebuie privit atît din punct de vedere absolut cît și relativ.

În situațiunea în care se găseau țările noastre se poate ca de multe ori ele să fi avut descreșteri reale ale rezervei monetare, provocate de vreun asalt fiscal mai impetuos, însă nu aceste întâmplări interesează momentan. Faptul care ne preocupă este tendința și acțiunea constantă a economiei noastre bănești care, indiferent de depresiunile trecătoare, a dus la mărirea progresivă a rezervei de numerar. Indiciile care servesc la o afare concluzie sînt date nu atît de circulație care nu poate oferi o măsură justă, după cum arătam mai sus, dar de acumulările economiilor particulare. Este un fapt bine stabilit că în veacurile XVI, XVII și XVIII găsim cazuri de averi bănești considerabile. Chiar dacă aceste averi nu s'ar fi ridicat la cifrele pe care le mărturisesc documentele, totuși faptul că ele se menționează totdeauna cu o vădită insistență, atestă că ne găsim înaintea unor cazuri puțin comune. Astfel se afirmă că averea confiscată de Turci în 1568 lui Petru s'ar fi ridicat la suma de 500.000 de galbeni, dintre care 100.000 luați direct de la el în Constantinopol iar 130.000 desgropați de Turci din grajdurile domnești unde erau ascunși în lăzi de aramă ¹. Iancu Sasul fuge din domnie ducînd cu sine 100 de căruți dintre care 40 cu bani ² iar Petru Cercel (1583-1585) fuge în Transilvania urmat de 43 de care încărcate cu „bani scule și alte avuții“ ³. Se spune că numai în Transilvania acest domn avea depuși 125,550 ducați și o sumă de alte obiecte prețioase ⁴. Cazacii desgropară în 1545 comori înscmnate ascunse de domnul moldovean ⁵; în veacul al XVII găsim pe Radu Vodă cu 19,647 ducați depuși la Banca Veneției ⁶, iar comorile lui Matei Basarab, prinse de Turci, sînt evaluate la 450,000 imperiali ⁷.

1 Doc. Hurmuzaki, XI, Prefața, N. Iorga, p. XIX—XX.

2 A. Xenopol, Ist. Rom., V, 149.

3 Ibidem, 50.

4 Doc. Hurmuzaki, IV¹ 28; III, 90—91.

5 Ibidem, III, 22.

6 Doc. Hurmuzaki, IV¹, 422—423; VIII, 418.

7 Ibidem V¹ 11.

Sfârșitul veacului al XVII și începutul celui de al XVIII-lea cunoaște formidabila avere bănească a lui Brîncoveanu. Izvoare numeroase și variate ¹, evaluează comorile sale la 10.000.000 taleri, 20.000 pungi a câte 500 taleri una, cum se socotea pe acea vreme, în afară de numeroasele sale moșii din țară și Ardeal. Această imensă avere mobilă îngrămădită în case din Ardeal sau depusă în străinătate ca 53,893 galbeni la Brașov și 180.000 la Banca publică din Veneția, ascunși la Adrianopol sau păstrați în Alexandria ², creiașe lui Brîncoveanu atît în țară cît mai ales în Orient, o fatmă extraordinară. Ea îi câștigase la Turci titlul de prinț al aurului, Altyn Bey, iar cronicarii țării îl socoteu cel mai bogat domn dela descălécătoare și pînă la ei. Dacă am lua cifra de mai sus ca verosimilă, acești zece milioane de taleri reprezintă necontestat cea mai mare avere mobilă pe care a cunoscut-o trecutul nostru.

Din punctul de vedere al chestiunii care ne preocupă s'ar putea obiecta că această acumulare, ca și celelalte citate, ar fi rezultatul unei excesive fiscalități, a unei jefuiri de țară cum se spunea altădată, — mai ales că și Brîncoveanu a fost acuzat de abuzuri — iar nu expresiunea unei mărire a rezervei generale de numerar. Lăsînd de o parte mijloacele personale de acumulare care oricît de perfecționate ar fi nu pot fi efective decît cînd găsesc un teren favorabil, trebuie amintit faptul semnalat și de Sombart că o creștere în adevăr considerabilă a averilor particulare rezultă totdeauna (sau cel puțin a rezultat totdeauna în epoca capitalismului începător), din o mărire în același timp a cantității totale de metale prețioase de care o țară dispune ³. O acumulare particulară sau chiar domnească, nu poate fi concepută independent de cantitatea bănească existentă în interiorul țării, tot așa și creșterea sa trebuie să fie determinată de variațiile rezervei generale. Ori cît ar fi fost de aspră presiunea fiscală, ea nu ar fi putut duce la strîngerea acestor comori, la alcătuirea cărora — cel puțin a celor Brîncovenesti, Giurescu crede că în cea mai largă măsură a contribuit exploatarea averii personale a domnului. Se poate vorbi astfel cu o relativă siguranță de o tendință activă a economiei noastre de a-și mări rezerva generală monetară. Rămîne să examinăm deciare erau sursele formării acestei rezerve și totodată cauzele ei de variație.

Principatele romînești și-au putut forma și mări rezerva lor metalică prin următoarele mijloace:

- a) prada de războiu,
- β) plata în monetă a produselor exportate,

¹ N. Iorga, Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu. Buc. 1901. 131, 135, 145 și celelalte izvoare citate de Giurescu și Dobrescu op. cit., p. XXX. Notă 1. 2; 3, 4.

² C. Giurescu, și N. Dobrescu op. cit. p. XXXV, 2, XXXVIII—IX.

³ W. Sombart, Der Bourgeois, Zur Geistgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen, München n. Leipzig, 1923, p. 410—411.

- v) taxele vamale de import, export și tranzit, plătite de străini,
- δ) importul cămătăresc de capitaluri, și
- e) banii lăsați de trupele de ocupație.

Bineînțeles că nu numai aceste mijloace pot exista. Sombart mai enumeră tributul, producția proprie, plata datoriilor și a despăgubirilor de războiu. Pe lângă aceste ar mai trebui să se adauge averile aduse de emigranți, banii lăsați de călători, procentele capitalurilor depuse spre fructificare în străinătate etc., însă unele din aceste surse n'au produs la noi niciodată, iar altele au avut o însemnătate cu totul secundară pentru a merita o mențiune aparte.

Despre prada de războiu ca mijloc de îmbogățire a țărilor vorbesc în repetate rânduri cronicarii. Ea este arătată sub denumirea de „dobindă”¹ luată mai ales dela Poloni și Unguri în epoca de înflorire militară a Moldovei și Țării Românești. Expedițiuni anumite erau organizate în vederea prăzii. Giurescu semnalează astfel că Ștefan cel Mare a voit să-și scoată din Polonia tributul pe care era obligat să-l plătească Turcilor². Chiar și organizarea armatei indică prada de războiu drept mijloc de înavuțire. „Oștirea ce mergea în dobindă”, de care vorbesc cronicarii era compusă din oșteni în cea mai mare parte neplătiți de domn, dar care aveau libertatea deplină a pradării. Mihai Viteazul angajând soldați din Ardeal oferă călăreților 5 taleri pe lună, pedestrașilor 3, plus haine și pine, iar „dobinda slobodă”³. Pe acest sistem de venit se baza o întreagă categorie de ostași, — curtenii — care viețuiau din pradă și daruri pentru vitejii. Curtenia care era o situațiune, devine însă o povară începînd cu veacul al XVII-lea cînd se produce decadența militară a Moldovenilor⁴. „Dobînda luată în războiu este arătată ca fiind alcătuită din „bani, haine, cai, arme și altele”⁵. Prada de monete este special amintită. În Letopisețul lui Azarie vorbindu-se de o expediție a lui Petru Voevod în Ardeal se spune că acesta s'a reîntors „aducînd cu sine dela locuitorii acelei țări o mulțime de talanți de aur și alte lucruri, spre folosul și îndulcirea domniei”⁶ iar altă dată că după ce... „au adunat multe comori de aur în țara Ardealului s'au întors la ale sale, în Cîmpulung”...

Faptul că mențiunile noastre documentare referitoare la acest mod de îmbogățire, nu sînt prea numeroase, nu credem c'ar putea

1 *Miron Costin*, Letopisețul țării Moldovei, I, 511; Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la Domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705, Ed. Giurescu Buc., 1913, p. 54; Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595), Ed. Giurescu, Buc., 1916, 55, 59, 173. 253.

2 *C. Giurescu*, Capitulațiile Moldovei, p. 63, afirmațiune confirmată de isvoare. *N. A. Constantinescu*, Inceputurile și stabilirea suzeranității turcești, p. 50.

3 *Doc. Hurmuzaki*, XII, 44.

4 *I. Bogdan*, Documentul Răzenilor din 1484, p. 27, 39—40.

5 Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija, p. 64.

6 *I. Bogdan*, Letopisețul lui Azarie, *An. Ac. Rom.*, S II, I, XXXI p. 194, 199;

fi utilizat ca o dovadă a lipsei de importanță a acestui mijloc. Este cunoscut că obiceiul a fost curent întotdeauna și încă este, sub forme variate — astfel că în măsura împrejurărilor, el trebuie să fi fost practicat proporțional și de Români. Nu poate fi însă mai puțin adevărat că tot el a fost un mijloc puternic pentru ca practica de alții, să determine în mod simțitor și descreșteri, cel puțin temporare, a rezervei noastre de numerar.

Mijlocul cel mai efectiv și care a fost întrebuințat în tot cursul istoriei noastre, este plata în monedă metalică a produselor exportate. Aceasta a fost calea pe care s'au scurs în țară cantități imense de metal prețios, despre a căror proporții poate să ne dea o idee sumele vărsate Turcilor și cele acumulate de Domni. Exportul principatelor a trebuit să fie considerabil, și mai ales mult superior importului. Chiar la începutul veacului al XIX-lea când condițiile economice ale țărilor noastre sufereau o transformare care în primul rînd reclama un plus de import, se socotea că suma banilor intrați pe export în Moldova în 1814 este de patru ori mai mare ca aceia eșită pentru import¹. Balanța comercială a principatelor se ține la activ în continu până la unire și se păstrează așa chiar, mulți ani după 1859. Prin acest export, activ, chiar atunci cînd Turcii îi puneau piedici, își explica prezența în țară acea varietate excepțională de monete, pe care am semnalat-o mai înainte. Este drept că moneda metalică prin puterea ei liberatorie internațională are o suprafață nelimitată de circulațiune, însă nu-i mai puțin adevărat, că circulațiunea sa este departe de a fi un vagabondaj, ci o deplasare provocată în general de o schimbare de produse.

Taxele vamale vor fi contribuit și ele la mărirea acestei rezerve, însă numai atunci cînd negustorul era străin și le plătea cu moneda sa adusă de peste graniță. Altminterea, prin plata lor de către negustorul intern, care nu manipulează decît o parte din cantitatea interioară nu se poate vorbi de nouă cantități monetare introduse în țară. Și dacă ținem samă că negustorimea din prima categorie a fost mai totdeauna bine reprezentată în principate, atunci această sursă de noi cantități monetare trebuie să-și fi avut importanța sa.

Importul de capitaluri destinate a fi speculate în țară, este în toi mai ales în veacul al XIX-lea, în special pînă la reforma agrară. Condițiile nouă de producție pe care le crea re-

¹ *N. Iorga*, Doc. Callimachi, II, 201—202; Mențiuni de acest gen se găsesc și pentru alte epoci. *Miron Costin*, vorbind de timpul lui Vasile Voievod spune: „că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți din lume, atunci a fost, plină țeara leșească, voui zice, de aur la care pre acele vremi, curea în Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu mierea, și aducea den acca țară tot aur și argint. Ai putea zice că sarac nu se afla pre acele vremi, doar care nu-și vrea să aibă”. Letopisețul țării Moldovei, în opere complete ed. Ureche, vol I, p. 558; Discutarea acestui pasagiu în *I. Tanoviceanu*, Răsturnarea lui Vasile Lupu, An. Ac. Rom., II, XXIV, (1901—1902), p. 125—127.

forma dreptului iobag cerea pentru o mai bună cultură a solului, ca și pentru complectarea lipsurilor marilor proprietari agrari, cantități din ce în ce mai mari de numerar lichid. Imigrarea capitalurilor străine găsea împrejurări favorabile, iar dobînda excesiv de mare, pe care o plăteau datornicii, arată că ele erau și căutate și rare. Dar importarea de capitaluri străine este mult mai veche de cît veacul al XIX-lea. Ea este contemporană cu epoca decadenței politice a principatelor, cînd scaunele domnești începuseră a fi scoase la vînzare. Pentru satisfacerea nevoilor de bani ale pretenzenților, mai ales pentru rambursarea sumelor împrumutate domnilor la Constantinopol, „veneau la noi cămătarii răsăriteni, de-a dreptul sau prin agențiile lor, cămătari, cari, nu numai că înlesneau — spre cel mai mare folos al lor — pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înaintașilor lor, mazili sau fugari, dar făceau speculații din care folosea boierimea, care vindea ceară, miere, grîu, lemne“¹.

Ocupațiunile străine care către sfîrșitul veacului al XVIII-lea încep să devină de lungă durată, au lăsat cîteodată mulți bani în țară. Chiar dacă abuzurile și jafurile au fost totdeauna nelipsite acestor ocupațiuni, însă cumpărăturile pe bani gata, rispa și luxul mai ales a ofițerilor ruși, a svîrlit în circulația principatelor cantități însemnate de monete. Kiseleff apreciază la 60.000.000 lei sumele aduse în principate de Ruși, numai în primii ani ai ocupațiunii, dela 1828—1834².

Funcționarea acestor mijloace a dus treptat la o mărire absolută a rezervei noastre metalice. Crescută și prin influența altora de o importanță secundară, cantitatea metalică a principatelor, fără imensele plăți făcute Turcilor, ar fi trebuit să fie considerabilă. Cu atît mai mult era menită să atingă proporții excepționale cu cît dela începutul istoriei statelor noastre se poate vorbi de o politică a rezervei de numerar. La 1409 Mircea oprește exportul de metal prețios³ pe care în 1431 Dan II îl lasă liber⁴ ceia ce însemna că în țară se acumulasera cantități supraabundente. Vlad Dracul (1431—1446) revine la politica lui Mircea interzicînd Brașovenilor de a exporta „nici argint, nici aramă, nici florini, nici una din acestea“ și nici Romîni care ar merge spre Brașov, să nu poată duce ducăți, decît cei pe cari ar fi să-i țină în sîn pentru cheltuială. Numai banii Brașovenilor pot trece, oricîți ar fi, măcar cu carul“⁵.

Oricare ar fi fost mijloacele de formare și de dezvoltare a rezervei noastre bănești ea nu a putut rămîne neinfluențată de variațiile rezervei metalice mondiale. Ori această rezervă din veacul

1 *N. Iorga*, Cercetări, p. 25—26.

2 *G. Zane*, Asignatele rusești în principate în timpul ocupațiunii dela 1828—1834, Iași 1927.

3 *N. Docan*, op. cit, p. 60.

4 *I. Bogdan*, Relațiile, 39.

5 *Ibidem*, 76.

al XIV-lea și până azi a fost într'o creștere continuă, accentuată mai ales la anumite epoci. De la începutul veacului al XVI-lea și până la începutul celui al XVIII-lea producția mondială a metalului prețios deși mult mărită față de cea anterioară prin descoperirea minelor americane, totuși sporește relativ încet. Ea începe să crească considerabil în veacul al XVIII-lea în mod continuu până ajunge în veacul al XIX-lea, la niște proporții formidabile ¹. Este imposibil ca această revărsare de aur și argint monetizat să nu fi ajuns până în spre țările noastre, și să influențeze rezerva noastră metalică. În această privință este foarte concludent faptul, că și la noi, ca și aiurea puterea de cumpărare a aurului ca și a argintului descrește continuu ceace arată că cantitățile din circulație se înmulțeau mereu.

III. Pe lângă factorii politici și economici enunțați mai sus și a căror acțiune a fost expusă în limitele permise de această cercetare, mai enunțăm un factor, și anume unul psihologic care prin acțiunea sa a contribuit la modificarea aspectului și structurii economiei noastre bănești. El este produs de condițiile și atmosfera socială în care avea să se desfășoare viața individuală, și care se mențin aproape uniform, în întregimea istoriei noastre. Împrejurările, unui trecut zbuciumat și plin de războaie, năvăliri și ocupațiuni au creat o stare permanentă de spirit—care reese dintr'o serie numeroasă și variată de fapte—anume nesiguranța. Manifestarea naturală a unei atare situațiuni sufletești, nu putea fi alta decît organizarea mijloacelor care ar fi putut înlătura măcar parțial elementele care aduseseră grija și provocaseră nesiguranța. Într'o vreme și într'o țară când aceste mijloace nu mai puteau reprezenta o apărare colectivă, totul rămânea la inițiativa individului. Și singurul mijloc efectiv care putea răspunde măcar cîtuși de puțin acestei chemări fiind cel economic, trebuia ca acesta să capete o însemnătate deosebită. Nu era vorba de noi latfundii care în momente grele nu mai puteau folosi cu nimic; trebuiau valori prin natura lor să poată fi ușor subtilizate datorită puținii de concentrare într'un volum mic, și care să poată fi repede transportate sau ascunse. Ori numai metalul prețios—in mod curent sub forma monetară — putea coresponde acestei nevoi, și deci cu cît ea

¹ Dela 1493—1885 producția mondială de aur a crescut în modul următor socotită în kgr. și pe epoci mai principale:

	<i>Argint Kgr.</i>	<i>Aur Kgr.</i>
1493—1600 :	1.167.200	35.690
1601—1700 :	1.861.700	45.615
1701—1800 :	3.745.895	112.783
1801—1850 :	2.378.195	100.709
1851—1885 :	11.512.726	1.276.676.

Ad. Soetber, Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage, Berlin, 1886, p. 1.

era mai mare urma să fie reclamat mai cu înzistență, cel puțin de clasa boierească și de domni, care prin poziția lor economică puteau recurge la întrebuintarea unor atari mijloace de siguranță. Într'o țară în care nu pătrunsese încă spiritul capitalist al cîștigului pentru cîștig, și totuși asistăm la acumulări monetare, numai în aceste împrejurări se pot afla motivele lor raționale. Satisfacțiunea acestei nevoi, influența de sigur modul de schimb al produselor și alătura de celelalte împrejurări care lucrau în același sens, făceau ca monetizarea instrumentelor de circulațiune să se opereze pe o suprafață din ce în ce mai întinsă.

Ar putea fi amintită cu această ocazie explicațiunea pe care Sombart o dă originii hîrtilor valori - cel puțin a unora dintre dînose. Se știe că economistul german atribuie Evreilor invențiunea unor hîrtii valori, datorită lipsei de siguranță în care trăia Evreimea în evul mediu. Persecuțiunile și confiscările de bunuri atât de frecvente au impus acestora găsirea unei modalități de subtilizare monetară a bogățiilor lor, pentru ca după trecerea furtunii să le poată scoate din nou la suprafață. Hîrtia valoare constituia un mijloc efectiv și pentru aceasta o găsim atât de răspîndită la Evrei¹. Situațiunea Evreilor din veacul de mijloc și chiar de mai tîrziu, nu diferă mult de aceea a domnilor și-a clasei boierești și chiar a țărănimii, privită din punctul de vedere a liniștitei folosiri a averii lor. Dacă la noi anterior veacului al XIX-lea hîrtia valoare a avut un rol extrem de redus, a funcționat însă un alt mijloc de siguranță, care a fost acel al teaurizării și ascunderii de tezaure. Formarea tezaurelor cerea însă o sursă care nu putea să fie alta decît circulația monetară. Interese variate împingeau astfel la monetizarea instrumentelor de schimb, și progresiv, prin acțiunea mai multor factori să se înrădăcineze tot mai adînc economia monetară.

G. Zane

---

¹ W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben, München u. Leipzig, 1922, p.

Lacuri alpestre

— Königsee, Chiemsee —

Am coborît în Salzburg într'o dimineață mohorîtă și ploioasă. Nouri întunecați șterseseră siluetele munților cu desăvîrșire, așa că puteai să te crezi într'un șes, unde toarnă cu găleata. Vremea urită părea așa de temeinic instalată, încît soarele și seninul apăreau ca lucruri din poveste. Am șovăit o clipă dacă să nu trec înainte, dar m'am predat deodată razei de nădejde care știe să se furișeze și'n cele mai vitrege împrejurări.

Am rămas deci la noroc, în vechiul și pitorescul oraș austriac, situat la o răscruce de frumuseți naturale,—vadul de căpetenie dela frontiera austro-germană, neschimbată de cataclismul recent al graniților, cu toate că de amîndouă părțile ei, se întind mîni nerăbdătoare, ca să-i smulgă pietrele de hotar...

Știam că Salzburg este un loc dintre cele mai potrivite pentru a-ți lua zilnic sborul pe drumuri de munte, fără a fi silit să repeți plimbarea și să vezi aceleași peisagii. Așa se și explică pentru ce din fluviul de călători ce se scurge pe-acolo fără încetare, în confortabilele trenuri internaționale, se desfac în tot decursul verii, șuvițe tumultuoase de excursioniști, care rămîn în cuprinsul orașului, pentru a roi o săptămîină-două prin splendidele finuturi apropiate.

Dar asta presupune vreme bună, și eu soseam pe una afurisită, ce-ți băga descurajarea în suflet și frigul în oase...

Odaia hotelului în care pe-o asemenea vreme ași putea spune că mă refugiasem, are fereștile mari și ușă la balcon. Caut din adăpostul meu să fac o primă inspecțiune și să capăt cea dintăi cunostință a Salzburgului, fie ea oricît de fragmentară și oricît

de alterată de sita deluviului. Imediat înaintea ochilor am o piață (Makartplatz). Deslușesc în dreapta, teatrul, la stînga, o biserică impozantă, iar drept în față peste squarul murat de ploaia necurmată, o casă verde c'o mare inscripție de aur: casa unde locuise Mozart. La o margine a zidului ei, este bătut un barometru monumental, ale cărui ace se văd perfect dela mine,—mai ales că îmi opintesc toate energiile ochilor—lăsîndu-mă să descopăr o sfielnică profeție de îndreptare,—cel puțin pentru un viitor nu prea îndepărtat. Pe deasupra acoperișurilor, pe un plan mai în fund, zăresc, suită pe-o înălțime, o fortăreață, cu turnuri, crenele și ferăstruici, care mărturisesc mai mult decît orice altă indicație, vechimea și trecutul istoric al orașului. Silueta unui pod de fier la un colț al tabloului, pe care caut să-l mărgesc și să-l clarific pe cît se poate, îmi dă și alte amănunte despre structura orașului.... Dar vai!... nu pot ieși din cușcă deocamdată și voi continua să ignorez „perla Alpilor“, deși sînt chiar într'însa, afară bineînțeles de priveliștea din preajma hotelului, pe care mă tem c'am s'o știu pe de rost....

În așteptare studiez un „führer“ ilustrat, cu care ocazie aflu printre altele, că edificiul de vis-a-vis, n'a fost locuința marelui Mozart, ci numai a părintelui său, muzicant dealfel și dînsul,—dar isvor de regi ca Banco, nu rege el însuși.

Orientat pe deplin asupra celor ce am de văzut în Salzburg, mă duc iarăși în fața terenului, la fereastră. E dorința mea sau e chiar adevărul?... Dar îmi pare că s'a mai potolit revărsarea, cu toate că se menține neatînsă bolta de nouru cenușii și cu puteri proaspete. În orice caz voiu putea eși cu umbrela întînsă, ca atîta altă lume care străbătea piața. Mă țin de această hotărîre și cobor, lăsîndu-mă ademenit de arcadele podului, care mă invita în direcția lui. Ajung astfel la marginea unui riu tîlbure, a cărui apă isbutea să păstreze însă, o nuanță de verde-palid, ca un blazon de nobletă. Este Salzachul, care taie orașul, curgînd într'o albie largă, întovărășită de două cheuri plantate cu căstani. Patru-cinci poduri încalecă apa, dintre care acel de la mijloc, somptuos și elegant. După ce mă angajez—dîncolo de Salzach—într'un dedal de ulicioare înguste, dealfel curat țînute, mă găsesc într'o piațetă, în dreptul unui palat. Este vechea rezidență episcopală, devenită după alipirea la Austria, sporadic palat imperial. Indicatoarele mă trimit pe subt ganguri de piatră, unde descopăr scara pe unde pot să-l vizitez. O galerie lungă de odăi spațioase, cu mobilă puțină dar cu frumoase tavanuri pictate și gobelinuri pe părăți. Conducătorul îmi subliniază cu deosebită insistență că'n una din camere a poposit odată Napoleon I-iu în raitale lui războinice, iar în alta, a fost găzduit mai tîrziu Napoleon al III-lea, acesta, oaspete în toată rînduiala a împăratului austriac. Un coridor de sticlă leagă rezidența de marele dom al orașului, pe care îl privim de sus, din loja în care ascultau slujbele monsegniorul sau împăratul. La eșire—

după ce-am mai vizitat o colecție de tablouri, unde te ametește sala cu portretele tuturor „erzbischofilor“, dela început până azi —ropotul de ploae se întetise iarăși și n'am știut cum să alerg mai repede acasă, sub fragilul acoperiș al umbrelei, bun să mă apere de-o bură, dar nu și de potopul ce se deslănțuia acum.

După prinz într'un scurt armistițiu al norilor, mă reped spre casa unde s'a născut Mozart, prefăcută în muzeu. Pe-o scăriță îngustă și întunecoasă ridic cele trei etaje ale clădirii, la apartamentul unde a văzut lumina prodigiosul muzicant, în jurul căruia orașul său natal întreține astăzi, atmosfera unui cult mișcător. Trei-patru camere care se înșirue una într'alta, și'n care stau adunate manuscrise și scrisori, afișe dela premierele operelor lui — unde am constatat că se ascundea întotdeauna subț un nume de împrumut—ceasornicul, prima sa vioară, clavirul și resturi din cununile triumfurilor sale....

Dar mai emoționant decît toate, chiar decît tabloul cu agonia compozitorului, într'un cerc de prietini cărora le dicta muzica unui requiem final, era ilustrația înmormîntării sale, într'o zi de ploae și furtună, cînd cei mai curagioși prietini n'au mai ajuns până la cimitir, rămînînd să-l petreacă până la groapă numai un biet cine credincios și îndărătnic, pe care nici o intemperie n'a putut să-l întoarne înapoi. Ilustrația reprezintă carul în poarta țîntirimului, urmat de acest unic însoțitor...

Ți se insulfă un simțimînt de jale năprasnică, în care nu știi ce te mistue mai tare: purtarea scandalos de comodă a prietenilor, sau disprețul pentru toată speța omenească, întrecută pe scara etică de-o formă zoologică inferioară....

N'a mai fost chip să văd și alte lucruri în această zi de sosire și m'am resemnat s'o sfîrșesc în atmosfera vieții de hotel, cu lecturi de reviste și ziare în sala de cetire și—după masă—ascultînd în același loc un mic concert de valțuri vieneze, în fața unui pahar cu ciau. De sigur altfel socotisem c'o să-mi trec serile în Salzburg, — pe vre-o terasă în munte, în aer liber în orice caz. Și cum mă înghemuisem într'un adînc fotoliu de piele, bucuros de căldura ceaiului și de legănarea valsurilor—la fel cu ațîția alți călători deconcertați—îmi veni în minte, cu tot coloritul umoristic—soarta similară a lui Tartarin pe Righikulm.

A doua zi de dimineață, săr din pat și alerg la fereastră. Situația era mult îmbunătățită, pavajul se uscase, munții își deslușeau conturul, nouri se îmblinziseră până la zîmbet, însă tot învăluiau cerul de toate părțile. În dreptul casei lui Mozart-tatăl, staționau trei elegante autocamioane. În apropierea lor un individ cu șapcă aținea calea trecătorilor, îmbiindu-i. Unii își văd de drum, alții stau la cumpănă. Pe aceștia din urmă, omul cu șapcă îi ia prietenește de braț și-i conduce la barometru, unde caută să-i convingă, cu demonstrații intuitive, că n'au a se teme de vremea rea. În adevăr acul se ridicase, înclinînd chiar spre timp frumos.

Scobor bucuos și repede scările, cedez fără rezistență la intervenția personajului care purta pe șapcă titlul de interpret și ocup un loc în vehiculul care avea direcția „Königsee”. Cîț ai clipi se găsesc mușterii pentru toate, ba încă sînt unii care rămîn pe dinafară. După puțin mașina se pune în mișcare, înțimpe ce pinza norilor se sfișie, încadrîndu-ne într'o priveliște, înviorată de lumină...

Drumul de la Salzburg la Königsee, tăiat de frontiera Bavariei vecine, este un farmec neîntrerupt. Frumos este și începutul de la bariera orașului prin vesela cimpie înverzită, pe care munții o îngăduie largă, rămînînd respectuoși la distanță,— pe lingă parcul de la Hellbrunn și castelul Anif, care se reflectă cu-așa precizie în lacul din față-i, că ai în toată regula înainte două palate inverse și identice. Dar cînd munții fac un pas înainte și drumul se strînge între două fronturi de stînci uriașe, atunci cînd se amestecă o nuanță de spaimă în vraja mărețiilor naturii, pieptul îți rămîne prea îngust să încapă emoția sufletească. Mergem așa o oră-două, până apare Berchtesgadenul desfășurat pe o colină și ne oprim să vizităm faimoasele săline. În costume comice de circumstanță, pe care ne obligă să le îmbrăcăm administrația minelor, așezați în vagonete de-acălare, sîntem împinși în galeriile subterane. Bolțile se lasă pline de întuneric și de apăsare peste creștetele noastre, iar puțina salivă care ne mai rămăsese în gură capăta și dînsa gustul sării. În sfîrșit galeria ajunge la instalațiile centrale, într'o largă scobitură, mare ca un dom. Ne întocmim într'un șirag, apucîndu-ne vîrtos cu minile de umerii celui dinainte și ne lăsăm a aluneca în rîsete sălbatice pe un fel de tobogan, ca să ajungem în fundul unei prăpăstii, unde ni se dau la față locului explicații instructive, pe care însoțitorul le debitează ca pe-o poezie, desigur fără a schimba o iotă din textul ajuns definitiv. De-acolo pornim iarăși prin coridoare umede și sumbre, până ne ia ochii un tavan cu becuri aprinse, produs încăodată și tot așa de strălucitor, în adîncul unui lac subteran, pe care îl traversăm cu barca. De aci, alt dedal de culuare pe care le străbați aplecîndu-te, până ce ajungînd în sfîrșit afară, respiri slobod și te bucuri de lumina soarelui ca de-o adevărată rezurecțiune. Nu pot avea decît cuvinte de laudă pentru tehnica și rînduiala acestor instalații subterane, dar, fără a regreta vizitarea, nu pot să uit mulțumirea pe care am simțit-o, cînd am eșit din nou la suprafață. E groaznic să viețuești cinchit în găuri subterane. Printre zeii mitologiei, unul din cei mai eroici a fost de sigur Vulcan, care-și avea sediul în măruntaele pămîntului, și n'au fost infidelități mai scuzabile, decît acelea ale frumoasei Venus, încîntătoarea lui soție, care, ori cum, nu părea menită să șadă cu cîrțițele subt pămînt....

Autocamionul nostru își continuă cursa mai departe, strecurîndu-se printre pădurile de brazi. Deodată frînele se strîng și coborim într'o vale, păzită cu strășnicie de un rînd de masivuri

stîncoase, la spatele cărora își saltă creștetul alte culmi,—o a doua linie de întărituri falnice. Mașina se oprește în fundul văii, unde își arată o margine, un splendid lac de smarald. E însuși Königsee, de un verde cum n'am văzut un altul. Iată și debarcaderul, cu un vapor în așteptare...

Timp de două ore ține plutirea pe lac, — până la capăt și'napoi. Vaporul nu se oprește în drum decît o singură dată, fiindcă aicea nu sînt așezări pe margine, ca'n Elveția sau pe lacurile italiene.

Încercuit de toate părțile de straja strînsă a munților, ale căror sulite străpung citeodată norii, Königsee este una dintre cele mai frumoase priveliști care se pot închipui. O mare verde, calmă, domesticită, podoabă nestimată a munților,—nu concurență sbuciumată a măreției lor, ca marea propriu zisă. Aci întregul e armonios, deși tot rămîne cineva învins: omul, de o micime disparentă, în cadrul înălțimilor uriașe. Doar vaporul cu aburi, operă a geniului omenesc, ne mai ridică în acest ansamblu grandios. Dar să te vezi într'o biată barcă, ce atom minuscul mai apari! Încrucisăm tocmai o luntre, în care se află o tînără pereche. Aproape nu-i dăm atenție și nici dinșii nu par a se ocupa de ei. Mă gîndesc la iazurile noastre, cu stuf pe lingă maluri și cu perdele de plopi. Acestea sînt cadre ideale pentru plimbările îndrăgostiților. Acolo peisagiul nu vine cu impresii care te copleșesc și te încovoae. Cînd natura este grandioasă, îți chiamă puterea sufletească în afară și nu-ți poate crea iluziunea că-ți face ție cadru și se interesează prietinește de bătăile inimii tale! Pentru asta trebuie o înconjurime blindă, în care tu răsari pe primul plan....

O impresie similară, avusesem cu puțin înainte, la biserica Superga de lingă Turin. De pe colina frumoasei biserici — necropolă a regilor sarzi—se vede în depărtare,—în toate direcțiunile. Într'o parte se desemna limpede catena stîncoasă a Alpilor, de altă parte, înălțimile modeste ale Alpeninilor, sămănate cu căsuțe, grădini și livezi. Nici prin gînd nu ți-ar trece să încadrezî o pereche îndrăgostită în decorul majestuos al celor dintăiu; dar ce înconjurime potrivită colindărilor amoroase ofereau Alpeninii, îmbrăcați într'un verde dulce, șerpuiți printre grădinile costișelor, de cărări ce se furișează, îngustîndu-se în depărtare, așa cum suggera poetul în finalul cîntecului său:

...Et le bon vieux chemin
Tout à coup se resserre,
Rendant presque necessaire
Leur premier embrassement....

* * *

După trei zile, în care am continuat plimbările în alte decoruri minunate, — spre lacurile austriace și spre Tirol, — caut

mijlocul de-a merge la Chiemsee, unde fantezia artistă și dezordonată a regelui bavarez Ludovic al II-lea, a construit, într-o insulă, un palat de-o vestită și-o feerică bogăție. În genere nu se găsesc mulți amatori pentru această excursiune, fiindcă drumul nu prezintă frumusețile grandioase, pe care în alte direcții Salzburgul ți le pune ușor la îndemână. Găsesc cu multă bătaie de cap, încă două persoane — un tânăr neamț cu soția lui — cu care să împart cheltuiala unei mașini de piață. Fac un ocol pe la hotelul lor, așezat într-o uliță dosnică, și după ce doamna își ia voaluri și tartane, sburăm spre granița Bavariei apropiate. Adevărat că drumul este mai mult de șes, dar ce simpatic și odihnitor îmi apare mie, după atâtea zile în care îmi dilatasem simțurile să cuprind atâtea măreții! Tot am însă ceva de admirat: netezimea desăvârșită a șoselii, exemplara îngrijire și curățenie a tuturor satelor pe care le străbat. După o oră de cale, linia orizontului pare să alunece într-o scufundătură. Cotim spre dreapta și iată că apare printre arbori pinza incoloră a unei vaste întinderi de apă. Am ajuns pe malul lacului Chiemsee și șoseaua aleargă-o bună bucată în nemijlocita vecinătate a apei. Dimineața de Septembrie era ideal de frumoasă, imbinind într-o divină armonie avantajile verii cu acele ale toamnei începînde. Un cer albastru-palid se boltea peste oglinda apei, încadrată între maluri scunde. În zare totuși apărea silueta unor mari înalțimi înzepezite, fiindcă aicea Alpii numai alcătuiesc culisele lacului ca la Königsee, ci numai un frumos desen de fundal. Nu se văd curse de vapoare care să agite suprafața lacului, ci numai puține bărci, care păreau dela distanță, imobile. Din mijlocul apei se desface pămîntul unei insule, c'un mare turn de biserică, cuprins între ziduri de fortăreață. Este „Fraueninsel“, cu o veche mănăstire de călugărițe. Palatul regal este pe altă insulă—Hereninsel — dar de-ocamdată nu se vede, ascuns în peria unei păduri.

În fața unui debarcader fără pretenții, automobilul nostru se oprește, fiindcă trebuie să luăm o luntre ca să mergem la insula palatului. Aci, mă despart de cei doi tovarăși ai mei, care îmi declară pe neașteptate c'au mai văzut castelul lui Ludovic al II-lea și preferă să viziteze „Fraueninsel“. Ne vom regăsi după amiază, peste trei-patru ore, rugîndu-mă să mă abat și eu pe la Fraueninsel, ca să-i iau cu barca mea. Ne spunem „aufwiedersehen“ și plecăm în direcții deosebite...

La palatul lui Ludovic al II-lea se ajunge după ce străbați o pădure adîncă, unde s'a tăiat o poiană dreptunghiulară pentru așezarea construcției și a parcului ei, care te izbește dintr'odată prin asemănarea-i uimitoare cu a aceluia din Versailles. Vizitarea palatului începe dela cîteva camere din parter, unde sînt îngremădite relicvii și suvenire rămase dela nevropatul de geniu care a fost Ludovic al II-lea. O vastă corespondență a lui cu Richard

Wagner, pe care l-a înțeles și ocrotit împotriva rutinei, și a răutății contemporanilor. Nenumărate planuri de palate, din care unele nici n'au luat ființă, fiindcă vistiernicii Bavariei s'au împotrivit să ruineze tezaurul Statului, cu neistovita manie constructivă a suveranului lor. Deasemeni strălucitoarele lui costume de ceremonie, dovedesc o risipă fantastică și inutilă. Hotărît, fantezia artistică necumpănită, nu se împacă cu buna gospodărie!

Dar minunățiile de poveste ale palatului apar cînd te sui la etaj. Un șir nesfîrșit de odăi, în care marmora, aurul, picturile, oglinzile și giuvaericele te copleșesc și-ți fac vertigiu. Pe albumul de fotografii care ți se vinde la intrare, ți se spune că palatul acesta e mai mult de admirat decît de locuit. Și simt cit de greu ai putea să te concentrezi sufletește pentru a medita un lucru cit de mic, în fastul neînchipuit al unui asemenea decor. Orice viață lăuntrică este stingherită și orice viață intimă anulată!

Dar neajunsul de căpetenie al palatului, cu toată magnificența saloanelor, aurăria iatacelor, minunățiile sufrageriei în care masa oșpețelor sosește încărcată, printr'o trapă de dedesupt,—e faptul că pretutindeni nu este decît o imitație servilă—cu mai multă luxurianță — a palatului din Versailles. Copierea a mers așa de departe, încît deși palatul aparține unui rege german, la locul de onoare se găsesc regi din familia Bourbonilor (Ludovic al XIV-lea și al XV-lea), generali francezi care au zdrobit nu odată armatele germane, în sfîrșit chiar picturi de războaie în care Franța era victorioasă, cu inscripții tot pe franțuzește. De asemeni crinul Bourbonilor este cusut în aur pe mobile, tapete și perdele... Nici o amintire a trecutului germanic și însuși regele Ludovic al II-lea nu apare decît o singură dată, într'un medalion.

Dar oșebit de această curiozitate, care pe noi ca străini ne privește mai puțin, este păcatul originar în materie de artă,—de-a nu avea originalitate. E bizar cum regele acesta, temperament artistic până la detracare și care în alte ocazii s'a dovedit inovator, s'a încăpăținat de data aceasta să reproducă Versaillesul, aidoma, fără schimbare: o operă de artă autentică e datoare să aibă personalitate, trebuind să întrupeze frumusețea tipică în forme proprii, nu să se constituie sclava altei creații individuale, fatal legată în concretizarea frumuseții de anume condiții de spațiu și timp.

Opera regelui Bavariei e mai mult o faptă de orgolios. Și-o fi zis în furia lui constructivă: vreau să am Versaillesul la mine și pot face întocmai ca glorioșii regi ai Franței. Imitația este în adevăr perfectă, dar opera întocmită cu-atîta trudă și risipă, e mai mult decît anacronică,—este de prisos. Natura nu are nevoie de două exemplare identice, și asta mai cu samă pe măsură ce evoluează și se înalță. În orice caz nu pot să ncapă în domeniul artei, doi frați gemeni pe care să-i confunzi!

După ce am luat dejunul pe marginea insulei, lângă lacul a cărui priveliște senină mă lecuia pe nesimțite de oboseala vizitării,—am reluat barca, îndreptându-mă spre Fraueninsel, pentru a culege perechea celor doi Nemți. Mă gîndeam să mă folosesc totuși de prilej pentru a cunoaște și această insulă, într'o cît de scurtă vizitare. Întreb pe barcagiu:

— Ce este de văzut în Fraueninsel ?

— Nimic.

— Cum nimic ? Dar mănăstirea de călugărițe ?

— Nu este slobod înăuntru; numai dacă aveți vre-o cunoștință, o puteți chema în vorbitor. Mi-aduceam acum aminte, că la mănăstirile catolice nu este vraștea dela schiturile noastre. Dar curios lucru! ce-or fi căutat tovarășii mei de drum în insula asta, unde nu este nimica de văzut?...

Barca înainta, într'o domoală lopătare, făcută la intervale. Vremea mă învăluia ca o binefacere. Nu eram grăbit și îmi plăcea că barca nu se ia la'ntrecere. Totuși Fraueninsel creștea vizibil, și n'a trecut mult, că ne-am aflat în preajma ei. Dela distanță, zăresc două siluete la debarcader, în care recunosc perechea cu care am plecat din Salzburg. Sosit la țarm, îi rog să-mi îngăduie să dau și eu o raită prin insulă.

— Da, da, negreșit.

— Vă mulțumesc. Dar rogu-vă, spuneți-mi ce este de văzut în insulă...

— O!... nimic de vizitat, îmi răspunseră amîndoi de-odată.

— Dar, în definitiv, d-voastră ce-ați făcut trei ore?... întrebaiu în chipul cel mai logic din lume...

— Am stat la masă... a răspuns dînsa aplecîndu-și ochii grațios...

— Cel puțin ați mîncat bine? Este un bun restaurant ?

— O! da, răspunse dînsul, un mic hotel cu Speisezimmer...

— Eu tot ași vrea să cobor o clipă, dac'am venit până aicea...

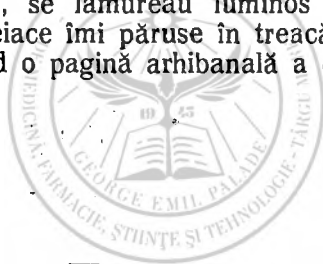
Am sărit din barcă, lăsîndu-i să aștepte, și am pornit în direcția mănăstirii. Adevărat că după ce am ocolit zidurile ei de cetate, am intrat o clipă în biserică—la ora acela, pustie—și am trecut prin micul cîmîțir, am isprăvit cu asta toată cercetarea și nu-mi rămînea decît să mă întorc. Mai înainte de-a coborî la mal, am avut vreme să arunc o ochire, asupra puținelor case care se găsesc în insulă,—toate mărunte și fără nici o aparență. Făceam comparația cu Herreninsel, unde chiar — abstracție de palat,—ai la dispoziție o vastă pădure și amenajări de terase la malul lacului. Încă odată, nu pricepeam pe tovarășii mei, care nu aveau nici scuza păcălelii, fiindcă la un drum cu cheltuială, se iau mai dinainte toate deslușirile.

Întoarcerea s'a făcut pe drum cunoscut, spre deosebire de celelalte excursii, cînd nu reveneam niciodată pe calea pe care

plecasem. După ce barca ne-a readus la țărm, automobilul ne-a cărat prin aceleași locuri: întâiu pe lângă apa lacului, mai albastră de cum fusese dimineața și apoi abătându-se prin păduri de brad semănate pe șes, sau pe colnice modeste, pentru a traversa iarăși satele și orașele prin care trecusem la venire. Era încă de vreme și lumina nu dădea semne de scădere, cînd Salzburgul s'a ivit în zare și am ajuns la frontiera republicii austriace. Aci iarăși formalitățile vamale. Sintem întrebați dacă nu aducem nimica din Bavaria și ni se cer legitimațiile. Acum observ un lucru care îmi scăpase dimineața: Nemțoaica nu avea același pasport cu Neamțul. Trag cu coada ochiului, pe cînd vameșul răsfoia hîrțile foarte aproape de mine. O nouă descoperire: nu aveau nici același nume, iar pe pasportul doamnei alături de fotografia sa, era aceia a unui tip umflat și chel, — soțul său legitim.

Așa dar vizita curioasă la Fraueninsel, unde nu era nimica de văzut (însă aveai și șansa de-a nu fi văzut), precum și alte cîteva imponderabile care puteau să mă intrigueze de n'ași fi avut gîndul aiurea, se lămureau luminos în brazda unei explicații simple,—și ceiace îmi păruse în treacăt un lucru măcar original, era în fond o pagină arhibanală a comediei umane...

I. Petrovici.

Viața bisericească-religioasă în Basarabia în ajunul anexării ei de către Ruși¹

Până la 1812, în ajunul anexării Basarabiei de către Ruși, provincia noastră, în multe privințe, avea cu totul altă înfățișare și se compunea din trei părți: mijlocul acestui teritoriu, și anume ținuturile de astăzi—Iași, Soroca, Orhei și o parte a jud. Lăpușna, era cunoscut sub denumirea de „Moldova de peste Prut“; altă parte „compusă din jud. Tighina, Cetatea Albă și restul jud. Lăpușna, alcătuita Basarabia propriu zisă, căreia i se mai zicea și Bugeac, 2—această regiune era stăpînită de Tătari; a treia parte a acestui teritoriu consta din jud. Hotin, sub denumirea de „raia“ și împreună cu cetățile Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia și Ismail și cu întăriturile și localitățile din jurul lor era sub stăpînirea nemijlocită a Turcilor, care țineau în cetăți garnizoane sub conducerea unor pașe 3.

E greu de precizat numărul locuitorilor în acest teritoriu, 4 un lucru însă este sigur, că majoritatea covârșitoare a populației, până chiar și în raialele turcești, era romînă 5 și prin urmare de credință ortodoxă.

1 Un capitol din noua lucrare asupra „Istoriei Bisericii din Basarabia în v. XIX (subt Ruși)“, care va apărea în curînd.

2 Tătărește: Unguiu.

3 A. Stadnițchi, „Gavriil Banulesco-Bodoni“, 1894, (în rusește), p. 248.

4 Unii cred că numărul populației din Basarabia, în epoca anexării ei de către Ruși, ajungea până la 200.000 de suflete sau 55.000 de familii (L. A. Cassa „Rusia la Dunăre și înființarea oblastiei Basarabiei“ 1913, în rusește). După alte izvoare, mai sigure, în întreaga Basarabie era aproape o jumătate de milion de oameni. („Lucrările Comisiunii Guberniale savante a Arhivelor din Basarabia“, în rusește, v. III, p. 230. Cfr. „Arhiva pentru știința și reforma socială“, București, 1919, I, 91).

5 „Lucr. Com. Gubern.“ etc., v. II, 380—382. Cfr. „Arh. p. șt. și ref. soc.“ 1920, I—III, 96—97.

În afacerile bisericești aproape toată Basarabia de astăzi intra în jurisdicția Mitropoliei Moldovei din Iași care, la rîndul ei, se afla sub jurisdicția patriarhului din Constantinopol și cuprindea trei eparhii: a) cea de Rădăuți, cu reședința din 1786, în Cernăuți; 1 b) eparhia de Roman și c) cea de la Huși. Nordul Basarabiei alcătuia de mai multe ori o deosebită episcopie a Hotinului, uneori facea parte din eparhia Rădăușilor, alteori, căzând sub stăpînirea Turcilor, era administrat de mitropolitul Proilaviei 2. Mijlocul provinciei noastre, aproape tot, aparținea eparhiei Hușilor 3. În ce privește bisericile din Basarabia propriu zisă, acestea toate făceau parte întregitoare din întinsa mitropolie a Brailei sau Proilaviei 4, înființată de către patriarhul constantinopolitan Chiril II în: v. XVII 5. Granițele acestor eparhii nu erau statornice și în cursul v. XVIII, în legătură cu diferite împrejurări, erau nu odată schimbate, trecînd unele sate și ținuturi întregi dela o eparhie la alta 6. În administrarea eparhiilor episcopii erau ajutați de protopopi 7

1 Arsenie episcop al Pscovului. „Cercetări și monografii din istoria bisericii din Moldova (în rusește). 1904, p. 88.

2 Cetatea și ținutul Hotinului până la 1713 au fost sub ocîrmuirea episcopului din Rădăuți. Din acest an, fiind luată de Turci, cetatea cu ținutul au format o nouă eparhie separată care se ocîrmuia cînd de un episcop eparhial, cînd de mitrop. Proilaviei. Din 1771, cu începerea războiului rusoturc, țin. Hotinului trece la eparhia de Rădăuți, iar în 1774, cu încheierea păcii, eparhia Hotinului a fost restabilită cu un episcop eparhial în frunte. Episc. Melchisedec. „Chronica Hușilor“. Appendice. P. 148, Cf. N. Iorga, „Istoria Bisericii românești“, 1909, v. II, p. 174—175. Rev. Societății Istor.-Arheol. Biser. din Chișinău, v. XIV, p. 42—43.

3 Din teritoriul Basarabiei de astăzi, în eparhia Rușilor intra: 1) ținutul Lăpușni, partea ce rămăsese după luarea Tighinei de către Turci; 2) ținutul Orheiului de o întindere nu prea mare; 3) țin. Sorocii cu cetatea; 4) „căpitănia“ Hotărniceni sau Greceni—ținut ce cuprindea firgușoarele Kenii și Troianul și era administrat de un căpitan; 5) codrul numit Chigheciul sau Tigheciul care se întindea până la hotarul Bugeacului, adică până la șanțul lui Traian. Ep. Melchisedec. „Chron. Huș.“, p. 96—97.

4 Afară de Brăila (πρ ἴλα βον, Proilabum—numele vechiu) și Ismailul, în cuprinsul eparhiei Mitropoliei Proilaviei intrau următoarele localități: Kenii, Kilia, Akermanul cu toate satele ce formau Bugeacul tătarăsc sau partea de miazăzi a Basarabiei dela șanțul lui Traian spre Dunare și Marea Neagră, Benderul și Hotinul cu olatele lor. Mai cuprindea încă Dubăsarii împreună cu teritoriul ce fusese încă neocupat de Ruși peste Nistru până la pacea din 1791. Reședința mitropolitului Proilaviei era Brăila. Ep. Melchisedec. „Chron. Huș.“, Appendice, p. 158—159.

5 I. Frațiman, „Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilaviei (Brăila), 1923, p. 6.

6 N. Iorga, „Basarabia Noastră“, 1912, p. 136—137.

7 După prof. C. Erbiceanu, începutul protopopiatelor în țările române, datează din cele mai vechi vremuri, fiind ele înființate aproape odată cu începutul creștinismului la noi. Din raporturile cu patriarhia din Constantinopol, reese că în Moldova, încă până la Alexandru cel Bun, era o protopopie în frunte cu protopopul Petre, bărbat învățat și plin de înțelepciune. Înființarea protopopiilor se explică prin faptul că întăile eparhii românești erau foarte întinse și, pentru ajutorul episcopului, în orașele ținutale, erau numiți protopopi—fețe de încredere, dintre cei mai luminați. Arsenie, Ep. al Pscov. L. C., p. 35.

—oameni cu mare vază, unii—doritori de școală 1. Ei aveau sub conducerea lor anumite circumscripții—protopopii 2. E greu de stabilit întinderea acestor circumscripții. Din unele acte ar reieși că protopopii nu coincideau cu ținuturile, fiind protopopi și prin ocaturi 3.

Mai multe și mai precise informații avem asupra atribuțiilor protopopești. Aceste atribuții erau foarte largi și cuprindeau nu numai situația clericilor în biserică, ci și viața lor în familie. Protopopii supravegheau pregătirea candidaților la preoție și diaconie și nimeni nu putea fi hirotonit fără ca să aibă o mărturie dela protopop, cum că este bun de diacon sau de preot 4. Deasemenea și mutările preoților nu se puteau face dintr'un sat sau oraș în altul fără o „carte de mutare“ eliberată tot de protopop 5. Afară de aceasta, protopopii erau obligați să viziteze ținuturile lor, avînd grijă atît de starea călugărilor, preoților și diaconilor, cît „și pentru feciorii și fetele lor, care sînt neinsurați și trăesc în casele părinților lor“. Supravegherii protopopești erau supuși și „tercovnicii, care ar fi hirotonisiți ipodiacoani și anagnoști“ 6. În cazuri de imoralitate observate în familiile clericilor, protopopii aveau căderea de a judeca pe cei vinovați „cu giudețul sfîntei Pravile, canonizîndu-i pe fiește care după vina greșelii sale“... 7.

1 N. Iorga, „Bas. N.“, p. 137, 141.

2 În raialele turcești atribuțiile de protopop le aveau persoanele rînduite pentru aceasta din altă parte. Așa, în anii 1800—1809 cu astfel de serviciu a fost însărcinat arhimandritul Serafim din mănăstirea Aron-Vodă de lângă Iași. v. N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.“ I, 264. Arhiva Consistorului din Chișinău, „Condiția înștiințării“, din 1912, a protop. I. Maliavinschi.

3 După unele acte din arhive, în 1812 în Basarabia erau 13 protopopi: în ținuturile Hotin, Lăpușna și Orhei erau cîte doi, în țin. Soroca trei, în țin. Folești sau Iași, Hotărniceni și oblastia Basarabiei (Bugeac?)—cîte unu, și pentru ținuturile Codrului și Greceni—unu. (v. Lucr. Societ. Ist. Arh. Biser. din Basarabia, V, p. 5). După alte date erau zece protopopi în Basarabia: 1) protolieru Gheorghe Batcu, dela țin. Lăpușnii, ocolul Braniștei (?); 2) protop. Vasile Băltag, țin. Lăpușnii, ocolul Cogîlnicului; 3) protop. Stăvărachi Costin, dela țin. Orheiului; 4) protop. Ioani Dimitriev, „ot Buicani“, țin. Lăpușnii; 5) protop. Antonie Ioanov, țin. Hotinului, ocolu de sus; 6) protop. Constantin Feodorovici, țin. Iași; 7) protop. Ioan Coropcianu, țin. Soroca; 8) protop. Alexandru Țiuică, țin. Soroca; 9) protop. Feodor Stamați, țin. Soroca; 10) protop. Feodor Maliavinschi, oraș. Cetatea-Albă, Căușeni, Tighina, Ismail și Chilia cu ținuturile lor. (Arh. Consist. din Chișinău, „Formele înștiințării“ din 1812).

4 Arhimandritul Serafim, în lipsa episcopului Proilaviei, conducea eparhia lui, putea și pe preoți să-i „rînduiască“ la popor. v. Arh. Cons. „Cond. înșt.“, din 1812, a protop. F. Maliavinschi.

5 Preotul din Horodîște, jud. Orhei, a fost mutat acolo de cătră mitropolit „prin blagoslovenia“ protopopului Stăvărachi. (Arh. Cons. „Cond. înșt.“ din 1812, a protop. Stăvărachi. Costin). E de crezut că „blagoslovenia“ a fost dată de protopop printr'o „carte de mutare“.

6 Dintre cei care veneau să se facă diaconi și preoți, unii erau „dieci“, adică mireni cărturari care șiau a ceti și a scrie, alții erau „țircovnici“. Un frisoav domnesc din 1759 ne lămurește că „țircovnicii“ sînt „cei hirotonisiți ipodiacoani și anagnoști (ceteți) și care sînt nedeslipiți dela paza bisericilor“. D. Furtună, „Preoțimea romînească în sec. al XVIII-lea“, 1915, p. 159.

7 Ibid. p. 159, 175—177.

Slujba protopopilor le procura venituri însemnate. În folosul lor mergeau globirile sau „deșugubinele“ dela cei vinovați dintre clerici pentru fapte imorale—până la 20 lei de fiecare caz. Afară de aceasta, mărturia pentru candidat costa aproape 5 lei, iar fiecare „carte de mutare“ i-aducea protopopului câte un leu. Alt venit era „avaetul“ de cite doi lei ce-l încasau pentru „pecuiriile“ (pecetluiturile) de căsătorie pe care le dădeau protopopii și fără de care nu se puteau face cununiile. Unele venituri ca „deșugubinele“ erau încasate de anumiți slujbași—zapcii preoțești și bumbașiri. Mulțumită acestor condițiuni unii protopopi își adunau averi însemnate—aveau și oi multe, stupi mulți, fără a plăti ceva pentru ei; un protopop avea și zece „linzi“ (lindi = oameni) scutiți ¹.

II

Conducătorii nemijlociți ai păstoritorilor erau preoții.

Starea preoțimii din Basarabia era în toate privințele la fel cu cea a preoțimii din întreaga Moldovă.

Din numărul total al preoților nu mai puțin de jumătate erau fii de părinți laici, mai mulți—țărani, „mazili“, „mureni“, dintre frunțașii satelor ². Majoritatea covârșitoare a acestor preoți era „de neam moldovan“, cu toate că Basarabia se afla la marginea țării în megieșie cu țările străine ³.

O însemnată deosebire în starea clerului din Moldova era mulțimea preoților pe la sate. Actele oficiale ale vistieriei din 1777 ne arată în Moldova cam 4.500 preoți și diaconi. Statistica oficială din 1803 ne dă un număr mai mare—4750—în toată Moldova, care pe atunci nu mai avea Bucovina. E de crezut însă că numărul real al preoților și diaconilor era ceva mai mare, întrucât statisticile făcute puțin mai târziu dovedesc că sînt îndoit mai mulți. La o biserică erau cite 2—3 sau și mai mulți ⁴.

Același lucru vedem și în Basarabia ⁵. Majoritatea satelor aveau cite doi și mai mulți preoți. Pe lângă unele biserici erau și

¹ Scutelnici, *Ibid.*

² Comitele D'Hauterive, secretarul Domnitorului Alexandru Mavrocordat, în lucrarea sa „Memoriu despre starea Moldovei la 1787“, scrie că „starea bisericească se alege de obicei dintre țărani moldoveni“. Acești slujitori ai altarului, adăogă el, erau „cei mai buni părinți, cei mai buni soți, *cei mai buni săteni ai Ținutului*“...p. 157—159, Cfr. D. Furtună, L. C. p. 166—167.

³ În Basarabia din 1274 de clerici, 992 erau de neam moldovan („doi de neam unguresc“, adică din Transilvania); pe urmă vin Rușii („de neam rosăian“, „rosăian“, „de soiul rusesc“—„porodii ruscoi“)—215, Ucrainenii („de neam malorosăian“)—38, Serbi—9, „Leși“—9, Greci—8, Bulgari—2, „rusnac“—1. Majoritatea Rușilor se aflau în jud. Hotin („ocolul de sus“), Soroca și foarte puțini în jud. Orhei. Ucrainenii erau în jud. Tomarovei, Ismail, Chiua, Căușeni, Tighina și Soroca, Arh. Cons. „Cond. înșt.“ citate.

⁴ La începutul v. XIX în Ținutul Sucevei era un sat cu peste 30 de preoți și diaconi, D. Furtună, L. C. p. 160, 188.

⁵ În 1777, de pildă, în jud. Greceni erau preoți și diaconi 22; în Căldrușeni 60; în jud. Lăpușna-Orhei 360; în Soroca 216. *Ibid.*

cîte patru, într'un sat am găsit și cinci preoți 1. Vom releva că mai mulți preoți aveau chiar și satele mici 2, ceiace ne face să credem că la hirotonia preoților nu se ținea seamă nici de nevoile religioase ale parohienilor, nici de condițiunile materiale, în care preotul își făcea slujba. Mulți căpătau ușor hirotonia dincolo de Dunăre, iar alții prin simonie 3. Într'un hrisov din 1764, Grigorie Alexandru Ghica constată că mulți clerici „se suie pe aiurea și tâlhărește“ la treapta preoției unde se află 4. Din unele fapte ar reieși că unii căpătau preoția fără ca să fie numiți la anumite sate 5, în schimb însă li se dădea dreptul ca ei singuri să-și caute un loc vacant de preot, în acest sens li se elibera și „păncenie“ (gramata) 6. De obicei astfel sporea și mai mult numărul preoților 7 dînd cercetătorilor dreptul să zică că pe atunci (v. XVIII) în țările romîne numărul preoților concura cu numărul locuitorilor 8.

Motivul pentru care mulți căutau să se facă preoți ori diaconi era pe deoparte veniturile slujbelor religioase, iar pe de altă parte scăparea de bir 9. Obiceiul acesta era favorizat firește și de episcopi, care dela hirotonia preoților aveau un anumit venit 10. Altă împrejurare prielnică pentru această orînduială era faptul că la numirea clericilor luau parte și parohienii, făcînd propuneri asupra candidaților în slujba bisericească 11.

E clar că în astfel de împrejurări preoții moldoveni nu puteau avea o stare materială înfloritoare, deși, în genere vorbind, situația lor era puțin mai privilegiată și mai ușoară decît cea a populației de jos.

1 Drăgănești, jud. Soroca, Arh. Cons. „Cond. înșt.“ cit.

2 Buicani, jud. Lăpușna,—148 case, 4 preoți; Tărăsonți, jud. Hotin; 284 case, 4 preoți; Dubna, același județ, 89 case, 4 pr.; Pepeni, același jud. 79 case, 4 pr.; Băsdăcani, jud. Soroca, 80 case, 4 pr. etc., Arh. Cons. „Cond. înșt.“ cit.

3 Prof. C. Erbiceanu, „Biserica ort. Rom.“ 1892, No. 3, p. 197. Citez după A. Stadnițchi, L. C., p. 136.

4 D. Furtună, L. C., p. 187.

5 Ioanichie, episcopul Romanului, în 1764 face hirotonia unui candidat, care urma să facă slujbă „oriunde s'ar întîmpla a fi trebuință de el“, Ibid. pg. 160.

6 În Basarabia au fost așa hirotoniți, de pildă, preotul Ioan Florea din sat. Tețcani, jud. Tighina, și preot. Grig. Chijliacovski din sat. Baloșești jud. Orhei, Arh. Cons. „Cond. înșt.“ a protop. T. Maliavinski.

7 În acele 538 de sate, ale căror „forme (sau condici) de înștiințare“ au fost cercetate de noi, din numărul total al clericilor (1274) mai mulți, și anume 918, erau preoți, și 656—„dascăli“, „pălămari“, diaconi și alt. Arh. Cons. „Cond. înșt.“ cit.

8 Prof. C. Erbiceanu, L. C., Ibid. Ld. Stadnițchi, L. C., p. 128.

9 În hrisovul citat al lui Gr. Al. Ghica, se spune că se fac preoți și diaconi din ce în ce mai mulți cu scopul de a avea „venit de chiverniseală“; iubirea de argint și nesățioasa avere îi face pe ațiția să iasă „de sub stăpînirea mirenicii și de dajdea cea legiuită“. D. Furtună, L. C., p. 187.

10 A. Stadnițchi, L. C., p. 123—128. Cfr. D. Furtună, L. C., p. 173.

11 În „form. înșt.“ aflăm multe mărturii cum că cutare cleric (mai des dascăli) a fost „așezat cu primirea și cu voința tuturor sătenilor“ ori „opo-renilor“, sau „este slobod de cătră locuitori și primit în slujba dascăliei“ etc. Arh. Cons. „Cond. înșt.“ a protop. Const. Feodorovici, Ioan Coropcian, Cfr. „Rev. Soc. Ist. Arh.“ etc. XIV, 15—16.

Principalul mijloc de traiu pentru preoți era munca cîmpului, cu care ei se îndeletniceau deopotrivă cu țărani. Alt izvor de venit era plata slujbelor religioase: „numai din sfînta biserică se hrănesc, ... n'au negușătorii, ori altele“, — glăsuște un hrisov domnesc. Plata aceasta se făcea în primul rînd în natură prin prinosuri din partea credincioșilor din rodirile pămîntului. Serviciile religioase erau plătite, după puțință, atît în biserică cît și în afară de ea. Se obișnuia deasemenea ca locuitorii să dea cîte o zi sau două de clacă preoților din satele lor. Starea materială a preoților și diaconilor atîrna mult și de bunăvoința boierilor — ctitori de biserici: aceștia pe unii preoți îi scuteau de dările preoțești, altora le dădeau pămînt pentru casă ori „dejmă de a zecea din țarină, iar din prisăci vor lua din opt stupi — unul“. Unii preoți, mai cu seamă de pe la mănăstiri, aveau și „vecini“, scutiți de dări, pentru servicii.

Cu toată situația aceasta mai ușoară și privilegiată, în comparație cu aceia a poporului de jos, preoții și diaconii din Moldova în tot cursul v. XVIII plăteau și multe dări speciale preoțești. Dările acestea erau de cinci feluri: o sumă anumită, pe care nu o cunoaștem mai deaproape, se plătea la hirotonisire; alta era „darea cîrjei“, care se lua cu ocazia instalării unui nou episcop sau mitropolit. Pe la mijlocul v. XVIII „darea cîrjei“ era de patru lei pentru fiecare preot și diacon. Afară de aceste dări preoții mai plăteau „ploconul vlădicesc“, „avațeturi“ către protopopi și o dare pentru școli. Pentru școli preoții și diaconii Moldovei plăteau pe an un galben: 10 potronici la Sf. Gheorghe și 10 potronici la sf. Dumitru, în total cam patru lei vechi și 10 parale¹. În cursul v. XVIII legea aceasta a fost nu odată schimbată. Așa, subț Grigore Ghica, prin hrisovul din 1766, preoții și diaconii, care se sileau la învățătură, căpătau „cărți domnești de milă și de scuteală ca nici decum să nu se supere nici cu aceasta puțină dajdie“. Subț Const. Mavrocordat această dare a fost cu totul desființată, trecînd școlile pe seama vîstieriei publice, iar pe la sfîrșitul veacului legea a fost din nou restabilită pentru toți preoții și diaconii „bez (afară de) săracii și nevolnicii“. Plata era fixată — cîte patru lei anual pentru școală și protopopii mai luau „cîte patru parale de leu răsură“² pentru osteneala lor la incasare, care se făcea de două ori pe an, odată cu incasarea „ploconului mitropoliei“. La începutul v. XIX, subț Const. Moruzi, plata a fost puțin sporită — „cîte patru lei noi și cîte opt parale răsură — fiind supuși ei toți preoții și diaconii, chiar și acei care aveau cărți de scuteală dela domni, mitropolii sau episcopi. Ca de obicei, banii se incasau în două rînduri.

Nu erau tocmai statornice nici celelalte dări. Uneori cîte un preot dela orașe sau dela sate era scutit de ploconul episcopesc.

¹ 20 potronici se socoteau un galben sau patru lei vechi și 10 parale.

² Răsură=dare suplimentară.

Deasemenea ploconul vlădicesc se amîna în cazuri de mari nenorociri — „lipsa pîinii și alte nevoi“. Mai des preoții dela bisericile domnești și boierești reușiau să fie apărați de dările preoțești, uneori chiar de toate dăjtile cătră stat și cătră Mitropolie.

În ce privește dările „țărănești“, acestea atirnau de bunăvoința domnitorilor: unii domni le impuneau preoților și diaconilor să plătească birul alături cu țara, de alții însă slujitorii altarului erau scoși „de subt greul dăjdiilor“. Îndeobște vorbind, pe la sfîrșitul v. XVIII, preoții sînt scutiți de bir.

În astfel de condițiuni unii preoți și diaconi, mai cu seamă cei ce se trăgeau sau erau dintre răzeși, reușeau să-și agonisească oarecare avere, care consta de obicei din pămînturi, vii, prisăci de stupi, case și vite. Majoritatea însă aveau o situație materială modestă, ocupîndu-se cu gospodăria și cu munca pămîntului, iar mulți sufereau și mari lipsuri.

Între altele, starea materială a preoților era mult stingherită din cauza lipsei de siguranță. În urma tulburărilor neîntreprinse, locuitorii fugeau din țară în mare număr. Primejdia era atît de mare încît domnitorii se simțeau nevoiți prin orice măsuri să atragă populația și făgăduiau celor ce se vor întoarce scutire de dăjdiile pe șase luni 1.

Așa stăteau lucrurile în întreaga Moldovă. Bine înțeles că în Basarabia, ținut mîrginaș, starea generală era și mai grea. În actele arhivelor locale aflăm nu odată știri cum că „din pricina vremelor tulbure stricîndu-se satul, (preotul) au rămas fără de popor“ sau „din pricina păgînilor s'au strămutat sătenii din sat și văzînd că nu are ce să facă pentru hrana vieții sale“ preotul a trecut în alt ținut. Un preot, „de frica Turcilor înfricoșat fiind a părăsit „raeoa Hotinului“ mutîndu-se în ținutul Căușenilor la satul Caulăcui și risipindu-se satul din pricina păgînilor și a răzmiriții lor“ a trecut în alt sat 2.

Nivelul cultural al preoțimii din Basarabia pe atunci bineînțeles era încă la fel cu acel al preoțimii din toată Moldova. Cum ne dovedesc mai multe fapte și mărturii, în v. XVIII preoții din Moldova îndeobște, zăceau într'un mare întuneric intelectual, mai cu seamă la începutul acestui secol. Cauza principală era că pe atunci slujba religioasă se făcea în limba slavonă, pe care mai mulți nu o cunoșteau de loc sau o cunoșteau puțin de tot 3. La ce stare de întunecare ajunsese preoțimea putem judeca după faptul, că unii dintre preoți și diaconi, cum constată un hrisov domnesc, luîndu-și darul „tălhărește“, erau „varvari cu totul și neînvățați nu numai

1 D. Furtună, L. C., 170—194.

2 Arh. Cons. „Cond. înșt.“, a protop. T. Maliavinschi: Preoții din satul Tudora, Batur, Dezghinge.—Preotul Alexandru Vecul a fost numit în satul Tribujeni țin. Orhei, unde a stat un an, și neavînd cu ce se hrăni, cu blagoslovenia mitropolitului Leon, a trecut în Polonia. După 16 ani, fiind persecutat de uniți și Leși, a fost silit să se întoarcă în Moldova și aici de cătră mitr. Veniamin a fost pus preot în sat. Copanca, Ibid.

3 N. Iorga, „Istoria liter. Rom.“ în v. XVIII, I, 37. L. Furtună, 149.

la credință, ci nici la propovăduire..., încă ne știind ce sînt soboarele și cite sînt"... Existau și de acei preoți și diaconi care „se aflau lipsiți de toată priceperea sfintelor acestor scripturi, neștiind aceste și cele proaste rîndueli bisericești“, unii „nu cunosc starea și slujba sfintei liturghii și a sfintelor taine de care greșesc cu vărvăria și cu neînvățătura lor“.

Pe la mijlocul v. XVIII, cînd s'a ajuns la naționalizarea deplină a cultului în Moldova, prin aceasta și pregătirea preoțimii a fost mult înlesnită.

Starea nemulțumitoare a preoțimii, în ce privește cultura, a atras luarea-aminte și a domnitorilor. Întăiul care „s'a apucat de capul preoților să-i învețe carte“, a fost Constantin Mavrocordat. Încă în 1734, printr'un hrisov, acest domn cere mitropolitului să aibă o supraveghere mai de aproape asupra celor două școli — una grecească și alta slavonească — din Iași ca ucenicii „cei ce ies preoți dintre dînșii să fie învățați și pedepsiți ¹, să poată ceti orîndueala bisericii după cum se cuvine“. Pușin mai tîrziu dînsul a dat poruncă ispravnicilor ca pe toți preoții și diaconii care „vor fi fără biserică, neștiind și carte, adică orînduiala bisericii“, să-i pună „în bir cu țărani ca să plătească ei bir ca'n altă țară“. Tot acest domn dăduse poruncă ca toți preoții și diaconii orașului să fie strînși la biserică curții. Acolo „după ce-i băgau dimineața în biserică, puneu cîhodari la ușă și nu lăsa nici pe unul să iasă afară, puindu-le un preot, cel avea Măria sa învățat la carte grecească și romînească, de se suia în anvon de le cetea după cum se cade a ști fieștecare preot orîndueala bisericii și a botezului și a isповедaniei“ ². Îndeobște, preoților li se cerea ca să primească prealabil o învățătură dela „obrazе învățate“ și nu numai în dogme, ci și în datoriile lor păstorești față de credincioși. Ei trebuiau să ducă o viață „cinstită, fără defăimare, să nu aibă de a trece din orașu în orașu, sau a se așeza în locuri fără biserici“ ³.

Impresia acestor măsuri era foarte puternică. Un contemporan mărturisește că nu poate scrie „ce frică trăgeau bieții preoți că se apucau la bătrînețe să învețe carte“.

Măsuri de tot felul acesta au fost repetate și mai tîrziu. Ținînd seamă de „ticăloșita stare și vrednică de lacrimi a neînvățaturii, care este „mai vîrtos pe cinul preoțesc“, Grigorie Ghica, printr'un hrisov din 1775, a dispus ca mitropolitul „deacum înainte pe nimenea să nu înalțe la cîntea preoției, de nu vor avea cărțile dascălilor celor preoțești care cărți să arăte toată procopseala lor la toată bisericăsa învățătură“ ⁴. Tot Ghica-Vodă, încă mai înainte (1764), a oprit de a se face preoți fără număr, stăruind mult de a ridica prestigiul preoților înaintea locuitorilor ⁵.

¹ Puși la carte.

² D. Furtună, L. C., p. 149—156.

³ N. Iorga, „Ist. Biser. Rom.“, 1909, v. II, 84—96; 157—159.

⁴ D. Furtună, L. C., p. 157.

⁵ N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.“, v. II, p. 158—159.—„Să-i pui să șadă“ — zice domnitorul ispravnicilor săi despre preoți — „cinstindu-i după cum] se cuvine“, D. Furtună, L. C., p. 154.

Același îndemn pentru învățătură venea și dela vrednicii episcopi și mitropoliți, cum erau Iacov Putneanu, Iacob Stamati și Veniamin Costachi. Preoților li se cerea să știe a săvârși slujbele bisericești, a tălmăci cele zece porunci, să înțeleagă unele superstiții din popor și necesitatea trimerii copiilor la școală.

Pela sfârșitul v. XVIII se iau unele măsuri: candidații la diaconie și preoție să stea o bucată de vreme pela episcopii și mitropolie ca să învețe macar un scurt Catehis despre dogmele și morala creștină și mai cu seamă să facă practica liturgică trebuincioasă. Deobiceiu pregătirea candidaților trebuia să fie cercetată de protopopi, care le dădeau mărturii convenite. Pe baza acestor mărturii candidații erau hirotoniți la mitropolie sau la episcopie căpătînd convenita „singhelie“ sau „păucenie“ 1.

Tot cu scopul de a ridica pe preoți în ochii păstoriiilor și a le da o pregătire mai bună pentru slujba lor și mitr. Veniamin (Costachi) se gîndea să așeze la Socola „școale de paradosirea bogosloviei și de tălmăcirea sfintelor scripturi“ 2 unde „feciorii de preoți și diaconi“ să poată învăța „dogmele“ pentru a ieși „dascăli procopsiți în limba moldovenească“ 3, iar la 1804 a deschis la Socola un seminar, unde se preda limba romînească, istoria, aritmetica, geografia și teologia 4.

Cum vedem, măsurile luate de stăpînire erau menite să prefacă cu desăvîrșire starea bisericii și a clerului. Și într'adevăr, în urma acestor măsuri se iveau „preoți de ispravă“, cărturari și iubitori de cultură. Mitropolitul și episcopii erau obligați să pună pe acești „preoți învățați“ pe la țîrguri și sate mari pentru ca să învețe pe copii. Acești preoți se ocupau și cu scrisul și întocmeau pomelnice, zapise, notițe la începutul și sfîrșitul cărților, cărți de ritual (copieri), mărturii, hotărnicii de pămînturi etc. 5. Cu toate acestea, cum ne dovedesc faptele, măsurile arătate nu se prea aplicau în viață 6 și îndeobște vorbind preoțimea suferea de mare ignoranță. Un contemporan ne spune că pe la sfîrșitul v. XVIII preoților din Moldova nu li se cerea de fapt decît „să știe a ceti sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să cînte cu glas tare“ 7. Într'un hrisov al lui Alex. Moruzi, din 1803, se spune că preoții de pe atunci „pe cît au putut au învățat cîte oareșce prea puțin..., încît cei mulți neștiind a legii dogmele, nu sînt deajuns nici pentru dînșii, nici pentru povățuirea norodului celui prost“ 8.

Cu atît mai puțin măsurile arătate puteau să schimbe starea

1 D. Furtună, L. C., p. 155, 159.

2 N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.“, II, 224.

3 D. Furtună, L. C., p. 161.

4 Const. Erbiceanu, „Istoricul Seminarului Veniamin din mîn. Socola“, 1885, p. 34.

5 D. Furtună, L. C., p. 157, 162-163.

6 Și Seminarul Veniamin, cum spune C. Erbiceanu, „în curs îndelungat n'au putut răspunde cătră scopul propus...“, Istor. Sem. Veniam, p. 34-40.

7 Comitele D'Hauteriv, v. la D. Furtună, L. C., p. 167.

8 D. Furtună, lb. p. 156.

lucrurilor în Moldova dintre Prut și Nistru, Basarabia de astăzi, situată la marginea țării, unde nesiguranța socială și sărăcia, din pricina neconținutului năvălirii ale Tătarilor, Cazacilor, Turcilor erau și mai mari. În „formele de înștiințare“, nu odată citate aici, pregătirea preoților basarabeni pentru slujba lor se precizează de obicei astfel: „învățat slovă moldovenește“ ori: „și rusește“: „de mijloc bun cap“; „bun la cetire și cîntare“; „la cetire și cîntare de mijloc“: în câteva cazuri — „bun și iară bun“; mult mai des: „la învățatură prost“, „prost la cetire“, „cetește și cîntă moldovenește prost“, „prost de tot la toate“¹ etc. Vom releva că unii clerici erau „buni la cetire și cîntare grecește“².

E clar că astfel de pregătire atît de slabă se căpăta mai mult din practică, prin ucenicie la preoții mai bătrîni și dascălii bisericilor sau la călugării mănăstirilor³. Bineînțeles că aici nu era un anumit program, și despre preoții astfel pregătiți se zicea cu drept cuvînt că au învățat „acasă“⁴. Despre unii însă dintre clericii basarabeni se spune că ei au învățat „la școli prin sate“⁵. Pe temeiul documentelor e greu de precizat ce fel de școli erau acestea. Probabil că e vorba de acele școli la „sate mari“ care funcționau pe baza „așezămîntului“ de reformă al lui Const. Mavrocordat⁶. Din unele acte ar reieși că „profesori“ la aceste școli erau membrii clerului—preoții, diaconii, dascălii, uneori notarii satului. „Obiectele de predare“ erau cetitul și scrisul în moldovenește, tipicul bisericesc și cîntarea după irmologhion. „Absolvenții“ acestor școli căpătau adeverință. Școlile de care vorbim funcționau pe lîngă biserici⁷.

¹ Cfr. artic. nostru: „Studii nouă asupra trecutului Basarabiei“, V. „Viața Rom.“, 1924, V, 190—191.

² Arh. Cons. „Cond. înșt.“ din protopopia lui Costin și Maliavinschi. Protop. Vasile Băltag din Lozona învăța copiii grecește. Grecește învățau unii și în Chișinău, v. „Cond. înșt.“, din țin. Lăpușnii. Influența grecească pătrunsese și'n satele basarabene.

³ În actele arhivelor nu aflăm nici un semn ca, de pildă, Seminarul dela Soroca să fi dat vr'un candidat la preoție pentru bisericile din Basarabia. Dimpotrivă, aflăm informații despre unii cum că „la Seminare n'au învățat“, (Arh. Cons. „Cond. înșt.“ din protop. lui Gheorghe Bascu). Și mitr. Gavriil raporta Sinodului în 1808 că din Seminarul Veniamin, „din pricina noutății n'a putut încă și nu degrabă va putea urma învățatura în preoție“. (P. Lotoșchi: „Istoria Seminarului Duhovnicesc din Chișinău“, 1913, p. 7—8). Deci cade cu desăvîrșire afirmația (v. Șt. Ciobanu: „Cultura Romîn. în Basarabia sub stăpînirea rusă“, 1923, p. 35), cum că „preoțimea din Basarabia de pe vremea lui Gavriil, e trecută în mare parte prin școala dela Socola“... Cfr. artic. nostru, „Studii nouă“... etc. în „Viața Romînească“, 1924, V, p. 189—191.

⁴ Arh. Cons. „Cond. înșt.“, din protop. lui Gh. Batcu.

⁵ Arhim. Visarion Puiu, „Pregătirea clerului în țările romine“, 1912, Cfr. „Rev. Societ. Ist. Arheol. Biser. din Chișinău“, XIII, 62—65.

⁶ În acest „așezămînt“, e prevăzut că „preoții vor primi o învățatură prealabilă dela „obrazе învățate“ care vor fi rînduite dela păstorii norodului“, și nu numai în dogme..., ci și în datorile lor preoțești... Mitropolitul și episcopii, ca și mănăstirile... vor ținea școli la țirguri, la „sate mari...“ N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.“ II, 85.

⁷ „Rev. Soc. Ist. Arh.“ etc. XIII, 62—65.

Vom adăoga că de pregătirea preoților descrisă mai sus nu se deosebea mult și pregătirea clerului înalt—a episcopilor și mitropoliților. În lipsa de orice învățătură sistematică și aceștia se pregăteau ori în școlile elementare de prin mănăstiri ori prin ucenicie pe lângă vre-un alt arhiereu. Bineînțeles că nici la acele școli nici în ucenicie viitorii mitropoliți și episcopi nu căpătau „cultură teologică“, care de altfel nici nu exista pe atunci în înțelesul de astăzi, rămânînd ca ei să-și sporească cunoștințele în ale religiei și bisericii prin munca de autodidact ¹.

III

După cum ne arată arhivele, în momentul unirii Basarabiei cu Rusia, în Basarabia erau 775 de biserici parohiale. Starea acestor lăcașe era foarte jalnică. Mai întâiu în ce privește clădirile, din numărul total abia 40 erau de piatră și una de cărămidă, restul însă—734—de lemn ². Dintre aceste din urmă unele biserici erau „de lemn îngrămădite cu nuele“, altele—„de birne“. Pe deasupra, lemnul păreților era „lipit cu lut“ sau „tencuit“. Despre unele biserici se zice că erau „curate și unse cu lut și pe dinăuntru și dinafară“ sau „lipite și văruiute“. Toate bisericile erau acoperite cu „șindrila“, cu „stuh“, unele cu „răsloji“ (răslogi) ³, sau cu rogoz, multe „cu pae“. Starea generală a clădirilor nu era la fel: pe cînd unele erau „tari“, „durate“ (trainice), multe se prezentau „proaste“, „slabe“, „vechi“, „proaste cu toate“ ⁴. Despre o biserică protopopul comunica stăpînirii că este „de lemn, îngrădită cu nuele; acoperemîntul bisericii—stuh, dar foarte vechi și plouă într’însa. Cu totul negrijită“ ⁵.

Nu se afla în mai bună stare nici interiorul bisericilor. Pe cînd unele erau „îndestulate cu toate podoabele ce se cuvîn, cu veșminte și cărți și toate“ sau erau „împodobite după puterea oamenilor“, unele avînd „Sf. vase de cositor, înșufiate cu argint“ ori „icoanele cele mari și catapetasma văpsîte cu vapsali“, altele duceau lipsă sau în cărți („cărți nu se află penticostar și triod“; „numai apostol lipsește“; „lipsește mineiul“; „cu cărți niajunsă“; „octoih și apostol lipsesc“; „lipsește octoih și ceaslov“ etc.), sau în veșminte („numai filan lipsește“; „veșminte și podoabe proaste“; „de mijloc cu veșminte, cu cărți“ etc.) ⁶. Erau însă și biserici despre care se comunica în forma următoare: „înlăuntru proastă, negrijită“, sau „nici cărți, nici veșminte“ ori: „cărți de lipsă, veșmintele lipsesc“, „cărți lipsesc“, sau—„din podoabele și cu cata-

1 Arhim. V. Puiu, L. C., p. 26.

2 Trudă Besar. Gub. Ucion, Arh. Com. III, 294—295.

3 Despicătură de lemn cu o față plană și alta semicirculară.

4 Arh. Cons. „Cond. înșt...“ Cfr. „Trudă Bes. Gub...“ etc. III, 231—234.

5 Arh. Cons. „Cond. înșt.“ sat. Cenacul din țin. Căușeni.

6 Arh. Cons. „Cond. înșt.“

petiazma numai patru icoane tare vechi; veșminte de mijloc; din cărți triod, pentecostar și apostol lipsesc" 1.

Pe lângă bisericile arătate, în momentul unirii cu Rusia, în Basarabia erau aproape 40 de mănăstiri și schituri, 2 dintre care unele erau foarte vechi. Majoritatea acestor lăcașe au fost înființate de simpli călugări și alți oameni evlavioși; două—Hîncu, Suruceni—sînt ctitorii boierești și trei, cele mai vechi—Vărzărești, Căpriana și Ismail—au fost întemeiate de domnii romîni. 3 Patru din mănăstirile basarabene erau închinatc mănăstirilor străine — din Ierusalim și dela muntele Athos. 4

Starea mănăstirilor nu era mai bună decît a bisericilor. Cu toate că ele, pe la sfîrșitul v. XVIII, au fost scutite de dări, condițiunile lor de traiu erau foarte grele, deoarece singurele mijloace de întreținere le erau veniturile din satele dăruite lor, iar acestea se aflau în mare sărăcie. 5

Mănăstirile lăsau mult de dorit și în ce privește viața interioară. Regulele mănăstirești nu se respectau, idealurile monastice erau uitate. Igumenii primeau „poslușnici ori de unde și fieșce ce oameni, fără de nici o cercetare, de au mărfurie că sînt oameni slobozi, și uneori încă și robi ne ertați și ostași fugiți, asemenea oameni căsătorii, spre a-i călugări“. În astfel de condițiuni pe la mănăstiri se adăposteau vagabonzi sau chiar spioni străini. Frații mănăstirești se călugăreau deasemenea fără ca să fie prealabil examinați în ceiace privește sinceritatea dorinții de a se consacra vieții monahale. Monahii puteau să se mute dela o mănăstire la alta „fără de nici o binecuvîntată pricină, numai după a lor plăceri“. 6 Viața de obștie, „obșcejiție“, lipsea, fiecare fiind ocupat cu grija vieții de toate zilele. 7 Bineînțeles că mănăstirile închinatc, fiind ocîrmuite de igumeni străini și neavînd asupra-le nici un control, duceau o viață și mai depărtată de scopurile monastice“. 8

Indeobște vorbind, în aceiași stare se aflau pe atunci toate mănăstirile din Principatele Romîne. Domnitorii romîni care se îngrijeau de starea bisericii în genere, nu uitau de mănăstiri. Așa, de pildă, subț Constantin Mavrocordat, călugării nu puteau fi numiți decît cu voia mitropolitului, deasemenea le era oprit să umble pe drumuri sau să fie „văcari au prisăcari au păcurari și alte ca a-

1 Ibid, satele : Saharna, Bursucul, Tarasova, țin. Soroca ; Cenacul, țin. Căușeni ; Sărbăniți, țin. Hotin.

2 Trudă Bessar. Terc. Ist. Arh. Obșc., I, XVII.

3 Măn. Căpriana, după unele date, exista încă pe vremea lui Ștefan cel Mare ; măn. „Adormirea“ (astăzi—„Cetatea“) din Ismail e zidită de domnitorul Const. Brîncoveanu ; măn. „Vărzărești“, cea mai veche, se zice că a fost întemeiată de Alexandru cel Bun. Din celelalte mai multe au luat ființă în v. XVIII, v. „Rev. Soc. Ist. Arh.“ etc. XI, 3.

4 Ibid.

5 A. Stadnițchi, L. C., p. 153.

6 Arh. Cons. Dos. No. 14 din 1808.

7 A. Stadnițchi, L. C., p. 27.

8 lb. p. 27—28.

ceste", și trebuiau să stea la mănăstire. ¹ Dar măsurile acestea, ca altele de același fel, nu aduceau rezultatele cuvenite.

Pe la sfârșitul v. XVIII în mănăstirile de peste Prut se începe o perioadă nouă. Munca harnică a lui Paisie Velicovschi și a ucenicilor săi înviorează idealurile religioase ale monahismului vechiu, în mănăstirile moldovenești se începe vestita operă de cultură cu scrisul și tălmăcitul cărților, care se apropie încurînd de ideile marilor naționaliști din Ardeal ², dînd naștere unui puternic curent cultural de deșteptare națională. Reforma religioasă a lui Paisie a fost sprijinită de Alexandru Vodă Ipsilanti care, repetînd măsurile lui Const. Mavrocordat, referitoare la viața monahală, mai cerea călugărilor să se țină de regulile „obșcejitiei”—vieții de obște, să nu aibă „încurcătura alișverișurilor“, iar igumenii să nu se ocupe cu negustorii și să chivernisească bine averea mănăstirii, etc.

Trebuie însă să recunoaștem că mișcarea aceasta n'a ajuns în mănăstirile basarabene. Nici „paisianismul“ cu dragostea pentru cărturărie, nici deșteptarea națională pornită peste munți, n'au avut nici un răsunset în mănăstirile noastre: fiind prea depărtate de centrele mișcării, ele au rămas cu viața lor primitivă, hrănind în sufletul celor adăpostiți în ele simțimîntul religios—singura mîngăere în acele grele vremuri.

IV

În 1806 între Ruși și Turci s'a început un nou războiu, și oștirile rusești au ocupat principatele. Rostul vederat al acestei ocupații era încorporarea țărilor romîne în imperiul țarului — visul Rușilor încă de pe vremea Ecaterinei II. ⁴

Potrivit cu acest plan și ajungînd la momentul care părea a fi prielnic pentru a face încă un pas spre îndeplinirea lui, ⁵ guver-

¹ N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.“, II, p. 84—86; 157—159.

² Ibid. p. 183—139; 199—201.

³ Ibid. p. 188.

⁴ Această idee, asupra căreia, la începutul v. XIX, insistă mult prietenul lui Alexandru I, prințul Tchartorisky, încă înainte de războiul devenise o fermă convingere în sferile diplomatice din Petersburg, (L. Cassv., L. C., p. 10, 22). În același sens erau prezentate țarului și proiecte politice (N. C. Șilder, „Impăratul Alexandru I“, în rusește, 1904, II, 180. E curios că d. Stadnițchi, deși citează cuvintele lui Prozorovschi despre piedicile pe care le înfrînau Rușii din partea Franței la „dobîndirea principatelor Moldovei și Valahiei și a graniței la Dunăre“, totuși afirmă că „Rusia a fost singura putere, care a întins *sincer* mină de ajutor Principatelor dela Dunăre, în anii de cele mai cumplite încercări“, iar despre războiul din 1806—1812 se referă la rescripșul lui Alexandru I, unde între altele se zice că țarul nu are „nici o intenție cu privire la cucerirea posesiunilor ce aparțin Turciei...“ (Stadnițchi, L. C., p. 29, 38, 227). Dealtfel toată lucrarea d-lui Stadnițchi-e pătrunsă de această idee.

⁵ După pacea dela Tilsit (Iunie, 1807), cînd Napoleon a declarat țarului Alexandru că pentru Rusia singura politică adevărată și de folos (seule vraie, seules profitables) este aceea a Ecaterinei II, admițînd extinderea stăpînirii ruse dincolo de Dunăre până în Balcani. V. Șilder, l. c., II, p. 187, 196.

nul rus s'a grăbit să introducă în Principatele ocîrmuirea rusească, însărcinînd (1808) cu conducerea Principatelor pe senatorul Cușnicov, 1 iar pe urmă (1810) pe senatorul Crasno-Milașevici. 2 Tot atunci a fost schimbată și situația bisericească a Principatelor, a-nume la 1808, printr'un ucaz al lui Alexandru I, în țările romîne se înființează un „exarhat“, 3 care cuprinde „Moldavia, Valahia și Basarabia“ și este supus Sinodului rus. 4. La postul de esarh a fost numit mitropolitul Gavriil Bănulescu, care pe atunci se afla în tîrgul Dubăsari, pe malul stîng al Nistrului, demisionat dela catedra de mitropolit al Chevului.

Mitropolitul Gavriil a întreprins în situația bisericească a Principatelor mari schimbări, al căror scop firesc era apropierea Principatelor de biserica rusă. Așa, în Iași, reședința esarhului a fost înființată „dicasteria esarhicească“, de care atîrnau încă două instituții: un consistor la Iași, pentru toată Moldova, și altul la București, pentru Muntenia. Aceste așezăminte erau centre de ocîrmuire bisericească a exarhatului. Pentru supravegherea activității preoțimii au fost numiți „blagocini“ — evtaxii, de care erau ajutați protopopii sau protoiereii ținutali și care erau „supraveghetori ai bunei orînduiei“. 5 Acestea erau organele administrative ale exarhatului. 6

Pentru a duce la bună orînduială gospodăria bisericilor, precum și a pune în regulă funcțiunile lor oficiale, a fost înființat serviciul ctitorilor bisericești, deasemenea a fost întocmit un inventar al averii bisericești. Pe lîngă aceasta exarhatul a introdus „metrici“ — foi personale pentru înscrierea celor născuți, morți și căsătoriți, precum și condici pentru înscrierea cheltuelilor și veniturilor bisericești.

Multe măsuri s'au luat și pentru îmbunătățirea stării preoțimii. Cu acest scop mai întăiu și 'ntăiu a fost fixat numărul preoților

1 „Trudă Bes. Gub. Ucion. Com.“ I, 331.

2 L. Casso, L. C. P. 195.

3 Încă în timpul războiului precedent cu Turcii (1788-1790), Rușii ocupînd Principatele, au încercat să ia biserica romînă sub conducere, numînd (22 Dec. 1789) pe arhierul Ecaterinoslavului Ambrosie (Sercbrennicov) locuitor al Mitropoliei Moldo-Vlahiei, iar după încheerea păcii (22 Dec. 1791), orînduind la același post pe Gavriil Bănulescu, atunci „episcop al Levcopoliei“, care titlu se raporta la Cetatea-Albă sau Acherman. (A. Stadnițchi L. C. P. 68-72. Cfr. C. Erbiceanu „Ist. Mitr. Mold.“ P. LXII). Schimbîndu-se însă situația politică, cu încheerea păcii și retragerea oștirii rusești, esarhatul n'a durat atunci decît doi ani și n'a putut lăsa nici o urmă în viața bisericească a Principatelor.

4 Cu înființarea esarhatului se rupeau legăturile bisericii Romîne cu patriarhia Constantinopolului, fiind esarhul obligat, printr'un ucaz sinodal (12 Martie 1808) a se adresa către sinod în toate chestiile și afacerile, în care fostul mitropolit al Moldovei comunica cu patriarhul ecumenic. A. Stadnițchi. L. C. P. 99-100.

5 A. Stadnițchi L. C. P. 120-122.

6 Partea transnistriană a eparhiei era sub cîrma „Pravleniei (Direcțiunii) duhovnicești“ cu reședința în or. Tiraspol. „Trudă Bessar' Terc. Ist.“ Arh. etc. V. 5.

parohiali pentru fiecare biserică, luîndu-se tot odată dispoziții ca episcopii să nu hirotonisească pe noii candidați până cînd cei hirotoniți mai înainte nu vor fi așezați pe anumite locuri.¹

N'a fost uitată nici pregătirea preoților : candidații pentru hirotonie erau obligați să stea o vreme oarecare pe lângă episcopi ca să învețe cel puțin un catechism scurt, dogmele creștinești și să deprindă slujba dumnezeiască. Cu acest scop a fost tradus din rusește în limba romînă catechismul scurt „spre folosul general al creștinilor pravoslavnicî, îndeosebi însă pentru cei ce caută sînul duhovnicesc“.

Au fost luate măsuri și pentru îmbunătățirea stării sociale a preoțiilor. Așa, a fost înlăturat îndeobște amestecul autorităților civile în afacerile bisericești, iar pentru a scuti pe preoți de abuzuri din partea funcționarilor laici în instituții administrative și judecătorești, s'a luat hotărîrea ca la anchetele ce vor avea loc asupra fețelor duhovnicești, în chestii penale sau civile, să ia parte și delegați din partea clerului, care delegați urmau să fie numiți de către consistor. Cu același scop de a ridica prestigiul preoților în ochii poporului și a îmbunătăți starea lor materială, exarhul nu odată a intervenit ca preoții să fie scutiți de diferite dări, precum și de acele corvoade cu care clerul, în vremea ocupației, era împovorat deopotrivă cu poporul de jos, ca transportul proviantului, facerea drumurilor, podurilor, etc., deasemenea și găzduirea soldaților. În 1811 exarhul întocmește o „randuială pîntru preuții de pi la sati“, prin care preoților și diaconilor de pe pămînturile boerești li se creează o situație materială privilegiată, întrucît li se acordă scutire de dări și de dijmă pentru o anumită cantitate de vite, de sămănături, de vin, etc. Vom vedea că „rîndueala“ face deosebire între preoții „rînduiți“ (la 50 case, unul) și cei de prisos (care nu vor avea 50 de case), punîndu-i la dijmă pe acești din urmă.² Bineînțeles că înlesnirile, de care vorbește „rînduiala“ exarhului, atîrna de bunăvoința proprietarilor respectivi.

În ce privește mănăstirile, au fost luate (1808) dispozițiuni ca cei doritori de a intra în călugărie să nu fie primiți decît cu multă chibzuală și după o examinare a lor stăruitoare. Totodată exarhul a stăruit să înlătore amestecul divanurilor în chestiile private la mănăstiri, a insistat ca și mănăstirile să fie scutite de unele dări, sau ca dările să fie micșorate. Multă orînduială a fost introdusă în mănăstirile închinete, oprindu-se abuzurile egumenilor străini în administrarea acestor mănăstiri.³

Nu avem știri precise cum anume aceste măsuri au fost aplicate și ce efecte au avut în Basarabia. Nu mai încapе însă nici o îndoială că dispozițiunile exarhului cuprindeau și provincia noas-

¹ Aceste măsuri de către prof. C. Erbiceanu sînt șocotite ca o «adevărată reformă» a preoțiilor romine. „Biser. Ortod. Rom.“ 1892, III, 196. Cit. după Stadnițchi L. C. P. 130.

² D. Fortună L. C. P. 192—193.

³ A. Stadnițchi L. C. P. 120—153, 207—212. Cfr. „Trudă Bessar. Terc“ ...etc. V, 16—20.

tră. Din actele arhivelor aflăm că „pentru a introduce orînduile convenite și a conduce trebile privitoare la preoțime în întreaga Basarabie“ a fost numit protopop Teodor Maliavinschi, adus de către exarhul Gavriil din eparhia Ecaterinoslavului în 1809 ¹, deoarece—scria Gavriil Sinodului—în Basarabia nu se găsește nici unul dintre cei învățați care ar cunoaște mersul lucrurilor și îndatoririle slujbașilor duhovnicești, din care pricină, după cît am aflat, în sfînul preoțimii de acolo nu există o rîndueală convenită, nici bunăstare în biserici ².

Măsurile arătate mai sus dintre care, vom releva, multe nu erau decît o simplă repetare a dispozițiilor vechi, luate de domnii romîni în trecut, cuprindeau aproape toate laturile vieții bisericicești. E adevărat că unele măsuri din cele recomandate de către exarh au fost schimbate, iar altele respinse cu totul de țar ³. Dar nici cele aprobate n'au adus rezultatele dorite ⁴. În privința aceasta dovada cea mai convingătoare o aflăm în starea bisericii descrisă mai sus, în mare parte, pe temeiul tocmai acelor „forme de înștiințare“, care au fost întocmite de către protopopii puși de exarhul Gavriil. De altfel lucrul era și firesc: neajunsurile erau înrădăcinate prea adînc în viața bisericească, iar exarhatul, în legătură cu evenimentele politice, n'a durat decît patru ani (Mart 1808—Maiu 1812).

Astfel ni se prezintă viața bisericească-religioasă a Basarabiei în ajunul anexării ei de către Ruși.

Cercetînd mai de aproape faptele arătate aici, ajungem la concluzia că starea religioasă de pe atunci avea și părțile ei bune. Mai înainte de toate foarte îmbucurător este faptul că vitregia vremurilor schimbăcioase n'a putut înăbuși în Moldovenii basarabeni credința strămoșească, și dovada cea mai puternică aici este mulțimea bisericilor în Basarabia dela începutul v. XIX. Chiar dacă admitem că unele biserici erau făcute „fără socoteală“ ⁵, totuși rămîne netăgăduit numărul mare al bisericilor ce existau pe atunci sprijinind puterile sufletești ale norodului în așteptarea unor vremuri mai fericite.

Nu mai puțin însemnate erau și alte împrejurări pe care le aflăm în situația preoților. Candidații la preoție și diaconie, cum am văzut, se recrutau din toate straturile obștești, mulți erau chiar dintre țărani. Aceasta ne dovedește că preoțimea, din punct de vedere social, nu constituia o castă izolată, ceiace era folositor

¹ Arh. Cons. „Cond. Inst.“ a protop. Maliavinschi.

² P. Lotoșchi. L. C. P. 8.

³ „Trudă Bessar. Terc“... etc. 23.

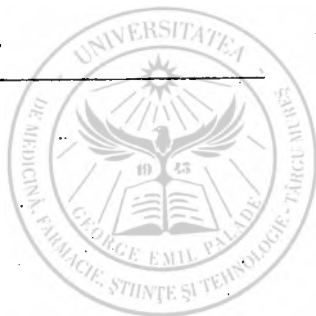
⁴ A. Stadnițchi L. C. P. 159, 163. Cfr. „Trudi Bessar. Terc“... etc.

⁵ La 15 Iulie 1764 Grigorie Al. Ghica hotărăște... „că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia și a altuia, cari ne gîndindu-se la starea „lăcașului“ adevărat, care e sufletul, clădesc „biserici și paraclisuri proaste, făcînd astfel ca altele vechi să rămîie în pustiu și ruină“... N. Iorga „Ist. Bis. Rom.“ II, 158—159.

și pentru misiunea păstorească, asigurând întrucitva selecționarea mai ușoară a elementelor potrivite pentru chemarea preoțimii. Altă latură pozitivă era și apropierea generală care exista pe atunci între păstori și păstoriți în privința intereselor intelectuale sau a stării culturale îndeobște. Nu luăm faptul în forma lui, nu susținem sărăcia intelectuală și materială în care zăceau la fel și preoții și țărani și ne referim numai la fond—la lipsa de prăpastie între păstori și păstoriți. În sfârșit mare însemnătate avea faptul că păstoriții luau parte la alegerea viitorilor păstori: e o dovadă că parohienii erau vii mădulari ai bisericii, care îngrijau de nevoile ei.

Bineînțeles, îndeobște vorbind era o stare primitivă, plină de multe scăderi ale vremurilor înapoiate, dar și cu începuturi bune de viață sănătoasă. În curând însă această stare a lucrurilor urma să fie schimbată din temelie.

Nicolae Popovschi

Cărvunarii

Scene istorice

Numeroase volume de istorie n'ar trebui să fie decât pagini albe pentru a mulțami pe acei erudiți, ce socotesc că nu se poate face istoria unei epoci, asupra căreia nu sînt cunoscute lungi șiruri de fapte materiale sigure.

E. Kenan

Mi s'a părut că nu ar fi o osteneală zădarnică să prindem, cu ajutorul fanteziei, care este mama istoriei ca și a oricărei poezii, să prindem dacă nu într'un tot, cel puțin într'un surogat al unui asemenea tot, chiar numai un grup de știri puține, întimplător pastrate...

Mommsen

Istoria se face din înlanțuirea tuturor evenimentelor ; și adeseori cele mai mărunte sînt cele mai determinante ; istoria se scrie însă, legîndu-se faptele mari, singurele văzute și notate. Cu alte cuvinte, istorie mai bună-șoară nu se poate spera decît dela viziunea și intuiția poetică.

A. France

Moldovenilor cărvunari datorim noi regenerarea noastră.

A. D. Xenopol

I.

Voevodul-cărvunar

«Ioniță-Vodă, acest ignorant, acest cartofor, acest bețiv, acest brutal, acest vanitos, a fost un om mare».

P. Eliade

Iași — 1823

O clipă istorică în care se îngîna trecutul cu viitorul, cum se îmbină cuvintele Voevod și Cărvunar : Unul plin de mirezme-patriarhale, cellalt de visuri generoase.

Adunarea Sfatului obștesc, așa cum au încercat cărvunarii să-l reinvieze, în care mijeste viitorul constituționalism român, și în care se afirmă o mare prefacere socială : regenerarea elitei pe o cale originală, îndrăzneată, dar înțeleaptă și rodnică.

Palatul Domnesc. Spătăria: O sală mare, bogat împodobită cu scoarțe, icoane, portrete de Voevozi, arme. Un policandru de alamă cu foarte multe brațe purtînd luminări groase de ceară galbenă. Un divan turcesc, o măsuță alături. Un dulap mare, frumos sculptat și bine ferecat cu balamale și incuitori grele de aramă. În mijloc o masă lungă, îngustă, cam încovoiată spre capete și acoperită cu postav roșu. De partea lăuntrică a arcului de cerc făcut de această masă, lipită de ea și puțin la stînga, o măsuță încărcată cu dosare și suluri de pergament de care atîrnă peceți de deosebite mărimi și culori. De partea cealaltă a mesei celei mari, jilțuri de lemn de nuc săpat, cel din mijloc mai înalt decît celelalte. Pe toate mesele sfeșnice cu luminări de sîu pentru întrebuițarea de toate zilele.

Sînt de față:

Ioniță-Sandu-Sturza-Vodă.

Mădulele Marelui Divan împreună cu boeri de pe la ținuturi, boernași de țară, prietini personali ai Domnului, adică fruntașii partidei „novatorilor“.

Boerii cei bătrîni și „retrograzii“ sînt îmbrăcați după portul vremii și cam la fel cu Domnul, ca în cunoscutu-i portret din toate manualele de școală. Ceilalți — cărvunarii — au în îmbrăcăminte lor ceva mai puțin oriental: Nu sînt numai în mești, ci poartă ciubote înalte de iuft roșu; șalvarii mai puțin largi; anțereul desfăcut în față și mai scurt, nu mai samănă a fustă. Iar hamgerul trecut într'un chimir de piele în loc de șal, desăvirșește o înfățișare mai bărbătească.

Dintre acești boeri, doi, într'un capăt al mesei stau cu multă sfială pe marginea jilțurilor, iar retrogradul care s'a nimerit lîngă ei, le întoarce, învederat, spatele. Acei care n'au apucat loc la masă stau pe marginea divanului și pe jilțurile ce mai se află pe lîngă pereți.

În acest *Mare-Divan-Sfat-Obștesc*, Domnul avea o covirșitoare majoritate, dar nu și atunci cînd încerca să uite legămintele lui cărvunărești.

Vornicul de Aprozi, ridicîndu-se puțin și aplecîndu-se pe mesuța lui încărcată de dosare, și totodată spre Vodă:

Nu mai avem nimica, Măria-Ta...

Baloș, Marele-Vistiernic, întorcîndu-se, greoiu, în jilț, spre Domn:

Pentru că aicea nu sîntem Divan sadea arătînd disprețuitor cu capul spre acei care nu erau divaniți, ci — după cum zici Măria-Ta — un fel de Sfat obștesc și prietinesc, și pentru că Dumnealui boerul vornic de aprozi nu mai are nimica rînduit pentru astăzi, ași îndrăzni eu să amintesc Măriei-Tale de necazurile Bi-Vel-Hatmanului Strilea. Luminăția Ta, mai dăunăzi, la balul cel mare, cînd eucoana Lixandra ți-a deslușit pricina mai bine de cît un vechil, i-ai făgăduit să-i faci dreptate... Dar să-i dăm macar ceiace-i datorește Visteria... S'a mulțami, omu, și cu ațîta!... „Din topor, toporișcă“!... Vorba țaranului...

Ioniță-Vodă, izbucnind și răstit :

Bine graiși Vistiernice !... Dumnealor, dacă nu pot să hăcu-
iască țara cu toporu, se mulțămesc macar s'o sffirice cu topo-
rișca... I-am făgăduit !... I-am făgăduit !... Nui-am făgăduit nimica !...
I-am spus numai că parcă ar avea dreptate...

Baloș : Păi, nu-i de-ajuns Măria Ta !

Ioniță-Vodă, tot răstit :

Mai sint și formele. Eu nu știam că pricina pentru hotarul
Făcăoanilor s'a plimbat doi ani dela un divan la altul și că a-
cum este ajunsă la Domnie în starea aceea care nu îngăduie
Domnului decît să aleagă între cele două judecăți ce se bat cap
în cap. Și cu glas din ce în ce mai ridicat, D-ta te faci că nu știi
cum se caută și cum se dă dreptatea decînd m'am suit eu în
Scaunul ista...

Cei mai mulți dintre boeri dau semne de satisfacție

Să venim și la toporișcă !... Vrai să plătești din paragraful
datoriilor, o sumă netrecută la vreme nici în izvodul nici în pro-
iecturile anului acestuia...

Baloș. Doar știința și vrerea Domnului îi destul izvod ! !

Ioniță-Vodă : Ar mai merge, poate, cîteodată și așa, de-
ași fi om bogat. Inșă sărac cum sint așa da dușmanilor prea
multă apă la moară... Cu glas tot mai răspicat Dumnealor cei din
Cordun nu șoptesc oare că veniturile țării merg în lăzile mele ?
Vrau să rămie pe urma mea socoteii lămurite, în caete cu rost
ținute. ¹

Baloș, hotărit și cu mînire : Asprimea Măriei Tale față de
Strilea nu poate decît să îndepărteze gîndurile cele bune ale bo-
erilor din Cordun.

Ioniță-Vodă, tot hursuz :

Iară graiși bine Vistiernice ! Cu ironie și mîndru de comparația
ce face. Emigrații din Coblențul Moldovenilor nu cîntăresc en-
teresul țării, decît cu măsura enteresului lor personalicesc. Țara
fiind la strimtoare, i-am rugat să ia dregătoriile, dar fără ha-
vaeturi. Nici unul inșă n'a primit să muncească pentru ticăloasa
de moșie, fără cișlig și pentru el !...

Se vor speria, zici d-ta, că nu lăs pe Strilea să jăcmă-
nească Visteria și că nu vrau să stric o judecată...

Mavrocostea, *marele Paharnic*, sculîndu-se cu greu ; foarte bă-
trîn și cu mult prestigiu, ceiace face pe Vodă să se oprească cu deferență,
lăsîndu-se întrerupt :

Nu de asta se vor speria ; dar de cuvîntul pentru care Mă-
ria-Ta nu vra să strice judecata. Dă să se așeze.

Ioniță-Vodă : Care cuvînt ? Care ?

Și hursuz ca de obicei, dar mai blind.

Grăește Paharnice !... Hai, vorbește !

¹ Aceste caete sint la Academie ; au fost cercetate de d. Iorga și
găsite spre cinstea pe nedrept hullitului Donnitor.

Mavrocostea, care nu se așezase de tot, se înalță :

Dacă Măria Ta poruncește...

Boerii se agită îngrijorați, retrograzii fac bătrînului semne să tacă. Vodă se încordează.

Măria Ta nu strică judecata cumnatului Strilea, nu pentru că așa ar fi bunul plac al Măriei Tale; că dacă ar fi așa, n'ar avea nimenea nimica de zis. Țara asta a trăit doar prin voința tare a Voevozilor ei chiar dacă adesea ori greșeau... Au cine viețuește și nu păcătuiește,.. și cu solemnitate Dar Măria Ta nu sfărimă cartea Divanului, cu toate că în sufletul Măriei Tale o știi nedreaptă, numai pentru a nu călca niște ponturi scumpe i-nimii novatorilor, ale căror uneltiri...

Ioniță-Vodă, întrerupînd grăbit și cam încurcat, parcă i-ar fi teamă de ce-ar putea să i se mai spuie, dar făcîndu-se că nu pricepe:

Care ponturi? Ce uneltiri?

Mavrocostea aproape amenințător.

Știe prea bine Măria Ta!

Voește să se așeze.

Ioniță-Vodă: Haide, birfește Velit-boer!..

Retrograzii fac mereu semne lui *Mavrocostea* ca să-l potolească.

Vodă aruncă cărvunarilor priviri lașe de bănat. Aceștia, chiar acei care nu prea se simt la locul lor în Divan, se așează mai bine în scaune și parcă s'ar pregăti de o luptă pentru care ar fi fost aduși acolo și sînt bucuroși să-și justifice prezența cu chipul acesta.

Mavrocostea nemaiputîndu-se stăpîni, tremurînd de indignare, dar și de bătrînețe. Și totodată, cu glasul speriat al călugărului medieval cînd vorbea de diavol:

Ponturile nevăzutei constituții,

și arătînd spre cărvunari și mai ales spre Stolnicul Hudici, unul din acei tolerați acolo și care se nimerise să-i fie mai în față. Aceștia, subț disprețul gestului, ridică și mai mult capul; unii chiar îndrăznesc să murmure.

a prea văzuților răvoluționari. Poftim! Am grăit! Iaca de ce le este frică boerilor, iaca de ce nu se întorc!

se așează ostenit.

Vodă a așteptat fatidicul cuvînt cu oarecare sfială; dar după ce l-a auzit, se îndirjește, și majestos se ridică de pe jilt. Boerii se scoală îngroziți: unii se trag spre păreți; iar alții se apropie de Domn, parcă ar fi nevoie să-l acopere cu trupul lor.

Ioniță-Vodă, cu adevărată măreție:

N'am nevoie nici de ființa nici de sfaturile boerilor emigrați care n'au voit să-mi îplinească voia de-a se întoarce. Deacuma am să mă încongiur numai cu aceia care în împrejurări grele au sprijinit tronul și Domnia. ¹

Iară cele 77 de ponturi cerute prea Înaltului Devlet, ca

1. Cuvinte autentice, după Drăghici.

temelie pentru păminteasca ocîrmuire, pe care Dv. le numiți în deridare Constituție, ca să speriați Inalta Poartă și ca să ridicăți consuli împotriva mea, vor căpăta putere de Evanghelie, prin chiar hațișerif împărătesc. Avînd cugetul curat, eu nu mă sperii de vorbe... Martur mi-e unul Dumnezeu, că eu nu fac nici răvo-luție... nici constituție! Ultimul cuvînt cu intonația pe care mahalagiul nostru o dă vorbeii «individ» pe care o socotește grea insultă.

Cele din urnă vorbe le-a spus impingînd cu zgomot jîlțul; face vre-o cițiva pași supărat și se trîntește în tronul de lingă păretele din fund.

Retrograzii sînt uluiți. Cărvunarii dau semne de mulțămire; iar vreo doi zîmbesc de superficialul modernism al Voevodului-cărvunar.

Moțoc, Marele Sulger. Inima noastră de patrioți saltă de bucurie, auzind cum Măria Ta prețuește credința noastră. Vom sta zid împrejurul Măriei Tale! Zid neînvins după puțină șovăire... cînd mai ales vor fi între noi și acei cărora le datorim și cugetarea și simțirea noastră.

În vremea asta, vreo doi din retrograzi s'au așezat repede în jîlturi, ca să-și afirme drepturile lor la oarecare egalitate cu Domnul. Grupul cărvunarilor se cam adună în spatele lui Moțoc. Vodă, care ascultase cu bună voință începutul vorbirii acestuia, se închide cînd simte de ce este vorba. Moțoc, care grăise de la locul lui, în picioare, se apropie, dă în genunchi la picioarele Domnului și urmează cu aprindere:

Măria Ta, credincioasele Măriei Tale slugi, acei care ți-au fost „bunii veri“, și cărora le erai „Venerabilul Mare-ales“, pe cînd ne stătuam în peștera cu trei colțuri din pădurea Păstrăvenilor, unde odată era să fii prins de neferii lui Moruzi-Vodă.

Vreo doi cărvunari fac schime de îngrijorare. Moțoc îi vede și răspunde gîndului lor, urmînd apasat:

Acest frumos trecut nu mai este o taină și îi bine să ne mîndrim cu el—Măria Ta. Noi toți acei pe care acum, fiind Domn, ne-ai scos din satele noastre și ne-ai pus în slujba țării și pe cițiva ne-ai făcut chiar Divaniți. Noi toți aceștia, novatorii țării, cu care Măria Ta vei mai întocmi încă lucruri mari, te rugăm, cu lăcrămi fierbinți, să ne împlinești două plecate cereri...

Inița-Vodă, mișcat, blind, dar tot hursuz:

Ei, haide, s'o auzim pe cea dintăiu...

Moțoc: Să aibă scaun în Divan—dar scaun în toată regula—Basilius Movilaschi.

Asta ar fi și pe placul celor mai mulți de aici din Sfat.

Marea majoritate fiind bine înțeles, dă semne de bucuroasă incuviințare.

Inița-Vodă: Veneticul!

Roznov, Marele-Sărdar, cătră Moțoc cu condescendență și zeflema:

Arhon Mare-Sulger, frate velit-boer, uți pontul 14 din... cum să-i zic ca să nu-i zic pe nume... Parcă se cere 10 ani de necurmată petrecere în țară după însurătoare cu o pămînteană, și...

Ioniță-Vodă, mulțămît, cu toate că săgețile Marelui-Sărdar au trebuit să-l sgarie și pe el în trecerea lor spre Moțoc.

S'a însurat abea anul trecut!...

... Și cine-a cunoscut pe tătini-su!

Moțoc: Toată țara știe cine-i maică-sa—fata Marelui-Postelnic Drăghici dela Șorogari. Dar nu va spune Măria Ta că fata lui Conu Iorgu și a cneaghinei Ruxanda—Dumnezeu să-i odihnească!—a făcut copii din flori...

Ioniță-Vodă, împăciuitor:

Nu, nu... Dar fata ceia s'a măritat în Liov unde era pentru învățătură și a rămas acolo cu leahul ei, pe care nu l-a văzut și nu l-a auzit nimenea...

Roznov, cinstit, dar cu părere de rău:

Băietul de care-i vorba, îi un descrierat; dar eu am cunoscut în Liov pe leahul de tată-său, ginerele răposatului Iorgu Drăghici... M'ar bate Dumnezeu dacă n'ași mărturisi...

Moțoc, cu mirare:

Leah?

Roznov, apăsât:

Asta da. Leah și neam de leah...

Moțoc, tot așa de apăsât:

Nu. Urmaș de joimiri Moldoveni. Spune coane Ilie, nu era ucru știut în Liov, că bătrînul Movilaschi slujise, înaintea împărțirii Poloniei, în reghimentul joimirilor cu steag moldovenesc?

Roznov: În asemenea reghimente slujeau doar și Poloni, așa că ce spui d-ta n'ar fi o dovadă sigură: după cum nu-i o dovadă nici numele, care ar fi putut fi luat de vreo slugă din împrăștiata și nefericita casă Movilească..

Moțoc: Toată marea-boerime polonă are sânge Movilesc în vine, și n'ar fi îngăduit—să crezi d-ta—unei slugi să uzurpeze acest nume. Un prinț Radzwill, scoborîtor drept din Irimia-Vodă, stătea supt comanda lui Movilaschi.

Ruset, marele-Logofăt:

Ceiace este sigur—știu și eu—este că Movilaschi tatăl, ofițerul polon, era socotit în Liov ca scoborător dintr'un vechiu joimir frate de arme cu alt joimir, vestitul Murguleț, ale cărui viteji au rămas de pomină în armatele crăești și a cărui amintire face cinste vechii noastre boerimi.

Și urmează, pe un ton mai apasat, pentru a tăia cu aroganță, vorba unui cărvunar neînsemnat care s'a grăbit să conchidă începînd să zică. Păi dacă-i așa...

Dar chiar așa să fie, de atunci este cam mult și cu ajutorul unui lung șir de mame lește, Movilaschi al d-tale cătră Moțoc este leah sadea.

Moțoc: Un sînge ca cel movilesc nu se leșește cu una cu două !...

Ioniță-Vodă: Na !... Acuma leahul este și os-domnesc !

Moțoc: N'o fi pogorînd drept dintr'un Voevod, dar nu se poate tăgădui că-i din neamul Movilă.

Buhuș, marele Hatman. Vorbe ! Dacă-i să credem toate poveștile... Nu se spune pe la noi, oare, că tatăl lehușorului d-tale, oișterul, care avea subt comandă un Radzwill, cum zici, n'ar fi decît răzăș moldovan, plecat de copil ca slugă pe lingă un cocon. Bogdan, trimis la învățătură în Polonia ?

Moțoc, cu vehemență: Fie și așa ! Dar Hatmanul Luca nu-i ficior de răzăș de neam Movilesc ? Dar eu nu-s fiu de opincar —și tăgăduiești d-ta că sînt Moțoc adevărat ? Dar pe ispravnicul Andrei nu l-a căftănit Măria Sa Medelnicer, pentrucă-i dintr'un Fărcășan mare boer de pe Olt, venit cu Radu-Vodă și pe ai cărui urmași i-a risipit ticăloșia de la noi ? Dar dumnealui, dumnealui aicea față, dumnealui arată spre un boer bătrîn Marele-Agă Lozonschi nu-i ficior de birnic, luat, tocmai cum zici d-ta despre cellalt, de copil ca slugă în Polonia ; însă nu-i Lazu din tată'n fiu, vechiu și mare neam boeresc ? Dar Inalt Prea Sfinția Sa inchinîndu-se cătră bătrînul Vlădică Gherasim al Romanului, ficiorul dascălului Bărbowschi, nu-i din Marele Vornic Bărboi, ziditorul bătrînei mănăstiri ce-i poartă numele ? Dar Banul Neculau, îi Neculai ? Nu-i oare Hurmusachi țărănit ? Dar Patrașcanu nu-i Veveriță ? Străvechiul neam din care a ieșit și o ramură Sturzească ! Dar Dăscălescu dela Cassa Răsurilor, dar fustașul Dimitriu, dar diacul Radu, nu știm cu toții că sînt urmași de boeri, de mult și până'ntr'atîta scăpătați că nici ei nu mai știu cum și ce fel sînt de sînge boeresc ! Dar comisul Bălănescu, născut la grajdurile d-tale Arhon Mare-Vistiernice ; n'a arătat aici un sipet de hrsoave și urice că este drept și adevărat Niculcea ?

Baloș, copleșit :

Dacă are să mai meargă mult lucrurile cum merg, am să mă văd și cu vezeiul meu alătura în Sfatul țării ! !

Ioniță-Vodă, răstit și indesat :

Ai să te vezi—și ai să stai Vel-Vistiernice ! L'am căftănit Comis și-am să-l chem în Divan în ciuda ruginiților și pentru meritele lui.

E învățat băietul ; e vrednic ; iar de cinstea lui, răspunde singele-i din vine, singele cronicarului Niculcea ! Am să-l chem și pe dînsul, și pe Țintilă, și pe Ciudin, și pe Codreanu și pe Țupa și pe Negrinschi, pe toți răzășii de neam bun, și chiar pe acei birnici despre care mi se va arata că scoboară din boeri, ce în vremea urgiei fanariote n'au știut, ca părinții d-tale arătina

rind pe rind cătră prohi, și cu nestăpinită aprindere, ai d-tale, ai d-tale și inecându-se de minie dar și de durere și ai mei, să se plece, să înșele, să fure, să se vindă, să-și vindă fetele, ca să rămie tot în fruntea țării.

Prohii ridică capul ca subt o lovitură de biciu.

Ruset, minios și îndurerat :

Totuși fără ei...

Ionită-Vodă, deodată potolit :

Da lăsind capul

Da... poate era și mai rău... izbucnind iarăși. Inșă după ce ne-am inhăitat atita amar de vreme cu toate scursorile Levantului, ni-i singele arătind cu ciudă vinele pumnului spurcat și sufletul ticăloșit... Să mai facem loc și celor curați, celor care ne-au păstrat comoara de virtuți a boerimii lui Ștefan cel Mare și Sfint... Sărăciți de strămoșasca lor strălucire, apoi de ocina părintească, apoi de pînea copiilor, au ajuns birnici,... și vezetei la d-ta!... Dar mizeria n'a putut să le corcească nobleța, mai rău decit ne-a corcit-o nouă felul îmbogățirii și al puterii noastre!...

Baloș, cu amărăciune :

Fanarioții au boerit multă ciocoime, dar tot ciocoime a rămas. Măria Ta dai ciocoilor cuvînt să nu se mai sîiască de noi, fiindcă se cred mai boeri decit noi...

Ionită-Vodă :

Și sînt! Un Tăutu, un Stroici, un Orsat, un Hincu, sînt mai boeri decit noi toți!... Am să scotocesc mereu toate unghiurile țării și am să scot la iveală, boerindu-i, sute, mii de țărani, urmași ai boerimilor apuse! Am să inec protipendada noastră subt numărul covirșitor al noilor căftăniți, mîndri de trecutul lor, oțeliți în suferinți de veacuri, dîrji de ocrotirea Domniei mele... Cînd Moldova va fi iarăși împănată în toate satele ei cu boeri legați de glie și de țaran, ca pe vremuri, va fi iarăși Moldova lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș.

Mavrocostea, care în timpul ultimelor fraze se sculase și cu mișcări greoaie de om foarte bătrîn — dar ca vrăjit și atras de vorba caldă a lui Vodă—se tot apropiase fixîndu-l cu patimă : la ultimul cuvînt se apleacă, deodată, pe mîna Domnului și i-o sărută, spre uimirea tuturor :

Eu sînt bătrîn și nu te prea înțeleg bine, dar simt că-ți iubesci țara Măria Ta... Da!... Numai că Rosia...

Ionită-Vodă, intrerupîndu-l, îi ia mîna în mîni, i-o duce spre inimă și zice mișcat, și, poate pentru întăia dată, fără hursuzlic în voce :

Da! O iubesc! Sfînta Moldovă! Și d-ta, vere Alecule, o iubesci, numai crezi că rănile i le va tămădui obliduirea mosaicovită...

Mavrocostea, cu foc și încăpăținare, dînd din cap :

Da; Sfîntul Impărat, — să știi Măria Ta...

Ioniță-Vodă, întrerupîndu-l, cu blîndeță:

Bine, bine, vere, să lăsăm asta...

Postelnicul Dinga îl duce pe bătrîn la scaunul lui.

De ce vorbeam? A, de Movilaschi...

Poate veni în Sfat ca și Dumnealor arată spre boerii ce nu sînt membri ai Marelui-Divan, ca din partea țînutului în care au moșie, chemați de mine pînă cînd vom alcătui obștea boerilor țînutuși, care atunci ne va trimite pe cine-o vrea ea.

Baloș, pufînd ironic:

Parlament!.. Ai să rămii cu ei Măria Ta!..

N'au să mai fie scaune și pentru noi Divaniții... Avem să ne destărăm...

Moțoc: Tocmai de aceia Măria Ta, fă-l divanit pe Movilaschi...

Ioniță-Vodă: Mai încet, mai încet Sulgere; eu tot vreau să mai încerc să amestec pe cei noi cu cei vechi...

Movilaschi să pohtească deocamdată ca din partea Putnei unde am auzit c'a pornit judecată pentru o moșie ce-i zice strămoșească... În Divan, poate la anu... Nici nu prea știe bine Moldovenește...

Moțoc: Unui om așa de învățat, care, putem zice, a adus Apusul în Moldova, mai mult decît toți franțujii cei fugiți de pojarul dela ei și decît toate cărțile lor. Unui asemenea om și care ne-a învățat și pe noi istoria neamului nostru, nu-i drept să-i bănuim că nu ne știe limba cum ne-o știm noi cei născuți și crescuți la coarnele plugului...

Și apoi plecîndu-se cătră Marele-Vornic Teutu, în neamul Teutesc în care a intrat, și în casa unui boer „cu știință de carte și în condei lucrător” cum spune Vornicul Beldiman, va învăța și el să grăiască fără greș...

Teutu, Marele Vornic:

Știe, băietu, știe—și are să mai învețe...

Ioniță-Vodă, glumeț:

Doar casa d-tale de subt dealul Sărării e adevărată școală, mai ales de cînd ai dărîmat părății la trei odăi ca să încapă a-ta boerime cîtă venea să caște gura cum Movilaschi și Ionică al d-tale înfundau cu știința lor despre răvoluție și despre filosofii ei, pe franțujii oploșiți pe la noi. Ei, da ce vești mai ai de la Comis, ce-ți mai scrie băietu.

Moțoc, cu emoție și gravitate:

Măria Ta, cealaltă a noastră rugă privește tocmai pe Comișul Ionică.

Ioniță-Vodă, simțînd că va fi lucru serios, întrebă cu gura pe jumătate:

Ei, da, aveai două jălbi; da ce mai vrei?

S'auzim. Și necrezînd ce singur spune. Poate va fi mai cuminte decît cealaltă!... Ce te-ai fisticit așa!... Hai, spune de-adreptul...

Moțoc, luat așa repede, nu găsește cuvintele nimerite și cu totul nedemînatic scapă gîndul său ascuns, pe care ar fi voit să-l învâluie altfel:

Să iertați de surghiun pe comisul Ionică!

Ionîță-Vodă, izbucnind cu indignare, dar și cam prefăcut:

Surghiun!... Fiul meu iubit Ionică!... li surghiunit — hai! Vreți să mă băgați în pămînt cu zile!... Auzi colea!... Surghiunit!... La 24 de ani Mare-Comis. La 25 întăiul Sfetnic al Capuchihaiei, care este însuși fiul Domnului... Surghiun! Poftim!... Nu mai știți ce să mai cereți!... Prea vă dau pe nas și pe gură!... Cum să vă mai împac!

Moțoc, trist, dar hotărît:

Măria Ta, poți însărcina pe altul să ajute pe Luminăția sa Beizadeaua în slujba de trimis pe lingă Inalta Poartă... Nu trebuie cine știe ce om pentru treaba asta...

Ionîță-Vodă, mînios și apăsător:

Dumneavoastră știți una și eu știu mai multe... Înainte de-a fi Domn puteam fi al unei partide, acum trebuie să fiu al țării întregi... Cu pățimași ca Ionică Teutu nu se potolesc învrăjbirile. Protipendada se teme de Comisul Tăutu ca de dracu... Sau, hai să facem răvoluția franțuzească și să tăem capu tuturor acelora care nu gîndesc la fel cu noi...

Moțoc, desperat și pierzînd și bunul simț și măsura:

Sărmană Moldovă!... O hainește chiar Domnul ce ea singură și-a ales...

Ionîță-Vodă, foarte aspru;

Te cam întreci Sulgere!...

Ori te minîncă tăpile?...

La această amenințare cu bătaia, cei bătrîni zîmbesc, cei tineri ridică capul indignați, Vodă îi înfruntă cu privirea.

Tîfescu, *Marele-Spătar*, care de la începutul ședinței a stat tăcut și dușmănos, fără o vorbă și fără nici o schimbare. Numă din cînd în cînd își netezea o strașnică barba, neagră, ce-i acoperea tot pieptul. Vodă și cărvunarii de cîte ori a fost prielul, i-au aruncat priviri tăioase, ca unuia știut de neînduplecat, potrivit nouei Domnii. Ridică mina și cu mare dispreț:

Nu se putea să nu se sue în capu Domnului, cînd Domnul dintre ei, doar, s'a suit în Scaun!... Dar și cu glas de mare nenorocire s'au suit și în capu boerimii, în capu nostru... țara!...

Ionîță-Vodă, cu marea și indignat.

Voi sinteți țara și eu nu?

Credeți că-mi este teamă de voi?... Postelnice, să schimbați pe Tăutu...

La Cernăuți cică eu sint socotit numai locțiitor de Domn, numit din greșeală... în locul altuia. Sint un parvenit!... Un ciocoi!... Cind m'am înscăunat, Konaki nici n'a cadagdisit să-mi sărute mîna, cum îi datina... Ajunge boieri Dumneavoastră!... 1.

Pronia ridicîndu-mă la această înaltă treaptă, de unde eram mai mic între Dumneavoastră, eu n'am întrebuintat nici mîndria nici asprimea Grecilor, socotind a vă dobîndi dragostea prin blîndeță... Dar m'am amăgit; văd că bunătatea mea v'a făcut a vă uita datorile ce vă supun bătînd cu palma în brațul iltului scaunului acestuia pe care șad eu astăzi. Aduceți-vă a-minte că noi l-am pierdut prin intrigile noastre și prin goana unuia asupra altuia, de l-au stăpînit străinii atîția ani. Și Dumnezeu s'a milostivit a mi-l dărui iarăși precum l-am avut. Ce voiți acuma să mai faceți? Să-l pierdeți iară? Ca să ajungem mai rău poate de cum am fost, în minele cine știe a căror venetici din lume? Fanarioții, ce unora dintre dvs. vă plăceau, numai sint, nici pot să mai fie! Băgați de seamă!... Vom lua măsuri domnești, întrebuintînd topuzul se ridică marea, lovește cu mina hangerul din briu, și sabia, semnele împărătești ce ni le-a dat Sultanul și mergînd cit spre Țifescu și Baloș, cit spre ușă, spre înfrinarea celor neînțelepți; și veți cunoaște de astăzi înainte, că are cine a vă stăpîni!...

In timp ce Vodă iese, boerii speriați și uluiți se tot trag spre ușile laterale, se fac una cu părății, grăbiți să plece mai repede.

D. V. Barnoschi

1 Ceiace urmează este o cuvîntare pe care istoricul Drăghici o dă drept autentică.

Iarmarocul metehnelor

Ghiolul e un act al lui Dumnezeu. Așa sînt, dela profetul Isaia, cel dintăiu mare poet al lumii, și mările și rîurile, și oceanele și izvoarele. Dar cită deosebire totuși! Toate celelalte ape sînt cosmice, sînt ale pămîntului. Ghiolul e dela Hristos. Făcut așadar în pofida omului. Ghiolul e lumesc.

Se vine la el cu mirare în ochi și evlavie în suflet... Ghiolul e minune: un apanaj, atunci, al nostru. Ați văzut vreodată cîni sau cai scaldîndu-se în ghiol? Cîți nu o fac în rîuri și pîrae? Isoarele apoi au cerbi și căprioare. Oceanele, acele domuri de mister și de urit, clopote de panică surdă, balenele.

Ghiolul are însă betegi și superstiție, în total oameni. Uitați-vă la simplitatea împrejurimilor. Niciun decor, nicio măgulire a ochiului. Față de marea generoasă e o pată de nori, față de uscatul cu mîndre văi și tăpșane de lumină, o gură răsturnată de grotă. O gură, da, spuzită de soare, arsă de sete.

De jur împrejurul lui maluri joase și sterpe, cu fața sfrijită de arșiță și îngălbenită de secetă, punctată pe alocuri cu această veselie tristă a pustiului: ciulinii; iar mai sus, cătră drumuri ce dau în cîmp, înăcrită cu dracilă, bozii, miei păsăresc și măturică. În chiar buza țărmlui, în loc de nisipul cald și odihnitor, un pietriș mărunt și negru, ai zice un prund de alice, pe care cînd calci le iei cu tine în tălpi ca pe niște râni mici, sau mari atunci cînd printre ele s'a întimplat să fie scoici ascuțite și tari, întoarse cu fața'n sus ca niște ghiocci de piatră.

Între aceste țărhuri, ele însele împresurate cu pusti, apă stă plumburie și bolnavă, grea ca o duhoare de balauri înjunghiați sub pămînt. Nu vin de acolo, pe cine știe ce guri, spurcari de pucioasă și iod, și atîtea săruri și leșii, din dedesupturi în care au fiert și colcăit toate măruntaele planetei?

Toate acestea fac din ghiol o criptă cu miros de spital și de infirmerie, un cimitir în care toate florile și ierburile au fâmiat mi-reasma depărtată a descompunerii.

Ghiolul e o sugestie a morții.

Și la el vine să ia viață omenire de peste tot. Vin Engleji cu chipul grav și smead subt coiful alb de pîslă care-și împlîntă corturi pe platou, departe de lume, își instalează electricitate și biuroș și pun la ușe grumi cu iluzia că au mai înființat un oficiu colonial. Vin Ceho-Slovaci cu cap pătrat și pîntec conic, punîndu-și de dragul Englejilor corturile în fața lor și umblînd de dimineată până seara în pielea goală. Vin Ruși care vorbesc tare și Francezi care vorbesc frumos; Olandezi cu chip de turtă-dulce necoaptă deajuns și Greci sisfelnici, Unguri bosumflați și Nemți tapajoși, Romîni de pretutindenți și Evrei, o, mai ales Evrei.

Dela etaje de hotel, din balcoane de vile, din corturi cățarate de stînci ca niște cuiburi mari și cenușii de salangană, depe țărmii rîpoși sau plaje tremurate în dune, toată această omenire spînzură în jurul lacului din fund, ca deasupra unei guri de rai. Toate științele se unesc aici într'una singură: superstiția, toate neamurile într'o singură naționalitate, a boalei; iar religiile au dispărut, fiindcă păgîni sau habotnici, semiți sau protestanți, aici s'au dat cu toții de partea îngerilor! De partea îngerilor care de sus priveghează și coboară zilnic, din voia Domnului, asupra apelor, harul tîmăduirii.

În după amiezi de liniște și dogoare grea, cînd soarele urzește nu numai torturi de aur în aer dar, aplecat cum stă, un adevărat complot de foc împotriva pămîntului, sau în dimineți caste, cînd nu e nimeni în preajma lacului, sau seara cînd e toată lumea la plimbare, nu ai impresia că umblă cineva pe ape și nu vezi, după cotul acela, doisprezece pescari, în alb, îmbrățișînd minunea?..

Poate că vedenia aceasta nu se produce chiar în partea, să zicem, orașenească a ghiolului. Căci lacul, în forma unei elipse cu diametrul cel mare de vreo șase kilometri, iar cel mic de vreo trei, are două treimi din țărmii lui încinși în construcția artistică a unui adevărat oraș. Hoteluri cu cinci-șase etaje, instalații și mai mărețe de băi, vile de apart, casinouri și restaurante de lux, vile și oficii publice, cum și o sumedenie de așezăminte filantropice, institute de educație fizică, aziluri de orfani, sanatorii și preven-torii ale Eforiilor statului sau numai ale particularilor, toate acestea îmbrățișează lacul și parcă vor să-l urce până la cer pe aripi de piatră și var; iar seara să-l presare cu stelele tuturor inscripțiilor și firmelor luminoase, O. N. E. F. E. M. B.; P. A. G.; M. M. M.; O. O. O. etc.

Dacă la celălalt capăt al lacului lumea vine să se vindece, aici vine să se bolnăvească. În acest scop civilizația a adunat tot ce are mai costisitor și mai expeditiv: bacara, bulă, chemin-de-fer, bărci cu lună, dans, amor, mondenism, gelozie, invidie, snobism și parvenitism. Toate aceste boli se cultivă cu febrilitate de

doctori și pacienți, stat sau particulari și taxe nemaiauzite se pun pe toți cei care după două luni de cură asiduă, ar pleca sănătoși acasă.

Priviți-i la ora prânzului, în bodegele și restaurantele care mișună jur împrejurul lacului, și se îmbulzesc acum, ca niște roturi de viespi, cu o lume de brațe, țipete, chelneri, șervete și farfurii rotite în aer! O furie a maxilei, un paroxism al rumegării! Negri la trup, cu halatele căzute pe scaun ca niște sdrențe, agitându-și și încolăcindu-și brațele și picioarele arse de soare în preajma cazanelor și fumului de bucătărie, cineva dacă i-ar privi de sus, de subț cerul încremenit în senin și parcă vizitat de filiiiri diafane, nu s'ar putea opri să exclame: sus raiul cu îngeri, jos iadul cu scrișnirea dinților!

Imaginea aceasta nu e numai stil. E tot ce poate fi mai apropiat de lumea aceasta cu o mie de calități, dar cu o meteahnă: sănătatea.

Ea e în genere, ca și știința de carte, ca și voiajul, ca și moda, o manie a oamenilor bine crescuți. Dar e grozav ce ravagii face această superstiție în vilegiatură.

Mai întâiu pe oamenii aceștia ai să-i vezi totdeauna goi. La masă numai, cum spuneam adineauri, în lipsă de șervete curate se servesc de halaturi. În colo, în tren, pe plajă, în bărci sau pe promenadă, la poștă, la biserică sau cimitir, umblă în pielea goală. Un mic ștergar tricostat, de mijloc, pentru a-și pune, când n'au unde, mâinile undeva și niște sandale în picioare ca să asorteze nuanța ștergarului — căci amîndouă acutramentele sau sînt de aceeași culoare sau nu mai sînt deloc — și să democratizeze degetele nivelîndu-le excrescențele. Atît.

Fete de șaptesprezece ani, tineri încă minori, cași domni și doamne în vîrstă, umblă de dimineață pînă seara, înainte și'napoi în pas gimnastic pe plajă, arătîndu-ți cînd umărul cînd brațul, cînd sîinii, cînd pulpele, într'un fel de grai particular din care trebuie să înțelegi că te afli pe o insulă și că aceștia sînt credincioși care se dau apei și soarelui, stelelor și lunei.

Cultul acestora se numește cultul formelor, pe care trebuie să le ai, și atunci să faci la fel cu ei, ori de nu, să rămii deo parte, ca simplu spectator. Rodii rumene își nîndu-și miezul roșu prin gurgue de rubin, se întîlnesc astfel în aer cu pere care stău să cadă și acestea cu felii de pepene sau cozonac; nuci de cocos se lovesc de jimble oacheșe sau cad peste colțuce albe și franzele de carne fragede să se frîngă, fără ca nimeni să spună ceva, toate circulînd și șerpînd ca niște elemente de sine stătătoare, ciocnîndu-se și antrenîndu-se ca într'o uzină a materiei, acum ieșînd dintr'un cilindru, acum dintr'o căldare mapamondică și împînșe toate într'un ritm universal de trupuri mute și anonime.

Anonim, e cuvîntul. Căci toate aceste goliciuni își pierd în scurtă vreme identitatea. Și ca'ntr'un falanster de cuiere, se trec dela unul la altul, se pierd voluptuos și regătesc fericit, schimbîn-

du-se între ele ca pălăriile. Un umăr aparține astfel la trei, patru trupuri, un braț la mai multe, un sin la o infinitate, jocul petrecându-se în proporție geometrică. Noțiunile de bărbat, soție, văr, frate, dispar. Numai acestea? Cîte altele! Noi facem caz de sex. Acolo nu mai există! E un fapt divers, un obiect comun, o cutie de chibrituri pusă într'un salon pe masă, din care oricine își poate aprinde țigara. Pe plajă ca și în aer, orizontal ca și vertical umerii se ating fără ca niciun ochi să scape, deasemenea brațele coapsele și celalalte. Totul dealtfel, se petrece la lumina zilei și cea mai mare insultă adresată lumii acesteia e să nu vezi. Cunoscor tineri care fac înconjurul întregului ghiol ca să se arate și stau cîte un ceas în fața vreunei femei extaziate; iar la adăpostul stîncilor, vezi perechi acoperite de cearșafuri împotriva arșitei, din care capetele ies mereu ca să privească împrejur. De îndată ce se apropie cineva, tinerii își trag cearșaful de pe ei și, sgomotos, ca niște zarafi ce-și bat taraba doldora de zînți, încep să se sărute. Iar seara, cînd e mai puțină lumină, perechile stau în linie dreaptă, una lîngă alta pe nisip, ca ceiace pierde ochiul ca amănunt, să cîștige ca masă.

Aceasta este cura de sănătate obișnuită. Sînt însă unii superstițioși care vor să se vindece și de alte metehne.

Aceștia se bagă zilnic de trei ori cu capul în mare. (Fiindcă am uitat să spun că plaja pomenită până acum e plaja mării, marea îmbrățișînd această parte a ghiolului și lăsînd până spre prundul lui prozaic, cam pe o lățime de trei până la cinci sute de metri un așternut de nisip moale și afinat ca un puf de dropie). După aceea se ung cu nămol adus de băcanii orașului din fundul ghiolului în butoaie de masline și vîndut pe un preț de nimic la farmacie. Se uită apoi cu ochii ficși la soare timp de un ceas și spunînd de trei ori cuvîntul „rece“ sau „cușit“ se bagă numai odată în apă. Vin apoi în procesiune în centrul orașului unde se găsește statuia unui asin de piatră ridicat în două picioare. Fiecare șoptește acestuia pe rînd ceva la ureche și lasă pe gura lui un bănuț de aur. Dacă bănuțul cade prin o deschizătura de jos a stomahului într'o casă de bani care slujește asinului drept piedestal, atunci pacientul s'a vindecat și spunînd de trei ori „doctor“ pleacă direct la gară. Dacă nu, înseamnă că trebuie să vină și a doua zi 1.

*

Cu totul altceva e ghiolul la celălalt cap al lui.

Aici ne întorcem la parabola Samariteanului, la vremile lui Lazăr și Iov, al orbului vindecat cu tină. Nu pe nedrept, cîțiva studenți sociologi veniți pe aici, în cercetări de „tipicalități“ - cum spun dînșii—i-au dat ironic numele de Betsaida—nume adoptat curînd de mai toți vizitatorii.

1. Tot timpul ceremonialului, agenți de poliție, tot apărînd asinul de atingerea mulțimii, iau seama ca numai unul la sută din bănuții de aur să cadă în casa de bani,—altfel trebuînd să o deschidă în fiecare zi)...

Atmosfera e într'adevăr idumeică. Sintem aici pe țărmul unui lac al Palestinei, cu restriștea ei de biblice depărtări, cu pustiu și sărăcia ei, cu liniștea cuvioasă și premergătoare de minuni.

Oamenii au alte fețe, alte trupuri, alte veștimente. De prin satele de prinprejur, sau de prin sate dela capătul țării, nevoiași cu beteșuguri din părinți pe care n'a fost babă să nu le descinte sau doftor să nu le jumulească, vin aici pe jos, în căruțe sau cu trenul, uneori familii întregi, ca să se înfrupte din nădrăvăniile nămolului. Dincolo aveam sănătate și mondenism, aici aflăm legendă și comentarii de minuni, singurul lucru comun, cu mici adaptări la situație, rămânând asinul. Nu îl invocă, firtații aceștia ai suferinței, cu orice prilej, încălecat femeeste de frumusețea providențialului și neuitatului blond?...

De fapt legenda locului începe însă mai dincoace. De pe vremea păgînă a Pașilor din Silistra, care, din ciudă pe creștini, îi adunau în piață, îi desbrăcau la piele și-i așezau în cerc, punnd pe fiecare să bată pe celălalt pe spate cu o vargă. Pașa, ca judecător sta la mijloc și dacă creștinul lovit întorcea capul la el și-i arunca în față cuvîntul „vacă“, însemna că admite că biserica creștină alăptează la ugerul ei pe toți nerozii și omul era socotit ca trecut la mahomedanism. El făcea atunci Pașei un salameac și acesta foarte cordial îi răspundea: sabalaerosum bre!, cași cînd atunci îl vedea pentru întâia oară. Convertitul era apoi dus la băcănie și tratat cu drusico și castraveciori în oțet, un fel de anafură turcească născocită cam pe atunci de Grecii din Bosfor. Apoi era îmbrăcat într'o cămașă de în cu șabace în fir galben pe piept, cîntărit și dus cu mare alai, în sunet de tamburine la geamie unde era legat la cap cu o panglică albă ca Ifighenia.

Dacă creștinul lovit întorcea însă Pașei spatele și tușea la urechea cea mai apropiată a celui cu varga un cuvînt de măscară, însemna că el vrea să moară în legea lui și atunci era îndopat cu șerbet de trandafiri până nu se mai putea urni din loc, îmbrăcat în șalvari de aba, legat cu plumb de picioare și dus în cîrca a douăsprezece fecioare creștine, în partea aceasta a locului, plină pe vremea aceia de afurisite anafoare.

Patru calăi îl luau acolo în primire, îl duceau în mijlocul lacului și acolo, cadelnițau apa de trei ori cu turul șalvarilor. Dacă nici atunci creștinul nu se preda, cei patru calăi strigînd într'un glas „isaa“, îl lăseau la fund și apa, negreșit își făcea datoria.

Minunea însă abia acum începe. Căci iată că într'o bună zi, ba tocmai în ziua în care Meremet-Ali își serba al douăzeci și cincilea an de pașalic, veni rîndul să fie tirnosit în lac un oarecare Stan Lovilă din Almalı. Care fu însă mirarea tuturor, începînd cu Pașa, care ca totdeauna prezida, cînd văzură pe Lovilă ridicîndu-se după cinci minute din apă, salutînd și luînd-o în pielea goală, frumușel acasă.

Pașa Meremet și-a făcut cruce fără să vrea și toată lumea a luat-o la goană mîncînd pămîntul. Ce se întîmplase? Cînd să

fie înșfăcat de cei patru calăi, Lovilă, un mare pehlivan, trecînd pe lîngă Pașa care tocmai mîngîia pe gușe pe una din cele două sprezece fecioare creștine și profitînd și de faptul că avea din naștere o mină mai lungă decît cealaltă, i-a smuls lui Meremet o custură bătută în sîdef și aur, pe care o purta la briu. Cu ea cît și-ai ține respirația Lovilă își tăe, pe vine, în fundul apei, plumbii. Dar șerbetul, veți întreba? Aici minunea se întrece pe sine! Fiindcă toți credincioșii locului jură și azi că atunci cînd Lovilă și-a luat tălpășița acasă era călare pe un ram de trandafir.

Deajuns că întimplarea a revoluționat întreaga lume de atunci. A doua zi Pașa trebuia să părăsească pentru totdeauna Sîlistra. Curînd veni căderea Constantinopolei în mîinile creștinilor, asediul Vienei, războiul de independență etc.

Iar, în ce privește povestea noastră, tot de atunci Stan a rămas să împărătească nestîinjenit, ca domn al meleagurilor acestora, cu toată semînția lui hărăzită de soartă să scoată în fiecare zi din fundul lacului șapte butoaie de nămol în căutarea custurei de odinioară. Cu nămolul acesta cine se unge se vindecă pe loc, cu condiție să spună lacului „ghiol“, în amintirea năpastei păgîne și să recunoască dela sine că apa lui e de plumb. Acest ritual împlinit, credincioșii nu numai că se lecuiesc dar în această parte a ghiolului nu se pot îneca chiar dacă ar juca la bacara.

Fiindcă anafoarele de altă dată încărcate cu sufletul victimelor atîtor goane turcești, sub imperiul custurei, s'au așternut la fund și țin pe credincioși în sus încît dacă piciorul a pierdut atîngerea cu fundul e aproape cu neputință s'o regăsească.

Înțelegeți prin urmare îmbulzeala dela ghiolul Betsaidei mai ales că minunile lui înfruntă și contemporaneitatea. Nu mai departe decînd am început aceste anale, unui bancher armean i-a fugit într'o bună zi nevasta. A visat peste noapte că dacă se scaldă în ghiol și-o recapătă. Bancherul s'a scaldat și cînd a sosit acasă și-a găsit nevasta cîntînd la pian. Tot așa un copil de țăran și-a căpătat vederea.

Imbulzeala întrece pe cea dela scaldătoarea oilor din Ierusalim, ajunsă, din pricina minunilor, binecuvîntata fîntînă Vitezda... Căci vin aici specimene moderne, ca cel de mai sus. Grosul suferinșilor e însă tot cel vechi: ologi care s'au tîrît pe tîlpi de lemn și păstrează pe fața trasă un aer straniu de reptilă, săteni cu copii epileptici purtînd în ființa lor mică mirarea unei boale din senin, femei rușinate de diformitatea unui șold, sau umăr, mergînd cu capul în jos ca niște condamnate, Vasilachi cu ochi de broască și capul monștru de elephantiasis, noduroși pe trup ca niște gnomi prea mult crescuți, surtucari scrofuloși cu chipul blond și palid de madonă lăuză, rahitici cu cap de fetus și picioare de iederă bătrînă, cîte un nenorocit atîns de tremurul sfîntului Vitus, cu ochi bulbucați și muștra cîrnă, de satir spîn, rînjită asupra vieții de atîta bișfală și amintînd în mare acele jucării de copii cu oamenii care trași de un resort clempanesc din limbă și dau pleoapele

peste cap ; buboși buhăiți și livizi, parafitici cu spatele parecă înfipt cu acul într'un perete de carton, orbi cu cositor topit sub gene, oficioși cu ochi de catifea, cocoșați cu nasul și degetele lungi pășind trufaș ca niște cocostirci fără gît, toată clientela bilciurilor și spuma ospiciilor, tot șerbetul vieții, tot ce trăește în marginea ei ca o rușine, ascuns în văgăunile exilului, iese acuma la iveală ca o insultă, și cu frica de a nu pîngări sau obrăznicia de a muștra, se apropie de apa cu care aceiași viață îi mai amăgește odată, ca într'un supliciu al nădăjduirii și care la cuminenția ei biblică adaogă ceva din blestemul sfîșietor al unui verset dantesc:

La apa aceasta ei vin în poze consternate sau smerite ori cu fața gălăgie, menită să arate nesinchisire, deopotrivă rușinați unul de altul, dar privind-se pe furis și cu necaz ca și cînd fiecare și-ar spune : poftim, acum ce mai caută și slutul ăsta aici ! Mirîndu-se ca niște cîni, cu scîncete sau cănări caută dîmburi, ripe și gropi mai ascunse de ochiul arzător al lunii sau al soarelui, se ceartă mai întăiu pentru locurile din ajun și sfîngaci, cu gesturi de insectă se desbracă, sau se lasă desbrăcați la umbra vitelor și carelor cu coviltir, umbrelor negre, cearșafurilor albe, ștergarelor sau stămburilor albastre întinse polog pe patru bețe, sau numai la umbra tufelor de scaeți.

Dela șase până la unsprezece dimineața țărnuțu acesta al ghiolului e pedepsit cu această tortură a goliciunii pe care nimeni afară de soare nu e'n stare să o rabde. Ceiace dincolo era expunere, emfază și fisneală e aici sfială și ștearsă nemișcare de sfinți dați jos de pe ziduri de biserică. Iar pulverizatorul care dincolo strănută de sus pe nas, în tifla sănătoșilor, tabac de sodiu, siringa uriașe care sfirîte de foc dar ciupește cel mult pielea cu pistriul, devine aici ochiul lui Dumnezeu care pe măsură ce clipește închide sau deschide rănile.

Unii văd deasupra lui, ca în pozele de copii, și porumbelul vestitor, căci jos curge apa Iordanului !

Dar oricît de creștini, așteaptă cu toții ceasul lui Meremet Ali ! Ceasul al unsprezecelea înainte de prînz, cînd victimele lui erau coborîte în ghiol. Din cutii de sardale sau borcănășe de dulceață, mîlul măsliniu e scos și întins, cum ai tencui o prispă, pe trupul gol ; apoi lăsat să se sbicească. Dincolo tineri cetesc ziare și-și scarpină obscen o plastică invidiată, a cărei goliciune vastă și amestecată, ieșită pe încetul din cabine și împrăștiată pe schelele de lemn, ca pe niște spalieri, pare de departe o vie a Domnului crescută în ciorchine de razachie neagră. Dincoace o lume care nu ndrăznește sau nu poate să se ridice și stă rezemată în cîrjă sau în rînă, cu ochii duși pe apa cu minuni sau întorși cu jînd după hăinele ce nu mai vin...

Într'o jumătate de ceas soarele a făcut din toată neagra sumedenie care îmbrățișează din toate părțile lacul întreg la ora aceasta, o lume cu reflexe verzi, spuzită parcă de cocleală, înmuțată în vitriol.

E apoi rîndul apei să boteze. Și amiaza devine o serbare-eleuzină pe toată întinderea lacului, cu trupuri hîde sau înfloritoare-care se dau cu sfruntare sau sfințenie și au pe Osiris, nu pe Isis, ca officiant...

E singura clipă cînd cele două lumi se apropie și amestecă, în lacul care face tot o apă.

Dar e într'adevăr singura? Intimplarea nu-și dă obolul?

*

Vila Domus Parva e unică printre vilele stațiunii. Cum o arată numele e mai mult mică. Dar cită frumusețe! Un cuib de odihnă în care a aruncat un paiu Dumnezeu cînd obișnuia să vie printre noi ca moșneag.

E într'o piatră octogonală, de un trandafiriu deschis, dar care își schimbă reflexele cu fiecare mișcare a soarelui, dela movul cel mai închis, la castaniul verde și dela acesta la rozul pal și portocaliul cel mai diafan. Piatra își are negreșit și ea legenda. Faimosul numismat grec Zutzo pe cînd era ambasador la Londra, ca să intre în grațiile guvernului englez mijlocise transportarea în Anglia a palatului pe care prințul Mavrocordat îl clădise cu brațele celor șaizeci de Sulioți care aveau să fure pe Byron în ajunul expediției dela Lepanto și-l dăruise lordului arhistrateg în ziua cînd, bolnav, acesta scria în jurnalul său: „Azi împlinesc 36 de ani“, și cînd după felul cum l-a privit în ajun, prințul înțelesese că nefericitul poet avea să moară.

Numismatul, un fel de Faust modern, parcă vrăjise piatra, de avea în ea atita culoare. Vrăjită sau nevrăjită, fapt e că transportată pe uscat, ca marea să n'o atace, la fiecare trecere prin părțile acestea cite o piatră cădea în chiar locul pe care se află astăzi vila. Cu vremea strîngîndu-se atît de multe și Zutzo observînd că locul năzdrăvan era chiar al lui, cumpărat dela un scriitor român, faimos prin scrisorile lui cătră Papă și trimes de Turci guvernator în insula Chios, s'a gîndit să se înțeleagă cu guvernul englez și să reconstitue palatul lui Byron în chiar Orientul pe care el l-a iubit atîta.

Așa a născut vila Domus Parva, deși se spune că una la fel cu ea răsărise și pe valea Engadinei, aparținînd aceluiași numismat grec și tot prin căderea miraculoasă a pietrei, din senin, în mijlocul drumului.

Dar arta ei întrece orice legendă. O artă fără stil, o improvizație de diletant,—arhitectul ei fiind un poet, care nu mai construise nimic înainte, cum n'a mai construit nimic după aceea, iar poetul fiind de meserie numismat. Tehnica ei, negrea tehnicei. O trăznae frumoasă!

Niște stîlpi cubici, nu rotunzi, după ce formează jos un fel de pridvor, urcă să susțină la etajul al doilea o terasă de mar-

mură ivorie ce se mimetizează cu toate tonurile clădirii, dela care se ridică în trapez restul clădirii ca să-și tragă pe ochi streășina de țiglă roșă închis și să înainteze la mijloc într'o fațadă terminată triunghiular și împărțind atît terasa cît și pridvorul în două.

Toate astea nu înseamnă nimic. Tot nimic sînt și balcoanele cum și terasele de jos, din coaste, din aceeași marmură ivorie și coborînd agale pe trepte pe care cei patru stîlpuleți din colțuri, cu cîte o glastră de cristal albastru în cîrcă, parcă sue ca niște umeri de copilă cu flori și fructe din grădină. Sau firidele arcuite din fund, aerisind instalațiile de bucătărie și alergînd în subsol pe scări de clopotniță, în spirală. Sau gardul alb de o șchioapă încadrînd grădina care face vînt vilei cu evantaele strînse ale celor trei patru șiruri de ploi. Sau ferestrele, în sfîrșit, cu fruntea arcuită și nervura fină, cele de sus adevărate aripi de libelulă prinse subt streășină, cele de jos, harfe și lire cu care vila să fredoneze în bătaia soarelui.

Toate acestea fac din ea un simplu instrument muzical.

Dar trebuie să vezi dimineața în firida cu balcon din colțul din stînga, șorțul albastru al argatului fluturînd cînd mîna lui bate în brîu un albuș de ou, sau un cap de bătrîioară aplecat peste ligheanul în care cad boabele de mazăre, sau pe bucătăreasa cu pîntec arhiepiscopal aplecîndu-se ca asupra unor cupe de cuminecătură peste borcănașele de iaurt oprite cu catîru'n poartă, ca să înțelegi de ce vila e o năzbîtie frumoasă.

Înăuntru mobila de lămîi diafan se mărită din dragoste cu lumina, în odăi care poartă nume de cîitori sau oaspeți celebri: Salonul Byron, apartamentul Romain Rolland, sala de bae Murat Pașa, hōlul graf Hedervary, apartamentul Lord Russell, Kotzebue, Minulescu, etc...

Vizitatorii rivalizează cu aceste nume. Cei mai mulți sînt Engleji, care unele veri închiriază toată vila pentru ei și stau toată ziua pe terasă exclamînd, cu ochii'n vre-un jurnal:

— How marvellous !

Ca vecinul, crezînd că e vorba de vremea de afară să răspundă la fel:

— Glorious, isn't ?

Apoi celelalte neamuri, de nobili sau milionari. Inceputul l-a făcut o prințesă rusă pictoriță, care a fost întăia să observe că plopii din jurul vilei, sînt singurii din întreg orașul, solul nefiindu-le prielnic și că mai sus decît toate celelalte, ea comandă „ca un diapazon“ marea și împrejurimile.

De atunci vila a dat într'adevăr tonul. Sezonul începe de îndată ce ea își deschide ușile, iar o lună petrecută subt acoperișul ei, echivalează cu un blazon sau un portofoliu ministerial. Întreaga stațiune, prin ea, s'a ridicat mondial.

Unui mare fabricant de Whisky din Praga, i s'a refuzat intra-

rea fiindcă era prea-gras, unui diplomat italian fiindcă ar fi trișat în tinerețe la Monte-Carlo, iar culorile sînt admise până la brunul egiptean și galbenul finlandez.

Anul acesta asul a fost faimosul poet ungar Tudor de Reszke, laureatul premiului Nobel pe 1927, care constatîndu-și imediat după ce a încasat suma un artritis ereditar, complicat cu ușoară obezitate, gravelă și euricisme, a descins pentru cură la Domus Parva, apartament Byron. Scurt și rubicond, cu nasul și mustața mică, cu un feutru într-o parte și voce de violoncel, apariția lui a produs rumoare. Gazetele au țipat o săptămînă, vitrinele locale au înlocuit „orele de Engleză sau Franceză” cu fotografia sa, iar snobii au pierdut băi în șir în așteptare să-l vadă.

Nobilul poet, în ciuda unui suflet simplu, era pasărea cea mai rară. Fiindcă era cea mai timpurie. Pleca din zori, cînd numai fata din casă era sculată și sosea seara tîrziu, rareori venind la masa pe care o lua grăbit cu boneta și halatul pe dînsul, în odăe. Omul nu era însă nici sălbatec, nici ursuz, nici snob. De-cîteori cineva îi adresa vorba se oprea, sau zîmbea sau chiar glumea. Vă puteți închipui ce fericire. Ce fericire mai ales pe cele patru familii pe care căzuse sorții să ocupe celelalte apartamente ale vilei. Păcat numai că îl zăreau așa de rar.

Omul dealtfel avea și el pe ale lui. De pildă, de cum a sosit și-a pus pe ușă, o carte de vizită, fără nume dar cu un punct de întrebare în colț și-l mijloc, în literă gotică, cu preventivul:

Paucis notis, paucioribus ignotus.

Avea apoi mania întrebărilor. De cum a sosit a întreat pe gazdă dacă există în apropiere vre-un lac cu raci. Așa, din senin. Deși era unul, lingă niște cariere de piatră la patru kilometri depărtare, era întâia oară cînd cineva punea astfel de întrebare la simandicoasa vilă. De i-ar fi plăcut cel puțin racii. Dar omul toată ziua umbla după aterine, peștișorii aceia mici de pus în undiță, pentru care da pumni de franci și pe care îi juca în palmă cu desmierdări gilgîte din omușor. De-ar fi prins cel puțin pește. Dar părea mai pasionat după lepidoptere. Căci veșnic umbla cu o glugă de prins fluturi.

Mai departe, îi plăcea să dea cu pietre în geamurile oamenilor. Aceasta atît la figurat, cît și noaptea cînd se întorcea tîrziu și i se părea că în vre-o casă părăsită stau la fereastră stafii. Marele poet nu le putea suferi și dacă cineva îl întreba dacă crede în ele, răspundea nervos:—Nu, fiindcă am văzut prea multe.

Ziua însă neputînd face același lucru, lua gresii tîrșite din prund și le arunca pe lac, bucurîndu-se ca un copil cînd săreau uneori ca o lăcustă, alte ori ca un deget care ar încerca clapele unui pian.

După masă, cînd vremea rea îl ținea înăuntru, nu scria, nu cetea—aceste lucruri neputînd să le facă decît în aer liber, — cerea o cutie de chibrituri și solnița cu scobitori, și cu ochii în perdede, afară, le scotea distrat una cîte una, le stlcea în dinți, le despica cu unghia, le răsucea între degete și după ce le tortura cu această chineză rafinare, că făcea din ele victime de nerecunoscut, le lăsa să cadă în ceașca cu cafea, ca pe niște piciorușe de prepeleță arse și sfîrșite în foc.

În sfîrșit Tudor de Reszke, ori de cîte ori o întîlnea pe scări, își îmbrățișa foarte atent, fata din casă, o nurlie tatarcă din Crimeia, cu numele de Sabria, dar care tot așa de bine ar fi putut purta numele celei mai frumoase femei din istorie, după dînsul, Salomeia.

— Și alte manii...

Am pomenit de cele patru familii. Ele erau: familia șefului de stat major A, familia ministrului unei țări balcanice la București B, a președintelui trustului de petrol C și președintelui comisiei dunărene D. Se întîlnise anul trecut la o cură de rادیu la Gastein și cum deacolo au auzit de minunile radioterapice ale stațiunii dela Marea Neagră, au închiriat împreună întreaga vilă, lăsînd numai apartamentul Byron pentru un tînăr subsecretar de stat român pentru care Doamna A avea două fete de măritat. Aceasta însă fiind reținut de o criză de cabinet, norocul a fost al laureatului.

— Inchipuți-vă că Michel nu mai vine, exclama nemîngîiată soția generalului, o doamnă foarte pedantă, cu pince-nez și coc mare negru în părul albit, ca o sfidare a bubikopfului.

— ?

— Și cine credeți că vine în schimb?

— ?

— Un poet ungar!

— Quelle horreur.

— Da, dar e laureatul Nobel din anul acesta.

— Totuși, Maupassant spune că e mai greu să faci dintr'un rîndaș un conte, decît să-l înveți să țină furculița.

La fel și cu scriitorii.

— Dar e baron nu-i rîndaș, ripostă junele Atta, la curent cu ziarele și revistele mondene.

Și astfel celor patru familii le-a venit inima la loc.

Prezentările s'au făcut în holul Hedervary, ca o dublă atenție, și doamnele și-au exclamat îndată reciproc:

— C'est un vrai gentleman, un vrai baron.

Și ceiace era un elementar pseudonim împrumutat dela o veche reclamă de țigări egiptene, flutură deacum încolo zilnic pe buzele celor patru familii. Pe plajă, deși pururea absent, Tudor de Reszke era pururea prezent în rumoarea pornită dela Domus Parva. Un poet care era și baron și laureat și tînăr, iată o apariție într'adevăr byroniană. Nu cumva de Reszke voia chiar să-l reinvie

în vârtejul de pe frunte, zilnic dres cu briciul și pitorescu-i interes pentru aceia pe care o numea „ancilla domini” și căreia i-a dat odată drumul în sufragerie, spre hazul celor patru familii, cu un carton în spate scris în albastru: „nigra sum sed formosa?”...

Vă puteți închipui efectul pe plaje al unor astfel de excen- tricități, debitate zilnic de junele Atta. Tînărul absolvent de liceu lua dimensiuni de oracol. Și ca pe un oracol abia îl mai puteai apropia. Tot așa pe cele două domnișoare A și tovarășele ei de pensiune,—cele patru familii înțelegînd curînd că dacă până acuma se menținuse în rezerva celor dela Domus Parva, deacum înainte ar trebui să rămînă în raport cu contemporanii de pe plaja mon- denă la obișnuitul zîmbet și salut matinal.

Secesiunea a produs mînie și revoltă. Familii de academi- cieni, senatori, mari industriași, mari politicieni s’au simțit jignite și au acoperit cu oprobriu „Bastilia portocalie”—aluzie la cele patru mari umbrele portocalii subt crenelurile cărora pismuiții A, B, C, și D se strîngeau zilnic cu spatele la valurile care le împroșcau din pizmă și ca într’o fortăreață inexpugnabilă, printre iglițe și jo- curi de șah, comentau între ei, isprăvile unui singur erou: Tudor de Reszke.

Asediul nu descreștea cu zilele. Dimpotrivă, noii sosiți, ațîțați de cei vechi, se înrolau cu proaspătă agresivitate, și valurile spu- megau tot mai furios spre creștetul celor patru forturi.

Dar iată că într’o bună zi ele fură cinci. Sau aproape cinci, căci noua venită nu era o umbrelă din cele mari și filifetoare în vînt, ci un biet cearșaf alb întins, pe patru bețișoare, chiar la in- trarea în zona de asediu, ca o mică dugheană ovreiască în fața unei tabere rusești.

Panica fu de nedescris. Și amănuntul e istoric.

De cu zori, timpurii plajei putură prizări din partea ghiolului —sat o umbră, umbra unei cruci! Căci ceiace părea speteaza ei înaltă, verticală, era tăiat aproape de mijloc de o linie piezișe. Cu- rînd crucea începu să adie pe ea un trup. Trupul o ducea el în spinare sau crucea îl scosese dintr’o groapă și îl ducea în cîrcă, bălăbănindu-l în bătaia vîntului, dealungul țărmlui?

Lumea rămăsese cu ochii holbați, căci vedenia se lămurea parcă mai mult în chipul din urmă. Până cînd speteaza verticală dispăru și în locui ei se adevări o momie de trup, o sperietoare uscată și deșirată care căzuse parcă din prăjină și se lăsa purtată din spate, oblic, de o suflare necunoscută. Mai oblică și mai su- flată din spate sperietoarea se arătă cînd, tot mai aproape, ea des- vălu o ființă omenească, o femeie care înainta încet și nemișcat, dreaptă și subțiată ca o fantomă, cu o rochie lungă de stambă albastră pe dînsa, cu un vâl lung de aceeași culoare pe cap și fi- nînd cu mînile împreunate în față, bastonașele subțiri care de departe păruse la un loc brațul curmeziș al crucii.

Și ceiace o clipă apăruse unora ca un Crist de răs_pîntie, dat jos de pe cruce și pornit razna, era așum în văzul tuturora,

una din acele ființe de carton în care trag copiii la țintă : Ochi purtau însă masca de atlas negru a unor cearcăne lugubre și a-ceasta însemna viață ! Ca și nasul de strigoiu și trupul aproape dispărut sub cutele rochiei.

Fără să privească, fără să vadă nimic, cu capul în pământ și brațele căzute, pluti ca o stafie către primul loc rămas din în-timplare liber și acolo, cu gesturi mecanice își înfipse cele patru bețe, înnodă la capete cearșaful și la adăpostul lui începu să des-brace un piept lat și subțire cât palma, scoflicit și cocîrjat, alb ca creta și spuzit de pete roșii, par'că făcut din pască jidovască.

— Ce vedenie, țipară speriați cei care o urmărise până a-cum încremeniți.

— Quelle profanation ! se cutremură din temelii celor patru picioare de umbrelă „Bastilia portocalie“.

Și spulberată ca de un duh de pe lumea cealaltă, într'o se-cundă toată plaja se goli de lume.

*

Revolta acum îneca toate rivalitățile din ajun, înfiora toate trupurile goale, omora toate cochetăriile, coclea gustul poftelor lu-mești și punea pe al zecelea plan pe Tudor de Reszke. Ea nu da răgaz nici măcar milei sau înduioșării și ridica întreaga plajă a fericiților într'un singur acces de furie, într'un singur instinct de conservare a vieții, împotriva amenințărilor, parcă, și sugestiilor morții :

Avertismentul era atît de grozav că în fața lui se ridica o singură lașitate : lumea care vrea să trăiască. Și cum spectrul can-ceros se arăta în fiecare zi, lumea nici nu mai avea curajul să plece ; îl aștepta pironită de groaza atingerii și respira ușurată cînd înmormîntat din nou sub giulgiul cu patru țărushi, îi ierta parcă și-i lăsa pe toți mai departe soarelui și vieții.

Subt magnetul acestei senzații, perversii se lăsau seduși, cre-tinii intrigați, blazații antrenați, și întreaga colonie a sănătoșilor nu-și da samă că pe zi ce trece mondena plaje se umple de stîrvuri.

Iată pe locul unde deobiceiu se însorise un fost ministru, o targă cu o femeie cu sînul putred de o rană care i se întindea ca o șopîrlă până spre gît, șopîrla fugind parcă dela o zi la alta sub bîciul soarelui. Celălalt sîn încă teafăr, cocea nerușinat în aer, ca o spinare de floarea soarelui.

Doi copii rahitici ședeau goi de tot într'un leagăn, unul la picioarele celuilalt, arși de rادیu, ca doi scaloeni carbonizați.

Pe locul unde își avusese cea mai frumoasă umbrelă roșie familia unui director de bancă iată, într'un voluminos aparat de gips, sclipind de alămuri ca un mic balaur de metal, piciorul fără genunchi, cu pulpa sfredelită de șrapnelul crîncen al tuberculozei

la os și aparținînd celui mai mofturos dintre martirii plajei, un domn bătrîn cu restul corpului îmbrăcat gros, cu pălăria neagră pe nas, certîndu-și fata un ceas și arătîndu-i cu bastonul zece locuri în care vroia să-i așeze căruciorul.

Și alți rahitici, și alți canceroși și sifilitici și tuberculoși, în diferite faze și capricii ale boalei.

Iar ca să varieze această înfrîngere nesfîrșită a cărmii, fantezia durerii aducea la o săptămîină colonia unui sanatoriu de copii scrofuloși, orfanj care soseau cîntînd sub ordinul unei cloște bătrîne :

Doamne cît este de bine
Cînd e mama lingă tine
Doamne cît este de rău
Cînd nu-l vezi pe tatăl tău.

facea mai în jos cerc de ologi și șchiopi de toate neamurile strînși la un loc ca la un rendez-vous; sau suia pe faleza dela care coborai pe plaje ca un demon al răzbunării, figura de țap, clănțănind din barbă și rinjind parcă blesteme, a unui paralytic :

— Paralysis agitans, se înfiora un profesor universitar.

— La danse de Saint-Guy! țipa Doamna A, alături acum de profesor: și toată plaja întoarsă spre noua apariție își repeta aiurită: danse.... Saint-Guy.... Saint-Guy.

Scurt, plaja cu umbrele multicolore și învoalte, cîmpul acela de pagode în miniatură cu zei și zeițe indiene goale, cedă în șapte zile flancul drept unui spital de cea mai morbidă speță, cînd nu unei șetre sărace și văicărețe.

Bolnavii se uitau la sănătoși, sănătoșii se uitau la bolnavi, cu priviri furioase, cu imputări ce așteptau doar ridicarea bastonului.

— Cum se poate să aibă cineva sinii așa de rotunzi și mici? Ha, ia te uită ce sus îi are aia? Dar ia'n te uită ce spătos e ăla?

— Și ăla care-și bate mușchii ca Mamut dela circ? — Ce goală e aia? Și ce fandosită! Doamne izbește-i, că stricată lume!

Iar ceilalți:

— Nu, trebuiesc reclamați, internați, știu eu? — Ce caută, dragă, la plaje în halul ăsta? — Mă rog să se vindece și n'au decît!

Unde vezi în străinătate așa ceva? — Ia uite la sînul ăleia?

Ce nerușinare! — Oare ei nu se văd? — Dar cancerosul ăla putred ca un măr. Ei bine, ce mai caută, ma chère, aici? La morgă! — Ori Dumnezeu cînd vrea să-și bată joc de bolnav îi ia mințile!

Și insultate reciproc, jignite și revoltate una de prezența celeilalte, amîndouă taberele ședeau față'n față, în stare de războiu. Toate diferendele și rivalitățile interne încetase. O solidaritate nouă le una pe fiecare, sub un singur steag: disprețul și desgustul pentru „cei de dincolo“.

Războiul începea să devină palatal. Nimeni nu s'ar fi gîndit să-și mute catrafusele cu o iotă, cînd ar fi fost așa de ușor, șa

hărțuiala să ncezeze. Dar atunci cine ar mai fi mîrșit la celălalt, cine ar mai fi strecurat fițuica savuroasă cu epigrame, cine ar mai fi bufnit în nasul celui alt? Și ce-ar fi spus lumea ca un sănătos să cedeze unui bolnav, cum s'ar mai fi întors acasă un bolnav batjocorit de un moftangiu care n'are decît carne pe el?

Și în lupta care strepezea tuturora dinții cu o acră voluptate, nimeni nu observa că toți au început să sufere de o boală nouă: boala celui alt: bolnavul devenind mai bolnav prin sănătatea aproapei, sănătosul agravîndu-și toate metehnele, tot egoismul, ca să înfunde pe bolnav.

Doamnele își pictau ochii și buzele cu o emfază sfidătoare; își săltau sînii, își jucau șoldurile goale și lăsau să le cadă pe nisip cu gesturi lîncede, căpele multicolore și florentinele cochete, ca pe niște anexe ce le „encombrează” nudul. Domnii mai la larg ca oricînd le adulmecau, le apropiuau provocător și le trăgeau de braț dealungul țărului ca spre un local de noapte. Mamele cum-părau copilelor bărci să se plimbe, cercuri și mingi să le arunce pană în tabăra celorlalți, muzicuțe și virtelnițe să le spargă auzul.

Ceilalți își expuneau rănile mai cu ardoare, etalau pansamente înfiorătoare, scînceau tot mai lugubru și infectau aerul cu duhul iodoformului.

Legenda, superstiția care îi atrăsese pe toți la ghiol, cu mi-rajul vieții, apusese. Nu mai vedeai procesiunile de credincioși, abia sbiciți, ducînd bănuțul de aur asinului din piață. Nici de cealaltă parte ochii țintîți pe apă în așteptarea minunii.

Nămolul? Dar nămolul era în ei! Atît de puțină realitate fericită e de ajuns omului ca să nu mai creadă!

Și această realitate fericită era că fiecare se găsea ocupat cu celălalt.

*

Boala e democrată. Ea atrage mulțimile. Așa se face că printre suferinzi se strecurau goani. Ei puteau lua în voe loc alături de ceilalți. Nici o pizmă, nici o concurență. Sărăcia e cel mai groaznic beteșug, umilința cea mai nenorocită meteahnă, la fel mitocănia.

Iată de pildă, într'o bună zi, într'o haraba cu un cal, venind în buestru, pe cafegiul fabricant de kefir, albanezul Haralambe Rodope.

— Tbrrr, bidiviule, stai aici la scăldătoare!

Totdeauna chefliu și guraliv, scurt, spătos, cu brațe de cimpanzeu, barba nerasă și pălărie neagră, puteai să-i iei în nume de rău că-și scoate de pe el haina de dril și cămașa de in și rămîne cu pantaloni negri și bocanci în picioare? Sau că spune nevestii, o strașnică grecoaică cu păr negru ruginiu, ochi verzi de felină și dinți perlați, în vreme ce-și leagă fruntea în fișul de culoarea ochilor și-și toarnă sînii sprințari și trupul gureș într'un tricou de aceeași nuanță:

— Ia vezi tu Hariclio, maica Veniamina e p'aci, s'o luăm cu noi acasă dacă vrea.

Cînd însă ceilalți au văzut în dosul harabalei tăblița: *Kefir Rodope* i-au apucat toate furiile.

— Cum și laptarul acuma? Furnisorul de toate zilele? Cu nevestă-sa să ne sfideze în maillot? Păn'aici!

Și un comitet se formă pe loc, subt prezidenția doamnei A, o *Ligă pentru Apărarea Frumuseților Marine*.

Autoritățile din oraș, dela Serviciul sanitar, la Poliție și dela aceștia la Percepție fură sezitate. Telegrama, la ministerul de Justiție, Interne și Sănătate publică. Generalul plecă la centru să vadă pe amicul lui dela Culte și Arte, de două ori interesat în cauză.

Lumea prea se lăsase indolenței. Scandalul trebuia să se curme. Dar autoritățile din oraș spuneau:

— Ce să vă facem. E cea mai bună plajă.— Nimeni nu e mai sănătos ca celălalt. Aici toți sîntem bolnavi.— Impozitul balnear e și la ei de 70/0.— Rodope? da e un om cu vilă la oraș și femee frumoasă!

Doamna A venea furioasă după o astfel de convorbire cînd se întilni, pentru întâia oară, în poarta vilei cu Tudor de Reszke.

— Dar v'ați dat la fund. Nu vă mai vede nimeni. Veniți dela vînătoare de fluturi?

— Fluturi! Poate scorpion, Doamnă!

— Vorbesc, după capușonul ce-l aveți în mîină!

— Atunci nu știți cum se prind racii. Vedeți, intri în lac până la genunchi; apoi undița asta în care ai vîrit o aterină, două, trei, o lași, plimbînd tot timpul pe fața apei, cu stînga, capușonul acesta cum îi spuneți. Racul, foarte lacom, se repede. Haț, în undiță! Dar zadarnic ai încerca să-l scoți din ea cît timp e subt apă. Ridici atunci undița deasupra capușonului. Speriat de aer, racul dă drumul și cade în sac. Lași iar undița și într'o clipă a picat al doilea. Operația merge repede. Raci stau în pîlcuri și cu o singură aterină prinzi o sută. Într'o singură dimineață umpli o căruță.

— Mais c'est ravissant. Așadar sînteți pasionat după raci.

— Cîtuși de puțin! Nu mîninc niciodată. Dar mi-a plăcut totdeauna să stau până la genunchi cu picioarele în apă. Ca să nu mă plictisesc am recurs la raci. Lacul e departe, în același timp fac și mișcarea prescrisă unui sedentar de profesie.

Veți spune, spirit practic! Nici atît! Am iubit totdeauna imixtiunea valorilor. Copil, purtam până spre iarnă în loc de beretă, pălărie de pae. Mama mă credea econom. De fapt era ca să pot ține subt ea mai multe lucruri furate de acasă. Opream taximetre din goana mare ca să întreb pe chauffeur de vreo adresă. Școlar, făceam ceasuri întregi coadă la autobuze ca atunci cînd îmi venea rîndul să rup din stîlp vre-o douăzeci de numere, jubilînd cînd conductorul striga deasurda douăzeci de numere. Apoi plecam lăsînd al douăzeci și unulea număr să urce în autobus. Student, la

Bibliothèque Nationale imobilizam cele mai utile dicționare filologice ca să-mi rezem de ele cartea și pierdeam tot timpul prețios pentru examene urmărind cu ochii prin sala de lectură savanți cocirjați, în căutarea lor. La Luvru primul lucru pe care l-am făcut a fost să număr tablourile din fiecare sală iar în expoziții pîndeam ora unu ca să schimb prețurile de pe tablouri.

La British Museum umblam toată ziua în redingotă. Cetitorii mă credeau Englez, de atîta ținută. De fapt redingota o purtam pentru buzunarul ei din spate, unde fără să-mi stric linia taliei, puteam să-mi pun sandwichul cu care după obiceiul locului îmi făceam sumarul dejun.

Vedeți, aici, s'ar crede că am venit la o stațiune și vilă istorică, spre a lua atingere cu cea mai mondenă și aristocrată lume, cum și cu cel mai miraculos mil și raiu. În realitate e ca să vienez raci despre care am cetit elogii într'un Baedeker și ca să am subț ochi cea mai bogată colecție de schilozii și neisprăviți, din cîte mi-au putut pomeni prietini și cărțile.

Le-am aflat la toți numele și adresele și cu o carte poștală trimeasă la zece, douăzeci, le dau rendez-vous; îi pîndesc din umbră, îi așt cu o vorbă și-i încaer, stimulîndu-le boala cu acest grăunte de viață aruncat ca într'o flacăra pe trepidul prostiei, invidiei și răutății lor.

— Iată omul nostru, se gîndea doamna A, aproape leșinată de plăcere, cum mai ales urca scara, întăia oară, la brațul ciudatului tînăr.

— A, dar de vre-o zece zile mi-a căzut în mină o afacere minunată! Uite-o colea, făcu scriitorul, depunînd în capul scării ranița cu raci din spinare și scoțînd din buzunarul dela spate un manuscris.

— *Fascinația morții?* Un roman?

— Nu înțelegeți? Foarte simplu? În ultimul timp plaja lor a fost inundată într'o parte. Cîțiva s'au tăiat apoi în pietrele și sticlele de care prundul pe alocurea e plin. M'am gîndit atunci: dacă i-ași trimete dincolo, la plaja mondenă, ce ideală imixtiune de valori!! Ce interpenetrare de virusuri: boala lor în sănătatea celorlalți și viceversa... Ce boală nouă și frumoasă! Am mai jertfit cîteva vînători de raci și pe motive binecuvîntate am hotărît cîțiva. După ei, ceilalți au alergat buluc. Cel dintăiu convertit a fost maica Veniamina, dela o mănăstire din vale. O apariție apocaliptică! O minune! Dealtfel un tip foarte interesant. Sta la vila Rodope, cel cu femeia cea mai frumoasă pe care am văzut-o în Orient. Mă duc la cîte trei zile și-i duc raci, stăm de vorbă până noaptea tîrziu; cînd mă întorc dela dînsa am impresia că am înmormîntat pe mama. O adevărată fascinație a morții! Ce efect trebuie să fi produs ea, cu ai ei, dincolo. Trebuie să fi trăit cu toții zilele anului 999, cînd cu sfîrșitul pămîntului! Am să încep să mă duc și eu!

Doamna A îl privea de cinci minute incremenită. Cuvintele lui cădeau peste dînsa ca o grindină. Zdrobită aproape, se zmuci pușcă înăuntru, lăsînd pe scriitor să-și ridice distrat sacul cu raci.

În hol tăcu zece minute, apoi, la stăruințele celorlalți povestitori, nemaipomenitul scandal.

— Nu, trebuie convertit și el la noi, tăe directorul petrolist tăcerea cu paragrafa scurtă a unui creionaș de aur scos din vestă.

— E o erezie de scriitor—făcu plenipotențiarul cu o piruetă.
— Dar va trece.

Și Atta fu trimis să-l invite pe astăseară la masă.

— Inutil, exclamă generalul care tocmai deschidea ușa pe terasă—Nu-i el cel care a ieșit acum cu două femei?

— E chiar el cu călugărița și Hariclia Rodope, dacă nu mă înșel. Or fi venit să-l ia!

Și a fost întâia oară când s'a mâncat și dormit prost la vila Domus Parva.

*

Decînd cu Liga, Doamna A încetase să se mai ducă pe plajă. Dar a doua zi parcă avea un presentiment. Își reluă deci locul favorit. Parcă ceva se schimbase între timp. O atmosferă de delasare și descurajare... Doamna A nu-și mai recunoștea tovarășii. Se molipsise de slăbiciunea și deprimarea bolnavilor sau era pur și simplu înfrîngere? Pe fețele lor în orice caz plutea paloarea; roșul mandarin, ocrul și negrul se dusese, trupurile păreau instrumente desacordate, viața și voioșia care le însuflețise, plictiseală și desgust. Ce boală se încuibase printre ele și le bîntuia ascuns ca un vierme?

Ori era o simplă auto-sugestie?—Cu atît mai rău!

Doamna A își spunea în gînd toate acestea, cînd iată din-spre partea din care soseau mai toți bolnavii, pe Tudor de Reszke în halat de baie, cu Maica Veniamina și Hariclia Rodope, ca un Hristos între Maria și Magdalena.

— E frumoasă! își șopti Doamna A, mai înainte să se poată revolta.

Căci ceiace isbea în primul rînd era Hariclia. Într'o capă de un verde deschis, cu fișul care îi făcea un cap de zeiță greacă, cine ar fi recunoscut în ea pe soția fabricantului de Kefir, dacă n'ar fi știut că albanezul—unul din acei balcanici năstrușnici, pleavă a porturilor de mare, care trec prin douăzeci de meserii ca să ajungă să aibă odată o femeie frumoasă—n'ar fi luat-o acum zece ani, ca agent de vapoare, dintr'un varieteu din Pera?

Singura femeie căreia vilegiatura îi priise anul acesta, de data aceasta, în noua ei eleganță, alături de un om de care știa vag că e cineva, era deadreptul radioasă. Ochii ei verzi ca agurida se desfăceau în paiete; și de atîta soare și bucurie iradiau peste toată ființa ei și eterizînd până și șuvițele ruginii de pe git, cum și pielea albă ca bobul de grîu, într'un verde străveziu, lăsau să cadă pe nisip, cu un trup strîns încă bine în forme tinerești, o nimfă cu accese de piscică sălbatecă. Scriitorul nu o slăbea din ochi. Și sin-

gura pereche de oameni sănătoși de pe plajă se așază dintr'odată pe un plan de fericire la care ceilalți, uitînd de rest, priveau cu jîndul oamenilor isgoniți din paradis.

Uluiala trecută, începu rumoarea. Toată lumea află că tînărul e Tudor de Reszke, și întîmplarea din ajun fu pe buzele tuturor. Pățania dela Domus Parva, renăscînd o ciudă veche, printre snobi, punea pe fruntea genialului scriitor o aureolă de original. Fotografii și ziarîști în numele unui popor întreg, îl asaltau cu același obiectiv al curiozității. Un interview îi fu luat pînă să-și scoată halatul și să expună soarelui un trup pe care lumea îl găsea fraged și fin.

— Cum vă petreceți vă rog timpul pe țărniile pe care acum două mii de ani rătăcea Ovid ?

— Bine merci, răspunse de Reszke, cu un ochiu spre Hariclia.

— Nu ne-ați putea, vă rog da, mici amănunte ?

— Mă rog ! Ora 6 : ieșire din subconștient, nu-i așa ? revenire la realitate, schimbare la față ; 6³⁰ : sistem Müller zece figuri ; 7 : vînătoare de raci ; 8 : vînătoare de eroi, Betsaida ; 9 : psihanaliză ; 10 : kefir Rodope.

— Aha, făcu ziaristul ca un om care a descoperit formula camforului. Și sublinie de două ori : Kefir Rodope.

10¹⁵—12 : plaja celorlalți, 12 : guvizi prăjiți, limonadă ; 1 : de vorbă cu berbecul birtășului ; 2 : cu mine însumi ; 3 : Ecce Ancilla Domini ! 4 : masaj cranian, manicare ; 4¹⁵ : turcul cu chilimbare ; 5¹⁵ : charleston modificat ; 6¹⁵ : Academia de folklor sudest european ; 7 : apus de soare ; 8 : beefsteak rece, Maggi ; 8¹⁵ : spleen gastric, indigestie ; 9 : metoda Montessori ; 9 : eventual lună, eventual inspirație ; 10¹⁵ : reintrare în sine, splendidă întunecare.

Pictori și sculptori îl invitară să pozeze. Primi, și chemă în-dată pe ziarist ca să așeze între psihanaliză și kefir : zece minute bust.

Originalul se dovedea astfel și un mare poznaș, un mare jovial. Lumea respira. O destindere era într'adevăr necesară. — Lumea se strîngea în jurul perechii ca la un izvor de sănătate. Înțarite cu apa aceasta nouă, forțele se întreau, ochii căutau să imite înviorătoarea priveliște. În jurul Maicei Veniamina se strîngeau detractorii de odinioară. În fiecare zi o găseau mai pînă la față, mai îmbujorată ! Nici ceilalți parcă nu erau așa de repulsivi. Rănilor lor, răni obișnuite, bandajele lor, deasemenea. Mîni nobile, le pipăiau, le ridicau de jos. Un vînt democratic sufla, ceva care amintea de revoluția franceză. N'a fost găsită Doamna A cu un Rousseau în mîna regretînd din suflet cătră Doamna B că, avînd voce n'a învățat să se acompanieze din teorbă, ca mama faimosului filosof ? Cei mai snobi umblau în mîna cu un Marx sau Keyserling în ultima ediție engleză. Jocurile și sporturile încetară pe plaje. O liniște de biserică se așternu. Fardurile dispărură de tot. Slăbiciunea, privirea consternată, paloarea și suferința erau la modă. Nu erau oare și în trupuri ? Ce erau gesturile oboșite, oftările, mirosul universal de iodiform ? Erau arși de soare sau unși cu toții cu tinctură de iod ?

Deajuns că atmosfera de spital nivelase taberele, și stimulați de sănătatea prietină cu boala a lui de Reszke, recalcitranții de odinioară nu erau tot așa și de tari, ca să reziste virusului care îi rodea. În acest proces de democratizare prin boală, muștele își împlineau fîșneț oficiul lor de misionare ale singelui. Să te miri că acesta se subția și încetinea în vine ?

Dar dacă aceasta privea pe indivizi în parte, privescerea era, dela o zi la alta, înfiorătoare. O prostrație generală, o lentă intoxicare, o sănătate care îi durea parcă și se împietrea cetind, fără să știe, fără să vrea, în ochii de viperă ai bolnavilor, ceva din fascinația morții.

— Laureatul scria de zor...

Dar de zor umblau și gurile rele. Că romanul și-a găsit eroina !... Haralambe a început să bănuiască. Venea mai des la plajă și se bărbiera. Il invita pe scriitor, ca să-l ție departe de Hariclia, la partide de înot. De Reszke primea „ca să învețe și să facă pe originalul“. Acasă veneau apoi ștafete, dar soțul era prea ocupat ca să le controleze, iar dela Maica Veniamina, locatara vilei, nu putea scoate nimic.

O săptămînă trecuse în astfel de hîrțueli. De sfînta Mărie, ziua Haricliei, care ca fostă artistă avea două nume, masă mare la vilă. Cătră ora trei din noapte Haralambe se făcu beat mort și căzu subț masă. A doua zi la bărbierul din față, auzi de două umbre care cam la aceeași oră se întilneau grăbite, în josul falezei. E cam ce zărise și el din dormitorul de sus unde Hariclia se făcuse că se retrace obosită. Haralambe Rodope mahmur, trasă încă trei coniacuri pe gît, de necaz, și ras, pudrat, cu vișfel în urechi, cu strungăreața și nările mai lățite ca oricînd, cu pălăria cheflie, porni la plajă. Hariclia tînuia cu maica Veniamina, ca și cînd nimic nu s'ar fi întimplat. La douăzeci de metri, ca de obicei, de Reszke scria pe nisip. Albanezul respiră parcă mai ușurat.

— Cine vrea să facă bae cu mine, făcu Haralamb, aruncîndu-și haina pe umeri ca un toreador.

— Te-așteaptă de un ceas răspunse Hariclia.

Și înțelegîndu-se, ca totdeauna, mai mult prin semne, cei doi bărbați o luară ca de obicei mai departe de ochii lumii, spre cotul undea odihnea o coastă de caic înecat.

— Acum e bine de înotat, dete să înțeleagă Haralambe, desmeticit puțin de valuri. De Reszke, încercă să-l urmeze, dar începător, se opri unde apa îi venea la gît.

— Atunci fă plută. Uite, așa, vezi așa !...

Și după ce îi arătă, Haralambe luă pe scriitor de spate și-l ținu culcat, cu brațele întinse, cîteva minute. De Reszke țipa de voluptate. Incercă de cîteva ori singur, dar se pomeni cu capul în sus, scuturîndu-și-l de urechelnițele cu care apa îi șiruia pe gît, scuișind și căsnîndu-se să-și regăsească fundul.

— Apăi nu așa, strigă Haralambe ș'apucîndu-l și culcîndu-l din nou pe spate — Așa, vezi ?

Dar privindu-l deandoasele, albanezul văzu de odată în ochii

acestui a ogbindindu-se și cochetindu-se, ca acum zece ani la varieteul din Pera, pe Hariclia. Ce ademenire mai era și asta ? Il apucă din nou amețeala...

Mînilor de cimpanzeu era acum de gîtul tînarului. Degetele arătătoare se întîlneau pe urcușul slab al unei vine care flutura subt bărbie. Era vîna, sau vechea mușcătură, de pisică sălbatică a Haricliei ?

În mîntea toropită a albancului, apărea acum faleza, din josul vilei, cu două umbre grăbite subt ea. O clipă și se prăbușiră toate în golul gîndului.

Degetele apăsară beregata ca pe o sonerie. Un zvicnet vru să aducă trupul în sus. Apoi un hîrcîit înnecat de apă. Și atît.

Un val se apropia dinspre caic. Haralambe își îmbrînci spre el victima, din răsputeri ; și-i dete drumul. Se aruncă apoi afund și eși la vreo zece metri depărtare.

— Săriți, ajutor, ajutor, se înneacă ! începu să țipe Haralambe gesticulînd ca un nebun și făcîndu-se că aleargă spre trupul care bălăbănea scufundîndu-se.

Și cu scîncete și răsufări din greu, îl trase la mal. Lumea alerga buzna. Țipete și întrebări de tot felul. Haralambe Rodope se văicărea culcat pe leș.

— L-au furat valurile, mi l-au furat...

Dar o vînațae din ce în ce creștea subt bărbie. Albanezul își trase mîna înapoi, ca arsă. Privirea lui se tîra. Cuvintele îi sunau dogite. Bine că nu venea Hariclia.

Lumea era documentată.

— Era beat, beat ca o brută ce e !

— De rachiu și gelozie. Ha, gelozie la el, poftim !!

— În orice caz, ce barbarie, mon cher, ce lipsă de atenție, făcu Atta, potrivindu-și monoculul.

— Spuneți acum dacă unul din noi era capabil de așa nedelicată !...

*

Degete nobile întindeau pe trupul marelui mort halatul roz, din buzunarul căruia, pe o frunte de manuscris mijeau la viață două cuvinte : Fascinația Morții.

Dragoș Protopopescu

O legendă carolingiană la Romîni

A devenit un loc comun în istoriile literaturii noastre pasajul în care se arată cît de regretabilă este lipsa studiilor științifice asupra producțiilor literare ale poporului. E suficient să apară o nouă recapitulare a scrisului românesc — și în vremea din urmă ele au ajuns atît de frecvente încît încep să concureze însăși literatura — ca să aflăm cu oarecare satisfacție această constatare sentimentală, însoțită de aceleași sfaturi și aceleași îndemnuri.

Rezultatele acestei pedagogii inutile au fost însă negative. În afară de unele scrieri care înfruntă cu tărie timpul distrugător și ingrât și de puține studii care merită să fie privite cu grijă, ca niște obiecte de preț, restul contribuțiilor aduse în acest domeniu românesc se pot considera drept încercări zădarnice. Noi am rămas încă la fericite comentarii literare, cînd s'a dovedit demult că orice concluzie în materie de literatură populară trebuie să se întemeieze mai ales pe comparație; și, ca un fel de abatere dela calea obișnuită, continuăm studiul acestei literaturi nu după metoda unanim recunoscută și pentru alte discipline, ci după cea mai subiectivă și mai recentă, care vrea să răstoarne cu logica și cu bunul plac însuși piedestalul pe care s'au olădit științele morale în secolul trecut.

Se explică, astfel, de ce încă multă vreme vom vedea repetîndu-se dezideratele sentimentale ale istoricilor literari. Aparițiile izolate — cum sînt și notele următoare asupra genezei unei legende — nu vor justifica de loc suprimarea vechii lor constatări, deși ar fi nemerit, fără îndoială, ca odată cu repetarea clișeului banal să încerce fiecare să tragă măcar o brazdă.

I.

Poporul romîn cunoaște puține legende și tradiții despre anii de copilărie ai lui Ștefan cel Mare. În Moldova s'au păstrat câteva în legătură cu așezămintele lui culturale ori cu înălțarea mănăstirilor din Bucovina, altele despre chipul cum a deprins minuirea armelor dela uriași sau despre întimplările lui din pribegie. Toate aceste legende au un caracter mai mult regional, referindu-se la lucruri apropiate ¹. O parte dintre ele cuprind desigur fapte în legătură cu alți voievozi—reali ori fictivi—și s'au atribuit numai domnitorului moldovean după o tendință a tuturor popoarelor de a trece asupra celui mai însemnat erou al lor faptele celorlalți mai puțin favorizați de soartă și de memoria colectivă.

Cea mai importantă dintre toate legendele care privesc tinerețea și copilăria lui Ștefan cel Mare, cunoscută mai ales în urma răspîndirii prin cărțile de școală, este cea intitulată de N. Gane „Stejarul din Borzești“, legendă în care se povestește primul său „exploit“ de arme. După materialul publicat până acum, cunoaștem această legendă în două variante. Una din variante este cea scrisă de N. Gane, avînd următorul cuprins: lîngă apa Trotușului, aproape de Borzești, se jucau două cete de copii; o ceată era condusă de un fiu de țaran, Gheorghe, alta de Ștefan, viitorul voevod. Prima din cete constituia armata Tătarilor, iar cea condusă de Ștefan, era armata moldovenească. După luptă îndelungată, ceata Tătarilor a fost învinsă și Gheorghe conducătorul ei, prins și legat de un stejar. —„Apoi toți hatmanii și căpitaniii lui Ștefan se adunară împrejurul stejarului și prinseră să judece pe hanul tătăresc, unii pentru vre-o minge furată, alții pentru vre-o cetate de hirtie dărimată, tot fapte rele ce nu puteau fi iertate; iar bietul han, cu ochii plecați în jos, își aștepta osînda abia stăpinindu-se de ris... Ștefan, după ce ascultă părerea mai marilor oștirii sale, zise cu sprincenele încreșite:—Porunca Domniei mele este să-l spînzurați de creanga cea de sus, ca să fie de pildă și altor neamuri. Apoi nenorocitul han fu legat cu frînghie de subsuoară și ridicat pe creangă în sus în salvele puștilor de soc și în strigătele de bucurie ale oștenilor învingători“ ². În acest timp, o ceată de adevărați Tătari alerga pe valea Trotușului. La apariția lor, toți copiii s'au imprăștiat; numai copilul legat de stejar rămîne în calea păgînilor și este ucis de săgețile lor. În urma luptei dela Lipiți cu Tătarii, după treizeci de ani, Ștefan a prins o mare parte dintre năvălitori,

¹ v. *Sezătoarea*, III, p. 235, S. Fl. Marian, *Tradiții populare romne din Bucovina*, p. 93; sqq, 111 sqq; 127 sqq. și p. 358, note; T. A. Bogdan, *Amintiri populare despre Ștefan cel Mare*, Brașov, 1904; S. Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan vodă cel Mare și sftnt*, Focșani, 1904 (și în ediție nouă); T. Pamfile, *Povestiri despre Ștefan cel Mare*, Hotin, 1919, etc..

² *Convorbiri literare*, XV (1882), p. 419.

între care era și „fiul hanului tătăresc de peste Volga“. Venind soli pentru răscumpărarea acestuia, Ștefan își adună sfiatul subț stejarul care fusese martorul crimei din trecut și lăasă la aprecierea lui să dea hotărîrea. Intreaga adunare a cerut moartea prizonierului, care a fost spînzurat—în fața trimișilor străini—de aceeași creangă de care fusese legat vechiul tovarăș de jocuri al lui Ștefan. Apoi stejarul a fost ars, iar pe locul lui domnitorul Moldovei a înălțat biserica din Borzești.

În povestirea lui N. Gane informațiile nepopulare sînt excesiv de numeroase; astfel găsim unele luate dela cronicarii moldoveni, cum e numele locului „*la Direptate*“ unde Ștefan a fost uns Domn al Moldovei de Mitropolitul Theoctist,¹ pomenirea boerilor din divan, a numelui localității unde a fost mai tîrziu bătălia cu Tătarii, a Evdochiei „sora țarului Simion“, a lui Mengli Gherei „hanul Tătariilor de peste Volga“, nume cu totul străine poporului și care aparțin, evident, lui N. Gane. Povestirea acestuia, pentru a explica zidirea bisericii din Borzești, mai conține și erori de fapte care iarăși i se pot atribui. Se știe că Ștefan a ridicat biserica din Borzești în al 38-lea an al domniei lui, deci la 1495 ori în anul următor. După lupta cu Tătarii el a înălțat mănăstirea Putna² și prin urmare nu poate fi nici o legătură între biserica din Borzești și bătălia dela Lipinți³. Deasemenea Tătarii făcuți să apară subit în valea Troțușului pentru a ucide copilul spînzurat de o creangă de stejar, sînt o invenție a povestitorului, după cum arată cealaltă variantă.

În versiunea aceasta Ștefan este iarăși căpetenia uneia din cete, care era armata țării. „După bătălie... aduseră legat la picioarele craiului Ștefan pe comandantul armatei inamice, făcut prizonier,—care fu judecat și condamnat să moară prin ștreang. Pe dimbul unde se petrecea jocul copiilor, era un nuc bătrîn.. De una din crengi... băeții acățară, în glumă, pe camaradul lor. Iată însă că dintr'un tufiș sare un iepure, apucînd la vale; copiii se reped și uită în ardoarea lor pe condamnat. Cînd se întoarseră subț nuc, care le fu spaima lor? Camaradul lor era mort“⁴. Lipsită de întregul suport livresc pe care îl are povestirea lui N. Gane, această variantă pomeneste și ea de ridicarea bisericii din Borzești de cătră Ștefan ca amintire pentru întimplarea din copilăria sa și în același timp „spre a-și ispăși păcatul comis“. O diferență de concepție separă așa dar aceste două variante: în una Ștefan este considerat nevinovat și răz-bună numai în mod crunt moartea fostului său tovarăș; în cea-

1 Ureche, ed. Giurescu, p. 43.

2 Kogălniceanu, *Cronice*, I, p. 157.

3 S'a afirmat, de multe ori, că Ștefan s'a născut la Borzești în 1436 (cf. de ex., Gr. Tocilescu, *Istoria Romînilor*, p. 139), I. Ursu în monografia sa, apărută în 1925, a contestat și această afirmație.

4 O. Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 168 și *Marele Dicționar geografic*, I, p. 544.

laltă, fără nici o răzbunare, Ștefan înalță biserica drept semn de pocăință. Răzbunarea lui prin uciderea fiului de han „de peste Volga“ pare deasemenea ceva străin de legendă, după cum sînt și Tătarii care inlocuiesc—într'un chip destul de ciudat—iepurele arătate de a doua variantă.

Nici una dintre aceste, versiuni nu este însă cunoscută de popor 1. Prin informații pe care numai hazardul le dă în legătură cu asemenea povestiri, știm că amîndouă variantele sînt culese din lumea orașelor și chiar numele povestitorilor. Astfel N. Gane adaugă la povestirea sa o notă prețioasă: „Moșia Borzești este proprietatea d-nei Maria Catargi fiica d-lui Vasile Alecsandri, iar legenda mi-a fost istorisită de însuși d-nul Alecsandri“ 2; a doua variantă a fost povestită de cineva „dintr'o veche familie de Băcăuani“ și din această cauză i s'a părut culegătoarei că legenda „pare a fi probabilă“ 3.

Venită dela orășeni și răspîndită prin cărți fără să devie însă populară, chiar în Moldova, această legendă nu poate fi decît un împrumut. În celelalte ținuturi locuite de Romîni o legendă similară pentru vre-un personaj istoric local este necunoscută și nici folklorul popoarelor vecine nu o cunoaște în ciclurile privitoare la eroii lor legendari. Numai în țările depărtate ale Occidentului se întîlnește povestirea aceasta alcătuiind unul din numeroasele episoade ale legendei Bertei („Berte aus grans piés“)—și are ca erou pe Carol cel Mare.

Legenda Bertei este povestirea medievală atît de răspîndită a femeii inocente, de tipul Genevevei. Flică a regelui Ungariei în versiunile păstrate la popoarele romanice ori a reginei din Britania după variantele germane, Berta a fost acceptată ca soție de regele Pépin și trimisă în Franța de părinții săi Flor și Blanchefleur. După variantele franceze 4, Berta ajunge la curtea lui Pépin însoțită de o guvernantă și de fiica acesteia. La curtea Franței Berta este substituită de fiica guvernantei, Aliste, care face ca adevărata regină să fie condamnată la moarte. În pădurea dela Mans (Maine) executorii sentinței lui Pépin îi lasă însă viața; și numai după o îndelungată rătăcire Berta a nemerit la un ermit, care, imaginîndu-și că subț chipul ei i s'a infățișat diavolul, a refuzat să o primească în sihăstria lui. Covîngîndu-se apoi—după ce Berta a făcut semnul crucei—că ea vine dela Dumnezeu, sihastrul a condus-o la casa lui Simon, un om care locuia în apropiere. În acest timp Blanchefleur vine la curtea Franței să vadă pe Berta și descopere că regină nu era fiica

1 Astfel și S. Teodorescu-Kirileanu în colecția sa de legende populare despre Ștefan cel Mare, reproduce (p. 21—27) povestirea lui N. Gane.

2 *Convorbiri literare*, XV (1882), p. 418.

3 v. *Marele Dicționar geografic*, I, p. 544.

4 v. *Berte aus grans piés*, édit. P. Paris, cea mai veche versiune franceză e publicată în *Histoire littéraire de la France*, t. XX, p. 702 și în Gaston Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, Paris, 1865, p. 224—225.

ei ci a guvernantei. Pépin închide atunci pe Aliste în mănăstirea dela Montmartre și caută în zadar pe Berta; și o descopere abia după nouă ani, pe cînd era la vînătoare în pădurea dela Mans.

Variantele germane se deosebesc sensibil de cele franceze 1. În aceste, Berta este luată dela curtea regelui din Brittaia de cătră majordomul lui Pépin. Înainte de plecare, majordomul plănuise să o înlocuiască pe drum cu fiica lui; în apropiere de Mühlthal, într'un loc pustiu, el a pus doi servitori săucidă pe Berta, cerîndu-le să i se aducă o dovadă a executării. Servitorilor le-a fost însă milă de Berta; ei o lasă liberă și aduc majordomului un semn fals. În urma acestei întîmplări, Pépin ia de soție pe fiica majordomului, în timp ce Berta este dusă la un morar, în pădurea unde mai tîrziu a venit Pépin la vînătoare. Berta a fost văzută de rege, căruia îi descopere cine este, arătîndu-i inelul. Ea rămîne încă la morar cîtiva ani, iar fiul ei, numit Karl după voința lui Pépin, crește împreună cu copiii păstorilor și vecinilor. Aici legenda păstrată de *Chronica* dela Weihenstephan și de *Chronica Bremensis de S. Carolo et S. Willehado* a lui Henric Wolter ² are mai multe întîmplări din timpul copilării lui Carol și între ele se află și episodul asemănător legendei din copilăria lui Ștefan cel Mare ³.

Oricare ar fi izvoarele legendei păstrată de redacțiile germane: fie că punctul central este legenda lui Pilatus—cum crede J. Reinhold ⁴, fie că tradiții orale vechi germane au fost adause de cineva la textele scrise latine, mai ales la biografia lui Turpin, cum credea Gaston Paris ⁵, se poate recunoaște un fond nordic străin de cercul legendelor romanice și slave,—fond care apare

1 O comparație a variantelor legendei Bertei a făcut Ferd. Wolf, *Über die altfranz. Heldengedichte aus dem Karolingischen Sagenkreise*, Wien, 1833, p. 37—73; cf. și *Romania*, XIV, p. 603. Comparația variantelor germane cu cele romanice se găsește la Joachim Reinhold, *Über die verschiedenen Fassungen der Bertusage in Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXV (1911), p. 10—12.

2 *Chronica* dela Weihenstephan datează din anii 1426—36 (cf. Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 9) și nu este sigur anterioară secolului 15: v. Gaston Paris, *L'anneau de la morte, histoire d'une légende* (Extrait du *Journal des Savants*), Paris, 1897, p. 7. — În *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 502, G. Paris afirmă că textul original era din secolul 14, dar nu s'a găsit. Din același text original derivă și *Chronica* lui Heinrich Wolter (Meibom. *Script. rerum Germanicarum*, 1688, t. III, vol. II, p. 19 sqq.); cf. și Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 3.

3 cf. G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 229.

4 *Zeitschrift f. roman. Philol.*, XXXV, p. 15—16.

5 G. Paris, *op. cit.*, p. 502. Între aceste texte G. Paris considera mai ales o povestire necunoscută a tinereții și aventurilor lui Charlemagne, povestire care ar fi fost scrisă de un german „qui avait entendu raconter l'histoire et l'avait retenue assez confusément“.

specific chiar în legendele „adventrice“, cum sînt multe din ciclul carolingian; 1 — și acest fond specific nu poate fi atribuit decît folklorului vechi german 2.

II.

Pe ce cale s'a introdus la noi episodul din legenda Bertei și în ce timp s'a efectuat împrumutul pe care l-am constatat mai sus? În Franța, primele versiuni scrise ale legendei apar în secolul 13; puțin mai târziu apar variantele italiene și spaniole, iar din secolul următor sînt cele germane și olandeze 3. O transmitere pe cale orală a legendelor existente în lumea occidentală spre orient ar fi avut un rezultat mai bogat decît acela — aproape inexistent — pe care sîntem în măsură să-l constatăm astăzi. După cum poezia populară italiană n'a fost atinsă de mișcarea trubadurilor și influența acestora se poate recunoaște numai în poezia italiană artistică 4, tot astfel este exclusă orice influență a legendelor scrise medievale din occident asupra literaturii populare romine. O asemenea influență a poemelor medievale ar fi putut exista în Grecia, unde cunoaștem cîteva traduceri de poeme epice franceze, încă din timpul cruciatelor 5. În afară de granițele Italiei și Germaniei, legendele carolingiene au avut obstacole serioase, pentru răspîndirea lor la Romîni, popoarele slave și mai târziu pe Unguri.

Deși influențe directe vechi franceze, fără intermediul german ori slav se pot constata în ungurește 6, nu se cunoaște nici o urmă de influență a eposului carolingian. Biograful lui Matei Corvin, Galleotus, povestește 7 că acestui rege îi plăcea

1 Legenda Bertei este și ea un subiect general adaptat la un subiect din istoria națională franceză (cf. G. Paris, *La littérature française au moyen âge*, Paris, 1890, p. 47). Intre Berta din legendă și cea din istorie, legătura a fost făcută numai întîmplător, după cum s'a făcut în Spania între eroina legendei și Sibille, soția lui Charlemagne. — Deaceia nu credem că se mai poate menține afirmația lui G. Paris, despre legendă, că: „elle se rattache en outre à l'histoire réelle et par le nom de Berte, et par d'autres circonstances“.

2 cf. G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 432: „on y retrouve de très-anciens souvenirs de la vieille religion germanique, qui se sont conservés plus primitifs encore, dans une variante restée populaire jusqu'à nos jours“.— O părere opusă aduce L. Gautier, *Les Épopées françaises*, III, Paris, 1880, p. 13.

3 cf. Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 1.

4 P. Meyer, *De l'influence des troubadours sur la poésie des peuples romans in Romania*, V, p. 267.

5 A. Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque. Imitations en grec de nos romans de chevalerie depuis le XII-e siècle*, Paris, 1866, p. 27 sqq.

6 v. Al. Eckhardt, *Literaturblatt f. germ. und roman. Phil.*, 1919,

103-a.

7 „Ad hujusmodi carmina adeo erat attentus ut cibi potusque oblitus inedia pressus, a mane usque ad vesperum, ad illorum vehementes ictus pugnamque acerrimam, quodammodo stupefactus, nil aliud cogitans, inter dum gloria victoris accensus, brachia pedesque sub quadam pugnantium gesticulatione movebat, cum et pugnantibus et adesse et praesse videretur“ scilicet in Michel, *Chanson de Roland*, Paris, 1837, p. 212).

foarte mult să asculte cîntecele despre Roland. Aceste *carmina* la auzul cărora regele uita mîncarea și băutura, nu erau însă în ungurește ¹.

La popoarele slave s'ar părea că faptele sînt cu totul altfel; se atribuie cîteva trăsături recente din literatura populară sîrbă ca datorite unor influențe din ciclul carolingian, Tristan et Iseult și Lancelot ². Aceste influențe recente din literatura populară italiană, sînt explicabile prin apropierea teritorială dintre Sirbi și Italiani; însă vechimea lor nu se poate proba cu nimic. La Ruși se cunoaște o romanță auzită de un călător german în nordul țării și în Siberia, romanță care pomenește de bătălia dela Roncesvalles și care e aceiași cu romanța spaniolă:

Mala la vistas, Franceses,
A caza de Roncesvalles, etc. ³

Este foarte probabil că romanța spaniolă a fost tradusă și răsîndită prin scris, deoarece versiunea rusă are aceleași expresiuni și un ritm identic. Și tot unei traduceri răsîndite pe cale cînturărească trebuie să se datorească povestea rusă a lui Bove Korolievici, care se aseamănă atît de mult cu povestirea apuseană din ciclul carolingian (*Reali di Francia*) despre Beuve d'Hanstone ⁴. Menținerea nealterată a numelor: *Ronçevalie* din romanță și a lui *Karl veliky* fără plenisonia caracteristică limbii ruse (*Korol*), care ar dovedi traducerea recentă, o aflăm și în povestirea lui Bove: *Beuve d'Hanstone* a devenit *Bove Karoljevici*; tatăl său *Guidon* a fost schimbat în *Gvidon*; unchiul lui *Sinibaldo* a devenit în versiunea rusă *Sinbalda*; *Macabruno* a fost tradus prin *Marcobrun*, iar *Lucca Ferri* prin *Lukaper*. Alterațiile minime ale acestor nume și menținerea lor în bylina rusă nu se pot explica decît tot prin traducere literară. Transmise pe cale orală, prin intermediul altor popoare, aceste nume ar fi suferit schimbări mai mari ori chiar ar fi fost înlocuite cu altele indigene. Astfel, ca introduse prin traduceri literare se poate explica apariția celor două urme occidentale în Rusia și prin aceasta, cad nedumeririle cauzate de existența lor izolată la o depărtare apreciabilă de sursa de origină ⁵, precum și constatarea.

¹ Toldy, *Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter*, Pest., 1865, p. 235 și G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 133.

² *La Yougoslavie*, éd. de l'Association des professeurs yougoslaves: Belgrad, 1925, p. 140.

³ v. începutul romanței rusești în G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 134, iar restul la Ermann, *Reise um die Erde durch Nordasien*, Berlin, 1833, t. I, p. 514.

⁴ G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 165; L. Gautier, *Les Épopées françaises*, t. I, p. 430; A. Rambaud, *La Russie épique*, Paris, 1876, p. 429 sqq.

⁵ G. Paris, *op. cit.*, p. 134: „Comment cette histoire est-elle arrivée en Russie? On ne le sait pas au juste”.

lui A. Rambaud asupra chipului cum „geniul rus și-a însușit atît de complect o povestire care s'ar fi putut considera ca pur occidentală, ca o parte integrantă a ciclului carolingian“ 1.

În opoziție cu izolarea complectă a acestor urme despre care am vorbit, apar în literatura populară rusă unele producțiuni, care deși origina lor occidentală este evidentă, se pot explica totuși ca provenind dela popoarele vecine, adică printr'o răspîndire continuă din vestul Europei prin intermediul Germanilor. Astfel, bylina rusă în care se menționează Portugalia 2 și care după Wesselofski ar fi un amestec al tradiției locale cu o legendă occidentală, are numeroase paralele la popoarele germanice, la Evreii germani și chiar la Romîni, aparținînd toate la același ciclu al „Cymbelinei“ ori cum l-a numit Gaston Paris „de la gagerure“ 3. Deasemenea este explicabilă apariția în poezia populară rusească a variantelor din ciclul „fetei soldat“ 4 atît de răspîndit în Grecia, Albania, Boemia, dar mai ales la popoarele romănice (în Franța, Spania, Portugalia și Italia), fapt care a determinat pe C. Nigra să-i atribue 5 o origină provensală, de unde s'ar fi răspîndit în peninsula italiană și iberică și apoi la Greci și la Slavi („passando poi colle prime crociate in Grecia e n'paesi slavi“).

Prin urmare cele două producții populare rusești izolate care derivă necontestat din versiuni carolingiene occidentale nu pot fi decît literare și deci recente. La Unguri, după cum am spus, urmele de legende carolingiene lipsesc complect; iar Sirbii nu au decît împrumuturi nouă dela Italiani, care nu se găsesc însă transmise și Romînilor 6. Un împrumut transmis prin inter-

1 A. Rambaud, *La Russie épique*, p. 433.

2 Rambaud, *La Russie épique*, p. 117; cf. și versiunea asemănătoare portugheză din O. Targioni Tozzetti, *Cantare di madona Eléna imperatrice*, Livorno, 1880.

3 Ciclul „Cymbelinei“ a fost studiat de Reinhold Köhler în *Kleinere Schriften zur Märchenforschung* (hgg. von Johannes Bolte), 1898, t. I, p. 212 sqq. și de G. Paris, *Romania*, XXXII (1903), p. 481 sqq.

4 v. Rambaud, *La Russie épique*, p. 83 sqq. și L. Leger, *Chansons populaires slaves*, p. 204.

5 Nigra, *Canti popolari del Piemonte*, fasc. III, p. 90.—F. Liebrecht, *Heidelberger Jahrbuch*, 1877, p. 874; Fleury, *Littérature orale de la Basse-Normandie*, Paris, 1883 (balada 6-a și a 7-a), Bellermann, *Portugiesische Volkslieder und Romanzen*, Leipzig, 1864, I, p. 64; *Romania*, III, p. 96.

6 Este curios felul cum s'a afirmat—și se susține încă—schimbul de literatură populară între Sirbi și Romîni. Astfel Asmus Soerensen (*Archiv f. slav. Phil.*, XV, 32) înfîlînd într'o poezie populară sirbească numele *Lefdena*, în care St. Novakovici vedea un împrumut unguresc (ung. *lengyel*) cu înțelesul de „Polonez“ și cunoscînd și numele *Litean* din Balada „Bogdan“ (din colecția lui Alecsandri), afirmă că Romîni au împrumutat cîntecul dela Sirbi sau Bulgari și apoi Sirbii l-au luat iarăși dela Romîni, cu numele Lituanienilor. Cînd Sirbii aveau cîntecul, mai trebuiau să-l împrumute din nou? Oricît de multe sînt raporturile între Slavii de sud și Romîni pe acest teren, astfel de schimbări ni se par exagerate.

mediul acestor popoare este exclus; de aceea, apariția izolată a legendei despre Ștefan în Moldova credem că trebuie altfel explicată.

* * *

Între numeroasele lipsuri pe care le-a constatat la noi generația dela 1840, a fost și aceea a unui epos național românesc. Pentru acel timp de naționalism nelimitat, când povestirea în versuri a unui trecut românesc glorios ar fi avut răsunete cu mult mai mari decât cercetările istorice, lipsa acestui auxiliar prețios de redeşeptare națională a fost adînc simțită. Și după cum aceeași generație a creat un teatru românesc, prin orice mijloace, au încercat să creeze și un epos național. Alecsandri, alături de Bolintineanu, a fost unul dintre acești făuritori ai eposului lui Ștefan cel Mare. Cît de mult l-a preocupat pe Alecsandri faptele voevodului moldovean, se poate urmări dela primele lui volume de versuri, în colecția de poezii populare mai ales, până tîrziu la apariția poemei „*Dumbrava roșie*“. A scris o poezie „populară“: *Ștefan vodă și Șoimul*, în formă de dialog, în care Ștefan spunea :

„Că-s Român cu patru mîni,
Și am leacuri de păgîni:
De Tatar, am o săgeată,
De Turci, pala mea cea lată,
De Lifteni, un buzdugan
Și de Unguri un arcan“,

Această poezie, din colecția de poezii populare, e scrisă în același ton exagerat (cele „patru mîni“ amintesc fără îndoială cele „șapte vieți“) pe care poezia populară nu-l cunoaște. Alte versuri scrise de Alecsandri în formă populară și inserate în colecția lui formează *Cîntecul lui Ștefan* ¹. Mai mult încă: chiar într'un cîntec de leagăn Alecsandri a pomenit numele voevodului Ștefan:

„Să te faci un viteaz mare,
Ca Domnul Ștefan cel Mare,
Să fii verde la război
Să scapi țara de nevoi“ ².

ceiace, natural, poporul nu face niciodată. O sursă de subiecte pentru baladele „populare“ au fost legendele scrise de Neculcea; am avut astfel dela Alecsandri: „*Movila lui Burcel*“, „*Altarul*

¹ *Poezii populare ale Romînilor*, pp. 173 și 174.

² *Ibid.*, p. 381.

Mănăstirii Putna“, etc. Numai după ce au fost epuizate subiectele din Neculcea, calea a trebuit să fie mai grea; — atunci însă, s'a recurs la procedeul obișnuit: la împrumut. Împrumuturile trebuie căutate numai la scriitorii care se bucurau de primire bună în țările noastre. S'au arătat îndeajuns influențele puternice pe care le-au avut marii poeți romantici — mai ales V. Hugo și Lamartine — asupra generației dela 1840; s'a insistat mai puțin totuși asupra romancierilor „en vogue“ în acel timp în cele două principate, unii neînsemnați ca valoare artistică (M-me Cottin), alții mai mult propagandiști de idei salvatoare (Eugène Sue, care a influențat — între alții — pe Eliade) ori tovarăși pentru ceasurile de singurătate și monotonie (Ponson du Terrail). Unul din scriitorii care alături de V. Hugo și Lamartine au desfășurat mai mult pe cetitorii romîni între 1830 și 1860 a fost Al. Dumas-père. Și numai faptului că lectura lui Dumas-père era necesară și claselor mai puțin instruite din Principate se datorește acea prodigioasă activitate de traducători a lui Eliade, Pelimon, Baronzi, etc. și apariția succesivă în haină românească a scrierilor: *Antony* (la 1837), *le Coriccolo* (la 1846), *le Speronare* (la 1847), *Thérèse* (1847, 1848, 1853), *Les trois mousquetaires* (la 1853 sqq.), *Isaac Laquedem* (1853), *Les Aventures de Lyderic* (1857), *Le Comte de Monte-Christo* (la 1857 și alte ediții nedatate), *Amaury* (la 1853), *Le chevalier d'Hermenthal* (1857), etc. Cît de adînc au pătruns aceste traduceri chiar în lumea mahalalelor din acel timp, o mărturie sigură sînt *les Aventures de Lyderic*, traduse în volum și într'un calendar, care au fost cetite de un locuitor din marginea Bucureștilor și apoi povestite lui Ispirescu, devenind astfel basmul autentic „popular“ intitulat „Gheorghe cel Viteaz“ din colecția acestuia.¹

În același volum cu basmul lui Lyderic, Dumas-père a tipărit și două povestiri istorice, *la Chronique du Charlemagne* și *la Chronique du roi Pépin*. Ultima povestire nu este decît un rezumat al legendei păstrate de cronica dela Weihenstephan, despre care am vorbit mai sus, și e diferită deci de versiunea franceză pe care edițiile populare ale lui Argenson au răspîndit-o în timpurile nouă în Franța.² După ce povestește întîmplările copilăriei lui Carol cel Mare și felul cum acesta își petrecea timpul cu copiii vecinilor, Dumas-père scrie și incidentul care a dus la moartea unuia din tovarăși: „Ils lui passèrent donc une corde autour du cou, tandis que d'autres courbaient un petit arbre et attachaient l'autre bout de la corde à sa cime. Or, ce semblant

¹ v. A. Gorovei, *Șezătoarea*, X, p. 1 sqq.; Fr. Panzer, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, vol. III, 1921 (cf. *Viața Românească*, Noembrie, 1921, p. 311—312) și A. Schullerus, *Ein rumänisches Siegfriedmärchen?* (în *Testschrift Eugen Mogk zum 70 Geburtstag*, Halle, 1924, p. 596—611).

² Reinhold, în *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 147 nu cunoaște povestirea scrisă de Dumas-père.

d'exécution accompli, ils allaient détacher le voleur, lorsque par malheur pour lui, passa un lièvre blanc. Les enfants coururent après lui, et ceux qui tenaient l'arbre le lâchèrent. L'arbre se redressa enlevant le voleur, et le voleur se trouva pendu. Quand les enfants revinrent de poursuivre le lièvre, ils trouvèrent leur camarade mort". 1

Intrucît legenda cu Stejarul dela Borzești nu e populară și nici nu se poate explica prezența ei prin ipoteza că ar fi venită prin intermediul popoarelor învecinate, singura sursă posibilă nu este decît împrumutul literar. Cum o versiune similară nu se găsește decît în occident—cu privire la Carol cel Mare—și aceasta de origină germană (versiune pe care în Franța a scris-o Dumas-père) și cum Dumas-père a fost scriitorul cel mai răspîndit în țările românești în epoca precedentă celei în care apare legenda, împrumutul literar dela acest scriitor este mai mult decît probabil. Dacă împrumutul se datorește lui Alecsandri — care a povestit legenda lui N. Gane — ori altuia, lucrul nu se poate determina și nici nu prezintă importanță.

Ceiace am căutat să arătăm este faptul bizar cum episodul carolingian a ajuns să se atribue unui voevod îndepărtat, datorită întâmplării că Dumas-père a povestit cronicile împăraților franci și fiindcă destinul a voit ca acest scriitor, care a împrăștiat pe toată planeta „ideia franceză“, să fie foarte răspîndit pe la jumătatea secolului trecut în cele două principate românești.

I. Șiadbei

Paris, Octobre 1927.

1 Al. Dumas-père, *Les Aventures de Lyderic*, Bruxelles, 1842, p. 171.

Amintirile Caterinei State

— Fragment 1 —

...Și așa se scurgeau zilele, împărțite între ceasurile petrecute la școală, scurtele clipe ce le răpeam acesteia stînd de vorbă cu Adela și timpul, mai lung, petrecut la grajdii, în odaia lui Moș Gavril, vizitiul, care, dregînd un ham ori frecînd alămurile, îmi povestea din viața boerilor Deleanu, la curtea cărora, bătrînul deschisese ochii, după cum spunea.

„Hei, duduie, pi atunci, pi cînd eram eu așa, ca di opt, nouă ani, tatu-meu, Ion Moga, Dumnezeu să-l ierte, iera cel mai prima vezeteu al boerului Deleanu—a tatălui aistui di acu—și, după dînsu, mai iera, la grajdurile boerești, Ion Chioru, Alexe Priciuc și loșca unghuru. Aistia iera vezeteii, afară di cii patru rindași, care așternea și curăța pin stănoage. Da numa tata, singur, țesela cii șase cai, pi care-i adusese boeru cel bătrîn din străinătate; numa el înhama, în șir și numa el ave poroncă să se suie pi capra trăsurilor celor mari și să ducă pi Domnița, nevasta boerului, la Ieși, ori pi la Mănăstiri.

Ceialanți vezetei ave în samă alți cai, cu care umbla pi moșie ori la plimbare, tatu lui Conu Costache, conu Gheorghe State, Dumnezeu să-l ierte, că el iera pi atunci mina dreaptă a boerului celui bătrîn cum fi acu, tatu matala, a istui tînăr. Și ave boerii cîia patru bucatari. Unu, cel mai mare, iera franțuz și aceala se îmbraca, la treabă, cu un cămeșoiu strîmt, alb ca helgea și lung până'n glezne; își trîntă, pi o ureche, o tichie albă și creafă, curat ca o pungă lărgită di titiun și umbla di colo până colo, di arata celorlanți ci să facă; și el, franțuzu, numa așața mîncările pi farfurii di argint.

1. „Viața Romînească” a publicat altădată o serie din aceste *Amintiri*.

Eu, pe atunci, caram lemne la bucătărie și mă uitam, câteodată, cum aduna el păsările, din bucăți, li înfunda cu feliu di feliu di amestecături și pi urmă li făcè la loc, de ai hi crezut că-s aiodoma păsările, cu pene și cu clonț. Și, cînd li mai punè pi cîte doi pumni di crison, ori pi spanac trecut pin sîtă, aș hi gîturat că-s colo, di vale, la iaz. Și mînca, boierii, feliu de feliu di spurcăciuni... Cînd aducè Constantin pușcașu sîtari, îi cenă-tuie franțuzu, și mașele, necurățite și prăjite așa cum iera, li întindè pi felioare di jîmblă și așa li mînca boierii, zău așa, ptiu!“ Stupea moș Gavril, frecînd înainte alama.

Și iera, duduie, un bucatar bătrîn, moșu Tudor—fior di rob iera el—și aceala făcè numa și numa mîncările di post. Și să aducè odată cîte trii, patru mrene proaspete, din Siretiu și vinè, în postu mare, moron di la Galați și di la moșile boierului, din Dorohoiu, să aducè lăzi, din papură, pline cu raci...

Atunci ieră ghini, că mîncam și noi cu gust, că iera proaspăt și curat...

Da din celelante mîncări, cît di bune ar hi fost, noi nu ni spurcam; și ci rămînè di la boeri și nu putè dovidi slugile, li-șîșile di pi sus, lepada, franțuzu, la ciubăr. Iera, ci-i drept, mare rîsipă; da, ci li pasă boierilor, dacă li vinè auru în burduf, di pi la moșii. Ci li pasă? Pe atunci boierii nu-și ridica sînguri batista di gios și iera slugi, la Curte, pi care noi, iștia di pi la grajdii ori di la bucătărie, nici nu știem ci treabă făcè ori cum li chema; li videm și noi în trăsuri, ori cu boierii, pin grădină ori pi divale, la iaz. Așa iera slugile celea; mai dihai di cît stăpînii... Că, boierii, cînd îi întîlnem și plecam genunchiu în pămînt și li sărutam mîna, tot ni mai spunè cîte o vorbă bună, ori ni întreba, di ieram însurați, di nevastă și di copchii... Da ele, slugile cele străine, se uita la noi di sus și rîdè și tot bleotocăre pi limba lor... Și parcă acu nu-i tot așa? Ia să vezi mata, duduie, ci are să hie, la Crăciun ori la Paști, cînd or vini boierii din străinatate, ia să vezi“...

— Da ce are să fie, moș Gavril?

— Ci să hie? Ia parcă ar hi bejănie și iarmaroc la Curte. Trăsurile să duc și vin și cară boieri din toate părțile lumii și slugile cele di pi sus aleargă de ai crede că cine știe ci treburi fac; da ele numa poroncesc și celelante sî bat cap în cap. Ai să vezi mata ci-i atunci la Curte... Că-ți vine citeodată să nu-ți mai întorci capu; să te tot duci...

— Da unde stau toți boerii aceia?

— Unde sî stee? Colo sus, în palat. Sînt acolo, slavă Domnului, odăi distule și cînd nu mai încap, atunci sî mai împărțasc pi la noi ori pi colo, în casa di la poartă, în odăile di gios. Da acolo li dă, știi mata, pi cii cari-s chemați așa... de o vorbă. Am văzut eu că pi boierii cei mai mari, tot în palat li faci loc ori îi trimete aici, la noi“.

Toată seara mă gândii la ce-mi spusese moș Gavril și închipuindu-mi, în mulțimea lor, oamenii aceia dintre care zărisem câțiva și-mi păruse a fi „Impărați din Povești“, mă hotărâii să mă duc a doua zi, sus, în palatul din parc.

— Tată, du-mă să văd și eu palatu.

— Da ce crezi că-i de văzut? Odăi pustii și colb și painjeni... Las, când or veni Delenii, la iarnă, am să te iau să te joci cu copiii.

— Nu, du-mă acu; să văd și eu ce-i acolo...

— N'am timp; da am să-i spun lui Iacobaș să-ți arate toată casa, săptămîna ce vine, ori cînd a pune la scuturat de sărbători.

— Da cine are să vie?

— Nu ți-am spus că vin toți Delenii dela Paris?

— Aha, din Capitala Franței, las că știu eu... li mai departe decît Ungaria și Austria și Germania; îi tocmai la capătul Europei, știu“. Și, tăcînd, alergai în odaia vecină de unde aduseiu Atlasul Geografiei de clasa a patra, înfigîndu-mi degetul pe punctul cel mai depărtat dinspre Vest.

— Vezi, tată? Aici-i Franța.

Tata își puse ochelarii în virful nasului și pornind, dela Romînia, pe linia mediană a Europei, își opri indexul în centrul petei trandafirii; și cași cînd i s'ar fi aratat deodată o lume nouă și ar fi văzut-o în oamenii și obiceiurile ei, zise ciudos și răspicat:

— Hm, aici la Paris își irosește conu Nunuță averea. El nu știe că nu vine pe izvor. Tot vinde cite o moșie, duce banii la Paris și are să se trezească într'o zi ajuns la fundul fîntînei. Tatu-său cheltuie bani mulți, ce-i drept; da din venit, și de pămînt nu se atîngē niciodată; altfelu, cum i-ar fi ramas lui Nunuță cinci moșii? Acu mai are trei; că două au datorii mari și de-aceia o vîndut, anu trecut, Tudora și acu aud, mi-o spus Cozadini, că are să vîndă ori lbăneștii ori Știubeenii“.

— Vinde și lbăneștii? întrebă mama, cu interes, oprindu-se din sucitul unei țigări. Atunci are să-i rămîie numai Știubeenii și Vascanii.

— Da. Numai aeste n'au sarcini până acu; da di ar fi să-și plătească odată toate datoriile dela Danil, i-ar rămîie curată, numai moșia asta.

— Are multe datorii la bănci?

— Asta-i doar buba: plătește procente care acopăr venitu unei moșii. Cînd o vrut să se facă Domn, o luat bani di la Danil, și o dat în dreapta și în stînga, acelor ce-și ziceau partizanii lui; și acu plătește, de mai mult de douăzeci de ani, procente mari. Pe lîngă asta, bătrîna, mamă-sa, învățată să trăiască cum o fost deprinsă din tinereță, are un palat la Paris, casă deschisă, lux, slugi multe și nu știu zău, cum s'a isprăvi...]

— Să se mute în țară; au doar palat la Ieși. Aici n'ar chel-tui atita...

— Cui să spui? El nu pricepe, și bătrîna nu știe și nici nu vrè să audă de altă viață decît aceia pe care o apucată-o ea.

— Să-i vorbești lui Deleanu și să-i arăți situația, că dă... Dacă pierde el, pierdem și noi, înțelegi?

— Da are el rabdare să asculte? Atîta știe: „Vinde recolta și trimite grabnic bani“ și, cînd află că a fost an rău și venitul s'o mai împuținată, dacă-i de față zice că nu vrea să audă, că lui îi trebuie bani, și dacă-i la Paris, trimete procuri lui Cozadini și mie, și ne împuternicește să împrumutăm. Iaca, nu mai departe decît eri, i-am trimis la Paris un grop cu optzeci di mii di franci luați pe rapiță și pe grîu. Da-i ajunge?

— Și nevastă-sa nu zice nimic?

— Ce să zică? Parcă îi spune ceva? Parcă ea știe cum stau? Și ea îi deprinsă să trăiască bine, să aibă lux și nu bănuie, că subț ei se surpă în fiecare zi, din mal...

Ferestrele și ușa cea mare a palatului din parc sînt deschise în lături; slugi multe umblă și aleargă, de sus până jos, ca albinele neastîmpărate, într'un stup nou.

De mîna cu Iacobaș, intru în sala pietruită și boltită și-mi pare că s' într'o biserică pustie, pe ale cărei ziduri groase și înnegrite nu se mai vîd urme de icoane și nici zugrăveala ștearsă a vreunui sfînt. Glasul lui Iacobaș răsună tare; parcă se înalță și se amestecă într'un feliu de bîzîit, cu vocile subțiri ce se pierd pe sus. Scara lată și groasă pe care mă sui, ca în pod, ținîndu-mă strîns de margini, e înflorită în lemn și printre frunzele răsucite și florile mari de stejar, painjenii și-au țesut pînze și parcă le-au întins ușor, peste toată scara, în strat cenușiu de colb. În sala de sus, mare și luminoasă, spînzură în mijloc un candelabru, ca la bisericile din Mănăstiri și uși mici, ca niște dulapuri de perete sînt deschise în lături; lumină caldă, se răsfrînge pe podeaua de lemn galben și cafeniu, imbucătățit și strîns în stele și în ape ce lucesc mai tare ca masa noastră din salon. Canapele, îmbrăcate în matasă și în catifea, sînt răspîndite pretutindeni și prin colțuri în dulăpioare cu geam, strălucesc călăreți de aur, capete de argint, paseri cu pene străvezii și păpuși albe și goale, la care, de rușine, de abia mă uit... Pe păreți, ca niște icoane mari, cu margini aurite, vîd chipuri de oameni cum n'am mai văzut; boeri cu fața maslinie, cu gulere albe și moi, în care le intră capul pletos, până'n urechi; și domnițe cu obrazul rumen, cu părul încrețit în tîmple ori lăsat pe spate, în cîrlionți, își reazămă pe marginea unor scaune înalte ca niște străni, mînilor albe și mici, cu degete ascuțite ca acele ale păpușilor de ceară din panorama dela iarmaroc. Perne și plapome de matasă sînt întinse afară pe bal-

con, între ale cărui lespezi, înverzite de mușchiu, se arată ici și acolo, cite un fir de iarbă subțire și îngălbenită. Atîng lucrurile la rînd și-mi pare că tot ceiace văd, în palat, nu-i aievea și că-i din povești ori din vis.

Sărbătorile Crăciunului, care se apropiau și de care vorbeam în recreația de la școală, erau legate, în mintea mea, de o împrejurare ce întrecea alte copilărești așteptări: Familia Deleanu își vestise din nou sosirea la Vascani. Intr'o zi, scurt timp înaintea sărbătorilor, tata primi o telegramă și tot atunci îl auzii spunînd:

„Iaca, vin mine. Să se trimită iute după Iacobaș“. Din clipa aceea nu mai avui astîmpăr și-mi amintesc că la școală fui pedepsită de domnișoara Platon, care în timpul explicației luptelor lui Ștefan cel Mare cu Sobieski, mă prinse vorbind, în șoaptă, de sala palatului și de cei așteptați. A doua zi, într'o Duminică, îl văzui pe tata îmbracat de dimineață în haină neagră și umblînd iute și nerăbdător prin sală, îl auzii spunînd: „Iaca, nu-mi aduce ghețele cele de lac; acuși vine trenu“.

— Incalță-te cu altele, îi răspunde mama nepăsătoare trecînd înainte.

— Nu se poate. Nunuță și nevastă-sa n'ar lua ei sama; e da baba, înainte de a-ți întinde mîna, te măsoară de trei ori; n'o dat odată afară pe doctorul Russ, pentru că nu venise la vizită în haine negre și în iac?

— La vizită la Iași e altceva; aici-i la țară...

— Ba nu. Russ se dusesse s'o vadă, bolnavă; și eu, acu se cheamă că o primesc și-s aici, acasă la mine.

— Hai și tu Tincuță să-i vezi. Da să săruți mîna cucoanelor și să vorbești de te-ar întreba ceva, auzi?

Mama mă îmbracă în rochia „de Crăciun“, îmi smulse în grabă părul legîndu-l cu o cordea; și ne mai avînd răbdare să aștept trăsura la scară, alerg să mă sui din șopron. În gară stau înșirați: primarul Vascanilor, subprefectul, contabilii moșiei, Iacobaș și cîțiva evrei, trimiși de comunitate, în întîmpinarea „boerului nostru“ cum li ziceau ei. În scurt se adunară la gară țărani îmbrăcați în cămăși albe și în bondițe cusute cu fluturi și cu arnici proș. Un fluer prelung și o ușoară sguiduire a lepezilor peronului anunță trenul, care se și ivi pufăind, ca un zmeu infuriat și lăsînd în urmă, ca o dîră de bale, un nor gros de fum.

Dintr'un vagon, cu ferestre mari și mai lustruit ca toate celelalte, se scoboară două cucoane. Fără să mai întreb, mă grăbesc spre necunoscutele ce par a aștepta; tata mă prinde strîns de mînă și-mi șoptește: „Is slugi, nu le săruta mîna“.

În ușa vagonului se arată o bătrînă, înfilită în dantele și în blăni, ce-i susținută de un boer mic și palid, spre care tata

se grăbește salutînd adînc. Bătrîna e luată pe sus de cele două cucoane pe lingă care tata de abia își face loc, se închină și-i sărută mîna pe cînd ea surîde, distrat, vorbind în altă limbă. Nu îndrăznesc să mă apropii și rămîn lipită de tata așteptînd să văd pe ceilalți. Boerul Deleanu sare de pe scară în urale de „Bine ați venit! Să trăiți!“ Strînge mîna tatei cu care vorbește o clipă în timp ce din tren, se scoboară o cucoană înaltă și slabă, a cărei față e învelită într'un voal cenușiu. Tata se înclină și sărutîndu-i mîna îi zice: „Bine ați venit cuconiță!“

— Aa! Ce mai faci domnule State, ești sănătos? Dar ai dumnitale?

— Bine, sărut mîna, sîntem sănătoși cu toții.

Tata mă strînge de mîna și mă îndreaptă spre *cuconița*, pe ai cărei umeri, alte două „slugi“ așeză un palton blănit.

— Bonjour, fetiço, a cui ești?

— Îi fata mea, spune tata grăbit.

— Daa? Nu știam. S'o aduci, domnule State, să se joace cu copiii... zise *cuconița* uitîndu-mi-se în ochi și netezindu-mi ușor obrazul.

„Emmy, Antoine!“ aud strigînd din vagon la a cărui fereastră aburită, zăresc două capete de copii ce seamănă cu heruvimii de pe perețele bisericii din sat; și în aceeași clipă, se scoboară din tren un bărbat mic și slab, ce duce la subsuoară și pe braț un maldăr de ziare și cărți; iar două cucoane, bătrîne, mîna din urmă copiii, care de-abia pătrund prin mulțimea adunată până la peron. În piața gării, cîțiva țărani călări tae drumul și-s gata de plecare, înaintea unei trăsuri mari, cu geamuri, în care bătrîna pierdută între șaluri și blăni, se reazămă greu de cele două slugi. *Careta*, cum îi zicea tata trăsuri celei mari, pornește înainte, urmată de trei cupeuri; iar șirul e închis de trăsura noastră după care vine alt rînd de călăreți. În dealul Vascanilor, pe marginea drumului se adunase lume multă și printre țărani îmbrăcați în cămeși albe, caftanele și hainele negre ale evreilor erau ca stîlpii vechi și înegriți de apă ai podului dela Siret, alături de cei noi și albi, zidiți pe mal, de scurtă vreme. Glasurile, în urale de bună venire, erau asurzite de clopotele dela biserică și de zurnuițul zurgălăilor care împodobeau coamele și valtrapurile celor trei trăsuri. Suită pe capră, mă uitam înainte și mare-mi fu mirarea cînd văzui, la fereastra unui cupeu, o mîna ce arunca, în omătul amestecat cu glod, bani albi între care străluceau multe bucăți de aur.

— Tată! tată! Ia uite cum asvirle banii în glod, strigaiu eu în culmea nedumeririi.

— Așa face el, răspunse tata, scurt, pe cînd mulțimea, descoperită și aplecată până pe subt roțile trásurilor, mulțimea, se îngrămădea și se ghiontea, lunecînd și împiedicîndu-le mersul.

Ziua aceea și celelalte până după sărbători, mi se înfățișară ca un șir de minuni, ca o veghe lungă în noian de povești. Sala casei noastre, întotdeauna așezată și curată, cu mobila rînduită și sprijinită de pereți, era, de un timp, în dezordinea ce se vede la scuturăturile mari, sau în amenințarea de distrugere a unui foc. Dimineața, ca și după masă, copiii, Emmy și Anton, însoțiți de cele două guvernante, veneau să se joace cu mine și atunci scaunele, trase în mijlocul odăii, înfățișau, la rînd, podul de la Siret, iar mesele, răsturnate și acoperite cu șaluri și cuverturi, erau colibe țigănești de pe mal. Cele două guvernante, înfundate în fotolii, lucrau la broderii și numai rar, cînd sgomotul era asurzitor și picioarele podului, sub tren, amenințau să se rupă, le vedeam ridicînd ochii și, privind peste ochelari, le auzeam spunînd, oricînd, aceleași cuvinte: „Silence, mes enfants“. Sau: „Emmy, Antoine, finissez donc“.

Cu copiii, care vorbeau rău romînește, mă înțelegeam mai mult în semne și adeseori cînd înaintea unui ordin dat de Anton într'o limbă păsărească, stam nemișcată în loc, mă pomeneam împinsă până la celălalt capăt al sălei, ori cozile, ce le purtam pe spate, mi le scotea cu greu, guvernanta, din mîinile lui.

.....
 În ajunul Crăciunului, de dimineață, mă trezii în ordinele ce dădea tata, unui pădurar.

— Să aduci un brad, așa, ca de doi metri și să fie cu crengi mari, auzi?

— Aduc, cuconașule, că la noi, la Brătești, în vale, sînt brazii adivarați, nu-s molifiți.

— Da ce vrei să faci cu bradu, tată?

— Las, că-i vidă tu, colo, la Curte.

Spre seară mă îmbrăcă mama, cu rochia cea de catifea vișinie, îmi strînse părul sburlit de pe frunte, ungîndu-l cu oloiu de migdale și dîndu-mi un buchet pe care de abia îl puteam duce, îmi zise aspru și răspicat: „Să te joci liniștit și să mulțumești de ți-o da ceva“...

— Da tu nu mergi?

— Nu merg. Ei vorbesc franțuzește și au să creadă de cuviință să-și schimbe limba de dragul meu...

Pe scara cea mare, împainjenită și acoperită de colb cu cîțva timp în urmă, era întins un covor gros și roșu, în care simțeam că-mi intrau picioarele ca în pleava de la melițat. Sus, în fața sălii, stau ca de strajă, înfipti în ciubere verzi, copaci cu frunze late și cu flori roșii și lămii pe ale căror crengi spinzurau, grele, fructe canarii. O grădină de flori mirositoare, sădită în cutii, era răsپindită pe marginea scării și până departe în gang. Prin ușa deschisă în lături, aud vorbă străină și văd umblind lume multă îmbrăcată în haine frumoase, cum erau numai pe jurnalul croitorului Haim. Un fecior ne ia paltoanele și, din ușă, ne spune numele închinîndu-se până la pămînt. Lumina sălii mă orbește; și

uitindu-mă înainte, zăresc în fund, pe cucoana cea bătrână, rezimată într'un jilț pe a cărui spetează văd, apropiindu-mă, îngerași de lemn ce țin încolăcite pe brațele rotunde și grase, cununi de trandafir. Tata își pleacă un genunchi și bătrîna, uitîndu-se prin niște ochelari prinși într'un băț de aur, îi întinde mîna, făcîndu-mi semn să mă apropîi. Sastisită și mută, îi arunc buchetul pe brațe și rămîn nemișcată în loc, pe cînd ea îmi întinde mîna, mă apropie și mă sărută întrebînd :

— E fetița dumnilale, domnule State ?

— Da, Domniță.

— Cum te cheamă, micuțo ?

— State Ecaterina.

— Unde înveți ?

— La școală, la domnișoara Platon.

— Și...

Vorba bătrînei e tăiată de intrarea copiilor, care mă înhață de cîte o mînă și, tîrîndu-mă în odaia vecină, trec din minuni în minuni. Pe canapele, pe mese și pe scaune, stau grămădite și amestecate jucăriile, cum fusese marfa lipscanilor, a doua zi după iarmaroc. Trenuri mici, răsturnate și turtite sub greutatea unei hărăbăli cu doi cai ciunțiți de picioare; soldați, cu chipiuri și pantaloni roșii, sînt striviți și aruncați pe jos ca la bătălia de la Războieni; săbii indoite și puști fără pat, se încrucișează prin toată odaia în care calc cu grija și cu frica unor noi stricăciuni.

„Na, sa ia ast tot, sa joc tu“, îmi spune Anton, privind sfărăturile și aruncînd în sus, cu vîrfu pantofului de lac, o trăsucă dintre ale cărei hlube, calului, înjumătățit, îi rămăsese numai crupa și coada în doi peri. Guvernanta închide încet ușa; sgomotul vorbei din sală scade și se aude numai ceva ce seamănă cu huruitul roților pe prundiș. Copiii îmi aruncă, una după alta, mingile în cap; eu mă feresc și Anton mă lovește, mai de aproape, drept în nas. Plîng de ciudă și el rîde ca un drac; Emmy, mai milos, mă sărută și-mi întinde o cloșcă de zahăr, pe cuib.

— Eu dai tot la tu, me nu plîng.

Pe ușa întredeschisă, văd sala cea mare în întuneric; numai cîteva lumini sclipesc și parcă se tot ridică din podea pînă'n pod; vorba se aude în șoaptă și se simte un slab miros de brad. Bij blind aproape în întunericul luminat de cele cîteva candelă, sîntem miinați de guvernantă în mijlocul sălii din al cărei fund se arată, venind încet ca o stafie, un bătrîn, cu barbă albă, ce pare a duce pe umeri, deasupra unei blăni mițoase, doi saci plini și grei... Inima îmi bate tare, mă cuprînde frica, nu știu unde-i tata și-mi vine să plîng. Moșul se oprește o clipă; lasă jos sacii și zice cu glas sfîns: „Am adus jucării pentru copiii cei buni“.

Apoi, năluca, tîrîndu-și pașii, pare a se topi în întuneric. Alături de mine, copiii, zvcnesc de nerăbdare sub brațele guvernantelor care-i țin în loc; iar eu, aiurită, nu-mi mai pot da seamă unde sînt... Pe un brad, cu crengi mari și drepte, se aprind

de odată mii de lumini; chiciura sclipește de-mi ia ochii și de copac atîrnă, ca țurțurii de streșini, nuci aurite și păpuși de un cot... Nu mai știi cînd și cum ajung la pomul încărcat unde, *cuconița*, ne împarte daruri din sacii lui Moș Crăciun. Brațele îmi sînt pline de nu le mai pot duce; is mută de bucurie și iar îmi vine să plîng, dar m'ascund de Anton și de Emmy care despoae bradul de nuci și de bomboane; cer într'una lucruri, le privesc o clipă și le aruncă departe, pe mese ori pe jos... Lume multă se țese prin sală și vorba străină îmi supără auzul... Ași vrea să văd ce-i în cutii și nu îndrăsnesc să caut...

— Ai mulțămît pentru daruri? mă întrebă, tata, venind spre mine.

— Nu știu.

— Hai du-te și sărută mîna domniței și mulțamește *cuconiței* care ți le-a dat.

Mă îndrept, îndoită, spre bătrînă care stă, în rochia-i largă de mătăasă, ca un băț aplecat, în roata unei umbrele... Ași vrea să-i sărut mîna și mi-i frică să nu-i calc pe poale; mă mai învîrt în juru-i și, chibzuind o clipă, îi prind pe la spate cotul și mă aplec, cît pot, spre mîna rătăcită în șalul de dantelă... Domnița surîde, mă sărută și îmi mai dă un cornet cu bomboane; iar copiii, văzîndu-mă de mîna cu tata, îmi arată jucăriile părăsite, și-mi spun în limba lor stricată: „Tu iel ast tot. Nu bun pentr' Antoine, ni pentr' la mine“... Tata vorbește cu feciorul care a încărcat cutiile și, la ușă, le trece altui servitor, ce pornește înainte spre casă. Sînt amețită și-mi pare că sbor scoborîndu-mă pe scara cea mare, cu covor roșu, prins în cirlige și'n bețe de alamă.

Constanța Marino-Moscu

ATICE

SUNIUM

«Sunium, Sunium, divin promontoire»
(Jean Moréas)

Vaporul nostru alb plutea
Ca pasărea pe val,
Un cer albastru se=oglindea
Pe marea de cristal,

Cînd ți=am zărit, cînd ți=am aflat
Sus, pe un țărîm abrupt :
Etern, senin, în alb sculptat,
Aerian și rupt

O, Sunium, templul tău urcînd
 Cu tot trecutul viu,
 Cum se înalță sfînt un gînd
 Pe un altar pustiu.

Mult timp, mult timp vor stăruî
 Unite 'n mîntea mea
 Cu mări pustii, cu ceruri vii,
 Coloanele=ți de nea.

HYMET

Profanat de nici o casă,
 Umilit de nici un templu,
 Munte gol, te rog mă lasă
 Forma pură să=ți contemflu.

Zei n'au voit s'ascundă
 Cu păduri și umbră moale
 Fruntea 'naltă și rotundă,
 Umerile tale goale.

Dar lipsit de-orice podoabă,
Soarele îl ai și cerul
Și Athena ca o roabă
Să-ți învâlue misterul.

Lasă barbarii să vină
Din țări triste, de departe!
De durerea ta senină
Cum vrei tu să aibă parte.

Cum vrei tu să înțeleagă
Luminoasa învătătură,
Cînd în suflet besna-i leagă.
Tot de patimi și de ură.

Dar îngăduie-mi doar mie
Care cred în cer cu soare,
Să-ți aștern o poezie
Ca și umbrele ușoare.

Cînd amurgul mi le scoate:
Și le 'ntinde pe 'ndelete
Până noaptea le ia toate,
Munte plin de violete!

DAFNI

Mănăstire ancorată pe pământul lui Apolo,
 Dafni, sfinte cărămizi,
 Cine va reda vreodată sufletului meu de-acolo
 Umbrele de chiparizi,

Cerul dimineții clasic conturat cum e o cupă
 De lumină cu argint,
 Și în inimi călătoare dorul primăverii după
 Eleusis și Corint ?

Cine va suna talanga turmelor depe coline
 Ca 'ntr'un viers de Theocrit,
 Și în curte, printre dafini, va lega, o Dafni, cine
 Maci de sânge pe granit ?...

Mai trăesc ca altădată zeii veșnici, mănăstire,
 Și zadarnic ai cuprins,
 Ca s'o răstignești subt cruce, o coloană! Stă subțire,
 Pururi vie, cu trup nins,

Cu trup neted, cu trup tînăr, în divină nepăsare,
 Ca pe vremea cînd purta
 Peste frunte o metopă și o friză pe spinare
 Dă-mi, coloană, pacea ta.

Și'nflorită printre pietre, floarea morții, asfodelă
 Mă învață cum să fiu
 Ca să seamăn după moarte cu sculpații pe o stelă
 Din Ceramicul pustiu.

Iar tu zeu al poeziei, o Apolo, mă îndrumă
 Ca să scap biruitor —
 Căci în naos, ce patetic cu durerea=i mă sugrumă
 Jalnicul Pantocrator.

Atena, Paști, 1927.

Ion Pillat

Universul este el etern și infinit?

Chestiunile care privesc Universul în întregime, cum sînt începutul și sfîrșitul universului, evoluția și esența lui, n'au interesat pînă la o epocă relativ recentă, ca studiu, decît pe teologi și filosofi. Știința celor vechi consta în geometrie, sau în cunoștinți de pură logică; de prin secolul al 16-lea și al 17-lea abia dacă se dezvoltă o știință fizică care să interpreteze natura, prin observație și experiență, cu ajutorul ipotezei și a teoriei. De aceea nu întîlnim o încercare științifică de cunoaștere a Universului, de cît tare tîrziu; de altfel metoda științifică cere studii în domenii restrînse, iar generalizarea cere spațiu și timp lung, spre deosebire de filosofie, pentru care noțiunea de univers vine totdeauna în perspectiva ei de lucru.

Mecanica și Astronomia, constituite pe baza legii lui Newton, ajung, în prima jumătate a secolului al 19-lea, la destulă dezvoltare pentru a concepe un plan al Universului, în care Universul este dominat numai de legi mecanice: avem faza întăiu; în a doua jumătate a secolului al 19-lea edificiul universului se completează de cătră Fizică, cu alte forțe decît cele mecanice, pe baza legilor și principiilor energiei: avem faza a doua; iar faza actuală, dezvoltată pe datele nouă ale Astronomiei și pe teoria relativității lui Einstein, cuprinde noi și vaste perspective în studiul Universului.

Rezultatele căpătate, deși nu-s comparabile cu cele obținute în alte domenii ale științei, totuși, fiind primele încercări științifice, le vom expune în rîndurile care urmează, evitînd pe cît posibil de a introduce discuțiuni sau procedee metafizice.

*

Faza mecanistă: stabilitatea sistemului solar.

Științele care au primit să se plimbe prin Univers au fost Astronomia și Fizica, de la descoperirea legii atracției universale a lui *Newton*: doi corpi se atrag proporțional cu masele lor și

invers proporțional cu patratul distanței care le separă. Această lege este valabilă pe pământ; este valabilă în sistemul solar căci poate prevedea fenomene de mișcare ale planetelor în jurul soarelui, poate prevedea existența unor corpi necunoscuți în sistemul solar cum s'a întâmplat cu găsirea planetei Neptun de către *Le Verrier* în 1850; este valabilă dincolo de sistemul solar căci poate prevedea apariția și mersul cometelor sau al corpurilor cerești îndepărtați; este valabilă pe pământ la fenomene mai mărunte, mările oceanelor, sau acțiunile de tot mici ale solidelor asupra lichidelor și atragerea acestora din urmă prin capilaritate, sau fenomenele de elasticitate, sau atracțiunea dintre atomi, dintre molecule.

Legea lui Newton are succes până'n calea lactee și până la atom; succesul se constată cu ocazia prevederii mersului fenomenelor.

Inarmați cu legea lui Newton și călăuziți, în plimbarea prin Univers, de postulatul că oricât ne-am depărta în spațiu și oricât ne-am întinde în trecut și viitor legea lui Newton și celelalte legi ale fizicii rămân aceleași, putem să ne facem o concepție despre Univers. În mod logic, nimic nu ne oprește de a ne întinde la infinit în timp și spațiu: Universul este veșnic, universul este nesfârșit, legile se repetă la infinit.

Noțiunea de infinit fiind acea primită de matematică,—adică după un număr oricât de mare, putem găsi un număr și mai mare adăugându-i o unitate,—după un spațiu, nimic nu ne împiedică să adăugăm altă porțiune de spațiu.

La aceste atribute: de a fi infinit, de a fi veșnic, Astronomia și Mecanica adaugă un al treilea: Universul revine în mod periodic prin fazele anterioare prin care a trecut.

Această afirmație a fost demonstrată matematiceste în cazul soarelui cu planetele lui, și poartă numele de *stabilitatea sistemului solar*. La demonstrație au luat parte cei mai mari matematicieni ai secolului al 19-lea ca *Laplace, Lagrange, Poisson, H. Poincaré*.¹

Planetele se învîrt în jurul soarelui după niște curbe numite elipse. Această mișcare se repetă fără schimbare de mii și mii de ani. Ceiace caracterizează curba după care se mișcă pământul și celelalte planete, este, între altele, poziția axei mari. Această axă mare nu este absolut invariabilă, dar variațiile ei se mărginesc la oscilații de amplitudine mică, deoparte și de alta a unei valori mijlocii. Matematicienii au dovedit că axele mari revin în mod periodic prin aceleași valori, cu condiție ca singurele forțe care contribuie la mișcarea corpurilor cerești să fie forțele mecanice, dominate de legea lui Newton.

După aceste considerațiuni, sistemul solar revine, ca un pendul ideal, prin aceleași pozițiuni în spațiu; el nu îmbătrânește definitiv, de oarece în mod periodic primește o întinerire.

¹ *H. Poincaré. Sur la stabilité du système solaire. (Annuaire du Bureau des longitudes, 1898).*

Printr'o generalizare imensă, se poate afirma că tot Universul revine în mod periodic prin configurațiile lui anterioare. 1

Universul schițat este un univers mecanist, adică urzit din elementele date de mecanică și astronomie. Fizica nu se amestecă de cât mai tirziu, și la început cu multă timiditate. Fizica consideră și alte forțe decât cele mecanice; în lume nu este numai mișcare, ci este și căldură și electricitate și radiație și forțe chimice; iar aceste forțe pot lua parte la producerea fenomenelor din univers, sau la explicația lor. La anul 1842, fizicianul german *Robert Mayer* descoperă legea prefacerilor energiilor din una în alta și enunță principiul conservării energiei: ori de câte ori cheltuim energie de un fel, căpătăm energie de alt fel într'o proporție anumită; și suma energiilor dintr'un sistem de corpuri rămîne constantă, prin oricîte prefaceri ar trece sistemul de corpuri. Asta înseamnă că energia nici nu se pierde, nici nu se creează, adică are viață veșnică.

Dacă aplicăm la Univers acest principiu, putem afirma că Universul n'are nici început, dar nici sfîrșit, afară numai dacă o voință exterioară lumii și capricioasă n'a intervenit sau nu va interveni. Universul în mișcare veșnică este un *Perpetuum mobile*. 2

Principiul conservării energiei consolidează edificiul universului mecanist.

Faza energetică: evoluția universului.

În a doua jumătate a secolului al 19-lea, Fizica capătă o înfățișare nouă și cu dînsa i se reclădește universului un edificiu nou. Fizicienii dovedesc că în jocul factorilor și legilor ce domnesc natura, trebuie să facem loc legilor energiei.

Legea lui Newton este simplă, ea se aplică la atracția corpurilor cerești și explică mișcarea lor; la atracția corpurilor electrizați sau magnetizați; la dispunerea moleculelor în fenomenele capilare și elastice; dar această lege nu se aplică decât la mișcarea corpurilor; fenomenele mecanice sînt numai un crîmpeu din fenomenalismul naturii, căci mai sînt și alte forțe sau energii.

Legile energiei intervin chiar în corecția fenomenelor de mișcare. Aceste legi aplicîndu-se la toate energiile, fiind simple și generale, poartă numele de principii energiei și sînt în număr de două: principiul conservării energiei și principiul evoluției sau al degradării energiei.

Principiul conservării energiei anunță că este o cantitate constantă de energie într'un sistem izolat, și poate, în univers.

1 Necesitatea din punct de vedere filosofic a revenirii universului pe urmele lui dinainte, și poate întinerii și în alte domenii, este discutată în cartea recentă a lui *A. Rey, Le retour éternel et la philosophie de la physique*. (Bibliothèque de philosophie scientifique, 1927).

2 Asupra acestei chestiuni, mai în detaliu se poate vedea în *St. Procopiu, Perpetuum mobile și principii energiei*. (București, edit. Minerva. 1919).

Principiul al doilea al energiei, sau principiul lui *Carnot*, descoperit de acest fizician francez la anul 1824, dar neluat în socoteală decât pe la 1850 în urma studiilor fizicianului german *Clausius*, constată că deși energia rămîne constantă într'un sistem izolat de corpuri, ori prin cîte prefaceri ar trece sistemul, totuși valoarea utilizabilă a energiei scade, cu prefacerile, adică prin transformări o parte din energie își pierde valoarea de transformare, se degradează. Această degradare provine din faptul că energiile mecanice, electrice, chimice, în transformările lor dau și căldură, care e mai greu de transformat, are valoare inferioară, și nu face decât să mărească media de temperatură din spațiul universului. Cînd toate energiile din univers s'ar preface în căldură, și această căldură după prefaceri ar ajunge să se găsească la o singură temperatură în tot universul, atunci orice fenomen din lume ar înceta, și toate mișcările corpurilor cerești, întălu s'ar încetini prin frecări cu mediul în care se mișcă, și la sfîrșit ar înceta de tot.

Aplicînd principiul lui Carnot la transformările care se petrec în univers, ar reeși,—dacă avem dreptul să generalizăm principiul dela sisteme mici, pămîntești, la tot universul,—ar reeși că universul, ca orice sistem izolat, nu trece niciodată pe același drum, energia lui pierzîndu-și din valoare cu timpul. Universul nu mai este stabil, el avînd o evoluție.

Viața în univers provine din schimbul de energii între corpi la temperaturi deosebite, sau între corpi care au potențiale deosebite sau energii interne deosebite. Cu vremea aceste diferențe se egalază și schimbul de energii tinde să se sfîrșească.

Universul e sortit repausului prin egalarea tuturor temperaturilor; vom avea o moarte termică. Dacă principiul lui Carnot se poate întinde la univers, această moarte a universului este inevitabilă.

Acestea sînt prevederile fizicienilor de marcă de la sfîrșitul secolului al 19-lea, cum sînt *Clausius* (german), *Lord Kelvin* (englez), *H. Poincaré* (francez).

Să luăm un caz mai limitat pentru a arăta semnele și cauzele îmbătrînirii lumii. Să luăm cazul sistemului solar pentru care matematicienii și astronomii își dăduseră multă caznă să-i dovedească stabilitatea la nesfîrșit.

Planetele se mișcă împrejurul soarelui și împreună cu el prin spațiu cătră vre-o constelație îndepărtată din cer (*Hercule* sau *alta*). Spațiul prin care se mișcă corpii cerești cuprinde un mediu, care oricît de fin ar fi, introduce o rezistență la mișcare, o frecare care se traduce printr'o provocare de căldură și printr'o pierdere echivalentă din mișcarea corpurilor cerești.

Corpii cerești sînt formați din solide neperfecte, din lichide și din gaze, care supuse la atracția gravitațională și găsindu-se în mișcare, dau naștere la marea, care aduc încetinirea mișcării corpurilor cerești prin pierderea forței lor vii.

Corpii cerești sînt conductori pentru electricitate, dar sînt

și magneți, cum e pământul, cum e soarele; și se cunoaște că dacă mișcăm un corp conductor printre corpi magnetizați, aceștia din urmă frânează la distanță mișcarea celor dintâi, cu degajare de căldură și cu pierdere din mișcarea corpurilor (cum e în experiența cunoscută în fizică sub numele de discul lui Foucault).

Soarele trimite căldură, energia lui oricât de imensă ar fi se cheltuește, soarele va prinde o coajă, se va strînge, mișcarea planetelor în jurul lui va încetini și ele vor cădea în soare.

Toate aceste cauze și altele nebanuite duc sistemul solar, și prin analogie universul, la repaus. Universul nu dispăre, dar pe dinșul nu se mai petrec fenomene.

Evoluția aceasta durează lung, poate infinit. Cantitățile de energie și proviziile sînt imense. Numai energia internă a atomilor, faptul că însăși materia reprezintă energie acumulată, indică că timpul îmbătrînirii universului nu poate fi escomptat. Dar ce pare probabil este că universul are o evoluție și tinde spre un repaus, poate definitiv, dacă el nu este guvernat decît de legi științifice.

Dar timpul de evoluție al universului va fi fantastic de lung, ultimul strop de materie existentă în univers mai reprezentînd o falnică energie pentru a ține impulsul vieții o clipă de infinit.

Însă în loc de a lăcrăma pentru moartea universului e preferabil să așteptăm ca fizica să ne procure o soluție mai liniștitoare 1.

Faza relativistă : *universul e finit.*

Faza a treia abia se întrevăde. Fizica relativității începută de Lorentz și Poincaré pe la 1900, precizată într'un principiu de către Einstein la 1905 și perfecționată într'o teorie mare, de acesta din urmă, la 1916, ne construiește un univers care, —veșnic în timp, și probabil ciclic adică repetabil în formele lui de existență, atribute recunoscute sau desbătute de știința de până acum,— pierde atributul de infinit în spațiu. După teoria lui Einstein, universul este finit, dar nu are margini sau bariere. Trebuie să precizăm aceste noțiuni surprinzătoare pentru intuiția noastră.

Geometriile moderne ne permit să ne închipuim o lume care să fie finită și totuși să nu aibă margini. Să luăm cazul cel mai simplu pe care-l oferă suprafața sferică, cum e suprafața pământului: dacă ne mișcăm pe această suprafață nu întîlnim niciodată o margine, și totuși suprafața sferei este finită. Să imaginăm după H. Poincaré (1904) ², niște ființe infinit de turtite, care să se adapteze complet suprafeței sferice, adică să fie și ele cu aceiași

1 S'au imaginat și mecanisme care să scape Universul de la moartea termică, bunăoară de către Arrhenius. (Vezi lucrarea pe care am citat-o: Perpetuum mobile p. 170), dar aceste mecanisme au fost criticate.

2 H. Poincaré. *La science et l'hypothèse*, 1904, Capitolul Les géométries noneuclidiennes.

încovoare și să nu se poată mișca decât pe sferă. Dacă aceste animale au rațiune și pot să-și construiască o geometrie, geometria lor are numai două dimensiuni, cele două dimensiuni fiind după două cercuri perpendiculare trase pe suprafața sferei, cercurile reprezentând liniile cele mai scurte ce pot fi trase între două puncte pe o sferă, dimensiunea de-a treia, înălțimea, neputând fi concepută, dacă această lume este destul de îndepărtată de altele așa ca ființele să nu poată vedea nimic din exterior. Suprafața sferică, pentru aceste ființe este o lume cu două dimensiuni și constituie spațiul lor, în care se petrec toate fenomenele pe care le percep. „Spațiul lor va fi deci *fără limite*, pentru că se poate merge pe o sferă în șir înaintea sa, fără a fi oprit vreodată, și totuși el va fi *finit*; nu va fi găsit niciodată capătul, dar se va putea face înconjurul“.

Riemann, matematician german, a plecat de la această geometrie sferică cu două dimensiuni, și a construit o geometrie hypersferică cu trei dimensiuni, care să prezinte aceleași proprietăți ca suprafața sferei, numai să aibă trei dimensiuni. Această lume în trei dimensiuni, constituind o suprafață hypersferică cuprinsă într'un spațiu cu patru dimensiuni, este o *lume neeuclidiană*, geometria ei fiind neeuclidiană, dreptele paralele trase în spațiul ei, întâlnindu-se la infinit.

Ceiace imaginația refuză de a concepe, geometria analitică reușește a construi, adăugînd la cele trei variabile obișnuite în geometria curentă, o a patra variabilă și exprimă în felul acesta un spațiu cu patru dimensiuni, în care se poate plimba o hypersuprafață cu trei dimensiuni.

Matematicienii se amuzaseră demult cu construcția unor astfel de geometrii, cărora le studiaseră proprietățile, dar nu bănuiseră niciodată că o astfel de geometrie ar putea avea o realitate fizică.

Ori, teoria fizică a relativității, dezvoltată de Einstein, descopere că lumea în care trăim noi este o lume neeuclidiană, foarte aproape de lumea euclidiană a cărei intuiție o avem, dar totuși diferită de dînsa. Într'un articol, publicat în această revistă (Martie 1922), am arătat care sînt motivele experimentale, fizice, care conduc să acceptăm felul de a vedea al lui Einstein, așa că nu voiu reveni asupra lor, ci voiu indica numai consecințele ce decurg din ele.

Spațiul, în care se petrec fenomenele fizice, fenomenele noastre, nu este omogen, ci el are alte proprietăți în jurul corpurilor grele, decât departe de ele; experiența o dovedește, căci o rază de lumină cînd trece pe lângă un corp greu, cum este soarele, este încovoată în drumul ei; constatarea acestei încovoeri se face cu ocazia eclipselor totale de soare, cînd soarele este mascat și nu ne mai împiedică să facem observațiuni asupra luminii venite de la stele.

Linia cea mai scurtă între două puncte din spațiu este linia dreaptă și o constatăm cu o rază de lumină. Ori, dacă raza de lumină este curbată, din cauza maselor de materie din univers, înseamnă că drumul cel mai scurt între două puncte este o linie curbă, adică spațiul în care trăim noi este un spațiu curb, iar geometria care-l reprezintă exact este o geometrie neeuclidiană.

Așa dar, matematicienii au construit geometrii curbe, neeuclidiene, iar Einstein a descoperit că lumea în care trăim este o astfel de lume neeuclidiană. Această lume va fi o lume închisă, fiind o lume curbă; ea este finită și i se poate atribui dar o rază de întindere. Ce înseamnă curbura? O linie dreaptă, oricât am prelungi-o, capetele ei nu se întâlnesc niciodată; zicem că linia are curbura zero. Un cerc are curbura, și curbura lui este cu atât mai mare, cu cât raza este mai mică. O linie are curbura, fiind prelungind-o cu bucăți asemenea, adică care să se poată suprapune pe dînsa, capetele ei se întâlnesc. Inversul razei, măsură curbura. Geometrii definesc cam în mod asemănător ce este o curbura la o suprafață și la un volum. Așa dar să ne închipuim că știm ce este curbura universului, sau inversul razei lui. *Einstein* a stabilit că curbura universului nostru este datorită materiei care există în univers și anume el stabilește o legătură între curbura universului și densitatea de materie.

Densitatea de materie se socotește cam în felul următor: se socotește masa soarelui și cu a planetelor și se împarte prin volumul care cuprinde sistemul solar până la o altă stea; se rectifică acest număr ținându-se socoteală de mai mulți sori, bunăoară totalul căei lactee, și masa lor se împarte prin volumul atribuit căei lactee. În felul acesta se găsește un număr, ce reprezintă masa care s'ar cuprinde într'o unitate de volum, dacă materia din sori ar fi risipită în tot spațiul în mod uniform.

Cunoscînd această densitate de materie, Einstein calculează raza universului. El găsește astfel că pentru a parcurge această rază, dacă ne-am mișca cu o iuțeală egală cu aceia a luminii, adică de 300.000 Km. pe secundă, ar trebui să mergem 100 miliarde de ani. Adică raza universului are o lungime, în kilometri, de:

$$100 \text{ miliarde} \times 365 \text{ zile} \times 24 \text{ ore} \times 60 \text{ minute} \times 60 \text{ secunde} \times 300.000 \text{ km.}$$

Oricît de fantastic ar fi acest număr, astronomii nu se sînt înfricoșați de el, de oarece ei consideră că au explorat deja din această distanță cam a 500-a parte, și nu se știe ce noi revelații se pot procura cercetările viitoare.

Cunoștințele astronomilor, cît privește întinderea universului, sînt dar de ordinul de mărime calculat de Einstein. Ei au construit pentru univers structura următoare, care, deși nu definitiv adoptată, e interesantă pentru chestiunea care ne preocupă, a potrivirii teoriei relativității cu realitatea probabilă a universului.

* * *

Soarele cu planetele fac parte, împreună, cu stelele ce constituie altele alte sisteme solare, din calea lactee. Aceasta ar număra un, minim de 1 miliard de stele, răspindite pe un spațiu cu raza, ce ar fi parcurs cu iuteala luminii în vre-o 30.000 de ani, adică pe o rază de 30.000 de ani—lumină. Această cale lactee ar alcătui în cer, pentru nemărginit, după astronomi, o mică pată luminoasă, din care pleacă niște ramificații slabe în helice, așa cum ei au constatat multe pe cer și le-au numit nebuloase spirale ¹.

Astronomii au constatat că nebuloasele spirale, pete luminoase, mai tare la centru și mai puțin pe margini, cu două brațe care se despart de centru, învîrtindu-se în helice în același sens și pierzîndu-se în spațiu, sînt alcătuite dintr'un număr foarte mare de stele, grupări de sori sau de sisteme solare. Spectroscopul arată în ele existența unor sori incandescenti cași soarele nostru. Aceste nebuloase se găsesc la distanțe gigantice. O ființă care se găsește într'o astfel de nebuloasă spirală, adică într'un sistem solar ce contribuie la alcătuirea ei, are impresia că trăește într'o cale lactee; iar dacă face astronomie, va găsi pe cerul lui o pată luminoasă care este calea lactee a noastră, în care se cuprinde și soarele și pămîntul.

Voiam să spun că calea lactee este o fărâmiță în natura imensă, și că există un număr foarte mare de căi lactee în univers.

Cea mai apropiată din aceste nebuloase spirale, nebuloasa din Andromeda, se găsește la o distanță de vre-un milion de ani lumină, și probabil că posedă, ca și calea noastră lactee, vre-un miliard de stele.

Cea mai îndepărtată nebuloasă spirală, prinsă de marile telescoape americane, care posedă oglinzi de 2 metri și chiar 2,50 metri diametru, ar fi la o distanță de vre-o 200 milioane—ani—lumină, adică la o distanță ce ar veni $\frac{1}{500}$ din raza admisă de teoria relativității ca limită a universului.

Ochianul se apropie de limitele impuse de teorie, dar nu se teme să dărîme barierele impuse și să treacă mai departe. Rezultatele astronomiei stelare ne fac dar sceptici cît privește limitele Universului.

Sînt însă alte motive care fac pe astronomi să accepte un univers finit. Voiu expune unul din aceste motive.

Dacă Universul ar fi infinit, cînd ne-am depărta în spațiu, ar trebui să întîlnim în drumul nostru, mai aproape sau mai departe, totdeauna un soare. Orice linie am trage noi printr'un punct, acea linie va trebui să atingă în spațiu, undeva, un soare, dacă universul este infinit. Adică orice linie din spațiu ar fi o rază de

¹ P. Salet. *Les Univers-Ites*. (Revue g-le des Sciences, 1926).

lumină; tot cerul ar fi luminos. Deoarece cerul nu este complect luminos, ci avem puncte luminoase și părți obscure, universul nu este infinit.

Astronomia convine deocamdată să accepte ideea că Universul este finit scoasă din teoria relativității. Trebuie însă a aminti că s'au făcut și câteva încercări de a salva universul și a-i reda infinitul în cadrul teoriei relativității, dar discuția acestor încercări m'ar duce prea departe.

Să expun o ultimă consecință din teoria spațiului curb a lui Einstein, adică fără limite.

O rază de lumină, pornită dintr'un punct, se încovoae în spațiu și revine la punctul de unde a plecat. Toate razele plecate dela soare, după ce ocolesc universul, vin să se concentreze într'un punct, unde vor da o imagine a soarelui, de acum un miliard, două sau mai multe, de ani: avem *sori fantomă*. Și poate unii din sori sau stelele observate de noi pe cer, nu sînt decît imaginile a ce a fost milioane de ani în urmă soarele nostru. În felul acesta universul ar trece de un infinit număr de ori prin aceeași fază, cel puțin, dacă nu vom ținea socoteală de degradarea energiei, și în minus efectele datorite materiei, căci sori-fantomă nu pot poseda decît căldură și lumină. Nu poate fi dar vorba de o întinerire adevărată sau un ciclu perfect. Am ajuns la sfîrșitul schiței pe care mi-am propus-o asupra Universului, văzut de fizica și Astronomia modernă.

După rezultatele acestor științi s'ar putea admite că universul durează la nesfîrșit în timp, dar că este finit în spațiu, structura lui fiind așa fel că nu are limite, iar toate punctele din acest spațiu fiind analoage, nici unul nefiind mai aproape sau mai departe de centrul universului, după cum nici un punct de pe suprafața sferei, spațiu cu două dimensiuni, nu se poate considera mai avantajat decît altul față cu centrul sferei.

Dar cetitorul să observe că în aceste deducțiuni și concluzii, ne-a lipsit rigurozitatea științifică, așa că universul clădit de noi este încă un univers foarte ipotetic. Am făcut unele presupuneri, dacă nu arbitrare în orice caz supuse la discuție. Am presupus că densitatea medie a materiei din univers ar fi cam aceeași pretutindeni, lucru pe care astronomia nu-l dovedește. Ba încă, mai mult, Einstein presupune că curbura universului este o cantitate unică, o constantă, cînd din însăși expunerea lui ar eși că curbura universului care este mare lângă un soare, poate fi aproape nulă în spațiul gol dintre doi sori; în aceste condițiuni se mai poate vorbi de o curbură a universului?

De îndată ce încetăm să ne înțelegem asupra repartiției, densității materiei în spațiu, forma sferică a spațiului va suferi și ea modificări.

Am putea bună oară să susținem, că masele de materie sînt răspîndite în mod discontinuu; acolo unde ele sînt îngrămădite, de ex. într'o nebuloasă spirală, ele alcătuiesc o sferă finită neeu-

clidiană, dar din care poate fișni o întindere infinită, euclidiană, și atunci lumea în totalitate ar fi de formă hiperbolică. Se pot imagina și alte feluri de universuri ¹.

Discuția se poate învîrți și împrejurul concepției de univers, a definiției lui: dacă astronomii sînt deprinși cu întinderile gigantice, noțiunea de univers le scapă însă fizicienilor.

Această expunere ne poate duce la o constatare, că se pot discuta unele chestiuni asupra Universului cu luminile aduse de știință; dar că rezultate riguros științifice nu putem avea azi. Poate mîne, poate mult mai tîrziu.

St. Procopiu

¹ Alte universuri imaginate de Sitter, Eddington, Einstein—(Mach), se pot vedea în A. S. Eddington, *Espace, Temps et gravitation*, Paris 1921, mai ales în cap. *Vers l'infini*.

Istorisirea Zahariei fîntînarul *

Încă înainte de a-și fi sfîrșit orbul istorisirea, lița Salomia începuse să nu mai aibă astîmpăr, rupîndu-și degetele și mușcîndu-și buzele. Apoi cînd Ancuța i-a sărufat acelui pribeag și mîna, punîndu-i dinainte alte fripturi și plăcinte, nu se putu opri să nu mărturisească felurite vorbe, cătră noi, cei mai aproape de dînsa.

— Iaca, astfel trădesc unii fără grijă, măcar că-s niște nevolnici. Umblă duși de mînă de alții, că ei-singuri nu's vrednici să calce doi pași; și pe unde ajung spun niște minciuni, de stă lumea și se uită la dînșii cu gura cascătă.

— Care minciuni, mătușă Salomie? întreb eu. A spus niște înfîmplări din viața lui ș'o istorisire cu Duca Vodă, care nici nouă nu ne este necunoscută.

— Asta știu eu că-i adevărată, căci nici noi nu sîntem de ieri, de alaltă ieri, ș'am auzit și știm destule — dar toate ale lui n'ați auzit dumneavoastră cum le întorcea și le suceea, ca să se plece o lume cătră dînsul? Parcă ce-i bun un hîrb? Nu-i bun de nimica. Așacă eu una m'am umplut de năduf auzind și mai ales văzînd.

— Mătușă Salomie, tare te rog nu te supăra. Dumneata nu cunoști cum îi lumea? Ai fost femeie frumoasă în zilele dumnitale ș'ai purtat la gît mîrgărintar, cum spunea moș-Constantin. Apoi de ce-ți ieșeau bărbații în preajmă, arătîndu-și dinții și măgulindu-te? Iar la alte femei nu se uitau, căci nu erau ca dumneata. Astfel că lumea asta de-aici, adunată la lucrarea care se vede, are plăcere s'asculte istorisiri, și cine le spune mai frumoase, acela are laudă mai mare. Bătrînul acela-i orb și ticălos, dar știe să spuie și să cînte, avînd dar dela Dumnezeu. Asemenea dacă te bucuri de-o floare că-i luminată și are mireazmă, nu te poți supăra pe cea care-i mohorîtă și fără miros, căci nu-i ea vinovată.

*) Din ciclul *Hanu-Ancuței*, care apare în volum, la *Cartea Romînească*.

— Aceia-i bună de leac! se ascuți la mine lița Salomia.
 — Precum spui, e bună de leac, și ai dreptate, mătușă Salomie, dar aicea noi nu ne-am strîns pentru meșteșuguri doftoricești. Asemenea cași orbul, au spus alții, înainte de a veni dumneata, niște istorisiri de s'a făcut crîncenă carnea pe mine și n'am să le uit până la ceasul morții. Și mai ales așteptăm acuma să ne spuie comisul Ioniță una cum nu socot c'a fost ș'a mai fi.

— Vorbești de răzeșul cel uscat?

— De dînsul vorbesc, mătușă Salomie.

— Apoi pe-acela mi se pare că l-am mai văzut eu și l-am auzit și altădată. Intr'adevăr, pare un om cum nu sînt mulți. Tot așa, mă uit la toți, și pe unii îi cunosc, văzîndu-i altădată tot aici la han; și mă 'nduplec a crede c'or fi știind ș'or fi spunînd întîmplări. Inșă ce crezare poate să aibă cel mai netrebnic dintre toți? Eu, care l-am adus și l-am scos în vederea tuturor, stau deoparte, și el e la mare cinste!

Dar acuma să zicem că nu-i vorba de mine, urmă lița Salomia, împungîndu-mă cu ochii. Dar iată, eu aicea, între dumnea-voastră, văd pe unul care s'a întîmplat să vadă niște mari pozne în viața lui. Să spuie acela — să vedem unde rămîn orbii? Ori s'ascultăm pe dumnealui comisul Ioniță: — așa ni s'a ședea mai bine ș'a fi mai frumos!

— Mătușă Salomie, întreb eu, de care pozne vorbești dumneata și de care om?

— Uită-te și-l cunoaște. Stă între călugăr și cioban.

— Acela-i moș-Zaharia fîntinarul, mătușă Salomie. Nu l-am auzit scoțînd glas decînd sînt aicea. Dumnitale nu-ți plac orbii, dar iubești pe semne muști.

— Nu-i mut, nu te teme. Ii place tare băutura și n'are cînd vorbi. Numai să-ți spuie ce i s'a întîmplat ș'apoi să vezi.

— Ce i s'a întîmplat, mătușă Salomie?

— Ce i s'a întîmplat? se amestecă și răzeșul fără să știe despre ce-i vorba. Cui i s'a întîmplat?

— Uite, omului aceluia, cinstite comise Ioniță, răspund eu; lui Zaharia fîntinarul. Imi mărturisea mătușă Salomia despre o pozna care s'ar fi petrecut cîndva.

— Unde?

— Să spuie el, comise, grăi lița Salomia cu glasul deodată îndulcit. Intreabă-l să spuie întîmplarea din pădurea de peste apă. Bădică Zaharie! strigă ea ascuțit.

Fîntinarul întoarse capu-i buhos și barba-i încilcîță.

— Hău! răcni el ca din fundul fîntînei.

— Bădică Zaharie, cinstiții oaspeți de-aici poftesc s'audă ce ți s'a întîmplat dumnitale cînd erai flăcău, în pădurea de peste apă.

— Ahă! la Păstrăveni.

— Acolo, bădiță Zaharie, într'o poiană pe care o știi dumneata.

— Intr'o poiană care-a fost și nu mai este, căci' acea pădure s'a tăiat. Ii zicea poiana lui Vlădica Sas.

— Auziți? vorbi lița Salomia zimbînd. Apoi se apără de ulcica pe care i-o întindea răzeșul. Iți foarte mulțămesc, cînstite comise, dar eu fiind bolnavă de vătămătură, nu pot suferi în gură nicio picătură de vin. Nu beau decît rachiul. Pot gusta ș'o plăcintă dintre acele, — care-i mai molcuță, cînstite comise, căci nu mai am dinții ca dedemult—și ca în vremea ținereții nu mai pot mușca. Bună plăcintă, n'am ce zice: așa le fac și eu. Acuma parcă tot ași îndrăzni să iau macar în vîrfurile buzelor oleacă de vin, mai ales că nu-i de cel vechiu.

Spune, bădică Zaharie, întîmplarea dela poiana lui Vlădica Sas.

— Care întîmplare? întrebă iar, alene, fintinarul.

— Întîmplarea aceea cînd te-a chemat boierul dela Pastrăveni la curte și ți-a poruncit să-i cauți apă în acea poiană.

— Așa-i, încuviință Zaharia. Mă cheamă și-mi poruncește: să-mi găsești apă și să-mi săpi o fîntină în poiana lui Vlădica Sas. Acolo are să facă popas în toamna asta mare vînătoare domnească — și trebué apă!

Zaharia fintinarul se opri.

— Ei? îl îndemnă comisul.

— Atîta-i.

— Cum atîta? scutură din cap lița Salomia. Vină-ți, bădică, în simțire și spune toate: cum ai mers cu dînsul la fața locului ș'ai bătut cu piciorul în pămînt ici, ai bătut cu piciorul în pămînt dincolo — ș'ai ascultat semnele pe care le știi. Pe urmă ai scos din chimir cumpăna, care niciodată nu dă greș, ș'ai așezat-o pe fața pămîntului și te-ai uitat la dînsa...

— Mă uitam, vorbi Zaharia, dar boierul acela, cuconu Dimachi Mîrza, măcar că se uita și el, nu înțelegea nimica. Iată, cu această cumpănă am găsit eu apă în poiana lui Vlădica Sas.

Moș Zaharia trase din laturea stîngă a chimirului două bețișoare rotunde și îngemănate, de lemn vechiu și lustruit. Încercă să descurce din jurul lor niște fire nevăzute, și sticli în bătaia focului un buburuz de argint.

— Cumpăna asta, lămuri el, e din lemn de corn. He-he! cine știe cine a făcut-o și cînd a făcut-o. A rămas dela bătrînii cei vechi, care au fost tot fintinari, ș'au aflat cu dînsa fîntînile și izvoarele, cum am aflat și eu atuncea în poiană, față fiind cuconu Dimachi Mîrza. Asta-i.

— Ei, — și pe urmă?

— Spune, omule, îl silî iar lița Salomia, cîrnind spre el nasul și strîmbînd sprîncenele. Spune cum ai făcut poc! cu talpa opincii.

— Aici, cucoane, dăm de apă.

— În acest loc?

— În acest loc, cucoane Dimachi. Adă-mi robi cu hîrlețe și cazmale, poruncește la douăzeci de cărăuși s'aducă piatră și să

mi-o clădească alături, dă-mi ajutoarele de care am nevoie și țidulă la rateș pentru băutură — și pe urmă, în scurtă vreme, te poftesc aici c'un pahar de cleștar, să-ți dau să bei din el lacrima pământului.

— Așa-i, încuviință Zaharia.

— Ei, și după aceea boierul zice: Așa să fie și să-mi zidești fintina! Și se duce cu fintinarul la curte și strigă la grămatic să-i aducă o pană de gîscă. După ce-i aduce pana de gîscă, cere cerneală ș'o măsuță, ș'o bucată de hîrtie. Ș'a scris acea țidulă pe care o ceruse Zaharia. Pe urmă a chemat pe slujbași și le-a poruncit la fiecare, ce are de făcut, ce robi să deie la săpat, ce oameni cu harabale să rînduiască la piatră, ce ajutoare să-i pregătească fintinarului la zidărie, — și închinîndu-se toți, s'au dat cu dosul înapoi și s'au dus să îndeplinească poruncile.

— Așa-i, încuviință iar Zaharia. A zvicnit cătră ei: Țist! Așa avea el obiceiul să facă, și s'a uitat încruntat. Și ei s'au dus cu mare frică.

— S'au dus, urmă lița Salomia, ș'au adus toate la locul hotărît și la vreme. Țiganii au început să sape cu hîrlețele și să bată cu cazmalele; căraușii aduceau și clădeau piatra pe pajiște și bădița Zaharia sta pe-o coastă, într-un pătule de frunzar, și se uita la dînșii, și tot gusta dintr'un ulcior.

— Rachiu de drojdie dela Cotnari, întregi fintinarul.

— Așa este. Ș'a stat el așa în colibă și'n pătule până ce-au dat afară robii, cu hîrlețele, pământul negru, pe urmă au dat afară lutul, pe urmă au ajuns la năsip și la prund. Și cînd au ajuns la humă, bădița Zaharia s'a sculat în picioare ș'a venit la marginea gropii. Zice: Măi țiganilor, dacă vi-i sete, mai rabdați o țîră, căci în curînd dați de apă.

Așa a fost cum a spus el și cum arătase cumpăna. Au dat, oameni buni, de apă ș'au mai sapat iarăși, — ridicînd afară mocirla cu ciuberele pe script. Ș'au săpat, de-și lepădau robii sudoarea cu palma depe frunte. Și întrebau: Mult mai avem, meștere Zaharie? căci deacu răzvim pe cellalt tărîm.

— Sapați, măi, zice fintinarul, până ce v'oiu spune eu: gata!

Ș'asa într'o zi se scoală iar și poruncește: Gata! De-acu așezăm prag. Curățim frumos, punem sprijinitori bune și începem a zidi.

Așa au făcut. Și s'a coborît el cu zidarii în fintină ș'au zidit. Iar cînd s'a scuturat frunza în poiană, a venit boierul cu pahar de cleștar ș'a gustat apă, după hotărîrea lui Zaharia.

— Așa-i, încuviință Zaharia. Cuconu Dimachi a făcut: Țist! bună apă, bre Zaharie! — Într'adevăr era bună apă. Decît eu vinul îl beau mai cu plăcere, căci mi-i mai cu priință.

— Ei, și pe urmă? întrebă comisu.

— Pe urmă, gata. Afîta-i. Am făcut fintina și pace bună!

— Stăi, bădica Zaharie, că nu-i așa, urmă rîzînd lița Salomia, căci eu am spus acestor oameni ce-ai văzut și ce știi, dum-

neata, și te-am lăudat. Așa că după aceea, sfîrșindu-se treaba fîntînei, a venit și dela domnie un călăreț, vestind vinătoarea lui Vodă. Și venind vestitorul, cuconu Dimachi a chemat iar pe toți la porunca lui și le-a hotărît să grijească locul în poiană și să dureze coliba pentru popasul vinătoresc. Cînd a descăleca Vodă, Zaharia să-i înfățișeze apă rece în ulcior și din ulcior să i-o toarne în pahar,—ș'alătura să stee un țigan cu chiseaua cu dulceți, și cu linguriță de argint pe tabla.

Toate fiind astfel rînduite, a venit Vodă la Păstrăveni cu mare alaiu.

— Vodă Calimah... observă fîntînarul. Avea o barbă ia așa de mare... Și ntr'una și-o pieptăna cu degetele.

— Și venind Vodă cu mare alaiu, i-a ieșit cuconu Dimachi. Mîrza înainte cu cucoana dumisale și cu fata, căci avea o fată subțirică și frumoasă. S'au închinat și au sărutat mîna lui Vodă. Iar fata suspina și plîngea.

— Ce este? a întrebat măria-sa Calimah-Vodă. De ce suspină această copilă?

— De mare sfială, măria ta, o răspuns boierul. Și s'a încruntat urît la copilă, zbîrlindu-și sprîncenele. Iar fata aceea...

— Aglăița... întregi Zaharia.

— Iar fata aceia Aglăița n'avea altăceva decît o dragoste a tineretelor ei pentr'un fecior de mazil din Războieni. Fiind Ilieș Ursachi mazil, boierul se răstise la el și-i strigase: Țist! să lipsești din ochii mei, mișele, căci ai sucit capu fetei! Iar acumă fata, nemai avînd nicio nădejde pentru dragostea ei, plîngea. Boierul a apucat-o de umăr ș'a încleștat-o de braț ș'a răpezit-o îndărăpt într'o camară, ca să nu strice petrecerea, nici să oblicească Vodă de asemenea rușine.

Intorcîndu-se spre cinstita barbă a mării sale, se arată cu obraz deschis și vesel. Și pe loc, chemînd pădurarii, i a pus să numere de față cu Vodă, ce căprioare și mistreți au în desimile și rîpele de dînșii știute.

După ce-a fost petrecere a tot norodul, Domnia s'a culcat de vreme, ca să se scoale dimineață. Și ntr'adevăr Vodă a fost cel dintăiu pe cal—și cuconu Dimachi, alătura de el, rînduia pușcași și hăitași. Au pornit la pădure; au întins volocul de oameni ș'au bătut rîpe și sihle, chiuind și sunînd din cornuri.

Iar în vremea aceasta, Zaharia se grăbise cătră fîntîna lui.

— Așa este! incuviință fîntînarul.

— Și nainte de a ajunge la fîntînă, iată vede în cărare pe copila lui cuconu-Dimachi. Plîngea cu palmele la tîmple și umbra besmetică printre copaci. Nici nu mai putea vedea de lacrimi.

— Sărut mîna, duduca Aglăiță, zice Zaharia. Dar de ce suspini și plîngi mata așa, ca după mort?

— Vai, Zaharie, strigă ea oprîndu-se. Cum n'oiu plînge, Zaharie, dacă eu m'am juruit morții? M'am pus în genunchiu la

maica Maicii Domnului ș'am rugat-o să facă o minune, să se moaie inimile de piatră. Văzînd că la Vodă nu pot îngenunchia și nu pot spune nimic, de toți simțîndu-mă părăsită, chiar și de maica mea,—am hotărît în cugetul meu și 'n inima mea că altfel nu pot face decît să-mi răpun viața. Eu, Zaharie, fără Iieș Ursachi nu pot trăi. Așa că mă duc să mă dau în fîntină. Cînd a veni măria sa să bea apă, n'ai să-i poți da ș'ai să-i spui: Luminată Doamne, iaca așa așa. Fata boierului s'a zvrilit în fîntină.

— Ș'ai să săvîrșești mata, ducă Aglăiță, o faptă ca aceasta ?

— Am să săvîrșesc, Zaharie, zice fata. Întăiu și'ntăiu eu am trimes răspuns, prin țigăncă mea, lui Iieș, să vie aici, ca să petrecem acest din urmă ceas, ca niște ibovnici fără grijă. Pe urmă eu mă dau în fîntină.

— Dar el n'are să te lese, ducă Aglăiță. Il știu flăcău vrednic. Mai bine te fură și te duce cu el.

— Atuncea nu mă mai dau în fîntină, Zaharie, a răspuns fata rîzînd.

— Să nu te dai, ducă! Mai bine să ai credință în mine. Și după ce te-i întîlni cu dragostea domnieitale, veniți la mine la fîntină, să vă închid eu în coliba de frunzar care este rînduită Domniei. Cînd se face popas de amiază, toată vînătoarea domnească vine în poiana lui Vlădica Sas. Eu înfățișez lui Vodă ulciorul și paharul. Țiganul îi dă pe tabla chiseana de dulceți și lingura. După ce Vodă face: ha-ha! și zice: bună apă! ațerim! —eu mă dau la o parte și el intră în colibă. Acolo vă găsește pe dumneavoastră îngenunchiați, cu capetele plécate, plîngînd și cerînd iertăciune... Atuncea Măria-Sa vă ia de mîna și vă saltă 'n sus, apoi vă pune mîinile sale pe capete și, strigă să vie boierul să-și primească în brațe copiii.

Eu socot, duduia, c'ășa-i bine, și altfel nu poate să fie decît cum socot eu că poate să se întîmple. Mai ales că pe doi ibovnici trebuie să-i ierte lumea. N'are ce le face!

Zaharia începu a ride în barba-i zbirlită, pârînd mai uimit decît toți de o întîmplare ca aceia. Conținîndu-și risul, își lungi gîtul și-și înălță capul, cu ochii holbați, ca să afle ce-a mai fost. El știa, dar altfel era povestea spusă de gură străină.

— Hm! mormăi el, mi se pare că chiar nici n'au avut ce le face.

— N'au avut ce le face, urmă lița Salomia și mai îndrăzni să apuce, în cleștele a două degete, încă o plăcintă cu poalele'n briu. Cît au stat acei tineri în sihlă, au ațintit urechea, cași dihăniile, la chioțele gonașilor și la îndemnul surlilor. Apoi s'au tras cătră fîntină și Zaharia i-a dosit în colibă. Iar în astă vreme Vodă cunoscuse dela un boier credincios al lui de ce lăcrăma copila sărutîndu-i mîna, căci asemenea lucruri îndată se află. Deci, după ce-a luat dulceți de cîreșe amare ș'a băut paharul de apă—a făcut: ha—ha! și și-a pieptănat barba cu degetele. Zîmbînd, s'a întors cătră curteni și cătră noroduț care era în poiană, căutînd parcă ceva.

— Mă rog, zice, unde-i credinciosul meu Dimachi Mîrza ?

— Aici-s, măria-ta.

— Ași vrea să știu de ce ești mîhnit dumneata, boierule, și nu-ți afli astîmpăr ? Mare plăcere ași avea, credinciosule al meu, ca să văd aici, la masa noastră de vînătoare, în poiană, pe copila domniei-tale... cum o chîmă ?

— Aglăița, măria-ta.

— ...Pe copila domniei-tale Aglăița, dregînd vin vechiu Domnului său, în cupă de argint.

Boierul foarte s'a spăimîntat, căci îi sosise și lui veste dela cucoana domniei-sale, că fiica lor a fugit din casa părinților, ca să-și facă o samă.

— Măria-Ta, a îndrăznit el, nu mai este vreme. Masa-i gata, vînătoarea așteaptă...

— Ași dori să știu unde-i copila domniei-tale în acest ceas... a zîmbit Vodă.

Atuncea Zaharia fîntinarul, fiind cu mare coraj, ca la o vînătoare ca aceia, a scos din chimir cumpăna pe care ați văzut-o, și, potrivit-o între degete, a ținut-o neclintită. Iar buburuzul, ca o lumină, s'a clătît. Nimene nu înțelegea ce este. Nici boierul nu știa ce răspuns să deie Domnului său.

— Aista-i Zaharia, fîntinarul domniei tale ? a întrebat Vodă, tîguindu-și buzele și privind din înălțime.

— Da, măria-ta.

— Ei, și ce pofteste ?

— Nu știu, măria-ta.

Vodă s'a posomorît cătră Zaharia :

— Ce ți-i voia, măi ?

Zaharia n'a îndrăznit a răspunde nimica. Ci urmînd semnul cumpenei sale, a deschis ușa colibei Domnului. Și Vodă a văzut pe tineri îngenunchiați și cu capetele plecate.

Nimene n'a înțeles cum s'a făcut asta și s'a mirat mai ales Vodă de înțelepciunea cumpenei. Apoi pe urmă Măria sa și cu Doamna au fost nînași, în tîrg la leși, acelor tineri. Impăcîndu-se toți, s'au veselit și, din alaiu de vînătoare, au dat-o pe rîntă. Și purcezînd la scaunul Domniei, au jucat întăiu o toană aici, la hanu-Ancuței...

— Hm ! făcu Zaharia clătînînd din cap, și închizînd gura ; așa este !

— V'am spus eu, sfîrși baba, că acest fîntinar a văzut și știe lucruri mai presus decît alții.

— Intr'adevăr, Zaharia a spus o istorie frumoasă, încuviință domnia-sa comisul Ioniță dela Drăgănești. Deși alții știu și mai frumoase și mai minunate—n'am ce zice. Aici are el dreptate.

Zimbea încremenit, privind-ne ca prin sită și legănuindu-se ușor. Era un ceas tîrziu ; și cloșca cu pui trecuse de crucea nopții. Focul se stîngea. Cei mai mulți dintre oamenii de față închinau cătră pămînt oalele de lut și, de trudă și somn, le asfințeau ochii.

Din dosul hanului veni deodată nechezatul iepei celei slabe a răzăşului. Aşa fel a ţipat—spăriat şi ascuţit—încît am răsărit din focul meu cu groază.

Liţa Salomia, rînjind, şopti încet:

— Să ştii că acesta nu-i ceas curat. Eu cunosc semnele nopţii şi mai ales pe ale lui. Şi calul l-a adulmecat, dînd strigăt.

Îl simţise şi hanul,—căci se înfioră ţiind lung. O uşă, în fundurile lui, se izbi. Se făcu tăcere la vatră şi, cu toţii privindu-ne, nu ne-ăm mai văzut obrazurile.

Liţa Salomia stupa în spuză de trei ori: Ptiu! ptiu! ptiu! — Şi-şi făcu cruce. Insfîrşit abia atunci s'a părut că ne luminăm. Şi demonul trecu în pustietăţile apelor şi codrilor, căci nu l-am mai simţit. Am rămas însă după aceia loviţi ca de o grea muncă şi abia ne puteam mişca, umblînd după cotloane ferite şi locuri de hodină. Unii dormeau chiar unde se aflau, frînţi şi răsuciţi. Şi comisul Ioniţă însuşi, după ce a cuprins de după grumaz pe căpitanul Neculai sărutîndu-l, a uîtat cu desăvîrşire că trebuie să ne spuie o istorie cum n'am mai auzit.

Mihail Sadoveanu

Nicolae Bălcescu

Cele trei sferturi de veac ce au trecut de cînd Bălcescu a murit într'o pribegie, care i-a consacrat aureola martirilor naționali, așezîndu-l în galeria eroilor indigeni, au măcinat proporțiile date pe timpuri activității sale politice, după cum au risipit laurii pe care o cultură în formațiune se grăbise a-i așeza pe opera sa istorică.

Déspovărat de aprecierile uneori greșite, totdeauna însă exagerate, ale unor generații prea superficiale pentru a judeca serios și a aprecia just, Bălcescu își păstrează totuși în istoria noastră socială un loc a cărui însemnătate tînde să crească mereu, cu toate că opera sa răspunde din ce în ce mai puțin multiplelor cerinți ale generațiunii actuale. Intrebuînd în aprecierea aceste opere concepțiunile noastre actuale, erudiția mereu crescîndă și severitatea mai totdeauna exagerată a școlii istorice contemporane, ar fi să aducem azi acestui om încă o nedreptate, pe lîngă acelea pe care le-a suferit altădată. Privit în activitatea sa oricare ar fi ea, Bălcescu trebuie fixat în epoca lui, confruntat cu contemporanii săi, apropiat de societatea sa, astfel cum era în structura, acțiunile și năzuințele ei. Numai așa am putea avea un mijloc de dreaptă apreciere a activității sale politice ori culturale și elementele necesare pentru a înțelege trăinicia amintirii lui. Este cu atît mai necesar de a adopta acest punct de vedere cu cît și Bălcescu n'a conceput posibilă o activitate politică ori culturală, deoit ca forme diferite ale activității sociale, produsă din, și pentru societate.

Activitatea politică și culturală exprimă o atitudine socială. Politica și cultura sînt numai mijloace care tind să îndeplinească scopurile care dictează această atitudine. Intreagă această sbuciumată și pătimașă activitate trebuie deci privită din punctul de vedere al finalității ei.

Finalitatea activității lui Bălcescu corespunde unei trinități de idealuri: dreptatea socială, unitatea națională și libertatea umană.

Provocată de o reacțiune față de starea de fapt trăită ori în parte inspirată de ideologia contemporană curentă, ea exprimă după dînsul sinteza năzuinților firești ale națiunii romîne, ca și a tuturor celorlalte popoare contemporane. Idealurile sale sînt exclusiv sociale iar naționalismul o formulă care exprima acțiunea de a aduce în fapt a acestui idealism social.

Activitatea sa exprima aproape pe deantregul eforturile depuse pentru înfăptuirea lor. Ea va fi hotărîtă și confirmată în raport cu idealismul său. Această influență se resimte mai ales în creațiunea sa istorică. Cele două caractere principale ale concepțiunii sale, apriorismul și utilitarismul ca și modul de a o aplica în subiectele istorice tratate, mărturisesc că este vorba de o activitate îndreptată către scopuri mai dinainte stabilite.

Apriorismul în istorie nu este de altmînterea ceva propriu lui Bălcescu. Construirea apriorică a fost metoda dominantă, o lungă durată și încă azi reminescentele ei se pot afla în unele cercetări istorice. Metoda adoptării unei idei generale pe care faptele istorice *trebuie* s'o confirme, ceiace în fapt duce la folosirea numai a materialului favorabil, tinde să fie însă înlăturată definitiv din știința istorică pentru a deveni apanagiul așa numitei filozofii istorice, economice, sociale etc. Ea a făcut însă pe vremuri, faima unui Bossuet, ori unui Augustin Thierry, apreciați la noi, împreună cu Guizot; chiar până în al șaselea și al șaptelea deceniu din veacul trecut.

Originea teologică a apriorismului istoric se resimte în mai toate aceste cercetări. Atît de puternică a fost această influență încît se găsește în științele sociale chiar până la mijlocul veacului trecut. Teoriile economice ale fiziocrațiilor, sistemul de cugetare al lui Adam Smith, concepțiunea sociologică a lui Auguste Comte ca și mai toate teoriile economiștilor francezi din prima jumătate a secolului trecut se resimt de influența noțiunilor: ordine providențială, armonie predestinată, etc. Între Vico, care încerca să demonstreze existența unei providențe bune, drepte și înțelepte a cărei acțiune se poate urmări oriunde și oricînd în mijlocul societății umane și între Bastiat apologistul armoniei apriorice universale, nu este în fond nici o deosebire în esențialul atitudinii față de lume și viață.

Împreună cu toată școala istorică curentă vremei sale, Bălcescu susține ca și Cezare Cantu, luat de altmînterea ca model, existența unui ordin providențial. Istoricului îi revine sarcina de a descoperi drumurile ascunse pe care providența le-a hotărît fiecărui neam, pentru ca fiecare națiune mergînd pe căile ei firești să-și asigure ființa și prosperitatea prin ascultarea legilor divine. Astfel se va putea obține armonia universală, care este o rezultantă a supunerii la îndrumarea predestinată.

Dar dacă dumnezeirea a creat destinul, ea însă nu l-a impus. Panteismul lui Bălcescu nu este integral. Admițîndu-l pe deantregul, acțiunea sa politică n'ar mai fi putut fi justificată. Deaceia în

în concepția sa fiecărui neam îi rămîne libertatea de a-și primi și hotărî destinul. Voința umană va decide îndeplinirea sa.

Această concepțiune apriorică a evoluțiunii omenirii este împregnată de un bogat optimism. Armonizarea voinței umane cu norma providențială înseamnă înfăptuirea progresului. Ideia progresului continuu dezvoltată cu faima cunoscută, de Condorcet, și reluată mai târziu de Saint-Simon, este folosită de Bălcescu în mai toate scrierile sale. Atît de mult a fost dominat de această idee, încît admite că ar putea fi un progres care să meargă „în sens contrar” sau că el se realizează chiar în epocile cînd voința umană ar fi în dezarmonie cu regula divină, deoarece prin perfecționarea pe care o impune suferința, răul este generator de fericire.

Utilitatea practică și imediată a studiilor istorice este a doua caracteristică a activității sale culturale. Așa cum este înțeleasă ea este o consecință a concepțiunii sale apriorice. „Orice nație și orice individ—spune Bălcescu—are o misiune a îndeplini în omenire, adică a concurge după natura și geniul sau propriu, la triumful științei asupra naturii, la perfecționarea înțelegerii și simțămîntului omenesc potrivit legii divine și eterne care guvernează ursitele omenirii și ale lumii”. Drepturile actuale ale unei națiuni decurg din modul cum și-a îndeplinit misiunea sa în istoria universală. În momentul cînd un popor pretinde un loc pe harta lumii, el trebuie să dovedească contribuția sa la progresul umanității, „să arate—după cum spune Bălcescu—formula înțelegătoare ce... reprezintă în marea carte a înțelegerii și istoriei omenestii”.

Știința istorică este astfel disciplina care va elabora titlurile justificative ale pretențiunilor naționale, actuale și viitoare. Cercetînd trecutul ea indică viitorul. Cu cît un popor va putea dovedi prin rezultatele sale istorice o contribuție mai generoasă,—totdeauna plătită cu jertfe nenumărate—la progresul universal, cu atît mai mult se vor afirma necontestabile drepturile sale prezente. Știința istorică are deci nu numai o însemnătate dar și o utilitate națională.

Pe lîngă acest scop al istoriei, afirmat în principal de Bălcescu, cercetările sale pe acest teren au putut răspunde și altor năzuinți. Cercetarea istorică poate fi un mijloc de revanșă și de pilduire. Într'o epocă de umilință și de aspirații, cînd orice inițiativă particulară netolerată se plătea cu o jertfă, și orice aspirațiune era menită să rămînă înăbușită fără riscul sacrificiului, istoria națională constituie un refugiu și o speranță. Atitea răspunsuri care nu se pot da, atitea îndemnuri care nu se pot spune, atitea sentimente care se pot răscoli,—ce nu poate face o măiastră cercetare din istoria națională. Nu-i un fapt divers că în producția literară din prima jumătate a veacului trecut și chiar mai târziu, oricît de săracă și de puțin valoroasă ar fi, se întîlnesc de atitea ori, tratate într'un fel sau altul, atitea subiecte istorice. Cirlova, Negruzzi, E. Iadé, Alexandrescu, Bolintineanu, Alecsandri și alții mai puțin de seamă și-au încercat aptitudinile lor literare, poetizînd cu mai

mult sau mai puțin succes diverse fapte din trecut. Vorbind de lucrările sale istorice Bălcescu scrie în 1850 dela Paris că „voiu să sfârșesc o scriere a lui Mihai Viteazul și să pui piatra de temelie a unității noastre naționale“.

Adoptînd o atare concepțiune despre viața istorică și despre rostul studiilor istorice, Bălcescu își pregătea mijloace și își rezerva posibilități pe care să le folosească în sprijinul atitudinii sale sociale și al năzuinților ei. Subiectele pe care le-a ales afirmă pe deplin această preocupare.

*

Din toată istoria Romînilor, Bălcescu s'a ocupat cu predilecție aproape numai de acele fapte care puteau fi interpretate în sensul idealismului său social. Prima sa lucrare istorică tipărită în 1844: „Puterea armată și arta militară dela întemeierea principatului Valahiei până acum“, are un caracter fățiș demonstrativ. Dacă printr'insa el căuta să arate superioritatea militară a Romînilor căroro le atribue și cea dintăiu armată permanentă din Europa, cît și valoarea acțiunilor lor întreprinse pentru apărarea „drepturilor sfinte ale omenirii“ pe care „le-au prețuit“ și pentru care „s'au jertfit“, ea tinde nu mai puțin la stimularea virtuților ostășești ale neamului, căci dacă „țara Romînilor își va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești“. Numai astfel se explică de ce într'o lucrare de istorie, Bălcescu elaborează și un plan de organizare a armatei, enunțînd cu această ocazie ideia obligativității serviciului militar și organizarea rezervelor naționale.

Dacă în această lucrare, împrejurările politice îl vor fi împiedicat să afirme cu toată hotărîrea misiunea acestei armate, căreia îi semnalează numai avantajile morale—întărirea caracterelor prin practicarea meșteșugului armelor,—și avantajile economice—stimularea puterilor productive,—mai tîrziu va afirma fără nici o rezervă încrederea sa în puterea mîntuitoare a armatei.

După revoluția din 1848 Bălcescu nu vrea să mai recunoască decît o singură forță: armata. „Dumnezeul meu politic—spune dînsul—este Iehova, Dumnezeul armatelor“. Armata este forța și forța singură creiază. Pentru ca să se poată realiza un progres în viața socială trebuie cultivată forța și practică violența. În puterea creatoare a forței și a violenței Bălcescu a crezut în mod fanatic. Cefînd mai ales scrisorile sale din exil ne amintim fără să vrem unele pasagii din Sorel. Intrebunțînd distincțiunile acestuia dintre forță și violență, s'ar putea spune că Bălcescu a preconizat violența armată pentru a distruge o ordine de lucruri internă, restabilind dreptatea socială și libertatea umană, și forța, ca prin ea să se poată realiza ceva anume, ca ambele principate „să-și tragă cu sabia hotarele lor naționale“.

Mișcările din 1848 au contribuit ca concepția lui Bălcescu asupra armatei și rosturile ei, să capete o precizie pe care n'o avea când scria primul său memoriu istoric. Ea concordă cu ideile sale asupra raportului dintre națiune și clasa socială. În „Question economique“ el afirmă întâietatea intereselor de clasă asupra celor naționale. Vorbind de clasa stăpînitoare Bălcescu spune că: „boierii nu sînt Romîni, nu sînt Ruși; ei sînt boieri, iată totul“, iar în „Mersul revoluțiunii“ precizează că numai marea mulțime a exploataților se confundă cu „partidul Romînismului“, cu națiunea însăși. Armata preconizată va trebui să fie mijlocul de izbîndă a acestei majorități. Ea este un mijloc de răsturnare revoluționară a privilegiatilor și de desființare a privilegiilor, ca și unul de statornicire a dreptății sociale.

Armata și revoluția sînt noțiuni care în mentalitatea lui Bălcescu nu se pot despărți. Vorbind de organizarea forței armate în legătură cu eșecul din 1848, el schițează cu o simplitate impresionantă principiile fundamentale ale unei tactici revoluționare. „Misiunea unui guvern revoluționar—spune dînsul—este foarte simplă: să propage și să armeze revoluția. Adică să toarne revoluția ca convingere în sufletul poporului și după aceasta să-i pue arma în mînă și să-i spună: acum cînd ai o credință fii gata să mori pentru ea“.

Doi factori pot deci provoca și hotărî soarta unei revoluțiuni: convingerea și forța. Armata este deci unul din cele două mijloace capabile de a desăvîrși un progres, care nu poate veni decît dintr'o ridicare revoluționară. Până la moarte Bălcescu a crezut în mitul revoluțiunii, așa de curent în unele epoci. Numai cu un an înainte de a muri, el preconiza o revoluție „înfricoșată“, pentru care „e bine să ne pregătim“, dorind ca ea să capete proporțiile unei „catastrofe europene“. Armata și revoluția l-au preocupat dealtmînterea în toată scurta sa viață. Subofițer în prima tinereță, conspirator în 1843, propagandist al rezervelor naționale în 1844, revoluționar în 1848 și inițiator al organizării dorobanților județeni, propovăduitor al unei armate revoluționare în 1849, apologist al revoluției și armatei până la sfîrșitul vieții.

În opera sa principală „Istoria Romînilor sub Mihai Vodă Viteazul“ se vor putea găsi și mai precis elementele principale care caracterizează structura sa sufletească, dovada preocupărilor sale continui, aplicarea concepțiunii sale despre viață și istorie și o enunțare definitivă a idealismului său.

Viața lui Mihai Viteazul reprezintă nu numai o operă de războaie crunte și aventuri eroice care puteau fi pentru dînsul sinteza vitejiei și jertfei unui neam, ci constituie și titlul definitiv și necontestat al drepturilor existenței noastre actuale și viitoare. În acei furtunoși opt ani, Romîni aduc contribuția lor cea mai de preț în istoria progresului universal. Chiar dacă Mihai n'ar fi luptat numai pentru unitatea și libertatea națională și încă el ar fi îndeplinit „misiunea evanghelică“ destinată fiecărei națiuni“, „căci cine

luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu". Atribuindu-l astfel de acțiuni, Bălcescu creează un nou Mihai. Dintr'un voevod răsvrătit el a creat un erou al libertății și dreptății omenesti. Mai mult chiar, Mihai îi apare ca un arhanghel predestinat îndeplinirii legilor divine.

Viața acestui om înceta de a mai fi o serie de fapte vitejești obișnuite; ea capăta proporțiile pe care numai o epopee este capabilă a le reprezenta. Deaceia „Istoria lui Mihai-Vodă-Viteazul” dacă n'are forma artistică cunoscută epopeelor, are însă mult din fondul lor obișnuit.

Ca în toate epopeele culte ori populare și în istoria lui Bălcescu întâlnim elementele cunoscute acestui gen literar: fapte extraordinare petrecute într'un mediu național și religios, într'o epocă îndepărtată, realizate de către niște oameni care sînt eroii reprezentativi ai unui neam și ai unei epoci. Ceiace împingea pe Bălcescu către epopee era și structura sa sufletească și concepțiunea sa istorică. Elementul principal al poeziei epice este acțiunea, zbuciumul, lupta, iar Bălcescu a fost prin excelență un istoric al luptei și războiului și nu al păcii. Ca mai toți poeții epici și el a fost un admirator al forței, un iubitor al ostășimii.

Odată ce Istoria lui Mihai încetează de a mai fi o operă științifică și locul ei este înspre literatură, în apropierea epopeei, această creație nu poate scăpa de soarta epopeelor culte. Dar poate tocmai faptul că fiind menită să facă parte din categoria lucrărilor științifice, însă temperamentul și concepția generală a autorului său i-a schimbat caracterul primordial, este împrejurarea care dă și azi acestei cărți o noutate care aproape totdeauna lipsește unei opere istorice ceva mai veche.

Acolo unde Bălcescu a aplicat mai bine concepțiunile sale istorice și a enunțat mai pregnant idealurile sale sociale dînd o mărturie impunătoare de ceiace înseamnă resurse variate sufletești și bogate puteri intelectuale este în „Question économique des principautés danubiennes”. Mai mult decît în oricare altă lucrare se afirmă aci caracterul accesoriu al faptelor istorice. Principalul nu este decît interpretarea ce li se poate da, serviciul pe care ele pot să-l aducă unei teze.

Dela doctrina panteistă până la aceia a materialismului istoric, dela teoriile socialiste până la acele ale liberalismului economic, dela faptele celui mai îndepărtat trecut până la evenimentele contemporane, totul este întrebuintat pentru a putea procura nouă ajutoare năzuințelor sale sociale. Atîta risipă de generozitate și sarcasm, atîta pătimașă încredere în progres, atîta elan spre lumi mai bune respiră din această carte, încît în toată literatura noastră din veacul al XIX-lea nu cred că ar putea fi alta care s'o egaleze sub această privință.

Timpul care a trecut dela moartea lui Bălcescu a operat multe transformări în aprecierile generațiilor care s'au perindat de atunci încoace. Astăzi cînd cunoaștem destul de bine faptele dela mijlocul veacului trecut și cînd știm că însemnătatea lor scade cu cît li se descopere lipsa de rezultate, entuziasmul trecut pentru generația acelei epoci nu mai poate fi decît cel mult apanagiul oficialității. Nu activitatea politică a vreunui personaj din acea vreme, fie el cît de important, ar putea să-l fixeze definitiv în istoria noastră actuală. Oricare ar fi fost sbuciumul și suferințele lui Bălcescu, nu aceasta deci ar putea să fie materialul care a cimentat atît de trainic amintirea sa. Opera sa istorică a pierdut și ea admiratorii inflacărăți de pe vremuri. Atît de mult a evoluat la noi știința istorică și atît de mult s'au schimbat preferințele noastre literare încît și această activitate, considerată cu mare drept ca o etapă în cugetarea romînească, ar fi fost insuficientă ca să-l ridice așa de sus în ochii generațiilor următoare.

Ceiace cred că a creiat și asigurat lui Bălcescu un statornic loc în cultura noastră este tocmai idealismul său social și formele în care s'a manifestat. Oricît de mult s'ar transforma structura unei societăți, ea își păstrează totdeauna năzuința cătră mai bine. Aceasta este de cele mai multe ori o expresiune colectivă, însă afirmarea hotărîtă, energică, efectivă a acestei tendinți este o operă adeseori individuală. Din mulțimea colectivității se ridică elementele mai ușor impresionabile de suferințele văzute, mai dornice de mulțumirea altuia și mai ales mai clar văzătoare de evoluția viitoare a lucrurilor. Ele formulează idealurile acelei societăți, îi indică căile de urmat și cîte odată devin luptătorii sacrificați ai lor. Cu atît mai mult își găsesc un loc mai statornic în galeria eroilor sociali acei dintre noi care traiesc într'o societate săracă în valori individuale, dar bogată în năzuinți.

Bălcescu a răspuns în vremea sa aceastei nevoi dînd o pildă răsunătoare de ce înseamnă un exponent al aspirațiilor populare înăbușite sau izbucnite. Atîta timp cît un idealism va fi o nevoie socială, oameni din categoria rară a lui Bălcescu vor putea fi luați totdeauna ca mod l.

Cînd acest idealism social este activ și optimist, cum este acela al lui Bălcescu, el devine o reală valoare creatoare. Idealismul acestuia tinde oricînd și oriunde la realizare. Știința și politica sînt n mai mijloace; ele sînt forme variate ale unei activități continui, entuziaste și viguroase. Această activitate nu poate fi judecată și apreciată în faptele ei izolate și nici măcar în ansamblul ei fără a se ține seamă de mobilele și scopurile ei. Valoarea lor indică valoarea însăși a omului. Optimismul, forță comună tuturor spiritelor constructive, este provocat la Bălcescu nu numai de o structură sufletească anumită, ci inspirat și de viziuni grandioase ale viitorului. În exil, bolnav și sărac, el își păstrează ca o calitate

naturală, credința statornică în înfăptuirea cîndva a idealurilor sale de tinerețe. În momentul cînd cei din generația sa își vor fi pierdut poate pedeantregul speranța într'o zi mai bună a țărilor romîne, Bălcescu afirmă cu o încredere profetică : „Notre Romaine donc existera. J'en ai la foi intime. Aveugle qui ne la voit pas“.

În viața curentă o structură sufletească ca aceea a lui Bălcescu nu este un mijloc de ușoară acomodare tuturor împrejurărilor. Ea exclude oricînd tranzacțiunile, condamnă totdeauna compromisurile. Încă din timpul acțiunii dela 1848 lipsa puținței de-a se acomoda cerințelor unei lumi creată totdeauna după mijlocia valorilor curente îl pune în opoziție cu una dintre categoriile principale ale politiceii de pretutindeni : popularitatea. Ea nu poate fi preocuparea sa nici principală și nici secundară ; „eram prea mîndru—spunea dînsul—pentru a o cerși ca alții și prea puțin-comedian pentru a o obține“.

O atitudine socială provocată de o pornire dezinteresată și inspirată de un idealism social nu poate fi decît așa : intransigentă, hotărîtă, independentă. În scrierile lui Bălcescu este o frază care cetită, nu se poate uita și care ne spune mai mult despre dînsul decît toate mărturiile contemporanilor și orice analiză a operelor. Vorbind de atitudinea sa socială atît de colorată și de spirit și de fapte considerate revoluționare, și amintindu-și că încă din tinereță a dat tributul său închisorilor menite să-i înăbușe năzuințele, cu mîndria unui nobil care vorbește de obligațiile sale, el își afirmă datorile revoluționare spunind : *prison oblige comme noblesse.*

G. Z.

Centenarul romantismului *)

În anul acesta se împlinesc o sută de ani de cînd V. Hugo a scris celebra sa prefață la „Cromwel“, considerată unanim ca manifestul oficial al romantismului, însemnînd pentru această școală, cam ceiace a însemnat pentru socialism „Manifestul comunist“ al lui Marx și Engels.

E adevărat că omenirea modernă, mai ales de cînd a apărut spiritul istoric, e mai recunoscătoare decît cea veche. Dar grațitudinea are și ea adînci motive interesate. Nu se manifestă la înțimplare. Ascultă de o logică internă, a cărei bază e aproape totdeauna o afinitate între momentul actual care comemorează și momentul trecut care e comemorat. Centenarele acestea sînt de cele mai multe ori certificate de asemănare. Selectăm din trecut ceiace ne convine. Sărbătorirea nu e un act de dezinteresată pietate, ci de multe ori, o calculată căutare de precursori pentru a justifica unele afirmații ale actualului.

În rezumat, dacă se pomenesc acum o sută de ani de la manifestarea oficială a romantismului, înseamnă că nu am încetat complet de a fi romantici. Și dacă ne uităm cu atenție la ceiace se petrece în jurul nostru încheerea va fi rapidă. Iată cîteva constatări. Au ajuns pînă și la noi valurile unui înverșunat misticism. Prin acest cuvînt, deobiceiu nelămurit, se înțelege cam tot ceiace se opune raționalismului și sistemelor exclusiv intelectualiste. Adică se adoptă ca mijloc superior de cunoaștere sau măcar de revelație, sentimentul, intuiția ori instinctul. Marele preot al acestei concepții e astăzi Bergson, pe care un comentator, R. Berthelot l-a numit foarte nimerit un romantic utilitarist. Dacă Franța, țară de bun simț și de clară inteligență, nu și-a pierdut încă complet cumpătul în fața acestei brusce renașteri mistice sub aspectul filosofic, cultura germană voește astăzi o reînnoire a vitalității, o transfuziune de sînge proaspăt dela civilizațiile mistice ale Extre-

*) Acest articol conține ideile unei conferințe ținute la ciclul organizat de Societatea de Filosofie din Iași, despre romantism.

mului Orient. Tinerimea germană de azi trăește sub constelația lui H. Kayserling și O. Spengler. Romantismul acestuia din urmă e evident și înrudirea sa cu Bergson a dovedit-o d. P. Andrei într'un studiu din „Viața Romînească”. Prezicerile acestea de decadentă, de ruină a lumii vechi, de întoarcere la o altă lume, la o altă civilizație amintesc grozav de doctrina fraților Schlegel, de a lui Chateaubriand și chiar de a lui J. J. Rousseau. Din toate părțile se ridică astăzi în filosofie conceptul de „viață”, prezentat ca o spontaneitate pură, indeterminabilă, etern creatoare. Vitalismul e religia noastră și dacă Bergson pe lângă speculația pură, ar fi scris și o morală pe care ar fi încercat s'o trăiască în erou, cu siguranță că astăzi ar fi avut rolul lui J. J. Rousseau.

În literatură același lucru. Un așa de perfect și de genial artist ca Anatole France, e puțin gustat de ultima generație, fiindcă, după cum remarcă A. Gide îi lipsește „închietudinea”, adică... romantismul. Același critic, în altă parte vrea o literatură de temperament, de forță și nu de ticluială. Charles Louis Philippe ne spune iarăși că timpul diletantismului elegant a trecut și că acum ne trebuie barbari în literatură. Exotismul lui P. Morand, tristeța incurabilă, metafizică (așa de asemănătoare cu „mal du siècle”) a lui H. de Montherlant, exuberanța lui Giraudoux, Pirandello, Unamuno, etc. etc., toate temperamente evidente de neoromantism. Rămîne excepția lui Paul Valéry și Ch. Maurras. Dar asupra clasicismului celui dintăiu se poate discuta. Puritatea sa aproape supra verbală, în orice caz supra conceptuală, amintește grozav de cea „schéma dynamique” a lui Bergson. Și apoi firește că rămîn și excepții.

Să mai pomenim de artele plastice? Acolo, în toată anarhia contemporană, se poate desluși o singură trăsătură unitară: desființarea frumosului, vechiul apanaj clasic și înlocuirea lui cu caracteristicul, virtute eminentemente romantică. Rodin, Bourdelle, Cézanne, Van Gogh, zeii unanim respectați astăzi, precursorii expresionismului, au înlăturat aproape tot ce e senzual armonicos, pentru a pune în loc pitorescul, decorativul și mai ales caracterul.

Sîntem, așa dar, în plin romantism. Generozitatea celor care amintesc de trecut nu e altceva decît o imperioasă nevoie a prezentului. Mulți vor obiecta foarte ușor că unele din aspectele menționate mai sus nu sînt chiar acelea ale romantismului, fiindcă ei se pun pe terenul unor definiții care n'ar putea să le înglobeze. Și discuția ar putea urma la infinit. După o sută de ani am putea să ne înțelegem asupra noțiunii de romantism. Dar la constituirea acestei noțiuni va trebui să ținem seamă de toate formele mentalității romantice: de cea literară, ca și de cea plastică, juridică, filozofică ori politică. Să alcătuim așa dar un concept care să conțină și oarecum să explice prin caracterele sale toate manifestările romantice în diferite domenii.

Avem până acum două opoziții de idei care ne-au ajutat altădată la delimitarea acestui concept. Cea dintăiu e *opozitia rațiune-sentiment*.

Clasicismul ar fi ordonarea unei opere după atotputernicia minții, care ține în frâu și dispune materialul cu disciplina ei severă. „Le Classicisme c'est du romantisme dompté”. Veleitățile entuziasmului, ale sentimentului și pasiunii, sînt înăbușite și reduse la rolul de sclavi, de docili.

Din contra, romantismul e o izbucnire de forță neconținută, desfășurată fără disciplină interioară, după drepturile sentimentului și ale instinctului. Romantismul e etalarea și dezvoltarea afectivității. Elanul se manifestă fără nici o oprire. El e mereu stimulat. Nici o stăpînire de sine, nici o inhibiție, nici o ierarhie: sentimentele prezentate așa cum sînt în curgerea lor naturală și nesilită.

Eroii prezențați de clasicism sînt oameni tari, stăpîniilor proprii, cum se întîmplă în comediiile lui Corneille unde învinge totdeauna datoria. Tratarea tehnică a temei e strînsă ca în arcane de fier în canoanele neînduplecate ale unei estetici prestabilite. În romantism eroii cîntași, de la Abélard și Héloïse, Obermann, René, Werther, Don Juan și până la Rolla și Jean Valjean își dau libertatea vieții lor sentimentale pe care o pun deasupra oricărei rațiuni superioare. Iar tehnica, liberă și ea, disprețuiește orice normă, orice regulă de conformare.

Aceasta e antinomia cea mai cunoscută pe care se clădește definiția romantismului opus clasicismului. Ne-o indică aproape toate manualele. Dar, oricît de evidentă ne-ar apărea, ea e departe de a ne satisface complet astăzi, cînd cunoaștem mai bine, toate manifestările romantismului. Mai întîiu preamirarea sentimentului și denigrarea rațiunii nu e așa de caracteristică romantismului francez. Taine a acuzat marea revoluție de a fi desfășurat o orgie de raționalism, lucrînd cu idei gata făcute, inspirîndu-se de la teorii, contra sau pe deasupra realității. Revoluția franceză opera ideologică a sec. al XVIII-lea credea într-o serie de abstracțiuni cum erau „l'homme abstrait”, „l'homme en sci”, „l'homme naturel”, „le bon sauvage” etc. etc. Dar toate aceste noțiuni abstracte și gratuite i-au fost oferite de J. J. Rousseau. Cu tot afectivismul său, acesta, ori de cîteori făcea teorie socială, pleca dela aceste idei apriorice care erau bunătatea omului natural, egalitatea desăvîrșită, ideea de progres etc. Romantismul, produs al marei revoluții franceze, prin gustul său pentru progres prin difuziunea științei, culturii și rațiunii s'a menținut mereu aproape de raționalism. Franța n'a putut niciodată asimila complet romantismul care i-a venit din altă parte, după cum de pildă Germania n'a putut niciodată asimila cu desăvîrșire Renașterea.

S'a crezut multă vreme că în schimb, romantismul german a fost mai mistic. Pentru unii el a fost negarea oricărei putei a rațiunii. Dar analize mai recente ne duc cu totul la alte concluzii. Unul din cei mai profunzi cunoscători ai romantismului german, O. Walzel e de părere și dovedește cu texte că romanticii nemți, inspirați de Kant, dau o deosebită importanță conceptului de rațiune.

Numai că ei voesc o dezvoltare armonică a sufletului și fac loc alături de inteligență și inimii. Dar ei sînt departe de a da o preponderență subconștientului și mijloacelor sale de cunoaștere, cum ar fi de pildă presimțirea. Ei nu sînt „Geister—ahner“, ci „Geister-seher“. „Ei nu se mulțumesc numai cu sentimentul, ci îl subordonează analizei“ 1 Perioada „Sturm und Drang“, foarte aproape de Rousseau, adică mai ales de afectivismul său excesiv, se teme să nu tulbure sentimentul, să-l disolve, dacă îi alăturază și rațiunea. Romanticii însă nu. Analiza și autoanaliza e pentru ei virtute supremă. Ei vor veșnic să lămurească ceiace e nebulos și vag. Psihologia proprie, sentimentul religios (vezi Schleiermacher), esența artei, totul a fost supus celor mai raționale analize. 2

Gustul pentru analiza lucidă nu lipsește nici în beletristica romantică. Să compare cineva o poezie sau un capitol de proză din epoca simbolismului, sau o poezie pură de Valéry, cu versurile și proza romantică și va vedea îndată cîtă claritate conține aceste din urmă. Literatura antirațională, mistică, inspirată de stările subconștiente apare mult mai tirziu. Că literatura romantică tratează mai mult pasiune și sentimente sau că le justifică psihologia, desigur.

Dar Racine făcuse același lucru cu mult înainte. E adevărat că romanticii au arătat o deosebită predilecție aspectelor afective ale sufletului. Aceasta nu înseamnă că neglijează, disprețesc ori înlătură rațiunea. Convingerile lor filosofice ca și tehnica lor artistică sînt clădite tot în planul rațional.

O altă definiție a romantismului tot așa de răspîndită ca aceea „rațiune-sentiment“, e aceea care prezintă acest curent sub aspect strict individualist. Romanticul ar fi un dezadaptat, un egotist care nu se poate împăca cu timpul și cu semenii săi. S'a spus că el se refugiază în trecut ori viitor, fiindcă n'are îndeajuns aftea virtuți sociale ca să se poată ajusta grupului în care trăește. Eul său e hipertrofiat. El se crede, cu originalitatea sa, măsura lumii și centrul ei. Solipsismul și izolarea sînt caracterele sale. Turnul de fildeș îi e locuința. Disprețul și oroarea de massă îl țin solitar și îndepărtat.

Această etichetă, devenită astăzi evidentă parcă, conține, fără îndoială mult adevăr. Dar asupra sensului și cerințelor acestui individualism trebuie discutat.

Eroul de atunci se prețuia pe sine, desigur. Vom vedea îndată cum. Dar el nu se opunea totdeauna ireductibil și ostil cosmosului. Mulți din romanticii germani cel puțin erau panteiști. Ei voiau, din contra, o contopire cu marele tot, o fuziune cu universul, în care ființa lor mică și firavă să-și piardă urma. Se pare însă că panteismul și individualismul sînt noțiuni care nu se împacă.

1. O. Walzel: Deutche Romantik, p. 5.

2. Ibid, p. 6.

Mai mult decît atît. Una din ideile dominante de care era inspirat romantismul german, era aceea de *organism*. O tratase Goethe. După el Herder, care vedea în spiritul colectiv anonim și inconștient o unitate organică de forță vie. Frații Schlegel susțineau că o operă de artă e cu atît mai perfectă cu cît seamănă cu un organism viu. Ideia unității funcționale o au toți romanticii. Ea apare însă mai evident decît la oricare, la Schelling. Ca și filosofia naturală a Renașterii, ca și Giordano Bruno, Schelling își închipuea întreg universul ca un organism ale cărui diverse părți sînt solidare între ele. 1 În aplicațiile pe care le făcea la arta acestor idei, Fr. Schlegel, scria: „Nu există decît două legi pentru arta poetică. Și amîndouă se reduc la același lucru — diversitatea trebuie, în mod necesar, să fie legată de o unitate interioară. Totul trebuie să fie determinat de această unitate...”

Dar artiștii sau critici care concepeau lucrurile așa de organic și unit legate nu puteau prețui excesiv anarhismul egotist. Și dacă unii din eroii romantici francezi pot fi priviți sub prizma individualismului, e greu de făcut același lucru cu romantismul german.

Însăși atitudinea socială a romanticilor germani presupune un puternic simț pentru ascendentul colectiv. Fr. Schlegel își asimilează repede ideia superiorității societății asupra individului, pe baza căreia își justifică politica reacționară Metternich (și pe care o susțineau în Franța un De Bonald ori Joseph de Maistre) și se pune în serviciul conservatorismului austriac (face chiar o campanie de conferințe în Rhenania și la Viena pentru același scop) care combătea individualismul marelui revoluții. Wackenroder, Tieck, Novalis, Schelling au cam aceleași idei: societatea e un tot organic a cărei armonie individul nu are dreptul s'o tulbure.

Vom vedea mai departe în ce fel trebuie înțeles individualismul romantic. Accepția sa nu e aceea obișnuită, căci nuanța care-l colorează e de natură panteistică.

Ca să ne putem explica mai bine caracterele esențiale ale marelui curent care a îmbrățișat toată prima jumătate a sec. XIX-lea, trebuie să căutăm o idee mai generală. O idee care să poată îngloba într'însa nu numai romantismul literar, dar și pe cel politic, filosofic, juridic etc. Cum am putea explica numai cu ajutorul individualismului sau sentimentalismului romantic, intelectualismul unui Hegel, doctrina organistă a lui Schelling, societarismul anti-anarhic, pantheismul, ideea de progres, atîtea și atîtea aspecte și forme ale mentalității romantice, fără să cădem în excluziuni nedrepte ori în contradicții flagrante?

II

Se știe că în Franța, Ch. Maurras și grupul dela „Action française” au deschis încă demult o teribilă campanie contra-

1. O. Walzel, op. cit., p. 39.

romantismului. Argumentele lor sînt cam acestea: cultura franceză continuă și perfecționează vechea tradiție clasică greco-latină, făcută din claritate, rațiune și ordine.

Temperamentul național francez nu poate gîndi lumea decît subț prismă acestor criterii. Romantismul pe de altă parte n'are nimic din structura acestor valori. Apărut dincolo de Rhin în lumea germanică, el are misiunea, ca infiltrîndu-se în sufletul francez ca o otravă inasimilabilă, să-l disolve încetul cu încetul. Nimic comun între acest produs străin și civilizația franceză. Rolul său nu poate fi decît subversiv, fiindcă tulbură echilibrul sufletului național așa de bine ordonat.

Ideile lui Maurras, exprimate prin gazete, la întimplare, au fost sistematizate de un discipol, Pierre Lasserre, într'o teză susținută cu mult scandal acum douăzeci de ani la Sorbona.

Iată însă că acum cităva vreme, cunoscutul critic german Robert Ernst Curtius, a publicat în „Revue de Genève“, sub titlul „Civilisation et germanisme“ cîteva articole ca răspuns la teza lui Maurras.

El arată acolo că concepția clasică și raționalistă a vieții nu sînt singurele posibile. Contribuția germană la istoria ideilor și a sentimentelor nu poate fi situată subț firma rațiunii. Și totuși nimeni nu va contesta că germanismul a adus și el o ideologie proprie și o formă specifică de cultură. Dacă la baza civilizației franco-latine e ideia statică de ordine rațională, de grupare ierarhică, de înlănțuire logică între noțiuni, concepția germană are alte caractere. Cu ajutorul lui Tröltch și a altor cugețatori germani Curtius arată că mentalitatea germană pleacă dela ideia unei evoluțiuni spontane a existenței, dela un fel de dinamism istoric, după care, realitatea, viața spirituală se afirmă și se completează mereu în forme nouă. Rațiunea suficientă, determinismul mecanic, cauzalitatea strînsă, ordinea și subsumarea conceptelor unele în altele sînt tipare arbitrare, în care germanul nu va băga niciodată firea cu sila. El e mai psihologic, mai individual în concepție, privește lucrurile în libertatea și varietatea lor naturală subț lumina spontaneității care le creiază. Existența se transformă mereu complectîndu-se printr'un fel de proteism de aspecte. Cosmosul se realizează pe sine în afirmații succesive.

Privit cu toată atenția necesară, romantismul oferă în structura sa ideologică o adîncă contradicție. Plecînd de la ideia sau dela sentimentul spontaneității literare, a originalității specifice, constituind așa dar noțiunea individualului contra tipicului, romantismul ajunge pe de altă parte la o idee de totalitate, de absolut, de confundare panteistică cu existența. Romantismul presupune diferențieri individuale pe care apoi le înecă într'o masă vagă de absolut și etern. Dar discontinuismul și monismul sînt incompatibile. Să urmărim cum s'a desfășurat această antinomie internă a mentalității romantice.

Din legătura ideilor între ele, se va vedea că alunecarea de la o noțiune la alta e firească. Ceiace nu se mai potrivește e doar rezultatul final cu premisele. Se va vedea astfel un caz foarte curios de idei contradictorii, care totuși se împacă între ele. Să urmărim efectuarea acestei dificile sinteze.

Ceiace a produs original în cultură germanismul e fără îndoială romantismul. Romantism și germanism sînt până la un punct noțiuni identice. Urmează atunci că ideile de mai sus caracteristice spiritului german sînt valabile și pentru caracterizarea romantismului.

În adevăr, dacă trebuie să găsim cea mai generală noțiune care să cuprindă tot romantismul, aceia nu poate fi decît *ideia de spontaneitate*.

Din toate evenimentele cîte se pot întîmpla în jurul nostru, unele pot intra în cadrul gîndirii noastre cauzale: acelea sînt previzibile. Altele prin complexitatea lor depășesc categoriile noastre mentale: sînt imprevizibile. Principiul cauzalității nu poate îmbrățișa toată varietatea infinită a existenței.

Întîmplările care nu se repetă, care nu intră într'o serie, acelea pe care le întîlnim întăia oară le numim originale, individuale, specifice. Cum a arătat W. James, concepția noastră despre lume se poate sprijini ori pe ceiace e tipic, general, comun, ori poate considera mai ales ceiace e inedit, nou, neașteptat. Romantismul dă atenție mai ales fenomenelor spontane, adică acelora care nu-și datoresc existența unui determinism fixat, ușor de întrezărit mai dinainte.

Clasicismul nu a cunoscut acest gust pentru specific, pentru caracteristic și individual. El nu privea lucrurile în deosebirea lor, ci mai ales sub aspectul lor relațional. Îl interesa raportul de supraordinație ori de subordonație, aranjarea ierarhică a fenomenelor și lucrurilor între ele. Armonia, una din aceste relații era o calitate esențială a frumosului. Romanticii răstoarnă valorile. Estetica lor nu se inspiră de la frumos, care e o noțiune relațională, ci de la caracteristic, fie el chiar urit, care e realitatea unui lucru ori fenomen privit izolat. Caș creștinismul care altă dată înlocuise frumusețea biologică-nlastică a păgînismului cu aceia sufletească, chiar cînd e reprezentată de un corp monstruos, romantismul alege orice subiect urit cu condiția să fie caracteristic. Atunci se creiază întăia oară noțiunea de pitoresc.

Temele artistice se pot lua de oriunde: din orice timp și din orice loc. E cunoscuta slăbiciune a romanticilor pentru exotism. Cercul preocupărilor estetice se lărgeste enorm. Orice e unic, original, nou poate fi tratat.

Aceiași lărgire de sferă se realizează și în etică.

Atîtea acțiuni criminale ori măcar delictuoase se reabilitează, se iartă, se tolerează.

Se știe că Jean Valjean a fost condamnat pentru o pine.

Justiția severă a ordinii clasice l-a condamnat fără circumstanțe atenuante. Dar romantismul arată că un hoț poate fi de multe ori un om de treabă. A fura pentru a scăpa pe cineva din mizerie, a omori pentru a răzbuna o ofensă etc. etc., iată atâtea crime care pot fi iertate. Scopul, intenția e totul. Dar prin aceasta se salvează multe lucruri nepermise.

Romantismul prețuește extraordinarul, extravaganța, curajul, formează virtuți nouă, lărgeste cîmpul valorilor morale, reabilitează și ridică acțiuni considerate până atunci decăzute. „Les forcés sublimes, les paresseux de génie, les empoisonneuses angéliques, les monstres inspirés de Dieu, les comédiens sincères, les courtisanes vertueuses, les saltimbanques métaphisiciens, les adultères fidèles, ne forment qu'une moitié, la moitié sympathique, de l'humanité selon le romantisme“¹

Romantismul știe să vadă lucruri interesante pretutindeni. În orice descoperire aspecte demne de interes. Curiozitatea sa e universală. Ceiace nu-l preocupă e numai ce e cunoscut, banal, tipic. El răstoarnă criteriile și nu stimează decît neobișnuitul. Cu toată pornirea sa de pamfletar, Pierre Lasserre are dreptate cînd spune: „En résumé l'autorité sous toutes les formes est usurpation, brigandage, attentat contre la nature humaine, tout au moins si-magrée. Ceux qui l'exercent ou y participent forment donc nécessairement une portion corrompue, méchante stupide du genre humain“¹

Revoluția produsă de romantism în criteriile de apreciere n'are echivalent decît pe aceea produsă de creștinism. Acesta predica respectul bolii, al sărăciei, al umilinții, al degenerării fizice, într'o mentalitate care iubea până atunci sănătatea, bogăția, frumusețea. Și romantismul ne învață să gustăm valori absurde. Numai că le scuzează și le face primite de hațirul unui singur merit. El ne arată că sînt mult mai multe lucruri de iubit și admirat decît credem. Nu e nevoie să ne mîrginim la ceiace acceptaseră clasicii. Subt aspecte urite ori umile se găsesc multe valori necunoscute. Universul e multiplu și tot e interesant. Romantismul încetățenește pentru atenția noastră tot ce până atunci fusese eliminat ori disprețuit.

Cultul originalității, al spontaneității, al caracteristicului descentralizează firea, printr'o vie multiplicitate, pe care o substituie unui monism searbăd, monoton și homogen. Cosmosul clasic e centralizat, unitar și ordonat; cel romantic e viu și anarhic. Pluralismul și multiplicitatea apar peste tot. Într'un studiu recent L. Landry, arată că romantismul se deosebește de clasicism ca unul de multiplu.² Această opoziție se poate urmări în toate domeniile. Religiile care presupun o singură forță

¹ P. Lasserre: Le romantisme français p. 215.

¹ P. Lasserre ibid. p. 216.

² L. Landry. Classicisme et romantisme. Essai de Définition, Mercure de France Iulie 1927.

divină ar fi clasice. Dualismul între afirmație și negație, lupta între Dumnezeu și diavol, între Ormuz și Ahriman ar avea deja un colorit romantic. În filosofie, monismul, speculațiile asupra substanței, întinderii, cantității se apropie de tendința clasică. Cele care tratează calitatea, devenirea, discontinuitatea se pot îngloba mai degrabă în formula romantică. În politică sistemele care se bazează pe acțiunea indivizilor, a sub-grupurilor cum sînt sindicatele, clasele, comunele au în ele ceva romantic. Politică clasică e aceia care stabilește unitatea și autoritatea statului, preponderanța totului social asupra fragmentelor, asupra grupurilor secundare.

Dintre artele plastice, sculptura și desenul, arte lineare, tind către coordonare și armonie: ele se inspiră de la spiritul clasic. Aceasta nu înseamnă, firește, că nu există și sculptură romantică. Rodin e doar prezent. Pictura prin masele sale diverse de culoare, e mai aproape de mentalitatea pluralistă a romantismului.

După romantici, această înfinită multiplicitate nu e dată de la început. Universul e în perpetuă devenire și mereu se completează pe sine, adăugîndu-și un nou aspect. Nevoia aceasta de perfectibilitate se prezintă la Francezi sub un aspect mai clar. Cu un concept împrumutat de la ideologia sec. XVIII încă clasic—romanticii francezi n'au rupt-o niciodată complet cu clasicismul—aceia al ideii de progres, ei concep istoria ca o veșnică întregire prin răspîndirea luminilor și a culturai. Romanticii germani concep acest proces sub forma unei năzuințe inconștiente, oarbe, de complectare, de ascendență perpetuă.

Iată o mostră franceză: „Le progrès est le mode de l'homme. Le cri general du genre humain s'appelle le Progrès; le pas collectif du genre humain s'appelle le Progrès. Le progrès marche; il fait le grand voyage humain et terrestre vers le céleste et le divin”¹. Idealul suprem către care se îndreaptă întreaga fire e complectarea, adică ideea de totalitate. Niciodată nu s'a vorbit mai mult de absolut ca în timpul romantismului. Exista atunci un sentiment dominant, poate cel mai central, din toate preocupările școlii, acea sete de a epuiza totul, de a înghiți în sine ori de a se confunda într'o ființă care, aceia măcar, să nu aibă lipsuri, lacune. Romanticul e chinuit de ideea sfîrșitului, a neisprăvirii, a incompletitudinii. Radicalismul lor voia tot ori nimic. Exuberanța lor era înfinită și orice limită, ori oprire, îi jignea dureros. Divinitatea ea însăși, idealul suprem, nu putea fi decît aceea „Unendlichkeit”. Un lucru stăvilît, o dorință împlinită numai pe jumătate, un sentiment cu reticențe ori rezerve, o iubire mediocră, toate acestea făceau suferința romanticului. „Le mal du siècle” era neputința de a îmbrățișa eternitatea și absolutul. Totul până la capăt—dacă capăt există,—iață cuvîntul de ordine.

¹ Hugo : Les misérables, partea 5.

Dar cu cît universul e mai multiplu, mai plural, mai divers cu atît mizeria noastră e mai mare. Meschinăria sfîrșiturilor, a frontierelor și a interdictelor ne condamnă mereu la parțialitate și uniateralitate. Ce poate face puterea debilă a unui suflet eroic? Care trebuie să fie măcar storfărea sa? Să înghită în sine cît poate din minunatele aspecte ale lumii. Să conștie cît mai multe fragmente de viață. Dacă absolutul nu e posibil, să căutăm măcar ab olutul personalității, adică să ne realizăm complexându-ne mereu în maximum de aspecte posibile.

III.

...Hélas quelque vie je mène, toujours je me tourmenterai d'une âcreté mécontente, pour n'avoir pu mener parallèlement les contemplations du moine, les expériences du cosmopolite, la speculation du boursier et tant de vies dont j'aurais su agrandir les delices. Strigătul acesta e al unui contemporan. E al lui Maurice Barrès. Dar starea de suflet pe care o exprimă e a romanticilor de oriunde și de totdeauna. Dealtfel ea seamănă teribil cu aceia pe care o aveau acum o sută de ani corifeii romantismului. Ascultați pe Novalis: „Omul perfect trebuie să trăiască egal în mai multe locuri și în mai mulți oameni... trebuie să fie prezent la diverse împrejurări. Aceasta e adevărata, marea prezență de spirit care face din om un cetățean al lumii“. Și iați acum pe Fr. Schlegel: „Un om liber și cultivat trebuie să vibreze filosofic și filologic, critic și poetic, istoric sau retoric, antic sau modern, oricînd, din plăcere, după cum un instrument se poate acorda în orice timp și în orice loc“¹.

Romanticul amintește de omul Renașterii: aceeași lăcomie de complectare. Dar dacă acela concepea acest lucru, liniștit și lucid, romanticul îl dorește febril și insetat. El voeste să-și asimileze toate felurile vieții deodată. Faust, Rola, René suferă de incompletitudine. Și fiindcă nu au totul deodată se dezgustă și nu mai vor nimic, se plictisesc de viață și de meschinăria ei. Existența turmentată, biciuită mereu de chinul realizării multiple care-i face să îmbrățișeze rînd pe rînd poezia, viața galantă, politica. În fine la urmă războiul pentru o altă țară, e caracteristică mai ales prin exemplul lui Byron. Și ceiace admirăm mai mult romantismul german, e acea „Allseitigkeit“, multilateralitatea desăvîrșită. Eroii romanelor franceze din aceeași epocă au în ei toate atributele: ale divinului și ale diavolului. Găsim de toate în ei și năzuința romantică nu a fost alta decît să arate complexitatea omului. Se știe cită ironie a avut P. Lasserre pentru aceste mozaicuri psihologice ale sufletului romantic.²

¹ R. Huch : Die Romantik vol. I p. 281 citează și alte texte asemănătoare.
² Pierre Lasserre : Le romantisme français, p. 199.

Dincolo, peste Rhin, nevoia de multiplicitate a mers până la un fel de adorație a *proteismului*. William Lovell eroul romanului lui Tieck „se mândrește că e schimbător ca un cameleon“. Fr. Schlegel aplică noțiunile kantiene de unitate, multiplicitate și totalitate în morală. El mai crede că însuși adevărul stă în multiplicitate și transformare. Hegel face din teză, antiteză și sinteză, baza dialecticei sale. Am văzut mai sus cum voia Novalis să participe la toate transformările vieții și să le trăiască rind pe rind. Nevoia faustică de schimbare ridică proteismul la o înaltă valoare: „Wie ich beharre, bin ich Knecht“. Proteismul e însă o mișcare transcendentă. Fiecare om tinde să se depășească pe sine. Orice moment trebuie să fie superior celui anterior. De la înălțimea ultimei etape săvârșite în realizarea personalității absolute, totale, omul poate să-și contemple critic drumul parcurs, să privească de la înălțime și cu luciditate trecutul. Evoluția noastră sufletească se îndeplinește astfel, încît fiecare achiziție nouă poate judeca pe celelalte. Această critică conștientă a sufletului evoluat față de formele sale anterioare, mai simple, constituie *ironia romantică*. Novalis spunea că „noblețea eului constă în libera ridicare deasupra sa însăși“. Fr. Schlegel definea astfel ironia: „Ironia e conștiința clară a eternei agelități a nesfârșitului Haos“. Și apoi preciza: „Trebuie să ne ridicăm deasupra propriei noastre iubiri și ceiace adorăm, să putem distruge în minte: altfel ne-ar lipsi simțul pentru totalitatea lumii“. 2

Ironia socratică „care impletește ceiace e sacru cu ceiace e vesel și frivol“ e ținută la înaltă stimă. Esteticianul K. W. Solger îi dă o atenție și mai sistematică în „Erwin“. Ironia este dovada și conștiința insuficienței noastre. Ea ne indică obligația de a ne completa încă, de a ne transforma mereu. După concepția romantică ironia e un moment al evoluției. Acesta e și titlul pe care un critic l-a dat studiului său asupra ironiei la romantici. (F. Brügemann: Die Ironie als entwicklungsgeschichtliches Moment, vezi și O. Walzel op. cit. p. 15 și 29).

Totul duce după romantici la ascensiunea și amplificarea personalității, care, în maximul ei de perfecțiune trebuie să conțină multiplicitatea întregului Cosmos. Vorbeam mai sus de încercările de definiție ale romantismului sub lumina individualismului. Incontestabil că marele curent de la începutul secolului trecut era adinc colorat de ideea individului. Numai că acest individualism trebuie înțeles într'un anumit fel. Ceiace înțelegem curent prin individualism e opoziția între individ și grup la care s'a ajuns prin *diferențiere* continuă. Concepția romantică e însă exact contrară. Personalitatea complectă e aceia la care se ajunge prin *integrare*, prin întregire succesivă. Romanticul nu tinde

1 O. Walzel, op. cit., p. 16.

2. R. Huch, p. 279.

să se opue, să se deosebească de lume. El vrea să absoarbă lumea în el și să se identifice cu ea. Plecînd de la ideea de spontaneitate și evoluție, el ajunge la concepția pluralistă a multiplicității fenomenelor. Această diversitate uriașă a naturii lasă personalitatea fatal limitată și redusă la o *nostalgie de complectare*, la acea „Sehnsucht“, floarea albastră a lui Novalis.

Conștiința nu se poate consola de a rămînea unilaterală și meschină. Ea tinde să îmbrățișeze, să asimileze totul, să realizeze acel intangibil absolut cătră care năzuește inconștient, într'un absolut de personalitate.

Totalitatea lumii poate să se oglindească încetul cu încetul în conștiința omenească.

Iată unde ajunge romantismul, adică la un rezultat opus punctului său de plecare. În sînul lui se zbat două tendințe aproape contrare.

Romantismul pleacă de la discontinuism, pluralism și proteism ca să ajungă la panteism și misticism. Ideologie caracterizată contradictoriu, în același timp de individual și de absolut, de parte și de tot; de deosebire și de confundare, de analiză și de sinteză. Dar mișcările eșite direct din viața istorică nu se incurcă cu contradicțiile pe care numai sistemele raționale le creiază în setea lor de unitate. Printr'un minunat și tineresc elan de viață, fizionomia specifică a acestui mare curent de sentimente și idei s'a realizat cu toată antiteza sa internă. Romantismul conține fără îndoială în el o profundă contradicție pe care însă viața sa bogată a depășit-o. El este ceiace este, adică așa cum l-a produs timpul. Avem oare dreptul să-l judecăm după categoriile rațiunii? O formă istorică trebuie înțeleasă în ea însăși. E util să o pricepem sub prisma vieții, adică să-i prindem caracterele, așa cum se prezintă ele, nativ, nedesfigurare de nici o interpretare comparativă ori critică.

* * *

O problemă care s'a pus cu destulă insistență în legătură cu pomenirea romantismului: e această mișcare o școală literară specială, produsă de anumite circumstanțe istorice ori e o trăsătură de temperament, înscrisă în însuși firea omenească, o aptitudine, o structură sufletească de totdeauna?. H. de Montherlant întrebîndu-se dacă există romantism la antici, remarcă că această școală e cu mult mai veche, ea datînd încă dela Adam și Eva¹. Au existat totdeauna aspirații și tendințe de felul celor de mai sus, adică exuberante, visătoare, pline de imaginație, amorezate de infinit, curioase după detaliul pitoresc, individual și spontan, după cum au existat constituții sufletești calme, echilibrate, doritoare de ordine și unitate. Oare Racine nu reprezintă, de pildă, ro-

¹ Cf. Nietzsche: „Spiritele clasice și romantice, au existat totdeauna.....“ Deosebirea între apolinian și dionisiac e aproape aceea între clasic și romantic.

mantismul înainte de romantici? Sau Villon? Sau Petrarca, Shakespeare? Insuși Dante și chiar Minesăngerii sau poeții provenșali? Astfel pusă problema e insolubilă. Datele ei trebuiesc însă așezate altfel.

E necesar să distingem, mi se pare, între predispozițiile și realizările romantice. *Predispozițiile* sînt temperamentale. Ele au existat totdeauna, sau cel puțin de cînd sufletul omenesc se prezintă diferențiat în mai multe tipuri. Realizările romantice, sufăr însă legea timpului, care e trecătoare. Pe aceeași virtualitate romantică care e înscrisă în caracterul nostru, istoria poate broda un desen sau altul. Momentul cultural, politic, estetic special apariției curentului poate aduce deosebite variațiuni pe aceeași temă.

Locul diferențiază și el stofa nativă a aceluiași curent. Se știe cîtă deosebire a fost între romantismul german și cel francez. Realizările, fatal nu pot fi identice fiindcă ascultă de felurite momente istorice și de deosebite specificități naționale.

Predispoziția romantică e o problemă de psihologie. Ca atare ea variază mult mai greu decît realizarea care e viciată, alterată în sensul ațitor factori de actualitate ori de circumstanțe. Au existat și vor exista totdeauna suflete echilibrate, stabile și pe de altă parte suflete instabile. Unele care acceptă viața cum li se prezintă, cultivă instinctul de conservare, păstrează cețele au și trăesc calmi, în deplină concordanță cu ei și cu ambianța. Și apoi altele care sînt animate de un neastîmpărat diabolism, care iubesc riscul mai mult decît confortul sau comoditatea, care sînt proiectați mereu înainte, firi subversive, nemulțumiți tuturor satisfacțiilor, căutători de absolut și imposibil. În toate grupurile omenești cei dintăiu domină în mare majoritate și impun legea celorlalți, care n'o ascultă de obicei, și foarte rar reușesc s'o schimbe. Cînd și dece izbuteste citeodată minoritatea febrilă și instabilă să fie ascultată și ea? Aceasta e chestiune de Sociologie.

Saint-Simon, în istoria patetică pe care o face omenirii, din antichitatea cea mai depărtată și până astăzi, împarte epocile în organice și critice. În cele dintăiu conformismul și coeziunea sînt desăvîrșite. Societatea trăește în echilibru stabil. Ea se hrănește din anumite adevăruri de care ține seamă, produce valori pe care le respectă, adeseori e satisfăcută cel puțin în aparență, — calm și ordinea domnesc. E firesc ca asemenea timpuri să trăiască subț semnul clasicismului. Dar de la o vreme timpurile se schimbă. Unii indivizi înțăleg că aceleași valori nu pot trăi la inănit. Incep simptomele îngrijitoare de saturație, de nervozitate, de nemulțumire. Societatea se desparte în două: în cei care voesc să conserve aceia ce au apucat și alți care critică înverșunat tradiția, voesc s'o distrugă și să o înlocuească cu valori nouă. Efervescența crește, gustul pentru schimbare e desinat, tensiunea e ridicată. Temperamentele echilibrate, conservatoare, amatoare de comoditate n'au ce căuta în asemenea vremuri. Timpurile și aleg alți oameni.

Apare atunci pe primul plan, ca selectată de împrejurări, acea minoritate exaltată de care era vorba mai sus. Misiunea revoluționară își alege oamenii ei. E nevoie de schimbare. Acum trebuiesc oameni noi, prietini ai mișcării, firile nepotolite și pasionate de excepțional și extraordinar.

Clasicismul e mentalitatea societăților care rumegă și asimilează pe îndelete o ideologie în baza căreia trăesc. Romanticismul e mentalitatea perioadelor revoluționare, a timpurilor de tranziție când se desenează idealuri nouă, sau a timpurilor de sbucium când aceste idealuri găsesc rezistență și nu pot fi primite încă.

Alternanța clasicism-romantism a fost rară în trecut, fiindcă cursul Istoriei era lent. Astăzi când viteza transformărilor e alta, vom fi poate sortiți să asistăm, chiar într'o viață de om la două, trei ritmuri de acest fel.

Mihai D. Ralea

Scrisori din Paris

In jurul unei cărți de Charles Maurras *

A apărut decurînd o carte care cuprinde răspunsurile lui Maurras, date în timpul războiului, la următoarele chestiuni: 1) „L'Allemagne a-t-elle le secret de l'organisation“ și 2) „Ce qu'il faudra que soit la France de la Victoire“.

Părerile lui Maurras asupra celei de a doua chestiuni sînt cunoscute de multă vreme. Doctrinarul regalității este sigur că regimul democratic nu posedă nici o virtute constructivă și este deasemenea lipsit de orice facultate creatoare. Dezorganizînd serviciile publice, risipind prestigiul instituțiilor, destituind autoritatea de forță și de eficacitate, un Stat democratic este impropriu pentru o operă de restaurare națională. Maurras crede, din contra, că principiul monarhic este singur capabil să asigure națiunii o organizare fermă și prosperă și că, sprijinit pe sistemul ereditar în locul celui electiv și pe dorința augustă a principelui în locul voinței națiunii, el acordă Statului atributele de permanență și de înțelepciune.

Caracteristicile acestei doctrine—toată lumea o știe—nu sînt nici eterne, nici constante. Istoria a dovedit că republicile libere și monarhiile democratice au trăit, au propășit, au învins tot așa de bine cași națiunile supuse unor regimuri de autoritate strictă. Franța însăși, tocmai în momentul cînd Maurras îi făcea o lecție de reacțiune, desmințea toate învinuirile ilustrului doctrinar printr'un exemplu memorabil de disciplină și eroism. Tări mari, cu un Stat puternic, și-au compus fizionomia etnică, unitatea națională și prosperitatea socială fără să fi cunos-

* Charles Maurras, —Réflexions sur l'ordre en France—Edition du Pigeonnier, 1927.

cut în toată existența lor istorică decît regimul republican, sistemul electiv și organizarea democratică. Statele Unite sînt un exemplu decisiv. Astăzi, asistăm noi înșine la dezvoltarea Cehoslovaciei, această republică democratică unde marile greutăți ale începutului și dilicultățile adăugate de criza mondială au fost învinse de voința colectivă a unor cetățeni liberi.

Maurras face voluntar o eroare: el izolează slăbiciunile democrației, le amplifică și le compară apoi cu un regim monarhic ideal, în care s'ar realiza, prin miracol, toate aspirațiunile juste și simetriile doctrinei sale. El uită toate beneficiile democrației și toate infirmitățile, nedreptățile și dezastrele regalității. El nu vrea să se întrebe de ce a pierit monarhia și să vadă în acest fapt istoric aproape general, o insuficiență profundă a acestui principiu și o nouă și vitală exigență a popoarelor de a-și organiza destinele în alte cadre. El nu vrea să constate că singurele monarhii care se mențin au adoptat regimul democratic, sistemul electiv și libertatea individuală ca bază a funcționării lor normale.

Democrațiile au desigur neajunsurile lor. Ele sînt forme de organizare socială și au, prin aceia, imperfecțiunile umane. Ele caută să se adapteze continuu și direct nevoilor indivizilor și claselor sociale și capătă, în chiar această tendință esențială, defectele și schimbările omului. Ele sînt însuflețite de aspirațiunile populare, organizate și stinjenite de clasele conducătoare și de aceia li se insulfă defectele, nu numai calitățile, societăților.

Ele au însă proprietatea eminentă de a chema la o viață veritabilă un număr cît mai mare de cetățeni și de a oferi națiunii posibilitatea să-și aleagă competențele din toată cuprinderea sa. Democrația nu trebuie criticată pentru o oarecare criză momentană, nici pentru niște ipoteze extreme cătră care nu tinde. Ea trebuie considerată ca cea mai bună organizare imaginată până astăzi pentru intruparea voințelor populare și ca o expresiune necontestată—dece să conțești un fapt?— a unei faze în dezvoltarea istorică a societăților civilizate.

Știu bine că Maurras contestă progresul. Domniasa consideră această noțiune ca utopică și vede într'un anume moment al istoriei Greciei antice formele cele mai perfecționate—formele perfecte—ale civilizațiunii. Exemplul, ca și ideia, este discutabilă. Istoria elenă prezintă aproape o coincidență regulată între epocile de prosperitate și guvernarea democratică. La sfîrșitul unei cărți erudite și frumoase „Les Démocraties antiques”, A. Croiset poate afirma necesitatea democrației în fazele istoriei cînd progresul economic și intelectual popularizează un ideal de justiție și de libertate. Democrațiile au virtuți esențiale, ele au și riscuri proprii. Croiset vede în ele toate garanțiile pe care le oferă moralitatea colectivă însăși și constată că cu cît o societate este mai idealistă și mai înțeleaptă cu atît conține mai repede un ideal de egalitate și de libertate. „Les plus actives

(les races) et les plus raisonneuses sont celles qui vont le plus vite et le plus loin" adaugă el.

Dar Maurras nu încetează să proclame că Franța a realizat cele mai mari progrese sub domnia glorioasă și neintrepută a Capețienilor. Dela primul și până la al patruzecilea rege, Maurras enumără, cu mari și juste satisfacțiuni, miracolele îndeplinite în această țară.

Nimeni nu le tăgăduște. Oricine se poate întreba însă de ce să credem în teoria progresului până la o dată și să o desțitim de orice autoritate de aci înainte.

Franța n'are nevoie să-și schimbe forma de guvernământ pentru ca să continue glorioasa sa existență. Ea poate desigur să-și amelioreze organizarea și funcționarea instituțiilor republicane. Și aceasta cu atât mai ușor cu cât este propriu democrației să se adapteze neconținut nouilor cerințe sociale și cu cât găsește o justificare filosofică și morală în doctrina progresului și a mobilității. Din contra, cristalizările definitive pe care le autoriză dogmatismul regalist susținut de Maurras, bazat pe credința în competența ereditară și pe ierarhiile fixe nu se pot supune la modulațiunile neîncetate pe care le impune o viață complexă și rapidă.

Democrația știe că orice organizare socială are nevoie de o ierarhie. Ea se desparte însă de doctrina reacționară a eredității și a privilegiului prin aceea că dorește o selecțiune largă făcută prin concurența întregii națiuni și că preconizează o ierarhie mobilă, vie, în care să pătrundă toate valorile națiunii și toată seva populară. Ea știe deasemenea că o egalitate perfectă nu poate exista în punctul de sosire; dar o dorește în punctul de plecare și de aceea manifestă o tendință fermă către ameliorarea diferențelor economice. Ea vrea să stimuleze toți membrii națiunii în opera de colaborare socială și să folosească toate valorile, de aceea respinge sistemul ereditar pentru funcțiunile publice.

Este de remarcat însfîrșit că demonstrația lui Maurras are loc în timpul războiului, cînd condițiuni istorice excepționale fac apel la o concentrare totală a forțelor națiunii. Războiul pretinde o părăsire a idealurilor eterne ale civilizațiunii pentru ca să constrîngă societatea la un regim de privațiuni și de sacrificiu. Democrația, regim de pace, doctrina de libertate, nu este prin excelență proprie pentru războiu. Ea își modifică radical direcțiunile naturale pentru ca să se supună comandamentelor de strictă autoritate și de violență. Dar o adevărată democrație găsește în voința sa însăși energiile necesare operei de conservare. Războiul a dovedit că democrația franceză a avut dreptate, nu d. Maurras.

* * *

Organizațiunea germană este pentru Maurras o sfortărare rară a acestui popor divizat în existența sa intimă și neliniștit

în dezvoltarea lui istorică. Poporul german—crede doctrinarul regalist—nu numai că nu posedă secretul organizațiunii, dar suferă de dezordine în permanență. Istoria sa este istoria luptelor naționale. Până la o dată recentă s'a vorbit de Germani, nu de o Germanie. Iar psihologia acestui popor, făcută din mișcare, din neliniște, din o perpetuă căutare arată ce forțe deosebite și ce aspre antagonisme se desbat în sufletul german. În toate tulburările occidentului, Maurras vede o origină germană. Catholicismul, după ce cuprinsese cea mai mare parte din Europa în cadrele și ierarhia organizațiunii sale politice, a suferit prima schismă considerabilă: Reforma. Civilizațiunea franceză, așezată pe doctrinele de ordine și pe respectul necontestat al autorității, a fost, la un moment dat, degradată de anarchia revoluționară a lui J. J. Rousseau în politică și de Romanticism în arte. În opera lui Rousseau, Maurras regăsește mistica individualistă a Reformei, iar în ostilitatea sa față de organizarea medievală și de Cetatea antică, o inspirațiune germană. Deasemenea, Romanticismul este o agitațiune trecătoare a tradițiunilor culturale franceze sub influența gusturilor dezordonate și false ale Germaniei. Însfîrșit, doctrinele politice în Germania sînt individualiste și, făcînd din cetățean un scop, dezorganizează instituțiunile publice și compromise autoritatea. Chiar în momentul cînd provinciile germane acceptau propaganda de uniune națională și renunțau la independența lor pentruca să alcătuiască imperiul, filosofia oficială proclama prerogativele individualiste. Teoria statului individualist și atotputernic a lui Hegel este pentru Maurras un compliment, un corolar al individualismului lui Fichte.

Oricine recunoaște în această teză exagerările obișnuite ale lui Maurras. Ele decurg, pe deoparte, din parțialitatea sa fonciară, pe dealta, din superficialitatea metodei sale care, nevrînd să caute în istoria unui popor caracteristicile lui etnice, se mărginește să tragă, din premise comune, concluziuni formale. Raționalismul lui Maurras se mulțumește să satisfacă exigențele simetriei crezînd că, prin aceia, a descoperit și o explicațiune autentică. Neputînd să creadă în progres și nici măcar într'un dinamism istoric, Maurras adoptă un fel de doctrină conformistă fără nuanțe. Experiența istorică este pentru el un studiu al condițiunilor exterioare fără raport cu momentul istoric, cu faza dezvoltării naționale. Apoi, patriotismul său este atît de adînc încît îl face să creadă că toate posibilitățile umanității sînt închise în hotarele patriei sale.

Oricine poate să-și dea seama de contribuția germană la civilizațiunea occidentală; oricine poate aștepta dela acest popor directive importante în opera de propășire europeană. Nimeni nu poate să nege că în spiritul său neliniștit, însetat de noutate nu se întîlnesc tradițiunile antice cu aspirațiunile obscure ale spiritului uman și nimeni nu poate să nu considere valoarea acestui proces care tinde să le unifice într'o formulă vie și folosi-

toare. Toată lumea admira organizarea reală și productivă a Germaniei deși își da seama de extravaganțele unei voințe de expansiune. Ordinea germană este alta decât ordinea franceză și atîta tot. Ordinea franceză este ordinea unui popor raționalist cu o veche unitate națională și cu o directă moștenire romană. Ordinea germană este din contra constituită din voința unui popor în care se ciocnesc încă amintirile de independență ale unor provincii proaspăt alipite, și din disciplina unui suflet tulburat de problemele destinului. În Franța, cheștiunea metodei — fiica cartezianismului — domină activitatea culturală. În Germania, spiritul elitei este supus problemei metafizice. Prima este mai stabilă dar mai curioasă de înfățișarea lucrurilor, de aspectul lor social; cealaltă este mai neliniștită, dar, preocupată de existența în sine, lasă cheștiunea socială pe planul al doilea pentru ca să se poată deda liberă visurilor sale proprii. Deaceia, poate, legea este mai precară în Franța — fiindcă mai des cercetată — decât în Germania, unde autoritatea sa nu este considerată zilnic după un provizoriu criteriu de utilitate.

Respectînd Germaniei calitățile sale și atribuindu-i valoarea unui exemplu, nimeni nu tăgăduște Franței contribuția sa primordială la civilizația europeană și nici necesitatea directivelor sale spirituale.

Const. I. Vișoianu

Cronica artistică

Specularea modernismului

Formarea noastră intelectuală contemporană are prea multe legături cu civilizația apusului pentru ca să nu ne așteptăm în chipul cel mai firesc să întâlnim în toate manifestările vieții noastre culturale un ecou al evoluției ce urmează gândirea și simțirea occidentală.

Viața noastră însăși, depășind suflatește marginile etnice naturale a devenit complexă. Fără a sta să mai cercetăm dacă ne-am fi putut lipsi cîndva de influențele venite de aiurea, trebuie să constatăm că deseori s'au altoit cu inteligență în trunchiul românesc și că astăzi alimentul culturii străine ne-a devenit indispensabil.

Ceiace rămîne însă surprinzător este faptul că după atîta amar de vreme de cînd ne frecăm cu civilizația omenirii mai înaintată decît noi, nu am căpătat o înțelegere mai limpede și mai lăuntrică a mecanismului fenomenelor ce se remarcă în evoluția culturii apusene. Printre elementele și formele succesive ce o alcătuiesc, am fi putut desigur ajunge să deosebim mai bine ceea ce aparține fondului general și permanent al sufletului omenesc de unele manifestări și apariții, de tendințe trecătoare sau excepționale care sînt expresia momentană inevitabilă a unor frământări și prefaceri izvorîte din condițiuni de existență locale, deosebite de ale noastre, deci, fără nici un interes de transplantare. Mai mult decît atît, am putea începe a ști să alegem în producția culturală străină creațiunea vie și rodnică de farsa și moda negustorească.

Expozițiile abundente ale ultimelor luni din sezonul trecut încheiat prin Salonul Oficial, judecate din acest punct de vedere ne-au dat o decepție. Am putut regreta o neînțeleasă risipă pe drumuri înfundate, a unora din talentele ce se găsesc în țara noastră.

Fără îndoială expoziții ca ale pictorilor *Bunescu, Dărăscu, Biju, Rodica Maniu-Mützner, Palady, Ștefan Dumitrescu, Tonitza*, sau a sculptorului *Medrea*, ca să citez numai câțiva din cei ajuși la o formare serioasă a talentului, ne-au dat opere complete realizate, încercate de suflet, dovedind asimilarea inteligentă a învățămintelor culese în contactul lor cu arta apusană. Chiar reminiscențele ce se pot afla la unii din ei sînt rămase pe planul al doilea, dedesubtul expresiei sincere a unei sensibilități proprii.

Dar de ce exemplul lor îmbucurător și plin de făgăduințe nu este urmat de atenția alții? Prea numeroși sînt aceia care ne dovedesc cît de înrădăcinată este la noi sistema imitației superficiale și nesocotite; iar atmosfera de admirație gălăgioasă sau de aprobare pedantă ce tinde să se creeze împrejurul lor, în dauna seriozității, ne arată bucuria și mîndria caraghioasă ce se naște la noi de cîte ori într'o ramură oarecare de activitate intelectuală reușim imitația modei de aiurea. Fără discernămint și fără legătură cu viața noastră sultească ne silim în toată să luăm pasul în urmele celor din Apus.

Se pare în adevăr că ceiace atrage pe mulți din artiștii noștri tineri spre Occident și în special spre Paris, nu mai este dorință firească de a cunoaște cît mai mult, de a se instrui cu seriozitate folosind toată bogăția mijloacelor pe care le oferă activitatea multiplă a vieții artistice de acolo și în primul rînd muzeele—singurul loc unde se poate căpăta un discernămint—pentru a-și forma cu răbdare un simț artistic hotărît și o judecată, așezate pe bază solidă, care să-i poată călăuzi spre crearea unei opere personale. Ambiția lor de căpetenie rămîne, nu fără fanfaronadă, *adoptarea ultimei mode*.

Ori, ultima modă occidentală este izvorită din *specularea modernismului*. Subt eticheta acestui curent, reprezentînd de fapt aspectele unei crize, dar vioiu, ca viața însăși în perpetuă mișcare de scurgere, cu ritmuri neprevăzute, care cere realizărilor sale o inteligență mlădioasă și o sensibilitate primenită neîncetat, se ivesc zilnic anchilozate în artificii, cu atît mai arogante cu cît mai superficiale, toate încercările de mistificare.

Nu cunosc, în această privință, nimic mai penibil în mișcarea artistică a Parisului din ultimii ani, de cît privilegiul *Saloanelor de Toamnă* și *al Independenților*. Interesul acestor manifestări colective destinate să înfățișeze și să întretină dezvoltarea liberă a artei moderne, rămîne legat de numele citorva individualități remarcabile puțin numeroase—nu citez nume fiindcă nu ași putea-o face aci decît deavalma, deci fără semnificare precisă—ajunse la o notorietate pe care o datoresc unui netăgăduit talent și unei probități entuziaste, care impune oricare ar fi tendințele uneori discutabile pe care le reprezintă. Iar împrejurul lor pe kilometri de cimeză se desfășoară parodia zgomoasă a năzuinții lor sincere.

Intrind in Salonul nostru oficial am fost izbit de analogia prea multora din lucrările expuse aici cu acea producție stearpă. Mărturisesc că după un număr însemnat de ani trăiți departe de țară așteptam cu multă nerăbdare și curiozitate o manifestare de ansamblu a artiștilor noștri, care alături de expozițiile individuale recente, să-mi înfățișeze vreo tendință caracteristică în dezvoltarea artelor noastre.

Nu mă așteptam firește mai mult să găsesc la artiștii noștri, mai ales la cei mai tineri o soluție a crizei prin care trece arta contemporană. Mă simțeam numai îndreptățit să cred că voi afla la noi, popor tânăr și mîndru pe drept cuvînt de vitalitatea sa, cel puțin o *atitudine logică și expresia unei încrederi în instinctele proprii*.

În fața zvircolirilor și enervărilor uneori sincere și explicabile în Apus, prea des chiar acolo artificiale și pline de snobism, vedeam pe artiștii noștri opunînd unei oboseli de veacuri și confuziunii unei rivalități imperioase—nu numai între forțele vii ale prezentului dar și față de tradițiile trecutului—o *seninătate și o liniște lucidă*. Cred că o asemenea atitudine ar fi fost chiar foarte romînească și că s'ar fi legat de minune cu acea pe care poporul nostru înțelept a știut să o ia pe tărîmul preferențelor sociale.

Dar, dacă talentele fără îndoială abundă, unde sînt „forțele proaspete” ale națiunii noastre? Unde, mai ales, poezia sensibilității unui suflet tânăr? — și acea exuberantă satisfacție de a fi tânăr adică de a descoperi cu ochii neobosiți minunea lumii? — Pe ici pe colo o floare rară abea ne amintește această simplă, dar neprețuită zestre pe care o aducem — singura pe care o putem aduce — în tovărășia noastră nouă cu civilizația veche a omenirii.

Se pare că talentul de care amintesc mai sus voește să-și ascundă chipul tânăr iluminat de zîmbet, colorat de sănătate, sub fixitatea machiajului convențional adus la modă prin marșeta modernismului occidental din ultimii ani care a creat *un tip al artei tinere*.

De aceea în Salonul Oficial și în cîteva expoziții (*Maxy, Marcel Iancu, Mihaela Pătrașcu, Brătășanu*) impresia mi-a fost neașteptată și fără bucurie. Mi s'a părut că mă aflu iarăși la Salonul de Toamnă sau al Independenților. Am simțit aceiași silă, același gol, am văzut aceiași tinereță moartă pe care le-am cunoscut ani de-a rândul în acele săli de periferie și înfundate ale numitelor saloane, în care se dă azil celor ce aprobă ca mamelucii într'un parlament. Menirea lor este să facă număr și ecou: „L'art vivant! L'art Vivant!”. Toată gloria lor este de a fi părăsiti formule și convenții mai vechi pentru a se îmbrăca cu pantaloni charleston.

Căci, sînt în arta modernă formule de eri îmbătrînite azi și părăsiti treptat de chiar acei care le-au încercat o clipă cu

sinceritate. De aci toată dificultatea pentru cine vrea să se țină în hora formelor moderne. Cel care duce jocul în capul șirului: de dănțuitori își schimbă pașii după fantezia sa, după impulsivitatea sa nouă, îndată ce s'a obosit de ei sau simte că le-a greșit ritmul,—cei ce urmează, continuă mișcări de automat care nu mai sînt potrivite și nu mai participă din vioiciunea celor din frunte. Sau rămîn immobili, înțepenți în atitudini artificiale și stîngace ca păpușile mecanice cînd le pleznește resortul.

Cine a avut prilejul să urmărească dezvoltarea tendințelor moderne, vorbesc de cele sincere și cu adevărat creatoare și a înțeles jocul vioiu al acțiunilor libere și al reacțiunilor necesare, nu a putut rămînea nici indiferent în fața efortului de creație modernă. Ar trebui să mă întind prea mult pentru a reaminti aci explicîndu-le și deosebind cabotinajul de pornirile rodnice, toate etapele minunate prin care a trecut pictura ultimelor decenii. Dar trebuie să reamintesc că un principiu a fost la baza eforturilor: *liberarea de orice formulă și libera dezvoltare a sensibilității artistului.*

De aceia, cu cît ne este mai mare entuziasmul pentru operele originale de emancipare realizate cu sinceritate în vremurile nouă, cu atîta respingem cu mai multă silă toată producția sarbădă și artificială a acelora care au banalizat tot ce-a fost sincer și spontan prin acea pastişare superficială care, pentru ei, se numește modernism. Aerele pe care și le iau toți pseudo-independentii nu pot înșela și entuziasma decît pe snobi și pe marii naivi sau farsori ai criticii artistice, diletanți în căutarea unei căpătueli care vor cu orice preț să se singularizeze și caută să dea sărăciei duhului și nepregătirilor o speranță de subtilă pricepere exaltînd orice elucubrație goală și orice farsă negustorească.

Personalitatea nu se poate obține prin artificii, nici imitînd fără scrupul și fără a le înțelege spiritul animator, fazele nehotărîte din opera cercetătorilor conștiinți și cinstiți. Pastîșînd numai formele superficiale și mai ales fiindcă e mai ușor neglijențele trecătoare sau deformările accidentale ce se întîlnesc în operele încă incomplet realizate ale maestrilor moderni—neglijențe și deformări luate din ușurenie și comoditate drept caracteristice esențiale și transformate în formule la modă—toți cabotini modernismului, pretinși artiști și critici, compromit arta modernă în același chip în care *Bouguereau, Cabanel sau Gerôme* și școala lor au compromis odinioară arta lui *Louis David* și a lui *Ingres* justificînd campania dusă împotriva academismului.

Nu înțeleg prin toate cele spuse până aici că artiștii de azi nu trebuie să folosească rezultatele, chiar pe cele mai îndrăznețe, care au ilustrat epoca modernă. Mi se pare însă că talentele tinere pot avea un rol mai interesant decît pe acela de a sta la pîndă pentru a vulgariza creațiunea altora.

Bine înțeleasă, opera unui artist ne prezintă două laturi egale—ca interes dar opuse ca folosință imediată. Una, izvor de satis-

facții intelectuale sau sensoriale, este înfățișarea operei complect realizate în care descoperim gândirea matură și conștientă a artistului, sensibilitatea sa în plină înflorire, strînse într'o armonie proprie. Aceasta constituie caracterizarea definitivă, bine conturată a personalității creatorului. Altul nu o poate lua decît falsificînd. Pe cealaltă latură descoperim, uneori chiar înafara intențiilor artistului, o sumă de sugestii, lumini sufletești ce abea mijesc, indicații vagi de posibilități viitoare, adevărați germeni de viață nouă care așteaptă și cheamă fecundarea unui suflet nou. De aici pornesc drumurile încă nebătute care trebuie să fie tăiate mai departe de generațiile ce vin.

În ceiace privește mai ales timpurile noastre de primenire în toate direcțiile, evoluția artelor trebuie dusă mai departe. Individualismul modern a împrăștiat eforturile mîindu-le spre ținte deosebite. Bilanțul producției artistice moderne este mai bogat în personalități rare decît în opere realizate și durabile. Sînt multe lucrări în care se găsește *ceva nou*. Dar atîta nu este destul pentru a face gloria unei epoci răspunzînd năzuințelor sale adînc omenеști și mai puțin încă pentru a înfrunta viitorul.

Toate cuceririle nouă împrăștiate așteaptă o coordonare și este clar că o asemenea operă de sinteză nu poate lua ființă prin imitația aparențelor exterioare din opera unuia sau a altuia ci prin înțelegerea și utilizarea chibzuită a spiritului ce le-a animat. *Ruskin* spunea: „nici unul din adevărații mei elevi nu va fi ruskinian“. Sînt o sumă de artiști moderni care pretind la paternitatea lui *Cézanne*. Dar cîți au încercat măcar să realizeze unul din principiile sale prin care își explică nesfîrșitele dibuiri și perpetua nemulțumire de el însuși: „*Je voudrais refaire Poussin d'après nature?*“. Dorință fecundă care conține în același timp tendința spre expresia liberă a sensibilității naturale și înălțarea sufletească a inspirației—fără îndoială mai greu de adoptat decît clișeul operei sale în care se găsesc altele neizbutiri.

O altă deformare a efortului de cucerire în arta modernă a fost comisă în domeniul *mijloacelor tehnice* și sînt foarte numeroși acei ce nu o văd. Dacă dela *Delacroix* încoace, trecînd prin *Impresioniști* și *Neoimpresioniști*, *Seurat* și *Cézanne*, înîlnim artiști cinstiți căutînd cu rivnă procedee care să îmbogățească mijloacele de exprimare în pictură, putem constata în același timp lipsa de seriozitate cu care o sumedenie de așa-zisi pictori au speculat prin expediente eftine posibilitățile lăaturalnice ușoare pe care renovarea tehnică le oferea. Subt pretextul „*încercărilor*“ se ascunde deseori ignoranța.

În genere, chiar atunci cînd este de bună credință, preocuparea prea exclusivă de mijloacele tehnice duce la o sărăcie a cuprinsului operei de artă. Gîndindu-se numai la înfățișarea pe care o va putea avea opera lor, dorînd-o cît mai izbitoare și deosebită de a vecinului, prea mulți artiști, dintre cei mai talentați, uită că o operă de artă nu ne cucerește decît prin emoția inte-

lectuală ce procură. Mărginindu-se la procedee — de altfel nu totdeauna seducătoare — unii fiindcă sufletele lor sărace sînt lipsite de viață lăuntrică, alții din prejudecăți învechite, nesocotind tot ce este vis și imaginație, au îngustat domeniul creațiunii lor.

Nimeni nu tăgăduiește că o pictură este înainte de toate „o suprafață acoperită de colorialăturate într'o anumită ordine” și că sculptura se alcătuește prin compoziția armonios echilibrată a volumelor. Dar aceste adevăruri nu trebuiesc luate drept pretext pentru a face din artă o distracție sensuală.

S'a împlinit un veac de cînd revoluția romantică a deschis zăgazurile în care școala oficială înăbușea toate avinturile de primenire. Azi artiștii nu mai au nici o libertate de revendicat. Prerogativele de care se bucura în Franța Academia, dacă nu au dispărut încă cu totul sînt atenuate și inoperante. Viața artistică este astfel organizată încît un talent original se poate desvolta fără stavilă cucerindu-și locul ce merită. Erori vechi au fost îndreptate. *Olimpia* lui *Manet* este așezată în sala cea mare a sec. XIX din *Luvru* în fața *Odalisei* lui *Ingres* și tovarășia lor este plină de cordialitate ca a bunelor rude ce sînt. Același palat al gloriilor consacrate și-a deschis de mulți ani porțile, odinioară păzite de cerberii Institutului, *colecțiunii Camondo* care introducea pe *Manet*, *Renoir*, *Claude Monet*, *Pissaro*, *Sisley*, *Degas*, *Cézanne*. Muzeul *Luxemburgului* a fost în întregime primenit în anul trecut în favoarea Impresioniștilor din *colecțiunea Caillebote*. Primită odinioară de direcțiunea oficială a muzeelor cu discuțiuni ce au rămas celebre în istoria evoluției artei moderne și atîta vreme surghiunită într'o sală neîncăpătoare și lăaturalnică, azi a cucerit locul de cinste în mijlocul muzeului, unde triumfă deasupra tuturor *Renoir*. În vecinătatea cea mai apropiată înfilnim pe *Gauguin*, *Van Gogh*, *Odillon Redon*, *Matisse*, *Friesz*, *Utrillo* și atîția alții care dovedesc triumful spiritului nou. *Saloanele oficiale* caută să se întinerească și acel *al Tuilerilor* condus cu vederi largi și născut din necesitatea lor, adună la un loc pe *Albert Besnard* (fost director al Academiei de la Roma, actual director al școlii de Belle-Arte și membru al Institutului) cu *Lucien Simon* sau *Maurice Denis*, *Bourdelle* sau *Joséph Bernard*, *Picasso*, *Braque*, *Leger*, *Chana Orloff*, *Fujita*.

Azi declamațiunile și atitudinile războinice în numele Independenței artelor sînt inutile și rămîn expiedientul neputincoșilor. Este din potrivă momentul să ne dăm seama că independența este numai o stare ce nu implică valoarea definitivă și netăgăduită a operelor ce îngăduie. Ea cere mai mult ca oricare alta revizuirea serioasă a valorilor în joc. O asemenea revizuire făcută fără prejudecată și patimă, avînd în vedere numai sufletul omenesc vast și generos, este singura cale pe care arta modernă va eși din criza actuală. Se va constata repede că dacă orice formă de artă nouă și orice pornire sufletească nouă are dreptul la viață, nu tot ceiace a fost sfărîmat în lupta pentru izbînda

libertăților de azi trebuie nesocotit. Și mă gândesc tot atît la întrebunțarea unor anume procedee — Renoir nu a ezitat să întrebunțeze *glaciurile* cînd exprimarea senzibilității sale fine le cerea — cît și la conținutul de idei sau de simțiri al operelor.

De fapt, Academismul cu producțiile sale sarbede a stîrșit prin a desgusta și depărta pe moderni de la o sumedenie de preocupări care stimulaseră talentele celor mai mari artiști din epocile de glorie ale timpurilor trecute, dîndu-le prilejul și materia din care să creeze capodopere. El a compromis ceia ce se numea *subiectele nobile* prin platitudinea și lipsa de gîndire cu care le-a exprimat, înlocuind *portretul*, studiul strîns al fizionomiei în care se exprimă sufletul ființei, prin afectarea teatrală sau un realism pur imitativ al formelor, *alegoriile* prin repetarea prostească a formulelor sau atributelor convenționale și neînțelegerea ideii vii ce conțin.

Artiștii vor înțelege că dacă fără îndoială natura moartă în care ni se înfățișează două mere și un ulcior poate fi o capodoperă, sînt încă în sufletul omenesc năzuinți sau bucurii mai adînci, mai subtile sau mai dramatice, de o realitate puternică, în care un artist își poate descoperi menirea. Sculptorul *Bourdelle*, cea mai desăvîrșită personalitate artistică a timpurilor noastre ne-o dovedește în *basoreliefurile de la Teatrul din Champs Elisées*, în monumentul lui *Alvear* (compus după un tipic vechi: un soclu purtînd o statuă equestră; la cele patru colțuri cite o figură alegorică) sau în ultima sa lucrare de seamă, basorelieful deasupra scenei noului teatru din Marsilia. Lincezeala de care suferă aria ultimilor ani provine din meschinăria subiectelor — oricare ar fi uneori farmecul lor intim — și din lipsa de inspirație în care artiștii vor să stea închiși. Aici a dus *specularea modernismului* despre care am vorbit. *O rutină mai nouă* sugrumă sufletele și talentele de azi, în același chip în care rutina oficială din veacul trecut sugruma pe cele de ieri.

P. I. Georgescu-Rachtivanu

Fetele unei evoluții

(Despre expoziția Iser)

Cînd, acum cîtiva ani, Iser ne-a adus privesțile Balcicului, loc de întrecere pentru toți artiștii tineri, dornici să fie adevărați pictori, am simțit bucuria unei bătălii aproape cîștigate. Dintre toți cei ce și-au încercat puterile la Balcic, singurul care-a izbutit să cuprindă formele acelea colțuroase, neregulate, sălbatece, capricioase și să aducă împrietinire între apa nesfîrșită și stîncă albă, tovarășe întru veșnicie înțelese în cadrul naturii și vrăjmașe doar în pînzele unor artiști, a fost Iser. Planurile larg întinse, țintuite în piatră și sfărămate după voia apei ce-și:

repetă voile dealungul secolelor, cuprindeau între ele coclauri de toate chipurile și felurile, căci nicăeri ca la Balcic pitorescul nu-și satisface pornirile complexe și surprinzătoare. Iser izbutise să sintetizeze aspectele și să liniștească pitorescul. Un cimitir de liniște, o greutate plină, un static ce-ar rivni doar eternitatea. O fărimă compusă din piatră, humă, apă, aer dăruită somnului veșnic. Materia era înfățișată, prin ceiace avea ea mai expresiv și mai adînc. Se săvîrșise, poate, o permanentizare a pitorescului.

Lipsea totuși ceva. Duhurile cimitirului. Lumina materiei, care zăcea de plînatate și greutate. Răsufllarea planurilor prea strînse de puterea liniilor. Iser, care a fost, rînd pe rînd, desenator incisiv cu calități psihologice, pe care nici un caricaturist român nu le-a avut, și apoi desenator cu tendințe picturale, începuse pe-atunci a fi pictor.

Totuși materia predomină în dauna culorii, forma în dauna luminii. Iser, desenatorul, cuprinsese de minune aspectul sculptural al Balcicului. Dispozițiile formale ale peisagiului nimeni nu le redase mai sintetic și mai expresiv. Lipsea totuși lumina, duhul materiei. Culorile acelea puțin vii, plîmbate de lumină, întrefesute de azurul marin, ce se întindea până dincolo de stîncile în formă de animale preistorice, nu trăiau viața materiei închisă și sfințită în forme veșnice. Iser nu izbîndise și în culoare, ci numai în formă.

Puțini ani mai tirziu culoarea apărău din ce în ce mai stăpîină, în priveliștele orientale ale lui Iser. Turcoaicele, tătăroaicele, înfățișate în atitudini oarecum majestuoase, monumentale, erau însuflețite de duhul culorii. Erau culori vii, încă nu întotdeauna acordate, nu întotdeauna armonizate. Întilneam însă, fericite împreunări. Formele, în schimb, nu mai sufereau nicio obiecție. Totul era construit. Liniile se continuau și se întilneau ca'n opera Dumnezeiască. Trupurile erau pline, grele, deplin așezate în spațiu. Raporturile dintre cantități erau socotite fără greș. Orientul sălășluia nu numai prin specificul formal, ci și prin culorile lui dragi de secole. Rozul și verdele aveau ceva din simbolizarea obrazilor femeesti, adăpostiți de lumină cu vălurile negre, și speranței în fatalitatea orînduită de profet. Rămîneau întipărite în ochi și minte figurile acelea cu umerii obrazilor accentuați, cu gurile mici și cam supărate, cuprinse între culori vii și sălbatece. Dar tonuri sumbre,—gama dela alb-gris la brun-negru,—discret armonizate apăruseră odată cu aspectele vii și expresiv orientale. Un bătrîn ce sta lingă două femei, ne-a rămas deapururi întipărit, datorită tihnei ce emana din el și frumuseții culorilor. O barbă răsucită ca fibrele lemnului, era singurul lucru deschis ce eșea cu discreție din cuprinsul culorilor pămîntii, sumbre și acordate în tihna sufletului oriental. Iser izbutise să împreune forma cu culoarea, sculpturalul cu picturalul, pe un plan propriu de conștiință. Influențele rămăseseră, oarecum, de căruță. Și ele vor rămîne din ce în ce mai uitate, cu cît prefacerea se va petrece cu mai mare forță.

Ultima expoziție a lui Iser, cea și acum deschisă în sala „Ileana” a Cărtii Rominești, a adus alte dovezi de înălțare a artistului.

* * *

Iser e acum pictor. A renunțat la greutatea volumului, a uitat unele rigidități formale, nu mai știe atît de mult, ca înainte, de accentuarea sculpturală a materiei. Acum culoarea e totul. Și e firesc să fie astfel, de vreme ce pictura înainte de toate înseamnă culoare. Tehnica e acum puțin simțită. După noi, materia e chiar prea discret enunțată. Culoarea a dinamizat totul. Deaceia a micșorat greutatea volumelor și a schimbat staticul de odinioară. Acum culoarea înviază totul. Planurile sînt însuflețite de culoare, nu de linii. Simplificarea formală e dusă până la nimicirea formelor impozante dinainte. Monumentalul a fost lăsat sculpturii. Iser vrea pictură și doar pictură. Echilibrul dintre formă și culoare l-a părăsit, și poate, cu drept cuvînt. În compoziția cu șase turcoaice (nr. 44), planurile nu mai au adîncime, ci sînt doar enunțate. Totul e acum mai dinamic, mai fluidic. Albastruri de frescă, alături de-un roș viu și magic sau de-un verde curgător ca fierea, ce cuprinde până și ochii omului bolnav. Vietatea culorii preocupă acum pe artistul Iser.

Este un tablou în această expoziție, în care găsim strînse caracteristicile picturii lui Iser. Patru turcoaice stau într'o cameră cu pereții gris-aburiu. Nu mai au atitudinile mindre de-odinioară. Accentul nu mai cade pe măreția trupească, ci pe armonia coloristică. Și se întilnesc în acest tablou trei culori: albastru, roz și verde. *Din radierea lor simțim tot farmecul oriental.* Credem că o pictură nu poate rivni la mai mult. Aspectul dela Curtea de Argeș este deasemenea o enunțare rapidă de pe un singur plan, în care sînt strînse zeci de forme omenești, ce răspund prin culori vii și înțelese între ele.

Peisagiile franceze, pe care noi le prețuim ceva mai puțin decît aspectele orientale, au aceleași caracteristici. Forma este subînțeleasă în ele. Culoarea caracterizează, înfășură și mișcă totul, cu o siguranță măiastră. Iser nu se mai gîndește atîta la formă și la expresia psihologică. Așa se explică de ce și țărancile noastre au chip de tătaroaice (nr. 63 „o țarancă”) și de ce unele peisagii ne-amintesc priveliștile unor pictori academici.

Iser s'a dedat cu totul culorii. Deopotrivă culorilor vii, țipătoare, sălbatece ca și celor stinse, surdinizate, înrudite cu cele ale lui Henry Matisse (odalisca ș. cl.). Am pomenit un nume străin. De ce? Nu știm. Căci la ce bun, să amintim nume directorii ca Derain, Matisse, Friesz, Pascin și chiar Delacroix, cînd Iser, ajuns la maturitate, și-a învățat demult lecțiile, devenind

el însuși un profesor, poate, nu numai în pictura românească. N'avem impresia că fețele evoluției lui Iser s'au sfârșit și că nu mai are încotro urca. Dar unde-a ajuns acum este un capăt, pe care puțini îl pot ajunge. Că s'ar putea duce și la un altfel de echilibru sau că s'ar putea îndrepta către marea compoziție morală, nu va trebui să ne mire. Iser este în continuă înălțare și prefacere. Ritmul vegetației bate în el. Nimic să nu ne mire. Fața la care a ajuns astăzi Iser, ne bucură și ne dă voe să ne mindrim cu el.

Petru Comarnescu

Cronica ideilor

Sufletul rusesc după o nouă publicație 1

Sufletul rusesc se caracterizează prin misticismul religios, cu nuanța mesianică și apocaliptică. Aceste aspecte sufletești sînt puse în relief de studiile publicate în No. 8 al colecției menționate, semnate de N. Berdiaef, S. Bulgakof, M. Zdziechowski și A. Miroglio.

Berdiaef afirmă o tranșantă opoziție între sufletul rusesc, care prin caracterul lui aparține Orientului, și sufletul popoarelor occidentale. Poporul rus își trage viața „nu din cultura intelectuală, ci din religie, din credință”. El are cultul sfinților și al sfințeniei, ignorează atașamentul exclusiv față de bunurile pămîntești și, din adîncul sufletului său, își îndreaptă privirile către Ierusalitul cel est.

Credința ortodoxă rusă nu e reprezentată însă de teologia oficială. Teologii ortodoxiei rusești, Kirejewski, Chomiakov, Teodorov, Soloviev, — toți aceștia n'au aparținut clerului ortodox rus. Teologia oficială, prea mult pătrunsă de ideia autorității, supusă principiului ierarhiei bisericești, nu putea dezvolta tocmai principiul fundamental al teologiei ortodoxe: libertatea în comuniunea sufletelor, în iubire, în Dumnezeu. Aceasta au putut s'o facă numai oamenii lipsiți de prejudecățile castei clericale.

O altă caracteristică a teologiei rusești e ontologismul conștiinței religioase. Se afirmă realitatea celor două lumi: terestră și celestă, și se admite intervenția ființei divine în mersul lucrurilor pămîntești, prin manifestarea în om a energiei divine. Ca un corolar al acestei credințe ontologice se produce în sufletul rusesc renunțarea la lumea terestră și la bunurile ei pasagere.

Însfîrșit, apocaliptismul e ultima și cea mai originală manifestare a conștiinței religioase rusești. Spiritul apocaliptic și ideea apocaliptică rusească sînt produse ale pasivității și potențialității ortodoxiei rusești. Energia ei e îndreptată în interior, către activitatea spirituală, către comuniune în Dumnezeu, ea nu se actualizează în creațiuni de cultură, în activitate istorică. Idealul social al bisericii ortodoxe e situat pe alt plan decît acel al vieții istorice. Creștinismul occidental s'a actualizat în istorie, în civilizație, și, drept consecință, s'a produs „epuizarea forței spirituale concentrate în așteptarea Ierusalемului celest, al Cetății Viitoare, a Regatului Divin“. Astfel s'a consumat partea apocaliptică a creștinismului. Aceasta nu s'a întîmplat confesiunii ortodoxe, ceiace îi dă dreptul să afirme că ea reprezintă mai fidel creștinismul primitiv. În schimb, pasivitatea ortodoxiei față de puterea temporală a împiedicat crearea în sufletul rusesc a unor dispoziții către cultura laică.

Afirmațiile lui Berdiaef nu țin seamă însă de unele particularități ale vieții religioase rusești, de aceia trebuiesc corectate. Religiozitatea Rușilor nu este numai interioară. Poporul de jos dimpotrivă, e atașat unui ritualism excesiv. Bulgakof e mai aproape de adevăr cînd spune că pietatea Rușilor se manifestă în ritul liturgic, arhitectura bisericilor și pictura religioasă. Sciziunea bisericii rusești din sec. XVII e datorită unor chestiuni rituale, nu cu caracter de dogme.

Bulgakof nu relevă însă faptul că ritualismul intolerant a fost cea mai mare piedică pentru dezvoltarea culturii laice în Rusia. Lipsa unei instrucții intelectuale Bulgakof o pune în seama Grecilor, care transmițînd poporului rus creștinismul, nu i-au transmis și valorile științei laice, pe care le posedau într'o măsură mai întinsă decît Occidentul din același timp (sec. X). Desigur, aceasta este una dintre cauze. Dar mai sînt și altele.

Istoricul bisericii rusești E. Golubinski a avut curajul să arate și vina Rușilor, și nu s'a lăsat ademenit de înclinația de a arunca vina defectelor propriului popor în sarcina altor popoare. După el, însuși Rușii nu au avut acea tendință către cultura laică, pe care au avut-o popoarele romano-germanice din Europa occidentală. Lipsa de interes la poporul rusesc pentru cultură și civilizație se explică prin condițiile în care s'a întemeiat statul rus și s'a dezvoltat pe ruinele unei culturi antice, ca popoarele din Apus. Ea nu s'a simțit membru activ al imperiului roman, a cărui existență trebuia s'o continue și al cărui rol cultural și civilizator trebuia să-l moștenească. În schimb, abia tîrziu, în suferințele rusești a încolțit ideea că Rusia e succesoare a imperiului Bizantin, care era cunoscut însă numai sub aspectul vieții religioase, pe cînd bogata cultură intelectuală îi era ignorată.

Istoricul rus Clincevski arată și alte cauze care au determinat la Ruși lipsa de atașament față de viața terestră: luptele

neconținute cu nomazii stepei, procesul de colonizare al pădurilor din șesul rusesc, exploatarea agricolă sui-generis, care silea pe țărani ruși să-și mute neconținut gospodăriile din loc în loc, etc.

Astfel că explicarea apocaliptismului rusesc trebuie căutată mai mult în condițiile vieții istorice rusești și nu atât în religia ortodoxă, care la alte popoare ortodoxe n'a dezvoltat așa de puternic așteptările apocaliptice. Apoi, apocaliptismul n'a fost numai „un refugiu al neputinței“. Zdziechowski, redând ideile lui Trubetzkoi scoate în evidență caracterul activ al apocaliptismului rusesc, care e „o încurajare către acțiune, o afirmare a misiunii omului exilat pe acest pământ... A trezi sentimentul originii omului și a destinației sale divine, devenea o necesitate absolută, trebuia ca o sguđuire să-l scoată din amorțeală, trebuia să se strige... Apocaliptismul a fost acest strigăt!“

Iată două afirmații ce se bat cap în cap. Pe deoparte, interiorizare și pasivitate, pe dealtă parte, ritualism și activism. Și e greu să afirmi numai pasivitate la un popor a cărui istorie e un șir nesfârșit de colonizări și de lupte și războaie de expansiune. Trebuie să observăm însă că interiorizarea, religiozitatea interiorizată, e apanagiul oamenilor culți. Berdiaef vorbește de teologii ortodoxismului rus, care toți erau oameni de o cultură intelectuală rafinată. Intelectualii ruși sînt cunoscuți prin pasivitatea lor. Au fost mai mult un produs al unei clase parazitare, ei aveau toată posibilitatea să facă teorii, să mediteze, să-și creeze o altă lume, mai ideală decît accia pe care li-o înfățișa viața de toate zilele cu meschinăria ei. În schimb, poporul de jos — e vorba de poporul velicorus, — se caracterizează prin activism, printr'o tendință manifestă către expansivitate, și astfel scriitorii care afirmă caracterul activ al mesianismului și apocaliptismului rusesc se bazează și ei pe o realitate oferită de viața rusească.

În general, în cercetarea conștiinței religioase rusești nu trebuie să pierdem din vedere caracterul ei mesianic. Acesta e caracterul predominant al sufletului rusesc, care nu lipsește nici nihilistilor, nici bolșevicilor. Orice credință ar avea un Rus, el cată s'o impună nu numai Rușilor, ci și celor de alt neam. Și întotdeauna Rușii cred că rolul istoric al Rusiei este de a salva omenirea, fie din mrejele dușmanului omenesc, fie din impasul în care se află ea datorită organizației sociale.

Ori, ideia de salvare trădează activism. Deci, nu poate fi vorba de pasivitatea complectă a sufletului religios rus. Singurul lucru de care trebuie să ținem seamă, e alternarea de momente de tensiune cu momente de oboseală, de unde rezultă acțiuni contradictorii, oscilare între pozitiv și negativ, între bine și rău, în care Rușii, deobicei, ating punctele maxime fără a trece prin cele intermediare. Acesta e și suportul apocaliptismului rusesc. Dar momentele de oboseală, de pasivitate, de cădere în păcat, după cum arată cu ațita pătrundere în romanele sale Dostoiewski, sînt urmate de o renaștere, în care tensiunea sufletului e și mai

puternică. Și e de observat că pe cînd momentele de oboseală sînt cu totul trecătoare, acțiunile izvorîte atunci fiind superficiale, — momentele de tensiune sînt durabile și cu multe consecințe pentru ridicarea nivelului vieții sufletești.

Prin aceasta se explică de ce, cu toată alternarea de epoci constructive cu epoci distructive, ultimele sînt, în istoria rusească, relativ rare și, deși ne înfățișează deslănțuirea patimilor celor mai josnice într'o măsură neîntrecută de nici un popor, ele n'au urmări fatale pentru ființa morală a poporului rusesc. Deaceia și rezultatele istorice ale vieții culturale rusești nu sînt nule, cum ar avea aerul s'o afirme Berdiaef. Ele sînt, în orice caz, mai mult pozitive decît negative. Să nu uităm că sînt numai două secole de cînd Rusia a pășit pe calea asimilării culturii europene și a început să joace un rol mai însemnat în viața istorică a Europei. În acest timp scurt Rusia a contribuit la îmbogățirea culturii europene, prin ceiace e specific rusesc. Ca ceva pozitiv rămîne literatura rusească și contribuția muncii științifice.

Revoluția rusească nu trebuie privită ca o negare a istorismului, ca ceva negativ, cum susțin autorii din volumul discutat. Cel mult, în prima ei fază revoluția rusească poate fi socotită ca un moment de oboseală a sufletului rusesc, după care a urmat imediat o schimbare, o tendință neobișnuit de puternică de creațiune pozitivă. Să sperăm că această epocă creatoare, cum s'a întimplat și până acuma în istoria rusească, va fi de lungă durată și nu se va menține numai la suprafață. Astfel că, pentru viața istorică Rusiei îi rămîn rezervate toate posibilitățile.

V. Harea

Cronica psihanalitică

Praznicul ¹⁾

Dacă am avea ochi de văzut am putea ceti dintr'o simplă creangă de copac întregul istoric al universului și l-am culege din acea creangă întocmai după cum culegem cu ajutorul unui simplu virf de ac miliardele de vibrațiuni ale unui cor de sute de persoane. Dar n'avem ochi. Dacă am avea ochi de văzut, îi-am putea spune unui călător tot drumul ce l-a făcut, examinându-i numai încălțăminte prăfuită și i-am ceti de pe acea încălțăminte întreaga cale parcursă, întocmai după cum cetim de pe un manometru înălțimea la care s'a ridicat un aeroplan. Dar n'avem ochi.

Se pune chestiunea: putem noi ceti dintr'o apucătură a cuiva întregul său istoric sau, cel puțin, istoricul acelei apucături și putem noi oare ceti dintr'un obicei al unui popor istoricul acelu popor sau cel puțin al acelu obicei?

Dacă s'ar putea ceti dintr'un obicei sau dintr'o apucătură a cuiva cel puțin istoricul acelu obicei sau apucături, atunci ar fi posibil ca, studiind o serie de obiceiuri și apucături cu toate istoricele lor, să deducem, prin articulația acestora, istoricul întreg al acelu individ. Aceasta o încercăm cu ajutorul psihanalizei.

Un simptom psihonervos e urmărit cu tenacitate până la izvor de unde putem pe urmă, pe cale inversă, să vedem toată calea transformărilor pe care le-a suferit acel simptom dela începutul lui și până în prezent și, în același timp, și raportul dintre el și restul psihicului acelu individ.

Ceiace e interesant însă e faptul că de multe ori simpto-

1) Din volumul: Iubirea, ura și frica, ce va apărea.

mele individuale se pierd în negura simptomelor generale, a raselor și a speței umane. Astfel, ca să venim cu un exemplu, vom povesti istoricul unui banal simptom psihonervos ce-l prezenta un bolnav de-al nostru. Un bărbat de 35 ani suferea de mai multă vreme de vărsături și lipsă completă de poftă de mâncare. Din punct de vedere medical obișnuit, nu se putea descoperi nici o cauză care ar fi explicat simptomele amintite. Urmărind pe cale psihologică acest simptom — deoarece știm că anumite reprezentări de această natură pot deslănțui astfel de simptome — am ajuns până la un anumit moment din viața lui când i-au apărut pentru prima oară simptomele amintite. Cu doi ani în urmă fusese la înmormintarea tatălui unui prieten de-al său. Când a zărit coșciugul mortului, i-a venit imediat greață și, după ce a ajuns acasă, a și vomitat. Pe urmă se repetau aceste simptome ori de câteori trecea pe lângă o biserică sau auzea din depărtare un dangăt de clopot. Dece și cum? Era de nedeslegat. Insistînd mai departe bolnavul își amintește de-odată că a mai avut odată aceste simptome când era copil de 7—8 ani cu ocazia morții tatălui propriu. În timp ce își amintește și-mi spune acestea îl văd că se ridică brusc de pe scaun și aleargă afară unde are o vomită extrem de vehementă. Intorcîndu-se înapoi l-am rugat să-mi spue ce idee i-a trecut prin cap înainte de-a i se face așa de rău. Ideea era destul de interesantă: era amintirea unui vis de pe cînd era tatăl său întins pe catafalc. Visase că era praznic la ei acasă și, lucru curios, la mese se servea carne din tatăl său care fusese pus la fript și împărțit în mod egal la toată lumea. În vis nu i s'a părut nimic anormal, a doua zi însă a început a avea greață și vărsături care au durat cîteva săptămîni.

Ajunși până aci, ni se pare clarificat până la un punct simptomul lui. Imaginea repulsivă din vis i-a pricinuit acel simptom care ni se pare o reacțiune normală pentru un om din societatea și meleagurile noastre. Moartea tatălui prietenului său i-a retrezit vechea poveste care a reprodus aceleași simptome pe cale absolut înconștientă, automată.

Prin urmare se pare că s'a limpezit chestiunea și, cu toate acestea, dacă urmărim mai departe, vedem că acel simptom ne duce în domenii ce depășesc istoricul individului, călcînd pe terenul rasei din care face parte și de aici pe cel al speței umane întregi și, dacă vreți, poate și mai departe.

Bolnavul de mai sus ne-a dus cu istoricul simptomelor sale până la praznicul tatălui său, praznicul însă e un rit al poporului nostru și, sub diferite forme, al tuturor popoarelor. Dece s'o fi prăznuind moartea cuiva? Cînd ne gîndim la tristul eveniment care-l determină ni se pare foarte straniu acest obicei. Ai crede că un cadavru de om nu-i poate trezi nimănui poftă deosebită de mâncare, băutură și petrecere și cu toate acestea, se face praznic. Se înțelege că i s'a căutat o raționalizare, mo-

tivindu-l prin concepții religioase și că se mincă pentru sufletul mortului, atribuindu-i-se acestuia aceleași necesități pe care le-a avut și în viață. Așa ar părea, dar nu e nici pe departe așa. Visul pe care l-a avut bolnavul nostru ne clarifică mai mult. În vis s'au reactivat tendinți străvechi, depe cind se făcea praznic într'adevăr cu carnea mortului. Praznicul de astăzi e un derivat al canibalismului ascuns binișor în cutele inconștiente ale sufletului nostru. E absurd? Dar antropologia ne spune că și astăzi sînt popoare care își ospătează morții. În riturile popoarelor primitive se pare că mai ales tații nu mureau de moarte bună ci erau uciși și mincați apoi de cătră fii, care voiau prin aceasta să se identifice cu victima. Mai firziu, după înființarea totemului — un animal sfînt al familiei cu rol de tată-zeu — s'a trecut obiceiul asupra acestuia care era prăznuit cu fast mare numai la anumite ocazii și fiecare membru al familiei sau tribului căruia îi aparținea acel totem era obligat să consume din el. Ritul totemului există și astăzi ca manifestare a celei mai primitive forme de religie. „Țapul ispășitor“ al israeliților ne face să bănuim că totemul lor a fost țapul, sau în orice caz o vită cornută cu unghia despîcată care pentru ei e „coșer“.¹

Se întrevede prin urmare destul de limpede, după cum ni se pare, că alimentele ce le mîncăm la praznic țin locul chiar al celui mort. De altfel și Crist, în religia noastră, și-a prăznuit moartea oferindu-și carnea și sîngele său sub simbolul pîinii și al vinului. Și acesta a fost un ecou al altor vremuri reactivat în sufletul *Lui*, dacă nu cumva a fost „cina cea de taină“ un adaos ulterior al învățăcelor săi, dovedind prin aceasta că în sufletul lor s'a produs acea reactivare a vechilor rituri.

Moartea se vede că a fost întotdeauna un eveniment ambivalent, adică și trist și vesel. Trist, pentru că pierdem o persoană care a cîștigat drept de cetățean al sufletului nostru prin faptul că am trăit atîta timp cu el și vesel pentru că am scăpat de un-concurent.² Tristeța e deschisă, veselia e mascată, inconștientă. La priveghiurile dela țară vedem ambele laturi reprezentate, despicate însă și proiectate asupra diferitelor categorii de persoane: cei din familie sînt triști, pe cind cei străini sînt obligați să fie veseli, să facă diferite ghidușii și să se joace de-a fel de fel de fleacuri infantile care îi fac să ridă cu poită. Raționalizare au și aici: motivează că trebuie să-i înveselească pe cei de casă, în fond însă e straniu și acest obicei cași praznicul și, dacă nu ne-ar ajuta simptomatologia psihonervoasă și antropologia nu ne-am putea lumina deloc. E jocul sălbaticilor în timpul cit se prăjește victima.

1. Vezi *Fr. Fromm-Reichmann: Das jüdische Speiseritual, Tmago, 1927, Pag. 235.*

2. La anumite popoare, cind se întîmplă să moară un fiu în casă, familia mamei înscenează o răsvrătire contra tatălui mortului pe motiv că i s'a îndeplinit dorința să scape de acesta.

Ceiace e mai interesant din toate acestea e altceva: e faptul că un individ care se află atît de departe de acele epoci cînd se obișnuia prăznuirea cu însuși trupul mortului, e capabil în anumite situații sau cel puțin în vis să reactiveze aceleași tendinți fără ca măcar să fi auzit vre-odată de ele. Aceasta însemnează că noi sîntem osîndiți să ducem nu numai crucea individuală în spate dar și pe cea a întregii spețe umane, fapt ce e exasperant cîteodată. De unde știa croitorul Iohannes Binggeli, un făuritor de sectă religioasă din Șviteră¹, că a existat odată și că mai există și astăzi pe fața pămîntului cultul falusului? Acest individ și-a ridicat organul lui genital la rangul de zeitate iar urina lui o împărțea ca balsam ceresc contra boalelor. El era după concepția noastră un nebun, dar cu aceasta n'am explicat nimic. Se vede că fiecare individ păstrează în sufletul său conturul pașilor ce i-a imprimat în drumul său evolutiv întreaga speță umană și că aceleași procese psihice ce i-au condus pe strămoși la cultul falusului l-au condus și pe Binggeli, și aceleași procese ce-i mînau pe aceia la ospățul morților ne îndeamnă și pe noi să facem praznic și, în fine, că nu numai din punct de vedere organic ontogenia repetă filogenia ci și din punct de vedere psihologic, fapt ce-l susține Freud.

Sufletul nostru e o carte de istorie în care se imprimă evenimentele singure. Cine vrea să învețe istorie?

Sufletul nostru e o liră pe care cîntă timpul cu degete invizibile, iar lira păstrează toate cîntecele dela cel dintăiu acord pînă la cel din urmă.

Cine vrea să asculte cîntecele ei?

Dr. C. Vlad

București, 10. XI. 927

1. Vezi *Hermann Rorschach: Zwei schweizerische Sektentifter.*

Cronica teatrală

IAȘI

Activitatea teatrului național din Iași mult criticată, în ultimul timp, a fost obiectul unor vii polemici.

Cîteva fapte nu pot fi fără îndoială negate. Unii artiști și artiste de valoare au părăsit sau sînt pe cale de a părăsi Iașul. Repertoriul e alcătuit la întîmplare și în cea mai mare parte, din piese autohtone asupra calității cărora e preferabil să nu insistăm, sau din comedii pariziene de o speță inferioară și de un gust îndoelnic. O direcție de scenă abilă și fermă, care să dea ansamblului un stil propriu și să facă din el o unitate vie, lipsește. Dar mi se pare nedrept, ca vina pentru această stare de lucruri s'o atribuim, cum fac unii, numai lipsei de competență sau de energie a oamenilor.

Cauza răului trebuie s'o căutăm, mai degrabă, într'un complex fatal de împrejurări, a căror existență împiedică sau face vremelnică și iluzorie, orice încercare serioasă de ameliorare.

Reforma proiectată de priceputul și activul fost secretar general al artelor al ultimei guvernări, e singurul lucru care în somnolența și marasmul ce apasă aproape toate teatrele noastre provinciale, ar fi adus posibilitatea unei înviorări.

Din nefericire, jocul fluctuațiilor politice de care în fericita noastră țară, arta nu a izbutit nici cînd să fie ferită, a împiedecat, cine știe pentru cîtă vreme, realizarea acestui efort salvator.

Cu toate scăderile și lipsurile pomenite, asupra gravității cărora, pentru a nu jigni unele susceptibilități respectabile sau altele prea lesne iritabile, am trecut poate mai ușor decît s'ar fi cuvenit, o datorie elementară ne face să recunoaștem că teatrul ieșan a izbutit să monteze totuși în ultimul timp și în mod destul de onorabil „Doctorul în dilemă” a lui Bernard Shaw și „Noaptea Regilor” a lui Shakespeare, piese demne de sigur, de o cercetare atentă.

Celebrul scriitor englez nu e dintre dramaturgii care emoționează prin tragicul situațiilor, nici din acei care se disting prin adâncimea și subtilitatea lor psihologică.

Teatrul lui rece și pur cerebral, pune în mișcare aproape numai inteligența și nu trăește prin studiul aprofundat al mediului sau caracterelor, ci prin expresia vie și frapantă pe care reușește s'o dea discuțiilor de idei sau conflictelor de opinii.

Deși un entuziasm mai mult abstract, care are totuși ceva din zelul predicatorului, pentru un ideal individualist de renovare morală, animă pe alocuri cugetarea lui liberă, îndrăzneată și clară, partea ei negativă rămâne covârșitoare. Figura lui Shaw e în primul rînd aceea a unui luptător și a unui iconoclast.

Scuturînd apatia unui public a cărui gîndire leneșă sau inertă nu e deprinsă cu critica intelectuală, el dezbracă în chip brutal fragmente de realitate de crusta convențiilor și prejudecăților tradiționale, făcînd să iasă uneori cu spirit alteori cu umor, aproape totdeauna cu o diabolică vervă, minciuna, ipocrizia sau iluziile semi voluntare, care se ascund îndărătul atîtor idoli ai societății moderne venerați de cugetarea oficială: familia, proprietatea, religia, știința.

Nu știu, dacă dela comediele lui Molière, s'a scris împotriva medicinei și a breslei care o reprezintă, o satiră mai virulentă și mai incisivă ca „Doctorul în dilemă”. Spiritul de reclamă, dorința sau mania de a aplica cu orice preț o teorie deși aplicația poate cauza pacienților grave suferințe sau chiar moartea, suficiența ca și șarlatanismul medical sub diversele lui forme sint zugrăvite în cele mai tari culori.

Deși nota paradoxală de exagerare și șarjă ca în cele mai multe din piesele lui Shaw e și aicea vizibilă, ea nu reușește să întunece efectul artistic total. Căci dramaturgul englez e din scriitorii care dacă nu conving totdeauna, izbutesc, în fața celor mai multe probleme, să ne irite, să ne deschidă ochii, să reînnoiască viziunea noastră asupra lucrurilor și să ne strecoare în suflet îndoiala uneori chinuitoare dar adesea fecundă, ferment util al igienei mentale și cîteodată, al transformării etice.

Un medic cu mare renume, Sir Colenso Ridgeon, e rugat cu insistență de o tînără și frumoasă doamnă să salveze pe soțul ei, pictor, grav atins de ftizie. El refuză la început, ne mai avînd în clinică nici un loc liber. Dar frumusețea femeii îl impresionează și lăsînd-o să spere, o invită împreună cu soțul ei la un banchet, oferit de colegi. Aici, medicii fac cunoștință cu tînărul pictor, care îi seduce prin talentul și spiritul lui dar îi îngrozește în aceiași vreme, printr'o amoralitate și un cinism fără margini, cînd e vorba de bani sau femei. În sufletul lui Ridgeon, atras de farmecul lui Jennifer Dubedat și devenit amic intim al casei, lucru care îl costă de altfel mulți bani, se strecoară pe-

nesimțite ideea culpabilă de a lua locul soțului bolnav. Acesta nu e ce e dreptul, direct sacrificat, ci încredințat tratamentului unui medic prietin. Dar Ridgeon se convinge în curînd de zădărniciia crimei înfăptuite, căci Jennifer, continuînd să cultive memoria soțului defunct, se căsătorește cu un altul.

Printre piesele lui Shaw, în care predomină de obicei ideile, și personajele nu sînt adesea, decît simpli interpreți ai opiniei autorului. „Doctorul în dilemă“ e aproape o excepție.

Caracterele sînt aici bine individualizate, în trăsături desigur simple, dar de un uimitor relief.

Fiecare, din cei șase medici are fizionomia lui distinctă: Ridgeon cu gravitatea, îndoelile, pasiunea care nu poate fi stăpînită și deziluzia finală, Sir Patrick Cullen bătrînul cu bun simț, totdeauna sceptic în fața invențiilor recente ale științei, Sir Ralph Bloomfield practicianul sigur de el și îngîmfat de succese mondene, Cutler Walpole chirurgul reclamagiu și maniac care vrea să opereze toată lumea de apendicită, Loony Schutzmacher, evreul cu simțul practic și însușirile specifice ale rasei, Blenkinsop, medicul sarac și bolnav, care-și îndeplinește apostolatul cu eroism și abnegație.

Dacă figura lui Jennifer e mai ștearsă (stîngăcia intelectualului și raționalistului Shaw în domeniul psihologiei feminine e o lipsă serioasă în teatrul său) aceia a pictorului Dubedat, bohemul cinic care își bate joc cu o admirabilă desinvoltură de orice normă morală, neavînd alt crez decît frumosul, mi se pare una din cele mai minunate creații.

Rareori, doctrina artei pure cu tot ce are în ea mistic a fost exprimată cu un accent mai superb ca în scena morții lui Dubedat și în același timp prin reflexiile medicilor și prezența reporterului, comentată cu o mai superioară ironie. Piesa lui Shaw care prin indicațiile minuțioase și precise ale autorului cere un studiu serios și îndelungat, a fost remarcabil interpretată.

D. Ghițescu în rolul lui Ridgeon a avut momente excelente, cu deosebire în actul final. D. Vernescu a pus multă bonhomie și spirit în acel al bătrînului medic. D. Gheorghiu a jucat cu naturaleță rolul chirurgului maniac și D. Miron Popovici a reușit să aibă o notă personală în acel al medicului evreu.

În rolul atît de dificil al pictorului, D. Munteanu, vioiu și spiritual în primele acte, mi s'a părut în scena morții, afectat și uneori fals.

*

În „Noaptea regilor“, lucru obișnuit în comediile lui Shakespeare, intriga, în cea mai mare parte împrumutată nuvelistilor italieni ai Renașterii, Bandello sau Cinthio, e de un naiv și copilăros romanesc.

Frumoasa și avuta contesă Olivia, neconsolată de moartea unui

frate, rămîne insensibilă la dragostea ducelui Orsino. Acesta e în schimb iubit cu pasiune de tinăra Viola, care pentru a se apropia de dînsul se deghizează în paj.

Ciștigînd repede subț numele de Cezario încrederea ducelui, ea e trimisă la Olivia ca mesager al dragostei. Dar contesa care refuzase pe duce se înamorează din prima clipă de frumosul paj. Misteriosul și orbul joc al înclinațiilor, totdeauna impresionant în teatrul lui Shakespeare e pe cale de a deveni tragic, dar un frate al Violei, Sebastian, care-i samănă aïdoma și pe care ea îl credea pierdut într'un naufragiu, apare la timp.

Sebastian se căsătorește cu Olivia iar ducele Orsino descoperind că Cezario e Viola, rămîne sedus de devotamentul și farmecul ei.

Cu această aventură ilustrată prin travestiri, iluzii și recunoașteri care aduc un desnodămînt fericit, e însă întrețesută o amuzantă farsă.

Intendentul Oliviei, Malvolio, personaj încîntat de dînsul și de un puritanism antipatic, tulbură prin muștrările lui rigoriste cheful unui vesel trio format din cavalerul Toby, unchiul totdeauna beat al contesei (figura înrudită cu Falstaff), lăudărosul și lașul cavaler Andreas și bufonul curții, neasămănat mai înțelept decît ei.

Inspirați de camerista contesei, Maria, revoltată și ea de tirania și aroganța intendentului, cei trei tovarăși pun la cale o cursă. Camerista, imitînd scrisul stăpînei, trimite o misivă de dragoste lui Malvolio care primind-o, se crede iubit de contesă. Atitudinea lui schimbată intrighează bine înțeleș pe aceasta și e de un nespus efect hilariant.

Dar ceiace farmecă în comedia lui Shakespeare nu sînt desigur situațiile și amuzantul lor imbroglio ci tonul liber, fantazia ineșuizabilă și grația aeriană a dialogului.

„Dacă muzica e alimentul iubirii, cîntați mereu, cîntați cu prisosință, ca pasiunea mea îndestulată să devină bolnavă și să expire! Încă odată, această măsură care a murit! Ea mi-a atîș ah, urechea ca și suavul zefir care suflă peste un străt de violete și le rîpește parfumul“.

Astfel vorbește ducele Orsino și același ton melodios și înaripat îl întîlnim în monologurile în care Viola sau Olivia își destăinuesc taina lor de dragoste, de suferință sau de speranță.

Nici un poet poate nu a avut, în același grad cu Shakespeare secretul imaginației feerice și nu a amestecat atît de măestrit, emoția cu risul, seriozitatea cu gluma, lirismul eterat cu farsa exuberantă.

Elementul neverosimil, arbitrar sau pueril al comediilor shakesperiane va impresiona recunoaștem, întotdeauna nefavorabil unele spirite prin temperament rebele iluziei, realiste și pozitive.

Pentru alții însă, aceste conversații de prinți și bufoni, de fete în căutarea norocului, de cavaleri și bețivi, desfășurîndu-se

într'o imaginară Ilyrie, în cadrul unor evenimente surprinzătoare și neprevăzute, reprezintă una din formele cele mai pure ale artei, un vis delicios și efemer, care mascînd c'un vâl azurii realitatea, ne face să-i uităm, pentru cîteva clipe, amarul.

Avînd norocul să trăiască într'un moment unic al istoriei, în care emanciparea de sombrele viziuni ale creștinismului medieval nu fusese încă înlocuită prin nici o disciplină raționalistă, oamenii fericiți ai Renașterii au simțit parcă mai spontan, mai liber și desigur, mai intens decît noi, fiorul misterios ca și poezia ascunsă a existenței.

În ce privește interpretarea, ea a fost, cum era de așteptat, multumitoare în scenele de farsă.

D-nii Profir, Gheorghiu și Handoca erau la largul lor în rolul veselilor tovarăși, iar D. Ramadan a excelat aproape, în acel al lui Malvolio.

Nu se poate spune însă același lucru despre Viola și mai ales despre Olivia!

Din lirismul delicat și grațios, care e însăși tonalitatea profundă a comediei shakespeareane, și vina aici nu e numai a artiștilor dar și a unei imperfecte traduceri, prea puțin a străbătut până la noi.

O. B.

BUCUREȘTI

— Omul cu mîrtoaga. — Cîntecul de toamnă. — Ratații. — Teatrul Mic și Teatrul Nostru. —

În cursul acestei stagiuni, două piese originale au avut succes: „Domnișoara Nastasia“ de d. G. M. Zamfirescu și „Omul cu mîrtoaga“ de d. G. Ciprian.

Autorii sînt doi debutanți în literatură—unul mai tînăr, altul mai „stătut“... oameni încadrați în diferite bresle.

Aceștia s'au apucat pesemne de teatru, fiindcă scriitorii de meserie—cu piese jucate—au dat rînd pe rînd faliment pe scena teatrelor din București.

Scriitorii făceau literatură m. „Slujbașul“ Zamfirescu și „actorul“ Ciprian s'au hotărît însă să facă literatură. Au redat scene de viață și au luat înainte pe scriitori.

În „Omul cu mîrtoaga“, d. Ciprian aduce la rampa Teatrului Național pe un smerit arhivar: Chirică, un om copleșit de umilinți, de necazuri financiare și pe de-asupra de infidelitățile nevestei. Chirică înțelege totul și iartă totul, sub mirajul unei credințe: izbînda la cursele de cai... (Nu prea înțelegem compensația între premiu și „coarne“,—dar să trecem înainte).

Chirică cumpără un cal prăpădit, o „mîrtoagă“, cu care crede că va birui. Este sigur că va birui... Mîrtoaga ese la curse,

dar rămîne în urma tuturor cailor. Ridicolul acopere și mirtoaga, și pe proprietar. Chirică devine obiectul de distracție al familiei, al colegilor de slujbă, al întregului tîrg—ba chiar al provinciei... Copiii lui sînt prigonîți, i se ia postul, nevasta îl părăsește... Eroul se refugiază într'o mansardă—sărac și bolnav. Nix pierde însă, nici o clipă, credința. Sperața îi dă puteri nouă. Chirică se îngrijește, zi cu zi, de cal. Il hrănește, îl țesală—cu minile lui... Și, în cele din urmă, se produce minunea: „mirtoaga“ își ia vînt și cîștigă un premiu, apoi altul și altul... Toate premiile se atribue eroului, care nu-i încîntat de bani (nici nu le mai știe rostul), ci de victorie. Opinia publică i se prosternă la picioare. Nevasta se întoarce acasă și-i cade în brațe.

Ideia piesei, sufletul personajilor, cît și mobilurile omenеști—în general vulgare—au asigurat, prin originalitatea și autenticitatea lor, succesul acestei lucrări dramatice.

Dar piesa are și unele defecte.

Autorul în multe puncte forțează nota, căzînd în șarjă. Intervin, ici-colo, situații false. Astfel d. Ciprian n'avea nevoie să aducă pe un provincial să vadă, după panorame și menagerii, și „Omul cu mirtoaga“. De prisos este și căderea în genunchi a slujbașilor în fața fostului Arhivar. Iar nimbul divin pe care nevasta îl vede, printre spini, pe fruntea lui Chirică—este pur și simplu deplasat... Merită toată considerația personajul principal,—dar ertarea soției infidele și renunțarea la copii nu-s jertfe suficiente pentru dobîndirea aureolei de Crist.

Praznicul calicilor din ultimul act are ceva de reprezentație pentru scopuri de binefacere.

Iar apostrofele lui Varlam împotriva josnicilor omenеști, cît și a orînduirilor sociale—n'au destulă originalitate și vigoare de protest. Ele par mai mult palavre.

De-asemeni stilul are unele asperități.

Totuși d. Ciprian, cu piesa, a cîștigat premiul—și pe bună dreptate.

Rolul lui Chirică a fost interpretat de d. G. Calboreanu.

Una din cele mai bune creații ale acestui artist de mare talent. D. Calboreanu parcă n'a jucat, ci a trăit—subt o fizionomie aparte—adversitățile și nădejile unui om zbuțiat. Numărul cunoșcuților noștri a crescut încă cu unul: Arhivarul Chirică.

Dar Teatrul Național, ridicat o clipă peste genul „Victor Eftimiu“, a căzut îndată în acest gen. Nu-i vorba de-o nouă piesă a d-lui Eftimiu (piesa d-sale anuală se va reprezenta în curînd), ci de o fantezie în versuri din școala „Glafirii“ și a „Meșterului Manole“. Ne gîndim la piesa „Cappelia“ a d-lui N. Ottescu, care și-a proclamat banalitățile sunătoare, în mijlocul unor decoruri somptuase, cu ajutorul corurilor și al orchestrelor—cît și a actorilor prea bine îmbrăcați și a balerinelor prea des-golite.

Dar,—trebuie să recunoaștem,—*astfel* de piese atrag mai mult la teatru publicul în formație de după războiu. Acest public s'a educat la cinematograful. El nu poate sări de-odată la piesele de atmosferă, el are nevoie de un intermediar: piesele colorate, cromolitografiile dinamice, din școala d-lui Victor Eftimiu—un fel de cinematograful vorbitor...

- De-aceia, poate, n'a avut succes de public piesa lui I. Surguciov: „Cîntecul de toamnă“, reprezentată la Teatrul Regina Maria. „Cîntecul de toamnă“ cuprinde lichidarea unei legături sentimentale.

Toamna,—cînd cad frunzele, cînd noul plutesc încet pe cer, cînd paserile zboară în caravane“... atunci „toate inimile simțitoare sînt triste și ascultă cîntecul vioarelor de toamnă—vioarele fine și nespuse de gingașe“. Într-o astfel de zi de toamnă, Dumitru Ivanovici Lavrov capătă o bănuială: că Varvara Vasilevna, nevasta lui—cu care dusese o viață de dragoste liniștită—este amanta lui Victor Ivanovici Baranovski.

Varvara Vasilevna,—și ea în toamna vieții, cași soțul său,—se hotărăște să renunțe la dragostea-i vinovată. Se hotărăște din duioșie pentru bărbat, din frica de scandal, din alarma în fața nepotrivirii de vîrstă între ea și Baranovski—nepotrivire care, mai devreme sau mai tîrziu, tot va duce la același desnodămînt.

Varvara Vasilevna inventează o soluție; căsătoria lui Baranovski cu Vera, fiica adoptivă a familiei Lavrov. Această căsătorie ar șterge orice urmă de bănuială în ochii soțului, ar explica față de opinia publică rostul vizitelor lui Baranovski în casa Lavrov și, mai ales; ar reține pe cel iubit în apropiere, în familie, în casă chiar... Varvara Vasilevna putînd astfel acoperi cu dragoste maternă și pe dînsul, și pe Vera lui, și pe copiii lor.

Baranovski primește cu greu soluția. Din acea clipă Varvara Vasilevna, renunțînd definitiv la dînsul, îi refuză chiar o sărutare. Vera și Victor Ivanovici se apropie zi cu zi. Între dînșii se naște o adevărată dragoste.

Varvara Vasilevna își stăpînește sufletul în zbucium,—gelozia însă își strecurase prea adînc fiorul. Într-o convorbire despre Victor cu Vera,—Varvara Vasilevna o sărută cu pasiune pe păr, acolo unde—cu cîteva clipe mai înainte—o sărutase logodnicul. Toată ființa Verei se crispează. Fata înțelege totul. Vera și Varvara Vasilevna sînt două rivale.

Varvara Vasilevna duce lupta sufletească mai departe. Se apropie nunta... are chiar loc. Dumitru Ivanovici vrea să aștepte adevărul: de-aceia roagă pe Varvara să cînte, iar mirii să danseze după cîntecul ei. Ea primește cu greu, începe la pian o melodie de vals,—dar cînd îl zărește pe Baranovski dansînd cu Vera... degetele-i pierd siguranța, cîntecul i se distramă și capul îi cade pe clape. Soții au, pe urmă, o emoționantă explicație.

Miri se pregătesc de plecare. Cuferele sînt gata. Mai sînt cîteva zeci de minute pînă la plecarea trenului. Personajii umblă pe scenă, își spun vorbe... Dar spectatorii înțeleg, că fiecare personajiu este torturat de drama din sufletul său. Se face chiar un răgaz de tăcere—anume ca dramele să se desfășoare în liniște. Publicul trebuie să urmărească și să înțeleagă tăcerile. Își iau rămas-bun femeile cu răceală. Vera trece ușa, se întoarce însă îndărăt și, în hohote de plîns, cade în brațele Varvarei Vasilevna care, și ea, izbucnește în lacrimi. Acest salt sufletesc se face în tăcere. Cele două femei nu-și spun nicio vorbă. Sufletele lor însă, în mister, se înțeleg, se iartă și se compătimesc. Autorul se dă într'o parte, personajii deasemeni,—și rămîne singur spectatorul cu conflictul dramatic în suflet.

Miri pornesc în voiajul de nuntă, iar Dumitru Ivanovici și Varvara Vasilevna se pregătesc, după această viforniță de toamnă, să-și așeze pentru iarnă fotelul la sobă și samovarul pe masă...

D. I. Manolescu a jucat, cu concentrare, rolul lui Dumitru Ivanovici. A redat sub-înțelesuri, a sugerat tristeți și melancolii... Acest rol, prelungit dincolo de cuvinte, este un model de subtilă interpretare a teatrului rusesc.

Varvara Vasilevna, redată de d-na Lucia Sturdza-Bulandra, a avut distincție și fineță. Durerea însă i-a fost cam convențională.

D. Tony Bulandra—sobru în Baranovski.

Parcă din aceeași familie sufletească cu Surguciov,—H. R. Lenormand, în „Ratații” (piesă reprezentată la Teatrul Caragiale), a pus aceeași neliniște lăuntrică—aceiași milă pornită pe urmele suferinții omenești.

„Ratații” sînt cabotinii scenei, ai muzicii și ai scrisului—care au simțit în sufletul lor cîteva tresăriri de artă adevărată, care au țintit un ideal... dar realitatea i-a dezamăgit.

Lenormand zugrăvește lumea culiselor cu ironie, înduioșare și tragism. Un actor se bucură lîngă corpul unui coleg în spasmele epilepsiei:—Eu am să-i iau rolul! Alții, amestecîndu-și propria viață cu viața scenei, fac teatru chiar la căpătăiul unui mort.

În această lume de umilinți și de mizerii, Lenormand leagă o intrigă de amor între un scriitor și o acriță—doi ratați, vrednici de-o milă fără de sfîrșit.

Acrița pornește în turneu. Scriitorul o însoțește. Amîndoi („El” și „Ea”, cum sînt numiți de autor) cunosc cele mai de jos adîncuri ale mizeriei și ale umilinții omenești. Ea, după multă rezistență, se vinde. El o iartă,—dar neliniștea începe să-l tortureze. Caută, în alcool, uitare... Se duce chiar după o femeie străină.

„El.—... Și nu o doream. Nici n'o vedeam măcar. Ea mi-a aruncat o privire, trecînd înaintea mea pe stradă. Atunci o forță necunoscută, un soi de trebuință bizară... m'a agățat de fustele ei. Era o fată cum sînt mii și mii. Nu cred să fi fost frumoasă. Nu-mi aduc aminte decît de o carne albă, foarte rece, și de niște brațe tari care atîrnau, inerte, ca lipsite de viață...

Ea.—De ce-ai făcut asta?

El.—M'am gîndit mereu în aceste două zile... și nu pot înțelege.

Ea.—Și acum ai înțeles?

El.—Nu sînt sigur. În orice caz, nu e ceva frumos, știi...

Ea.—Reazimă-ți capul de mine. Pun minile pe ochii tăi. Îi închid pe ai mei. Nu te mai văd.

El.—(Incet, cași cînd i-ar fi rușine, căutînd cuvintele): Ei bine, a fost poate orgoliu... ultima tresărire a unui orgoliu imbecil. Am vrut să-mi dovedesc mie însumi că nu-s o ființă umilită, distrusă... Era ceva în mine, ceva care vroia să regăsească onoarea, demnitatea pierdută. Cași cînd mi-ași fi pierdut onoarea! Și cași cînd, ducîndu-mă cu o femeie, ași fi putut-o regăsi! (Pauză). Nu! Prea e absurd. N'a fost asta. Trebuie să fi fost mai repede una din acele porniri răzbunătoare, inconștiente, care fac pe o femeie să se dea primului venit, atunci cîndăllă că soțul ei o înșală...

Ea.—Ai vrut să te răzbuni pe mine, dragul meu?

El.—Nu, n'am vrut. Dar cine poate ști ce vor în noi instinctele noastre murdare? (Pauză) Și nu a fost numai asta. A fost și o dorință obscură de a mă înjosi, de a mă murdări, ca să fiu și mai aproape de tine...

Ea.—Mai aproape de mine?

El.—(Incet de tot): Dorința de a fi cași tine. De a mă murdări cum te-ai murdărit și tu“.

El își urmează viața de dezagregare sufletească. Vine beat acasă, face scandal... Ea îl descaltă și plîngînd, cu fața pe genunchii lui, e mulțumită—că-i poate erta și ea, ceva, lui...

Sfîrșitul se apropie. Intr'o scenă de beție și ceartă, El o ucide: „Totdeauna sfîrșești prin a ucide ceiace iubești. Da... Sau ceiace iubești te ucide... Una sau alta se întîmplă în mod fatal. Nu e decît o chestie de timp“.

Rolul actriței,—plin de nervi, de dragoste supusă, de sacrificiu extrem pentru cel iubit,—a fost jucat, vibrînd, de d-na. Dida Solomon care și-a purtat prin această piesă ochii tragici și glasul emoționant.

Dar Teatrul Caragiale, cu „Ratații“, și-a închis porțile. O încercare, făcută cu muncă și cu jertfe, care n'a fost încurajată nici de oficialități și, într'o oarecare măsură, nici de public... Capitala nu poate pesemne suporta atîtea teatre, pe lîngă atîtea cinematografe. Și-i păcat...

Dacă aceşt teatru, specializat parcă în contorsiuni ale spiritului şi'n panici suleteşti, a fost silit de împrejurări să tragă definitiv cortina—alte teatre, de comedii însă, s'au înfiinţat în Bucureşti sub bune auspicii: Teatrul Mic (Mişu Fotino şi R. Bulfinsky) şi, de curînd, Teatrul Nostru (Lică Alexandrescu).

După o zi de agitaţii şi de supărări, publicul—chiar cel subţire—preferă citeva ceasuri de ris sănătos timpului sumbru, petrecut la o dramă sau la o tragedie, care-ţi tulbură în plus şi somnul. La Teatrul Mic se rîde cu poftă. Piesele nu-s de cele mai multe ori mare lucru: nici nu-i nevoie! Actorii sînt sprinteni şi hazlii. Chiar d. Bulfinsky a căpătat o oarecare agilitate: fiorosul Holofern de altădată face acum tot felul de năzbitii.

D. Mişu Fotino, cu vervă şi vioiciune, întreţine buna dispoziţie în sală—pe care spectatorii o duc pe stradă până acasă, unde replici şi gesturi de-ale d-sale sînt reproduse cu succes în mijlocul familiilor.

Teatrul Nostru îşi face drum în aceeaşi direcţie. Despre reprezentaţiile sale—în numărul viitor.

M. Sevastos

Miscellanea

Maximilian Harden

Celebrul publicist și polemist german a murit în Elveția, în indiferența generală, uitat de generația sa, ignorat de cea de astăzi. Născut în 1861 la Berlin, Maximilian Harden nu era prea bătrîn. Își pierduse însă publicul. Nu se mai putea sprijini pe elementele reacționare fiindcă își îmblinzise oarecum ideile și pe de altă parte origina sa evreiască nu era de natură să placă grupului „Deutsch-national“, antisemit prin excelență. Democrații, oameni tineri, post-belici, își aveau publiciștii lor. Poate și felul de a scrie al lui M. Harden, în același timp pitoresc și nervos, dar și greoiu, încărcat de incidentale și parenteze, nu convine frazei scurte și suple gustată de timpul nostru.

El a început ca amic și susținător al lui Bismarck. Cînd bătrînul cancelar a trebuit să se retragă, apărarea lui Maximilian Harden i-a adus oarecare consolare în izolarea sa. Talentul polemistului s'a năpustit atunci contra succesului său, prințul Caprivi. Articolele sale pline de vervă și puternica independență de cuget nu-și aveau egalul, într'o țară lipsită de curaj civic cum era Germania de atunci, decît tocmai în articolele lui Börne, cu care de altfel Harden semăna prin multe trăsături de spirit.

De multe ori, el a încercat să justifice politica forței și a violenței. Prin una din acele ironii pe care le păstrează de multe ori destinul, Maximilian Harden a trebuit să suporte îndreptată asupra sa în perioada de după războiu, contemporană cu asasinarea lui Rathenau, acea violență brutală pe care a scuzat-o altă dată.

Ani de-a rândul a scos revista săptămînală „Die Zukunft“, scrisă în bună parte de el singur, ca și altă dată la noi „Săp-

tămîna" lui G. Panu. Prin logica lor polemică, prin combativitatea lor, acești doi oameni au avut mai mult decît o singură asemănare.

În afară de activitatea politică, Maximilian Harden a avut și una artistică, în special aceia de critic teatral. Studiile sale asupra lui Hebbel, Ibsen etc. sînt remarcabile. Din acest domeniu a rămas dela el și un volum: „Kampigenosse Sudermann“. Cea mai cunoscută din cărțile sale, e culegerea de portrete: „Köpfe“, în care sînt schițate cu ascuțită pătrundere fizionomii foarte variate ca de pildă: Briand, artista Réjane, Nicolae II, Wilhelm II, etc. etc.

O ultimă dată, cînd numele său a strălucit în opinia publică, a fost atunci cînd s'a ridicat plin de indignare contra imoralității curții imperiale cu ocazia afacerii Eulenburg. După aceea a continuat să-și consemneze însemnări mai mărunte în „Zukunft“, fără însă să fie iar centrul vieții politice.—*M. R.*

Pentru d. Paul Zarifopol

La o notiță publicată în acest loc în numărul trecut, al căru sens clar și direct n'a scăpat nimănui, d. Paul Zarifopol răspunde cu susceptibilitate exagerată, cu o enervare nepotrivită printre altă notiță din „Adevărul literar“. Presimțeam demult că firea ascuțită, de fin artist, a d-lui Paul Zarifopol, trebuie să fie subiectivă peste măsură. Să-mi mai permit încă o ipoteză explicativă? D. Paul Zarifopol trăește izolat. Simțul său social se dezadaptează dela ajustările necesare conversației care-și permite cîteodată, în obiceiul oamenilor civilizați, și cîte o glumă inofensivă.

Mi se pare că notița mea nu avea de ce să-l supere pe d. Zarifopol. În rezumat, ea arată cum pot fi folosite și compromise ideile unui om inteligent. D. Paul Zarifopol are destulă experiență ca să știe că ideile noastre nu-și ating totdeauna scopul pe care-l urmărim.

Iată, de pildă, un bogătaș a cărui succesiune e destinată să întreție creațiunea unui spital. După cîteva decenii succesiunea sa ajunge să servească (lucrul s'a întîmplat) o casă de prostituție. Bacșișul a avut la început un scop filantropic, apoi a devenit un instrument de corupție. Un proprietar donează țăranilor de pe moșie o serie de terenuri pentru construit case. Dar peste cîțiva ani terenul se surpă în mare cu case și cu oameni (cazul e descris într'un roman de Johan Boyer). Un altul refuză să gîreze o poliță unui amic vițios crezînd că-l lecuște de patimă, dar acesta se sinucide fiindcă banii îi trebuiau pentru o datorie de onoare. D. Paul Zarifopol susține critica estetică și o ilustrează cu remarcabile aplicații, și tineri neofiți înțelegînd lucrul pe dos fac din el o propagandă caraghioasă de un amuzant radicalism, interzicînd barbaților să-și sărute nevestele, inginerilor să construiască poduri ori băcanilor să vîndă cafea altfel decît estetic.

Toate acestea, în filosofie formează o lege, pe care Wundt a botezat-o „heterogenia scopurilor“. Firește că d. Zarifopol nu e resoanzabil—decît indirect și involuntar,—de prostia celorlalți. Tot ce putem să-i reproșăm e doar imprudența și necunoașterea mediului în care scrie.

Ceiace ne-a surprins însă, e că d. Zarifopol, un așa de sever vinător al tuturor strimbăturilor, al „grimaselor“ unei culturi firave, care abia acum se înfiripează, un așa de aspru cenzor al tuturor „mofturilor“ culturale și spirituale, n'a băgat de seamă că una din cele mai savuroase probe de moftangism mahalagesc, e tocmai această estetomanie națională, subt forma în care ne-o prezintă anumite școli literare și estetice. Tocmai observației d-sale așa de ascuțite să-i scape un subiect așa minunat de ilustrativ! Și tocmai fiindcă iubește așa de mult Estetica, era cel mai indicat s'o apere de tristele contrafaceri subt care e prezentată la noi. Pe noi, ceva mai puțin amorezați de Estetică, ne distrează puțin (ca să fim mizerabili) halul în care au adus-o adepții romini. Dar pe d. Zarifopol! Să privească cu atita indiferență de-nigrarea unui idol?

Dar d. Paul Zarifopol nu avea, încă odată, de ce să se supere de o notiță, nu numai inofensivă, dar și mult amabilă.

Astfel sînt greu de priceput aprecierile sale, așa din senin sau căutate cu laborioase asociații (spuse pe un ton a cărei forțată obiectivitate și liniște maschează cu greu iritarea), asupra „je m'enfichismului“ meu sau asupra caracterului meu glumeț (noroc de el în asemenea împrejurări!). Aprecieri interesante, desigur, dar fără nici un raport cu discuțiunea în chestie.

Toate acestea ne amintesc o întimplare. Două studente dela facultatea de Științe discutau într'o zi aprins pe stradă o gravă problemă științifică, mi se pare, „Darwinismul“. Și amîndouă argumentau cite o teză contrară. Una din ele, opunea probe din ce în ce mai decizive pentru poziția sa. Atunci cealaltă, enervată, roșie, a găsit acest minunat răspuns:

— Așa-mi trebuie mie dacă stau de vorbă cu o ofticoasă.

Oricare ar fi gravitatea apucăturilor mele sufletești, ele ar fi putut fi discutate poate și cu altă ocazie decît cu prilejul problemei criticei estetice.—M. R.

Știința literară și psihologia modernă

Tinerii fervenți admiratori ai unei estetici pure, nu sînt totdeauna oameni cultivați. Li se întîmplă astfel că ori să descopere America după Columb, ori să invoace prestigiul străinătății în favoarea lor, numai din un svon necontrolat. Am spus de atîtea ori că nicăeri nu se face atita știință a frumosului într'un fel așa de radical ca la noi. Aici am întrecut pe toată lumea.

Mai spuneam altă dată—că în mod natural—și deci și științific—nu se poate izola atitudinea estetică de celelalte facultăți sufletești, spre a forma o esență abstractă aparte, fiindcă personalitatea umană formează o sinteză, un tot indivizibil. Pentru complectarea instrucției acestor tineri neinformați voi rezuma aici, în câteva cuvinte un articol al lui Friedrich Rainz: „Știința literară și psihologia nouă“, apărut în revista de istorie literară „Euphorion“ No. 2, 1927.

Ceiace domină azi ca tendință principală în psihologia contemporana e ceea ce se cheamă *psihologia structurală*. Această concepție consideră sufletul ca o structură individuală, ca un tip-determinat specific. Toate actele sufletești, dela percepție la gândire se resimt de această coloratură generală a personalității. Sintem departe de psihologia facultăților, ori de atomismul asociaționist care credea că sufletul e o colecție, o juxtampunere de elemente—senzații, idei, imagini—și nu o realitate bine încheată, formînd o individualitate. Această concepție duce azi la Caracterologie, la Tipologie, la psihologie diferențială. Fiecare individ e o realitate sui-generis indivizibilă

Aceste concepții generale au avut puternice influențe asupra Esteticei și Științei literare germane. Numele cele mai cu autoritate astăzi în acest domeniu: Oskar Walzel autorul manualului estetic „Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters“, Gundolf autorul celei mai bune monografii despre Goethe, Bertram cu al său Nietzsche, Simmel, Eysarz („Istoria literaturii ca știința-sufletelor), Unger, Stefansky, în seamă de acest punct de vedere. Ei sînt mai mult ori mai puțin influențați de Dilthey care cerea de baza criticii literare, nu numai o seacă analiză a operii dar și o înțelegere compresensivă, intuitivă a omului, în totalitatea sufletului său.

Consecințele acestui mod de a vedea sînt enorme pentru diferitele probleme de detaliu ale științei literare.

În ce privește *biografia*. Vechile biografii erau de multe ori o juxtampunere de elemente eterogene, fără prea multă legătură între ele. Nu se desena personalitatea, *forma* spirituală a autorului. Toți biografii lui Goethe, până la Gundolf nu ne reprezentau individualitatea acestuia, pierzîndu-se în amănunte, ca ceva total organic, ca un tot închis, cu necesitate devenit ceea ce este. Viața și opera lui Goethe, în expunerea lui Gundolf apar ca două atribute diferite ale uneia și aceiași substanțe.

În ce privește grupurile din istoria epocilor literare, vechea „Mosaikliteraturgeschichte“ le consideră ca *agregate* nu ca *forme colective*, compuse din indivizi diferiți, parcă adunați la întîmplare. Așa a fost cu istoricii romantismului. Dela cartea Richardei Huch, avem în fine o lucrare care ne prezintă acest grup ca un tot organic.

Noțiunile de stil epocal, de stil regional, de stil național pleacă din aceeași tendință de a deosibi aspecte unitare, organice

ale vieții literare. Esteticii germani merg așa de departe, încît pre-tind că—citez textual—, „determinarea unității vieții individuale este expresia unității structurale a sufletului grupului (O. Walzel: *Analytische und synthetische Literaturforschung*).

Orice talent individual suferă astfel legea structurei superioare lui, care e stilul epocii ori al națiunii din care face parte,—at-formei colective superioare care o conține. Această ierarhie de structuri, cele mai generale conținînd și explicînd pe cele mai speciale, e considerată astăzi în Germania—țara clasică a speculației estetice—ca metoda estetică cea mai legitimă. Ea e aplicată și în artele plastice. Wölfflin a putut cu ajutorul ei să constituască celebrele sale unități de stil în cunoscuta sa „*Kunstgeschichtlichen Grundbegriffe*“.

Ideia aceasta de unitate și de totalitate a fost împinsă așa de departe, încît e aplicată chiar și la determinarea *genurilor literare*. Se spunea, de pildă mai înainte că balada e un amestec de epic și liric: formă lirică și conținut epic. Se tînde azi să se considere balada ca un gen propriu, cu legile sale specifice, cu stilul său particular. Stilul fiecărui gen literar e ceva special și autonom. El are coloritul său individual. Nu mai procedăm azi prin adițiune de fracțiuni și Hartl a arătat că fiecare gen literar ori artistic are motivația sa psihologică specială. Cu atît mai mult aceste considerații sînt valabile pentru Estetica generală.

Producțiile noastre sufletești sînt opera sufletului întreg, al totalității noastre psihice. O operă de artă se resimte de toate convingerile și sentimentele artistului, dela cele etice și sociale pînă la cele pur artistice. A diviza sufletul pe facultăți înseamnă a continua erezia vechii psihologii.—*M. R.*

Un incident între estefi

Ani dearîndul o subțire școală estetică din București a dat, în dreapta și în stînga, lecții de eleganță. Acești „arbitri elegantiarum“ ne învățau, de sus, maniere frumoase, superbe atitudini eterice și dezinteresate de contemplație eminent artistică. Din colțul nostru „anestetic“, încredințați de oribila grosolanie de a fi confundat o clipă etnicul cu esteticul, nici nu suflam de frică să nu fim prinși iarăși cu vreo greșală de gust. Cînd ceteam—plini în același timp de admirație și invidie—dările de seamă ale unor eleganți și prea „fashionable“ ceaiuri literare din București, lăsam imaginația să vagabondeze visătoare la acel cuib de supremă distincțiune și ne închipuiam relațiile dintre fericiții care participau, animate de cele mai subțiri moravuri „Régence“. Romantici și provinciali, vedeam ca în vis reverențe, subtile formule academice, grațioase etichete și cite și mai cite delicioase și rafinate precauțiuni de politeță, amenitate și cochetărie.

Dar într'o zi crudă, pe neașteptate, ne-a fost dat să asistăm la zdrobirea visului nostru.

Un membru al cenaclului, suparat că șeful n'a putut să-î treacă un volum la editura Casei Școalelor, l-a atacat vehement într'o revistă. Un critic din același cerc, devotat șefului (care ne denunță și motivul supărării celuiilalt) i-a luat apărarea. La care, poetul modernist, mai vehement încă i-a răspuns. Apoi iarăși criticul etc. Iată ce scria poetul modernist:

„In aceeași foae, P. C., un misterios orificiu al „Zburătorului“, anunță alarmist și bufon : atentatul literar... Cît privește șubredul și mercenarul condei“... Iată acum ce răspunde criticul modernist : „Incercînd să reducă ființa poeziei la maniera sa poetică din urmă, frazele critice... sînt doar aruncături strîmbe de vorbe printre dinți, ca fișniri de spută, prezentate drept critică de idei“.

Dar consternarea noastră ajunge la culme, cînd găsim că într'o discuție pornită pe chestiuni de gust, relativă la poezia pură, combatanții esteți se caracterizează mereu cu atribute antropologice depănîndu-și respectiv originile, făcînd cu alte cuvinte o gravă confuzie între „etnic și estetic“. Căci iată ce spune poetul estef despre criticul estet : „Curios de romînim, dar încă incompetent... prietin israelit... cu fața sufletului încă siriană... țap impenitent... etc.“. Și criticul ca să pue lucrurile la punct și să repare probabil greșala îi zice celuiilalt, caracterizînd o altă origine etnică : mai brună „Balaoacheșul egiptean din Balcani este incapabil să-și miște altfel mintea decît între înjurătură și formulă“.

Astfel încurcătura și stupefacția noastră sînt extreme. Așa dar maniere frumoase și estetică numai Duminica, pentru musafirii din salon. In dos, în sufragerie, în viața cotidiană, realitățile naționale ca la ușa cortului, cum se cuvine și se practică copios în țara noastră. Și cînd spuneam aici că toată această distincție e o pură mitocănie fardată cu artă ! In orice caz iată încă o temă în care ascuțitul spirit critic al d-lui P. Zarifopol va ști să deosebească „grimasa“ de realitate.—M. R.

Arta d-lui T. Arghezi și Magia

D. Tudor Arghezi a publicat în „Adevărul literar“ cîteva reflecții autocritice asupra „Cuvintelor uitate“. In afară de frumusețea prezintării lor, aceste confidențe estetice sînt interesante fiindcă lămuresc anumite aspecte ale operei sale. Ințr'o cronică din numerele trecute, încercam să arăt că poezia d-lui Arghezi trădează o stare de spirit magică : gust pentru alchimia miraculoasă, pentru esențe, elixiruri, curiozitate a fenomenelor rare și a coincidențelor bizare, evocarea vracilor, a doctorilor și a procedeelor lor, încrederea în puterea sacramentală și misterioasă a cuvintelor, a descîntecelor și a virtuților lor. Iată, din suscitatul articol cîteva rînduri asupra magiei cuvintelor și—desigur și asupra artei în general—care confirmă înțru cîtva diagnoza noastră :

„Apoi evident am căutat cuvinte virginale, cuvinte puturoase, cuvinte cu rîe : le-am excitat aroma, le-am avivat rănile cu sticlă pisată și le-am infectat pe unele complect. Și cum dela ele la azur e o distanță directă, o corespondență, am făcut pe cale artificială și cuvinte oglinditoare sau străvezii și am silit să intre în lumina lor eterogenul ca într'o vitrină de optician ambulant.

Mai pe scurt, m'a posedat intenția de-a împrumuta vorbelor însușiri materiale, așa încît unele să supere pupila prin scînteere, altele să fie pipăibile, dure sau musculate și cu păr de animal“ — M. R.

Trădarea clericilor

Intr'o serie de articole minunate, publicate în „Nouvelle revue française“, ideologul francez Julien Benda, aspru critic al mobilismului bergsonian, partizan al raționalismului imanentist și eleiat, a pus o prea interesantă problemă. După el, în toate societățile omenesti, până cătră aurora timpurilor moderne, au existat, pe lângă masa mare a politicianilor, miniștri ori militari, însărcinați cu apărarea practică a societății, un grup restrîns de preoți și filosofi care aveau altă misiune de îndeplinit. Pe cînd politicianii pledau pentru instinctul de conservare, apărînd oarecum o situație biologică, clericii (preoți ori intelectuali), plutind deasupra intereselor meschine de o clipă, aveau datoria să facă înalta educație morală și intelectuală a masei, să susție justiția imanentă, adevărul etern, chiar deasupra patimilor politice și patriotice. Așa a făcut Socrate, Spinoza, Erasm, Goethe. Dar de la o bucată de vreme — acest lucru e o inovație a secolului al 19-lea, — clericii și-au trădat misiunea, părăsind poziția lor senină de îndrumători cătră eternitate, adevăr și justiție și s'au coborît în rîndul politicianilor de rînd, justificînd cu mintea și cu știința lor apetiturile și orgoliile naționale.

Maurice Barrès și Ch. Maurras au excitat pasiunea patriotică franceză, Georges Sorel pe cea de clasă a muncitorilor. Cei 93 de profesori din Germania au justificat încălcarea Belgiei. Nu mai vorbim de rasa Chaimberlaini-ilor, Nietzsche etc. Iată „trădarea clericilor“. Toate aceste constatări sînt sprijinite în studiile lui Julien Benda, pe nenumărate texte și pe argumente grupate după o logică de fier. Articolele conțin nu știu ce frumusețe severă, aspră, matematică. ¶

Evident concluziile de mai sus sînt în cea mai mare parte adevărate. Intelectualismul desinteresat, deasupra binelui și al răului, „au dessus de la mêlée“, așa cum l-a încercat în timpul războiului Romain Rolland, e din ce în ce mai rar. „Condeele“ se vînd propagandei. Militanța practică înăbușă mereu libertatea cugetului și curajul exprimării sincere și drepte. „Clericii“ sînt plătiți astăzi și în dependență strictă de interesele națiunilor sau ale claselor sociale.

Cauzele acestei „dezertări“, J. Benda le vede în fenomenu universal de „Belphegorism“, descris de el cu altă ocazie și care constă într'o extenziune din ce în ce mai mare a filosofiilor mobiliste, a decadenței rațiunii, a sensibilăriei estetice, feminine care ne invadează. Apoi în faptul că intelectualii scriu pentru bani, căci acei care-i plătesc — burghezii, — le cer o atitudine militantă în favoarea lor.

Răul e grav. Dar după cum observă criticul Thibaudet, comentînd aceste articole, cangrena nu e încă complectă. Dacă M. Barrés sau Ch. Maurras au avut succes în Franța, dacă Treitchke și Nietzsche au fost adorați de generația războiului în Germania, nu e mai puțin adevărat că și „clericii“ adevărați, acei care s'au menținut pe pozițiile de justiție și umanitate, un Anatole France sau Tolstoi, au avut și ei același succes. Iar ceiace au făcut după războiu un Einstein, Nicolai, Förster, un Perlusse și grupul „Clarté“, nu ne permit să desperăm. Numai că intelectualii din toate țările în fața acestei desperate denunțări, își dauoresc un adînc și sincer examen de conștiință.

P. Nicanor & Co..

Recenzii

D. Ciurezu, *Răsărit*, ed. Scrisul românesc, Craiova.

La 16 ani aproape toate fetele sînt frumoase. La 18 ani aproape toți tinerii sînt poeți. Se va abundentă crapă mugurii și se revarsă generos, la întîmplare. Din această amplitudine și rezervă de forță iese și acel joc inutil care e poezia. E greu de deosebit, la această vîrstă temperamentul, adică tinerețea de adevărată poezie.

Și poezia d-lui d. Ciurezu e de temperament. Dar nu e numai exprimarea directă, inconștientă a acestuia. Tinerețea și exuberanța nu sînt decît pretexte pentru elaborarea artistică. Poetul domină palpitarea vieții dintr'însul și o ia drept temă poetică. Unii poeți se uită afară: cîntă florile, nopțile cu lună, grădinile. Alții ne vorbesc de tristețea vieții, de marea ideilor și pasiunilor, de sufletul și singurătatea lui. D. D. Ciurezu își consideră corpul său propriu și vitalitatea lui. El știe că existența e creațiunea noastră, adică proiecțiunea obiectivă a bunei noastre dispoziții organice. Dimensiunile vieții și ale universului măsurate de-o ceneștezie abundentă: iată sursa acestor poezii. Fiindcă viața svîcnește într'un ritm brusc și neînfrînat, proiecțiunea ei în afară își va alege pretexte adecvate: haiduci, goană de stepă fără sfîrșit pe coama calului, instincte violente, iubiri romantice. Altă dată e atent numai la senzațiile sale a căror bucurie o descrie. Niciodată viața viscerală n'a fost prezentată într'o poezie mai stenică, mai vie, mai sinceră, mai tonică.

Senzații olfactive :

Am speriat o ciută de pe mal.

Și mi-a venit atuncea să mă plec.
Să-i miros urma suptă de pămînt
Să gem preluug cu nările în vînt
Și'n fundul vieții mele să m'aplec.

Senzații tactile :

Am aruncat sămînța ieri pe cîmp
Pe brazdele jilave și săine.
Și soarele domol curgea pe mine
Pe trupul meu cu svicnet în răstimp.

Gustative :

Stă Fira sub vîsla de coarnă
Și stoarce pe gură un strugure nou
Pe drum se deșiră un muget de bou
Și toamna se joacă cu ciucuri de boarnă.

Din toate simțurile d. D. Ciurezu face o sărbătoare. Dar mai ales din acele a văzului. Se bucură vibrant de lumina orbitoare a zilelor de vară și se confundă în plăcerea ei strălucitoare, în modulațiile ei simfonice ca în poezia „Joc în soare“ :

Și-un copil pitit în brusturi chicote de rîs și sare,
Sare'n ploaia de lumină ce se varsă pe poteci
Și copiii toți aleargă și-i aruncă melci în cale
Melci vărğați, căzuți din pumnii primăverii pe cărare.

Cîte-odată izbucnirea de viață e așa de exubeantă încît ducă la o frenizie de mișcări fără finalitate, fără senz : nevoe pură de cheltuială, de ușurare :

Am alergat buiac ca să m'astîmpăr
Prin ierburi verzi cu mirosul amar
Am rășghinat o creangă de arțar
Vigoarea mîinii mele s'o astîmpăr.

Puterea de viață e așa de ofensivă, așa de proectiva, încît, e *continuată*, presupusă și în lumea exterioară. Sînt bănuite și acolo senzații și fioruri în oameni, ierburi și pietre. E firesc ca poetul să vadă peste tot mai ales ce simte el.

Un mînz a dat năvala în livezi
Nărod și svelt de multă sănătate
Un faun gol cu buzele mușcate
Prin mărăcini își pierde ochii verzi.

O fată'n lan cu trupu 'ncetărat
Își lasă sîinii rumeni și aprinși
Pe-un prund de maci cu dărnicie întinși
Din inima pămîntului arat.

În coapsa unui deal, un plop de-argint
 Țișnit vioi cu creștetul spre soare
 Își mișună o taină care doare
 Prin foile cu vine de argint.

Eu frîng în mîini o joardă de alun
 Și rup un rug crescut peste cărare
 Arunc un bulgăr de pămînt spre soare
 Și rid.
 Și fug în ochi suișul lui nebun.

Astfel natura vibrează la unison cu poetul. Și ea e închipuită printr'un fel de penssualism să simtă aceleași lucruri ca poetul.

Există o poezie de temperament, de viață, care reese tocmai dintr'o insuficiență, dintr'o criză de viață. E dorul nostalgic al convalescenților. E cazul poeziei lui Nietzsche, Verhaeren ori Whitman. Firi clorotice își răzbină o dorință realizîndu-se mereu în contrariul lor. Cîntecul lor e afirmația unor lacune.

Și apoi există o poezie de temperament care iese dintr'un plin de putere. Atunci versurile nu mai caută viața ca un bun depărtat și neajuns, ci ca ceva posedat, pe care se mulțumesc să-l descrie. E cazul printre altele al Contesei de Noailles. Poetul, în posesiunea vieții, o contemplează, amănunțind toate detaliile care dau acea „Joie de vivre“ toată orgia de bucurii ce ies din nimicuri de voluptate: dintr'o rază de soare, din gustul unui fruct, din freamătul unor frunze, din calmul serii, din tulburarea furtunii, din suavitatea florilor. Totul e pretext de plăcere.

Poezia d-lui D. Ciuzeza are și ea acest dar. E contagioasă prin clarul ei. Se prelungește în noi în unde de vibrații sănătoase și întăritoare.

Jocul are printre alte semnificații și acela de a fi efectul unui lux de energie. O estetică vitalistă identifică arta cu plenitudinea de viață. E firesc, oricum, ca eel bogat să se joace. D. Ciuzezu cînd nu se bucură de senzațiile sale organice, cînd nu-și gustă ceneștezia, începe să se joace grațios și inocent cu sunete și cuvinte:

Cic-cicoare
 cîntătoare
 din glădicii
 plini de floare,
 Cic cu gușea
 încărcată
 de cicicuri
 și de soare.

Sau

Leroi, Leroi mărgărint
 Prin nămezii de argint.

Și trecînd mai departe, acest joc inofensiv s'a schimbat în altul mai grav de tehnică. Poezia „Haiducul“ amintește prin muzicalitatea ritmului său frînt și mereu variat de unele coruri ucraniene. Tot din nevoie de joc, poate și ca efect al inspirației direct folklorice, d. Ciurezu alege termeni neaoși regionali, de multe ori necunoscuți limbei literare. Dacă acest abuz de cuvinte prea locale supără prin manieră cîteodată, de multe ori adaugă la pitorescul și la culoarea expresiei. În total, impresie de tînără viçoare și de sinceră freschetă, virtuți de artă care nu pot fi, tocmai prin acurateță și natural, produse ale nativității sufletești, ci ale elaborării estetice.

M. R.

* * *

Prof. P. Andrei, *Das Problem der Methode in der Soziologie*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1927.

Cu prilejul apariției volumului d-lui Prof. P. Andrei „*Probleme de Sociologie*“, publicat anul acesta în editura Casa școalelor, spuneam că cugetătorii romîni pot fi înregimentați în două categorii distincte. Unii tratează știința în funcție de cerințele mediului nostru cultural, pe cînd alții fac știință pentru știință. D. Profesor P. Andrei poate fi socotit printre partizanii concepției pentru care știința e mai presus de contingentele imediate ale necesităților patriotice.

Noua d-sale lucrare destinată intelectualității germane, „*Das Problem der Methode in der Soziologie*“, confirmă din plin afirmația noastră. Dealtfel d-sa a mai publicat în nemțește pătrunzătorul studiu: *Die Soziologische Auffassung der Erkenntnis*“, apreciat destul de elogios de critica germană.

Concepția profesorului de sociologie ieșan despre metoda pe care Sociologia trebuie s'o întrebuițeze în cercetarea fenomenelor sociale, ține mai mult de adevăr decît de originalitate extravagantă. Luînd atitudine față de monismul metodologic al lui Riehl, Mill, Marx și Durkheim, d-sa împărtășește părerea că viața socială nu poate fi studiată numai cu ajutorul metodelor de care uzează științele naturale, întrucît fenomenele sociale sînt de natură psihică. De-aci absoluta necesitate ca realitatea socială să fie instrumentată de-o metodă psihologică, menită să adîncească și completeze rezultatele procedeelelor împrumutate dela științele lumii fizice.

Aportul personal al d-lui P. Andrei constă în critica și depășirea conștiinței colective susținută de Durkheim, și precizarea conceptului de relație în societate.

Interpretînd noțiunea de „*Instituție*“ din sociologia lui Durkheim în sens genetic, autorul dovedește că'n evoluția societății individul apare într'un rol dublu: într'o ipostază determinată de societate și'n alta influențînd societatea.

Concepția d-lui P. Andrei va stârni fără îndoială discuții. Noi vom lua probabil cunoștință de ele după ce gânditorul român va fi debătut în alte țări. Faptul acesta ne va dovedi încă odată capacitatea noastră de apreciere și orientare în domeniul științific, căci pentru a reliefa meritele unui cărturar român de elită trebuie să folosim oglinzile Apusului.

Ștefan George

* * *

Anuarul Școlii Normale „Vasile Lupu“ din Iași, Anul școlar 1926—1927. Institutul de Arte Grafice „Tatarasi“ Iași 1927.

Părăsind clișeu tradițional, în bună parte oficial, directorul Școlii normale „Vasile Lupu“ din Iași, d. dr. St. Birsănescu, împreună cu colegii d-sale publică un interesant Anuar, care merită să fie scos din noianul publicațiilor de acest soi și reliefat cu tărie din mai multe puncte de vedere.

Mai întâiu, Anuarul de față are deosebitul merit că intenționează să oglindească viața intelectuală a școlii normale prin contribuțiile aduse de însăși dascălii ei.

Eram obișnuiți să credem că sarcina de profesor secundar se limitează la un conformism stringent față de manualele aprobate de Ministerul Instrucțiunii, ele alcătuind hotarul dincolo de care știința profesorului nu încearcă să se avînte mai departe. Inmormîntarea culturală la care se lasă duși unii ne mărturisea cu prisosință lucrul acesta. Profesorii dela școala normală fac figură aparte. Studiile lor pătrunzătoare despre „Istoricul școlii“, Didactica și metodică științelor fizico-chimice, Unirea Basarabiei, Manualele de limbă rominească, Observațiuni asupra predării hărții în învățămîntul geografiei, Școala normală față de problema națională, Învățămîntul matematicii în școala noastră, Rolul învățătorului în ridicarea stării economice la sate, Ludwig van Beethoven, Impodobirea sălilor de clasă, Observări istorice, Centenarul lui Beethoven, Centenarul morții lui Pestalozzi, Aurel C. Popovici și Situația economică a Romîniei după întregirea teritorială, impun publicului intelectual numele Domnilor V. Petrovanu, D. M. Cădere, I. Tufescu, Radu Manoliu, I. Rick, G. Dornescu, M. G. Botez, N. D. Cojocar, M. Barbu, M. Costăchescu, Dr. St. Birsănescu, M. Bantaș și G. Florea.

Destinat foștilor școlari, Anuarul ajută ca raporturile dintre profesori și elevi să fie socotite o adevărată camaraderie spirituală. Cît privește articolul d-lui Profesor Universitar I. Simionescu despre „Rolul cultural al învățătorului“ el dovedește entuziasta și sincera dragoste a cărturarului ieșan pentru arselele noastre culturale de orice grad.

Dorim ca Anuarul școalei noastre din Iași, această lucrare de netăgăduită valoare, să fie și la anul viitor la înălțimea celui de astăzi. Cerem lucrul acesta fiindcă o scriere care a reușit să se impună ca un îndreptar al școalei românești, are obligația să-și continue existența ca atare.

Șt. G.

* * *

Dumitru Theodosiu: *Pedologie* (studiul copilului), Premiată de Academia română.

Editura Socec, București, 1926.

Ca o reacțiune împotriva bătrînilor pedagogi de catedră, care socoteau ființa copilului un material amorf pe care-l poți sculpta după voe și imaginație cu ajutorul treptelor herbartiene, cercetările științifice nouă tind să revoluționeze pedagogia punînd-o în funcție de un complex de cunoștinți referitoare la studiul copilului, în funcție de Pedologie. În străinătate studiile pedologice au înviorat demult prin seva lor tinără trupul secătuit al pedagogiei formaliste. La noi nu s'a petrecut până astăzi acest reviriment fiindcă lipsea un tratat sistematic de psihologie infantilă.

Sarcina grea de a umple această lacună și-a luat-o d. Dumitru Theodosiu, profesor de pedagogie, cunoscut din alte două lucrări serioase, *Didactica și Metodica*.

Folosind o literatură filosofică în majoritate de bună calitate, în special pe Binet și Claparède, adăogînd experiența sa personală, autorul înfățișează cu o metodă științifică riguroasă, psihologia copilului, atît de originală și de deosebită de-a adultului. Suggestiile pe care un asemenea studiu le oferă pedagogiei, sînt urmărite cu mult interes și agerime de autor. Regretăm doar că d. Theodosiu n'a folosit în afară de indicațiile psihologiei diferențiale și rezultatele actuale ale psihologiei structurale, rezultate care ar putea așeza Pedologia pe adevăratele ei fundamente.

Cum studiul copilului interesează în deaproape pe orice părinte, nu numai pe pedagogii cu sau fără vocație, credem că Pedologia d-lui profesor D. Theodosiu va căpata extensiunea pe care o reclamă o lucrare așa de interesantă. Dealtmîneri, expunerea limpede a ideilor într'o formă populară ajută ca studiul de față să fie accesibil marelui public.

Șt. G.

* * *

V, Boutenko. *Un projet d'alliance franco-russe en 1856.* (Revue historique, juillet-août, 1927, pp. 227-325).

Pe baza unor documente inedite extrase din arhivele ministerului de externe din Petrograd, autorul, profesor la univer-

sitatea din Saratov, expune sforțările diplomației rusești de-a rupe înțelegerea între Franța și Anglia, și, printr'o apropiere de cea dintăiu, de a-și recîștiga influența pierdută la Constantinopol. Investigațiile d-lui Boutenko aruncă o vie lumină asupra chestiunii orientale și prezintă pentru noi un interes deosebit.

Primii pași pentru o apropiere franco-rusă au fost făcuți, de-o parte și de alta, îndată după moartea lui Nicolae I, și au fost accentuați după căderea Sevastopolei. Prin victoriile din Crimeea, Napoleon III și-a atins scopurile care l-au împins, alături de Anglia, în războiul contra Rusiei: Franța a eșit din izolarea în care a fost ținută și Nicolae I, care se pusese în fruntea tuturor coalițiilor anti-franceze, a fost învins și umilit. Prestigiul Franței și al dinastiei era restabilit. Influența ambasadorului francez la Constantinopol deveni din nou preponderentă. De vreme ce Anglia refuza să continue lupta pentru revizuirea tratatelor din 1815 și pentru restaurarea Poloniei, războiul devenea pentru Franța fără obiect. Austria nu era mai mult decît Anglia, dispusă să susțină politica externă a lui Napoleon care urmărea, în numele principiului naționalităților o remaniere, plină de primejdii pentru monarhia habsburgică, a hărții Europei. Dimpotrivă, se putea aștepta să găsească Napoleon dispoziții favorabile la curtea Rusiei. Alexandru II a înțeles greșala predecesorului său și toate avantajile pe care Rusia le-ar fi putut trage dintr'o alianță cu Franța. Războiul a revelat lipsuri grave în organizația tehnică și administrativă a imperiului, și regenerarea Rusiei nu putea fi întreprinsă fără concursul capitalului străin. O înțelegere cu Anglia, care considera Rusia ca o primejdie pentru siguranța coloniilor engleze din Asia și care făcuse din integritatea imperiului otoman o condiție de siguranță pentru Indii, era greu de realizat. Austria și Prusia au produs prin „ingratitudea” lor cea mai penibilă impresie asupra Rușilor. Din toate aceste motive, o alianță franco-rusă apărea diplomației rusești ca o condiție de succes și de independență pentru ambele țări.

Desbaterile conferinței dela Paris au scos nu odată la iveală comunitatea de vederi și de interese între cele două țări. Napoleon III n'a scăpat nici o ocazie de-a fi agreabil Rușilor. El a susținut proiectul rus în chestiunea delimitării Basarabiei și a izbutit să reducă la o treime teritoriul pe care Rusia avea să-l cedeze Moldovei, conform ultimatului adresat de către Austria. Napoleon III a menajat delegației ruse o retragere onorabilă în chestiunea protectoratului asupra ortodocșilor din imperiul otoman și asupra locurilor sfinte. Orlof la rindul său a susținut votul emis de Walewsky pentru unirea principatelor romine, și dacă propunerea a fost respinsă faptul se datorește numai împotrivirii Turciei și Austriei. Nesselrod se credea autorizat să se felicitecă a rupt coaliția îndreptată contra Rusiei. Succesorul său, Goriacof credea că a găsit în Napoleon III omul care să-l ajute la revizuirea tratatului din Paris în ceiace privește neutralitatea mării Negre și a frontierelor Basarabiei.

În schimb Rusia era gata să susțină proiectele lui Napoleon III relativ la Italia și la România și să încredințeze unui consorțiu francez finanțarea construcției noilor linii ferate rusești.

Aplicarea tratatului dela Paris, trebuia să fie, în spiritul lui Gorciacof, piatra de încercare a relațiilor franco-engleze. Incidentele n'au lipsit. Rusia, înainte de-a evacua Kars, Reni și Ismail, le-a aruncat în aer fortificațiile și a refuzat să cedeze Moldovei Bolgradul, iar Turciei Delta Dunării și insula Șerpilor. Anglia a protestat energic împotriva acestor încălcări ale tratatului de pace și a amenințat cu convocarea unei conferințe internaționale care n'ar fi făcut decît să accentueze izolarea Rusiei. În momentul acesta de tensiune, Gorciacof se declară dispus să remită lui Napoleon III, „soluția tuturor diferendelor existente, să cedeze Turciei insula Șerpilor și Delta Dunării, iar Moldovei Bolgradul, contra compensației pe care acesta o va judeca echitabilă”. (Morny către Walewski 22 Oct. 3 Nov. 28 Oct. 9 Nov. 1856). Compensația pe care o cerea Rusia era încheierea unei convenții speciale între cele două imperii. Dat fiind conflictul ruso-englez, convenția ar fi luat un caracter ostil Angliei și ar fi rupt înțelegerea franco-engleză. Ambasadorul francez la curtea Țarului, găsea condițiile acceptabile cu atît mai mult cu cît Gorciacof promitea Franței sprijinul Rusiei în cazul unor eventuale cuceriri de teritorii la est (Nice-Savoie). Morny și Gorciacof redactară împreună textul depeșei care trebuia adresată lui Napoleon III și la care trebuia alăturat proiectul de tratat prin care puterile contractante conveneau să garanteze „împreună și reciproc principiile: 1 închiderii Strîmtorilor Bosforului și Dardanelelor; 2 neutralitatea Mării Negre; 3 garanției colective a Principatelor Moldovei și Munteniei, cu excluderea oricărei protecții, ingerințe și intervenții a unei sau mai multor puteri”. Infracțiunea oricăruia din aceste principii trebuia să atragă intervenția solidară a celor două puteri aliate. Primele două puncte erau îndreptate contra Angliei, al treilea contra Austriei care continua să ocupe Principatele Românești. Însfîrșit, un memoriu alăturat condiționa cesiunea Bolgradului la semnarea acestei convenții.

Răspunsul lui Napoleon III întîrzie peste orice așteptare, iar cînd sosi, el fu evasiv. D. Boutenko explică ezitarea lui Napoleon III prin presiunea înaltei finanțe engleze și prin imposibilitatea în care se găsea Franța de-a face față crizei financiare fără concursul băncilor engleze. Împăratul primi foarte rece pe noul ambasador rus, Kiselef (12 Nov.) și făcu în discursul de primire o semnificativă aluzie la legăturile „indisolubile” dintre Franța și Anglia. Cu toate acestea Napoleon III a continuat negocierile pentru încheierea convenției pentru a facilita aranjamentele diferendelor ivite în urma aplicării tratatului de pace. Astfel conferința reunită la Paris putu înregistra cedarea de către Rusia a insulei, Șerpilor a Deltei, Dunării și a Bolgradului, în schimbul unei fișii a teritoriului din Basarabia.

* * *

Constantin Marinescu. *Mélanges d'Histoire générale*, Cluj, „Cartea Rominească“, 1927. 1 vol. în 8°, 379 p.

Publicațiile, deja numeroase și remarcabile, ale Universității din Cluj (Dacoromania, Anuarul Institutului de Istorie Națională, Lucrările Institutului de chimie, speologie, geografie, medicină etc.) s'au îmbogățit cu un volum care, sperăm, va face serie: *Mélanges d'Histoire générale*, întocmit de d. C. Marinescu, profesor de istorie universală.

Noua publicație, cum era și firesc, a fost dedicată d-lui Iorga, șeful necontestat al cercetărilor istorice dela noi și animatorul întregii generații care s'a consacrat studiului istoriei. Cu greu va putea întreprinde cineva ceva în domeniul istoriei la noi fără să calce pe urmele d-lui Iorga și fără să se sprijine pe cercetările sale anterioare. Astfel aceste *Mélanges*, ai căror autori de altfel sint în cea mai mare parte foști elevi ai d-lui Iorga, constituie un adevărat omagiu adus maestrului.

Volumul îl deschide un excelent articol intitulat „*Les aventures „sarrazines“ des Français de Bourgogne au XV-e siècle*“, în care d. Iorga evocă, pe baza unor documente inedite, un episod suggestiv din acele cruciate dela sfârșitul evului mediu pe care toată lumea apuseană le proclamă necesare contra Turcului năvălitor, dar care nu mai realizează decât câțiva aventurieri, animați mai mult de setea de pradă, decât de sentimentul solidarității creștine. Astfel și expediția lui Geoffroy de Thoisy, „bourgeoisignon“ al lui Filip cel Bun, se rezolvă în fructuoase razii pe coasta africană și pe malul mării Negre, fără alt rezultat decât apărarea insulei Rodos (1444-5). O a doua tentativă se isprăvește cu un insucces pe care Țara Rominească îl plătește cu prada luată de „cruciați“ și explică poate defectiunea de pe Cîmpul Mierlei a lui Vladislav, fiul lui Dan, pe care scrisoarea anonimă (p. 43-5) din 7 Dec. 1448 o confirmă. Scrisoarea Franciscanului Bartolomeo din Geneva dela 3 Februarie 1443 (p. 35-42) dă d-lui Iorga prilejul să precizeze împrejurările în care Vlad Dracul, „bănuit de înțelegere cu puternicul guvernator al Ungariei“ a fost mazilit de Turci.

Astfel articolul acesta n'aduce numai unele precizuni de amănunt interesind istoria noastră: el lămurește atmosfera, prin ecurile ei apusene, a luptei cu Turcii. Procedul ne pare caracteristic pentru ideea stăpînitoare care animă de mai muți ani efortul d-lui Iorga: aceia de a insera viața poporului nostru în mișcarea generală a popoarelor europene. Nu există problemă mai grandioasă pentru un istoric român, nici sinteză care să încunune mai demn o uriașă activitate istorică.

*

St. Bezdechi, fixează pe baza unor scrisori ale lui Nicefor Grigoraș, publicate de d-sa în Anuarul Școalei Romine din Roma (II, 1924) unele trăsături din figura lui Teodor Meto-

chit, marele logofăt al împăratului Mihail Paleologul, și într'un al doilea articol un proiect de reforma calendarului al lui Nicefor Gregoraș, proiect care constituie un progres de precizie față de calculele astronomilor Hipparc și Ptolemeu (anul topic de 365 zile 5^h 54' 32" în loc de 365 zile 5^h 55' 12") dar care e depășit de calculele astronomilor occidentali.

*

G. I. Brătianu: *Les origines de la guerre de Curjola (1294—1299) entre Gènes et Venise.*

Articolul d-lui G. I. Brătianu expune precedentele și fazele cele mai importante ale conflictului dintre Genova și Veneția pentru Monopolul Comerțului din Marea Neagră. Autorul enumeră incidentele care revelă antagonismul și prevestesc lupta pe viață și pe moarte din care Veneția avea să iasă învingătoare. În ciuda stipulațiilor tratatului dela Nimfea care rezerva Genovezilor și Pisanilor accesul în Marea Neagră, vasele venețiene continuă să treacă strimtorile chiar și după căderea imperiului latin din Orient. Veneția caută chiar, pentru a rezista cu succes Genovei, alianța hanului Nogai. Genova răspunde încercînd o apropiere de hanul mongol al Persiei. D. Brătianu a stabilit cu ajutorul documentelor notariale din Arhivele Genovei că stabilimentul genovez din Caffa a trimis în scopul acesta un emisar la curtea hanului mongol din Persia. Cele două rivale caută să profite de antagonismul religios și politic care exista între cele două imperii. „Alianțele orientale creiază noi cauze de conflict și complică și mai mult chestiunea deja așa de delicată a libertății de navigare în Marea Neagră. „Chestiunea strimtorilor, această luptă continuă pentru liberul acces al Mării Negre sau Egee, concludă d. Brătianu, rămîne de-alungul veacurilor elementul invariabil al chestiunii orientale: orice putere care încearcă să stabilească în mările Răsăritului o supremație politică sau comercială, aprinde veșnicul focar de discordie“. Articolul d-lui Brătianu e un model de documentare precisă și de expunere concentrată, care dintr'odată deschide privirii vaste perspective asupra viitorului.

*

C. Giurescu: *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie (1711),* stabilește că Dimitrie Cantemir nu numai n'a îndemnat pe Petru cel Mare să se coboare spre gurile Prutului, cum îndeobște s'a crezut, dar a încercat să-l rețină, sfătuiindu-l să facă mai înainte provizii. „Relațiunea“ d-lui Giurescu dă în afară de asta o interesantă descriere a mișkerii care domnește în tabăra rusească.

*

T. G. Bulat în „*La croisade de Nicopolis dans la littérature du temps*“, recheamă atenția asupra răsunetului pe care „cruciata de la Nicopole“ l-a găsit în poeziile lui Eustache Deschamps, ale austriacului Petru de Rez și în scrierile lui Philippe de Mézières.

*

În două „note“, una „asupra fastului la Curtea lui Alfonso de Aragon“, a doua „asupra corsarilor în serviciul lui Alfons V de Aragon“, d. Marinescu publică și comentează optsprezece piese extrase din „arhivele Coroanei de Aragon“ din Barcelona. Prima serie de acte (I-XI) consistă din misive adresate unor comercianți sau emisari pentru a achiziționa pe seama regelui diverse „obiecte de lux“: covoare, tablouri, pietre scumpe, mirodenii etc. A doua serie (I-VII) se rapoartă la măsurile navale luate de Alfons V în vederea unor represalii de exercitat asupra sultanului egiptean și aliaților săi florentini, venețieni, provenșali etc. care împiedecau comerțul negustorilor catalani. D. Marinescu promite să revină asupra acestor chestiuni. Sperăm că o va face în cadrul unui studiu mai amplu și mai compact, și ne rezervăm dreptul de-a reveni mai pe larg asupra expunerii d-sale.

P. P. Panaitescu, schițează diferitele încercări făcute de Polonezi între 1830—1863 de a răspîndi limba și istoria Romînilor. Aceste încercări, observă autorul, erau însuflețite de nădejdea de a atrage și pe Romîni într'o revoluție împotriva Rusiei și au încetat deodată cu eșecul revoluției polone din 1863 și cu urcarea pe tronul Principatelor Unite a lui Carol de Hohenzollern. D. Panaitescu aduce într'un al doilea articol o prețioasă contribuție la „bibliografia călătoriei Occidentalilor în România“.

*

C. Petranu: *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen*.

Interesantă și reușită încercare de sinteză asupra „monumentelor de artă ale Romînilor din Transilvania“. Autorul, sprijinit pe rezultatele cercetărilor anterioare, romîne și străine, și pe propriile sale observații, clasifică principalele monumente bisericesti ale Transilvaniei, după influențele pe care le trădează și caută să le stabilească data nu numai pe baza documentelor scrise, produse de istorici, ci și pe aceia a criteriilor arheologice. Partea cea mai importantă și mai nouă a studiului d-lui Petranu, e cea consacrată minunatelor bisericuțe de lemn din județele Hunie-

doara, Bihor, Turda și Cojocna pe care le revendică, cu bune argumente, patrimoniului nostru național. Excelente clișee ilustrează această expunere care ar merita să fie dezvoltată într'o monografie destinată publicului românesc care nu are mai puțină nevoie decît publicul străin de-a fi instruit asupra acestor admirabile creații ale artei țărănești.

*

G. D. Serra, profesor de limba și literatura italiană la Universitatea din Cluj, publică un erudit „*contributo toponomastico alla descrizione delle vie romane e romee nel Cavanese*“.

*

N. Tolu publică și examinează într'un articol solid argumentat: „*Un récit français du XVI-e siècle sur les affaires de Hongrie*“, textul editat în 1565 dar devenit extrem de rar, al povestirii lui Jean de Malmédy despre războiul din 1565 între împăratul Maximilian II și principele Ioan Sigismund Zápolya. D. Tolu arată că autorul a fost martor ocular al evenimentelor pe care le povestește. Ce căuta acest Malmédy în Ungaria? Cercetînd genealogia lui Antoine de Croy, marchiz de Raynel, căruia îi e dedicată povestirea, și care se pretindea descendent al lui Ștefan, fiul lui Bela II, regele Ungariei, d. Tolu emite ipoteza verosimilă că Malmédy a fost trimis în Ungaria de Antoine de Croy, suveranul său, obligat de legăturile sale cu casa domnitoare a Ungariei să trimită trupe în ajutorul acesteia. Această atașare la cauza Habsburgilor explică, după autor, și tonul pornit contra lui Ioan Zápolya și a sultanului Soliman, prietinii Franței în lupta contra Casei de Habsburg.

*

I. Crăciun incheie acest volum, care atestă o îmbucurătoare năzuință spre lărgirea cîmpului de acțiune a istoriografiei românești, după îndemnul și exemplul dat de d. Iorga, printr'un studiu și o bibliografie, cit se poate de oportune, despre „*Contributions roumaines à l'histoire générale*“.

A. Oțetea

* * *

G. Volpe. Il Medioevo. (1 vol. în 16°, 578 p. Firenze, Vallecchi, 1926).

G. Volpe trece azi de cel mai bun istoric al Italiei, și cu drept cuviut, dacă facem abstracție de d. Gaetano Salvemini,

maltratată și proscrisă de fasciști. D. Volpe s'a făcut cunoscut prin studiile sale asupra constituției Comunei din Pisa, studii care, împreună cu lucrările erudite ale lui Villari, Salvemini, Caggese și Davidsohn, au reînnoit istoria instituțiilor comunale și a luptelor politice din timpul Renașterii.

Din haosul revoluțiilor necurmăte, al războaielor civile și rivalităților între principalele familii, care constituie materia cronicelor contemporane, aceste studii au degajat factorii economici care au determinat revoluțiile în care contemporanii nu vedeau decât efectele unor cauze fortuite sau răutății omenești. În *Evul mediu* d. Volpe extinde concluziile la care l-a condus studiul republicelor italiene asupra Europei întregi. Această împrejurare explică calitățile și defectele cărții sale. Scrisă într-o limbă colorată și abundentă, într'un stil vioi și adeseori (prea adeseori) eliptic și impresionist, desbrăcat de orice aparat științific, fără note, bibliografie și referențe, volumul acesta nu pretinde decât să aducă „o viziune unitară și organică, un profil limpede și o reconstrucție personală a unei epoci determinate din Istoria Europei“. De fapt, *Evul mediu* al d-lui Volpe e evul mediu italian, care nu prezintă decât o vagă asemănare cu evul mediu francez, german, spaniol și englez. Italia e deja modernă când încetează de-a mai fi romană. Nimic din ceiace constituie fondul propriu al Evului mediu n'a putut prinde rădăcini adinci în Italia. Italienii n'au cunoscut feudalitatea decât din cîntecele epice traduse din franțuzește; scolastica a rămas între ei o disciplină de mănăstire fără înîriure asupra spiritului național; ideia imperială n'a fost decât o armă de apărare împotriva pretențiilor temporale ale Sfîntului Scaun; Biserica, un mijloc de expansiune economică, iar cruciatele, o întreprindere de colonizare și de comerț. Jumătate din cartea d-lui Volpe arată cum s'a descompus lumea romană, jumătate cum s'a format lumea modernă. Aceasta din urmă e cea mai nouă, mai solidă și mai interesantă. Ținînd „le juste milieu“, între manualul de școală și cartea de erudiție, *Evul mediu* al d-lui Volpe se cetește cu plăcere și cu folos de oricine se interesează de lucrurile trecutului.

A. Oțetea

* * *

L. Casso. *La Russie au Danube et l'organisation de la Bessarabie*. s. a. s. l. 70 p. 8°.

Din cartea cu titlul de mai sus, apărută în limba rusă în 1913 se dă un rezumat și traducerea complectă a capitolului final. Pentru noi Romîni, lucrarea lui Casso are o însemnătate deosebită căci conține cîteva informațiuni prețioase despre viața Basarabiei în primii ani ai alipirii sale de Rusia, date după izvoare rusești.

Rezumatul prezintă un interes secundar. Nu aflăm din el nimic nou, căci probabil amănunțele au fost lăsate deoparte după cum sînt lăsate și izvoarele. Se amintesc cunoștinți vechi despre împrejurările care au determinat deslipirea Basarabiei de Moldova și cauzele pentru care Rusia s'a mulțumit numai cu atît. Astfel ideia rezumării nu trebuie socotită ca prea fericită.

Capitolul „o țară nouă“, redat în întregime, precizează după izvoare, din care parte utilizate și de istoricii noștri, starea demografică, economică, juridică și socială a Basarabiei în epoca alipirii. Se găsesc știri despre populația acelor vremi, al cărei număr nu trecea de 200.000 locuitori, informațiuni despre bogățiile naturale,—grîu și finețe,—și despre legislație, căreia Casso i-a dedicat și o lucrare specială. Ceiace este interesant sînt cele două evenimente nouă asupra cărora Casso insistă mult, despopularea țării și abuzurile administrative, ambele produse odată cu regimul rusc.

Scrisă cu căldura pe care totdeauna o dă amintirea locului natal, pe care la moarte Casso a voit să-l reîntîlnească pentru totdeauna, căci după dorința sa el a fost înmormîntat la Ciutulești în județul Soroca, această lucrare prezintă în chip leal și foarte obiectiv adevărata situațiune politică și economică a Basarabiei. Autorul său nu se știe de a aminti chiar și lipsa drepturilor rusești asupra Basarabiei pe care unele cercuri din Rusia o relevau încă dela sfîrșitul veacului trecut. Situațiunea lui Casso, fost profesor universitar și ministru al instrucțiunii sub vechiul regim rusc, dă vederilor pe care le exprimă un plus de prestigiu care nu poate fi în lumea europeană, deloc dăunător punctului de vedere românesc, în chestiunea Basarabiei.

G. Z.

* * *

Dr. Ferdinand Friedensburg. *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neuen Zeit...* München și Berlin, 1926, 196 p+230 ilustrații 8°.

În colecția „Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte“ publicată de v. Below și Meineske, profesorul Friedensburg publică această introducere în numismatică. Ea este mai mult un manual exprimînd rezultatele actuale ale științei numismatice referitoare la evul mediu și timpurile mai nouă. Astfel găsim informațiuni concentrate asupra monetelor tuturor popoarelor europene și a unora dintre cele mai de seamă ale altor continente.

Partea referitoare la Europa răsăriteană și sud-răsăriteană ar fi putut fi și mai complet și mai exact înfățișată. Autorul însă a fost constrîns la o exprimare cu totul sumară fiind străin de izvoarele și lucrările interne ale acestor popoare. Referitor la numismatică țărilor românești—pe care o expune în paragraful con-

sacrat țărilor sud slave (!), Friedensburg dă informațiuni în parte dovedite azi ca neexacte, deoarece se ia după cartea lui Sturza, singura de altminterea dintre cercetările mai ample ale științei numismatice romine, scrisă într'o limbă străină. Mult mai bogată și precis orientată este partea privitoare la Europa apuseană ca și bibliografia pe care o dă referitor la aceste țări.

Cartea lui Friedensburg excelează prin ilustrațiuni, se dau fotografiate pe avers și revers foarte clar și chiar artistic 230 monete de diferite specii. Găsim specii variate de taleri dintre care unii au ajuns până la noi, circulând chiar din abundență ca talerii spanioli, numiți propriu zis piastrii sau colonați în terminologia populară, taleri papali sau scuzi, Kronentaleri, taleri de-ai Mariei Teresa, Löwentaleri, sau taleri leonini care nu erau altceva decît moneda leu, ducați venețieni, carolini, țechini etc, groși, florini, pfenigi ș. a.

Orientarea în lucrare este organizată cu pricepere, astfel că manualul poate fi repede utilizat. Din acest punct de vedere, noua carte a lui Friedensburg, are toate calitățile tehnicii germane.

G. Zane.

D. Z. Furnică, *Industria și dezvoltarea ei în Țările Românești*, cu o scrisoare de introducere de N. Iorga, București, 1926.

După lucrarea „Din istoria comerțului la Romîni“ în care sînt publicate numeroase documente cu privire la trecutul nostru comercial, d. Furnică ne dă după optsprezece ani o nouă contribuție pe care titlul ar indica-o că se referă la industrie.

Propriu zis nu avem de-a face de această dată cu o istorie a industriei, ci găsim mai mult fragmente cu privire tot la comerț, pentru epoca posteroară tratatului dela Cuciuc Cainardgi, completate cu informațiuni mai mult sau mai puțin ample referitoare la meserii și industriei. Ce trebuie de avut în vedere după lectura acestei cărți este că autorul său nu e un specialist și pentru aceasta nu trebuie să se pretindă și lucrării sale rigurozitatea unei execuțiuni științifice.

În prima parte, fiind informată aproape exclusiv după Ureche, nu putem găsi alte știri despre vechiul comerț decît cele aflate în volumele acestuia, pe care însă d. Furnică, cu tot martiriul reclamat de o asemeni operațiune, a avut răbdarea de a le cerceta până la capăt. Se găsesc și cîteva informațiuni culese din alte surse, care nu totdeauna sînt dintre cele mai sigure sau tocmai exact indicate. De pildă se atribue lui Sestini originalul lucrării după care Lejeune a dat în 1822 „Voyage en Valachie et en Moldavie etc.“ cînd în realitate avem de-a face cu cunoscuta operă a lui Raicevich. Din prefața scrisă de d. Iorga la cel de al zecelea volum al colecției Hurmuzaki, d. Furnică ar fi

putut lua mai mult decît cîteva informațiuni; ea îi putea servi ca un model strălucit de rezultatele care se pot obține printr'o bună orientare bibliografică.

În istoria comerțului pentru epoca mai nouă, d. Iorga a dus mai departe investigațiunile din trecut pe baza în mare parte a acelorași izvoare, care utilizate ar fi putut schimba unele din concluziile d-lui Furnică. Cîteva indicațiuni nouă și oarecare bibliografie încă neconsultată asupra acelorași chestiuni am dat recent și noi în „Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774—1874. (Weltwirtschaftliches Archiv. vol. 26).

În ceiace privește industria găsim în această primă parte un capitol asupra cunoscutelor fabrici de la sfîrșitul secol. XVIII și începutul celui următor, cu informațiuni culese tot în Ureche.

Un interes deosebit prezintă partea finală a lucrării d-lui Furnică. Aci sînt întrebunțate amintirile, cunoștințele și observațiile d-sale personale, reușind să dea uneori descrieri chiar pitorești despre viața economică a vechiului regim. Se găsesc amănunte cîteodată nouă despre diferitele feluri de isnafuri în legătură cu arta clăditului, ornamentării și mobilării locuințelor, cit și a producției materialului de construcție, a breslelor de meșteșugari, a îmbrăcămînții, producției alimentare etc.

Această a doua parte, scrisă cu căldură amintește că autorul său, un mare negustor, e un iubitor al întregii categorii sociale din care face parte, dornic de a o cunoaște în toate tainele trecutului său, mai ales al aceluia trecut, pe care l-au trăit ai noștri și care a dispărut atît de grabnic la cel dintăiu salt al nouălor forme profesionale.

G. Zane

* * *

Felix Pinner. *Das neue Palästina.* Volkswirtschaftliche Studien. Berlin 1926. 8°.

Despre organizarea noului stat al Palestinei s'a scris relativ mult în ultima vreme. Felix Pinner încearcă de această dată o descriere a situațiunii economice actuale pe care o însoțește de oarecare considerațiuni personale asupra diferitelor probleme mai principale care se pun în conducerea statului palestinian.

După cum observă cu multă dreptate, acest stat nou ridică o chestiune cu totul nouă, pentrucă în alcătuirea sa nu avem de a face cu organizarea pe bazele dreptului public modern a unei populațiuni care ocupă un anumit teritoriu, ci este vorba de a creia prin emigrare o populațiune care vine cu un patrimoniu moral, social și național cu totul specific pentru ca să ocupe un teritoriu cu totul nou și în parte inadapabil pentru ea. Este vorba deci de creierea unui stat național a cărui populațiune națională încă nu există, căci cu toate imigrările, în 1926 nu se găseau în Palestina mai mult de 110.000 Evrei, ocupînd un procent de 15—16 % din suma populației totale.

Dar și repartizarea acestei populațiuni este făcută în mod special ; marea sa majoritate este îngrămădită în orașe iar la țară nu se găsește decît în proporție de 3,6% față de 96,4% de Arabi.

Productivitatea economiei se bazează exclusiv pe aceia a solului, astfel că cu totul altă populație decît aceia evreiască este creatoarea bogăției naționale. Problema principală a politicii economice palestiniene este, după Pinner, „cucerirea solului“. În această privință trebuie avută în vedere o situațiune specială. Spiritul filantropic al lui Rotschild a dus la creierea unor colonii agricole care posedă azi mai mult de jumătate din pămîntul deținut de Evrei și a cărui suprafață poate fi evaluată la 10-12% din întreg teritoriul cultivabil. Populația evreiască a acestor colonii nu este o populație muncitoare a solului ; ea întrebuițează forța de muncă a Arabilor, astfel că nu se deosebește deloc de situația coloniștilor din coloniile propriuzise. Un proletariat agricol evreiesc, a cărui dezvoltare s'a încercat după revoluția rusă din 1905, nu a putut să reziste. Felahii obișnuiți cu clima, cu meseria și mai ales puțin pretențioși în materie de întreținere, n'au putut fi concuși și deplasați de pe pozițiile lor anterioare.

Spre deosebire de această organizare, emanată din spiritul filantropic, se poate vorbi azi de un început de constituire organică a economiei agrare. Ea este opera unei politici agrare naționale evreești, care a dus la încurajarea comunităților agricole mari și mici, lucrătoare și producătoare direct. Desigur că rezultatele obținute până acum sînt cu totul insuficiente pentru a prezica drumul viitorului mai ales ținînd seama că tendința imigranților continuă a fi stabilirea la orașe. Haifa a devenit oarecum centrul mării industriei, iar Tel-Aview a celei mici și mijlocii.

Situațiunea Palestinei pe piața mondială nu poate fi încă satisfăcătoare căci noul stat are de învins în primul rînd piedicile organizării interne. La această organizare, contribuie după Pinner într'o bună măsură muncitorimea, care joacă un mare rol. Există azi o asociațiune muncitorească care numără 16.000 de membri, dintre care 10.000 din industrie. Principiile sale călăuzitoare ar fi acele ale socialismului, cărui condițiile proprii ale economiei evreești, îi dau prilejul să facă operă constructivă.

G. Zane

* * *

Matila C. Ghica, *Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts* (La pensée contemporaine N. R. F.).

Cu tot mai multă rivnă se întrunesc în jurul esteticii, știința raporturilor armonioase, eforturile de talmăcire nu numai ale artei ci și ale naturii. Însăși.

Cartea d-lui Ghica, o spunem dintru început, ne lasă impresia unei lucrări de matematician, care s'a ocupat cu estetica.

Aceasta poate și din faptul că două treimi din cuprinsul cărții sînt umplute cu demonstrații matematice pe cînd raportarea acestor învățăminte la operele de artă, și din acestea aproape numai la acele arhitecturale, este făcută numai în restul cuprinsului. Desigur că estetica d-lui Ghica trebuie să se bazeze pe matematică, de vreme ce demonstrarea strînsei legături dintre *număr* și *opera de artă* este leit-motivul cărții, lucrarea de sinteză în care s'au strîns laolaltă, cu pricepere, toate eforturile de seamă, privind armonia ritmată, degajată sau exprimabilă prin numere și notații matematice.

În fruntea cărții aflăm portretul lui *Luca Pacioli di Borgo*, strîns în haina călugărească, plină de falduri, cu o mină urmărind slova unei cărți și cu cealaltă trîsînd pe-o placă o figură geometrică. Iacopo da Barbari însă, a voit să ne arate pe autorul cărții „*De divina proportione*” în tovărășia unui ucenic, în stînga, și alături de sclipirile dodecaedrului, „corp foarte nobil între toate celelalte” socotit de Platon ca simbolul armoniei cosmice.

Concepția numerică a artei e veche și în decursul veacurilor nu s'a făcut altceva, decît expuneri mai limpezi și mai științifice. Dela Pitagora care susținea că „orice armonie depinde de-o proporție, de-o relație numerică” și până la C. J. Keyser care „caută invariabilul într'o lume în fluctuație”, *idea de număr* a fost încontinuu cercetată (între timp și de artiști, arhitecți, gînditori, dintre care pomînim pe Leonardo da Vinci, A. Dürer, Fra Luca Pacioli, Vignola, Michel Angelo, Bramante, Rafael, care cu toții meditau asupra perspectivei, asupra proporției, asupra formei armonioase din spațiu).

Nu-i pentru nimeni un mister că *Pietro dela Francesca* este cîștigătorul spațiului în pictură și poetul formei cristalizate, smulse din tumultul primitivismului, sau că și astăzi un sculptor ca *Bourdelle* consideră arta ca o algebră învăluită. Renașterea a limpezit eforturile antichității, dar și timpurile noastre pot fi mîndre de investigațiile unui *Theodor Cook* (*The Curves of line*), Jay Hambidge, Lund, autori pe care d. M. Ghica îi citează des, sprijinindu-se pe constatările lor. D. Ghica a săvîrșit o operă de coordonare, ocupîndu-se de formele din natură, de proporție, de entitățile geometrice în plan și spațiu, de spațiu, de formele vii și creațiunile artistice, și în sîrșit, de volum.

Perceperea în mod conștient a raporturilor dintre formele naturale este strădanja esteticii acestea. Vom insista asupra proporției, celelalte capitole înșirate, din voluminoasa carte a d-lui Ghica (444 pagini, 93 planșe, peste o sută de figuri geometrice) rămînînd a fi subînțelese.

Proporția, pe care Pacioli o numea cu drept cuvînt „divină”, se obține „împărțind o lungime în două părți inegale, astfel ca raportul între cea mai mică și cea mai mare, să fie egal cu raportul dintre aceasta din urmă și suma amîndorora”. *Kepler* numea această proporție „sectio divina” iar *Vinci* „sectio

aurea", de unde va deriva cunoscuta denumire „section dorée“ sau „nombre d'or“, dată unei *invariante* foarte importante în reuniunea numerică.

Legea proporțiilor se găsește realizată în proporțiile corpului omenesc și al animalelor, în anumite temple grecești (Partenonul), în botanică, în muzică. (Zeysing a studiat sute de corpuri de masculi și femele pentru a stabili fazele creșterii proporționate). Formele corpurilor se dezvoltă cu o energie superficială minimum compatibilă cu forțele orientatoare. Ca suprafeți și volume sînt preferate pentagonul (Vignolo ridică pe el palatul Caprarole) și dodecaedrul care este și el o amplificare, la citeșitrele dimensiunile, a simetriei pentagonale, sau hexagonul (șase fiind un număr perfect), dreptunghiul și mai ales profilul triunghiular (egiptean, transmis prin cruciați, occidentalilor). Cîtă importanță s'a dat esoterismului matematic platonician, bazat pe pentagramă și secțiunea de aur, se poate vedea și din cugetarea maestrului *Jean Vignot*, care pe la 1398 spunea „*ars sine scientia nihil est*“.

Evident că astăzi nu mai spunem astfel. Arta modernă lucrează instinctiv, știind că talentul închide știința. Doar arhitectura mai are nevoie de-o atenție special îndreptată asupra volumului în spațiu, asupra raporturilor lui elementare, care există armonizate în piramida lui Cheops, în arta greacă, în cea gotică, în Renaștere, dovedind viață veșnică, tocmai pentru că au închis în ele o parte din pulsarea vieții. D. Ghica, din cauza acestei importanțe dominante a arhitecturii ne face o interesantă și cu totul remarcabilă schiță a evoluției arhitectonice, ajungînd până la cubismul de azi, curent folositor acestei arte, care a fost salvată de încărcătura grosolană, fantazia neregulată, clișeele academice ale ultimelor secole.

Din acest cuprinzător studiu sintetic se mai degajă o idee importantă deși ușor de susținut: „cei vechi ne-au fost superiori“. Că însăși arta actuală, reîntoarsă la clasicism, la volum, la știința lui Pytagora ne-ar dovedi aceasta, nu ne îndoim.

Totuși, chiar cartea d-lui Ghica ne dovedește eforturile secolului nostru de a înțelege și recrea o artă nouă, bazată pe fundamente, nu vechi, ci veșnice. Că „sghirie. nourii“ de azi ar fi fost mai puțin mindri în fața septizoniului lui Sever sau a farului din Alexandria n'ar fi de mirat, deoarece legile au rămas eterne și cine le-a prins cel dintău e mai tare, tocmai ca și focul prometeian pentru troglodiții legendari, decît ceilalți veniți mai tîrziu, care nu se pot bucura mai mult decît primul om ce s'a găsit pe sine în Dumnezeu, în natură și firește, în el însuși.

Petru Comarnescu

Revista revistelor

Arhiva pentru reforma socială. No. 1-2.

Orediciteori primim această revistă avem regretul că nu apare mai des. Desigur, eforturile eroice ale lui Gusti, întimpină atâtea dificultăți, încît trebuie să-i fim prea recunoscători chiar pentru faptul că această publicație poate să apară. Asemenea periodice sînt acelea care formează o cultură și o civilizație națională proprie.

Numărul de față cuprinde două contribuții străine. Una a d-lui L. Duguît, asupra sindicalismului în Franța, alta a d-lui H. Truchy asupra capitalismului internațional. Din celelalte lucrări remarcăm:

«Biologia satelor» de dr. G. Banu studiu aprofundat de extremă utilitate asupra vieții satelor; «Istoria și o nouă metodă de determinare a raseilor», învechită poate ca concepții antropologice generale dar interesantă prin aplicații. O cronică asupra filosofiei istorice la Rickert semnează cu competență N. Bagdasar.

Gîndirea No. 10-11.

Cu aceeași ținută tehnică și strict literară s'a menținut «Gîndirea» și anul acesta. Un frumos articol de d. T. Vianu, despre sentimentul pesimist al artei și vieții cu exemplificări din Paul Valéry, iar în ultimul număr începutul unei nuvele a d-lui Damian Stănoiu. Regretăm tonul nepotrivit de violent al concluziilor unui articol

pornit savant și obiectiv, al d-lui P. Marcu-Balș. Tinerii confundă adesea brutalitatea cu energia, care, poate fi și perfect dulce. Nepotrivită de asemenea intoleranța pentru vederile altora la un om ce pare așa de cultivat. Protestăm, în orice caz, contra modului irreverențios și nedrept în care e caracterizată metoda d-lui P. Zarifopol.

Scrisul românesc No. 1 Craiova.

Dela primul său număr, această revistă se prezintă în condițiunile cele mai fericite. Pe lângă condiții tehnice excelente, Scrisul românesc aduce și semnături interesante printre colaboratori. Găsim numele d-lor Cezar Petrescu, Gib. Mihăescu, Pillat etc.

Dar ceiace e mai ales lăudabil e faptul că tinăra revistă craioveană a înțeles că publicul caută informații asupra actualității și a întemeiat astfel o serie de cronici; adică a înțeles că o revistă e mai mult a publicului decît a scriitorilor, care scot de obicei o publicație ca să-și cultive amorul propriu personal ori să-și vîdeze patimile de cenuclu.

Minerva No. 2.

Abia ajunsă la numărul doi, această excelentă revistă de sinteză culturală, în care ideile generale din toate științele, morale ori exacte, sînt egal tratate, și-a cîștigat o deosebită autoritate asupra cetitorilor...

Numărul doi e tot așa de bogat,

tot așa de competent, și de îngrijit ca și numărul unu.

Relevăm printre contribuțiile numărului de față studiul complex și adâncit asupra „Fascismului“ datorit d-lui P. Andrei, un altul asupra „Metafizicii contemporane“ al d-lui I. Petrovici, apoi „Note pentru o introducere în filosofia lui Hegel“ ale d-lui D. Roșca; „Mesianismul rusesc din sec. XV și XVI“ de V. Harea, „Naționalizarea orașelor“ de St. Zelin „Considerații asupra spiritului și genezei Renașterii“ de A. Oțetea, „Observații asupra psihologiei Simbolului“ de M. Ralea.

Adevărul literar.

Iată o revistă care și-a înțeles cu adevărat rostul—de unde și succesul său—, o revistă care dacă ar dispărea ar lăsa un adânc gol în mișcarea noastră publicistică. Nu se poate spune același lucru despre multe altele. Literară în adevăratul sens al cuvîntului și populară ca tendință în același timp, „Adevărul literar“ prin priceputa și harnica conducere a d-lui M. Sevastos e astăzi publicația de bază a marelui public care se interesează de literatură.

Remarcăm printre colaborările anului acesta: fragmentele de roman ale d-lui Ionel Teodoreanu, notele de călătorie ale d-lui M. Sadoveanu, Schițele d-lui Jeau Bart, articolele d-lui P. Zarifopol, ale d-lui Tudor Argezei, versurile d-rei Otilia Cazimir, cronicile d-lor Suchianu, Blažian, Isabela Sadoveanu etc. etc.

G. K. Chesterton

D. G. K. Chesterton se străduiește de douăzeci și cinci de ani să dobîndescă dreptul de a trăi la adăpostul credințelor și al ideilor sale ca într-o oază în mijlocul deșertului înconjurător. Reclamă dreptul de a exprima cu neglijență gândiri utile, de a scrie numai pentru a comunica.

Aceste drepturi pe care d-sa le revendică ne vom feri de a i le contesta, căci d. Chesterton posedă o calitate cu care ne-a cîștigat respectul odată pentru totdeauna.

Dacă sintem de acord asupra ceiace numim asăzi intelectualism atunci vom reaminti că d-sa, este singurul scriitor din generația sa, care a luat apărarea aceluși aspect al

omului care scapă intelectualismului, Intelectualismul în timpul d-lui Chesterton se numea Darwin, Pater, Oscar Wilde, Nietzsche, Herbert Spencer, „estetii“ credeau în floarea de crin iar „Scientiștii“ în maimuță.

În acel timp estetismul și științismul se alișau cu aceea candoare, care ne seduce încă la Remy de Gourmond. Un univers estetic și un univers științific pot exista, populate de ființele imperceptibile vulgului și care presupune un divorț total între viziunea omului mijlociu și viziunea intelectualului.

D. Chesterton și-a făcut o adevărată plăcere, arătînd în studii de critică într'adevăr remarcabile asupra lui Dickens și Browning, cum o mare operă nu pierde niciodată contactul cu izvoarele populare și cum o formă grea ascunde o profundă și misterioasă simplitate. D. Chesterton nu cere unui artist să fie accesibil tuturor ci de a întrebuița o materie accesibilă tuturor. Principala obiecțiune pe care o face intelectualismului, este o obiecțiune mai degrabă morală. Suferă de atîtea ori de citori nu mai este în comunitate sau mai bine la nivelul mulțimii.

Marea originalitate a d-lui Chesterton apare mai ales în felul în care știe să-și separe gîndirea de teoriile care ar putea exercita asupra ei un farmec puternic. Dușman declarat al expropriării țaranului englez, fidelitatea sa față de sentimentele actuale ale oamenilor îl împiedică de a adera cu entuziasm la socialism; iar cînd de pildă scrie că socialismul va fi poate odată salvarea omenirii, însă că nu este dorința acestei omeniri, pare destul de greu de combătut.

Marele merit al d-lui Chesterton era că deși s'a dezvoltat la o epocă în care intelectualii uitaseră cu desăvîrșire constanțele umanității, d-sa a ales uitarea transformărilor posibile ale umanității fără însă a uita revendicările reale ale omului.

(Ramon Fernandez. *Nouvele Revue Francaise*).

Difficultățile Mării Britanii

Marea Britanie cunoaște șomajul produce puțin fiindcă vinde puțin. Vinde puțin fiindcă vinde scump, și vinde scump pentru că prețurile sale de cost sînt mari.

Explicațiile prodigate bucuros: de anarhie mondială, de putere de cumparare mondială redusă, nestabilitate monetară, naționalism, economic, graniți vamale supraridicate alcătuiesc scuze perimate ori improprii.

Răul este de fapt în interiorul țării. Marea Britanie a pierdut o bună parte din privilegiile sale tradiționale, industria sa a ramas în urmă, rendamentul este insuficient, salarii prea mari din cauza costului de viață excesiv, impozitele prea grele.

Peste zece ani, dacă această stare de lucruri nu va fi remediată, Englezul va persista să-și pue fracul pentru masa de seară, însă va risca să găsească farfuria goală.

Franța va fi prima pentru a plînge acest fapt.

(Jean Lescure. *Revue de France*).

Moravuri: Virtuțile și vitiile bucatarilor chinezi

Bucătarii chinezi sînt de obicei servitori devotați și afectuoși, capabili să aducă stăpînilor lor servicii reale, dacă sînt la rîndul lor bine tratați. Sînt cazuri cînd servitori chinezi stau neplătiți luni de zile; mai mult, ei ajută uneori cu bani pe foștii lor stăpîni ruinați.

Aceste sentimente frumoase nu-i împiedică însă să fure pe stăpînii lor de cite ori se prezintă ocazia. Hoția dela servitor la stăpîn nu constituie în China și mai ales în mentalitatea servitorului un delict prea grav.

Bucătarii chinezi sînt destul de caracteristici, cu figura nemișcată, aproape solemnă și cu manierele și vorba discretă și plină de curtoazie.

Ei sînt însă, și aci originalitatea dispare, tot atît de lacomi ca bucatarii din toate țările.

Deși profesează un mare dispreț pentru felurile și băuturile străine, ei sînt adese surprinși cu degetele în borcanul cu dulceață sau cu sticla de porto la gură.

Se pare că în China asemenea delict se pedepsesc printr'o puternică doză de purgativ pe care stăpînii o amestecă în vin.

(Harold Weber. *Westermann Monatshefte*).

Un nou pericol demografic: naturalizarea în bloc a străinilor

1500000 de Francezi și-au jertfit viața pentru a respinge invazia străinilor

și acum această invaziune se efectuează în Franța în proporții considerabil amplificate.

În 1911, 1100.000 de străini locuiau în Franța; în 1921, 1500000; în 1925, 2845000; actualmente, după ultimele statistici 3 000000, dintre care 800.000 Italiani, 500000 Belgieni, 400.000 Spanioli, 300.000 Polonezi; și importante contingente, aparținînd diferitelor state europene.

Această invaziune era nu numai de prevăzut dar chiar până la un punct, utilă după marele războiu. Ea facilita renașterea vieții economice compromisă prin imputinarea de lucru și împiedica aflutul prea mare de țărani la orașe, fapt care ar fi atras o mare mizerie la țară determinînd astfel un dezechilibru total al economiei naționale.

Dar avantajile nu trebuiesc exagerate. Dimpotrivă ele trebuiesc puse în cumpănă cu dezavantajile și căutat a vedea dacă concluzia care o vom putea trage este de natură să ne înveselească sau dimpotrivă, să ne lase în îndoială.

Să vedem care ar putea fi dezavantajile.

În primul rînd bogățiile, proprietățile naționale sînt achiziționate pe un preț foarte modic de financiarii străini.

Apoi mina de lucru străin nu constituie de cele mai multe ori decît un contingent de degenerații care îmbogățesc spitalele și rubricile faptelor diverse criminale ale cotidianelor franțuzești.

D. Lambert arată care este avantajul politic al naționalizării acestor străini; rezolvirea pericolului unei Germanii de 60.000.000 la pîndă în fața unei Franțe de 40.000000. Această sporire a populației constituie ea însă un avantaj real. Înlesnind încetățenirea franțuzească, numeroși străini și nu din cei mai buni, dornici de profitul politic și social, legat de această încetățenire, consultîndu-și numai interesele personale vor deveni Francezi, păstrînd însă sentimente străine și considerîndu-se liberi de orice solidaritate națională.

Legea Lambert merge mai departe: ea suprimă dreptul individului născut în Franța din părinți străini sau a copilului născut din părinți naturalizați, de a declina naționalitatea franceză.

Și aci este ușor de imaginat pericoulul introducerii unor molecule străine care pot vatama coeziunea omogenă de până acum.

Acestea ar fi pericolele politice la care însă trebuie să adăugăm altul demografic, poate tot atât de considerabil. Surplusul de sînge străin riscă să degenereze rasa franțuzească.

Excesul elementului latin poate fi dăunător și insuficiența neutralizată de cel slav ori german.

Repopularizarea Franței pe calea naționalizării în masă a unor străini dubioși nu pare a fi remediu ideal; el trebuie căutat aiurea.

Scaparea Franței nu trebuie căutată în afară. Premii de încurajarea familiilor numeroase precum și eforturi neîncetate prin igienă, pentru combaterea mortalității infantile sînt singurele mijloace eficiente.

(Lucien Bee. *La Revue Mondiale*).

Maurice Utrillo

Maurice Utrillo este fiul d-nei Suzanne Valadon. În copilărie se „juca” deja cu culorile pe care le găsea în atelierul mamei sale. La douăzeci de ani pictează cu o furie magistrală străzile Parisului, a vechiului Montmartre, a mahalalelor sordide în care primăvara răspîndește verdeață de buchete. El gloriifică decorul de mizerie în mijlocul căreia se dezvoltă tinerețea sa exaltată.

Pictează cu genialitate, sordiditatea tavernelor și lepra zidurilor părăginite; le pictează sub impulsia foamei și a nevoii de bani. Dădea un tablou în schimbul unei mese sau îl vindea cu cincizeci de franci unui intermediar care la rîndul său îl plasa unui amator pentru o sută sau o sută cincizeci. Mulți amatori au vîndut apoi pinze astfel dobîndite cu cîteva zeci de mii de franci.

Ceiace este remarcabil în opera lui Utrillo este noutatea. El a știut, a izbutit să fie nou cu toată violența tinereții, a acelei stări critice care este tinerețea, a celui rău trecător, fecundator și devastator în același timp și care la el nu cunoștea iriu.

Apropierea maturității, o sanătate slăbită tocmai prin excesele tinereții, transformă felul său de a picta. Drama a dispărut. Tragedia a lasat locul comediei.

D. Utrillo, care este acum la Paris: unul din pictorii cei mai buni și mai apreciați expune cîteva pinze nouă și vechi la Galeria Bernheim.

(Albert Flament. *Revue de Paris*).

Influența internațională a crizei agricole

Se prevedea în Franța o gravă criză economică datorită instabilității francului și a inflațiunii. Grație însă măsurilor luate, mișcările de schimb precum și transportul mărfurilor în timpînă de sigur greutatea reală, dar nu insurmontabile.

Dar dacă temerile unei crize industriale nu par justificate, posibilitatea unei crize agricole este evidentă.

Cauza o găsim în scăderea bruscă a prețurilor mărfurilor alimentare care nu corespunde de loc cu o scădere a prețurilor obiectelor industriale.

Această stare de lucruri a trezit firește grave nemulțumiri în lumea producătorilor, iar remedii au fost numai decit propuse: recăpătarea libertății exportului, degrevarea fiscală, ridicarea taxelor vamale etc.

Această criză agricolă determină o diminuare sensibilă a puterii de cumpărare a produselor agricole atît în raport cu cumpărăturile în legătură cu mărfurile necesare pentru exploatare cit și cu mărfurile necesare consumului domestic a acelor care exploatează.

Ancheta făcută anul trecut arată că această criză nu există numai în Franța, ci se întinde la întreaga Europă. În Europa valoarea produselor agricole nu reprezintă decît 93% din valoarea lor dinainte de războiu și 70% în raport cu consumațiunea domestică. De asemenea în Statele Unite raportul este tot de la 91% și 79%.

Dacă acum observăm că în marea majoritate a țărilor Europene, cu excepția Angliei și Belgiei, 50% din populație este agricolă, atunci este clar că pacea și echilibrul economic al tuturor națiunilor este condiționat de prosperitatea exploatațiunilor agricole.

Criza franceză este un aspect al unei probleme esențiale și vaste, importă deci ca soluția să fie găsită, cit mai repede.

Veritabilele remedii ale acestui grav pericol au fost din fericire definite la Conferința Economică, iar aplicarea lor depinde în primul rînd de agricultori.

Adoptarea generalizată a progreselor tehnice, organizarea științifică a producției, a crescătoriei, a vinzării, a creditului, a asigurărilor, standardizarea produselor agricole. Acestea ar fi măsurile eficace. Ele însă nu pot fi adoptate decît după ce prealabil, se va stabili moneta și se vor găsi capitaluri cu o dobîndă normală.

(Roger Auboni. *L'Europe Nouvelle*.)

Amokul și Latahul

În insulele neerlandeze dintre Asia și Australia, cea mai mare parte din populație aparține rasei malaeze, care ocupă un loc intermediar între negri și galbeni. Rasa aceasta are, pe lângă caracterele psihice, și credințele specifice primitivilor, cîteva psihoze proprii, care aproape nu se observă la alte rase. Printre acestea se citează în primul rînd *Amokul* și *Latahul*. *Amokul* este „atacul ucigaș, brusc, complect neașteptat”, căci „Malaezul se repede asupra primului venit (chiar și asupra familiei sale), îl omorîă sau rănește grav” (112). *Amokul* apare deci ca un „asasinat comis asupra uneia sau mai multor persoane. Boala aceasta e aproape numai la Malaezi. Se pare că e adevărată halucinație, căci pentru Malaez e un adevărat „atac de apărare”. Foarte adeseori amokul urmează unei malarii, febre tifoide, sifilis, gripa. Kraegeni vede în Amok un simptom al epilepsiei. Cînd individul, care a fost în stare de Amok recăpătă conștiința, are o complectă amnezie, căci nu-și mai amintește nimic din cele ce a făcut.

Latahul seamănă întrucîtva cu mania, deoarece are un caracter de veselie și de inimare a tuturor mișcărilor pe care le fac persoanele prezente. E o psihoză aproape exclusiv a femeilor malaeze la vîrsta între 35 și 50 de ani.

Pe cînd *Amokul* este inconștient, în *Latah* femeia—care adeseori în stare aceasta exprimă dorinți erotice și pronunță cuvinte obscene—își dă sama de ceiace face, dar simte o

constrîngere internă, nu poate rezista impulsunii.

(F. H. G. Van Loon. *Revue Anthropologique*.)

Negrul este inferior biologiceste?

Autorul pune în discuție mult dezbătuta problemă a deosebirii de valoare a raselor omenești. Dacă în Europa aceasta e o chestie, pe care o cercetează în genere numai oamenii de știință, în America ea e un fapt trăit în viața de toate zilele. Conflictul dintre rase este acolo destul de acut.

Dar diferențele fizice dintre Negri și Aibi nu ne arată de loc inferioritatea lor, căci sînt mai viguroși și mai rezistenți. S'ar putea deduce această inferioritate din faptul că Negrii au un indice cefalic mai mic ca Albii, dar nici aceasta nu e absolut exact, deoarece după constatările făcute se observă o mare variație de indice la diferiți Negri dela nord și dela sud. Însfîșit se recurge la un ultim argument: mortalitatea Negrilor e mult mai mare ca a Albilor, ceiace ar dovedi inferioritatea forței fizice în lupta cu mediul. Dar cauza acestei mari mortalități nu e de natură biologică, ci de natură socială, căci Negrii trăiesc în cele mai rele condiții igienice și în mizerie.

Deasemenea nu se poate spune că Negrul este inferior din punctul de vedere intelectual, pe baza constituției sale psihice. Dacă nu a ajuns la gradul de cultură al Albilor aceasta se datorește faptului că el a stat mai departe de cultură, dar pozițiile sale prielnice nu-l condamnă la stupidenie. Rasiștii conced cel mult că Negrul este un bun imitator, dar nu poate fi creator, nu are originalitate. Ori oficiul de patente din Washington dovedește prin date statistice că Negrii sînt și inventatori. Tablourile și legende, melodiile, literatură ca și dansurile lor sînt probe de capacitatea lor spirituală.

E ușor pentru un grup cu avantagii politice, cu e poziție socială și economică superioară, să se creadă superior din natură chiar. Așa se credeau în antichitate Evreii, apoi Grecii și Romanii, care aveau o desvoltare culturală și politică superi-

oară și de aceia disprețuiau pe străini.
(James Reinhardt. *The American Journal of Sociology*).

Natura și limitele fenomenelor sociale

Deosebirea diferitelor domenii de fenomene este mijlocul cel mai potrivit pentru dezvoltarea unei științe, căci numai astfel se poate observa și defini fiecare clasă de fenomene cu caracterele lor specifice. Autorul deosebește două grupe de fenomene; *sociale și non sociale*, încercând să arăte linia de demarcație între ele și definind mai ales domeniul social.

Gillette înțelege prin societate totalitatea fenomenelor sociale; dar această totalitate nu e ceva momentan, care se face sau se desface, ci ea presupune o continuitate în procesele sale, în conținuturile și forma sa. Continuitatea socială e legată de cea solară, geografică, biologică, etc. - și apare în transmisiunea de idei, norme și practici dela generație la generație. Dar care e natura societății? În toate fenomenele sociale avem de a face cu forțe psihice, căci „social activities and association are the result of psychic activities” (pg. 562). Societatea e o asociație continuă, adică relații între ființi simțitoare; ea presupune deci un proces mental. Activitatea socială nu e altceva decât acțiunea individuală, care are consecințe referitoare la alți indivizi. Se pare că autorul este influențat de concepția lui Max Weber, deoarece înțelege fenomenul social în sensul sociologului german.

Omul trăiește însă într'un mediu fizic, într'un univers material, în anumite condiții geografice, care fără îndoială influențează asupra acțiunilor. Cu toate acestea „condițiile fizice rămân întotdeauna externe pentru relațiile dintre persoane sau ființa inzestrată cu simțire” (562). O acțiune e socială numai când e determinată de influența altor indivizi și când are efecte asupra acțiunilor altora. Unde nu e cooperare și interstimulație a indivizilor nu avem de a face cu fenomene sociale. Diferitele condițiuni fizice, tehnice nu sînt sociale, ci ele servesc numai ca mijloace pentru îndeplinirea unor acțiuni și funcțiuni puternice.

(J. M. Gillette. *Social Forces*).

Originie grecești ale ideii de cosmopolitism

Grecii au fost primii Europeni, care au promulgat ideea cosmopolitismului și dela ei a moștenit-o civilizația de vest. Această idee se găsește nu numai la stoici, ci și în perioada clasică anterioară, de exemplu în epoca homerică.

Homer descrie pe Phaeaceeni și pe Abii ca „oamenii cei mai drepti”; ei privește cu simpatie pe străini și din scena dintre Priam și Achile se vede clar spiritul său umanitar. Priam apelează la bunăvoința dușmanului său, iar Achile devine sensibil la solidaritatea umană, bazată pe un destin comun. Unii comentatori ai Iliadei cred că simpatia autorului e mai mult de partea lui Hector decât a lui Achile.

Tradiția homerică a unei simpatii, care trece dincolo de patriotism, se vede și la Euripide, cînd acesta abordează teme troiene. De ex. în „femeia troiană” Euripide deși audă gloria Grecilor, descrie totuși atrocitățile comise de ei contra Troienilor. În „Andromaca”, Hermiona observă că legile barbare nu sînt un model pentru cetățile grecești, dar primește dela captivă replica „în Grecia ca și în Asia infamia întovărășește acțiunile josnice”. Euripide afirmă că omul găsește o patrie oriunde se poate nutri și că pentru un om nobil orice țară poate fi patrie.

În domeniul științific, *Herodot* e absolut lipsit de șovinism. Vorbind despre înfrîngerea Perșilor la Plataea, susține că aceasta se datorește inferiorității armamentului și lipsei de disciplină, recunoscînd valoarea lor.

Ideia cosmopolită se vedește însă mai ales în filosofia grecească. Heraclit și Emperdocles formulează doctrina legii morale a rațiunii ca o forță imanentă a universului; ei susțin că toți oamenii sînt creațiuni raționale, ori legea aceasta e baza principiului cosmopolitismului. Mai mult încă, Emperdocle leagă ideea de lege naturală cu cea de pace universală, care ar fi, după dînsul, starea originară a omenirii. Deasemenea Socrates se intitula „cetățean al lumii”. Cincii dau o mare importanță ideii de egalitate a ființelor raționale, iar stoicii întemeiază și reprezintă în mod tipic cosmopolitismul.

Nici chiar religia grecească, deși are un caracter național, nu este lipsită de elemente cosmopolite. Orphis-mul, care influențează sec. 6, 5 și 4 a. Chr. afirmă o minune naturală a tuturor ființelor vii și predică o valoare pentru toată lumea, pentru Greci ca și pentru barbari, pentru sclavi și pentru oamenii liberi.

Prin urmare toate domeniile culturii grecești cuprind ideea cosmopolită, pe care civilizația apusană o amplifică și o teoretizează mai temeinic.

(Hugh Harris. *The International Journal of Ethics*).

Cîteva remedii pentru criza actuală a regimului parlamentar

Situația politică a multor țări europene, într-o permanentă criză, a provocat numeroase critici și tot aștepta propuneri de reformă a regimului parlamentar. Unele chiar au mers atît de departe încît cer reîntoarcerea la monarhia absolută sau întronarea unui regim de dictatură. În faza actuală a democrației, o dictatură nu este proprie decît unei perioade anormale. „Regimul democratic este incompatibil cu dictatura prelungită ca și cu monarhia absolută”. Democrațiile actuale nu mai pot admite decît o singură autoritate, aceea a legii, deci a majorității parlamentului.

Pentru ca această autoritate să poată funcționa în raport cu nevoile naționale și să se poată exercita fără abuzul incompetenței și neresponsabilității, parlamentul trebuie să-și modifice structura și tendințele. Parlamentarismul actual este politic, individualist, oligarhic. El trebuie să devină politic-economic și popular, prin lărgirea sufragiului, chemîndu-se la viața politică noui pătri sociale.

O suprimare a sufragiului universal și deci a parlamentului politic și înlocuirea sa cu o adunare de „specialiști”, în sensul italian fascist sau rusesc bolșevic nu poate avea loc în țările de veche tradiție parlamentară pentru că orice politică, în sensul adevărat al cuvîntului este „considerația intereselor generale ale Statului”, chiar „aplicarea unei filosofii, a unei anumite concepțiuni de viață națională, socială, umană, care depă-

șeste cadrul „intereselor” care depășește știința însăși”.

Remediarea parlamentarismului stă în îmbunătățirea, și nu în distrugerea sa. Cea dintăiu grijă a parlamentarismului care trebuie democrației actuale este menită a fi „desoligarhizarea” sa, consultarea tuturor forțelor sociale, economice, intelectuale și morale ale națiunii.

Incompetența, neresponsabilitatea și lipsa de continuitate care sînt marile defecte ale regimului parlamentar actual ar putea astfel dispărea, mai ales cînd în locul regimului administrativ actual s'ar întrona sistemul unei administrațiuni autonome emancipată de politică și impregnată de un spirit modern.

(Georges Guy-Leyrand. *L'année politique française et étrangère*).

Mica Înțelegere

Scopul realizării Micei Înțelegeri a fost consolidarea noii stări de lucruri din Europa Centrală, iar fundamentul său juridic s'a bazat pe principiile stabilite în tratatele dela Trianon și Neuilly.

Mijloacele de acțiune ale Micei Înțelegeri au fost și sînt defensive și active. În scurta istorie a acestei grupări politice se poate vorbi chiar de două faze, deosebite după dominarea uneia sau alteia dintre aceste două categorii de mijloace. Dela întemeierea sa și pînă la înlăturarea pericolului habsburgic, prin forțarea Ungariei de a renunța definitiv la ideea întronării împăratului Carol, Mica Înțelegere poate fi socotită în faza sa defensivă. Dela această dată și pînă azi s'a accentuat însă un element activ. El se exprimă printr'o serie de măsuri menite ca relațiunile economice și financiare dintre România, Jugo-Slavia și Ceho-Slovacia să devină cît mai dezvoltate, și apoi ca raporturile Micei Înțelegeri cu țările vecine să fie cît mai amicale.

În aceiași vreme acțiunea sa a tîns la o înțelegere și cu Ungaria, atît pe terenul politic cît și pe cel comercial.

Se poate spune azi că țelurile imediate urmărite au fost atinse și printre care mai principale se pot enumera: impunerea țărilor participante în M. I. față de puterile apusene.

consolidarea relațiilor amicale cu țările vecine, dezvoltarea unor valori pacifice în Centrul Europei, și mai ales asigurarea stării de fapt și de drept stabilită prin tratatele de pace.

Anumite evenimente recente, ca acordurile dintre Italia și România, Italia și Ungaria, Italia și Albania nu sdruncină de loc situația Micii Înțelegeri. Întrunirea celor trei miniștri de externe, care a avut loc recent la Iachymov, a dovedit complexitatea soliditate a acestui grupări politice.

(Eduard Beneș. *L'esprit International*).

Antecedentele doctrinei lui Monroe

Doctrina lui Monroe privită în Statele-Unite cu respect religios, mistic aproape, își găsește o aplicare în fiecare act din politica externă a acestei republici. Această doctrină este încheierea unei serii de evenimente cari se desfășoară în America în special la începutul veacului trecut. Începînd dela 1808 izbucnesc în America Centrală și de Sud numeroase războaie de independență. Ele erau duse mai ales contra Spaniei și în urma cîștigării lor, o serie nouă de state apare, care reprezintă geograficește vechile diviziuni administrative. Organizarea și apărarea lor insuficientă era destul ca să tenteze statele colonizatoare ale Europei. Două fapte le salvează: doctrina lui Monroe și flota engleză.

Regele Spaniei pentru a-și recîștiga coloniile pierdute se adresează

Sfintei Alianțe, a cărei acțiune reacționară era în floare. În Europa războaiele de independență ale Americii nu erau bine văzute. Situațiilor fu discutată la Congresul din Aix-la-Chapelle din 1818 și la cel din Verona din 1822. La o eventuală intervențiune a Europei, mai precis a Franței, Anglia s'a opus însă categoric și flota sa a făcut această intervențiune efectivă. Trei împrejurări dictau Engliterei această atitudine: presiunea exercitată de negustorii englezi, grija ca imperiul colonial francez să nu se mărească și importanța unei înțelegeri a Engliterei cu Statele-Unite. Guvernul Engliterei credea că a sosit momentul ca să-și întindă sfera de influență în America, protestînd alături de Statele-Unite contra proiectatei intervențiuni a Sfintei Alianțe. În această vreme, (1823) președintele Monroe pronunța celebra sa declarațiune. Ea exprima un sentiment unanim de neîncredere a Americanilor față de Europa și anunța voința de izolare a Statelor-Unite în politica mondială. În concepția politică a guvernului american era ideea centrală că numai o politică de izolare ar fi putut garanța independența.

Aceasta era atitudinea pe care numeroși barbați de stat americani o afirmase deja mai înainte de Monroe. Acesta i-a dat numai pregnanța formei care într'un moment bine ales a reușit să se impună definitiv fiind socotită drept culminarea politicii americane.

(John B. Whitton. *Revue de droit international*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Jacques de Lacretelle, *Lettres espagnoles*, „Ed. Nouvelle Revue Française”, Paris.

Un tinăr elegant și de o cultură rafinată este torturat de un amor violent și pe care-l crede neîmpărtășit.

Într-o zi crede că a descoperit re-mediul într'o despărțire voluntară de câteva săptămîni.

Pleacă în Spania unde meditațiunile toledane și confruntarea impresiilor sale cu ale lui Théophile Gautier îl vor distrage dela amorul său absorbant.

Imaginea și numele obiectului adorat persistă însă mai puternic ca parfumul din grădinile palatului Alhambra, mai tare ca trecutul melancolic al vechiului Toledo.. până în ziua cînd întîlnirea neîncetată a sute de perechi îndrăgostite pe străzile Cordovei, îl fac să întrevadă, prin excesul suferinței pe care o determină în sufletul său, vindecarea posibilă.

Marcel Proust, *Chroniques*, Ed. N. R. F.

Se poate urmări în articolele lui Marcel Proust din 1892 și până în 1921 și care sînt pentru prima oară strînse într'un volum, diferitele faze și evoluția gândirii „proustiene”.

Saloanele pe care le frecventa atunci, ale Prințesei Matilda ori ale -nei Lemaire, schițează deja viitoa-

rele saloane ale d-nei Verdurin ori a Ducesei de Guermantes. „Cronicele” sînt un complement indispensabil al operei întregi: A la recherche du Temps perdu.

Pierre Louys, *Pages*, Edition Montaigne Paris.

De obicei „paginile alese” din opera unui autor nu arată decît preferința aceluia care s'a însărcinat cu acest triaj.

Aci avem pentru întăiași dată pagini alese, transcrise, clasate de însuși autorul și din toată opera sa atît cea cunoscută cit și cea inedită.

Prosper Merimée: *Lettres d'Espagne 1830—1833*, Edition Lemarquet, Paris.

„Scrisorile din Spania” sînt astăzi pentru prima oară strînse în volum. Erau până acum împrăștiate în toată opera lui Merimée, iar altele, cum de pildă scrisoarea relativă la „Muzeul din Madrid” era încă din 1831 îngropată într'un număr din revista „l'Artiste” care nu se mai găsea, și scrisoarea atît de amuzantă publicată pentru întăiași dată la anul 1900 în „le Carnet historique et litteraire”

Thomas Mann, *Lübeck als geistige Lebensform*, Otto Quetzow, Lübeck.

Cu ocazia celui de al șaptelea centenar al alpirii orașului liber Lübeck la liga hansiatecă, romancierul Thomas Mann a pronunțat un discurs la

Teatrul Național al orașului său natal.

Nu trebuie luat ca o efuziune de o retrospectivă sentimentalitate, acest discurs ușor colorat de humor și în care autorul caută să arate influența orașului său natal asupra personalității, operei și chiar stilului său.

Jurnalul lui E. A. Peretz, Gosedal, 1927.

Memoriile lui E. A. Peretz cuprind perioada dintre 1880 și 1885. O epocă interesantă a istoriei Rusiei : „Sfârșitul domniei lui Alexandru al II-lea și începutul domniei lui Alexandru al III-lea.

„*Goloss Minouvchavo*“. (Vocăa teatrului).

Al cincilea număr din revista istorică rusească : „*Goloss Minouvchavo*“ apare la Paris sub îngrijirea d-lor Melgounov și Polner.

Se găsesc înăuntrul documente interesante printre care urmarea jurnalului lui Tolstoi, asediul Sebastopolului și o scrisoare adresată de Dostoievski lui V. A. Alexis care a fost violonist solo în orchestra marelui Operă din Petersburg.

Romane

Panait Istrati : *Mickail*, Ed. Rider, Paris.

Acest nou volum, al șaselea din seria „*Adrien Zografii*“, este romanul prietăniei și al epocii de vagabondaj în care autorul găsește în persoana emoționantului Mihail un prieten devotat. Același Mihail este primul profesor de limba franceză al viitorului romancier parizian.

Emanuel Bove : *La Coalition*, Edition Emile-Paul-Frères, Paris.

Noua carte a lui Emanuel Bove, autorul lui „*Mes Amis*“ și al lui „*Armand*“, este imaginea uimitoare a vieții de care se sfărâmă ființele slabe și care-și inchipue că sint jucăria unor forțe obscure.

Marcel Auclair ; *Toya*, Ed. Nouvelle revue française, Paris.

Este romanul unei femei urite într-o țară în care femeile sînt mai frumoase ca ori unde, și în care frumuseța este mai prețuită ca ori care altă calitate.

Ea caută în jurul ei compensații morale care să-i îndulcească viața :

nici o cale nici o meserie nu-i este accesibilă, nimic nu este oferit inteligenței și sufletului său într-o țară în care totul favorizează amorul.

Eroina, Toya îmbătrînește fără a fi cunoscut vre-o mulțumire ; un copil se apropie de ea ca s'o mîngie, apoi o părăsește, și viața ei se scurge alături de fericirea unei surori mai norocoase.

Singura resursă este devoțiunea în care dealtfel sombrează ca într'un naufragiu.

Romanul se petrece în America de Sud.

Paul Morand : *Boudha Vivant*, Ed. Grasset.

„Nu există de cît două țări, spunea Balzac : Orientul și Occidentul“.

„*Boudha Vivant*“ nu e altceva decît aventura individuală a unui tânăr prinț oriental în Occidentul de astăzi. — aventura văzută sub o formă și trăită pe un plan care ne permite să cuprindem în ansamblului problema Asiei contra Europei și a aceleia și mai generale, a conflictului raselor în lume.

Gomez Carrillo, *Fes*. Ed. Fasquelle.

Gomez Carrillo este Spaniol și Spania a fost mult timp stăpînită de Mauri.

De aceia Fès, capitala Marocului, are pentru el un farmec plin de nostalgie, dealtfel cartea se cheamă „*Fes ou les nostalgies andalouses*“.

Într'adevăr la Fez găsim atmosfera unei Spanii care s'ar fi puit conserva maură iar riturilele ghitarelor au ritmul grenadin ori cordovan care acompaniază perfect dansul perechilor preocupate numai de amor, gelozie și poftă.

Guy Mazeline, *Piège du Démon*, Ed. N. R. F., Paris.

„*Piège du Démon*“ este o impresionantă poveste a unei întregi familii care suferă, speră și desperă în interval de citeva ore după reacțiunile provocate de un personaj bizar și oribil care dealtfel nu apare. Acest personaj, obsedat de ideea morții copleşte pe toți acei care-l apropie.

J. H. Rosny Ainé, *Les navigateurs de l'Infini*, — Ed. O. R. C. Paris.

Președintele academiei Goncourt, d. Rosny, a publicat o nouă carte, care este romanul „turismului“ din anul 2000.

Maurice Bédel, *60° Latitude nord*
Ed. N. R. F.

Este povestea tinărului Jérôme care descoperă Norvegia.

D. Bédel nu pretinde că toate fețele în Norvegia sînt medice legiste ori consilieri municipali, destinul lui Jérôme însă îl face să cunoască numai astfel de femei. El se amorezează de o studentă în astronomie în care crede că regăsește pe Solveig din Peer Gynt iar raporturile dintre o tinără fată din țara în care amorul și căsătoria se confundă într'un sistem sentimental unic, și un francez cu sufletul deviat, dau naștere unor neînțelegeri foarte amuzante.

Cartea d-lui Maurice Bédel a fost premiată cu premiul Goncourt.

Palacios Valdès, *Le roman d'un romancier*, Ed. N. R. F.

Romanul d-lui Palacios Valdès de la Academia Regală din Spania este o autobiografie tradusă în limba franceză de d-na Tessier de Mallerai.

Este o colecție de scene din copilăria și adolescența autorului, petrecute în micul sat din Entralgo în care poporul dansează mereu și este îndrăgostit de artă.

Jean Fournier, *Iggins et Co., Detectives*, Librairie Galimard, Paris.

O poveste stranie, o serie de mistere care se succed și pe care printr'o tenacitate neobosită și o rară putere de investigație, Iggins parvine să le descurce.

În vila pe care o locuia la Rancey senatorul Poivrier este găsit asasinat. Alături fiica sa rănită mortal și mai departe un necunoscut cu figură anglo-saxonă zace într'o baltă de sînge cu craniul zdrobit.

Cîteva zile mai tirziu căpitanul de Limaudoux logodit cu nepoata senatorului Poivrier este de asemeni asasinat iar în timpul anchetei polițienești se descoperă cadavrul unei fetițe.

Toate probele par a fi contra tinărului aviator Jaques Dampleuse și justiția îl acuză.

Atunci Iggins et Co. intervin și clarifică misterele.

Léonce Grasellier, *L'affaire Petit du Petit-Val*. Ed. Perrin Paris.

D. L. Grasellier a spulberat misterul care acoperea «l'affaire Petit du Petit Val, una din crimele cele mai înfricoșătoare ale secolului al XVIII-lea.

François Maibaut. *Le roman de Dante*, Ed. Perrin, Paris

Această carte intitulată romanul lui Dante este mai degrabă decît un roman, istoria, interpretată liber, a poveștii unei pasiuni cît se poate de pure și de frumoase.

Bruno Brunelli, *Une amie de Casanova*, Ed. Perrin.

O serie de documente care alcătuiesc un roman trăit și care ilustrează toată viața secolului al XVIII-lea la Veneția, Paris și Londra.

Louis Guichard, *Bleu-Marine*. Société d'Éditions géographiques, maritimes et Coloniales, Paris.

D. Louis Guichard servește de interpret între marinari și public și ne spune ceiace aceștia din urmă gîndesc despre ei și despre alții. Ce a devenit în haosul de după războiu acel admirabil spirit de corp cu care se fălea altă dată marina militară și dacă acest ultim bastion al idealismului a putut rezista deslănțurii apetitelor bestiale.

René Trintzius, *Le Soleil du Père*. Ed. N. R. F.

Marie Valléry, eroina cărții, ne povestește singură, visurile și aspirațiile sale și neputința de a eși din casa părintească pentru a trăi liberă.

Dealtfel Marie Valléry odată scăpată, în urma unei drame din familia sa, pe care o părăsește, nu parvine să scape de amintirea părinților, nici de «amorul-admirație» pe care-l nutrea pentru tatăl său și în schimb se vede complect deposedată. de tot ceiace constituia rațiunea sa de-a exista.

Pierre Humbourg, *Vieux comme le monde*, Ed. N. R. F.

Philippe ar fi putut trăi fericit și singur. A comis însă o mare greșală vrînd să împărtășească fericirea sa. Două ființe care se iubesc nu sînt întotdeauna stăpînele destinelor lor și cînd Serieuse îl părăsi pe Philippe, Philippe se omori.

Marcel Proust, *Le Temps retrouvé*, Ed. N. R. F., două volume.

Ultimul volum din «A la recherche du temps perdu», în care regăsim pe Gilberte, văduva lui Robert de Saint-Loup, pe Madame Verdurin, căsătorită cu prințul de Guermantes, pe Bloch, pe ducesa de Guermantes etc. etc..

Italo Svevo, Zéno, tradus din limba Italiană în limba franceză, de Paul Henri Michel, Ed. N. R. F., Paris.

D. Italo Svevo este un industriaș din Trieste. La vârsta de șaiszeci și patru de ani nu a publicat decît trei romane.

Zéno, un negustor triestian, de șaiszeci de ani, se consideră bolnav deși nu simte nicio incomoditate fizică. Doctorul psihanalist pe care-l consultă, îl sfătuește să-și scrie jurnalul, acesta fiind un bun remediu contra bolilor nervoase. Manuscrisul lui Svevo pare deci a fi datorit unei cure medicale.

Romanul este împărțit în cinci capitole.

Primul intitulat «Dernières Cigarettes» arată lupta sa contra pasiunii fumatului. A doua este consacrată morții tatălui lui Zéno. În «Histoire de mon mariage» Zéno amoretat de o tinără și frumoasă fată Adeline-Malfente, sfinșește, după ce a cerut mina Albertei, sora Adelinei, să se căsătorească cu cea mai mică soră Augustă, urîță și insignifiantă. În partea patra e vorba de legătura dintre Zéno și o dansatoare Carla.

Asociația comercială a lui Zéno cu cumnatul său Guido, soțul Adelinei se termină prin sinuciderea involuntară a lui Guido și formează partea cincea a romanului care se termină prin o serie de deducții psihologice.

Italo Svevo este considerat de mulți critici ca un Marcel Proust italian.

Mario Puccini, Quatre-vingt-dix ans, Tradus din limba italiană în limba franceză de L. Leluc et V. H. Michel, Edition Kra, Paris.

Quatre-vingt-dix ans, sint o serie de patru nuvele. În prima «l'Ecoulement» este vorba de un permisinar care se reîntoarce în orașul natal unde-și găsește copilașul mort.. Tatăl nu știe nimic dar la o masă într'o circumă, prin aluzii greoaie ceilalți caută să-l pregătească.

Sfinșește prin a ghici nenorocirea însă incapabil de a-și exterioriza durerea, rămîne petrificat. Celelalte nuvele sint în același spirit realist.

Guido da Verona, Mimi Bluette, Ed. Calman Lévy, Paris.

Bluette este o tinără italiancă de o mare frumusețe. Un cavaler de industrie o transportă la Paris unde

devine stea de music-hall, admirată de public și întreținută de cei mai bogați financiari din Paris.

Mimi Bluette păstrează însă un suflet candid și avid de dragoste simplă și ca s'o dovedească se amoretzează de un personaj modest, spaniol și tenebros, abandonnd imediat pe toți președinții de consilii de administrație, de consilii de miniștri etc. Cei doi îndrăgostiți duc o viață solitară și fericită până în ziua cînd misteriosul amant dispăre. Mimi merge până în Sahara, unde află că a murit.

Atunci nemărginată ea durere se exprimă într'un dans foarte aplaudat de public pe care-l creiază înainte de-a se otrăvi.

Valentin Mandelstamm, Le Crack, Ed. Calman Lévy, Paris.

Un detectiv amator, descoperă și trădează intrigile variate ale unei bande întregi de hoți internaționali al cărei șef este marele elector din Chicago și care se îndărătnicește să urmărească pe mare și pe uscat pe un prietin. Scena se petrece cînd pe vas, cînd pe un cîmp de curse americane.

Este un roman în același timp sportiv, de aventuri, și maritim.

Știința

Etienne Rabaud, l'Orientation lointaine et la Reconnaissance des lieux, Ed. Felix Alcan.

Cu toate că orientarea în depărtare și recunoașterea locurilor la animale, sint fapte care au atras luarea aminte a observatorilor, soluționarea acestei probleme nu constituie o preocupare pentru naturaliști decît de o jumătate de veac.

Chestiunea care se pune și pe care d. Rabaud o rezolvă este următoarea: Animalul se orientează cu ajutorul unor „reper sensoriale” și întrebuintează senzații analoage celor omenești, sau posedă un simț intern al direcției care-l călăuzește?

Albert Spaier, La pensée et la quantité, Ed. Felix Alcan, Paris.

D. Albert Spaier, profesor la facultatea de litere din Caen, s'ocupă în lucrarea sa, cu origina și semnificația noțiunii de număr, altfel spus, cu conceptul cei mai fundamental al științei.

Gustave du Pasquier, Le calcul des probabilités, Ed. Hermann, Paris.

D. Gustave du Pasquier, publicând cartea d-sale „Le calcul des probabilités, son evolution mathématique et philosophique” a voit să scrie un studiu care să fie util tuturor acelora a căror cunoștinți matematice nu depășesc algebra elementară și care au o cultură generală comună oamenilor instruiți.

Medicină

E. Forque, *Au seuil de la chirurgie*, Ed. G. Doné.

Volumul profesorului E. Forque cuprinde șapte conferinți ori lecțiuni: „Sfaturi unui student care se destina chirurgiei”, „Empiricii și Chirurgii”, „Medicină și Chirurgie”, „Chirurgii și Doctorii”, „Respectul Vieții”, „Rolul moralului în chirurgie”, „Responsabilitatea chirurgului”, „Euthanasia”.

Ed. Rist, *La Tuberculose*. „Armand Colin”.

„Tuberculoza este o boală achiziționată după naștere prin contagiune și numai bacilul descoperit de Koch o poate produce. Ea nu este niciodată ereditară. Noul născut din părinți tuberculoși nu conține nici un germen al maladiei și nu moștenește nici o predispoziție ereditară.

Omul prezintă un anumit grad de rezistență naturală în fața bacililor tuberculozei în sensul că o mică cantitate de bacili care pătrund pentru prima oară în organismul său nu produce decât o leziune foarte mică și a cărei evoluțiune avortează.

Existența unei astfel de leziuni determină la el și o sensibilizare dar în același timp și o imunizare contra unor nouă infecțiuni.

Pierre Borel, *La paralysie générale de Maupassant*.

Boala care a zdrobit pe Maupassant pare a fi fost o infecție a singelui a cărui deznodământ a fost o paralizie generală cu o formă progresivă și ale căror simptome au fost perfect studiate de alienistul doctor Lagriffe.

Această infecție a avut la Maupassant o formă așa zisă „neurotropă” care atacă în mod insidios sistemul nervos fără a da leziuni cutanate și mucoase (formă dermatotropă), care au avantajul de-a atrage atenția și de-a recurge la un tratament salvator.

Călătorii

Léon Heuzey, *Excursion dans la Thessalie Thurque en 1858*, Société d'Édition „Les Belles Lettres”, Paris.

Volumul d-lui Heuzey prezintă tot interesul lucrurilor retrospective. Sînt note de călătorie luate imediat după războiul Crimeei, de cătră autorul atunci elev la Atena și care arată vechea stare a acestei țări.

Francis James, *Basses-Pyrénées*, Ed. Emile, Paul frères, Paris.

Cartea d-lui Francis James apare în colecția „Emile, Paul” (Portraits de la France).

Un fel de comentariu asupra preistoriei și a zoologiei acelei regiuni aduce numeroase detalii utile. O legendă pretinde că ar fi locul unde a ancorat corabia lui Noe.

Apoi urmează o revizuire a tuturor plantelor și animalelor din această regiune.

COMPILATOR.

Bibliografie

- I. Simionescu**, *Lecturi astronomice*, Chișinău, 1927.
" *Albinile și viespele noastre*, Buc. 1927.
" *Plante de pe lângă drumuri*, Buc. 1927.
" *Lecturi Geografice*, Buc., 1927.
- Iosif Popovici**, *Vocalele românești*.
A. Dominic, *Clopote peste adâncuri*, ed. Poesis, 1927.
Al. Popescu-Telega, *Asemănări și Analogii în folklorul român șiiberic*, Craiova, 1927.
S. Pelico, *Despre îndatoririle barbaților*, 1927.
Andrei Alexandru, *Medicii români și străini din Moldova și Muntenia între 1800 și 1860*, Cluj, 1927.
I. Prelipceanu, *Ciuma dela Iași din 1770*, Cluj, 1927.
Dr. V. Bologa, *Două aniversări*, (Davila, Sydenham).
" *Terminologia medicală românească*, Cluj, 1926.
" *Contribuții la Istoria Medicinii în Ardeal*, Cluj, 1926.
Dr. Jules Guiart, *Les origines du peuple roumain*, Lyon, 1926.
" *Medicina în timpul Faraonilor*, Cluj, 1926.
- Sandu Teleajejan**, *Moșnenii*, Arad, Prețul Lei 15.
C. Marinescu, *Mélanges d'histoire générale*, 1927.
I. Clopoțel, *Antologia Scriitorilor români dela 1821 încoace*, Bibl. Semănătorul.
D. Ciurezu, *Răsărit*, ed. Scrisul românesc, Craiova.
Teodor Balan, *Familia Onciul*, Cernăuți, 1927.
Tudor Popescu, *Concordatul cu Papa*, Buc., 1927.
T. Balan, *Forum nobilium din Bucovina*, Cernăuți, 1927.
A. Boldur, *Societatea Națiunilor și știința dreptului internațional*, Chișinău, 1927.
G. Bărgăuanu, *Pământ și Soare*, Iași, 1927, Prețul 80 lei.
T. Siemenchy, *Le complement des verbes qui signifient „entendre” chez Homer*, ed. Casa Școalelor, 1927, Prețul 30 lei.
C. Pajură, *Cințecă 'n amurg*, T. Severin, 1927.
Bucura Dumbravă, *Ceasuri Sfinte*, Editura, «Cartea Românească», Prețul Lei 90.
Demostene Botez, *Zilele Vieții*, Editura «Cartea Românească», Prețul Lei 60.
Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*, Edit. «Cartea Românească». Prețul Lei 90.

- Bucura Dumbrovă, *Ceasuri sfinte*, Edit. «Cartea Românească», Prețul 90 lei.
- Henry Murger, *Viața de Boem*, Edit. «Cartea Românească», Prețul Lei 90.
- I. Simionescu, *Calendarul Gospodarilor pe 1923*, Edit. «Cartea Românească», Prețul Lei 30.
- Dr. M. Căhănescu, *Ficatul (Maiul) Pancreasul și boalele lor*, Editura «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare Prețul Lei 5
- N. N. Botez, *Electroliza și Electrochimia*, Edit. «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare, Prețul Lei 5.
- G. A. Florea, *Industria materiilor colorante*, Edit. «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare, Prețul Lei 5.
- V. Ciurea, *Vechiul Tînut al Sucevei* Edit. «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare, Prețul Lei 5.
- Nicolae Orghidan, *Țara Bîrsei*, Edit. «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare, Prețul Lei 5.
- Locotenent M. Zapan, *Fotografia*, Edit. «Cartea Românească», Cunoștințe Folositoare, Prețul Lei 5.

Reviste primite la redacție :

Ardealul artistic No. 6.—Scrisul românesc No. 1.—Comoara Satelor No. 3—4.—Țara de jos, No. 6—9.—Revista funcționarilor publici, No. 9.—Peninsula Balcanică, No. 5—6.—Revue mondiale. No. 21.—Revista Critică, No. 3—4.—Răsăritul, No. 2.—Correspondance Economique, No. 5—10.—Ideia Europeană 205.—Arhiva, No. 3—4.—Glasul minorităților No. 10.—Mărgăritare basarabene, No. 2.—Vitrina literară, No. 4, 5—6.—Pleiada, No. 1.—Favonius, No. 7—10.—Minerva, No. 2.—Viața literară, No. 59—61.—Ideia, No. 5—6.—Vlășia, No. 24.—Școala activă, No. 3—4.—Biserica Ortodoxă-Română, No. 11.—Natura, No. 10.—Le Monde Nouveau, Octombrie-Noembrie 927.—Roma, No. 4.—Spectatorul, No. 8.—Revista contribuțiilor.—Lamura, Septembrie.—Transilvania, No. 7.—Societatea de mine, No. 44—50. Gîndul nostru, No. 9—10.—Gîndirea, No. 11.—Nouă revistă bisericească, No. 4—7.—Falanga, No. 29.—Adevărul literar, 361—367.—Mercure de France, No. 705—706.—Nouvelle revue française, Noembrie-Decembrie, (No. 12).—Arena literară, No. 1.—Democrația, No. 11.—Cîmpul, No. 18—22.—Foaia tinerimei, No. 22.—Înfrățirea românească, No. 1—3.—Buletinul Inst. de Literatură No. 35—42.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXII

(Anul XIX, Numerele 10, 11 și 12).

I. Literatură

<i>Barnoschi V. D.</i> .—Cărvunarii (scene istorice : I. Voevodul-cărvunar—Iași, 1823).	164
<i>Marino-Moscu Constanța</i> .—Amintirile Caterinei State.	206
<i>Mantu Lucia</i> .—Pagini răzlețe (Monografie.—În primăvară.—Cărăbuși.—La lunca Moldovei).	5
<i>Petrovici I.</i> —Lacuri alpestre (Königsee, Chiemsee).	138
<i>Filat Ion</i> .—Atice (Sunium.—Hymet).	216
<i>Protopopescu Dragoș</i> .—Iarmarocul metehnelor.	175.
<i>Sadoveanu Mihail</i> .—Demonul Tinereții.	19
” ” —Istorisirea Zahariei fintînarul.	231
<i>Teodoreanu Ionel</i> .—Intre vînturi.	79.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

<i>Marcu-Balș Fetre</i> .—Cunoștințele lui Montesquieu despre Valahi (O călătorie în Ungaria la 1728).	72
<i>Popovschi Nicolae</i> .—Viața bisericească-religioasă în Basarabia în ajunul anexării ei de către Ruși.	147
<i>Procopiu St.</i> —Universul este el etern și infinit ?	221.

<i>Ralea D. Mihai.</i> —Centenarul romantismului.	247
<i>Șiadbei I.</i> —O legendă carolingiană la Romîni.	196
<i>Tönnies Ferdinand.</i> —Necker asupra opiniei publice.	15
<i>Vișoianu I. Const.</i> —Scrisori din Paris (In jurul unei cărți de Charles Maurras).	261
<i>Zane G.</i> —Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale (3.—Consolidarea economiei monetare: a) Organizarea interioară și formele circulațiunii.—b) Factorii generali).	117
<i>Z. G.</i> —Nicolae Bălcescu.	239

III. Cronici

<i>Botez Octav.</i> —Cronica teatrală: Iași.	284
<i>Comarnescu Fetru.</i> —Cronica artistică (Fețele unei evoluții).	272
<i>Georgescu-Rachivanu I. P.</i> —Cronica artistică (Specularea modernismului).	266
<i>Harea V.</i> —Cronica ideilor (Suflet rusesc după o nouă publicație).	276
<i>Sevastos M.</i> —Cronica teatrală: București (Omul cu mîrtoaga. —Cîntecul de toamnă.—Ratații. —Teatrul Mic și Teatrul nostru).	288
<i>Vlad C., dr.</i> —Cronica psihanalitică (Praznicul).	280

IV. Miscellanea

<i>Nicanor P. & Co.</i> —Maximilian Harden.—Pentru d. Paul Zarifopol.—Știința literară și psihologia modernă.—Un incident între esteți.—Arta d-lui Arghezi și Magia.—Trădarea clericilor.	294
---	-----

V. Recenzii

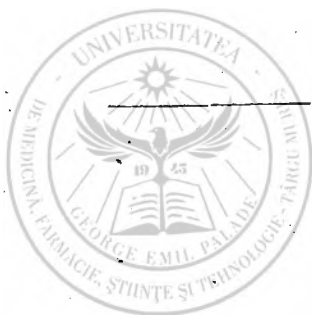
<i>Andrei P., prof.</i> —Das problem der Methode in der Soziologie (Ștefan George).	305
<i>Anuarul școlii Normale „Vasile Lupu” din Iași, Anul școlar 1926-1927 (Șt. G.).</i>	306
<i>Boutenko V.</i> —Un projet d'alliance franco-russe en 1856 (A. Oțetea).	307

<i>Casso L.</i> —La Russie au Danube et l'organisation de la Bassarabie (G. Z.).	314
<i>Ciurezu D.</i> —Răsărit (N. R.)	302
<i>Friedensburg Ferdinand, dr.</i> —Munzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der Neuren Zeit (G. Zane).	315
<i>Furnică Z.</i> —Industria și dezvoltarea ei în Țările Românești (G. Zane).	316
<i>Ghica C. Matilla.</i> —Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts (Petru Comărnescu).	318
<i>Marinescu Constantin.</i> —Mélanges d'Histoire générale (A. Oțetea).	310
<i>Finner Felix.</i> —Das neue Palästina (G. Zane).	317
<i>Theodosiu Dumitru.</i> —Pedologie (St. G.).	307
<i>Volpe G.</i> —Il Medioevo (A. Oțetea).	313

VI. Revista Revistelor

„Adevărul literar“.	322
„Arhiva pentru reforma socială“.	321
<i>Auboin Roger.</i> —Influența Internațională a crizei agricole (l'Europe Nouvelle).	324
<i>Bee Lucien.</i> —Un nou pericol demografic: Naturalizarea în bloc a străinilor (La Revue Mondiale).	323
<i>Beneș Eduard.</i> —Mica Înțelegere (L'esprit International).	327
<i>Fernandez Ramon.</i> —G. K. Chesterton (Nouvelle Revue Française).	322
<i>Flament Albert.</i> —Maurice Utrillo (Revue de Paris).	324
<i>Gillette M. J.</i> —Natura și limitele fenomenelor sociale. „Gândirea“	326
<i>Guy-Legrand Georges.</i> —Cîteva remedii pentru criza actuală a regimului parlamentar (L'année politique française et étrangère).	327
<i>Harris Hugh.</i> —Originile grecești ale ideii de cosmopolitism, (The International Journal of Ethics).	326
<i>Lescun Jean.</i> —Dificultățile Marii Britanii, (Revue de France)	322
„Minerva“.	321

<i>Reinhardt James.</i> —Negrul este inferior biologicește? (The American Journal of Sociology).	325
„Scrisul Românesc“	321
<i>Van Loon H. G. F.</i> —Amokul și Latahul (Revue An- tropolgique).	325
<i>Weber Harold.</i> —Moravuri: Virtuțile și viciile bucătarilor chinezi (Westermann Monatshefte).	323
<i>Witton B. John.</i> —Antecedentele doctrinei lui Monroe (Revue de droit international).	328
VII. Mișcarea intelectuală în străinătate	329
VIII. Bibliografie	334

BANCA IAȘILOR

Societate Anonimă pe acțiuni

CAPITAL 25.000.000 LEI

IAȘI, STR. ȘTEFAN CEL MARE No. 47.

Sucursale: Chișinău și Galați

Face orice operațiuni de bancă în general: Cumpărări și vânzări de efecte publice, avansuri pe depozite de efecte publice și orice transacțiuni financiare; conturi curente și emisiuni de scrisori de Credit pentru orice țară; participațiuni industriale și comerciale.

„BANCA MOLDOVA“

SOCIETATE ANONIMA

Capital deplin vărsat și rezerve Lei 110.000.000

CENTRALA IAȘI:

SUCURSALE: București, Cernăuți, Galați, Chișinău, Bălți, Cetatea-Albă, Roman, Reni, Tighina, Tarutino.

AGENȚIE: Hală—Iași, Str. Anastasie Panu.

AFILIAȚIUNI: Banca de Credit Piatra-Neamț S. A. din Piatra-Neamț și Tîrgu-Neamț.

Banca Comerțului S. A. Podul-Iloaiei.

Banca Soroca S. A. Soroca.

Banca Comerțului S. A. Orhei

ANTREPOZITE: Iași, Roman, Bălți, Reni și Ungheni.

FACE ORI CE OPERAȚIUNI DE BANCA

-----000-----

REDOBÂNDEȘTE-ȚI PUTERILE

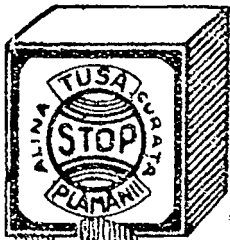

Dacă te simți slab, neputincios, istovit de toate puterile fizice și morale, dacă îți lipsește orice voință și hotărâre, dacă vraga tinereții te-au părăsit și slăbiciunea au înlocuit energia, urmează un bun sfat, ea

VITAL SYRUP.

tonic, insuflă și viu, căci el regenerează toate funcțiunile, reînvie energia zdrobită de suferinți morale și fizice, datorite toate unor excesă de muncă, de energie sau plăceri, așa de bine cunoscute de toți intelectualii în lupta aprigă a existenței noastre.

De vânzare la toate farmaciile și drogueriile din România

ALINA
L
INĂ
T
USĂ

VINDECA **STOP** COMBATE
RĂGUSEALA, CATARURI, BRONSITE
LARINGITE